tarihçilerin kutbu

"Halil İnalcık Kitabı"

Söyleşi: Emine Çaykara

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

7

"halil inalcık kitabı"

tarihçilerin kutbu

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

tarihçilerin kutbu

HALİL İNALCIK KİTABI

Söyleşi Emine Çaykara

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

tarihçilerin kutbu

HALİL İNALCIK KİTABI

Söyleşi Emine Çaykara

ONUNCU BÖLÜM
Tarihin İçindeki Hayat · 471

ONBİRİNCİ BÖLÜM
"Halil Bey"
Dostları ve Öğrencileri Hocayı Anlatıyor... · 485

Yaşamöyküsü · 513

Halil İnalcık Bibliyografyası · 523

Albüm · 561

Ad Dizini · 601

İçindekiler

Önsöz · 7

BİRİNCİ BÖLÜM
Ah Çocukluk!.. · 13

İKİNCİ BÖLÜM
DTCF: Tarihe Yolculuk · 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Güzel İngiltere · 93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Tozlu Gerçeğin İzinde · 123

BEŞİNCİ BÖLÜM
Tarihin İçinde Bir Seyyah-ı Âlem · 183

ALTINCI BÖLÜM
Chicago Yılları · 305

YEDİNCİ BÖLÜM
Türkiye'ye Dönüş: Bilkent · 401

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Sevgili İstanbul · 429

DOKUZUNCU BÖLÜM
Sevgili Osmanlı · 451

Her şeyi sormak istedim. Tarihte ne yaşanmışsa her şeyi... Savaşların arkasındaki insanlık ve iktidar hallerini; korkuları ve eğlenceleri, hırsları ve kıskançlıkları, çocuklukları ve gafları, aşkları ve gizemi... Belgelerin yanına düşülmüş özel notları ve üzerine ciddiyetle yazılmışları... Sonra o belgelerin inceliklerini... O zamanlarda olup bitenleri ben de onun kadar bilebilsem... Ve o zenginlikle bugüne baksam...

Günler geceler sürse de razıydım. Akıcı üslubu, geçmiş zamanların o anlarında dolaşan iniş çıkışlı ses tonu, bütün o krallar, imparatorlar ve sultanların sarayında gezinmiş, onlarla sohbet etmiş gibi anlatışıyla zamanın nasıl geçtiğini anlamazdım. Bunu gerçekten istedim. Yüzyılların belgeleri arasında sadece gerçeği aramaya koca bir ömür adamış bir bilgeyleydim. Ama biliyordum ki, zaman hem sonsuz hem sonluydu. Asıl önemlisi, bir araya gelme nedenimiz onun hayatıydı...

Ömrünü tarihe, özel olarak Osmanlı tarihine vermiş, bu alanda yerleşmiş pek çok yanlışlığı düzeltmiş, tarihin bilinmeyen gerçeklerini ulaşılması en zor belgeleri konuşturarak dünyaya sunmuştu... Hayal edebilmenizi kolaylaştırmak için... Yatarken gözünün önüne geçmiş yaşamın kahramanları-olayları geliyor, bazen onları, yani "okuması, yazması gereken belgeleri" düşünmekten uyuyamıyor, sabah uyandığında kahvaltısını ettikten sonra hemen tarihle ilgili kitaplara-belgelere dönüyor ve bazen aynı evde yaşamını geçirdiği eşiyle üç gün konuşmadığı oluyor... Bunu bir tutkuya ve misyona dönüştürüyor... Kendi hayatına dair soruları cevaplarken dahi yanlış bilgi verme endişesiyle yıllarca sakladığı kişisel belgelerine başvuruyor... "Nasıl tarihçi olunur"u bana kendi hayatını anlatırken de gösteriyor... "Nasıl hoca olunur"u ise

daha sonra öğrencileriyle konuşurken "Halil Bey" deyişlerindeki sıcaklıktan göreceğim.

Prof. Halil İnalcık'la ilk söyleşiyi 4 Ağustos 2003'te, Dragos'taki evinde yaptık. O ilk günde, sıcaktan kaçarak arka tarafa, ağaçların gölgesine sığındık, rengârenk çiçeklerin ortasında bahçesinde oturduk. Ankara'dan gelirken yazacağı yazıları bir süreliğine erteleyip –yine de tamamen ertelediğini düşünmeyin– birlikte koyulacağımız nehir söyleşinin çalışmasını çoktan plânlamıştı; sabahları erkenden Dragos'a gideceğim, öğlene kadar çalışacağız, her gün ya da haftada en az dört gün... "Bir ayda bitiririz," demişti Ankara'dan telefonla randevulaştığımızda... Sevgili kızı Günhan'ın kahve/çay ikramları, leziz yemekleriyle böyle bir yirmi gün geçirdik. Her sabah onu masada, kişisel belgeleriyle hazır buldum. Her sabah beni ayakta karşıladı, öğlen ya da bazen öğleden sonra giderken mutlaka kapıdan geçirerek uğurladı.

İlk günkü söyleşimiz bir başlangıç olmasının dışında karakterine dair pek çok mesaj içeriyordu. Çok nazikti, kibardı, düşünceliydi ve ciddi görünüşünün arkasında hassas, kırılgan bir çocuğu gizliyordu. Pek çok ünlü tarihçinin hocası, karşımda ailesinden, çocukluğundan, ilk gençliğinden söz ederken objektif olabildiği gibi o eski yaşamları anlatırken hem eğleniyor hem hüzünleniyordu. İlk günün sonunda karşımda çocukluğunun önemli bir ânıyla, Sivas'tan Mamak tren istasyonuna varışının hatırasıyla gözyaşlarını tutamayan birisi vardı. O günün mutluluğu 75 yıldır burnuna gelen iğdelerin kokusu olarak hafızasına kazınmıştı. İçindeki duygusal çocuğu ilk kez o gün gördüm.

Dragos'ta evindeki o sabah sohbetlerinde karşıdan bize bakan masal şehir İstanbul'un güzelliğini paylaştıktan sonra söyleşileri sürdürdük. Ardından, her zamanki zarafetiyle, beni her seferinde Dragos'a kadar yormak istemediği için çalışmamıza şehirde devam etmek istedi; İş Kültür Yayınları, kendisini Pera Palas'a yerleştirdi; on gün bu defa tarihin içinde tarihi ve tarihini konuştuk. Söyleşide göreceğiniz gibi yaşamıyla tarihi ayırmak imkânsızdı ve bu tarihi dekor sahneyi ta-

mamlıyordu. Pera Palas'ın ünlü simaları ağırlamış balo salonunda, pastanesinde konuştuk. Hiçbir sabah bana, sevdiğimi öğrendiği "Capuccino"yu ikram etmeyi unutmadı, birbirini anlamaya çalışan, birbirine saygı gösteren iki dosttuk artık.

Bir ayda elbette ki, koca bir yaşama yüzyılların tarihini sığdırmış hocanın hayat hikâyesini tamamlayamadık. Ankara'ya Bilkent'e döndü, arada söyleşiye devam etmek üzere iki haftalık İstanbul ziyaretlerinde bulundu. Boğaz vapurunda, Sarıyer'de konuştuk, Anadolu yakasına geçtik. Birkaç ay sonra Bursa arşivini kurtarmak için yaptığı büyük çalışmalara istinaden Bursalıların hocaya minnet borcunu ödemek için düzenlediği toplantıya katıldım. Bursa gezisi yaparken söyleşiye devam ettik. Bu arada 2004 Nisanı'nın sonunda Boston'da Harvard Üniversitesi'nde Prof. İnalcık için uluslararası çapta öğrencilerinin katılacağı ve onun adına düzenlenmiş bir konferansın haberi geldi. Bu büyük fırsatı değerlendirmek ve öğrencileriyle görüşebilmek için Boston'a gittim.

29 Nisan - 2 Mayıs 2004 tarihleri arasında Boston Harvard Üniversitesi'nin çeşitli salonlarında hocanın onuruna düzenlenen konferansın adı, "In Honor of Professor Halil İnalcık: Methods and Sources in Ottoman Studies"di. Kendimi İngilizce konuşulan bir ortamda ve Osmanlı tarihinin ortasında buldum.

Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Müdürü Prof. Cemal Kafadar ve Chicago Üniversitesi Osmanlı/Modern Türkiye Araştırmaları Müdürü Prof. Cornell Fleischer'in düzenlediği konferansa hoca, geçirdiği küçük bir ameliyat nedeniyle katılamadı. Ama gönüllü asistanı Bülent Arı'nın video kaydıyla konferansın açılış konuşmasını yaptı. Hocaya duyulan büyük saygı dikkat çekiciydi, büyük ekrandan konuşurken herkes pür dikkat, sanki dersindeymiş gibi dinledi, varlığı tüm konferans boyunca oradaydı, bu kesindi.

Prof. Kafadar, açılış konuşmasında hocadan şöyle söz etti: "Nasıl doktora gittiğinizde en önce size aspirin verirse, biz de öğrencilere Osmanlı tarihini anlamak için önce hocanın kitaplarını okuyun deriz!" Prof. Fleischer ise, hocanın öğren-

cileri için hem ulaşılabilir hem de temel kaynak olduğunu söyledi: "Hocanın çok önemli iki özelliği vardır; problemi tespit eder, saldırıp parçalayarak onu çözer. Genç ve yeni öğrencilere el vermesi, onlara yardıma hazır olması özeldir. Halil Bey, mirasını çok dikkate alır ve önemser."

Bu miras tarihi doğru anlamak, anlatmak, yanlışları düzeltmek üzerine temelleniyor. Hocanın Osmanlı tarih araştırmalarına katkıları, yöntemi, kaynak kullanmadaki titizliğinin konferansa adını verdiği toplantıda bugün pek çoğu profesör olan eski öğrencileri ve onun tedrisatından geçmemiş olan tarihçiler Osmanlı tarihine ilişkin pek çok tebliğ sundu. Kalabalık başlayan toplantı salonları her geçen gün yeni katılan gençlerle doldu. Connecticut Üniversitesi Tarih Bölümü hocası, Ortadoğu ve Türk İslâm uzmanı 85 yaşındaki Emeritus Prof. Howard Reed, bütün konferans boyunca en dinamik kişilerdendi. Muhteşem Türkçesi'yle konferansın son günü yaptığı kapanış konuşmasında hüngür hüngür ağlayarak hocanın nasıl özel bir insan olduğunu, gözüne hep onun arşivlerdeki halinin geldiğini söyledi.

Televizyonlara pek çıkmayan, çalışmasını engellememek için basına açıklamalar yapmaktan kaçınan hocayı, Türkiye'de konunun meraklıları dışında haliyle pek kimse tanımıyordu, önce Bursa'daki, ardından Boston'daki sahne hocanın bu alanda ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğunu çok daha iyi anlamamı sağladı.

Kasetlerin tasnifi, yeni sorular, yeni görüşmelerle geçen zamanın ardından Ankara'da yaşadığı ve Chicago yıllarından sonra ona kucak açan Bilkent'i ziyaret ettim. Beni yine otogarda karşıladı, giderken yine otogardan uğurladı. Evinde her yer kitapla doluydu, bu olağandı. Salondaki kanepesinin üzerinde, iki yanda iki öbek kitap ve makale dizisinin ortasına yerleştirilen koca bir yastık dikkatimi çekti. "Sağ tarafta yazacağım I. Murad ile ilgili belgeler, sol tarafta İslâm ansiklopedisi ile ilgili olanlar," dedi gülümseyerek. Bilkent Üniversitesi'ni gezdirirken öğrencileriyle tanıştırdı. Bir seminerine katılma şansım oldu ve hocanın yaşattığı o büyüleyici ve özel

ortamda bu defa öğrencisi olmanın hayalini kurdum.

Profesör Halil İnalcık, durmak bilmeden çalışan bir tarihçi. Ortaya koyduğu eserler gençleri, bu alanda kendini ispat etmek isteyenleri kıskandıracak zenginlikte... Eski öğrencisi, Prof. İlber Ortaylı'nın dediği gibi çalışmaları hiç eskimiyor, müthiş enerjisiyle sosyal-felsefî-siyasî, kısacası her alanda olan bitene, yazılana hâkim ve haberdar. Ortaylı'ya göre kimse onun için, "Ama biz yeni bir görüşle çıkıyoruz, siz eskisiniz," diyemiyor; "bütün yapılanları takip ettiğinden verdiği cevaplarla herkesi şaşırtır, onun için de çekinirler ondan."

Şahit olduğum, gördüğüm, bilginin karşısında yanlış yapmaktan çekinmeydi, deryanın karşısındaki ürkeklikti... Gördüm: Kendisine danışıldığında, ondan yardım istendiğinde yüce gönüllükle bilgilerini aktarmaya hazırdı. Zamanı çok değerliydi ama tarih alanında yetişmek isteyen birisi söz konusuysa son derece cömertti. Tanıklıklarımı öğrencileri de doğruladı...

Halil Hoca, bir Osmanlı ve Türk tarihçisi olarak tanımlansa da eserleri ve yurtdışından aldığı ödülleriyle dünya tarihçisi sıfatını çoktan kazanmış durumda. Tarihi idealize etmekten hep kaçınıyor, hayatı boyunca aşırı milliyetçilerin tarihi yorumlarını, tahriflerini düzeltiyor... Bilgiye karşı durulmadığından *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ* eseri yedi Balkan diline ve Arapça'ya çevriliyor. Osmanlı'nın ekonomi ve medeniyet kültürünü, Avrupa'ya katkısını gösterdiği *Sosyal Ekonomik Tarih* kitabı, İngiltere'de bütün üniversitelerdeki tarih bölümlerinde öğrencilere temel eser olarak okutuluyor. Büyük tarihçi Braudel, "Doğu Akdeniz'i bilmiyoruz," derken İnalcık, *Sosyal Ekonomik Tarih*'le Türk arşivlerini kullanarak Doğu Akdeniz'i aydınlatıyor.

Halil İnalcık'la iki yıl boyunca pek çok özel anı paylaştım. Yayınevinde sözleşmeyi imzaladığımız o gün Meşelik Sokak'taki mutluluğunu unutamıyorum, önemli bir belgeye ulaştığını söyleyip elinde tuttuğu Fatih'in fermanını (kopyası tabii) okudu bana, İstiklal Caddesi'nin kalabalığının arasından arşive koşuşunu izledim arkasından.

Uzun süren bir söyleşi sonrası Pera Palas'ın ana kapısındaki sahne nedense hâlâ gözümün önünde. Tarihin derinlerinden Pera Palas'ın kapısına ulaştığımızda Çingene ezgileriyle müzik yapan bir grup vardı. Müzikten büyük zevk aldığını belirten sıcak ve neşeli bir bakış fırlattı, bir elini samimiyetle kaldırarak selâm verdi, veda etti... Şanslıydım, sonra, Ankara'da, Bilkent'in bahçesinde dolaşırken, "Biliyor musunuz," dedi, "ben her bahar Tanrıya bana bu baharı da gösterdiği için teşekkür ederim." Ankara Gazi Muallim Mektebi'nde okurken musiki hocası Cevat Memduh Altar, Alman çocuk şarkılarını öğretirmiş. Altar'ın Türkçe'leştirdiği bir şarkıyı çocuklukta kırlarda dolaşırken hep söylemiş, sonrasında da her bahar başlangıcını gördüğünde neredeyse orada... Bana bahar şarkısını söyledi:

Bahar geldi, bahar geldi
Sevinelim sevinelim
Dallarda hep bülbüller çağlar
Gelincikler, papatyalar
Uçuşur nazlı kelebekler
Sevinelim sevinelim
Neşe ile bu baharı yad edelim.

Uluslararası bilim endekslerinde Türkiye'nin yüzünü güldüren sayılı hocalardan Prof. Halil İnalcık'ı umarım bu kitapta size layığıyla aktarabilmişimdir.

Emine Çaykara
Cihangir, 30 Ağustos 2005

BİRİNCİ BÖLÜM

Ah Çocukluk!..

Babamın karakterim ve bütün mesleğim üzerinde derin etkisi vardır. Sert bir adamdı, aile içinde mutlu değildi. Yemek yerken gözü benim üzerimdedir, üzerime dökmeyeceğim, yolda giderken çamura basmayacağım. Ben çekingen, kendini okumaya veren bir tip oldum sonraki hayatımda. Arkadaşlarla gezip tozmak, kız arkadaşlar, bunlardan daima kaçındım.

— 26 Mayıs 1916'da İstanbul'da doğdunuz. Halil İbrahim İnalcık tam adınız. Neden Halil İbrahim?
— Dedemin adı Halil. İnsanlar babasının annesinin adını çocuklarına verir. Babam da babasının adını koymuş.

— Dedeniz Halil Bey Kırımlı sanırım...
— Evet. Kırım'da, Kırım hanlarının payitahtı olan Bahçesaray'daki Han Camii'nin müezzini imiş dedem. Han Camii, Han Sarayı'nın hemen yanındadır ve yakın zamana kadar müzeydi. Ruslar müze haline getirmişler, cami yıkılmamış. Biliyorsunuz, Kırım Türklüğünü mahveden son acımasız çar Stalin, Kırım halkını bir gece toplayıp hayvan vagonlarına tı-

Simferapol 1994. Kırım Türklerinin sürgününün 50. yıldönümü toplantısı.

karak sürüyor; 250-300 bin insan Orta Asya'ya, Urallar'a sürülüyor... Çoğu ölüyor yollarda. 1854-56'da, Kırım Harbi'nde, Batılılarla beraber olan Osmanlılar Rusları Kırım'da yendi. Ruslar daima Kırım'ı tam Ruslaştırmak isterler, bu yüzden Kırımlıları sürdüler. Ben bu sürgünün 50. yıldönümünde (sürgün 1944'te oldu), gittim Bahçesaray'a... Bu sürgünden kaçıp gelenler Simferapol'deki Lenin Meydanı'nda toplandı. Biz balkondan izledik töreni; Kırım'ın bütün resmî kişileri, Kırımlıların lideri Mustafa Cemiloğlu, dini cemaat reisleri hep oradaydı; sürgün Stalin'den sonra kötülenmiş ve Kırımlılara dönme izni verilmiştir. Bugün 250 bin Kırım Türk-Tatarı var ama Kırım'da.

— *Siz davetli miydiniz?*
— Kiev'de bir konferans vermiştim, oradan Bahçesaray'a geçtim. Dedem her gün beş defa o caminin minaresine çıkıyordu ya; 1944'te o minareye çıktım ve ruhuna fatiha okudum. Onun ismini taşıyorum.

İnalcık, dedesinin her gün minaresine çıktığı camide onun ruhuna fatiha okurken.

— *Dedenizi tanımış mıydınız?*
— Nerede?.. Kırım'da ölmüş. Oğlu, yani babam Seyit Osman Nuri anlatmıştı onu bana. Babam küçükken Rus mekteplerine gidiyormuş, geceleri Rusça sayıklamaya başlayınca, babası, "Aman bu oğlan Rus oluyor," diye mektepten almış ve onu hafız olarak yetiştirmiş. 1905 Japon-Rus Harbi patlak verince Ruslar; Hıristiyan, Müslüman demeden herkesi askere alıp Uzakdoğu'ya gönderiyor. Bu arada babamdan önce kız kardeşleri Türkiye'ye gelmiş. Biliyorsunuz bu Ruslaştırma nedeniyle Kırım'dan Türkiye'ye devamlı bir göç var, yüz binlerce insan. Kırım Tatarları Türkiye'ye gelip yerleşmiştir.

— *Göç, yüzyıllar sürüyor bir de, değil mi?*
— Tabii Kırım ve Kafkaslar'dan 1783'te başlıyor göç; göçsünler diye Rus idaresi kolaylık gösteriyor... Son darbeyi de 1944'te Stalin yapıyor, babam 1905'te kaçıp Türkiye'ye geliyor Rus pasaportuyla.

— *Ailenin diğer kısmı orada kalıyor tabii?*
— Tabii, amcalar filân. Stalin zamanında, biliyorsunuz, hiçbir ilişki mümkün değildi.

— *Babaanneniz?*
— Hiç haber yok. Yalnız halalarım Zeynep Hanım ve Ayşe Hanım Bursa'ya yerleşmiş. Babam, İstanbul'a geliyor. Babamın genel karakteri şöyle; hırslı, atılgan, enerjik, bir adam. Rusça biliyor; Kızıltoprak'ta büyük bir bakkaliyede çalışmaya başlıyor. Veznede bir Bahriye subayı var, binbaşı Seyit Mehmet Efendi. Emekli bir subay, vezneye oturtmuşlar. Babam Kur'an hafızı, Türk milliyetçisi, Rusya'dan gelen ve milliyetçiliği burada ateşleyen Yusuf Akçura, Sadri Maksudi ile yakın dostluğu oldu. Çocukluğumda bana Rus zulmünü anlatırdı hep.

— *Gelir gelmez mi evleniyor annenizle?*
— İkinci Meşrutiyet'ten sonra... Annemin babasına, Seyit Mehmet Efendi'ye gelelim...

Deniz binbaşı dede Seyit Mehmet Efendi.

— *Annenizin babası kasada duran emekli subay mı?*
— Evet. O zaman modern bir mektep sayılan Heybeli Bahriye Lisesi'nde okumuş, seçkin bir deniz subayı kendisi, sonra Basra Liman reisi olmuş. Osmanlı devletinin Basra'sında... Seyit Mehmet deniz binbaşısı, bir kızına Basire adını koymuş. Dört teyzem, bir dayım var.

— *Beş kızı bir oğlu olmuş...*
— Evet. Dayım Osman, Almanya'da, Hamburg'ta şehbender imiş, I. Dünya Harbi'ne kadar. Büyük teyzem Meliha, annem Bahriye, sonra Hadiye, Mebrure, Basire... Hadiye, deniz ortasında kaya demek, Mebrure de denizle ilgili... Kızıltoprak'ta oturduk biz hep, köşkümüz Zühtü Paşa Camii ile Papazın Bahçesi arasında bugün Fenerbahçe stadının hemen arkasındaydı. Hiçbir ev yoktu o zaman, tamamen tarlaydı, Rumlara bostan yetiştirmek üzere kiralanırdı. Bu geniş arazide haminnem Hatice Hanım'la, kız kardeşi Cemile Hanım için iki köşk yapılmış.

— Haminneniz Hatice Hanım, anneanneniz mi oluyor?
— Evet. Anneannemin babası da Şeyh Murat'tır, Eyüp'te Nakşibendi tekkesinde tanınmış bir şeyh... O zamanın devlet adamları bugün olduğu gibi tarikatlarla ilişkili... Bahriye Nazırı Hasan Paşa müridiymiş, çatanayla zaman zaman Eyüp'e tekkeye şeyhini ziyarete geliyor. Çatanada güzide, yakışıklı bahriye subayları var ve Şeyh Murat birini beğeniyor: Annemin babası Seyit Mehmet Efendi'yi... Onun babası da yine denizci; Dört Köşe İsmail Kaptan... Abdülhamid zamanında dört bacalı bir geminin kaptanıymış. Şeyh Murat genç subaya göz koyup kızı Hatice'yi veriyor. Öbür kızı Cemile'yi de hukuk sahasında âlim Ömer Hilmi Efendi'nin oğlu hukukçu Fuat Bey'e veriyor; tabii şeyhin ulemayla da ilişkisi var. Ve iki köşk yapılıyor iki kız için... Benim doğduğum köşk, Kızıltoprak istasyonuna yakın, tren yolunun hemen altındaydı. Hatırlarım, dört tane fıstık çamımız vardı, bostanı, kuyusu vardı... Haminnem bağırır, "Gitme, kuyuya düşersin..." Bugün her taraf beton... yakında o muhiti görmek için gittiğimde baktım kooperatif binalarıyla dolu, yani Papaz Bahçesi'yle Zühtü Paşa arası tamamen dolmuş; yalnız tren yolunun kenarındaki bayırda ceviz ağaçları vardı.

Halil İnalcık'ın babası Osman Nuri.

— *Onlar mı duruyor?*
— Evet. Cemile Hanım'ın köşkü bugün duruyor; Land Rover firması almış. Zühtü Paşa Caddesi'ni takip ederseniz görürsünüz, restore edilmiş, güzel olmuş.

— *Gezdiniz yani, ne güzel... Annenizle babanız nasıl evlenmiş? Babanız bakkalda çalışıyor, dedeniz kasada oturuyor. Dedeniz çok beğenmiş babanızı demek ki...*
— Babam girişken, sevecen bir insan. Dedem, Seyit Osman'ı evine davet ediyor.

— *Eve girip çıkıyor, evde de kızlar var.*
— Evet ve onların en güzeli de Hadiye, tahsil görmüş, annem anlattı, sevgi şiirleri yazarmış.

— *Denizin ortasındaki kaya Hadiye...*
— Evet, annemin küçüğü Hadiye. Babam ona göz koyuyor ve Hatice Hanım'a nüfuz ederek kızını istiyor, Seyit Mehmet Binbaşı'dan, evde sözü geçen Şeyh Murat'ın kızı...

— *Hatice Hanım yani...*
— Evet, despot bir kadın haminnem Hatice Hanım, her şeye o karar veriyor. Hadiye'ye de annem o kadar bağlı ki... Hadiye aslında tren yolunun öbür tarafındaki Kuleli Köşk'teki genç delikanlıyla sevişiyormuş. Uzaktan tabii. Hatice Hanım, babama vermeye karar verince Hadiye Teyzem anneme açılarak, "Ben bu adamı istemiyorum, gönlüm onda," diyor. Ama Hadiye ile babamı nişanlıyorlar... Bir gün Hadiye ile babam Kalamış Koyu'nda sandalla gezinti yapıyorlar... Babam sandalda gazete okuyor, sandalcı da dalmış, o sırada bir mavna gelip sandala çarpıyor, alabora oluyorlar üçü birden. Babamla kayıkçı kurtuluyor, Hadiye kayboluyor. Bir hafta sonra cesedi sahilde bulunuyor. Annem anlatırken çok ağlardı. Ve babam intihar etmeye kalkıyor. Ama ben babamı iyi bilirim, numara. Hatice Hanım araya giriyor, "Sen kendine kıyma, bak bizim başka kızlarımız var, Bahriye'yi sana veririz,"

diyor. Annem tabii kardeşi, sırdaşı ölmüş; büyük matem içinde. Bunu duyunca fenalaşıyor, ruhsal bunalıma düşüyor. Boğaz'da bir ev kiralayıp gönderiyorlar...

— *Büyük bir dram ve böyle bir dramın üzerine bir de evlilikle ilgili zorlama....*
— Ama bu hakikat. Eskiden kızların sözü olmazdı biliyorsunuz, annemi evlendiriyorlar. Annemle babam hiçbir zaman anlaşamadılar. Babamın gözü daima dışarıdaydı... Babam bakkaliyeden sonra Ali Nizami Bey isminde kolonya atölyesi olan birinin yanına geliyor, onunla çalışıyor. Ondan bütün formüllerini alıyor, kendi isteğiyle herhalde, çünkü daima dosttular. Bir kolonya atölyesi açıyor, 4. Vakıf Han'ın en üst katında atölye; Osman Nuri diye etiketi var kolonyanın, saklıyorum; Romanya'ya filân ihracat yapıyor, yani iyi bir iş kuruyor. Mısırçarşısı'nda dükkân açıyor. O zaman Tepebaşı'nda bir konakta otururduk.

— *Kızıltoprak'tan ayrıldınız o zaman...*
— Tabii, 1920'lerde Tepebaşı bahçesinin hemen altındaydı konak. Rus mültecisi bir komşumuz vardı, hatırlarım, onla-

İnalcık'ın babasının adını taşıyan kolonyası.

rın maymunu vardı, bizim mutfağa girerdi bazen. Zannediyorum orada oturduğumuz zaman İstanbul'un işgâl zamanı. Ne ise, eskiye dönelim, evlendikten sonra babamı güneydoğuya, Suriye tarafına sürgüne gönderiyorlar.

— *Neden?*
— Rus pasaportunu taşıyor, o zaman Büyük Harp içindeyiz ve babamın aile içinde bir düşmanı var: Melek Teyzem'in kocası Hamit Bey. Hamit Bey, İttihâd Terakki mensubu, iaşe müdürü, nüfuzlu bir adam. Babamı sevmiyor ve Rus casusu diyor, tevkif ediyorlar babamı. Babam sürgündeyken ben doğuyorum. Babam kaçıp geliyor ve bana isim koyuyor: Halil Müntakim (İntikam alan)...

— *Eyvah?*
— (Gülüyor.) Halil Müntakim. O zaman Papazın Bahçesi'nde kale gibi papazın evi vardı, o sırada orada kalmışız. Harp bitiyor ve aramıyorlar babamı, kalıyor. Tuhaf bir adamdı babam, hareketli, yerinde duramaz. Rüzgâr gibi yürür. Yaşıma geleyim burada. Benim için iki doğum tarihi verilir; 1916 denir, belki 1918 olmalı. Nüfus kâğıdımız kaybolmuş. Bu tarihi nereden tespit ettim? Annem, "Sen doğduğun zaman İngilizler Haydarpaşa Garı'nı bombalıyorlardı," derdi.

— *Oradan çıkardınız?*
— Galiba, 1918'dir bombalama hadisesi. Sonradan nüfus tarihi hep sorun oldu. İzah edemiyorsunuz, doğum günümü bilmiyorum demek gülünç. Ben uydurdum. 26 Mayıs 1916 olsun dedim.

— *Onu uydurdunuz?*
— (Gülüyor.)

— *Mayıs ayında mı bombalama olmuş?*
— Yok, bilmiyorum mayıs en güzel aydır. Alfred de Mus-

set'nin "le Mai" şiiri vardır, ne kadar güzeldir, ondan ilham aldım. (Şiirin bir kısmını okuyor.)

— *Evde doğum olmuş tabii.*
— Eskiden Kur'an'ın arkasına tarih yazarlardı, kaybolmuş onlar. Bilmiyorum, hayali bir doğum tarihim var (gülüyor). Bundan zarar gördüm, çünkü 1986'da iki sene evvel emekli oldum Chicago'da. Neyse, biz sonra Kızıltoprak'tan İstanbul'a taşındık, babamın işi gelişti.

— *Kimliği de sonra çıkardınız?*
— Çok sonra... İstanbul'un işgâli sırasında Rumlar azıyor, şımarıyorlar. Bomonti Birahanesi vardı, babam gidiyor, akşamları, demleniyor orada ve Rumlarla münakaşaya giriyor. Dövmeye çalışıyorlar, kaçıyor, koşarak eve geliyor, Rumlar da arkasından. Nasıl kurtulacak? Zeki adamdı!.. Şişelere su dolduruyor, sekiz-on şişe. Gece vakti zaten, arkalarından atıyor, şişeler patlayınca korkup kaçıyorlar. Tepebaşı'ndan sonra Aksaray'a intikal ettik, Aksaray'da Osman Paşa Mektebi'ni o zaman ikâmet yerine çevirmişler, orada oturduk, büyük bir evdi...

Mebrure Teyze yeğeni Kâmile ile.

— Bu arada tek çocuk musunuz?
— İki buçuk sene sonra kız kardeşim Kâmile dünyaya geldi. Arada Tepebaşı'ndan bir başka eve taşındık aslında, annem hiç beğenmedi onu, sonra Aksaray'a geçtik.

— Bugünkü gibi değil, eskiden kadınlar evi görmüyor, babanız tutuyor tabii....
— Evet. Aksaray'daki evimizi beğendi annem, güzeldi, karşıda arsa vardı, arsada Ramazan geceleri Karagöz oynatırlardı, oraya giderdik. Ethem Eczanesi vardı yakında. Babam beni ilkokula Numune-i İrfan Mektebi'ne yazdırdı; Saraçhane Yokuşu'nun üzerinde, güzel bir mektep. Hiç unutmam, anne kucağından ayrılmışım, yabancı çocukların arasındayım, o korkuyu hiçbir zaman unutmam...

— Küçüksünüz tabii, ilk olarak evden ayrılıyorsunuz...
— 5 veya 6 yaşındaydım. Saraçhane Yokuşu'nda büyük bir çeşme vardır, gider orada oynardım, tabii üstüm başım sırılsıklam... Bir de Muratpaşa Camii'nin şadırvanını çok severdim. Mektepten çıkıp oralarda oynardım, birkaç kere dayak yedim babamdan. Camide herkes namaz kılıyor, anlamıyorum tabii, ben de onlarla yatıp kalkardım (gülüyor). Bir kere evden kaçtım.

— Nereye gittiniz?
— Uzak bir yere, taa surların dışına, daha önce gittiğimiz bir çiftliğe kaçtım. Bulamadılar uzun süre, bir macera... Çok severdim serseri hayatını, yani haylaz bir çocuktum. Komşuya gittiğimiz bir gün geldik ki bizim ev soyulmuş; hiçbir eşya yok. Ramazandı. Babam gelmiş, kapı açık... O zaman eşyayı koyacak geniş dolaplar vardı; yatak filân oraya konurdu. Meğerse babam oraya koymuş bütün eşyayı; hırsız gelmiş de çalmış gibi... Annem geldi baktı, aa, bütün eşya gitmiş...

— Şaka mı yapmış?
— Mahsustan, şakacı... Öyle açık bırakıp giderseniz, hırsız

girer diye ders vermek istemiş. Babamla anneme gelelim... Annem daima Hadiye'nin hatırası içinde, babam çapkın... Bu arada, adada imamın kızıyla ilişkisi var, "Ben bekârım kızınızı alacağım," diye kandırmış imamı da. Hatırlarım, annem, iki çocuğu, bizi alıp adaya götürdü. Vapura bindik, benim için çok hoştu vapur. Adada imamı bulduk, annem iki çocuğu, babamla çekilmiş fotoğraflarını gösterdi. Kısacası, annemle babam hiç anlaşamadılar. Ankara'ya babam iflâs edip atölyeyi kapatınca gittik; milliyetçi olduğundan millî başkente gitmek istedi; Mustafa Kemal Ankarası'na.

— *Bizzat görüp yaşayacak.*
— Evet, bizden evvel gitti, Yahudi Mahallesi'nde ev buldu, babam Ankara'dayken biz tekrar Kızıltoprak'a döndük. Başıboşluk iyiydi; orada bir çocukluk anısı, haminnem Hatice Hanım'dan bir dayak yedim ki hiç unutmam.

— *Ne yaptınız da dayak yediniz?*
— 6 yaşındayım sanırım. Köpekleri çok seviyorum, bir köpek yavrusu vardı, eziyet ediyormuşum, haminnem uzaktan görmüş... "Halil ne yapıyorsun gel buraya," dedi. Sesinden anlayıp gelmedim tabii. Ben kaçıyorum köşkün etrafında, o kovalıyor. Bahçede güzel hünnap ağacı, incir, cevizler var; çok mesuttum orada. Haminnem mutfağın kapısından beni görünce, "Halil bak elma, gel al," diye kandırdı, ben koştum elmaya, bir yakaladı; bir dayak bir dayak...

— *Kötü bir şey yaparak sinirlendirmişsiniz haminneyi...*
— Haminnemin kocası ölmüştü, imkânları azdı. Sabri Amca bostan yetiştirirdi. Babam geldi sonra ve bizi Ankara'ya götürdü. O gidişten aklımda kalan tüneller... Biliyorsunuz Bilecik'e girmeden bir sıra tüneller var. Korktum tabii... Ankara'ya gittik, perişan bir ev... Ev yoktu o zaman, mebuslar için bile ev yoktu. Ömer Ağa ev sahibimizdi. Orada beni Gazi Mektebi'ne yazdırdı babam. O iki mektep hâlâ duruyor, birini ortaokul yapmışlar; Gazi İlkokulu ve Latife Hanım İlko-

Ankara'da ilk eğitimini aldığı Gazi Mektebi.

kulu. Karşısında Himaye-i Etfal, Çocuk Esirgeme vardı. İyi hocalar vardı, iyi bir mektepti. Meselâ Nimet Hanım'ı hâlâ hatırlarım. Çocuklar o yaşta hocaları teyze, anne gibi seviyorlar. O zaman Atatürk'ün ilk zamanları, Gazi diyoruz, Gazi'nin mektebinde okuyorum ve Atatürk'e tapıyoruz tabii... Harf inkılâbı oldu, şapka inkılâbı oldu, kalpak giyiyordum, kalpağı çıkarıp yere vurduk, şapka giydik.

— *Kalpağı attınız...*
— Devrim tarihinde çok önemli bir hadise bu. Ulus Meydanı'ndaki büyük abidenin açılış töreni vardı. Ulus Meydanı'ndaki merasim için bütün mektepler seferber... Çocuklara nutuk atma vazifesi verilmiş, bizim sınıftan iki kişi seçildi; biri ben, biri de yakışıklı bir oğlan vardı, o. Nutuk hazırlayacağız, demek ki sınıfta seçkinmişiz. Eve geldim, babama söyledim, büyük hadise oldu. Ve babam aldı eline kalemi bir nutuk yazdı.

— *Eyvah eyvah!..*
— "Bu meydanda merkûz olan" filân, eski kelimelerle... Ben götürdüm, öğretmen babamın yazdığını anladı; "Sen bu tara-

fa," dedi, ayırdı beni. Çocuk hislerimizle yazacaktık, babamın ukalalığı yüzünden kaybettim. Arapça kelimeleri nereden bilebilirim o yaşta... Dönüşte bizi Himaye-i Etfal'e getirdiler, orada güzel pastalar yedik, çocuk aklımla unutmuyorum. Biz ilk mektepte o zaman Kur'an, amme cüzünden Fatiha ve Farsça-Arapça gramer okurduk. Osmanlıca'nın temelden olması o zamandan... Ankara'da hayatımda yeni bir safha açan bir hadise vardır, bizim üst katımıza Paris'ten iki kızı ve karısı Kâmile Hanım'la bir profesör geldi: Sadri Maksudi. Akçura'nın yakın dostu Sadri Bey. Kazanlı Akçura ise, Mustafa Kemal'in çok itimat ettiği, milliyetçi, Türkiye'de millî devletin kuruluşunu hazırlayanlardan biri. 1926'da Medeni Kanun kabûl edildikten sonra bir hukuk mektebi açılmıştı. Niçin medeni kanun kabûl edildi bizde? Biliyor musunuz? Lozan konuşmalarında Lord Curzon, mütemadiyen İnönü'ye hücum ediyor, "Siz Müslümansınız, sizin hukukunuz Müslüman hukuku, o yüzden modern bir devlete uygun değil ve şahsın hukuku yok, siz geri bir memleketsiniz," diye... İnönü Lozan'dan telgrafla bildiriyor, Atatürk de hemen hukukçularla bir komisyon topluyor. Esat Bey'in başkanlığındaki bu komisyon iki sene çalıştı, ilk medeni kanunumuzu hazırladılar. Ona yönelik hukuk mektebi açılınca buraya hoca lâzım. Sadri Maksudi Paris'te, Ecole Pratique'de hoca, Akçura'nın da dostu. Akçura, Atatürk'e tavsiye ediyor gelmesi için... Ankara'da doğru dürüst ev olmadığı için bizim oturduğumuz evin üst katına geliyorlar. Kazan milliyetçisi olduğu için babamla derhal dostluk kuruluyor. Sadri Maksudi ailesi ile yakın ilişkiler benim bundan sonraki hayatımda büyük etki bırakacaktır. Sonra acıklı bir şey oluyor. Babamın başka bir kadınla devamlı ilişkisi olduğunu öğreniyor annem, baskın yapıyor (gülüyor). Babam utancından o zaman Mısır'la ticaret yapan arkadaşı Hacı Bey'le Mısır'a gitmeye karar veriyor.

— *O zamanlar müthiş bir Mısır modası var.*

— Evet. Babam Kayseri'ye gitti, pastırma ve halı aldı, dükkân açıp Anadolu malları satacak Mısır'da... Bize para ve bir-

çok senet bıraktı. Gene kolonyacılık yapıyordu o zaman, berberlere filân kolonya dağıtıyor ve senet alıyor. Annemi bırakıp Mısır'a gitti ama boşanmadılar. Yıl 1929. Annem beni orta mektebe verdi, o senetlerin tahsili için annem dolaşamayacağından paraları ben alıyorum. Zengin oldum. Babam da yok başımda.

— *Erkek çocuk olarak babanızla ilişkiniz nasıldı?*
— Babamın karakterim ve bütün mesleğim üzerinde derin etkisi vardır. Babam sert bir adamdı, aile içinde mutlu değildi. Bana çok sert davranırdı. Öyle bir disiplin altındaydım ki... Bir hadise... Çocuklar bilye oynar ya... Dışarıda mahalle çocuklarıyla oynamama müsaade etmezdi. Ben kaçmışım, oynuyorum, o da beni görmüş, elinde bastonla giderdi, tam merdivenden çıkarken bastonla arkama bir vurdu, aman efendim ne acı... Yemek yerken gözü benim üzerimdedir, üzerime dökmeyeceğim; yolda giderken çamura basmayacağım.

— *Lord gibi yetiştiriyor...*
— Ünlü bestekâr Mozart'ın babası var ya, filmde görmüşsünüzdür, onun gibi... Adam mutlu değil evde, hıncını bizden alıyor. Ben çekingen, kendini okumaya veren bir tip oldum sonraki hayatımda. Arkadaşlarla gezip tozmak, kız arkadaşlar edinmek, bunlardan daima kaçındım.

— *Sert bir baba olması dışında baba oğul birlikte neler yapardınız meselâ?*
— İstanbul'dayken babam iki şeye meraklıydı. Birincisi İstanbul'un mesire yerleri... Muhakkak hafta sonu bir yerlere giderdik; Yuşa Tepesi, Hünkar Suyu... Hünkar Suyu'nda havuz vardı, karpuzları atarsınız, buz gibi çıkar, dolmalar yapılır, pikniğe gidilir. İkincisi, aydın bir insan, müzelere götürürdü beni. O zaman Aya İrini Kilisesi askeri müzeydi, orada manken yeniçeriler vardı; palalı yeniçeriler hâlâ hayalimde. İlk tarih merakım da orada başladı ve yeniçerileri hep öyle palalı düşündüm. Sonra 1924'te biliyorsunuz Halife Abdülmecid

Efendi İstanbul'da, daha hilâfet kaldırılmamış; her Cuma selâmlık merasimi yapılırdı.

— 1924'te de?
— Evet, 1923'te halife tayin ediliyor malûm. Cuma selâmlık merasiminde halife kendi mükellef merasim arabasıyla geçerdi. Önünden evvelâ süvariler geçer, arkasından arabası, arkasından da yine süvariler... O süvariler flamalı uzun mızraklar tutar, mavi elbiseleri vardır. Babam götürmüştü selâmlık merasimine, bakın hâlâ hayalimde...

— Herhalde Cuma selâmlığı Yıldız Sarayı'ndaydı?
— Onu hatırlamıyorum. Halife nerede oturuyordu o zaman, tam bilemiyorum. O küheylanlar, atlar takır takır geçer, arkasından eski sultanlar gibi halifenin faytonu geçer. Hayalimde yerleşmiş bir sahnedir. Halife Abdülmecid'i gördüm, ben o yaşta.

— Ankara'ya gitmeden evvel tabii...
— Evet, demek ki o zaman 5-6 yaşındayım.

— İşgâl İstanbul'unu da yaşamışsınız, küçük bir çocuk olsanız da o sırada...
— Çocukluğumda İstanbul işgâl altındaydı, doğru. Babamsa milliyetçi, Türkçü bir insan; Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı (*Tercüman* gazetesini çıkaran, Dünya Türk Birliği'ni ilk defa ortaya atan gazeteci) ekolünden. Gaspıralı'nın gazetesi *Tercüman*'ın sloganı şöyleydi; Dilde, Fikirde, İşde birlik... Tercüman dil birliğini Türk dünyasında yerleştirmeye çalıştı, arkasından fikir birliği, ondan sonra aksiyonda birlik... Orta Asya Türk uluslarıyla dil birliğini ilk ortaya atan babamın hemşehrisi Gaspıralı'dır. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin İstanbul'a nasıl aksettiğini babamdan biliyorum. İstanbul, Anadolu'daki harekâtı nefesi tutulmuş takip ediyordu. Meselâ Sakarya zaferi kazanıldığı zaman babam Zafer-i Millî diye bir karamela, şeker çıkardı. Bakın on-

dan bile istifade ediyor (gülüyor). Hem milliyetçi adam hem işadamı. Zafer-i Millî Lokum gibi bir şeydi, hatırlıyorum.

— *Kurtuluş Savaşı'na katılmadı değil mi babanız?*
— Hayır, katılmadı.

— *İstanbul'dan trenle Ankara'ya geldiniz?*
— Trenle Ankara'ya geldik, babam İstanbul'da iflâs etmiş, şunla bunla sermayeyi yemiş herhalde. Kriz zamanı... Biz 1925 gibi Ankara'ya gittik, cumhuriyet kurulmuştu. Sadri Maksudiler de o zaman bizim evin üst katına geldiler, Sadri Maksudi ile yakın babam, bayramlarda karşılıklı ziyâretler yapılıyor. Hikâyenin başına, 1929'a dönelim. Benim cebim para dolu, arkadaşlarımı toplayıp Ankara'da lokantalara götürüyorum.

— *Anneniz paralar ne oldu demiyor mu?*
— Diyor ama yine paraları ben alıyorum. Ziyâfetler çekiyorum, orta mektep derslerine de pek gitmiyorum. Annem, "Haylaz bu çocuk, okumayacak," diye Sadri Bey'e dert yanıyor. Dostluk var ya... Bu çocuğu leyli mektebe yerleştirelim, diyorlar. Ve beni Sivas'a sürüyorlar.

— *Tam sürgün. Osmanlı'daki sürgünler gibi... Küçük yaşta tanışıyorsunuz sürgünle...*
— Evet. Annem beni Sivas'a kadar getirdi, okula yerleştirdi ve gözyaşları içinde döndü; Kabak-Yazısı'nda Sivas Muallim Mektebi'nin birinci sınıfına gidiyorum. Haydut çocuklar, hançerleri var, hocaları tehdit ederler. Bir çeşme var, sabah yüzümüzü yıkamaya çeşmeye gideriz, yüzümüze su vurunca buz akar ve ben orada romatizma oldum. Karda top oynarız, bezden top yapıyoruz. Ayaklarımı üşütmüşüm, beni hastaneye gönderdiler. Sivas'ta kumarbaz bir akrabamız vardı, yüzbaşı Hulki Bey. Hulki Bey beni hastaneye yerleştirdi. O zamanın Anadolu hastanesi, koğuşta belki yirmi hasta var, birkaç gün sonra yanımdaki hasta öldü, gelip ölüsünü kaldırdılar. Ben her gün ağlıyorum, ayaklarım şişmiş...

— Anneniz niye gelmiyor?
— Ankara'da annem. O zaman anneme acıklı mektuplar yazıyorum, Sadri Bey'in büyük kızı okuyor ve bana acıyormuş. Adile Hanım, babasına, "Bunu iyi bir muallim mektebine nakledelim," diyor. Sadri Bey, Milli Eğitim Bakanlığı'na gidiyor. Beni Sivas'tan Ankara'ya nakil ediyorlar çok şükür; gelirken, nasıl heyecanlı ve mutluyum anlatamam; anneme, Ankara'ya, arkadaşlara kavuşacağım. Hiç unutmam, tren Mamak istasyonuna geldiğinde iğde ağaçları açmış, o baygın kokuyu hâlâ hatırlarım. O koku burnumda bakın şimdi bile... hisli bir hatıra... (Ağlıyor.)

— Küçük bir çocuksunuz, anne babaya ihtiyacınız olduğu bir dönemde yalnızsınız.
— 13 yaşındaydım... Babam o zaman Mısır'daydı. Sadri Bey'in hayatımda hakikaten büyük etkisi olmuştur, beni Gazi Muallim Mektebi'ne yazdırdılar. Ankara'da Gazi Üniversitesi'nin arkasında Mimar Kemal'in yaptığı kubbeli bir bina vardır, Atatürk modern eğitimi Türkiye'de kökleştirmek, inkılâpçı öğretmenler yetiştirmek için orada bir eğitim enstitüsü açtı, başına da büyük inkılâpçı İsmail Hakkı Baltacı'yı getirdi. Baltacı, *Yeni Adam* diye bir gazete çıkarıyordu o zaman. Atatürk'ün toplumda devrim ilkesini benimsemiş bir eğitimciydi. Gazi Muallim Mektebi idi adı o zaman, liseden sonra iki sene orada okuyanlar orta mektep ve liselere tayin olunurdu. Atatürk'ün eğitim devrimine destek olmak için kurulmuş bir mektepti, orada ilk kısımda iki sene okudum. Yüksek kısımdaki ağabeylerimiz bize model oluyordu. Tiyatro ekibi kurmuşlar, Shakespeare'i, Abdülhak Hâmid'in *Finten*'ini, *Akın*'ı sahneye koyuyorlar. Almanya yahut Fransa'da okumuş seçkin insanlar bu enstitüye hoca tayin ediliyorlar, kıymetli hocalardı, enstitü hocaları bize de hocalık yaparlardı. Talihimiz vardı, seçkin bir muhitteydik. O iki sene benim gelişimimde talihli bir dönem oldu, hele Sivas'tan sonra... Biz de sınıfta bir tiyatro ekibi kurduk, piyesler hazırladık.

— Siz oyuncu muydunuz yoksa?
— Tabii. Abdülhak Hâmid'in *Finten*'ini sahneye koyduk. Hint hükümdarı, biliyorsunuz, Büyük İskender tarafından yenilmiş, kale ateşler içinde, kızı Sumru teslim olmamak için kendini asmış... Ben orada İskender oldum, Aristo ve Yunan generalleri arkamda, Sumru'yu almak istiyorum ama gittiğimde ölüsüyle karşılaştım. İskender, Aristo'ya, "Rasto bu nedir?" diye haykırır, ölü karşısında... Döndüm, "Rasto, bu nedir?" diye bağırdım. Aristo şaşırdı. Hatırlayamadı ne cevap vereceğini, döndüm devam ettim, komikti. Biliyorsunuz, *Finten*'in lisanı ağırdır.

— Altından kalkıyordunuz belli ki.
— Herhalde. Mahir Canova da o ekip içindeydi, ünlü rejisör oldu, sonra; Saim Alpagut, o erkenden vefat etti. Yakışıklı artist Suavi Tedi o zaman sınıfımızda idi. O sınıftan iki rejisör çıktı. 1933 yılına kadar Gazi Muallim Mektebi'ndeydim, Gazi Enstitüsü'nün ilk mektep öğretmeni yetiştiren kısmı kapanınca bizi Anadolu'da çeşitli muallim mekteplerine dağıttılar... Beni başlangıçta Adana'ya göndereceklerdi, fakat Sadri Bey, "Yok," dedi, "Balıkesir'de yeni bir mektep açıldı, öğretmenleri seçkin, seni oraya göndereceğiz."

— Muallim mektepleri muallim yetiştiren yerler, çok büyük öğretmen açığı var o zaman.
— Evet, ilk mektep muallimi yetiştiriyor, çok açık var; Sivas, Adana, Balıkesir'de erkek, kız muallim mektepleri var...

— Siz böylece Balıkesir'e doğru yolculuğa çıktınız.
— Sadri Bey'in o yardımlarını unutamam.

— Hocalarınızdan kim vardı?
— Yeni ve seçkin bir mektep olduğu için, Fransa ya da Almanya'da okumuş seçkin kimseleri Necati Bey'e öğretmen gönderiyorlar, onlar sonra Üniversite'ye tayin edildiler, meselâ bizim fizik hocamız Prof. Kürkçüoğlu'ydu. Haldun Bey,

Fransa'da kimya tahsil etmiş bir hocaydı, edebiyat hocamız Konya Lisesi'nden gelen Abdülbaki Gölpınarlı'ydı... Hepsi sonradan üniversiteye atandılar.

— *Ooo, ne kadar şanslıymışsınız...*
— Hepsi seçkin hocalar, talihim vardı. Balıkesir'i çok sevdim, 14-15 yaşım orada geçti, 18 yaşımda oradan mezun oldum. 1935 yılında... İnsanın hayatında duygusal bir dönemdir bu, Balıkesir'de galiba şahsiyetim gelişti. Çekingen karakterimi söyledim, bir doktor da beni korkutmuştu, kalp hastası olabilirsin, diye. Mektepte futbol oynardım, sağ açık oynardım. Sonra futbolu bıraktım, kendimi tamamen okumaya verdim.

— *Abdülbaki Gölpınarlı nasıl bir hocaydı?*
— Müthiş bir hocaydı.... O zaman gençti. Kendisi, biliyorsunuz, Mevlevî veya Bektaşî idi, hafızası bir divân gibi dolu; bütün şiirleri hafızadan okurdu. Onun dersini biz heyecanla beklerdik.

— *Öyle özel bir hocaydı...*
— Evet. Saçını ortadan ikiye ayırır, parfüm kullanır, şık giyinir ve gâzelleri okurken o kadar coşardı ki kıpkırmızı olur, kendinden geçerdi. Osmanlıca'm o zaman da fena değildi, edebiyata büyük ilgim vardı ve hocamın gâzellerine aruzla nazire yazmaya başladım. Mektepte kalırdı. Mektebin üst katında bekâr hocalar kalırdı; coğrafya hocası Emirhan, psikoloji hocası Sadeddin Bey, matematikçi Ömer Bey falan... Abdülbaki Hocam o zaman, "Sen niye yeni tarzda yazmıyorsun da eski tarzda yazıyorsun," diye beni uyardı. Valla hocam, dedim, sizin de gâzelleriniz var, bir yakınlık oldu. Yalnız edebiyatta değil, matematikte de birinciydim sınıfta... Hendese, geometri problemlerini çözer ve hoca gelmeden sınıfa anlatırdım. Benim rakibim okulun lise kısmındaydı, "Koca Kafa Ârif'di adı, sonra mühendis oldu, okulda matematikte ustaydı. Matematik bana şunu kazandırdı; açık ve mantıki dü-

şünme, bir meseleyi kesin neticesiyle çözebilme kabiliyeti... Hakikaten Balıkesir hayatımda önemli oldu...

— *O sırada Ankara'ya da gidip geliyor muydunuz?*
— Tabii, meselâ, Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Türkiye'nin bütün muallim mekteplerinden bir grup Ankara'ya gitti.

— *Bu sefer siz gittiniz?*
— Yok, gidemedim. Onlar izci kıyafetindeydi, Balıkesir'den bir grup gitti, hakikaten çok heyecanlı geçirdik onuncu yılı, bugün hâlâ o marş meydanlarda söyleniyor...

— *Ergenlik çağınızda Balıkesir'desiniz, aileden uzakta ama bu defa mutlusunuz, öğretmenleriniz de çok kaliteli insanlar...*
— Evet. Abdülbaki Bey'le bir süre sonra arkadaş gibi olduk. O zaman Balıkesir Muallim Mektebi'nin etrafı hep kır, ağaçlar... Ben Virgil'i (Virgilius) alırdım, Virgil'in biliyorsunuz hep tabiat üzerine şiirleri... Tarlalarda gezer, onu okurdum. Orada okuduğum kitaplar içinde bir kitap benim üzerimde büyük etki yapmıştır: Hasan Âli Yücel'in yazdığı *Bir Dâhinin Romanı*, Goethe'nin hayatı. Goethe'nin hayatını sanki kendimmiş gibi okudum. İşte Virgil, Goethe, Lamartine'i okuyorum. Fransızcam iyiydi.

— *Fransızca'dan nasıl okuyordunuz, onu merak ettim.*
— Evet, onu nasıl öğrendim? Şimdi yine Sadri Bey ailesine dönüyoruz. Benim Sivas'tan gönderdiğim mektupları Adile, büyük kızı, okuyor ve bana büyük bir yakınlık gösteriyor; bu çocukta edebi bir kabiliyet var diye... Benim Gazi Muallim'e gelişimde tabii onun da etkisi olmuş. Fransızca'dan şiirler okuyordu bana o. Fransa'dan Fransızca'sı çok iyi olarak geldi, yetişkin bir kızdı; Fransızca'yı Paris'te öğrenmiş, sonra Türkiye'de Dame de Sion'da okuyordu. İki kızı vardı Sadri Bey'in; Naile ile Adile. Adile Hanım, Fransızca şiir yazardı,

bazı şiirleri ailesinde yok, bende var; gayet güzel şiirler. Edebiyata ilgim olduğu ve zevk aldığım için o şiirleri bana okurdu ve böylece yakınlık oluştu Adile Hanım'la aramızda.

— *Kaç yaş büyüktü sizden?*
— 5-6 yaş, genç kız, edebiyata meraklı, bir muhatap arıyor, en yakın benim, aile dostuyum. İşte bana Fransızca'yı o öğretti. Ve ben Balıkesir'e gittiğimde Fransızca kitaplar okuyordum. Fransızcam üniversitede de kendi arkadaşlarımdan farklı bir pozisyon elde etmeme yardım etti. Üniversiteye gittiğim zaman Fransızca "Peuples et Civilisation" (İnsanlar ve Medeniyet) ve "Histoire de l'Humanité" (İnsanlık Tarihi) serilerinden kitap okuyordum.

— *O size gramer öğretti, siz ilerlettiniz?*
— Gramer değil, bayağı öğretti, ben de çok çalıştım ve bugün Fransızcam İngilizce'mden daha iyidir. O sayede, onun dostluğuyla. Adile Hanım'la abla-kardeş ilişkisi içindeydik. Adile Hanım'ı Gülhane Hastanesi'nde çalışan kulak-burun-boğazcı bir doktorla evlendirdiler. Adile Hanım Hukuk Fakültesi'ni bitirmişti, çok sonraları, 1940'larda oluyor bunlar tabii. Dışişlerinde vazife aldı Adile Hanım, Sadri Bey de babam gibi, çocukları üzerinde otoritesi olan bir insan. Zorlu izdivaç çok sürmedi, ayrıldılar.

Sonra Adile Hanım bir mühendisle, Reşit Bey'le evlendi, Reşit aklı başında, kibar bir insandı. Ondan iki kızı oldu; biri bugün Prof. Gönül Pultar'dır, öbür kızı Gülnur maliyeci oldu. Bizim Adile Hanım'la ilişkimiz devam etti, ben ona Adile Abla diyorum... Şefkatli, beni anlayan bir abla oldu. Saatlerce hayattan, edebiyattan konuşurduk. Çok güzel derin şiirleri vardır, insan için, aya gitsen de kalbinle daima bu küredesin, diyor, Fransızca bir şirinde. O tarihte insanın aya gidebileceğini düşünmüş!

Adile Hanım İstanbul'da yaşıyordu, Ankara'ya gelip gittiğinde konuşur, görüşürdük sonraları. Ama sonu acıklı...

Adile Hanım, bundan on sene kadar önce ağır bir hastalığa yakalandı, kalkınca muvazenesini kaybediyordu, onun için devamlı yatıyor... Ayrancı'da bir daireleri vardı, ben gidip kendisini yokluyordum. Son defa –ondan sonra görmedim, ölmüş– yine konuşuyoruz eskilerden, müsaade istedim, epey kalmıştım, kalktım, o zaman elini uzattı, "Bırakma beni, ben ölüme gidiyorum," der gibi ellerini uzattı, ellerini tuttum ve bıraktım. Ölüme bıraktım... Çok müstesnâ bir insandı, yüksek bir edebi zevk sahibiydi ve babası milletvekili olduğu için, Atatürk'ün meclise getirdiği bütün ediplerle yakınlık kurmuştu; Ruşen Eşref, Yahya Kemal, Behçet Kemal, Yakup Kadri'yle sıkı teması oldu. Onlarla ilgili hatıralarını neşretti bir kitabında, ben de onun küçük bir edebiyat arkadaşı oldum. Dışarıda hizmetleri var, büyükelçilik bekliyordu, fakat onu büyükelçi yapmadılar. Sonra bir ara, senatoya seçildi, senatör oldu. Orada Ankara istasyonuna Hitit Güneşi koydular ya, "Bu, Pagan bir semboldür, Türklükle ilgisi yoktur," diye sert eleştiri yaptı. Gazeteye düştü. Gerçek milliyetçi idi. Sadri Maksudi de aynı sebepten Atatürk'ün hışmına uğramıştır.

— *Biraz Sadri Bey'den bahsedelim. Sizin için baba gibi, Paris'ten gelmiş, hukukçu.*
— Sadri Bey hukukçu; hukuk felsefesi, hukukun esaslarını okutuyordu açılan ilk Hukuk Fakültesi'nde. Hukuk felsefesi onu filozoflara götürüyor. *Hukukun Umumî Esasları* diye bir kitap yazdı eski harflerle, bana verdi, o zaman Balıkesir'deyim, "Bunu, yeni harflere çevirebilir misin?" dedi. Onu çevirdim, bana güveni arttı, sonra zaman zaman gittiğimde oturtur, hukuk felsefesinden bahsederdi.

— *İmtihan mı ederdi sizi?*
— Yok, kendisi konuşur. Spencer yahut Aristo'nun hukuk felsefesini anlatırdı... Uzun uzun konuşur, bazen uykum gelirdi, zorlardım kendimi, takip edemiyorum tabii; ama bir taraftan da çok istifade etmişim herhalde...

— *Öyle böyle, zorla size öğretmiş...*
— Sonradan hukuk tarihiyle ilgili birçok makalelerim oldu ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrencim olan İlber Ortaylı'yı hukuk tarihçisi yapmak için uğraştım. Bakın ne talih! Bir taraftan Sadri Beylerin bizim evin üst katına gelmesi, bir dostluğun oluşması, sonra Adile'nin bana Fransızca yardımı, Sadri Bey'in beni iyi bir mektebe göndermesi, sonra Sadri Bey'in bu özel hukuk dersleri... Bütün bunlar gelişmemde büyük etken. Demek istiyorum ki, talih bana yardım etti.

— *Hayatta hiçbir şey tesadüf değil diye düşünürüm.*
— Muhakkak. Bakın sizinle de tanışıyoruz şimdi, siz anlayabiliyorsunuz benim söylediğim şeyleri.

— *Sadri Bey neden dışlandı? Ne yaptı?*
— Atatürk'ün çok sevdiği sofraları oluyor ya, seçkin insanları masasında topluyor. 1930'lardan sonra Atatürk, dil ve tarih üzerinde durmaya başladı; TDK'nu, TTK'nu kurdu. Türk milletinin kültür yoluyla yaratılması davasında Türk dilinin sadeleştirilmesine, hâkiki bir Türk dilinin oluşmasına çok önem veriyordu, aydınla halkın birbirini anlamasını, yakınlaşmasını sağlıyacak sade dil diye düşüyordu... Sadri Maksudi Fransa'da okumuş, hem dilci hem de tarihten anlıyor. Dil inkılabı için Sadri Maksudi'den bir kitap istedi; Avrupa'da, Almanya'da, İsveç'te dillerin nasıl tasfiye edildiğine dair... Bunları toplayarak 400 sayfalık bir kitap yazdı (*Türk Dili İçin*), Atatürk de bu kitaba bir önsöz yazdı.

Sadri Bey, dilci olarak tanınmış, TTK'nun, TDK'nun üyesi oldu. Dışarıdan gelmiş birisi olarak ona, tenkitler yağdırdılar; Fuat Köprülü ve Şemsettin Günaltay'la dil ve tarih konularında bazı çatışmaları oldu. Necmi Dilmen gibi kimseler de TTK'nda Atatürk'ün etrafındaydı o zaman. Atatürk'ün dil ve tarih ilgisini istismar edenler de oldu. Ata, Güneş-Dil teorisini onlarla ortaya attı. Nihayet bir TBMM toplantısında bankaların isimleri veriliyor; Sümerbank, Etibank gibi... O zaman Sümer, Eti (Hitit) moda tabii... Sadri Maksudi Etibank

ile ilgili olarak bir şey söylemek için kalkıyor ve diyor ki, "Etibank yanlıştır, Etibankası olur, Türkçe'nin bünyesi buna müsaade eder, Etibank olmaz."

— *Eyvah...*
— Meğer bu isimleri Atatürk tayin etmiş, hemen Sadri Bey'i çekemeyen dilciler, Atatürk'e yetiştiriyorlar, sizi mecliste tenkit etti diye... Atatürk fena halde sinirleniyor ve hemen radyoya Müştak Bey'i gönderiyor. Müştak, Türkçe'de Etibank da olabilir diyor. Kadıköy, Kadıköyü değil, gibi misâller veriyor. Bizim dilimizi bilmeyen yabancı falan gibi hakaretler... Üniversiteden, Meclis'ten Sadri Maksudi'yi Ata'nın emriyle çıkarıyorlar. Sadri Bey, tabii perişan oluyor. El üstünde tutulurken birdenbire kendini yerde buluyor, o zaman kızı Adile'yi gönderiyor Ata'ya açıklama için Sadri Maksudi. Adile gidiyor ama kabûl etmiyor Atatürk. Sadri Maksudi ölümüne kadar hep kenarda bir insan olarak kaldı. İstanbul'da, Kurtuluş'ta mütevazı evinde vefat etti. Hanımı Kâmile Hanım da annem gibiydi, o da kanserden vefat etti ve ölüm döşeğinde beni görmek istedi, haber gönderdi. Sadri Bey'in kitapları hâlâ okunur. Tekrar 1935'lere dönelim. 1935'te Balıkesir Muallim Mektebi'ni bitirdim, 18 yaşında ve tatil için Ankara'ya geldim. Annemle beraberiz. Gazi Terbiye Enstitüsü'ne müracaat ettim, iki sene okuyacağım sonra liseye öğretmen gideceğim, enstitü imtihanını kazandım fakat o sırada Sadri Bey bana bir haber verdi; "Atatürk, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi diye tarih tezinin önemli esaslarını araştırmak üzere bir fakülte kuruyor, bunun için fakülteye kırk öğrenci yatılı alınacak," dedi.

— *Sadri Bey sizin için tam yol gösterici olmuş...*
— Hakikaten öyleydi. Fakülte imtihanı için tarih kitaplarını adeta yuttum. Neden hırslıydım?

— *Neden hırslıydınız? Babanız bırakıp gitti diye mi?*
— Babam kolonya fabrikası olan bir insan, sonra Ankara'ya

gelmiş, o gidince müşkül günler geçirdik, fakat akraba İstanbul'da, köşkte oturuyorlar. Cemile Hanım'ın kızı Necla Hanım, kiminle evli biliyor musunuz?

— *Necla Hanım?*
— Haminnemin kardeşi Cemile Hanım'ın kızları Muazzez, Mualla ve Necla. Necla Hanım'ın kocası tanınmış İslâmcı yazar Eşref Edip, *Sebîl-ül Reşad*'ı çıkarıyor, Mehmed Âkif'in yakın dostu. Eşref Edip'in hanımı Necla Hanım modern bir hanımdı, ut çalardı. Yanına giderdim, şişmandı, "Sana ben doldum sana bend oldum," diye ut çalardı, ben de acaba niye dolmuş, derdim. Meğer "bend olmak" bağlanmak demekmiş, hayretle onu dinlerdim. Bütün kızları serbestti ama. Mualla ile olan ilişkim ilginç... Babam Ankara'ya gittiğinde biz Kızıltoprak'a gelmiştik ya 1925'te, o zaman Fener'de eski bir paşanın bahçesinde çocukların sünnet düğünü vardı, toplu sünnet düğünleri yapılır ya, haminnem, "Sen artık sünnet olacak yaşa geldin," dedi, eskiden yaylı atlı arabalar vardı, onunla gittik ve sünnet oldum. Evde, bizim köşkteki altta odada sünnetli bana mükellef bir yatak hazırlamışlar.

— *Hediyeler filân...*
— Evet, süslü, hediyeli... Sabahın şafağında eğlenceler bitti, eve geldik. Hatırlarım, bana birisi, gelecek sene tekrar sünnet olacaksın, dedi. Yok yok dedim, bir keredir. Sonra atlas yorganlara serildim. Mualla da ordaymış, atladı yatağa, benim yanıma...

— *Aaa...*
— Kıskanıyor beni. Çocukluk. Aynı yaşıtız. Sen, dedim, sünnet olmadın, niye buraya giriyorsun? Mualla'yla biz evlenebilirdik aslında, yaşıttık, sonra o evlendi, boşandı, Beyoğlu'nda bir terzihane açtı, kaybettik ilişkiyi. Mualla işte benim hayatımda ilk düşündüğüm kız. Neden hırslıyım, diyordum. Onların hali vakti yerinde. O köşkte, aşağıdaki Cemile Ha-

nım'ın köşkünde lüks bir hayat yaşıyorlar. Dedem ölmüş. Onları kıskanıyorum, niye biz de onlar gibi değiliz, diye düşünüyorum. Ve o zaman çalışacağım, ben de bütün bu nimetlere sahip olacağım diye karar verdim. Yani o yaşta, çocuk deyip geçmeyin, böyle bir irade insanın bütün hayatına istikâmet verebiliyor. Haminnem vardı köşkte, Sabri diye bir sakat işsiz akraba vardı, o bostanı ekiyor, babam iflâs etmiş. Ankara'da bütün bunlar beni çok etkiledi. Olacağım, yapacağım iradesi... Güzel bir şey, dozu aşmadığınız müddetçe... Dozu aşınca kendinizi kaybedersiniz.

— *Çok doğru hocam. Eylül 1935'te Balıkesir Muallim Mektebi'nden mezun oldunuz...*
— Evet, o zaman adım Halil Bozkurt.

— *Neden?*
— Ee, babam koydu.

— *Halil İbrahim Müntakim'e ne oldu?*
— Halil İbrahim Müntakim, Müntakim erkenden unutuldu.

— *Babanızın arzusuydu...*
— Babamın fantezisi o. Halil Bozkurt'tu ilk ismim. Babamın Ankara'da imal ettiği Bozkurt kolonyası onunla bağlantılı. Cumhuriyetin ilk paraları üzerinde Bozkurt vardır. Soyadı kanunu çıkınca vaktiyle gidip Bozkurt'u tescil ettirmemişiz, oradaki memur da bize kanun gereği üç ay sonra İnalcık'ı uygun görmüş.

— *Geç kalınca size bir soyadı seçmiş, şanslısınız yine de... Neden İnalcık demiş acaba?*
— Nüfus memuru gelişigüzel bir isim veriyor, meselâ Keleş ismi de verebilirdi. İnalcık aslında tarihi bir şahsiyet... Cengiz Han, İslâm memleketlerine hücuma başladığı zaman, Otrar valisi İnalcık'tı. Cengiz'e karşı koyuyor.

— Güçlü birisinin adı...
— Evet. Nüfus memurunun takdiri. Kanuna göre, iki ay yahut üç ay içinde gelip tescil ettirmeyene soyadı veriliyordu.

— O şekilde, zoraki...
— Gelişigüzel veriliyordu... Neyse bizimki o kadar fena değil.

— Cumhuriyetin ilk yıllarında inkılâplara tanık oldunuz. Nasıl karşıladınız, hatırlıyor musunuz?
—1929'a kadar Atatürk'ün belli başlı inkılâpları birbirini izler. Hilâfetin kaldırılması, bence en büyük inkılâptır... İkincisi medeni kanun, ki 1926'da neşredilmiştir, komisyonun başında Mahmud Esat Bey vardır. Bu ikisi Türk toplumunun laikleşmesi demekti. Hilâfetin kaldırılmasıyla devlet laikleşiyor; biliyorsunuz Osmanlı Kanunî Esasisi'nde "devletin dini dîn-i İslâm'dır" ifadesi vardı, hilâfet kalkınca o kalkıyor. Toplum, Medeni Kanun'la, İslâm hukukunu bırakıp Batılı hukuka geçiyor; Türk insanının hayatı için çok önemli bir kanun... 1924-27 arasında önemli gelişmeler olmuştur. Ata'nın lider grubu içinde hilâfetin kaldırılmasına karşı olanlar vardı. Hint Müslümanları hilâfetin kaldırılmasını istemiyordu, çünkü hilâfet Müslümanların İngiliz hâkimiyetine, Hintlilere karşı dayanağı oluyordu. Hilâfet Hareketi bugünkü Pakistan'ı doğuran harekettir, hilâfetle beraber Son Osmanlı, Abdülmecid, Cuma selâmlığı filân hepsi gidiyor.

— Padişahın halkın içine girdiği büyük bir tören, ayrıca elçiler, devlet adamları herkes izliyor Cuma selâmlığını... Halife olarak büyük bir gücü temsil ediyor.
— Evet, halife adeta ikinci bir devlet reisi gibi... Hilâfet meselesi yüzünden Hindistan'daki Müslümanlar arasından baskılar geliyor, İnönü ile Atatürk hilâfeti kaldıralım, Abdülmecid'i sürgüne gönderelim diye anlaşınca büyük akis yaptı memlekette ama kendi arkadaşlarıyla arasına soğukluk girdi ve o tarihten itibaren İnönü, Atatürk'ün en yakın arkadaşı durumuna geldi. Ve hakikâten İnönü namuslu, vefakâr ve

Atatürk'e çok bağlı bir insandı. Onu kendi iktidarına ortak yaptı Atatürk. İnönü'nün de kendi arkadaşları var; Şükrü Saraçoğlu genç o zaman, İnönü'ye bağlı bu grup, işte Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu, Abdülhalik Renda, yıllar sonra DP gelinceye kadar ülkeyi idare etmişlerdir, vekil yahut başbakan olmuşlardır. Bugün cumhuriyet tarihçileri bunun üzerinde durmuyorlar. Cumhuriyet Halk Partisi seçimleri için Atatürk Anadolu'yu gezdi, nutuklar verdi, 1924'te. Atatürk, iki gruba ayrı hitapta bulunuyordu. Müslüman halk karşısında olduğu zaman başka türlü, "münevveran" dediği aydınlar karşısına geldiği zaman başka türlü konuşma yapıyordu. "Münevveran" dediğimiz Atatürk'e bağlı aydın gençlerdi, sonra da parti teşkilatında İnönü'nün etrafında toplandılar ve bu grup cumhuriyeti sonuna kadar idare etti.

— *Cumhuriyet tarihçileri gerçeği görmüyorlar diyorsunuz...*
— Görmüyorlar, yazanlar o zamanki gerçek tarihi yazmıyorlar. Meşhur Alman tarihçi Leopold von Ranke, "Araştırdığı döneme kendisini götürebilen insan tarihçidir," der... Yani İnönü, Atatürk dönemi belli bir grupla kurulmuştur. Hilâfet meselesi çok mühimdi, şapka "inkılâbı" filân bunun yanında önemsiz kalır. Ben çocukluğumda 1929'a kadar bütün bu inkılâpları yaşadım.

— *Harf inkılâbına dair neler hatırlıyorsunuz? Siz eski Türkçe ile başladınız.*
— Evet, daha ilk mektepte Arapça Farsça kuralları öğrenmiştik; Yeni alfabe 1928'de geldiği zaman özel bir hatıram yok ama kolayca intibak ettik, çünkü yeni alfabe basitti. Atatürk Türk milletini Batılı bir millet yapmayı düşünüyordu. Sıradan halk ise, toplum ve siyasî hayatı İslâmî düşünceyle düşünüyordu. Latince'nin alfabe olarak kabûlü öyle bir havada gerçekleşti. Çok mühim bir hadise de Şeyh Sait İsyanı'dır, İngiliz tahrikiyle tabii. Bu isyan millî olmaktan çok bir irtica hareketidir; tabii gayet sert tedbirler alındı o zaman, biz farkında değildik. İnkılâpların gelişmesi, Atatürk'ün siyasî tarihinde çok önemli

dönüşüm noktalarıdır. Ata 1927'de Büyük Nutuk'u verdi. Mustafa Kemal, inkılâbın bilançosunu yapmak için konuştu; kendi siyasî rakiplerini de o tarihe kadar bertaraf etti. Ona muhalefet eden Rauf Bey, Kâzım Karabekir, Rafet Paşa'larla hilâfetin kalkışına kadar daima işbirliği içindeydiler, kolektif bir liderlik vardı. Hatırlıyorum mektepte defterlerimizin üzerinde Mustafa Kemal ortada, bütün bu liderlerin fotoğrafları olurdu.

— *Defterde?*
—Evet, defterin arkasında. Refet Paşa, İstanbul'a ilk giren Paşa. Karabekir doğuyu kurtardı.

— *Diye yazıyordu?*
— Yok yazmazdı da fotoğrafları vardı, sizin için anlatıyorum. Böyle bir kolektif liderliği simgelerdi. 1927 gerçekten bir dönüm noktasıdır. Atatürk büyük bir stratejist, siyasette de öyle. Türk milletinin bir şansıdır Atatürk... Büyük bir Erkân-ı Harb subayı, hep plânlı hareket ediyor. Atatürk'ün bence tam bir biyografisi yazılmamıştır, idealize ediliyor yahut noksan yazılıyor. Neden kolektif liderlikten tek liderliğe geçti? Biliyorsunuz suikast tertipleri oldu, Cavit Bey meselesi var. Rauf Bey kendisi itiraf etmiştir; "Biz hepimiz bağımsızlık savaşında ön plânda savaştık, faaliyet gösterdik ama Atatürk'ün inisiyatifi, azmi ve strateji dehası olmasaydı bağımsızlık savaşı kazanılmazdı," diyor. Sonra Kâzım Karabekir hatıratını yazdı. 1927 nutku, Atatürk'ün tek başına iktidarı elinde toplamasının dönüm noktasıdır. *Nutuk*, belli bir siyaseti müdafaa eden bir kitaptır, şimdi bizim cumhuriyet tarihi yazan arkadaşlar, çok kez *Nutuk*'u tek kaynak olarak alıyorlar. 1919'dan sonra İstanbul ve Ankara'da çıkan *Yenigün* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerindeki makaleleri okumadan cumhuriyet tarihi yazılamaz, ki ağır Osmanlıca gazetelerdir bunlar, yani Osmanlıca'yı iyi bilmek lâzım.

— *Peki o zamanlar, böyle bir ortamda sizin için Ankara ve Atatürk nasıl bir anlam ifade ediyordu?*

— Biz Ankaralılar, yani, çocuklar, büyükler, sanki Atatürk'ün evinde yaşıyormuş gibi hissediyorduk kendimizi. Tabiatüstü bir insan gibi algılıyoruz onu, tarihini okuyoruz; Sakarya'yı nasıl kazandı, Yunan başkomutanını nasıl esir aldı, vatanı nasıl kurtardı. O bizim için dokunulmaz bir şahsiyetti, hâlâ da öyledir. Meselâ bundan iki-üç sene önce 10 Kasım'da, onun ölüm yıldönümünde Bilkent'te bir konuşma istediler benden. Bilkent Orkestrası vardı, konuşma yaparken bir ara kendimi tutamadım, gözlerim yaşardı, kafamı eğdim saklamak için, orkestradakiler ayağa kalktılar, bir alkış, bir alkış.... Çok duygusal bir andı. Biz Atatürk'ü gerçekten bir baba gibi hissediyorduk. Olağanüstü bir varlıkla aynı mekânda yaşıyormuşuz hissindeydik.

— *Ankara onun evi gibiydi, siz babasını seven çocukları...*
— Evet, onun İstanbul'a gidişini, ne zaman geldiğini bilirdik. Atatürk'ten gelen her şey bizim için bir olaydı, öyle karşılıyorduk.

— *O ne diyorsa doğrudur diye bir yaklaşım vardı.*
— Tabii inanç öyleydi. O nesil üzerinde bugün anlayamayacağınız hissi bir bağlılık vardı. O zaman Ankara 30-40 bin nüfuslu, kasaba gibi bir şehir; belli başlı caddesi bugün Bağımsızlık Anıtı'nın bulunduğu Samanpazarı'na çıkan cadde... Atatürk'ün emriyle mebuslar için Kocatepe Camii'nden aşağı doğru inen Mithat Paşa Caddesi'nde ufak, tek katlı binalar yapıldı. Ankara eski bir Osmanlı şehri... O evleri yaptırmak için usta bile bulamadılar, Macaristan'dan usta geldi. Böyle bir ortam... Heykelin bulunduğu yerde, sağda bir taş han vardı, oteldi; iki katlı perişan bir otel... Yemek yenen yerler az, Karpiç vardı, devlet büyüklerinin yemek yediği, sosyal ilişkide bulunduğu yerdi. O kadar perişandı şehir, harpten çıkmışız, fabrika yapamıyoruz, o zaman Sanayi Mektebi'ni yapmışlardı, Ziraat Bankası'nın karşısındaki bina, Karpiç de işte onun sırasında, Ulus Meydanı'ndaydı. Bu ufak şehirde Mustafa Kemal, kendi Çankaya'sında, eski bir konakta kalı-

yor, bugün Atatürk Müzesi'dir. Atatürk öldüğünde, TBMM önündeki katafalkının önünde dünyanın her tarafından devlet adamları, yabancı misyonlar, ordu, üniversiteler, talebeler günlerce resmi geçit yaptılar.

— *Siz de oradaydınız.*
— Tabii... Atatürk buydu. Kaldı ki ben Atatürk'ün açtığı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde okudum, biz onun öz çocukları gibiydik. Öldüğünde hâkiki bir yas sardı bütün Türkiye'yi. Biz onun mektebinde okumuş öğrenciler olarak çok sarsıldık. Hatta içimizden bazıları Atatürkçü yeminler ettiler, biz senin yolundan gideceğiz, filân... Böyle bir hava vardı. Bu tabii tamamen kaybolmuştur. Yeni kuşaklar bugün "Vatan Millet Sakarya" diye alay ediyorlar o destanî devirle, son derece üzülüyorum. Hakikâten Türkiye'yi kurtaran, bir devlet ve millet yaratan bir liderdi Atatürk.

— *Bizim bugün bağımsız bir yaşam sürmemizi sağlayan, büyük bir kurtuluş savaşı vermiş o insanları, o günleri bilmemek, anlayamamak ölen onca insana karşı büyük haksızlık, kadir bilmemek aynı zamanda...*
— Tabii ama öbür taraftan da, Atatürk'ü putlaştırmak bir hatadır. Buna karşın Ata'yı putlaştırmayalım diye bir Ecevit, bir Velidedeoğlu çıkmıştır. Atatürk'ün koyduğu prensipler diye birtakım donmuş kurallara bağlı kalmak Türkiye'nin önünü kesmektir, diyor Velidedeoğlu, Atatürk son derece de akla, mantığa, ilerlemeye önem veren bir insan; toplumun yeni ihtiyaçlarına göre daima ilerlemeliyiz, diyor. Bugün, birçokları Atatürkçülük adı altında onun idealine ters şeyler yapıyor.

— *Şu an Atatürk'le ilgili dediğiniz gibi acınası durumdayız. Atatürk'ün anlattığı hiçbir şey kalmadı, ulus bilinci yok.*
— Ya Amerikancı oluyor; doğum gününde, "happy birthday" diye pastanın etrafında toplanıyorlar, yahut da Kaddafi'nin huzuruna gidip el pençe divân duruyorlar. Atatürk'ün ideali medeni, Batılı, hür bir Türk toplumu yaratmaktı. Bu-

gün adam şapka giymiyor, takke giyiyor, selâmlaşması da başka. Güzel, herkes kendi inancı şeklinde hareket eder toplumda. Atatürk'ün İslâm düşüncesi şuydu ve bütün nutuklarında söylerdi. "Din bireyin vicdanına aittir, bunu bir zorunluluk haline getirmek hatadır." Zaten İslâm Tanrı'yla birey arasında bir ruhban sınıfı, bir zorunluluk tanımaz. Ferd doğrudan doğruya Tanrı'nın huzurundadır camiye gittiği zaman... Ben Atatürk'le de konuşma şansına kavuştum, onu anlatayım. Babam Mısır'a gittikten sonra annem kolonyacılığa devam etti. Babam Mısır'da bir dükkân açmış, gidişinden bir süre sonra, bize konsolosluktan mektup geldi, babanız vefat etmiştir, diye...

— *Erken vefat etmiş o zaman? Kaç yılında?*
— Evet. Mısır'da tabii iklim ve yaşam koşulları farklı... Babam 9 Ekim 1935'te vefat etmiş, bize Kahire Elçiliği 5 Haziran 1936'da (belgelerine bakıyor) yazı yazmış; birçok kimselerden alacakları var, sizin ilgilenmenizi istiyoruz diye bizi uyarıyordu, ama gidemedik.

— *Araya gireyim lütfen. Babanızla anneniz resmen ayrılmadı değil mi?*
— Evet, resmen boşanmadılar. Mirası bize intikal etti tabii. Ben ancak 1990'larda Mısır'a gittim. Kahire'den bir taksi kiraladım, İskenderiye'ye gittim. Ama şoför de bıçkının biri çıktı.

Beni çarşıda bıraktı, kendisinin işi var diye... İşlerini gördü, tabii Arapça konuşma dilini bilmediğim için yardımına ihtiyacım vardı, hiç yardım etmedi, saat 4,5'ta, "Hadi dönüyoruz," dedi. Neyse orada bir dükkânın üzerinde Halil yazısı vardı, belki babamın dükkânı oydu, ama aradan çok sene geçmiş, sordum, kimse hatırlamıyor. Babam Kırım'da doğdu, İskenderiye'de öldü.

— *Sonra konsolosluğa gidip sormadınız mı?*
— Yok, o kadar zaman içinde kaybolmuştur zaten.

İnalcık'ın annesi Bahriye Hanım ve kızkardeşi Kâmile.

— *Mısır'dan onunla haberleşiyordunuz ama?*
— Bazen mektup geliyordu.

— *Annenize tabii. Anneniz de kızgın...*
— Çok (gülüyor). Annem evlenmedi ondan sonra; tabii hayal kırıklığı içinde, tüm hayatınca zoraki bir evlilik yaşadı. Babamı seviyordu ama daima bir tedirginlik içinde; ne yapıyor, nereye gidiyor, beni terk mi ediyor... Biz çocuklarına sıkı sıkıya bağlıydı annem. Ben babamdan sert muamele gördüğümden tamamen anneme dönmüşüm. Bir insan olarak düşündüğünüzde annem ruh itibarıyla gerçekten çok iyi bir insandı, annem olduğu için söylemiyorum. Onun iyi kalpliliğini belirten bir misâl vereyim. Ben evlendikten sonra hiçbir zaman gelini aleyhinde bana bir şey söylememiştir, ben şikâyet ederdim bazen, "Yok öyle değildir, seni seviyor," derdi. Meselâ birbirini sevmeyen iki kişi var, gider, o seni çok seviyor, takdir ediyor filân diye aralarını bulmaya çalışırdı. Dedikoduyu hepimiz severiz, dedikodu yapmazdı.

— *Kolonyacılığı o devam ettirdi, şirketin adı aynı mı kaldı?*
— Bozkurt Kolonyası'ydı adı. Eskiden Osman Nuri kolonyasıydı, babam Ankara'ya gelince Bozkurt adını verdi.

— *Bozkurtlar önemli o zaman...*
— Türklerin babası Bozkurt'tur deniyor, tabii milliyetçi adam, Bozkurt adını alıyor. Bir de şampuan çıkardı, o şampuanın adını Halil koydu; Şampuan Halil. Annem kolonyacılığa devam ediyor, berberlere, dükkânlara kolonya satıyoruz... O zaman Mustafa Kemal'in zihnini işgâl eden esas mesele sanayii geliştirmek... 1929 dünya krizi olmuş, Türkiye bundan çok etkilenmiş, sefalet var ve yerli sermayeyi kalkındırmak için her yerde "vatandaş yerli malı kullan" sloganı... Ankara'da bugünkü gençlik parkı o zamanlar tamamen açık bir arsa, orada yerli mallar sergisi açıldı. İzmir'deki fuar gibi... Annemin de orada bir pavyonu oldu, yaptığı kolonyaları teşhir ediyor. Yani bir hanım, Türk sanayiine yardımcı oluyor. Atatürk o sergiyi gezerken pavyonun önüne gelmiş ve anneme teşvik edici sözler söylemiş... Bir kadın olarak teşebbüsüyle sanayie katkısından dolayı anneme yerli malları teşvikten o zaman bir mükafat verildi. Sonra Atatürk'le ben nasıl konuştum? Onu anlatayım.

— *Evet hocam, ne zamandı?*
— Gazi Muallim Mektebi'ndeydim, 1932 veya 1933'te. İşte o zaman, o mektepte Atatürk'le karşılaşma şansına eriştim. Kendi eseri Gazi Çiftliği var, köşkten Gazi Çiftliği'ne gitmek için bizim binanın önünden geçiyor, bazen durup ziyaret ediyor... Bir gün hoca yok, coğrafya dersindeyiz, sınıfta harita çiziyoruz... Birden kapı açıldı, evvelâ odaya büyük bir köpek girdi, korumasıymış, etrafı kolaçan etti, sonra Atatürk maiyetiyle beraber sınıfa girdi. Ben küçük Halil en öndeyim.

— *Küçük Halil?*
— Bizim sınıfta üç Halil vardı, ben Küçük Halil'dim, en önde oturduğumdan tabii olarak benim önüme geldi. Masamın

üzerinde harita yapıyorum, yukarıdan bakıyor. Ben gözümü ayırmıyorum haritadan. Arabistan, Yakındoğu Haritası... Baktı baktı, parmağını Medine üzerine koydu, "Neresi burası?" dedi. Medine efendim, dedim. Gençlere millî tarihi öğretmek için tarih cemiyetine dört cilt tarih kitabı yazdırmıştı, bütün mekteplerde o tarih okunacak. Atatürk belli bir tarih ve millet şuuru yaratmak istiyordu; devlet kontrolüyle yazılmış, Türk milletini bir dini cemaatten bir millet haline getirmek için onun ideolojisini, belli bir tarih görüşünü aksettiren kitaplardı bunlar... O kitapların okunmasını takip ediyordu, mekteplere gidip zaman zaman soruyordu. Ben Medine dedim, ama o kitapta eski ismi Yesrib. Yani peygamber gelince, Medine-t-ün Nebi oldu. "Başka adı, başka adı yok mu?" dedi, hatırlayamadım. Beni takip ediyor acaba kitabı okumadı mı diye... Sınıfa döndü sordu, sınıf da bilemedi. Arabistan'da şöyle parmağını gezdirdi, "Neresi burası?" dedi. "Arabistan efendim," dedim. "Nasıl bir memleket burası?" diye sordu. Coğrafya hocamız Hamdi Nazım Bey yaşlı bir zattı, bize şöyle tasvir etmişti: Bir tepsiye benzer, etrafı dağlık ortası düzlüktür (gülüyor). Aynı şeyi söyledim.

— *O arada kaç yaşındasınız?*
— 13-14 yaşındayım. Tabii gülmeye başladı Atatürk. Peki dedi. Sonra Kızıldeniz'e parmağını götürdü.

— *Hep de size mi soruyor?*
— Evet ortadayım, öndeyim, hep bana soruyor. "Bu denizin adı?" dedi, Bahriahmer, o zamanki Kızıldeniz, Bahriahmer. O dilci tabii, dilin sadeleşmesi söz konusu o zamanlar. "Başka," dedi, Türk adını istiyor. Kızıldeniz aklıma gelmedi, bazen Şap Denizi deniyordu, Şap Denizi efendim, dedim. "Yok, Kızıldeniz değil mi?" dedi.

— *Siz onları hiç unutmadınız tabii, hemen kaydettiniz..*
— Tabii. Türkçeci. Sonra omzumu okşadı, memnun olarak ayrıldı. Yanımızdaki sınıfta Hamdi Nazım Bey tarih dersi

anlatıyor, oraya gitti. Maksadı tarihin nasıl okutulduğunu görmek...

— Hamdi Nazım Bey sizi bıraktı ya da iki sınıfa da mı bakıyordu?
— Hayır, bizim ders neden bilmiyorum boştu. Çok ihtiyardı Hamdi Nazım Bey, titrerdi. Orta Asya haritası var ve tam da tarih tezini anlatıyor. Ata sınıfta tarih tezini soruyor, pek iyi cevap veremiyor, biraz da şaşırıyorlar; Mustafa Kemal'in huzurunda tabii kim şaşırmaz... Bizim Hamdi Nazım Bey bir aralık söze katılmak istiyor izah etmek için, "Beyefendi," diyor Atatürk'e, Ata zaten sinirlenmiş, talebeleri imtihandan iyi netice alamamış. "Efendi, muhatabını bil," diye paylamış onu. Atatürk'ün sinirli zamanları vardı.

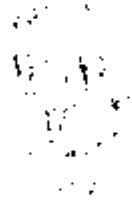
— Atatürk'ü baba olarak gördüğünüz o kadar açık ki, yüzünüzdeki ifade, memnuniyetle sanki onu yakından tanıyor gibi bahsediyorsunuz...
— Tabii. Sonra tebeşiri alıyor ve tarih tezini anlatıyor; Orta Asya'yı çizerek burası kuraklaştı ve buradan Türkler dünyanın her tarafına yayılıp medeniyeti götürdüler; Avrupa'ya, Asya'ya, Çin'e, diye anlatıyor... Sonra o haritayı müzeye koydular. Sonradan Hamdi Nazım Bey'e bizim sınıfta olan bitenleri, Atatürk'ün memnun olduğunu anlatmışlar; artık ben Hamdi Nazım Bey'in seçkin öğrencisiyim, hep en iyi notları alıyorum... 1931-1932 Gazi Muallim Mektebi'ndeyim. Sonra bizim okuduğumuz o ilk kısmı lağvettiler, yüksek kısma gelen hocalardan birisi Sadi Irmak'tı, Almanya'dan gelmişti, Nietzsche hayranıydı, voleybol oynamayı severdi. Mektebe İsmail Hakkı Baltacı'dan sonra Faik Sabri Bey (Duran) müdür oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

DTCF: Tarihe Yolculuk

Düşündüm taşındım, Çin edebiyatına girmek için iki bin ideogram, şekil öğreneceksiniz. Eski Türk Tarihi'ni pek istemedim, Sümeroloji, arkeoloji Atatürk'ün sevdiği konular. Birçok arkadaş bu alanlara gitti.
Tarih teziyle ilgili şeyler beni cezbetmedi, bunlar bana fantezi gibi göründü, Sümeroloji, Hititoloji, Sinoloji... yakın tarihi seçtim.

— *Nasıl girdiniz Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne? Eylül'de Balıkesir'den geldiniz ve hemen sınava mı girdiniz?*
— Balıkesir Muallim Mektebi'nden 15 Eylül 1935'te (belgeye bakıyor) mezun olmuşum, o zamanki adım Halil Bozkurt... Sadri Bey bana haber verdi DTCF'nin giriş imtihanını, o yaz çok çalıştım. Ankara ve İstanbul'da yatılı için ayrı ayrı imtihanlar yapıldı; 500 kişi, belki daha fazla müracaat olmuş. O imtihanda Faik Reşit Unat Milli Eğitim'de Yayınlar Müdürü'ydü; imtihan heyetinde; kâğıtları okuyan, not veren heyette... DTCF'ne girdikten sonra bana geldi, "sen birinciydin" müjdesini verdi. Talih.

— *Talih olur mu? Çalışmışsınız...*
— Evet. Kırk kişi yatılı olarak girdik. Eski vakıflar binası... Gençlik Parkı'na bakan bir bina, tâdilat yapmışlar, Mimar Kemal'in eseridir, Atatürk emir verdiği için bir kanadını DTC Fakülte binası haline getirmişler. Talihimize o zaman Hitler'den kaçan Yahudi ve solcu Alman profesörleri fakülteye davet etmişler. Bunlar arasında Enno Landsberger gibi büyük bir eski çağ tarihcisi vardı. Tanırsınız.

— *Evet.*
— Hans Güterbock'u da arkeolojiden bilirsiniz. Atatürk bu fakülteyi sıradan bir fakülte olarak değil, tarih tezinde ileri sürülen görüşleri ispatlamak için kurdu; Türk kültürü Orta Asya'dan, Çin'e, Hindistan'a, Avrupa'ya gitti; Mezopotamya medeniyeti Türklerle başladı gibi... Bu tezleri ilmi olarak desteklemek için bölümler oluşturuldu. Fakülte bölümleri orijinal, belli başlılarını sayarsak, Sinoloji, Hititoloji, Sümerioloji, Antropoloji, İndoloji, Latince, Yunanca, ve tabii ta-

rih... Coğrafya kuvvetliydi, Herbert Louis Almanya'dan kaçanlardan değildi, kıymetli bir hocaydı. Öğrencisi oldum onun... Sonra seminer kütüphaneleri tesis etmişler, ki çok akıllıca bir şey, bugün yok, ben orada belli başlı Fransız neşriyatını buldum.

— *Meşhur seminer kütüphaneleri. Bütün o kitaplar getiriliyor.*
— Evet, Ata'nın emriyle zengin seminer kütüphaneleri oluşturmuşlar. Talihim var, böyle bir yere düşüyorum.

— *Büyük özen gösterilerek hazırlanmış ve örnek...*
— O zaman örnek olarak kuruldu. Her şeyde örnek. O zaman Yüksek Tedrisat Müdürü Cevat Bey'di; Almanca bilen, Almanya'ya gidip otoriteleri Türkiye'ye davet eden oydu.

— *Siz DTCF'ne ilk kez giren kırk kişi içindesiniz değil mi?..*
— Evet, ilk giren yatılılar, kırk kişiyiz. Atatürk zaman zaman gelirdi... Antropoloji bölümünde Prof. Şevket Aziz Kansu kafa ölçüyordu, Türk ırkı brakisefal, Avrupa ve Afrika ırkları dolikosefal olurmuş... Böyle bir hava vardı o zaman.

— *Siz nasıl bakıyordunuz o zamanki gençlikle?*
— Sadri Bey bana, "Sinolojiye gir," dedi.

— *Çin Bilimi'ne...*
— Evet. Düşündüm taşındım, Çin edebiyatına girmek için iki bin ideogram, şekil öğreneceksiniz. Ben sırf entelektüel bir kişilikte olduğum için sevmedim, vaktim ideogram ezberlemekle geçecek. Eski Türk Tarihi'ni pek istemedim, Sümeroloji, arkeoloji Atatürk'ün sevdiği konular... Birçok arkadaş bu alanlara gitti.

— *Sizin okuduğunuz DTCF bugün bildiğimiz bina değil değil mi?*
— O sonradan yapıldı. 1940'ta o binaya geçtik. Bence Türk Tarihi'nin araştırma sahasında en ilginç devri Osmanlı devri-

dir, ben o dönemi seçtim, büyük arşivlerimiz var. Bakın çok iyi karar vermişim.

— *Osmanlı dönemi çok zengin, çok şey yapılabilir, dediniz.*
— Tabii efendim, ona karar verdim, bu arada Ankara Hukuk Fakültesi'ne de yazıldım.

— *Öyle oluyor muydu, hem DTCF'nde hem de Hukuk'ta...*
— Evet. Biz Dil Tarih'te, kırk kişi, kendimizi adeta Atatürk'ün bir takımı gibi hissediyorduk; Atatürk'e, Türk tarih tezine hizmet ediyoruz. Misyon sahibi olarak, nasıl çalışıyorduk, bilemezsiniz. O gruptan Tahsin Özgüç bugün dünya çapında tanınmış bir arkeologdur, değil mi?

— *Tabii. Aynı dönemden Sedat Alp öyle, Ekrem Akurgal öyle.*
— Evet, bir misyon sahibi olmak mühimdir hayatta. Bir gaye için çalışmak... İnsanın enerjisini bir noktada yoğunlaştırmak için çalışması...

— *O dönem yeni kurulmuş bir cumhuriyette, devrim sonrası herkesin bir hedef için çalıştığı bir misyon dönemiymiş, yaşanamaz böyle bir şey bir daha...*
— Tabii, tabii.

— *Cumhuriyet dönemi sonrası fotoğraflara baktığınızda da bunu görüyorsunuz. Daha sonra 1960'lara ait, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni gezerken gördüğüm fotoğraflarda da başka bir ruh vardı, artık kalmadı o...*
— Kalmadı. Tabii normal, hayat değişiyor, ideoloji değişiyor. O zaman Batılı bir millî-devlet kurma felsefesi hâkimdi.

— *Herkes bir felsefe etrafında toplanmış çalışıyordu.*
— Tabii, o zaman hâkiki Atatürkçüler mevcuttu.

— *Siz ne olduğunu biliyorsunuz, yaşamışsınız. Atatürk'le tekrar karşılaştınız mı DTCF'nde?*

— O zamanki Dil Tarih'te Atatürk'le karşılaşmadım, daha çok Antropoloji'ye, Hititoloji'ye geliyordu. Açılışta ilk dersi, hatırlıyorum, Afet Hanım verdi, eski Etnografya Müzesi büyük salonunda derste Atatürk hazır bulundu. 200-300 kişi hazırdı; Atatürk, devlet erkânı önünde, DTCF büyük merasimle açıldı...

— *Heyecan verici, muazzam bir ortam.*
— Afet Hanım Atatürk'ün yakını. Atatürk'ün bilime üstün bir yer veren biri olduğunu şuradan anlayabiliriz: Tarih tezi, tarih kongrelerinde ortaya atıldı ve çok eleştiri aldı. Tezin esası şuydu; Orta Asya'da bir deniz vardı, kuraklık yoktu ve orada ilk medeniyet Türk ırkı tarafından kuruldu; orada kuraklık başlayınca Türkler dünyanın dört bir köşesine yayıldılar, gittikleri yerlere medeniyet götürdüler... Bu teze Zeki Velidi Togan şiddetle karşı çıktı, dedi ki, "Kuraklık çok daha önce, prehistorik zamanlarda olmuştur." Tabii ki, Atatürk'ün yardakçıları o zaman Zeki Velidi'ye fena halde hücum ettiler; Reşit Galip vb. İsmet Paşa zamanında Almanya'ya sürüldü Togan aşırı Türkçü diye. Onun hayatını yazdım, TTK yayınlarında var ("Türkiye'de Modern Tarihciliğin Kurucuları", *XI-II. Türk Tarihi Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Bildiriler, 85-166). O dönem bir heyecan ve misyon dönemiydi. Ama zamanla aşırı görüşlerden sıyrıldım.

— *Osmanlı'ya pek itibar edilen bir dönem değil, ne oldu siz Osmanlı'yı seçince?*
— Tarih teziyle ilgili şeyler beni cezbetmedi, bunlar bana fantezi gibi göründü, Sümeroloji, Hititoloji, Sinoloji... yakın tarihi seçtim.

— *Kimler vardı bölümlerde?*
— Eski Çağ'da Kemal Balkan, Emin Bilgiç, Muazzez İlmiye Çığ vardı. Onlar Sümeroloji, Hititoloji, alanlarını seçtiler. Tabii fakültede bu alanlarda tanınmış Alman profesörler vardı. Almanya'dan gelen bu grup sonra Türkiye'yi terk etti, oysa

onlar ömürlerinin sonuna kadar burada kalmak niyetiyle gelmişlerdi, fakat bağnazlık onları kaçırdı. İyi niyet sahibiydiler. Meselâ Güterbock Türkçe'yi Türkler gibi konuşurdu. Bizde felsefeden (felsefe sonradan eklendi DTCF'ne), hocalar yabancı profesörler aleyhine kampanya açtılar, komünistlikle suçladılar.

— *İftira atıldı değil mi?*
— Evet. Onlar da hassas insanlar, dışarıda iş arayıp buldular. Landsberger ABD'ye, Chicago Oriental Institute'e gitti, Hans Güterbock da onu izledi.

— *Kaçırdık onları...*
— Kaçırdık, hepsini bağnazlıkla kaçırdık... Atatürk, Türk bilginleri yetişsin ve bu konuları bilim çerçevesinde araştırsınlar diye bu fakülteyi açıyor. Bakın kendisi ne kadar müspet düşünceli bir insan; ama sonradan onu da çarpıttılar tabii. İlim taassup istemez. Ben DTCF'nde okurken Tarih Kısmı'na, Almanya'da okumuş iki genç geldi, biri Bekir Sıtkı Baykal'dı, diğeri Cemal Tukin. Bölüm başkanı o zaman, aynı zamanda mebus olan Muzaffer Göker'di. Bizim tarih bölümünde o zaman yine milletvekili olarak Ankara'da bulunan Şemsettin Günaltay, Hikmet Bayur, Fuad Köprülü gibi tanınmış kişiler ders verirdi.

— *Sonradan eğitim ya da kültür bakanı olan Şemsettin Günaltay?*
— Günaltay, İnönü döneminde başbakan, Eski Türk Tarihi, Orta Asya Tarihi'ne gelirdi. Muzaffer Göker Yeni Çağ Tarihi dersi verirdi. Ben Osmanlı'yı aldığım için Yeni Çağ Tarihi'ni seçmiştim. Rahattık, yatılıydık, akşamları büyük salonda garp müziği dinlerdik, çok güzel hazırlanmıştı her şey.

— *Türk müziği çalınmıyordu, yasaktı o dönemde...*
— Hayır hayır, iyi oldu, garp müziği şaheserlerini orada dinledik. O zamanki hayatımıza bakın... Atatürk öldükten sonra

Ankara Konservatuvarı'nda her hafta sonu bir konser verilirdi; senfoni orkestrasına Praetorius gibi Almanya'dan büyük şefler davet edildi. İnönü o konserlerin hepsine gelirdi. Güçlü bir Batılılaşma arzusu vardı. Atatürk öldükten sonra İnönü'nün milli şef dönemi başladı, o zaman İnönü de Atatürk geleneğini sürdürerek fakülteyi ziyarete gelirdi. Bir defasında bölümleri geziyor... Hungaroloji Enstitüsü'nde Macar klasikleri var. Hasan Âli Bey de milli eğitim bakanı, yanında. Macarlar bütün büyük klasikleri, yani Grek, Latin, Fransız, Alman klasiklerini Macarca'ya tercüme etmişler, Macar bölümü başkanı bunu anlatınca İnönü çok etkilendi ve Hasan Âli Bey'e dönerek dedi ki: "Biz de bir seri açacağız ve dünya klasiklerini tercüme edeceğiz." İşte bizim edebiyat tarihimizde önemli bir safha açan, klasiklerin çevirileri dönemi böyle başladı.

— *Meşhur klasikler, tercümeler dönemi...*
— Evet. Bunu İnönü'nün bu şekilde başlattığını kimse bilmez; bütün bunlar, senfoni orkestrası, dünya klasikleri vs. Atatürk'ün temel felsefesine, Batılılaşmaya hizmet etmek için yapılıyordu.

— *Doğu müziği dinleyeyim diye hiç aklınızdan geçmiyordu herhalde o havada?*
— Hayır. Tabii kalpten seviyoruz o müziği. Atatürk de bazı hanendeleri çağırırdı... Burada ilginç bir nokta var, Atatürk'ün Batılılaşma felsefesiyle sosyologların kültür teorisi arasındaki aykırılık bugün tartışılmakta. Atatürk'ün inandığı şey şuydu: Bir toplum kanunlarla, birtakım önlemlerle başka bir kültüre intibak ettirilebilir, harfleri değişir, şapkası değişir, kılık kıyafeti değişir, fabrikalar yapılır, senfoni orkestraları kurulur. Böylece o toplum Batılılaşır. Fakat Sosyolog Emile Durkheim ve Ziya Gökalp'le başlayan sosyoloji ekolü, "Bir kültür bir milletin ruhu gibidir, organik bir şeydir; hayat görüşüyle, müziğiyle, âdet ve ananesiyle, ölüsünü mezara gömüşüyle kültür organik bir bütündür. Nasıl bir organizmaya dışardan bir şey ithal ederseniz, onu reddeder, kültür de böyle bir şeydir," diyorlar.

— Ben de bu görüşe katılıyorum hocam. Her kültürün bir geçmişi ve sürekliliği vardır.

— Onu bozamazsınız. Dışardan gelenleri reddeder, her organizma gibi... Ziya Gökalp'in sosyoloji felsefesi buydu. Son zamanlarda İsrailli büyük sosyolog Eisenstadt muhtelif yazılarında buna yakın bir görüşle, Türkiye üzerine de yazdı. "Gelenekçi dünya kültürleri Batı kültürünü benimsemek ve bu suretle Batılılaşmak hevesi içindedir, sosyolojik incelemelere göre tam kültürleşme mümkün olmaz," diyor. Yani Batı kültürü yerli kültürle karışır ve başka bir terkip ortaya çıkar. Bugün Türk cemiyetinin vardığı noktaya, seçimlere bakarsak, Ziya Gökalp ve Eisenstadt haklı görünürler. Birtakım sosyologlar da, başka bir kültüre intibak etme iki yolla olabilir, yukardan kanun ve emirlerle o toplumu bir dereceye kadar değiştirebilirsiniz, diyor. Ziya Gökalp ve Eisenstadt ekolü bunu kesinlikle kabûl etmiyor. Öbür yandan, Batıcı bir tezi alalım. Suat Sinanoğlu Batı'daki gibi hümanizmayı benimsersek Batılı oluruz, tezini savunuyordu. Onu izleyen İnönü ve Hasan Âli Yücel Türk toplumunu tam Batılılaşma yoluna sokmak için hümanizmayı, hümanist eğitimi getirmek istediler, liselere Yunanca ve Latince kondu. Suat ve kardeşi Samim, Hasan Âli Yücel'in baş yardımcılarındandı. Fakat Suat Sinanoğlu yakınlarda bir kitap çıkardı, *Hümanizma* diye, okudum. Aşağı yukarı şöyle diyor; "Tam Batılı olmak için çocukluktan itibaren Batı'da yetişmek lâzım; çocuklukta, ailede bizim geleneksel kültürü alan insan tam Batılı olamaz..." Yani Sinanoğlu da örfü âdâtın önemini kabûl ediyor.

—Bir de niye o kadar Batılı olacağız? Bizim kültürümüz güzel, amaç ileri medeniyete ilerlemek olmalı.

—Evet. Atatürk'ün koyduğu yaklaşıma İnönü inanmış, klasikleri tercüme edelim, bu suretle zihniyeti değiştirelim, diyor. O sırada ayrıca sosyal gelişim ve kültür akımını köylere kadar götürmek için Köy Enstitüleri kuruldu. Hasan Âli Yücel'in ve Tonguç'un fikriydi.

— *İsmail Tonguç'un...*
— Evet, çok çalıştılar, fakat sonra eğitimde hava değişti, Hasan Âli millî eğitimden ayrıldı, İnönü seçimi kaybetti. Reşat Bey millî eğitim bakanı oldu, hükûmet zoraki kültürleşmeye karşı olup tutucu idi ve o zaman sosyalizm, komünizm ve milliyetçilik çatışmaları başladı. Reaksiyon olarak Köy Enstitüleri'ni komünist yuvası diye kapattılar yahut muallim mektebi şekline soktular; o zaman DTCF'nde ve Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde, Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi sosyologlar vardı; bunlar ABD'den DTCF'ne gelmiş sosyolog grubuydu, sosyal devrim yapmak için evvelâ Türk halkının sosyal koşullarını değiştirmek gerektiğine inanmışlardı, sosyalisttiler. Yeni bir hava getirdiler ve DTCF'nde iki karşı grup oluştu, birisi Ragıp Atlademir, Necati Akder, Mehmet Altay Köymen, Osman Turan; milliyetçi, ananeci, İslâmcı grup; ötekilerse Amerika'dan gelen Behice Boran gibi aşırı veya ılımlı sosyalistler grupu.

— *Bu biraz daha sonraki yıllar ama...*
—Evet, evet, yıllar sonra.

—*Atatürk çok büyük kişi diye bahsederken ilme saygı duyduğunu anlatıyordunuz, bu teze farklı tepkiler gelince bir şey demiş olmalı ki bu cümleye geçtiniz.*
— DTCF'de yetiştiğimiz için oranın tarihini vereyim önce... Yani İnönü'nün tutumu tamamen Atatürk'ün ideolojisini izliyor. Türk Tarih Kurumu'nda; DTCF'nde hocalardan bahsetmiştim; Fuad Köprülü, Şemsettin Günaltay, Hikmet Bayur, Muzaffer Göker; hem mebus hem de profesörler. 1947'de beni Türk Tarih Kurumu'na üye seçtiler. O zaman Almanya'dan gelen Sedat Alp, Ekrem Akurgal gibi gençlerle TTK'na üye olduk. Kurum'a yeni bir istikâmet vermek istedik. Eskiler, Hikmet Bayur, Şemsettin Günaltay, meşrutiyet devrinde ortaya çıkmış şahsiyetler. İşte, o zaman TTK'nda Hasan Âli'yle tanıştım, dost olduk.

— *Nasıl bir insandı? Çok insancıl biriymiş değil mi?*
— Evet, başlangıçta edebiyat hocası; insancıl, halkçı, köy enstitülerini destekleyen; sosyalist eğilimi olan, toplumun kalkınmasını önde tutan idealist bir insan. Bir gün Şemsettin Günaltay'la TTK'nda yan yana oturuyoruz, o başbakan, genç doçent... Muhtelif konular tartışılıyor, yeni tarih serileri nasıl yapılacak filân... Bizim tabii pek sesimiz çıkmıyor, kenardayız. Şemsettin Bey iriyarı müheykel bir adamdı...

—*Heybetli?*
— Evet, şöyle yukarıdan baktı bana, "Sen," dedi, "Osmanlıca okuyabilir misin?" Hiç cevap vermedim, önündeki kâğıda aruzla –biliyorsunuz Abdülbaki'nin talebesiyim– bir beyit yazdım, "nasıl bilmem efendim ben o güzel yazıları" filân diye... önüne sürdüm. Şöyle baktı, "Aferin ama vezin düşüklüğü var," dedi, kendi kalemini aldı düzeltti, o kâğıdı sakladım... Öğrencilerimden Yaşar Yücel, Dil Tarih Kurum Başkanı olduğu zaman gönderdim, *Belleten*'de yayımlayalım diye; Türkiye'nin başbakanı olmuş büyük bir adamın elyazısı...

— *Yayımlandı mı?*
— Yok yayımlanmadı. Neden bilmiyorum.

— *Hasan Âli Yücel'in nasıl olduğunu anlatıyordunuz...*
— Hasan Âli Yücel, kalendermeşrep, rind, şair, güzelliklere dayanamaz, dost, protokol sevmez. Kalın kaşlarıyla onu herkes tanıyor, çocuklar geçerken selâm alır, onların selâmına cevap verir, eğilirmiş; böyle alçakgönüllü candan bir insandı.

— *Sevecen...*
— Evet. Sevecen. Hatırlarsınız, Balıkesir Muallim Mektebi'nde onun yazdığı *Bir Dâhinin Romanı* benim üzerimde çok etki yapmış bir kitaptı... Azledildikten sonra Reşat Bey milli eğitim bakanı oldu, köy enstitülerini lağvetti, bağnaz bir hava geldi, Hasan Âli Bey o zaman genel siyasetin dışında kaldı. Eskiler menkûb derlerdi; menkûbiyet devrinde Hasan

Âli ile TTK'ndayım, tarihçi olarak beni takdir ediyor... Bir gün, "Halil Halil," dedi, "neşriyat yap, yazdığın şeyleri neşret. İlk Osmanlı Tarihi'ni yazan Mehmet Arif Bey'i bilirim, öldükten sonra evinden çuval çuval evrakı gitti, yakıldı, onları neşredemedi, ne çalışıyorsan yaz," Ondan böyle ağabey nasihatleri alırdım. Bir kere evimize geldi, evimiz onun Midhat Paşa Caddesi'ndeki evine yakındı, ben illa ki taksi çağırmak istedim giderken, kızdı, bazen de kızardı... "Oğlum," dedi, "makul ol makul..." Bir kez evine davet etti, oğlu Can da babasına çekmişti, o da kalenderdi, biliyorsunuz. Evinde salona girdim, kimse yok, yukardan bir ses geliyor: "Buraya gel buraya." Çıktım yukarı, karyolanın ortasına bağdaş kurmuş oturmuş, gecelik entarisiyle (gülüyor). Şairlerden filân bahsettik. Hakikaten çok candan bir insandı, mutasavvıftı... Oğluna Can ismini koymuştur, dervişmeşrep – ruh bakımından zengin bir insandı. Nasıl öldü biliyor musunuz? İstanbul'da üniversite rektörü kendisini yemeğe davet ediyor, sıcak bir yaz günü...

— *Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın evi sanırım...*

—Evet, bütün dişlerini çektirmişti, bu sarstı tabii onu, yemeğe geç kaldım diye koşa koşa gitti, kalpten gitti. Benzeri az bulunur bir şahsiyetti Hasan Âli Yücel. TTK'nda tanıdığım başka kişileri size bu vesileyle anlatayım. Hikmet Bayur'la nasıl dost olduk? Yusuf Hikmet Bey, titiz, aldığı işi hakkıyla yapmaya dikkat eden, bilinçli bir insandı. Babası Kamil Paşa onu İsviçre'de okutmuş; Fransızca, İngilizce bilir; aydın, müstesnâ bir kişi. Fakat Hasan Âli'nin tamamen aksine, şekilci bir insan... Atatürk, kendisine *Hindistan Tarihi*'ni yazmayı önermişti, bizim fakültede Hindistan tarihini anlatırdı. Konuyu çok iyi incelemiş, Hindistan tarihi üzerinde üç cilt kitap çıkardı. Atatürk'e Fransızca metinlerde yardım ederdi. Sadık bir Atatürkçü olarak yeni Türkçe, sade Türkçe yazmaya çok hevesliydi, çok dikkat ederdi, kitaplarını okursanız göreceksiniz, meselâ mücadele yerine vuruşma, mücadeleci yerine vuruşkan gibi öztürkçe kelimeler kullanırdı. Kendisinin uydurduğu Türkçe

sözcükler dilimizde yerleşmiştir. TTK'ndayım, Türkçeciyim, Atatürkçüyüm, onun kitaplarını öven bir yazı yazdım. Bu kadar saf Türkçe'yle ilmi eserler de yazılabiliyor, Hikmet Bey bunu ispat etti, diye övdüm. Bu, aramızda dostluğa bir neden oldu. Ama Köprülü Fuad bu yazımı beğenmedi, uydurma dil olmaz diye. Hikmet Bey beni destekledi birçok hadiselerde. Sonraları bir ara büyük bir kavgaya sebep oldum TTK'nda...

— *Ne zamandı bu hocam? Ve neden?*
— Çok sonraları, 1970'lerin sonunda... Sebebi de şu: TTK üyeleri değişti, Şemsettin Günaltay öldü, yeni üyeler seçildi, aslında bir inkılâp yapıldı. Almanya'dan gelen Akurgal, Sedat Alp, Afif Erzen, yani biz gençler eskilere karşı TTK'nun tam manasıyla Avrupa modeli metotlarıyla çalışan bir kurum haline getirilmesi fantezisine kapıldık. Yeni bir yönetmelik yazıldı, bunu büyüklere sunduk. O zaman TTK'nun ruhu, bütün faaliyetini örgütleyen insan Uluğ İğdemir. O bu hareketi destekledi. Çok iyi işler yaptı İğdemir, hatırasını anmak lâzım. Ne yazık ki bu dönemde TTK'na katılan yeni üyeler arasına birtakım bozguncular da vardı.

— *Meselâ?*
—İsim vermeyeyim, bazıları vefat etti, bazıları yaşıyor.

— *Ne tür bozgun yapıyorlardı?*
— TTK'nda bozguna yol açan şey şudur. Üyeler kırk kişiyi geçemez tüzüğe göre, ölen yahut ayrılan üyeler dolayısıyla münhaller vardı kadroda; bazı başkanlar, ilmî yeteneğine bakmadan buraya kendi adamlarını getirmeye çalışır. Bu, TTK'nun bünyesini, ilmi hüviyetini bozacak istikâmet aldı.

—*Her kurumda öyle değil midir? Bilene değil tanıdığa öncelik tanınır, iltimas geçilir...*
— Maalesef evet. Kendi ahbaplarını üye yapmak, böylece başkanlıkta ebediyen kalmak arzusu... Bir defasında Adnan Itral bu boş yerler için bir liste hazırlamış, yedi-sekiz kişi, ara-

larında gazeteciler var... Ben gevezeyim, dayanamadım, dedim sizin seçtiğiniz kişiler arasında tarihçi olmayan gazeteciler de var, bu kurumun yapısını bozar...

— *Siz en eski üyelerdensiniz hem...*
— Evet, eski üyelerdenim. Adnan Erzi, Allah rahmet eylesin, beni severdi ama öbür taraftan da bir kliğe hizmet etmek isterdi, genç adam, onu kullanıyorlar. Bana bir patladı, ama nasıl! Bağırarak, siz bu insanlara nasıl hakaret edersiniz gazeteci falan diye... Ben cevabını verdim, hava ateşlendi, Afet Hanım da orada, sinirlendi, sarardı, bayağı bir kavga çıktı. Ben tabii pes etmiyorum, çünkü haklıyım, bir oyun karşısındayız. Enver Ziya onu destekliyordu. İşte o zaman beni de Adnan'ı da seven Yusuf Hikmet Bey yerinden kalktı, Adnan'a gitti ve, "Kendine gel," dedi, kavgayı önledi.

— *Kavganın sonucu ne oldu?*
—Akurgal ve Sedat Alp'le beraber kurumda değişiklik projesini götürmemiz 1950'lerdeydi, bu söylediğimse 1970'lerde... Kavganın sonucunda yine istedikleri oldu. Adnan Erzi, sonra Yaşar Yücel'i TTK başkanlığına getirtti. Kurum zengin bir kurum, biliyorsunuz, Atatürk'ün vasiyetiyle kuruldu, matbaası var. Uluğ Bey (İğdemir) işine o kadar sahipti ki, oğlunu Almanya'da matbaacılık tahsiline gönderdi, sonra getirdi onu matbaanın başına geçirdi. TTK dışarıdan telefon rehberleri gibi büyük işler alıyor, eserlerin basımı gecikiyor. Bu ileri sürülerek Uluğ Bey aleyhine bir kampanya başlatıldı, başında Adnan Erzi. Erzi var, sanırım onu Uluğ Bey oraya getirmişti.

— *Seçimle başkan olmuyorlar mı?*
— Seçimle oluyor tabii ama, bizde böyle klikler olunca tehditler vs. nasıl olur bilirsiniz. Şimdi bir genç adam, Yaşar Yücel, TTK başkanı olunca Adnan Erzi'le beraber kuruma hâkim oldular, kurumun niteliği bozuldu.

— Tâbiri câizse, çiftlikleri gibi mi kullandılar yani?
— Evet, aynı tâbiri Mehmet Altay Köymen bir toplantıda kullandı. Sonunda yeni hükûmet geldi ve Yaşar Yücel'i azletti. 1980 askeri darbesi olunca TTK'na kesin bir hüviyet vermek için anayasa maddesi koydular, üye olmak için yeni yönetmelikler yapıldı.

— Yine de çok eleştirilen yanları var bugün de, hem TTK'nun, tarih bilincini yeterince yerleştirmediği yolunda... Biz de medyadan takip ettik.
— Haklı olduğu taraflar var medyanın, haksız olduğu taraflar da... Çünkü memleketimizde maalesef şahıslar, kurumlar, insanlar belli bir damgayla tanınıyor; ya solcudur ya İslâmcıdır ya da sağcıdır... Ben diyorum ki, bunlar Türkiye'yi felâkete götüren kişisel bağnazlıklar... Türkiye'yi daimi bir istikrarsızlık içinde tutuyor, bu kişisel ihtiraslar.

— Sağduyulu ve aklıselimle davranılmıyor?
— Evet, tefrikacılık istikrarsızlık nedeni. Türkiye ikiye bölünmüş, hükûmeti de öyle, toplumu da. Tabii, tek cephe halinde birlik dikta rejimlerinin işidir, ama milletin temel yapısı bölünürse sürekli istikrarsızlık ve yıkıcı bunalımlara sürüklenir.

— Bu yaklaşım çok eskilere gitmiyor mu hocam?
— Tabii, DP zamanından başlıyor. Ama CHP ile mücadele 27 Mayıs 1960 darbesine götürdü. Demin söyledim, Ziya Gökalp'le Eisenstadt'ın teorilerini... Bir milletin temel kültürünü bir gecede kanunla değiştiremezsiniz.

— Bunun sancılarını yaşıyoruz.
— Yaşıyoruz. İşte durum, şimdi birtakım siyaset odakları tarafından istismar ediliyor. Yani hep bir partizanlık durumu var, Türkiye bu partizanlıktan kurtulmadıkça istikrara ve dışarıda saygıya erişemez, bu sözler Ecevit Koalisyonu zamanında söylenmiştir.

— Düşünme özelliğini kaybetmek bu.
— Tabii, Türkiye'de iki tür bağnazlık var. İslâmcı kampta da iki grup var; birisi şeriat devleti getirmek isteyen, saldırgan, bağnaz bir grup... Bir de Osmanlı kültüründe oluşmuş gelenekçi, fakat hoşgörülü bir İslâm'ı getirmek isteyen grup.

— Oktay Sinanoğlu'nun da dediği gibi bunun kültür mühendislerinin plânının bir parçası olduğunu düşünüyor musunuz? Dışarıdan bizi bölmek isteyen, Türkiye'de gözü olan birtakım güçlerin olduğunu – Amerikalıları kastediyor o– düşünüyor musunuz siz de? 1950'lerden itibaren başlamıştır parçalama çalışmaları diyordu.
— Evet birtakım dış kuvvetler, gizli teşkilâtlar var... Türkiye, Ortadoğu'da çok kuvvetli duruma geldi. Halbuki büyük devletlerin Ortadoğu'da büyük menfaatleri var, evvelâ petrol meselesi... Buradaki Arap devletlerini kendilerine bağımlı tutmak istiyorlar. Hükûmetleri kukla hükümet... İsrail'i ne pahasına olursa olsun desteklerler. Amerika ve Batı, bilhassa buradaki petrol kaynakları nedeniyle bağımlı hükûmetler yaratıyor bölgede. Bu hükûmetler arasında en kuvvetli durumda olanı, en bağımsız hareket edeni Türkiye'dir. Türkiye'yi bağımlı tutmak için –Amerika olsun Avrupa olsun– Kürt meselesine çomak sokuyor. Mesele bugün Irak savaşından sonra açıkça ortaya çıktı, Amerika bizim hemen güney hududumuzda açıkça bir Kürt devletinin altyapısını hazırladı. Bugün Barzani ve Talabani meydanda... Düşünün, bunlar gelecekteki Irak hükûmetinde yer alırlarsa bütün Irak bizim güneyimizde düşman bir memleket haline gelecek (bu sözler 2003'te söyleniyor).

— Yani devam ediyor çalışmaları...
— Evet, Amerika bunu destekliyor. Benim görüşüme göre Amerika, Ortadoğu'da Türkiye gibi büyük bir kuvvetin daima müşkülat içinde bulunmasını ister. Bu açık bir hakikat. Öbür taraftan Avrupa olsun, Amerika olsun Türkiye'nin güçlü kalmasını da ister bir yandan. Silâh verir, gemi verir. Kafkaslar'da ve Orta Asya'da işbirliğine muhtaçtır.

— *Sizce neden?*
— Çünkü kuzeyden başka bir tehdit var. Rusya bugün eski imparatorluğunu, Gorbaçov'dan önceki imparatorluğunu kurma yolunda... Putin akıllı bir adam, bunu ekonomik vasıtalarla, diplomasi ile yapmak istiyor. Meselâ Rusya Irak'la bir petrol anlaşması yapmıştı; Kafkaslar'da kendisinden ayrılan Azerbaycan'ı, Gürcistan'ı tekrar kontrol altına almak ister. Ermenistan'da zaten kuvvetleri var, hududa yerleştirmiş. Çeçenistan bir merkezdir, Kafkaslar'ın kalbidir ve oradaki isyanı herhalde Batılılar destekliyor. Kafkaslar'da Rus taraftarları var. Rusya Kafkaslar'a indi mi, petrol bölgesi tehlikeye giriyor, o yüzden ABD, Sovyetler çöktükten sonra da yeni bağımsız devletleri ve Türkiye'yi destekliyor. Büyük bir mücadele var dünyada bugün, Amerika dünya stratejisi bakımından Türkiye'yi feda edemez. Balkanlar'da olsun, Kafkaslar'da olsun Rusya'ya karşı bu yolu kesebilecek yegâne güçtür Türkiye.

— *Ama çok da güçlü olmasını istemiyor.*
— Çok da güçlü olmasını istemez, daima bağımlı kalsın ister; gizlice bunu örgütlemiş olabilir; fakat Türkiye'de siyasetçilerimizin bağımlı hareket ettiklerini düşünmüyorum.

— *TSK'nin tepkilerini nasıl karşılıyorsunuz?*
— TSK evvelâ Türkiye'nin güvenliğini en yakından takip eden millî bir kurum, buna hiç şüphe yok. Kıbrıs meselesi, Ege meselesi var; hayatî meseleler; Yunanistan AB'ni arkasına alarak saldırgan bir politika güdüyor.

— *Tarihi bir gerginlik ve korku yok mu?*
— O ayrı, ben tarihçi olarak konuşuyorum, Yunanistan daima Avrupa'nın desteğiyle bize karşı toprak kazanmıştır. Girit'i Avrupa'nın desteğiyle almıştır, Batı Trakya'yı, Balkan Harbi'nden sonra Batı desteğiyle almıştır. Yunan halkının büyük ümidi –hükûmetler farklı düşünebilir tabii– *Megali Idea* Bizans'ı ihya etmektir (bu konularda *Doğu Batı* dergisinin son 2005 Mart sayısındaki yazıma bakınız).

— Atatürk'ün tezi değişik görüşler içeriyor, demiştiniz. Tezi farklı yönlere gitti diyordunuz...

— Atatürk'ün tezi, Türkiye'de, ortak bir tarihi bilinçlenmeyle kenetlenmiş, birbirine bağlı üniter Batılı bir millet yaratmaktı... İdeoloji buydu, tarih tezi de bunun için ortaya atıldı. Şimdi tam tersi bir politika var; Huntington da bunu belirtiyor, artık milliyetçilik ve milli devlet zayıflamıştır, diyor. Şimdi bizde birçokları bu görüşü benimsemekte, rahmetli Coşkun Kırca da gazetedeki köşesinde milliyetçilik zayıflamıştır, milli devlet sökmüyor, küreselleşme var, diye yazdı.

— Siz de aynı görüşte misiniz?

— Şimdi soru şu: Atatürkçülük, milliyetçilik bugün Türkiye'nin geçerli politikasını, iç-dış politikasını yönlendiren bir gerçek midir?

— Soru, milli devlet ortadan kalkmalı mı? Siz bu görüşe katılıyor musunuz?

— Suali bu şekilde koymak hatalı. Türkiye'yi bölünmez bir devlet olarak devam ettirmek millî politikamız, buna karşı azınlık da olsa, yerel idareyi güçlendirmek, hatta Türkiye'nin federatif bir devlet olmasını isteyenler var. Öte yandan millî devlet, Türkiye, Türk vatandaşlığı kavramlarını inkâr mı edeceğiz, inkâr ettiğimiz anda Türkiye Sèvres'deki bölünmüşlüğe gider. TSK, biz bu memleketin bütünlüğünü korumakla mükellefiz ve buna karşıyız, diyor. Yani milliyetçi, Atatürkçü görüşü benimsiyor. Öbür taraftan aykırı olarak, meselâ Ermeni tezini desteklemek için Amerika'ya gidenler çıkıyor aramızdan. Kürtlere Arap harflerini vermeye çalışanlar var; bir de Türk vatandaşı olup, Türk görünüp de aslında kendini milliyetçi Kürt hisseden ayrılıkçı bir kitle var. Bu kişiler, Türk milliyetçiliği bana zorla dilimi unutturmak istiyor, Güneydoğu'da mekteplerde Kürtçe okutmuyor, tarihî kimliğimi, benliğimi kaybetmek istemiyorum, diyorlar. Bu büyük bir nüfusun görüşü. Bir de gizli ayrılıkçılar var aramızda; her yerde, her tarafta. Bunlar da milliyetçilik devri geçmiştir, insan hak-

ları adına etnik grupların kendi kimliklerini tanımak lâzım, diyorlar. 26 azınlık saydılar, çorap söküğü gibi gidecek o zaman. Öte yandan AB ve Amerika, Türkiye'yi Yunanistan'ın da teşvikiyle, Sèvres anlaşmasındaki gibi parçalamak istiyor, diye Ecevit uyarıda bulunmadı mı? Tabii, bu yıkıcı akıma karşı dimdik bir Türk milleti var ve bunun arkasında tabii TSK var. Bu durumda nasıl bir orta yol bulunabilir, bilmiyorum. Güneyde Side'de geziyorum, halıcıya girdim, orada delikanlılar vardı, nerelerdensiniz, dedim; İstanbulluyum, Kütahyalıyım, yanıtını bekliyorum. Biz Arnavutuz, diye yanıt verdiler. Ne demek, Türk vatandaşı değil misiniz, dedim. Yok dediler, değiliz, biz Arnavutuz, diye ısrar ettiler. Bu etnik bilinçlenme yayılmış Türkiye'de. 26 etnik gruba ayırmışlar Türkiye'yi, bunların bir kısmı Amerika'yı tutacak, bir kısmı Rusya'yı tutacak. Ondan sonra nerede kalacak Türkler ve Türkiye? İşte devletimizin, temel sorunu, bu.

— *Bu siyasetçilerin, yanlış politikaların sonucu değil mi? Genellersek tek bir çatı altında toplanamıyor, Türk olduğunun bilincinde değil, geçmişiyle ve kültürüyle barışık değil. Ya bilgi içermeyen abuk sabuk bir milliyetçiliğe sapıyoruz ya tamamen reddediyoruz. Kendi kimliğimizle sorun oluşturulmuş, Atatürk bunu yapmamıştı, kendini tanımaya yöneltmişti, tabii ki devrim politikasıyla Osmanlı'ya yönelik yanlışlıklar oldu ama yine de farklıydı. ABD'de bir sürü insan var,* I am American *diyor, Çinli oysa. Osmanlı'nın yüzyıllar boyu yaptığı modeli uyguluyor. Sağlam durmuyoruz, devlet olarak güçlü değiliz.*

— Emine hanım, iyi ifade ettiniz, buna karşı fikir yürütenler, biz Amerika olsaydık –anayasa hakları, ekonomik refah bakımından– bu etnik bilinçlenme ve muhalefet ortaya çıkmazdı, diyorlar. Hakikâten Amerikan anayasası, Amerikan vatandaşıysanız sizi her şekilde korur. Mahkemeye gidiyorsunuz, yargı anayasaya aykırı bir karar veremez. Bir Çinli gidiyor, dediğiniz gibi Amerikan vatandaşı oluyor... Şimdi ben orada yirmi seneden çok yaşadım, benim yaşadığım devirde,

1950'den itibaren evvelâ Portorikolular, ki ABD'nin Karayip Denizi'ndeki bir vilayetidir, New York'a geldiler, yüz binlerce... Bütün dünyada bugün tarihi açıdan en mühim hadise, ucuz işçilerin yüksek endüstri memleketlerini istilâsıdır. Yani adam canını tehlikeye atıyor, bir Batı memleketine gitmek için; milyonlar böyle endüstri memleketlerine sızmaya çalışıyor. ABD'ye Güney Amerika'dan yedi milyon Latino geldi, Florida'da çoğunluk sağladılar. Florida'da halkın büyük bir kısmı İspanyolca konuşuyor, eyalet meclisinde İspanyolca'nın da resmi dil olmasını istediler, meclis reddetti; demek ki orada da bize benzer hadiseler geçiyor. Orada zenciler bir grup... Müslüman ayrılıkcı Farakhan'ın bir nutkunu dinledim, "Bizi bu Amerikan devleti esir tutuyor, biz hâlâ esiriz," dedi... Müslüman zenciler Amerika da ayrı bir siyasî statü istiyor. Yani bugün Amerika da aynı etnik problemlerle karşı karşıyadır. *The Roots* diye bir roman çıktı, filme de çektiler sonra, zencilerin Amerika'ya nasıl işkencelerle getirildiğini anlatır, büyük yankı yaptı zenciler arasında.

— Kökler*'di filmin adı sanırım. Ama Amerika'yı bu açıdan kıyaslayamayız herhalde değil mi? Siz bir tarihçi olarak bakarsanız çok daha farklı, başka bir tarih yok mu? Zencileri ezme-kölelik var.*

— Ona geleceğim, Zencilerin büyük kısmı Amerika'ya bağlıdır, Amerikan vatandaşıdır. Bazı üniversiteler %5'ten fazla zenci talebe alınmaz diye kota koymuştur, onu son zamanlarda büyük mücadelelerle kaldırdılar. Amerika'da, zenci olsun, Latino olsun, Amerika'ya bağlılığı perçinleyen şey anayasadır, yani benim haklarımı –çalışma hakkımı, insan ve etnik haklarımı– kaldıramazsınız diyorlar. İkincisi lisan, İngilizce konuşuyorlar hep, İngilizce konuşmazsa iş bulamıyor. Demek ki dil, kültür ve hakların güvence altına alınması... Türkiye'ye gelelim. Karşı düşüncedekiler, haklar bir kere güvence altında değil, ikincisi aşırı bağnaz bir milliyetçilik var, diyorlar. Gerçekte bağnazlık ancak bazı gruplar arasında.

— Hocam ulus-devlet modeli bitti deniyor, siz ne düşünüyorsunuz diye sormuştum.
— Yok bitmedi, bitti derseniz o zaman Türkiye devletini inkâr ediyorsunuz, Sèvres'i, Türkiye'nin parçalanmasını kabûl ediyorsunuz.

— Öyle tezler ortaya atılıyor diye fikrinizi sormuştum...
— Neden? Çünkü kendisini Türk, hatta Türkiye vatandaşı hissetmiyor, bağnaz etnik bilinçlenme ortada olan bir olgu.

— Üniversite yıllarına geri dönelim. 1935'teki imtihan sonrası Yeni Çağ kürsüsünü tercih ettiniz, o sırada Almanya'dan gelen pek çok değerli hocayla bir sürü yeni bölüm kuruluyordu.
— Ayrıca Behice Boran, Muzaffer Şerif de Amerika'dan geldi, sosyoloji bölümü kuruldu.

— Evet, onlar da geliyor. Muzaffer Şerif?
— Sosyolojideydi, seçkin bir sosyologdu. İşte bağnazlık, kıskançlık ve sınırlı kişilerin milliyetçiliği bahane edip bu profesörler aleyhine kampanya açmaları yüzünden yabancı profesörler teker teker gitti. Bu arada Muzaffer Şerif de Amerika'ya gitti, davranış psikolojisi alanında bir Türk sosyologu olarak Amerika'da seçkin bir yer kazandı. 1970'lerde Amerika'daki bir toplantı sonrası düzenlenen kokteylde Prof. R. Patai bana, "Bugün Amerika'da beş büyük sosyolog varsa, bunlardan biri Muzaffer Şerif'tir," dedi, bugün bizde ismi bile anılmıyor.

— Ne yazık, evet. Diğer hocalar da ülkelerine dönüyor bildiğim kadarıyla. İndoloji bölümünün başında Walther Ruben var, Karl Menges Türkolog, Slav dilleri - Doğu biliminde, Sinoloji'de Eberhard var.
— Von Gabain vardı ondan önce.

— Evet, onun yerine gelmiş Eberhard. Meşhur Von der Osten, arkeoloji bölümünü kurmuş.
— Tahsin Özgüç'ün ilk hocası. Atatürk severdi onu.

— Almanca, İngilizce, İtalyanca, Rus dilleri kurulmuş. Sonra Prof. Reuter siyasal bilimlerde çok önemli birisi, o da burada.
— Reuter, daha sonra Berlin'in Batı kısmında belediye reisi oldu.

— Sizin bölümünüzde nasıldı durum? Yeni Çağ'da hangi hocalar vardı?
— Bizim tarih bölümü eski çağlar, orta çağlar, yeni çağlar diye ayrılmış, biz yeni çağdayız, bizim bölümün başında da Muzaffer Göker vardı. Osmanlı Tarihi, Yeni Çağ Kürsüsü'ne bağlıydı, sonraları ben profesör olduktan sonra, Osmanlı Tarihi için ayrı bir kürsü istedim –dilekçemi evraklar arasında buldum– fakat, yaşlılar karşı koydular, ki rezalettir bu. Osmanlı Tarihi Kürsüsü olmaz mı? Amerika'da, Amerikan Tarihi okutulmayan bir üniversite bulamazsınız.

— Sizin kürsü biraz daha el yordamıyla mı kurulmuştu sizce?
— Biraz öyle, çünkü Muzaffer Göker diplomat; mecliste mebus. Fransız Emile Bourgeois'nin *Histoire Moderne* diye bir kitabı vardır, başlıca onu tercüme edip anlatırdı.

İlk seminer ödevimi anlatayım. Fuad Köprülü'nün öğrencisi olduğumda o milletvekiliydi, Ankara'ya geliyordu sık sık. O Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nde ben Yeni Çağ Kürsüsü'ndeydim fakat onun seminerlerine ve derslerine gidiyordum. Bir seminerinde Timur üzerinde tartışma başladı. Biliyorsunuz Anadolu Türk tarihçiliğinde Timur'u yerin dibine batırırız biz; imparatorluğu yıktı, elli sene gelişmeyi geciktirdi diye... Timur tarihini kötüleyenlerin başında Mükrimin Halil Yinanç gelir. Timur, Altınordu'yu, Osmanlı devletini yıkmış, İslâm dünyasını yağmalamış bir bela, kötü kişi gibi tarihe geçmiştir. Fuad Bey'in seminerinde yine Timur üzerinde münakaşa ediyoruz, ben o zaman Barthold'u ve bir Fransız'ın, Bouvat'nın Timur üzerine kitabını okumuşum. Timur tarihinin objektif tetkiki gereğini evvelâ Zeki Velidi Togan ortaya atmıştır. Kendisi Anadolulu olmadığı, Kazan'dan geldiği için farklı bakmış. Bu yüzden Mükrimin Halil ile arası açık, bir-

birlerini görmek istemezlerdi. Zeki Velidi bundan çok zarar gördü, büyük bir âlimdi, verimli olamadı, daima önünü tıkadılar, hatta hapse de gönderdiler. Sonra Almanya'ya gitti. O Timur'u, hâkiki tarihi şahsiyetiyle görmek istiyordu. Seminerde böyle bir hava vardı, ben o havada aykırı düşünceleri ortaya attım, Fuad Bey dedi ki bana, "Öyleyse bir seminer raporu hazırla." Gelecek toplantıda ben Timur'u üç müellifin görüşleriyle mukayese ederek anlattım. Barthold'u objektif bir tarihçi olarak gösterdim. Fuad Bey etkilendi. Yani bütün kariyerimi tayin eden çalışmadır o, şöyle durdu, "İşte çocuklar, hepinizden şu çocuğun yaptığı seviyede vazife isterim," dedi. Osman Turan onun has talebesiydi, Fuad Bey'in başkasına iltifat etmesine dayanamadı (gülüyor), "Ama efendim, Barthold'un üstün olduğunu herkes biliyor," dedi.

— *Fuad Bey bir şey söylemedi mi?*
— Söylemedi. Ben Osman Turan gibi kendini göstermeye çalışan, atılgan bir öğrenci değildim. En geride otururdum, Fuad Bey beni buldu, sanırım, o çalışmayı vermeseydi ben kenarda oturup kalacaktım.

— *Siz de cesaret göstermişsiniz, kalkıp öyle bir ortamda Timur'a objektif yaklaşmışsınız...*
— Meselâ Abdülhamid her bakımdan kötü derseniz olmaz, müspet tarafları da var; otuz sene devleti idare etmiş, objektif bir yaklaşım yapacaksınız. Bunun bana nasıl faydası oldu bakın... Fakülteyi bitirdikten sonra liselere hoca olarak gideceğiz, fakat bazı çalışkan öğrencileri asistan olarak alıkoymak istiyorlar DTCF'de. O zaman ilmi yardımcı diye bir şey uydurdular, ilmi yardımcı bırakacaklar. Benim karşımda bir rakip vardı, Kıbrıslı bir çocuk, ezberci, onu, bölümün başkanı Bekir Sıtkı tutuyordu. Şansım zayıftı, fakat Fuad Bey araya girdi. Dekana gitmiş ve, "Halil İnalcık'ı alacaksınız, onu fakültede bırakmak lâzım, yetişecek, İnalcık varken başkasını alamazsınız," demiş... Emin Erişirgil dekandı o sıra, onu iknâ etmiş, kazandım; iki sene sonra da asistan oldum, yani

bütün kariyerimi Fuad Bey'in müdahalesine ve tabii Timur'a (gülüyor) borçluyum.

— *Ne güzel. Aradan parlamışsınız, dikkat çekmişsiniz, iyi bir hoca olarak bırakmak istememiş.*
— Bana yolu Köprülü açtı. Bir de, bir gün eski harfle Kazan'da basılmış büyük bir kitabı (*Esseb'usseyyar*) okuyordum. O zaman sınıflarla koridorlar aynı binada, Landsberger dersten çıkmış, geçerken baktı bana. Eski harfle Ortaçağ kitabı okuyorum, eğildi, "Aferin aferin," dedi, "eski şeyleri okuyorsunuz." Daha sonra Türkiye'yi terk ederken bana bir kart bırakmış, "pour prendre congé" (size allahaısmarladık emek için) diye, trene gittim, centilmen büyük tarihçiyi yolcu ettim.

— *İstasyona gidip geçirdiniz mi?*
— Evet. Landsberger'i yıllar sonra Chicago'ya gittiğim zaman ziyaret ettim. Heybetli şişman bir adamdı.

— *O da Oriental Institute'deydi değil mi?*
— Evet, davet edilmiş. Büyük "Middle East" tarihçisi olarak... Telefon ettim, geleceğimi söyledim, o da Türkçe'yi öğrenmişti, zaten bütün o hocalar Türkiye'de kalmak üzere gelmişlerdi. Asansörle çıktım, asansörün kapısına gelmiş bekliyor. Değişmişim tabii talebelikten beri; "Aman efendim siz kellifelli olmuşsunuz," (gülüyor) diye beni karşıladı.

— *Çok hoş, farklı ilişkiler vardı değil mi o zaman?*
— Evet, ben Behice Boran'ların grubunu da takdir eder, severdim...

— *Sosyoloji bölümündeler tabii onlar.*
— Tabii sosyolog ve solcuydular. Öbür taraftan milliyetçilerle de, yani Osman Turhan, Mehmet Altay Öymen'le de yakınım. Samed ve Suat Sinanoğulları, onlar daha çok solcularla beraber hareket ediyorlar. İki tarafa da kendimi yakın hissediyorum, iki tarafla da dostum. Tahsil hayatım böyle geçti. O

zamanki DTCF'nden bahsedeyim. DTCF, ilk defa üniversite tahsili için muallim mektebi mezunlarına kapılarını açtı. O zamana kadar, muallim mektebi mezunları üniversiteye giremezlerdi.

— *Sonra da devam etti mi?*
— Evet. Lise gibi altı sene okuyan muallim oluyordu, Afet Hanım da öğretmendi, Atatürk onu Bursa'da öğretmenken tanıyor, İsviçre'ye gönderiyor. Orada antropoloji tahsil etti, o zaman kafa-ırk meseleleri vardı malûm. Afet Hanım döndükten sonra Atatürk'ün yakını oldu, Ata, yakınları ile Yalova'ya giderlerdi; Fethi Bey filân... Fethi Bey'in parti kurması orada kararlaştırıldı.

— *Fethi Okyar...*
— Evet yakın arkadaşıydı, herkese itimat etmiyordu, biliyorsunuz. Serbest Fırka'yı orada kararlaştırdılar. 1929-1930 dünya ekonomi buhranıyla birlikte Türkiye'de de sefalet hüküm sürüyor. Yeni partide Afet Hanım'ın da katkısı vardır. Fethi Bey, İsmet Paşa'nın rakibiydi, İsmet Paşa'nın tek elden diktatörce yaklaşımını tenkit ediyordu. Meselâ, İsmet Paşa'nın demiryolu politikası büyük masraflar çıkarıyor diye tenkit ediyordu Okyar.

— *İnönü'yü sevmiyor muydu halk?*
— Ekonomik kriz geldiğinde İnönü gözden düştü. Fethi Bey gerçek bir demokrasiye geçmemiz lâzım diyordu o zaman. Afet Hanım hatıratında da anlatır, Fethi Bey'e Atatürk, "Sen bu partinin başına geç," diyor. Atatürk'ün bir sözü var, "Ben diktatör değilim, ama Türkiye'yi kalkındırmak için sıkı bir idare uyguluyorum, benden sonra bir diktatör gelmesin," dermiş. Atatürk o zaman partiler demokrasisine geçmeyi düşündü, Fethi Bey'in partisinin arkasındaydı ve İnönü'ye karşı olduğu için gelenekçi kitle yeni partiyi fırsat bilerek onun arkasında çoğunluk oluşturdular. Bunun üzerine Atatürk irtica geliyor korkusuyla o partiyi lağvetti, Fethi Bey hiçbir direnç

göstermedi, bir nevi danışıklı dövüştü zaten. Afet Hanım o zamanlar bizim fakültede devrim tarihi hocasıydı.

— *En çok hangi dersleri severdiniz?*
— Benim istifade ettiğim dersler bilhassa Köprülü'nün seminerleri... Almanya'dan yeni gelen genç doçentler tecrübesiz tabii. Yusuf Hikmet'in Hint Tarihi, Şemsettin Günaltay'ın Eski Çağ Tarihi'ne devam ediyoruz. Zaman zaman da Almanya'dan gelen hocaların derslerine giriyoruz...

— *İstediğiniz gibi girebiliyor muydunuz başka bölümde de olsanız...*
— Tabii tabii. Ben sosyal tarihe meraklıyım, Herbert Louis'nin beşeri coğrafya derslerine girerdim. Biliyorsunuz, meşhur Fransız tarihçi Fernand Braudel de beşeri coğrafyadan hareket etmiştir. Üstadı Vidal de Lablache, Akdeniz beşeri coğrafyasını yazan otoritedir. Akdeniz tarihinin büyük otoritesi Braudel'i tanımadan önce tesadüf eseri Lablache'ın bu kitabını ben de okumuştum. Herbert Louis'nin bize çok faydası oldu, sonra Münih'e gitti ve orada profesör oldu. Seminer kütüphanemiz, hocalar ile yüksek bir ilim atmosferi vardı DTCF'nde ve biz Atatürk'ün öğrencileri olarak çok çalışıyorduk. 28 Mart 1940'ta mezun oldum DTCF'nden (belgelerine bakıyor).

— *Sonra asistan, o zamanki tâbirle ilmi yardımcı olarak kaldınız.*
— Evet, ilmi yardımcılık için 30 Nisan 1940'ta (belgeden okuyor) tayinim çıktı, iki sene ilmi yardımcılığım sürdü, o arada doktora yaptım. 28 Ağustos 1942'de asistan oldum. Asistanlıkta rakibim kıymetli bir arkadaş, Ekrem Üçyiğit'ti, Fransızca'yı bilmem ve doktoramı yapmış olmam nedeniyle beni tercih ettiler.

— *Nasıl seçtiniz doktoranızı, nereden yola çıktınız?*
— Allah rahmet eylesin Faik Reşit Unat bana yardım etti. Dedi ki, "İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda Abdülhamid

için arşivden toplanmış Bulgar meselesine ait 10 cilt malzeme var, o konuda bir şey yapabilirsin." Gittim saraya, Sezai Bey müdürdü, Dolmabahçe Sarayı'nın caddeye bakan, idare binasında o defterleri getirdiler. Gayet mükellef, şık, kırmızı marokenle ciltlenmiş 10 cilt... Neden bunu toplatmış Abdülhamid? Biliyorsunuz, 1878 Berlin Antlaşması'yla, Bulgaristan prensliği Balkanlar'ın kuzeyinde Tuna ile Balkanlar arasında bir prenslik olarak kuruldu, fakat Meriç Vadisi'nde kuvvetli Türk yerleşmesi var, 1885'te Bulgar Prensi, Alexandr von Battenberg Meriç Vadisi'ni olduğu gibi Bulgaristan'a kattı. Plevne kahramanı Osman Paşa o zaman Abdülhamid'e harp açalım, diyor, fakat 93 Harbi'nden yeni çıkmışız, Ruslar Yeşilköy'e kadar gelmişler, büyük bir tazminat ödüyor devlet, Abdülhamid ölçülü adamdı, harbe razı olmadı. Fakat Bulgar meselesini esaslı bir şekilde görmek için arşivden Bulgarlara ait vesaiki toplayın diye emir etmiş. İyi çalışıp bu vesikaları toplayıp ciltlemişler. Tabii Abdülhamid bunları okuyamamıştır, nereden zaman bulup okuyacak. Bu bana nasip oldu.

— *Abdülhamid okuyamadı, siz okudunuz, sanki sizin için hazırlanmış, saraydan doğrudan sizin elinize geliyor, ne mütbiş bir şey...*

— Evet (gülüyor), benim için hazırlanmış oldu. Orada beni en çok etkileyen 1849-50 yılındaki Vidin'deki Bulgar ayaklanması oldu... Bu ayaklanmayı daha çok Rus ve Avusturya konsoloslukları tahrik ediyor, beynelmilel bir mesele haline geliyor. O zaman Şark meselesi denilen en mühim mesele Osmanlı devletinin geleceği, parçalanması... Rusya, Balkanlar'da Ortodoks devletler kurmak, Doğu Analdolu'da ilerlemek, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak istiyor. Buna karşın Batı devletleri Fransa, bilhassa İngiltere; Anadolu, Ortadoğu, Balkanlar, Arabistan büyük bir ticaret bölgesi olduğu için Osmanlı'nın parçalanmasına karşı. 1854-56'da bizimle beraber savaşıyorlar ve Rusya yeniliyor.

— Şu karıncayı alabilir miyim, montunuzun üzerinde turladı, ilerliyor. (Dragos'taki evinde, bahçedeyiz.)
— Turladı (gülüyor), teşekkür ederim. Bakın Rusya 1854'te, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların hamisi olmak iddiasında: 1853'ten beri Çar I. Nikola Osmanlı İmparatorluğu'nu bağımlı bir hale getirmek için uğraşıyor, Batı devletleri buna karşı cephe aldı, Osmanlı ile ittifak etti, Fransa-İngiltere-Sardunya Kırım'da Rus ordularını yendiler, başlıca savaş meydanı Sıvastopol... Şarkıları da var, "Sıvastopol önünde yatan gemiler" diye... İşte bu ittifak Osmanlı'nın, Reşit Paşa'nın büyük bir başarısıydı, yani Osmanlı o tarihte Avrupa'nın garantisini aldı; bugünkü AB'ne girme çabasına benzer bir gelişme... 1877-78'de Osmanlı Rusya'ya bu kez tek başına savaş açtı, Balkanlar'da isyanlar çıkardı, o zaman Avrupa bize yardıma gelmedi.

— Neden hocam?
— Osmanlı devleti bu arada Avrupa bankalarından büyük borçlara girmiş bulunuyordu; saraylar yaptırarak, saraylı hanımların lüksü için israflar... Devlet o kadar borçlu hale geldi ki banka idarecileri sarayın önüne gidip nümayiş yapıyorlardı; borcumuzu ödeyin diye... Rezalet. 1875'te Osmanlı devleti ilân-ı iflâs etti, parayı ödeyemiyor, bugün ertelemeler yeniden borçlanmalar var ya, ona benzer; hükûmet borçları ödeyemeyecek duruma geldi, rica ettiler, ertelediler. O zamanda bankalara para yatıran Avrupalılar, Batı kamuoyu bizim aleyhimize döndü. Rusya bu durumdan istifade edip Balkanlar'da, Bulgaristan'da isyanlar çıkardı ve harp açıp Yeşilköy'e kadar geldi.

— Ayastefanos Antlaşması yapıldı...
— Evet, Batı hemen müdahele etti, durdurdu Rusları... Osmanlı'nın kaderi meselesi, dünya büyük güçler dengesinde en önemli meseleydi. Rusya İstanbul'u, Boğazlar'ı alırsa Avrupa o zaman Rusya'ya mahkûm olabilirdi. Avrupa bunu önlemek için müdahale etti ve kurtardı Boğazlar'ı. Bu mesele, bugünlere kadar geliyor.

— Bu mesele daha çok 17. yüzyıl sonunda mı başlıyor?
— Bu mesele I. Petro ile, Karlofça ile 1699'da başlıyor. Şimdi Avrupa'yı bu banka meselesiyle gücendirmek bizim aleyhimize oldu. Bir Bulgaristan yaratıldı. Yunanistan ilerledi.

— Talepleri arttı...
— Evet, Girit üzerinde talepleri arttı, bütün Balkanlar aleyhimize döndü o zaman. Bulgar meselesini Osmanlı'nın parçalanması sürecinde çok önemli bir problem olarak tezimde ele aldım. Vidin isyanları, 1849-50, 1853-56 savaşının başlangıcıdır. Rusya bu isyan olunca uluslararası konferans teklif ederek meseleyi uluslararası boyuta getirmek istiyor, Rusya'yı yalnız bırakmamak için Batı devletleri de konferansa katılıyor. Avrupa'nın zaman zaman bizim meselelerimizi uluslararası meseleler haline getirmesi daima bizim aleyhimize olmuştur. Bugün meselâ Ege, Kıbrıs meselesi de aynıdır, yani Osmanlı'daki süreç devam ediyor gibi... Abdülhamid için hazırlanmış defterlerde, devletin bu isyanların hâkiki sebeplerini araştırmak için çok yetkili hükûmet adamlarını bölgeye yolladığını görüyorsunuz, onlar esaslı raporlar hazırlamış, bugün bile okusanız hayret edersiniz.

— Raporlarda en çok neler dikkatinizi çekti?
— O raporlarda gördüm ki, Bulgarların isyanındaki esas mesele komitecilerin tahriki değil... Timar sistemi kalktığı için miri toprakları oradaki Müslüman ağalar ufak paralarla kapatmışlar ve Bulgar köylüsünü bir nevi yarıcı olarak işletiyorlar. Gospodar, ağa, toprak ağası Müslümanlar... Tabii işçisiz tarım yapamazsınız, onun için Bulgar köylüsünü ortakçı gibi kullanıyor. Bulgar köylüsü de niçin devlet topraklarını bize, çalışanlara vermiyor da ağalara veriyor, diyor. Onu fark ettim, burada bir sosyal mesele var, dedim. Ve "Gospodarlık Rejimi" diye bir bahis koydum tezime. Bu yepyeni bir yaklaşımdı. Yani 19. yüzyıl Balkan isyanlarının -Bosna Hersek'te, Karadağ'da, Bulgaristan ve Makedonya'daki- kitle isyanlarının asıl sebebi eski Osmanlı rejimin-

den kalan ağalık rejimiyle, köylünün, yani yerli Hıristiyan köylünün topraklara sahip olma mücadelesidir. Buradan tam anlamıyla sosyal tarihe kaydım.

— *Çok güzel. Doktoranız müthiş ilgi gördü tabii.*
— Tezim buydu. Bulgarların o kadar hoşuna gitmiş ki, bizim dekan Enver Ziya Bey'e heyet göndermişler tebrik için.

— *Bu çalışma sanırım iki yılınızı aldı değil mi?*
— Evet, asistan oldum, Yeni Çağ Son Zamanlar Tarihi asistanı oldum.

— *Teziniz sonra* Tanzimat ve Bulgar Meselesi *adıyla kitap olarak yayımlandı.*
— Evet, ilk yazılarım Tanzimat üzerine oldu, Bosna'da Tanzimat vs. Aylığımı söyleyeyim mi? 1943'te aylığım 40 TL'ye yükseltildi (belgelerinden okuyor).

— Ooo.
— (Gülüyor.) Evet. Biz bir ay onunla geçiniyorduk, tasavvur edin... Bu arada TTK'unca yayımlanan *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, elli yıl sonra EREN Yayınevi'nin sahibi dostum Muhittin Eren tarafından yayımlandı. Benim için beklenmedik bir armağan olan bu yayından sonra Muhittin Bey öteki eserlerimi de nefis bir biçimde yayımlamıştır. Muhittin, bir editör gibi yazılarımı okur ve en iyi şekilde basılması için çaba harcar. Kendisine şükran borcum var. Onun yanında basılmış ve basılmamış makalelerimden oluşmuş yedi dosya yayımlanmayı beklemektedir.

— *Muhittin Bey'e teşekkür edelim. Asistan olunca ders vermeye de başladınız mı?*
— Yok hayır. Arapça'mı ilerletmek için Prof. Şinasi Altındağ'ın Arapça derslerine devam ediyordum. Bir hanım talebe Arapça kısmına, Arapça öğrenmek için yazılmış. İsmi de Şevkiye Işıl.

Yıl 1942. Şevkiye Işıl ile Halil İnalcık nişanlanıyor.

— *Eşiniz, ilk tanışma...*

— Şinasi Bey dedi ki, "siz Halil Bey'le yan yana oturun, o size yardım etsin." Şevkiye her derste yanımda oturuyor, arkadaş olduk. Şevkiye, Kandilli Kız Lisesi'nden mezundu, edebiyatı kuvvetliydi. Tesadüfler hazırlıyor hayatı biliyorsunuz. Nişanlandık, ben askere gittim, 1942'ydi tanıştığımızda, 15 Aralık 1943'te doçent oldum. 1943'te askere gittim. 30 Temmuz 1946'da terhis oldum, 2 sene 29 gün ordudaydım.

— *II. Dünya Savaşı sırasında, kötü bir dönemde askersiniz... Neler yaşadınız kimbilir?*

— Almanlar Batı Trakya'yı işgâl etmişler, Trakya hududunda her an bir Alman taarruzunu bekliyorduk o zaman. Biliyorsunuz Türkiye müttefikleriyle bir anlaşma yapmıştı, hazır vaziyetteydik. İnönü'nün, Türk milletinin ebedi şükranını hakkettiği olay, bizi II. Dünya Harbi'ne sokmamasıdır. Mahvolurduk. Biz hep bekliyoruz, Almanlar gelecek diye... Fakat birdenbire Almanya Rusya'ya harp ilân etti, Balkanlar'ı bırakarak Rusya'ya yürüdü. Bu haberi aldığımda Ankara Radyo Evi'nin önündeydim, şapkamı havaya atıp kurtulduk diye

bağırmaktan kendimi alamadım. Yedek subaylığım hep böyle heyecanla, beklemeyle geçti...

— *Hangi birimdeydiniz?*
— Ankara'da 28. Tümen'deydim, gözlerim ileri derecede miyop olduğu için levazıma ayırdılar beni. 28. Tümen, Merkez Levazım Müdürlüğü'nde subaydım. Bizim yüzbaşı bütün alaylara elbise, kalay her türlü ihtiyaçlarını dağıtırdı, depolardaydı her şey. Levazım müdürüyle satın almaya çıkardık. Çok kıtlık vardı, bir ara ekmek de bez de vesikaya bağlanmıştı... Sabun bile yok. Bu yüzbaşı alaylara, yani askere tahsis edilen sabunları, kalayları depoda saklar ve arabayla satarmış. Bu ortaya çıktı.

— *Eyvah.*
— (Gülüyor) Tabii bize bir şey olmadı ama, yüzbaşıyı aldılar. Bir de her subaya emirber nefer verilirdi, siz onu köle gibi kullanırdınız, askere gelen Anadolu köylü çocuğunu emirber olarak her işe koşardınız.

— *Tepe tepe kullan gibisinden...*
— Evet, tepe tepe kullan gibisinden... Bir askerin ölümüne şahit oldum. Benim maiyetimde bir asteğmen vardı, o emir erini kışladan yayan olarak, 8-10 kilometre uzaktaki karısına karavanadan öğlen yemeği götürmek için her gün gönderirdi. Hasta bir erdi, bu yüzden öldü. O zaman ben bu emir erliğine karşı şiddetli bir nefret duydum. Tabii o zaman söyleyemezdiniz. Yakınlarda kalktı zaten.

— *Başka neler gözlemlediniz?*
— O zamanki orduda ikinci bir müşahedem şu; tabii manevra yapıyoruz zaman zaman. Sıhhiye Bölüğü'nün yardımcısıydık ve manevrada bindiğimiz vasıtalar atlı arabaydı. Ata biniyorduk işte. O zaman doktorları da askere almışlardı, Esat Bey adında, 40-50 yaşında dişçi arkadaş (gülüyor) ata bindi, at huylandı, aldı bunu savurdu (gülüyor). Böyle kırık dökük

arabalarla manevra yapıyoruz, Alman ordusunun karşısına çıkacağız bunlarla...

— *Komedi gibi, trajikomedi...*
— Evet, bir tarafta askerin kalayını, sabununu yüzbaşı çalar, atlı arabayla manevraya çıkarız, o zamanki ordunun perişanlığını öğrendim.

— *Heyecan dışında o iki sene boyunca sıkıldınız mı?*
— Bizim levazım odası vardı, orada Paul Rycaut'nun *The Present State of the Ottoman Empire*'ını (Osanlı İmparatorluğu'nun Mevcut Durumu) tercümeye başladım, dörtte üçünü de tercüme ettim, ama tarikatlara gelince, kitaplara bakamadığım için bıraktım, hemen hemen bitmişti.

— *Kaç sayfalık bir kitaptı?*
— Hemen hemen 400 sayfalık bir kitaptı.

— *Yayımlandı mı?*
— Bir kısmı kaldığı için yayımlamadım; daha mühim işler geldi, ihmal ettim.

— *Şevkiye Hanım'la evliliğinize geri dönelim...*
— Nişanlılığımız uzun sürdü. Bu arada tabii biliyorsunuz münakaşalar, kıskançlıklar oldu nişanlılık devresinde...

— *Bilmiyorum, nereden bileyim?*
— (Gülüyor) Sonunda Şevkiye Arapça kısmını bitirdi.

— *Siz mi kıskanıyordunuz, o mu, yoksa karşılıklı mı?*
— Biliyorsunuz karşılıklı işte. Nihayet evlenmeye karar verdik, ben Arapça'ya devam etmedim, Şevkiye bana Arapça metinlerin tercümesinde çok yardım etti. Karakter olarak anlımlı, kavgayı sevmeyen birisiydi. Allah rahmet etsin – ölümü 1 Nisan 1989, Chicago. Ben ölçüyü aşıp da bir noktaya getirmedikçe kavga etmezdi ve benim günlerce arşivlere gidip

Şevkiye ve Halil İnalcık DTCF'nden Meliha Anbarcıoğlu ile bir davette.

çalışmama yahut dışarıda kongrelere gitmeme –15 gün, 1 ay kalırım bazen– itiraz etmezdi, daima işbirliği yaptı. Kendisi de doçent oldu sonra.

— Doğu Dillerinden değil mi?
— Evet, hiçbir rekabet ya da kıskançlık görmedim hanımdan. Aksine bana yardım ederdi, olgun bir Anadolu kızıydı. Asılları Rumelili, Kastamonulu bir aileden geliyor, babası mal defterdarlığı yapmış. Edebi zevki var; *Leyla ile Mecnun*'un Arapça metnini neşretti, "Arap Kaynaklarında Osmanlılara Dair Haberler" diye bir doktora tezi yaptı, onu yayımlıyoruz şimdi.

— Ne güzel. Hangi dönemi içeriyor?
— En eski devirden itibaren. "Sen bu konuda, doktora hazırla," demiştim, şimdi Arapçası çok iyi Kerküklü bir arkadaşımızla, Ahmed Simin ile kontrol edip neşre hazırlıyoruz. Özetle, askerden 1946 Ağustosu'nda döndüm.

— 1947'de TTK'na seçildiniz. Ve Avrupa ve Amerikan tarihi dersleri verdiniz.

— O dersler sonraları... 1950 Yazı, İstanbul'da Osmanlı arşivlerinde çalışmaya başladım. Doktora tezinde tespit ettiğim sosyal tarih konuları beni cezbetti, çalışmalarım sosyal tarih üzerinde yoğunlaştı. O zaman birisi bu konuda ufuk açan büyük araştırmalar neşretmeye başlamıştı: Ömer Lütfi Barkan. Barkan'ın ilk yazıları toprak meseleleri üzerinedir... Sebebi de şudur: 1930 ekonomi krizinden sonra sosyal meseleler Atatürk ve İnönü'nün başlıca kaygısı oldu, kadro hareketi o zaman başladı. Mecliste toprak kanunu teklifleri öne sürülüyor, büyük ağaların topraklarını alıp dağıtmak önerileri vs... Benim de tezim toprak meselesi... Barkan geldiği zaman evvelâ Balkanlar'da toprak reformları diye bir seri makale neşretti. Sonra arşive giderek tahrir defterlerini keşfetti; bu defterlere göre Osmanlı devletinde toprak rejimi, miri arazi rejimi üzerine Fuad Köprülü ile beraber *Ülkü* mecmuasında bir seri makale çıkardı. Hükûmetin gözünü açmak için... Kendisi Strasbourg Üniversitesi'nde felsefe tahsil etmiştir ama onun tahsil senelerinde, II. Dünya Harbi'nden sonra solculuk, komünizm bütün Fransa ve Almanya'da ilerlemeler yaptı. Yani Fransa'da Marksist bir tarihçilik hâkimdi, bütün Balkanlar'da da... Bizde de toprak meselesi ortaya çıkınca Marksist

Dostlarıyla İstanbul'da piknik sefasında.

yorum, tarihçilik ve sosyal bilimlere damgasını vurdu. 1930'dan 1950'lere kadar bu toprak meselesi nedeniyle Türkiye'de büyük siyasî çatışmalar oldu, Ömer Lütfi Barkan ve ben buna yazılarımızla katıldık. Toprak reformuna karşı büyük toprak sahiplerinin tepkisi DP'yi doğurmuştur. İnönü bu toprak reformunu Atatürk'ün halefi olarak devam ettirmek istiyordu. Memlekette II. Dünya Harbi'ndeki sıkıntılar, darlıklar dolayısıyla köylü sefalet içindeydi, solcu harekete karşı bir tedbir olarak DP kuruldu. Partinin kurucuları arasında Koraltan, Menderes, Celal Bayar ve Köprülü Fuad vardı.

— *Sevdiğiniz hocanız Köprülü de girdi DP'ye...*
— Evet. Celal Bayar'ın etrafında toplandılar, çünkü Bayar, Atatürk'ün yakın arkadaşı ve İnönü'nün rakibi. Fuad Bey onların propaganda sözcüsü gibi hareket ediyordu, gazetelere yüzlerce makale yazdı; demokrasi nedir diye... İnönü baskısından, diktatörlüğünden, Millî Şef'ten kurtulalım sloganıyla... İnönü rejimine, topyekûn Batılılaşma, sosyalizm gibi hareketlere karşı bir tepki olarak geldi DP. Öbür tarafta halkın içinde büyük toprağı olan insanlar tabii tedirgin oldular, toprak reformu tasarısından... Bir şeyi halk sevmiyordu: Halk Partisi yakın zamanlara kadar halka yukarıdan bakmış, sizin için en iyi olanı biz biliyoruz, reçete bizde, onlara riayet ederseniz kalkınacaksınız, diyordu.

— *Halkçı ama halkı tanımıyor ve küçük görüyor...*
— Mutlaka Batılı olacaksınız, diyordu. Şoförü, köylüsü, işçisi bundan nefret ediyordu. Yukarıdan gelen reforma karşıydı Türk halkı. CHP daima kaybetti sonra, sebebi de bu vesayetçi tavrından vazgeçmemesi... İşte DP bundan istifade etti, halkın desteğiyle geldi iktidara 1950 seçimlerinde.

— *Atatürk'ün başlattığı reformlar daha yumuşak geçişle halka inmediği için mi böyle oldu sizce?*
— Atatürk'ün nutuklarını okuyun. Meselâ Harf İnkılâbı için Falih Rıfkı ile konuşuyor. Etrafındakiler diyorlar ki, "Efen-

dim uzunca bir geçiş devresi olsun." Ata, "Yok," diyor, "devrim aniden, yukarıdan yapılmalı, eğer sürüncemede bırakılırsa devrim olmaz, gerçekleşmez." Atatürk'ün yöntemi yukarıdan hızlı değişim, yani *inkılâp*, bir kurmay subay gibi her şeyden önce, bir plân yapıyor ve hızla uygulamaya geçiyor.

— *Hocam, devrimlerin özelliği dayatmacı olması değil midir zaten?*
— O Türkiye'yi hızla bir millet yapmak için plân yapmış, o plânı kanunlarla uygulamak istiyor. Bu, var olmanın tek koşuludur, diyor. İnönü de öyle. Atatürk hükûmette İnönü'yü seçti, çünkü ona en çok bağlı, bilinçli, titiz, çalışkan bir kurmay... Hükûmet reisliğini hak etmek için en ufak meselenin üzerine gider. Bir misâl vereceğim; Türkiye'de pamuk ekimi çok önemliydi, fabrikalar kurulmuş, sonra ihraç maddesi olarak kullanılacak. Bunu biliyorum, çünkü kız kardeşimin kocası Lütfi Kazancı tarım bakanlığında bu işlere bakan genel müdürdü. İnönü bu umum müdürlüğe kadar gelip pamuk tohum çeşitlerini inceleyip emir verecek kadar teferruata inen bir insandı. Bizde devleti yenileştirme, Avrupa ile rekabet etme, ezilmeme için reform yapanlar daima bürokratlar olmuştur. Mustafa Reşit Paşa bir bürokrattı, Atatürk askeri bürokrattı, İnönü tam bir bürokrat. Bu bürokrasi vesâyeti yeni zamanlarda Başbakan Turgut Özal'la kırılmıştır. O zamana kadar bürokratlar devlete hâkim idiler, Özal dönemi o yüzden bir devrimdir. Şimdi bugün yeni bir devrim yaşıyoruz.

— *Yeni bir dönüşüm olacak mı olmayacak mı?*
— Bunu ilerde tarihçiler, sosyologlar değerlendirecek.

— *Özal'ın devrimciliği yanında günahları da var mı sizce?*
— Yaa, var tabii... Özal'ın günahlarını sıralayayım... Türk işadamının, kamu sektöründe çalışanların, elini kolunu bağlayan pek çok kanun, nizamnameyi kaldırması bir devrim. Aralık kararlarıyla serbest pazar ekonomisinin prensipleri kabûl edildi; yine bireyin önünü açmak, özel teşebbüs hedef-

ti... Özal bir kahraman gibi algılanır; Türkiye'nin yolunu açan, girişimciliği teşvik eden ve Türkiye'yi bu bakımdan birdenbire açık bir toplum haline getirdiği izlenimi vardır. Günahlarının başında, kanun zincirlerine karşı olduğu için, bazen kanunsuzluk yapması gelir. Bu serbestlik bir taraftan açıkgözlülüğe, yolsuzluklara zemin hazırlamıştır. Bu belki kaçınılmazdı; hayali ihracat, bütçe dışında fonlar tesisi gibi; fonlara aktarılan paralar çarçur edildi; kayırmalar, ihale yolsuzlukları, spekülasyonlar, hırsızlıklar Özal'ın açtığı rejime mal edildi...

— *Yoğun ABD hayranlığı da onunla arttı.*
— Amerika'yı körü körüne taklit geldi, Özal Amerikan serbestlik rejimine hayrandı. Meselâ Amerika'daki silâh serbestliğinin ileri kültürün bir parçası olduğunu zannetti. Amerika'da silâh kullanmak eskiden meşrû müdafaanın gereği sayılırdı: Sizin arazinize giren insana ihtarda bulunduktan sonra öldürmek, vurmak kanunidir. Bu da neden? Amerika Batı'ya doğru açılırken, bir çiftlikten öteki çiftliğe mesafe uzak, kendi başınadır çiftlik sahibi, eşkıyalar gelir; nefs-i müdafaa için silâh kullanmak meşrûdur. Bilgisizlikten aldık biz de. Birçok şeyimizde körü körüne Amerika'yı taklit var, bu gençlerde de var tabii... Amerikalıların kendilerinin şikâyet ettikleri birçok şeyi biz modernlik diye alıyoruz; meselâ ABD'de özel silâhı kaldırmak için birkaç kere parlamentoda teşebbüste bulunuldu, fakat kaldırılamadı.

— *Bir tarihçi olarak Menderes'i nasıl değerlendiriyorsunuz?*
— Menderes'in "söz milletindir" sloganı onu çok iyi anlatır; yukarıdan kanun ve emirle, halkın asırlarca bağlandığı yerleşmiş âdetleri, inançları değiştirme ve yeni bir yön vermeye karşı... CHP halkı terbiye etmek için reçeteler hazırlıyor, halk buna karşıydı; içten içe tepkisi vardı. CHP'ye tepki infilak etti, bilhassa İnönü'nün devri ve II. Dünya Harbi'nin mahrumiyetleriyle halk aç ve umutsuz... DP zaferini bu koşullara borçludur. Menderes gelince, kendi tabanına bu istikâmette birta-

kım tavizler vermek zorundaydı; meselâ DP'nin din politikası tamamen farklı oldu. Mecliste Menderes açıkça, "Siz hilâfeti bile getirirsiniz, siz mutlak iktidarsınız, söz milletindir," diye konuşuyordu. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, prensibine sığındı; fakat ekonomik koşullar bozulunca iktidarı, meclise dayanarak bir dikta rejimine doğru götürmeye başladı, Vatan Cephesi'ni kurdu, cumhuriyetin kuruluşunda büyük emeği olan, muzaffer kumandan İsmet İnönü'ye ağza alınmaz hakaretlere başladı. Ben bir lokantada otururken radyoyu dinliyorum; "Ne zaman başımızdan gideceksin, ne zaman senden kurtulacağız," diyordu. Tabii bu gibi saldırganlık ordu-asker arasında da büyük bir karşıtlık doğurdu. Yanlış doğru olabilir politikası ama, ölçüsüz sözleri tepki doğuruyordu. Bu arada ekonomik koşullar da değişti.

— *Sizce neden?*
— İktidara geldiği zaman kendisini destekleyenler, bürokrasiden gelmeyen insanlardı, yani memur sınıfını temsil etmiyordu, DP. Halkı temsil ettiği iddiasındaydı. Bürokratlar, maaşların enflasyonla değer kaybetmesini istemez, yani İnönü zamanında sıkı para rejimi hâkimdi. Türk parasını koruma kanunu çıkmıştı, 1957'den itibaren enflasyon başladı. Menderes ve ekibi iktidarı ele aldıkları zaman İnönü'nün maaşları koruyan sıkı para politikasını terk ettiler, piyasaya bankalardan para akıttılar; köylüye bol bol kredi verildi ve bu çok büyük değişiklik yaptı, sonraları Özal'ın devrinde olduğu gibi. Köylü traktör almaya başladı, üretim arttı, hakikaten DP dönemi bir dönüm noktasıdır. Eski Osmanlı'dan gelen paşalar devri ve sıkıyönetim devri kapandı. Piyasaya, köylüye bol kredi enflasyonu getirdi. Enflasyon tabii memurların maaşlarını düşürdü, bürokratlar arasında subaylar da var. Benim maaşım neydi? 1.000 Türk lirasıydı o zaman, hatırlayacaksınız, 40 TL'siyle memuriyete başladım, geçinemiyorduk, ayın ortasında parasız kalıyorduk. Tüm bürokratlar böyleydi ama halk memnundu. DP din politikasında da müsamahalı bir politika güdüyordu. Zaten DP'nin kapanmasından sonra

CHP'ye tepki olarak gelen partiler aşağı yukarı aynı politikayı izlemişlerdir. DP zamanında başlayan halk tepkisi sürdü. Bugünkü DSP de halk partisinin devamı olarak reçete ile idare etmeyi denedi; Halk ne yaptı bu sefer? AKP'yi iktidara getirdi. Senin için en iyiyi biz biliriz, zihniyetine karşı... Şu reçeteyi tatbik edeceğiz, ama ilacı istemiyor hasta (gülüyor) değil mi? Bu kadar rey alamayacaktı AKP... Burada esas mesele, benim tarihçi olarak gördüğüm şey, halkın artık bir vesâyet idaresinden kurtulma isteği... Eisenstadt diyor ki; "Cumhuriyet idaresi Türkiye'de padişahlıktan sonra bürokrasinin zaferidir. Bürokrasi iktidarı aldı. DP gelince halkın idareye daha çok iştirakı oldu; özetle, DP'nin iktidara gelişi, halkın CHP'nin vesâyet idaresine, politikasına tepkisinin neticesidir."

— *Siz Menderes'i tutmuyordunuz?*
— Tutmak tutmamak değil mesele, ben tarihçiyim. Bürokratlar, yani askeri ve sivil bürokrasi devleti ve otoriteyi bırakmak istemedi. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, ama Atatürk zamanında, İnönü zamanında kimler milletvekili olacak, ilkin partide liste yapılırdı. Meselâ benim akrabam, Cemile Hanım'ın torunu Kastamonu'dan Hilmi Coruk CHP'den daima Kastamonu meb'usu seçilirdi, çünkü o yerel ayandandır, zengindir... Bugüne dek partilerce aynı şey devam ettirilmekte aşağı yukarı, onun için partiler kanununun değişmesi gerçek demokratik hareketin hedeflerinden birisidir. Parti başkanının istibdatı bugün de mevcut. O zaman ne oluyor? Parti başkanının idaresi oluyor. Menderes'i böyle görüyorum; yani, halkın reyini alma sonradan diktaya yol açıyor. Avrupa tarihinde de –yakın tarihte– halk seçimi diktaları getirmiştir. Hitler Alman halkının büyük çoğunluğuyla evvelâ başkan seçildi, ondan sonra diktaya gitti. Profesörü olsun, işçisi olsun bütün Almanya, Hitler'i candan destekliyordu. Daima bu tehlike vardır; bir lider halkın iradesini temsil ediyorum, millet meclisi avcumun içindedir, istersem anayasayı değiştiririm fikrine girdi mi, bu tehlikeli bir gelişmedir.

— Evren'i sevmediğinizi söylemiştiniz bir sohbette, 1980 ihtilâlini de...

— 1980 ihtilâli memlekete komünistlerin ve Rusya nüfuzunun geleceği korkusuyla patlak vermiştir; sonuçta Türk-İslâm ideolojisinin iktidara gelmesini ifade eder. Ondan önce solcular azdılar. Millet o zaman solcu eylemlerinden korktu. Halkcılık, sonraları Türk-İslâm tezi, DP zamanında geniş halk kitlesinin eğilimlerini ifade ediyordu. Türk-İslâm sentezcisi, aşırı milliyetçidir; sonraları MHP, DSP ile yan yana koalisyon yapacaktır. Türk halkı, Rusya orada durdukça ve komünizm bir tehlike oldukça daima tepki gösterir, onun için 1980 devrimini yapanlar o politika doğrultusunda bir anayasa yaptılar. İşte, bir tarihçi olarak benim politikayı değerlendirmem bu çerçevededir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Güzel İngiltere

Ben o zamana kadar dışarıya çıkmamıştım; birdenbire bambaşka bir âlem. Avrupa kültürünü, öğrenmek istiyorum, kiliselere gidiyorum, âyinleri takip ediyorum. Londra'da büyük müzelerden başka eski saraylarda özel müzeler vardır, onlara gidiyorum. British Museum'da Avrupa tarihi ile ilgili "Calender of State Papers"ları tarıyorum.

— *Hocam, 1948'de kızınız Günhan doğdu; hemen akabinde de İngiltere'ye gittiniz.*
— Evet, 1948'de, 10 Şubat'ta kızım Günhan doğdu, 1949'da İngiltere'ye gittim. Günhan çok küçüktü gittiğimde, 1,5 yaşındaydı. Çok özlüyordum tabii. İngiltere'de 1949 Temmuz'ndan 1951 Şubatı'na kadar kaldım; bir buçuk sene...

— *Arada hiç gelmediniz mi?*
— Hayır. Eskiden bir kanun vardı. Her doçent, yabancı bir memlekete bilgi, görgü ve ihtisasını artırmak üzere gönderilirdi. Bu kanunu kaldırmak büyük bir hatadır. Profesör olan arkadaşlar var, uluslararası kongrelere gidiyor; dil bilmiyor, kongrede ne söyleniyor, takip edemez.

— *Yabancı bir ülke de görmemiş, belki ilk görüşü...*
— Akıllıca bir kanundu ve ben bundan gerçekten çok istifade ettim. Bir buçuk sene Londra'da kaldım. 13 Temmuz 1949'da Londra'ya varmışım (belgeyi kontrol ediyor); 1949'da bir terfi almışım, maaşım neydi biliyor musunuz? 60 TL (gülüyor). O zaman bir dolar 2 TL 80 kuruştu. Londra'ya gittikten sonra bir sene daha uzatmak istedim, Profesörler Kurulu kabûl etti, altı ay daha kaldım. Fakat ocak ayı, Londra'nın kışı çok fenaydı; rutubet, hava kirliliği de çok fazlaydı. Şimdi temizlemişler. Londra'nın havasından hastalandım, kızım da uzakta, onu özlüyorum, dolayısıyla o bir sene izni kullanmadım ve altı ay sonra döndüm. Ocak 1951'de. Londra'ya gidişimin bir sebebi de TTK benden bir "Avrupa Tarihi" yazmamı istemişti. Avrupa'yı her bakımdan iyi tanımam gerekti. Orada bilinçli bir şekilde müzeleri, kiliseleri, kütüphaneleri, arşivleri bu amaçla gezdim, inceledim.

— İlk yurtdışı yolculuğunuz, şaşırmış olmalısınız gördüklerinizden... Nasıl algıladınız, neler hissettiniz?
— Ben o zamana kadar dışarıya çıkmamıştım; birdenbire bambaşka bir âlem... Harp sonrası Londra'sı, İngiltere düşkün, büyük sıkıntılar içinde olmasına rağmen eski imparatorluğun bütünlüğü, haşmeti görünüyor. Yani Avrupa'nın en ileri merkezine gitmiş, orada yaşamış oldum. Tabii her şey beni etkiliyor, ikâmetimi olabildiğince yararlı, amacıma uygun yapmak için plânlı bir şekilde çalışıyorum.

— Orada nerede kalıyordunuz?
— Orada *Emperor's Gate* diye güzel bir sokak vardı, evim 8 numaraydı galiba. Hyde Park'a, eski saraya, Albert Hall'a yakın. Aristokrat bir mahalleymiş eskiden, fakat ben gittiğim zaman bu aristokratların evleri, malikâneleri bir nevi "boarding house"a çevrilmişti; misafirlere, öğrencilere, emekli insanlara kiralıyor, "bad and breakfast," yani yatak ve kahvaltı veriyor. Özel kişiler işletiyorlardı bu binaları. Özellikle burayı tercih etmemin sebebi, Osman Turan'ın benden önce buraya yerleşmesiydi. Osman Turan'ı biliyorsunuz...

— Köprülü'nün öğrencisi olduğunu söylemiştiniz ama bilmiyorum...
— Osman Turan İslâm-Selçuklu tarihçisidir, ünlü bir tarihçidir. Orada kalıyordu. "Boarding House" Türkiye'de yok; çok ilginç, yapsalar iyi olur. Bunu bir Galli (Welsh) aile işletiyordu; sıradan bir aile. Sabahleyin kahvaltıda en aşağı on beş-yirmi kişi buluşuyorduk, herkes kahvaltıda; domuz pastırması *bacon* yeniyor, kokusu beni çok rahatsız ederdi.

— Siz de yiyor muydunuz?
— Yok. Misafirler arasında emekli bir subay, bir kâtibe vardı. Sabahleyin onlarla ahbaplık ediyoruz. Londra'da çoktur böyle yerler. Londra'da en çok gittiğim yer evime yakın Hyde Park ve Royal Albert Hall oldu. Albert Hall, on bin kişiyi alabilecek kadar büyük bir müzikhol. Her tatil günü bir

konser verilir; ben oradayken çok meşhur bir orkestra şefi olan Sir Sergent'ın konserlerini kaçırmazdım. Batı'yı, müziğiyle, her şeyi ile anlamak kararımdı. Albert Hall karşısında bir de Albert Monument var; bunları Kraliçe Victoria (1837-1901) yaptırdı. Biliyorsunuz Kraliçe Victoria çok yaşadı, kocası bir Alman; Prens Albert. Prens erken öldü, Kraliçe Victoria onun hatırasına bu büyük müzik salonunu, karşısına da çarpıcı bir abide yaptırdı. Prens Albert heykelinin dört tarafında dört kıtayı temsil eden heykeller var; Kraliçe Victoria zamanında İngiltere imparatorluk oldu, Kraliçe Hindistan İmparatoriçesi (Empress of India) unvanını aldı. Victoria devri İngiltere tarihinin en şaşaalı devridir, kendisi de altmış seneden çok hükümdar oldu. Hâlâ çeşitli hikâyeler anlatılır ikisiyle ilgili.

— *Meselâ?*
— Kraliçe, Prens Albert'ı çok seviyordu, ama derler ki kocası da olsa kraliçeye istediği zaman yaklaşamaz. Buluşmayı güzel bir kurala bağlamışlar: Kraliçe kendisini görmek istediği zaman bir kahve gönderiyor (gülüyor) ve o zaman kraliçeyi ziyaret mümkün.

Londra'daki hayatım Albert Hall'da klasik müzik dinlemek, British Museum'da çalışmak ve Londra parklarında dolaşmakla geçti. Dünyanın en güzel parkları Londra'dadır. İngiliz bahçe mimarisi Fransızlardan çok farklıdır, tabii korulan ile romantik bir havası vardır; Versaille'ı da gördüm, Fransız bahçeleri belli bir plânda yapılmıştır; yollar, havuzlar...

— *Geometrik, hesaplı.*
— Geometriktir, insanı sıkar. Fransız park mimarisi Türkiye için de yabancı değildir. XIV. Louis öldükten sonra, Fransa'ya 1721'de 28 Mehmet Çelebi elçi olarak gönderiliyor.

— *Meşhur 28 Mehmet Çelebi...*
— Meşhur. Büyükelçi maiyeti araba ve atlar üzerinde adamlarıyla resmi ziyaretlerden sarayına dönerken bütün Paris

onu seyre çıkıyor. Biliyorsunuz onun seyahatnamesi ünlüdür. Oğlu Said Efendi de orada Fransızca öğrenmeye çalıştı ve matbaa ile ilgilendi. 28 Mehmed Çelebi Paris'e gönderilirken sadrazam Damat İbrahim Paşa'ydı... Vezirazam Damat İbrahim Paşa uyanık, Batılı aletleri ve icatları Osmanlı İmparatorluğu'na getirmeye çalışmış bir insandır, ona verdiği talimatta diyor ki, "Fransa'da gördüğün yeni teknolojiyi öğren." Gerçekten 28 Mehmet Çelebi'nin seyahatnamesinde böyle birçok teknolojik not vardır; meselâ bir nehirden bir nehre yahut denize geçmek için kanallar var ya görmüş, tasvir ediyor. Bu arada tabii hükümdara yaranmak için Fransız saraylarının bahçelerinin plânlarını, gravürlerini alıyor. İstanbul'a dönünce, bu plânlara göre Kâğıthane'de saraylar yapılıyor. Fransız saray, bahçe mimarisi Kâğıthane'de uygulanıyor. Fakat bu yeni sarayların yapılması çok masraflı iş, İstanbul'da halk sefalet içinde. 1730'da Patrona Halil isyanı ile halk, Kâğıthane'deki sarayları yakıp yıkıyor.

— *28 Mehmet Çelebi Osmanlı'ya matbaanın gelişiyle ilgili diye bilirdim, oğlu mu ilgili hocam?*

— Kendisi değil de oğlu Saîd Efendi; matbaa işinden anlayan İbrahim Müteferrika'yı buluyor ve Saîd Efendi bir ferman alıyor sultandan, 1726-1727'de ilk matbaa faaliyete geçiyor, 1730'da da isyan oluyor. Patrona Halil isminde bir hamam tellâki halkın önüne düşüyor, öbür tarafta Kâğıthane sefaları... Saray işret meclislerinin şairi Nedim de rivâyete göre ayaklanmada damdan dama atlarken düşüp ölüyor. O da bu lüks ve sefahat hayatının bülbülü. İşret meclisinden bir seda:

Bir safâ bahşedelim gel şu dil-i nâ-şâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-i Tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât aktığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

Geh varıp havz kenârında hırâmân olalım
Geh gelip kasr-ı cinân seyrine hayrân olalım
Gâh şarkı okuyup gâh gâzel-hân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

İzn alıp cum'a namâzına deyü mâderden
Bir gün uğrılıyalım çerh-i sitem-perverden
Dolaşıp iskeleye doğru nihan yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

Bir sen-ü bir ben-ü bir de mutrıb-i pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedim-i şeydâ
Gayrı yârânı bu günlük edip ey şûh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

— *Hocam, Murat Bardakçı* Hürriyet*'te dört erkeğe duyduğu aşkı açık açık yazan, sanırım Gazali'nin bir hikâyesini yazmıştı.*
— Tabii, Osmanlı'da *şehrengiz* diye bir edebiyat vardır. Şehrengizden kasıt, şehri tasvir değil, şehirdeki güzel oğlanları tasvirdir. Bunun zamanımızda en büyük yazarı da Reşat Ekrem Koçu idi, kaynağı şehrengizlerdir. Derviş-meşrep Reşat Ekrem Koçu üniversiteye alınmadı, Cavit Baysun alındı.

— *Bardakçı yazısının sonunda birileri lanet okuyacak, atalarımızı karalıyorsun diyecek ama ne yazık ki bu bir gerçektir, diyordu.*
— Gerçektir. Doğru. Çünkü Osmanlı toplumu erkek toplumuydu, kadınlar haremde, dışarı çıkmazlar, işret meclislerine katılmazlardı. Ayrıca kadınların da kendi aralarında büyük maceraları olmuştur.

— *İşret meclislerinden* Şâir ve Toplum *kitabınızda söz ediyorsunuz. Şimdi Londra'dasınız, konserlere gidiyorsunuz. Her şeye rağmen imparatorluk haşmetini koruyor ama darlık var...*
— Evet, biraz konu dışına çıktık. Belli günlerde kraliçe Buckingham Palace'tan çıkar, halk iki tarafta toplanır; muazzam merasimler... Harp biteli dört sene olmuştu vardığımda, harbin sıkıntıları daha devam ediyor. Yiyecek karne ile alınıyor, haftada yarım kilo ya da bir kilo et, şeker, un... Darlık vardı İngilitere'de; kolonilerini kaybetmiş, bombardımanla binalar, kiliseler yıkılmış... Halk zaferi, Churchill'i unutmuş, biraz ekmekle kendini toparlamaya çalışıyor. Antika eşyanın en ucuz zamanıydı, Amerikalılar talan ediyor, İngiliz imparatorluğunun asırlarca biriktirdiği o antikaları yok pahasına alıyorlar. Eskinin muhteşem saraylarını tamir etmek gerek, yapamıyorlar. Bir bina tamir edilmeyince yavaş yavaş çöker. Başımdan geçen bir hadiseyi anlatayım. İngilizlerin en büyük zevki "a cup of tea"dir... Bir bardak çay. Çayımı aldım, vezneye yaklaştım, şekeri vezneden alıyorsunuz, şeker tabakta, bir tane alabilirsiniz, iki tane değil. O zaman gencim, bir şeker beni kesmiyor, ikinciyi almak için elimi uzattım, veznedeki kadın elimin üzerine vurdu (gülüyor), ikinciyi alamazsın diye. Bu derece sıkıntı içindeydi İngiltere.

— *Merak ediyorum, İngilizce'niz o yıllara mı ait?*
— Türkiye'de başladım, tabii orada ilerlettim. Üniversiteden mezun olunca İngilizce'ye başladım.

— *Kursa gitmeden, kendi kendinize mi?*
— Üniversitede ders vardı... Londra'ya gittiğim zaman biraz İngilizce konuşabiliyordum.

— *Peki, elinize tokadı yediniz. Savaş sonrasının fakir İngiltere'sindesiniz.*
— Evet (gülüyor). Bu şartlar altında İngiliz İşçi Partisi halktan büyük destek görüyordu. Partinin başında da Mr. Attlee var.

Sosyal reformlar bakanı Mr. Bevan var; halka bedava sağlık hizmetleri vermek isteyen biri... Bütün Avrupa'da sosyalist hükûmetler hâkim, sosyal sigorta yaygınlaşan bir şey. Bir fakir, parası yoksa neden toplumdaki hizmetlerden faydalanmasın? Doktora görünmek, ilaç almak için devletin yardım etmesi gerek. Herkes mahallesindeki bir doktora yazılıyor.

— *Aile hekimi gibi mi?*
— Evet, para ödemiyorsunuz, ilacı gidip parasız alıyorsunuz. Bu fikir, sosyal hizmetlerin halka indirilmesi fikri, Fransa'da II. Dünya Harbi'nden sonra yaygınlaştı. Genellikle II. Dünya Harbi'nden sonra sosyalizm, sosyal hizmetler, topluma hizmet gibi fikirler üstünlük kazandı. Ecevit'le Türkiye'de de böyle... Seçimler ben oradayken oldu, 1949'da Mr. Attlee, Churchill'den fazla rey aldı ve hükûmeti kurdu. İngiliz halkı, büyük bir lideri, savaşı kazanan Churchill'i bertaraf etti. Attlee hükûmeti işçilerin desteği ile iktidara geldiği için zaferi halkla kutlamak istediler. Londra'da o zamanın en büyük "dancing hall"larından birisi Hammersmith Palace'tı, burada bin kişi dans edebilirdi.

— *Eski filmlerde gördüğümüz, sadece dans etmek için gidilen yerlerden?..*
— Tabii, gençler tatil günlerinde, cumartesi-pazar oraya gider, tanışma yeridir aynı zamanda. Biz de gidiyorduk Osman Turan'la. *Labor Party*'nin Celebration Party'sine gittik; dört şiling veriyorsunuz, unutmuyorum, içeriye girebiliyorsunuz. Kalabalık tabii, İşçi Partisi'nin büyük zaferi kutlanıyor. Herkes Mr. Attlee için sıraya girmiş, imza alıyor, ben de girdim sıraya ve not defterime imza aldım. Yani Churchill'i yenen adamın imzası defterimdedir. Muhafazakâr Parti yıkıldı, Churchill'in partisi hükûmetten ayrıldı. Churchill'i Parlamento'da gördüm.

— *Parlamentoya mı gittiniz?*
— İngiltere'de parlamentoya bizdeki gibi ziyaretçi gider. Gale-

ride oturup seyredebilir, ben de bir gün İngiliz parlamentosuna gittim. Churchill yoktu önce, fakat bir ara kapı açıldı, ihtiyar şişko göründü, şöyle bir dolaştı, meclisin başkanına bir şeyler söyledi, gitti. İngiltere'de siyasî hayatla ilgili gördüğüm başka bir şey de Hyde Park'ın köşesindeki meşhur kürsüdür; isteyen orada çıkar ve halka hitap eder. Söylendiği gibi mühim bir kurum değildir; herkes orada konuşabilir. İşçi çıkar; hayattan, hükûmetten şikâyet eder, herkes güler, şakalar yapar, ama ciddi günlerde o kalabalık büyür. Söz hürriyetini göstermek için o kürsüyü koymuşlar. Hyde Park'la ilgili Abdülhak Hâmid de bir şiir yazmıştır. Basın ateşesi Yalçın Bey ile Nilüfer Hanım'la tanıştık elçilikte, güzel bir konumdaydı elçilik binamız. Oxford Street'te eski bir sarayı satın almışlar.

— *Akşamları yemeklerinizi evde yemiyorsunuz, nerede yiyordunuz?*
— Dışarıda tabii. Yemekleri soruyorsanız o zaman İngilizlerin yemekleri berbattı, bizdeki gibi bir boğaz medeniyeti yoktu.

— *Ne kötü...*
— Ucuz domuz yağıyla pişen o yemekler mide bulandırır (gülüyor).

— *Bu arada kütüphanelere gidip araştırma yapıyorsunuz. Nerelerde geçiyordu zamanınız?*
— Londra'da belli başlı bir faaliyetim de Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies'deydi (Afrika ve Doğu Tetkikleri Mektebi). British Museum'un hemen arkasında bir binadadır, Russel Square diye bir parktan geçersiniz; Russel Square nefis, ufak, havuzlu bir parktır. En mühim kitapçılar oradadır. Hayatım müzelerde ve bu mektepte geçiyor; School of Oriental and African Studies'de bir Turkish programı ve ben gittiğimde başında Paul Wittek vardı.

— *Turkish program, yani Türk tarihi mi, Türk dili mi?*
— Türk dili ve de Türk tarihi... Paul Wittek, biliyorsunuz,

daha çok bir tarihçidir. Beni daha önceki yazılarımdan biliyordu, çok iyi karşıladı. Haftanın bir günü seminer yapar; seminerde genellikle Osmanlı tarihiyle ilgili yeni çıkmış bir eseri alır, eleştirisini yapar. Tartışmalar, akşamın karanlık saatlerine kadar sürerdi; Bu seminerlere Bernard Lewis, Dr. Rice, Dr. Victor Ménage gibi bu sahada sonradan şöhret olmuş kimselerle tanıştım. Elizabeth Zachariadou, Wittek'in talebesiydi o zaman, Ménage da... Bernard Lewis hocaydı ama gene de gelirdi, çünkü Wittek'in seminerleri mühimdi. Paul Wittek, genellikle seminerden sonra bazılarını tanıdığı Alman lokantasına, Schmidt'e götürürdü.

— *Sizin alanınızda, değişik bir grupla beraber oluyordunuz; bilgi alışverişi yapılıyor.*
— Tabii, güzel bir muhit vardı. Seminerde, bir defasında şair Mesihî'nin münşeâtı üzerine bir konuşma yaptım; British Museum'da bir yazması vardı Mesihî'nin, onun üzerine...

— *Şaşırtmışsınızdır yine... Paul Wittek nasıl biriydi hocam?*
— Kendisi anlattı bana; I. Dünya Harbi'nde Osmanlı devleti Almanya ve Avusturya ile ittifak içinde olduğundan Türkiye'ye, genellikle komuta içinde hizmet vermek üzere, subaylar gönderiliyor. Kendisi Avusturyalı; Avusturya'da, üniversitede Romanoloji, eski Roma tarihi-kültürü üzerinde çalışmış, hiç Türkçe bilmiyor, I. Dünya Harbi'nde trenle İstanbul'a geliyor. Bana dedi ki "Trenden indiğim zaman Türkçe konuşmaya başlamıştım." (Gülüyor.)

— *Allah allah, nasıl oluyor bu?*
— Yolda, birkaç gün sürer o seyahat (gülüyor); küçük bir Türkçe gramer almış, ondan öğrenmiş. Wittek gibi subaylar sonradan Osmanlı tarihçisi, Türkçe profesörleri oldular. Bunlardan birisi de ünlü Franz Babinger'dir.

— *O da mı subay olarak gelmişti?*
— Evet. I. Dünya Harbi'nde Türkçe öğrendi, Türkiye'yi tanı-

dı ve sonradan dönüşte Osmanlı tarihçisi oldu. Viyana'ya dönüşünde Osmanlı kaynakları üzerinde eleştirel analizlerini yayımladı. Türkçe'yi bilen herkes Osmanlıca'yı kolay öğrenemiyor. Wittek bir ara harpten sonra, İstanbul'da, Sıraselviler'deki Alman Enstitüsü'nde kütüphane müdürü oldu. Fuad Bey'le (Köprülü) tanıştı, ondan çok istifade etti, dost oldular. Fakat sonra bana serzenişte bulundu, dedi ki, "Ben Alman kütüphanesinden ayrıldığım zaman Türkiye'de, üniversitede kalmak isterdim, fakat Fuad Bey bana yardım etmedi." Fuad Bey'in Ahmet Refik'e karşı da böyle bir jesti vardı; onu da üniversiteden attı. Ahmet Refik sefalet içinde öldü, bu dedikodu... Wittek'e dönelim. İstanbul'da iken Wittek önemli bir kitap çıkardı; "İstanbuler Forschungen" diye bir seri çıkarıyordu Alman kütüphanesi. Wittek, Menteşe Beyliği üzerine kitabını (*Das Fürtentum Mentesche*, İstanbul 1934) orada çıkardı ve onunla tanındı.

— *Bu kitabın önemi neydi?*
— Bu eserin önemi, Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin tarihine yeni ışıklar getirmesiydi. Bu arada toponomi ile meşgul oldu, yani Bizans yer adlarından Türk yer adlarına geçiş... Bu çalışmaları Bizantinistlerin dikkatini çekti; hem Bizans kaynaklarını kullanıyor hem de Osmanlı'nın ilk devirlerini ele aldığı için kendisini Brüksel'de Bizans Merkezi'ne profesör olarak çağırdılar. Orada yaşlı Bizantinist Henri Grégoire vardı –kendisini Münih'te bir kongrede tanıdım–, bu arada da Wittek *The Rise of Ottoman Empire* adlı kitabını yayımladı; bu kitap yarı popüler sayılabilir. Bizde bu kitap akla gelir Wittek denince, Batı'da da öyle. Yarı popüler olduğu için Wittek'e hücum edenler bu kitabı ele alırlar. Halbuki esas kitabı onun Menteşe Beyliği, toponomi araştırmalarıdır. Sonraları *WKMG* dergisinde en eski Osmanlı vesikaları üzerinde bir sıra makale neşretti.

— *Yeni Türkçe'yi trende öğrendikten sonra Eski Türkçe'yi de öğrendi.*

— Tabii tabii, esaslı. Londra'da, 1938'de çıkan *The Rise of the Ottoman Empire* kitabı "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi" diye Türkçe yayımlandı.

— *Yarı popülerden kastınız; herkese hitap eden, ilk elde bilgi veren anlamında mı? Yoksa yoruma mı dayalı?*
— Tamamıyla popüler diyemeyeceğim, fakat bu eserde genel bir bakış ve yorum yapıyor. Pek derinliğine kaynakları tahlil eden bir eseri değil, Osmanlı kronikleri ve toponomi üzerindeki yazıları yahut Menteşe Beyliği gibi değil. Genel bir konferans vermişti, onu kitap olarak basmış. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi o zaman çok ilgi çeken bir konuydu, Fuad Bey de aynı konu üzerinde Sorbonne Üniversitesi'nde, bir seri konferans verdi; "Les Origines de l'Empire Ottoman"(*Osmanlı İmparatorluğun Menşei*, Ankara: TTK). Bu da tercüme edildi, o zamanki tenkitler Herbert A. Gibbons isminde bir İngiliz'in yazdığı *The Foundation of Ottoman Empire* kitabı üzerinde yoğunlaştı. Bu kişi gazeteci, Balkan Harbi'nde Osmanlı devleti Rumeli'den atılınca yazıyor, Osmanlı'ya yukarıdan bakıyor; "Osmanlılar o zaman göçebeydi, çobanın böyle bir imparatorluk kurmasına imkân yok, onun için Müslüman olmuş Rumlar bu imparatorluğu kurdu," diye saçma bir tez ortaya atmıştı.

— *Hay allah! Çok sevmişlerdir bu tezi, öyle mi?*
— (Gülüyor) Balkan Harbi'nin o feci günlerinde tabii Türk orduları yeniliyor, Türkler atılıyor Balkanlar'dan. Buna karşı bir tepki olarak Köprülü'nün Sorbonne konferansları geldi; Osmanlı kaynaklarını yakından bilen Alman müsteşrikler, Wittek, Giese, Babinger, Gibbons tezine tepki gösterdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun arkasında Selçuklu medeniyeti var; büyük bir medeniyet, bazı bakımlardan Bizans kültüründen de yüksek. Gazi teşkilâtı, zâviyeler, Ahiler... bu konular gündeme geldi, fakat daha sonra Arnold Toynbee aynı tezi *A Study of History* isimli 9 ciltlik kitabında tekrarlamıştır.

— *Nasıl oluyor peki? Kaynak araştırması yapmıyorlar mı?*
— Osmanlı kaynaklarını iyi tahlil edemiyorlar, bugün de öyle. Heath Lowry, bu sene bir kitap çıkardı, aşağı yukarı aynı tezi savunuyor. Diyor ki, "Osmanlı devletini kuran, hatta Fatih devrinde devleti idare edenler Müslüman olmuş Rumlardır." Yanlış, Osmanlı'dan önce Orta Anadolu Selçuklu medeniyetini hesaba katmamaktan ileri geliyor. Evet Köse Mihal var, Müslüman olmuş, başka Rumlar da var, bunların şüphesiz rolü olmuştur. Fakat öbür taraftan devleti idare eden Çandarlı Halil, İslâm medeniyetini, müesseselerini yakından bilen, kadılık yapmış bilgin bir insan. Sonra ilk vezirler... Meselâ ilk vezir Alaeddin Paşa, bunlar hep ulemadan insanlar ve İslâm devlet geleneklerini iyi biliyorlar. Ama meselâ Köse Mihal halk adamı, Malkaçoğulları vs. hepsi yerel Rumlar. Tabii bunlar Osmanlı ile kaynaştılar, İznik'in fethinden sonra halktan pek çok insan Müslüman oldu. Ancak mübalaga var. Şimdi deseniz ki, "Bu devleti yalnız Türkler kurdu;" bu da doğru değil. Osmanlı, bugün anladığımız manada bir millet değil, hanedan etrafında oluşmuş bir devlet...

— *Birçok milletten oluşan bir devlet değil mi?*
— Evet. O milletlerin başında Osmanlı, onun hâkimiyetini tanıyan, hanedanın hâkimiyet şemsiyesi altında yaşayan çeşitli dinler ve etnik gruplar var, ama bunların hiçbirine Osmanlı bağımlı değil. Şu da var, ilk defa Anadolu'da devlet dilini, Türkçe olarak yerleştiren Türkmen beylikleri, Karaman ve Osmanlı devletleridir.

— *Osmanlılar kendilerinin kavim olarak Türk olduklarını kesin biliyorlardı, değil mi?*
— Kesin olarak biliyorlar, bunun açık delili şudur; Aşıkpaşazade tarihinde sık sık "Türk arkalandı" der; Osmanlılar kavim olarak Türk olduklarının bilincindedirler, fakat o zaman devlet demek hanedan demek. Hanedan Osmanlı olduğu için de Osmanlı devleti oluyor. Aydın için de öyle... Aydın Bey'in devleti Aydın Beyliği. Osmanlılar Balkanlar'a geçtikleri za-

man, o zamanki Bulgar kralı Şişman adına Bulgaristan'a, "Şişman-ili" diyorlar; yani onlar için devleti hanedan temsil eder, kavimi temsil etmez. Kavmi temsil etmesi ancak Atatürk'le geldi.

— *Yer adlarının Hititçe kökeni de var, Bizans'tan çok önce Hititlerden gelen pek çok kültürel unsur var.*
— Gayet tabii. Biliyor musunuz Aksaray dediğimiz yerin eski adı Hititçe Aksera. Yerli kültür kaybolmaz ki... Bu noktada, Osman Gazi ve devletin kuruluşu hakkında son yıllarda yayımlanmış araştırmalardan söz açmak yerinde olur, sanıyorum. Osman'ın yoldaşları için kulanılan unvan *Alp*'tır.

— *Alp nedir?*
— Türk toplumunda askeri sınıfı temsil eden asilzadeler *alp* unvanı taşıyorlardı. Yanlarında onlara tabi olan *nökerler* vardı. *Alp*'ın yendiği, esir ettiği kimselere yahut başarılarını görerek onların tâbi haline gelenlere *nöker* denir. *Nöker*, Moğolca bir kelime; *bahadır* kelimesi de *alp* karşılığıdır. Mogolca *bagatur* dilimize "bahadır" olarak geçmiş. Âşıkpaşazâde'yi okursanız Osman Gazi'nin kardeşi *alp*tır, Gündüz Alp'tır; bütün silâh arkadaşları, Turgut Alp, Aykut Alp, Hasan Alp, Konur Alp hepsi *alp*; askeri aristokrasiyi teşkil ediyorlar.

— *Askeri aristokrasi nereden geliyor?*
— Bunların çağdaş bir tasviri var. 1300'lerde yaşamış bir Âşık Paşa var (Âşıkpaşazâde'nin uzak dedesi). Kırşehir'de; meşhur *Garîbnâme* diye dini bir kitabı var. Osman Gazi ile hemen hemen aynı devirde yaşamış. Anadolu'da Türkçe ilk büyük eserdir *Garîbname*, Mevlâna'nın *Mesnevi*'sine bir yanıt olarak Türkçe yazılmış; Âşık Paşa, "Türk diline kimse bakmazdı," diye şikâyet ediyor. Anadolu'da çoğunluk Türkçe konuşan Türkmenler; o Türkmenlere hitap ediyor. Halbuki Mevlâna Farsça yazıyor ve Konya'daki yüksek eğitim almış sınıfa hitap ediyor. Öteki Kırşehir'de; Kırşehir bir Türklük merkezidir, Ahi Evren'de oradan çıkmıştır.

— Garîbnâme'*de neden bahsediliyor?*

— Din meselelerinden, toplumdan bahsediyor, hikâyeler anlatıyor, *Mesnevi* gibi... *Garîbnâme*'nin bir faslında "alp olmanın şartları" diye bir bölüm var, dokuz şart sayıyor. İşte biz orada Osman Gazi'nin ve arkadaşlarının tasvirini buluyoruz. Alp olmanın koşulları, kendisinin ve atının zırhı olacak, kılıcı olacak, mızrağı olacak ve aynı zamanda bir yar-i sadık'ı, bir kafadarı –daima kendisini savaşta gözeten bir arkadaşı olacak–, bu dokuz şartı yerine getiren *Alp* olur diyor *Garîbnâme*, Osman Gazi'nin etrafındakiler hep *alp*, profesyonel asker. *Alp* ve *gazi* eşdeğer terimlerdir. Osman ve askeri aynı zamanda gazidirler. Osmanlı devletini bu gazi-alplar kurmuştur fetihleriyle. Bu konular akademik konular, bu söyleşide ayrıntılara giremeyiz. Kuruluş problemini yenileyen şu makalelerimi salık veririm: 1. "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 37-132.

2. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

3. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi", *Doğu Batı VII* (1999), 9-22.

4. "İznik için Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, 59-95.

Her ne ise, Wittek'in büyük hizmeti ilk Osmanlı rivâyetlerinin filolojik analizidir; biz onu izledik. İngiltere'de Wittek'e karşı, öldükten sonra hissi bir düşmanlık ortaya çıktı. Wittek yerine Dr. Victor Ménage geçmişti. Ménage öğrenciliğinde, Wittek'ten çok çekti. Wittek, Viyanalı bir Alman, kendi kültürüne ve tarihine bağlı, İngiltere'yi pek benimsemedi. Wittek'le doktora yapmak çok güçtü. Talebeleri arasında çok azı ondan doktora derecesi alabildi. Ménage çok sıkıntı çekti. Bu sıkıntı ve baskıyı o da talebelerine anlatmış görünüyor. Ménage'in talebeleri Wittek'i şöyle tasvir ediyorlar; "Milliyetçi bir Avusturyalı, Osmanlı devletinin ortaya çıkışını da bir milli tema olarak ele alıyor, tamamen hamasidir..." Ben

İngiltere'de Prof. Heywood'un bir konferansında bulundum, bu tanımlamayı coşkuyla alkışladılar. İngiltere'de bir anti Wittek havası vardır, bunun ötesinde de Türk tarihi ile ilgili yanlı değerlendirmeler vardır. Wittek'e düşmanlık etrafında toplananlar (gülüyor) gayet ağır kelimeler kullanıyorlar Wittek hakkında. Halbuki söylediğim gibi Wittek'in esas eseri *The Rise of the Ottoman Empire* değildir.

— *Önyargılı da değil duygusal.*
— Çok duygusal, bana göre Ménage'den gelen bir tavır, Ménage'nin ne kadar çektiğini ben biliyorum. Başka bir Amerikalı talebesi vardı Wittek'in, John Walsh, sonradan Edinburgh Üniversitesi'ne profesör olarak gitti, ona doktora vermedi; "Osmanlıca bilmiyorsun sen," dedi. Walsh de o kadar inatçı ki (gülüyor) Farsça'yı, Arapça'yı öğrendi, Osmanlıca'yı çok iyi öğrendi. Bizden İngiltere'ye tahsile giden bazı tarihçiler onun öğrencisidir. Bir anti-Wittek hikâyesi sürüp gidiyor, son olarak Amerikalı Heath Lowry'de. Böylece, hikâyenin aslını, bu arada ilk Osmanlı devleti tarihinde Batı'da yaygın çarpık görüşleri açıklamış bulunuyoruz.

— *İkinci çalışma yeriniz British Museum'du. Orada ne yaptınız?*
— Orada Türkçe yazmalar kısmı var, kanunnameler üzerinde çalıştım. Çok önemli bir kaynak keşfettik, Osman Turan'la beraber, Osman onu neşretti (*Tarihî Takvimler*, Ankara: TTK, 1954); *takvim-i humayun* denilen bu kronolojik kaynak, şimdiye kadar kullanılmamış (yalnız H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*'nde kullanmıştır). Bu kaynakta padişahlara, her yıl başında, eskiden hangi tarihlerde önemli olaylar olmuş, anlatılır; almanak gibi bir eser takdim edilirdi, bunu müneccimbaşı hazırlardı.

— *Ne ilginç!..*
— Hasat iyi mi olacak kötü mü? Padişah hangi günde sefere çıkmalı? Bu gibi eserler *Ahkâm-i Sâl, İhtiyârât* veya *Tak-*

vîm-i Hümâyûn adıyla bilinir. Takvimde geçmişteki önemli olayların tarihlerini müneccim tespit etmiş. Meselâ Orhan ne zaman doğdu? Tam tarihini yazmış.

— *Müneccimbaşı gerçek notlar da mı düşmüş? Öngörüyle beraber gerçek bilgiler yani?..*
— Tabii tabii. Padişahımız şu sultanla şurada buluştu, yahut şu tarihte öldü diye günü gününe tespit etmiş.

— *Nasıl gitmiş bu kitaplar British Museum'a hocam?*
— Bunlar çalınıp gidiyor, bugün de gidiyor, birkaç yıl önce Konya'daki Yusuf Ağa Kütüphanesi'nden Mevlâna'nın dostu ünlü mutasavvıf Sadreddîn Konevî'nin şahsî yazmalarını çaldılar. Londra'da buldular şimdi. Bunda büyük paralar dönüyor, yağmalıyorlar Türkiye'yi... Ne ise biz bu takvimi British Museum'da bulduk. Bunun gibi birçok *ihtiyârât* kitapları, Türkiye'de yazma kitaplıklarda da var.

— *Bir taraftan da "Avrupa Tarihi" yazmak için araştırma yapıyorsunuz değil mi?*
— Evet. Özetle, Londra'daki yaşam gerçekten çok verimli geçti. Avrupa kültürünü öğrenmek istiyorum, kiliselere gidiyorum, âyinleri takip ediyorum. Müzelere gidiyorum. Londra'da büyük müzelerden başka eski saraylarda özel müzeler vardır, onlara gidiyorum. British Museum'da Avrupa tarihi ile ilgili asıl şu kaynak üzerinde yoğunlaştım: İngilizler, heyetler göndererek İtalya ve İspanyol arşivlerinde İngiltere tarihini ilgilendiren belgeleri İngilizce'ye tercüme etmişler ve bu serileri "Calender of State Papers" olarak yayımlamışlar. Meselâ Venedik arşivine Mr. Brown'ın başında bulunduğu bir heyet gitmiş, 15. yüzyıldan itibaren bulduğu kayıtları almış, "Calender of State Papers"ın Venice serisi, 40 cilt kadar. İspanyol arşivlerinden 25 cilt kadar neşretmişler. Bir "colonial" serisi var, koloniler tarihine ait, o hatırladığıma göre 25-30 cilt. İşte British Museum'da bunları tarıyorum.

— Bu arada Venedik arşiv belgelerini tarıyorsunuz...
— Evet. Venedik, Osmanlı ile daima yakından ilgili. Venediklilerin, İstanbul'daki balyozları, ikâmet elçileri vardı, elçi kâtiplere rüşvet vererek bir anlaşmanın kopyasını elde edebilirdi, yani o kadar önemlidir Venedik arşivi. Balyoz, her paşanın karakterini –rüşvetçi mi değil mi– Senato'ya bildirir. İngilizler bu arşivden belge tercüme ederken Osmanlı'ya ait pek çok malzemeyi çevirmişler. Not alıyorum ve işim gücüm British Museum'da; "Calender of State" ciltlerini alıp okumak. Kolay bu, çünkü içindekilerden "Turk" maddesine bakıyorum, hangi vesikaların bize ait olduğunu görüyorum.

— Hem Osmanlı'yı araştırıyorsunuz hem de Avrupa tarihini...
— Evet, o malzeme hâlâ duruyor, başka, daha mühim işler araya girdi, "Avrupa Tarihi"ni yazamadım. Ömrümün de sonuna geldim, artık yazacağımı da zannetmiyorum. Osmanlı-Avrupa ilişkilerini yazabilirdim.

— Allah uzun ömür versin hocam. Londra'da konserler, kütüphane, sokaklar, meydanlar dolaşıyorsunuz ve bambaşka bir kültürü tanımaya çalışıyorsunuz. Yaşadığınız ilginç bir olay var mı Batı kültürünü tanımayla ilgili?
— Londra'da değil de, New York'ta Hıristiyan diniyle ilgime ait şu hatırayı buracıkta anlatayım. Bir defasında New York'ta kilisedeyim, Noel zamanı, merasim yapılıyor. Onların Eukaristi dedikleri şarapla ekmek âyinini görmek istedim... Kalabalığın arasına girdim, çıkmaya imkân yok, kalabalık beni itiyorlar ileriye, ittiler ittiler, birden kendimi rahibin önünde buldum. Rahip ekmeği veriyor dilinizin üzerine, şaraptan tadıyorsunuz, bu suretle İsa'nın eti ve kanıyla birleşiyorsunuz. Benim ağzıma da uzattı (gülüyor), İsa'nın etini yedik, kanını içtik (kahkahalar atıyor). Ama İslâm'da esas, niyettir, Hıristiyan olmadım. Hıristiyan kültürünü içeriden anlamak için bütün bunları yaşadım.

— Aklınızda bir yandan Ankara'da mı? Yazışıyor musunuz eşinizle?

— Aaa tabii. Günhan'ı çok özlüyorum, eşimi de tabii. Yazışıyoruz. Üçüncü ilmî araştırmam İngiliz arşivi... "Public Record Office"den söz edeyim, dünyanın en büyük arşivlerinden biri, çok iyi tasnif edilmiş; orada Osmanlı'ya ait malzeme çıkarıyorum, fotokopi de veriyorlar, istiyorum dosyayı, seçiyorum vesikayı. Fakat bizim arşiv vesikalarına göre onların belge kalitesi çok düşük; kötü kâğıt kullanmışlar, mürekkep öbür tarafa da sızmış. Bizde beş yüzyıl önceki vesikayı alırsınız, bugün yazılmış gibi... Çünkü kâğıdı özel bir yöntemle hazırlar, üzerine ahar çekerler. İngiliz pratik adam, onlarınki güç okunur. Onlardan çok mikrofilm aldım. Türkiye'ye geldiğim zaman rahmetli Orhan Burian ile anlaştık, Türkiye'ye ait İngiliz arşiv vesikalarını seri halinde neşredecektik. Başladık da... Eski İngilizceydi, fakat Orhan Burian, zavallı, mide kanserinden ölüverdi, o iş de kaldı. Benim üç çalışma mekânım; British Museum, University of London / School of Oriental and African Studies ve Public Record Office. Öbür taraftan Londra'da, şurada burada geziyor, Avrupa kültürünü, İngiliz kültürünü tanımaya çalışıyorum. O zaman İngiliz edebiyatında en çok okuduğum yazar Bernard Shaw. Hemen hemen bütün piyeslerini okudum, biliyorsunuz sosyalist bir yazardı, İngiliz aristokrasisini eleştirmiştir piyeslerinde ve bir de Somerset Maugham'ı beğenirim. Onun *Human Bondage* adlı kitabı beni çok etkiledi.

— İnsanın esareti gibi. (Söyleşi sonrası, kitabı hazırlarken tesadüf bu ya rastlayıp –Altın Kitaplar, Hayat Hüzünleri– *hemen alıp okuyacağım, tabii hocayı hatırlayıp sonra bu güzel romana dikkatimi çektiği için ona teşekkür ederek...)*

— Evet, bütün kitap şu temaya dayalı: Tanrı bizi yaratırken birtakım içgüdülerle yaratmış, meselâ seks. Seksin esaretinden kurtulamıyorsun, nasıl ki yemek yemeden yaşayamıyorsun. İşte orada bir adamın hayatında sekse nasıl esir olduğu, seksten neler çektiği, ondan nasıl kurtulamadığını anlatıyor... Hani Fuzuli'nin şiirindeki gibi.

Değildim ben sana mâil,
Sen ettin aklımı zâil.

Aşk, insanî esaret... Bu kitap benim hayatımda "Goethe'nin hayatı" gibi hayli etkili olmuştur. İnsan keşiş oluyor, rahibe oluyor, kurtulmak istiyor o bağımlılıktan, yenmeye çalışıyor, fakat yenemiyor. Keşiş Martin Luther sonunda keşişliği bırakıp evlendi. Sorun Katolik kilisesinde hâlâ başlıca sorun.

— *Hocam kurtulmaya çalışınca da "Human Sacrifice" oluyor.*
— (Gülüyor) Evet, hayvani dürtülerden kurtulmaya çalışıyor insan. Bernard Shaw'a dönelim, onun anlatımı alaycıydı, lisanı halk dilinde, ondan da çok etkilendim. Bir açık parkta, Regent's Park'ta yazın, Shakespeare oyunlarını oynarlar, gidiyorum ama çok şey anlamıyorum, yine de gidiyorum (gülüyor). Sonra Londra'da ev değiştirmek zorunda kaldım. Londra dışında bir oda buldum, evin sahibi bir kasap firmasında muhasipti. Aşağıdaki misafir odasını bana verdiler. Başka bir odada bir başka Türk arkadaş Karasapan kalıyordu, büyükelçi oldu sonra. Talebeydi o zaman. Kasap, İngiliz âdeti üzere, mutlaka Pazar öğle yemeğine davet eder; en büyük işkencem oydu. Çünkü onların domuz yağıyla yaptığı İskoç yemekleri bir türlü boğazımdan geçmezdi (gülüyor). Oradan da çıktım, şehirde bir ev buldum, orada da ev sahibi kızıl saçlı bir İskoç hanımdı. Diktatör (gülüyor). Hayatım orada devam etti sonra.

— *Londra dışına çıktınız mı hiç kaldığınız süre boyunca?*
— Parkları çok seviyordum. Richmond Park'a sık gidiyordum; Londra'nın dışında, bir saat otobüsle gidersiniz, muazzam bir park. Bir tarafından bir tarafına iki saatte gidemezsiniz, korular var içinde; geyikler dolaşır. Çıkışta da yolun kenarında Hint lokantaları vardır, İngilizler Hint ve Çin yemeklerini severler. İkincisi Hyde Park, üçüncüsü sarayın hemen önünde St. James's Park. İngiliz krallarının sayfiye yeri. Cennet gibi nefis parklardır... Bir defasında da İngiltere'nin güney

sahiline gittim. Güney sahilleri Akdeniz gibidir; koylar, yeşil tepeler... Fransa'ya gidemeyen İngilizler yazın oralara giderler. Bir defasında Isle of Wight'a gittim. Nefis bir ada. Brighton diye bir sayfiye şehri meşhurdur, Londra'ya yakındır trenle, son defa gittiğimde çok bozulmuş gördüm, turistik bir yer olmuş, çok kalabalıktı. Bir de Devonshire, orada Torkey diye bir sayfiye yeri var. Eski bir aristokratın malikânesinde kaldım, harp yıllarında pansiyona dönüştürülmüş, bahçesi çok çekici. Güney İngiltere'de tepeler yemyeşildir, özel bahçe gibidir...

— *Hangi dönem saraylarını seviyorsunuz, geç dönem mi, 17-18. yüzyıl mı?*
— Ben 14. yüzyıldan kalma eski gotik yapıları seviyorum. Eski kaleler görkemlidir; feodal İngiltere zenginleşip, koloni devleti olduktan sonra aristokratların her biri bir saray yapmış; muazzam bahçeler, av için korular... 1950'lerde çoğu bakamadıkları için satılıyor, otel haline getiriliyor. Bu arada Paris'te uluslararası tarihi bilimler kongresi toplandı 1950'de. O kongreye iştirak ettim.

— *Londra'dan mı gittiniz?*
— Evet. Paris'te kongrede önemli hadise F. Braudel'in *La Méditerranée*, kitabıydı, 1949'da çıkmış, en çok bu kitap konuşuluyor. Tarih sahnesine bomba gibi düşmüş, o kitabı aldım hemen.

— *Türkçe'ye çevrildi tabii,* Akdeniz *diye... Orada Braudel'le tanıştınız mı?*
— Orada Braudel'le tanışamadım, yıllar sonra Türkiye'de ve ABD'de Binghamton'da tanıştım; o kitabı okuduktan sonra Braudelci oldum. *Annales* Okulu'nun tarih yaklaşımını benimsedim. Türkiye'ye gelir gelmez *Belleten*'de, 1951'de bir makale yazdım (*Belleten*, XV, 629-690). *Annales* ekolünü Türkiye'ye getirenler arasındayım, Barkan'la beraber. Bugün Amerika'da da Braudel'in ve Mark Bloc'un tarihçiliği gündemdedir. ABD'de Binghamton'da "Fernand Braudel Center for Histori-

cal Research" diye bir enstitü kurdular, enstitünün açılışına beni de çağırdılar. Braudelcileri orada topladılar. Oradaki konuşmam E. Wallerstein'in *Review* dergisinde çıktı ("The Impact of the Annales School on Ottoman Studies", *Review*, I, 1978, 69-96). Böylece Londra'daki ikâmetim sırasında en önemli tesadüflerden biri de *Annales* ekolüne katılmamdır.

— *Annales School'dan bahsetseniz biraz...*
— II. Dünya Harbi bitince bütün dünyada solcu hareketler güç kazandı ve tarihçilikte de Marksist yorum gündeme geldi. Yani eski tarihçilik, milli-hanedan-devlet tarihçiliği, savaşlar tarihidir, yeni tarihçilikte bunlar mühim değildir, halkın yaşamı, yaşam şartları önemlidir. *Annales* ekolü öncüleri Strasbourg Üniversitesi'nden Marc Bloc; Bloc'u komünist diye Almanlar yakalayıp idam etti. Braudel de aynı ekoldendir, evvelâ Cezayir'deydi, sonra Paris'e geldi. Üstadı Lucien Febvre, ilk defa 1930'larda halk zihniyeti tarihini yazmaya çalışan biriydi; sosyal konuları ele alıyor. Barkan, Strasbourg'dan, Marc Bloc'un üniversitesinden mezun, sonradan Braudel'in yakın arkadaşı oldu. *Annales School* tarihçiliğimize asıl Barkan ile girmiştir. Ben sosyal-ekonomik tarihçi olarak bu tarih ekolünü benimsedim. Zaten doktora tezimde, Vidin'de, ağalarla Bulgar köylüsü arasındaki sosyal meseleyi almıştım esas olarak, bütün tarihçiliğime sosyo-ekonomik meseleler damgasını vurmuştur. Ama öbür taraftan Batı edebiyatında, bizim tarihimizi anlamıyorlar; meselâ gaza problemi yanlış konuyor, yukarıda dokundum. Bu gaza meselesinde onların yanıldıklarını, yanlış tefsir ettiklerini belirtiyorum. O zaman ben ne oluyorum? Türk tarihini müdafaa eden, yani milliyetçi bir tarihçi gibi görünüyorum. Beni sevmeyenler o noktayı alıp işte "bu hamasi, milliyetçi tarihçi" diyorlar, değilim aslında. Ben, sosyal tarihçiyim, ekonomi tarihçisiyim.

— *Haklısınız hocam. İlk defa yurtdışına çıktınız, bir sürü yeni yerler gördünüz, insan tanıdınız, araştırma yaptınız, sizin için Londra çok önemli olmalı...*

— Evet, Avrupa'yı yakından gördüm, arşivlere gittim, ilginç insanlarla tanıştım. Londra'da tanıdığım kişilerden birisi de Public Record Office'de, İngiliz arşiv müdürlerinden birisiydi. Bernard Shaw'ı da okuyorum ya orada, Bernard Shaw kulübüne üyeymiş. İngiliz kulüpleri çok özeldir, dışarıdan kimse giremez, o beni davet etti bir gece. Bernard Shaw'ın yattığı şezlong, hatıraları, kalemi vs... Club'da saklanıyor. 1951'de, şubat ayında Türkiye'ye döndüm. Fakülte, 1 Haziran 1950'de kalışımı bir yıl uzatmaya karar vermişti (belgelere bakıyor); arşivdeki çalışmalara devam etmem için... Ben sıhhi sebepler ileri sürerek bu bir yılı tamamlayamadım ve DTCF'nde vazifeme döndüm. Bu arada Şevkiye Hanım'la bir Almanya seyahatimiz ve Viyana'da Ruslarla karşılaşmam var, onu anlatayım.

— *Viyana'da Ruslarla mı karşılaştınız?*
— Evet. Hanımla bir konferans sonrası Türkiye'ye geliyoruz. Ruslar, o zaman Doğu Avrupa ve Viyana'da asker bulunduruyorlar. Çekoslovakya, Macaristan, Viyana işgâl altında... Evvelâ Almanya'ya, Münih'e uğradık. Münih'te o zaman Sovyetler'e karşı bir propaganda radyosu vardı... Orta Asya Türk uluslarına propaganda yapan "Free Radio" diye bir yayın vardı; orada birçok Kırımlı, Azeri, Özbek çalışıyor. Münih'ten bu "Free Radio"nun propaganda broşürlerini almıştım, çantamdalar ve biz Rus tarafına geçiyoruz. Viyana'ya geldik, trenden indik, şoföre, bizi Rus bölgesine değil (Viyana o zaman parçalanmış), Batı bölgesinde bir otele götür, dedim.

— *Savaştan sonra işgâl dönemi Viyana'sında rahat dolaşım oluyor muydu o zaman?*
— Oluyordu. Avrupa biliyorsunuz bölünmüştü ve biz çok tehlikeli bir zamanda Türkiye'ye dönüyoruz. Şoför bizi ismi Kızıl Haç olan bir otele götürdü. Meğer o otel Rus subaylarının kaldığı otelmiş (gülüyor). Arkamızda da Rusların oradaki emniyet teşkilâtının binası var, tasavvur edin, tam mer-

kezine götürmüş bizi. Caddeye çıktık, arkamıza bir kadın takıldı, bizi takip ediyor. Benim bavulumda da Rusya aleyhine Münih'teki "Free Radio"nun neşriyatı var (gülüyor). O zaman Tuna üzerindeki büyük köprünün başında Ruslar kızıl yıldızlı bir abide yapmış... Biz artık kaygılı olsak da geziyoruz Viyana'da. Viyana, Osmanlılar karşı kazanılan zaferler nedeniyle baştan başa Osmanlı hatıralarıyla doludur. Her sokak başında bir abide, bir heykel vardır; ya büyük müzisyenlerin

Eylül 1954. Şevkiye İnalcık Viyana'da tiyatro önünde.

–Strauss, Brahms– ya da generallerin heykelleri... Nefis bir şehirdir Viyana. Çok mahrumiyet vardı o zaman. Eski Viyana uzun zaman Rus işgâli altında kaldı biliyorsunuz....

— *Hocam bir tarihçi Viyana, İstanbul'dan sonra ikinci imparatorluk şehridir, çok güzeldir, diyordu. Doğru mu?*
— Doğru. Bir hanedanın, bir imparatorluğun zaferlerini simgeleyen heykeller, mükemmel saraylar vardır Viyana'da... Kahlenberg Tepesi çok ilginçtir; 1683'te Türkler Viyana'yı kuşattığı zaman, Leh-Alman-Habsburg ordularının karargâhı olmuştur Kahlenberg Tepesi... Aşağıda Türkler muhasara halinde, tepeden Viyana görünüyor, onlar da Türklere karşı harp plânını orada yapıyorlar. Kilisesi de müzesi de vardır. Kahlenberg Tepelerinden Leh süvarileri süratle inerken, Alman orduları top tüfek ateşiyle eşlik ediyor. Muhasarada Osmanlı başkumandanın büyük hatası oldu. Merzifonlu, Viyana düşmek üzere sanarak, Yeniçerileri, yani ateşli silâhlar kullanan ordunun büyük kısmını metrisler içinde bıraktı. Onları gelen düşmana karşı almadı orduya, o yüzden müthiş bir yenilgi, panik oldu. Tam bir katliâm... Kahlenberg Tepesi'ne gittim, dua ettim. Oradan tepe altında şarap içilen nefis lokanta-bahçelere inilir. Viyana... Valsler ve şarap şehridir.

— *Nasıl bir duygu işgâl altındaki bir kentte olmak?*
— Görünmüyor ama daima bir korku vardı içimizde, biz tam merkezine düştüğümüz için, bayağı tedirgin olduk.

— *Takip etti sizi. Sonra nasıl gitti?*
— Pek öyle mütecaviz değildiler; gezdik serbestçe, Batı'ya geçtik. Mahrumiyetler var tabii, eski Viyana yok. Ama Viyana'nın çok temiz görkemli, emperyal bir şehir olduğunu görüyorsunuz.

— *Çok büyük bir yara oldu tabii onlar için. Hem yara, hem zafer... Türk kuşatması yarası ve Viyana'yı kurtarma zaferi...*

— Türklere karşı zafer kazanan, Türkleri Viyana önünden sonra, Macaristan'dan süren büyük kumandanlar orada heykelleriyle daima hazır ve nâzır. Avusturyalılar hâlâ o tarihî hatıralar içinde yaşıyorlar. Her adımda Türklere karşı mücadelenin bir sembolü var.

— *Hocam Osmanlı yüzyıllar boyunca bir sürü yeri ele geçirmiş, karşısında kimse duramamış ve birden hezimet. Avusturyalılar için büyük bir gurur kaynağı olmalı.*
— Tabii. Onun şan ve şöhreti içinde; Habsburg hanedanı Avrupa'yı bizler koruduk, diye övünür. Viyana muhasarası sırasında bütün Avrupa ayaktaydı. Türkler Viyana'yı kuşatınca, İngiltere bile endişe içindeydi. İlk günlük gazete, o zaman çıkıyor; halk Avrupa'da her gün cepheden haber bekliyor. Türk kuşatması Avrupa için sıradışı bir hadise. Viyana muhasarası benim profesörlük tezimdir. Napolyon nasıl Fransa'yı mahvetmişse, Osmanlı'yı da Merzifonlu Mustafa Paşa mahvetmiştir; düşüncesiz, magrur bir adamdı. Halbuki bizde hâlâ korunur. Tarihçi olarak Merzifonlu'nun büyük hata yaptığını yazdım; nitekim Budin beylerbeyi onu uyarmıştı. Merzifonlu'nun Avrupa ordularının silâh gücü hakkında bir fikri yoktu.

— *Cehalet, gözü karalık, çabuk zafer sevdası mı?..*
— Almanya Avusturya iyi hazırlık yapmıştı, Merzifonlu yüz binlerce insanı oraya götürse yine kazanamazdı, çünkü Almanya o zaman askeri bakımdan çok güçlüydü. Onu kestiremedi. Budin beylerbeyi hududta olduğu için biliyordu o şartları, Viyana'ya gitmeyin, dedi ama dinletemedi. Neyse, Rus işgâli altında Viyana'ya dönelim.

— *Bir tarihçi olarak işgâl altında olması dışında Viyana'nın sizin için farklı anlamı var...*
— Tabii, Kahlenberg Tepesi'ni herkes bilmez, müttefikler oradaki kilisede karar verip saldırı plânı yaptılar. Orada heyecanlandım.

— Mekânların geçmişinin çok içinde olunca nasıl oluyor hocam?
— Heyecanlı... Viyana'da otobüsler kale çevresi Ringin etrafında dönerler, şehre hâkim St. Stefan's Dome, büyük kilise... Türkler bombalarıyla onu hedef almışlar, tabii ben gezerken hep tarih gözümün önünde canlanıyor.

— İslâm Eserleri Müzesi'nde Otağ-ı Hümayun sergisi olmuştu, gördünüz mü? Osmanlıların muhasara sonrası bırakıp kaçtıkları çadırları bazı imparatorlar aileleriyle daha sonra kullanmış, pikniğe filân çıkmışlar...
— (Gülüyor) Tabii, Türk çadırı... Almanya'da Karlsruhe'de Türk ganimetlerinin sergilendiği büyük bir müze vardır, büyük bir cilde konu olmuştur. (*Karlsruhe Türkenbeute*, München, Hirmer 1991.).

— Viyana bozgunu, Osmanlı'nın çöküşünü hızlandırmaya bir etken oluyor değil mi? Ondan sonra yavaş yavaş inişe başlıyor.
— Osmanlı gücünün gerilemeye başlaması çok daha önce... 1593-1606 Avusturya savaşında, 13 senelik savaşta, o zaman Avrupa askerî alanda devrim yapmış; orduları, ateşli silâhları, at üzerinde tüfekli askerleri... Bizim timarlı süvariler mızrak kullanıyor, Avrupalı asker, tüfekle savaşıyor. Sonra rivli tüfek keşfetmişler, yani çok daha sert, zırh delen tüfekler...

— Daha can yakan...
— Çok daha uzağa gidiyor ve sert... Avrupa askerî bakımdan çok ileri bir hale gelmiş ve o zaman cepheden Osmanlı paşalarından saraya, "Aman bize ateşli silâhlarla donatılmış asker gönderin, süvari bir işe yaramıyor," diye raporlar geliyor. Savaşın 13 yıl sürmesi bu yüzden, Avrupa ile aramızdaki mesafenin açıldığı devir bu 1593-1606 savaşlarıdır; kültür, silâhlar, teknoloji bakımdan Avrupa'nın çok ileri gittiği bir devre rastladı. Mektep kitaplarında bunlar bulunmuyor maalesef. O savaştaki ayrıntıları gördüğünüz zaman Osmanlının nasıl

Avrupa karşısında aciz kaldığını görüyorsunuz. Avrupa ilimde, teknikte, teknolojide o kadar büyük adımlar atmış ki... Kolonileri ile ekonomik bakımdan Avrupa çok zenginleşmiş, güçlenmiş. Böyle bir kıta karşısında artık Osmanlı, Kanunî devrindeki gibi kolay zaferler elde edemiyor.

— *Avusturya savaşında Osmanlı yine yeniliyor mu, Avusturyalıların ilk zaferi o mu?*
— Tabii, sulh arıyoruz o savaşta biz. "Aman bir an önce barış gelsin," diye yalvarıyoruz adeta. Mütareke için birkaç kere adam gönderiyoruz. Mesele şu: Türkiye Avrupa'nın eşiğindedir, bugün de öyle. Avrupa'daki büyük değişiklikler bizim geleceğimizi tayin eder. Bugün de AB var, şimdi biz buna nasıl uyum yapacağız. Kopenhag kriterleri vb. var, daima Avrupa'nın meydan okuması karşısında bulunuyoruz. Ya ona intibak edeceksiniz, yahut silineceksiniz. Atatürk mutlak Batılılaşma kararına böyle gelmiştir. Bizi devamlı tehdit eden büyük güç Rusya'dır, Avrupa'yı bizden önce benimsemiş, nükleer silâhları var. Bu güç karşısında Türkiye dayanabilmek için Avrupa ile bütünleşmek zorunda. Türk tarihinin gelişimi, mukadderatı Avrupa'ya bağlıdır. Avrupa'nın geleceği de bize bağlıdır. Bunu Avrupa anlayamıyor. Tarihte Avrupa'nın siyasî coğrafyasını, hatta kültürünü, Osmanlı etkisini hesaba katmadan anlayamazsınız, bir misâl vereyim, Avrupa'nın geleceği de Protestanlığın yerleşmesi Osmanlı baskısı neticesidir. Habsburglar, Osmanlı ile savaşmak için Alman Protestan prenslerine daima tavizler vermişlerdir (bkz. S.A. Fisher-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555*, Cambridge, MA, 1959).

— *Medeniyet karşısında bir şey geliştirememişiz.*
— Modern medeniyet bahsinde öyle.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tozlu Gerçeğin İzinde

Bursa'da çalışmaya 1947'de başlamıştım; meselâ Bursa şer'iye sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanlarının kopyalarını buldum, yayımladım. Londra dönüşü 1951 yazında tekrar Bursa'ya gittim. Sicil malzemesinden ilk makalelerim de Fatih devrinde Bursa'daki sosyal hayat, sınıflar üzerine oldu.

— Londra'dan Türkiye'ye döndükten sonra, 1951'de Bursa sicilleri araştırmanız var, çok önemli keşifler yapıyorsunuz...
— Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa şer'iye mahkeme sicillerinin yakılması için emir verilmiş, bir imam bunları evine kaçırmış; çuvallarla... Sonra hava yumuşayınca bunları müzeye vermiş, müzede de bir hücreye atılmış siciller. Müze müdürlüğü, Köseoğlu orada çalışmış, oradan biliyorum Bursa'nın önemini. Bursa'daki o siciller önümde bir ufuk açtı. Siciller Bursa'da Yeşil'de, Müze'de bir hücrede toz toprak içindeydi, ilginç bir hikâyedir; ben orada toz toprak içinde çalışırken Amerikalı yaşlı bir adamla karısı geldi içeri. Hiç beklemiyorlar tabii; bir delikanlı bu defterler üzerinde eğilmiş çalışıyor... "Ne yapıyorsunuz?" diye merakla sordular, o zamanki İngilizce'mle anlattım; bunlar tarihî vesikalardır, üzerinde çalışıyorum diye... "Good bye," deyip gittiler, yıllar sonra 1957'de Amerika'da karşılaştım kendileriyle.

— Tarihçi miymiş meğerse?
— 1956'da DTCF'nde Amerikan tarihi okutmak üzere, Harvard Üniversitesi'ne Ford Foundation bursuyla bir yıl için Amerikan Tarihi öğrenmeye gittim. Gittiğimde orada William Langer'e, beni arşivde gören profesöre rastladım. Amerikan tarih cemiyetinin başkanıymış; seçkin bir insan. 19. yüzyıl, Avrupa denge sistemi üzerine esaslı kitapları olan bir tarihçi; Viyana'da okumuş. Beni görünce derhal tanıdı, evine davet etti. *An Encyclopedia of World History* diye bir kitabı vardır; 1.500 sayfa; kronolojik bir dünya tarihidir. William Langer ile yakın dostluğumuz oldu. Bakın nereden nereye?

— Hiçbir şeyin, karşılaşmanın tesadüf olmadığı bir kere daha karşımıza çıktı.

— Değil mi? Profesör Langer benden eserin 4. baskısı Türk-Osmanlı bölümleri için revizyon istedi, yaptım, 4. baskıda adım vardır (*A Dictionary of World History*, Boston, 1958).

— *Toz toprak içinde arşivde çalıştınız, o defterleri kurtarmak için elinizden geleni yaptınız. Bursa tarihi size minnettar, Bursalılar da sizi el üstünde tutuyor, biliyorum. Nasıl kurtardınız bu defterleri?*
— Müdüre söyledim önce, Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdı, bu arşivi kurtarmak lâzım, Fatih devrine inen, çok mühim vesikalar var diye... Milli Eğitim bu defterlerin tamir edilmesi, ciltlenmesi için İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki atölyeye gönderdi. Bu 280 kadar defter sandıklara kondu, İstanbul'a gönderildi. Ben iki-üç sene istifade edemez oldum tabii, ama iyi oldu; ciltlendi, temizlendi ve sandıklar içinde geri gelen defterler Bursa'da Arkeoloji Müzesi'nde özel bir araştırma odasında araştırıcıların istifadesine sunuldu. Benim neşriyatımdan sonra tanındı, yabancılar gelmeye başladı.

— *Siz çalıştıktan sonra mı tamirini önerdiniz?*
— Biraz çalışmıştım tabii, notlarımı almıştım, iki sene sonra tekrar başladım. Bu sicillerin önemi milletlerarası araştırıcıları celbetti. Meselâ İsrail'den Prof. H. Gerber geldi ve bu sicillere dayanarak Bursa üzerine bir tez yaptı. Bursa o zaman çok ünlü bir ipek sanayi ve ticaret merkezi; zengin sosyal, ekonomik hayat var şehirde... Sonradan Türkiye'deki bütün siciller Milli Kütüphane'ye nakledildi. Çünkü mahallinde çalınıyor, yanıyor... Muhafaza altına aldılar, iyi oldu. Bursa'da, Prof. Yusuf Oğuzoğlu'nun himmetiyle set başında güzel bir kütüphane kuruldu. Bugün orada Bursa tarihine yönelik bütün bu sicillerin kopyaları var.

— *Muazzam... Kadı sicillerinin önemi hakkında konuşsak biraz... Kadılar her vakayı kaydediyor değil mi? Kadı sicilleri neden önemli hocam?*
— Sosyal tarihin bir kaynağı olarak kadı sicillerinin en önem-

li kaynak olduğu düşüncesine vardım. Kadılar İslâm hukukuna göre herkesin miras meselelerini hallederler; tüccarların aralarındaki mukaveleler oraya gelir, her türlü hukuki ve içtimai mesele orada zapt edilir. Bundan fazla olarak hükûmetin idareye ait emirlerini de kadılar takip eder; meselâ ordu için buğday, arpa toplanacak, buna avarız derler, bu iş kadılara emredilir. Kadı dolaşır, bunları toplar, arabalar temin eder ve mahalline gönderir. Eşkıya çıktı, bunların cezalandırılması için sancakbeyi ile işbirliği yapar. Demek istiyorum ki kadı aynı zamanda bir idare adamıdır; bunun için kadıların defterleri, sicil diyoruz buna, Osmanlı sosyal ve idari hayatının en mühim kaynaklarından biridir.

— *Şer'iye sicilleri de deniyor değil mi bu defterlere?*
— Evet Şer'iye sicilleri. Kadılar hem şer'î kuralların, hem sultana ait idari kanunların uygulanmasından sorumludur.

— *Bursa sicilleriyle ilgili merakınız nasıl doğdu peki?*
— Barkan o zamanlar bu kaynağı kullanmadan, daha çok tahrir defterleri üzerinde durarak neşriyat yapmıştı. Barkan'ın *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*'na (IFM, XV, 51-57) yazdığım, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları" başlıklı makalemde; tahrir defterlerinin, devletin resmi defterleri olduğunu ama onun dışında sosyal hayatın dinamiğini aksettirdiğini, belirttim. Barkan çok etkilendi bundan, bir bağış aldı ve Bursa'daki bütün o sicillerin fotokopilerini kendi enstitüsüne getirdi. Bursa Sicillerinin tam bir kopyası İktisat Fakültesi Enstitüsü'nde de vardır.

— *Aptalca gelebilir size, şöyle bir soru sormak istiyorum. O dönemde, bilmeden bir sürü kütüphaneye gidip neler var diye mi araştırıyorsunuz? Elinizde bir bilgi yok, cumhuriyet sonrası onları nereye koydukları bilinmiyor... Etnografya Müzesi'ne nasıl, yani hangi bilgiyle gittiniz?*
— Yerinde bir soru. Atatürk Halkevleri'ni kurdu ya, o zaman lise hocaları bu halkevlerinde konferanslar veriyor ve halke-

vi dergileri çıkarıyorlar; Afyon'da, Bursa'da, Konya'da, çeşitli adlar altında... O zamanki lise hocaları tabii Osmanlıca'yı biliyorlar ve mahalli tarih için halkevleri mecmualarında neşriyatlar yaptılar. Benim hocam, Kamil Bey, Balıkesir tarihi üzerinde bu sicillerden yararlanarak oradaki Türkmenler, yörükler, esnaf üzerine değerli bir kitap çıkardı. Çağatay Uluçay'ın şöhreti de siciller üzerinde araştırmalara dayanır. Manisa sicillerini kullanarak eşkıyalık hareketlerini, sosyal ve ekonomik hayatı yazdı.

— *Kamil Bey üniversite hocanız mı, lise hocanız mı?*
— Balıkesir Muallim Mektebi'ndeki hocam, 1935'ten önce... Onun dersleri de sosyal hayata ilgimi uyandırmıştı. Vazife verirdi öğrencilere, bana dedi ki, "Balıkesir'de esnaf tarihi yazacağız, şimdiki esnafın durumu hakkında rapor hazırla." Ben gittim esnafla, bakırcı vb. onlarla konuştum, sicilin önemi hakkında bilgim oradan, 1935'ten geliyor, 1951'deyiz değil mi?

— *Yine aynı şeye geleceğiz, Bursa'ya niye gittiniz?*
— Bursa'da çalışmaya 1947'de başlamıştım; meselâ Bursa şer'iye sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanlarının kopyalarını buldum, yayımladım (*Belleten*, XXIV, 1960)... Londra dönüşü 1951 yazında tekrar Bursa'ya gittim. Sicil malzemesinden ilk makalelerim de Fatih devrinde Bursa'daki sosyal hayat, sınıflar üzerine oldu. Meselâ ölen kimselerin mirasını taksim için kadıya geliyorlar, kadı bütün eşyanın listesini tespit ediyor, resimler alındıktan sonra vârisler arasında şeriat kanunlarına göre taksim ediliyor; oradan meselâ ölen kimselerin servet miktarını öğreniyorsunuz. Eşyasını liste halinde görüyorsunuz; para mı ipek mi... Askerî olanlarda silâhlar, halılar, lüks eşyalar var. O zaman yaşayan sosyal grupların tercih ettikleri malları öğreniyorsunuz.

— *İnanılmaz...*
— İFM'na verdiğim makalede (cilt XV) sicillerdeki servetleri tespit ettim ve buna göre zengin sınıf, orta sınıf ve fakir sınıf

olarak bir tasnif yaptım. Zenginler toplumun kaçta kaçını oluşturuyor?.. En zengin sınıfın askerî sınıf olduğunu gördüm. Sancakbeyi, timar sahipleri filân en zengin... Bursa bir sanayi merkezi aynı zamanda, ipekçilik var. Buna rağmen sivil sektördeki servetler askerî sınıfın servetleriyle mukayese edilemez. Görüyorsunuz bu vesikaları kullanılarak Bursa şehir toplumunun sosyal yapısını ortaya çıkarabilirsiniz. Bugün çok ilerledi bu araştırmalar.

— *Yol açtınız...*
— Daha doğrusu lise hocaları başladı bu işe, ben bunu üniversite ve dünya literatürüne tanıttım, bugün artık sosyal tarihin ana kaynakları olarak tanınıyor bu siciller.

— *Kaç sicil var?*
— 280 kadar defter.

— *Bu arada 1952'de profesör oldunuz...*
— Evet bu arada doktora tezim ve bu konudaki makalelerimin ardından merakım ata-baba dolayısıyla Kırım tarihine, Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na tâbiliği makalesine kaydı; Kırım hanlarına ait ansiklopedik maddeler yazdım. Ondan sonra 1951'de bir makalem çıktı. Öncesine gidersek, Akdağ'ın *Belleten* mecmuasında Osmanlı devletinin ekonomik tarihi üzerine uzunca iki makalesi çıkmıştı. Osmanlı arşiv vesikalarını kullanıyor; fakat birtakım fantastik teorileri var. Makaleyi beğenmedim ve bir tenkit yazısı yazdım, uzun bir makaleydi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Üzerinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti üzerine bir tetkik münasebetile" (*Belleten*, XV, 1951, 629-690). Sosyal ve ekonomik tarihimiz üzerinde yazdığım ilk önemli makalelerimden biri sayarım... Makalemde özellikle İngiliz "Calendar" kaynaklarını, arşiv vesikalarını, Braudel'i kullandım; Lewis'in bir öğrencisi N. Steensgaard benim dokunduğum konuları ünlü kitabı *Carracks, Caravans and Companies*'da (Copenhagen, 1972) genişletmiş, haklı bir ün kazanmıştır.

— *Kervanlar ve ticaret üzerine sanırım...*
— Steensgaard, 16. yüzyılda Asya kervan ticaretinden Avrupa kumpanya deniz ticaretine geçişi dünya tarihinde bir dönüm noktası sayar. Bundan sonra Osmanlı arşiv defterlerine dayanan bir makalem çıktı: "Timariotes Chretiens en Albanie à XV. Siècle d'aprés un registre de Timars Ottoman" (*MÖSA IV*, 1952). Bu makalede 1432 tarihli Arvanid defterine dayanarak çok eski timar sistemini inceliyorum; Osmanlı devletinin yerli Hıristiyan ileri gelenlerine, peskoposlara timar verdiğini görüyoruz; çarpıcı bir buluş bu, yani Osmanlı devleti demek ki Balkan'da mevcut aristokrasiyi kılıçtan geçirmemiş, aksine timar vermiş.

— *Kötü davranmamış, aksine faydalanmış.*
— Onların askerî sıfatlarını tanıyor, kendi timar kadrolarına alıyor. Yani Osmanlı devletinin, dar bir Müslüman toplumu değil, yerli sınıflarla kaynaşan bir toplum olduğunu ortaya çıkarıyor. Balkan tarihçileri üzerinde bu araştırmam büyük bir tesir yaptı. O zamana kadar, sipahilerin o dönemde tamamen Türklerden ibaret olduğu sanılıyordu. Bu suretle meselâ Bulgar, Sırp, Arnavut senyörü yerinde bırakmış ve timar olarak arazisini de bırakmış elinde, işbirliği yapmış onlarla. İstanbul'u muhasara ettiği zaman Fatih'in ordusunda pek çok Hıristiyan asker vardı. Timur, Bayezid'e karşı geldiği zaman, "Sen kâfirsin, çünkü ordunda kâfirler var, Sırplar var," diye onu kınıyordu. Bu makale Osmanlı yayılışında bir çığır açtı sanırım. 1952'de profesörlüğümün yolunu açtı.

— *Profesörlük tezinizden biraz bahsettiniz. Viyana bozgunu üzerine değil mi?*
— 1952 Nisanı'nda ayında verdim tezimi, Yeni Çağlar Tarihi profesörlüğüne seçildim; 19 üyenin ortak onayı ile. Milli Eğitim Bakanlığı tasdiki 2 Haziran 1952 (belgelerine bakıyor). Sunduğum tez şu: "Viyana Bozgunu Yıllarında Osmanlı-Kırım Hanlığı." Kırım Hanları, Lehistan ve Rusya'ya karşı şimal cephesini tutuyor. Osmanlılar Orta Avrupa'da, Maca-

ristan'da savaşırken sağ kolu Kırım Hanlığı koruyor; Mehmet Giray isminde bir Kırımlı hanzâdenin yazma halinde eserini Viyana'da bulmuştum; bunu Osmanlı kaynakları ile karşılaştırarak bu tezi yazdım.

— *Basılmadı teziniz değil mi?*
— Bunu o zamandan beri basamadım, çünkü biraz aceleye gelmişti. Bu devir için arşive gidememiştim, sonradan arşive gittim ve pek çok yeni malzeme topladım. Ayrıca Chicago'da Macar-Avusturya literatürünü inceledim ve bir kutu malzeme oldu. Bu malzemeyi benim için 2000'de kurulan "Halil İnalcık Center for Ottoman Studies"e, Bilkent'e verdim, benden sonra birisi bu hazır materyalden bir doktora yapabilir, yahut bir kitap yazabilir. Ben yazamam artık, geçti benden (gülüyor).

— *Notlarınızda görüyorum, yazılarınızı eski Türkçe mi yazıyorsunuz?*
— Yazılarımı hep eski Türkçe yazarım, daha hızlı yazabiliyorum. 1952'de profesör olunca maaşım kaça yükseliyor biliyor musunuz: 80 liraya (gülüyor).

— *Altmıştan seksene...*
— Evet.

— *Sonra Columbia Üniversitesi vb. üniversitelerden ders vermeniz için birtakım teklifler yağmaya başlıyor.*
— Hayatımda yeni bir safha açılıyor; 1953'te Amerika'da Columbia Üniversitesi'ne davet ediliyorum.

— *İlk defa Amerika'yı göreceksiniz.*
— Evet, ilk defa.

— *Peki bu arada merak ettim; Londra'ya giderken size Avrupa tarihini araştırır mısınız demişlerdi, araştırdınız, kitap haline getirdiniz mi?*

— Evet, TTK için bir Avrupa tarihi yazacaktım. Avrupa tarihi derslerini verdim, fakat o kitabı yazamadım; DTCF'nde Avrupa tarihi üzerinde verdiğim dersler, öğrenci notlarından 2005'te bir kitap halinde çıkacak (Doğu Batı Yayınları). Arvanid defteri ve daha önemli araştırmalar araya girdi.

— Araya girsem, yine merak ettiğim bir konu: Anneniz bu arada babanızdan devraldığı kolonya ticaretini sürdürdü mü?
— Sürdürdü. Bozkurt kolonyası sürdü.

— Şampuan Halil kısa bir süreliğine yaşadı ama...
— Kısa (gülüyor), evet.

— 1953-54'te Columbia Üniversitesi'nde, School of International Affairs'te Osmanlı tarihi dersleri veriyorsunuz, misafir profesör olarak davet edildiniz.
— 1953 Eylülü'nde, 8-19 Eylül tarihleri arasında Princeton'da bir kolokyum toplandı; "A Colloquim on Islamic Culture relations to the contemperary World." Eylülün 19'una kadar sürmüş, ben eylülün 30'unda Türkiye'ye dönmüşüm. Bu kolokyum çok ilginç. O sıralarda ABD İslâm memleketleriyle dostluğunu pekiştirmek istiyor ve Washington'a yakın Princeton Üniversitesi, bu gibi toplantılar için hükûmet tarafından seçilmiş bir yer. Bütün İslâm dünyasını temsil eden, yüksek seviyede, bakanlar seviyesinde bir toplantıydı; "Modern Dünyaya İlişkisi Bakımından İslâm Kültürü"... İran'dan Prof. Mucteba Minovi, Pakistan'dan Hüseyin Qureshi –o zaman eğitim bakanı idi–, Yemen'den Maliye Bakanı vb. Türkiye'den de biz üç kişi katıldık. Hukuk Fakültesi'nden Prof. Hıfzı Timur, İktisat Fakültesi'nden Prof. Sabri Ülgener –son şeyhülislamlardan birinin oğludur– ve ben. Konferansta "Land Problems in Turkish History" adlı bir bildiri sundum (*Muslim World*, 45, 1955, 221-228). Toplantıda İslâm kültürüne, dinine ait hararetli konuşmalar oldu, bir ara oradaki Amerikalı İslâmoloji profesörlerinden bi-

Princeton'daki İslâm konferansı hatırası...

risi Kur'an'ı sosyolojik bakımdan inceleme gibi bir konu ortaya attı, konuya sanki Tanrı'nın sözleri değil de Muhammed'in kendisinin sözleri gibi bir hava verildi. Buna karşı Pakistanlı bakan Qureshi dayanamadı, masaya yumruğunu vurarak, "Biz, buraya geldik, dinimize ait konuların bu biçimde münakaşa edilmesini protesto ediyoruz," diye, tepki gösterdi. Çok ilginçtir, yıllar sonra, Pakistan Karachi Üniversitesi beni davet etti.

— *Qureshi ile bağlantılı mıydı?*
— Qureshi ölmüş o zaman, onun ölüm yıldönümü için birkaç konferans vermek üzere çağrılıyorum. Karachi'ye gittim; konu tamamen İslâm üzerindeydi. Türkiye'de İslâm, Osmanlı devrinde ve Atatürk zamanında nasıldı? Konum bu. Ulema hazırdı. Konferanslarımda din üzerinde birtakım güç sualler sordular, çok şükür altında kalmadım.

— *Ne anlattınız özetle hatırlıyor musunuz?*
— Bu konuşmalar basıldı (*Sharî'a, Ummah', Khilâfa*, Dr. I.H. Qureshi Memorial Lectures, ed. Y.A. Hashmi, Karachi 1987). Benden sonra konferans veren Arap âlimi Dr. İsmail al-Faruqi Amerika'da suikaste maruz kaldı, öldürüldü, tanınmış bir İslâm âlimi idi. Pakistan'da beni bir misafirhaneye koydular. İklimden etkilendim bir ara hastalandım, çok yakınlık gösterdiler.

— *Osmanlı devletinde şeriatı mı anlattınız orada?*
— Hayır, şeriatla kanunu. Osmanlı devletinde dini hukuk, şeriat tabii başta gelir, fakat Osmanlılarda ayrıca siyasî ve idarî tamamen hükümdarın iradesine bağlı kanunlar var, bunlara *kanun* ve *kanunname* deniyor. Kanunname, 16. yüzyıl sonuna kadar dine dayanmayan, örfi kuralları kapsar. Yani, Osmanlı'da iki türlü hukuk vardı. "Din ve Devlet", "Şeriat ve Kanun" terimleri bu ikiliği yansıtır. Türk tarihinde, çok eskiden beri şeriatın içermediği durumlara karşı devletin koyduğu kurallar vardı; görüyorsunuz, bizde laisizmin tarihi çok eskidir aslında. Bu 16. yüzyıldan sonra değişti, aynı meseleleri şeriata uydurmaya çalıştılar, yani devletin şer'îleşmesi sonradan ortaya çıktı.

— *Toplantıdaki tartışma nasıl sonuçlandı?*
— Bu kongreden maksadımız, ciddi, objektif konular üzerinde bilimsel tartışmadır, dinî tartışma burada gündemde değildir, diye sonuçlandırdılar. Washington'da bir cami yapılıyor, daha bitmemiş (çinilerini Türkiye'den gönderiyorlar). Türkiye bu suretle katılıyor caminin inşasına. Bir gün, cuma günüydü galiba, o camiye götürüldük ve öğle namazını orada kıldık.

— *Amerika'da camide namaz kıldınız...*
— Amerikalılar kenarda sandalyelerde oturarak bizi seyrediyorlar (gülüyor), biz de namaz kılıyoruz. Neyse biz arka sıralarda yerimizi aldık, namazımızı kıldık, doğrusu kaç rekat bilmiyorduk. Neyse, bir imtihandı bizim için, her şeyi bilmek

lâzım, Müslümanız. Ondan sonra bizi Amerikan Cumhurbaşkanı President Eisenhover görmek istemiş. Aramızda bakanlar da var; bir gün alıp bizi Beyaz Saray'a götürdüler. Oval Room'da bizi President kabûl edecek. Aramızda bir Yemen maliye bakanı var, Yemen o zaman geleneklerine bağlı tutucu bir memleket. Yemen'in maliye bakanı entarili, cübbeli ve kuşağının önünde de mücevherli bir hançer var. Cumhurbaşkanlığının odasına silâhla girmek yasak tabii, hançeri almak istediler. Sarıldı hançerine... (Gülüyor.)

— *Gerilim oldu.*
— Gerilim oldu evet. Heyet Eisenhover ile resim çektirdi. Kolokyumun hatırası bir kitap çıktı, orada Eisenhover ile resmimiz var.

— *On gün kadar kaldınız orada...*
— Evet, beni Princeton profesörlerinden Prof. Dodge evinde misafir etti. Arap kültür tarihi uzmanı olan Prof. Dodge kibar, mütevazı bir kimse. Ben acemice, sizin Dodge otomobil fabrikaları ile ilginiz nedir diye sormuş bulundum, gülerek, "Hayır hiç bir ilişkimiz yok," dedi. Bu arada Columbia Üniversitesi'nden bir seneliğine ders okutmak için davet almıştım. Columbia Üniversitesi'ne bağlı "School of International Affairs"de İslâm tarihi, İslâm kültürü üzerine birkaç kişi ders veriyor. İslâm dünyasına yakın bir ilgi var... Diplomasi tarihi üzerinde orada ünlü Yakındoğu uzmanı J. Hurewitz ders veriyordu; iki cilt kitabı vardır (*Diplomacy in the Near and Middle East*, I-II, Princeton, 1956). İslâm antlaşmaları üzerine... Ayrıca bir Pakistanlı, Dr. İkram Pakistan ve İslâm üzerinde ders veriyordu. Başkanımız Schuyler Wallace, yaşlı bir Amerikalı; çok nazik ve insancıl... O sırada Fuad Köprülü dışişleri bakanı, Amerikalılar da İslâm dünyası ile yakınlık kurmak istiyor; Columbia Üniversitesi'nde bir Türk kürsüsü kurulması, burada Türk tarihi ve Türk dilinin okutulması için girişimde bulunuyorlar. Bizim DTCF'nde Macar dil, tarih ve kültürü okutan Prof. Tibor Halasi-Kun'un Fuad Bey ile ya-

kınlığı var, bu kürsünün başına onu teklif etti. Belki de teşebbüs Halasi-Kun'dan geliyordu, bilmiyoruz. Halasi-Kun bu suretle Amerika'ya gitti ve kürsünün başına geçti. Bu çok verimli oldu. O kürsüden çok kıymetli Türkologlar yetişmiştir. Bunlardan birisi Peter Golden'dir. Golden bugün dünyada Türk halkların tarihi üzerinde en büyük uzmandır. *Introduction to the History of the Turkic Peoples* (Wiesbaden, 1992) kitabı birçok dile tercüme edildi. Türkçe çevirisi de nihayet çıktı. Eski Türk tarihi için en yetkili kitaptır.

— *Macarlar eski Türk tarihi üzerinde en çok çalışan ulus galiba?*
— Macarlar eski Türk tarihi üzerine dünyada birincidir. Halasi-Kun'un tayini çok yerinde bir tayindi. Osmanlı tarihçisi Dr. Bruce McGowan da Halasi-Kun'un öğrencilerinden. Keza *Turkish Americana*'yı yazan Prof. Goodrich de onun öğrencisi... Görüyorsunuz Fuad Bey'in teşebbüsü ile ne güzel bir yol açıldı.

— *Siz hangi dersleri veriyorsunuz?*
— Osmanlı tarihi okutuyorum, Halasi-Kun'un öğrencileri bana geliyordu. Gidişimin arka plânında o vardı.

— *İngiltere ikinci vatanınız gibi, Londra'yı çok sevmiştiniz. Peki ya Amerika ve New York?*
— New York'ta kalışım Eylül 1953'ten Haziran 1954'e kadar... Ben Columbia'ya gitmeden bir sene önce Columbia Üniversitesi'nin "President"i Eishenhover idi, oradan ABD cumhurbaşkanı seçilmiş. New York'a gittiğim zaman eylül ayıydı, çok sıcaktı. *King's Court* diye bir otelde kalıyorum, tesadüf daha önce Eisenhover orada kalırmış. Tabii New York harika bir şehir... İnsanı şaşırtıyor yüz katlı binalarıyla. Orada ilk defa Coca Cola ile tanıştım (gülüyor), aşağıdan dolaptan buz gibi Coca Cola'ları alıyorum, üç-beş şişe, serinlemek için. Kolaya alıştım (gülüyor); Türklerin haberi yok o zaman koladan. Şimdi bakıyorum, Türkiye'de kolasız yemek yenmiyor.

— Devasa binaların arasındasınız, kolayı keşfettiniz... Ya yiyecekler, sevdiniz mi?
— Columbia Üniversitesi New York'ta 116-119. sokakları arasında, Broadway, bugün BM binasına kadar giden büyük cadde o zaman lükstü, güzel lokantalar vardı. Dediler ki, "Sahibinin Türkçe konuştuğu bir lokanta var, oraya gidelim." Gittik, bu zat Yahudi, Beyoğlu'nda mağazası olan bir adammış, lokantacılık yapıyor, güzel Türkçe konuşuyor. Neden gelmiş? Varlık vergisi yüzünden iflas etmiş buraya gelmiş. Bilhassa Türk talebeler onun lokantasına giderdi, kebaplar yapıyordu. ABD'de genel olarak ilgimi çeken fazla israftı: harpten çıkmış ama zengin, bütün dünyaya mal, oto, para gönderiyor, yardım ediyor. Amerika'nın ne devri diyelim...

— Şımarıklık?
— Şımarıklık mı, yoksa bolluk mu?

— 1930'lardaki ekonomik bunalım döneminde Amerika çok yokluk çekti, II. Dünya Savaşı'ndan sonra her bakımdan bolluk içinde yüzüyor.
— Evet, zengin memleket. Her itibarla, binalarıyla, hayat tarzıyla insanı çok etkileyen bir yer New York.

— İnsanlarını nasıl buldunuz? İngilizleri sevmiştiniz.
— Evet ilk gidişim başka tabii, sonraları çok Amerikalı tanıdım. İyi insanlar, fakat genellikle her şeyin üstünde menfaatini, daima geleceğini düşünmek zorunda bir tip Amerikalı. Bunu kişisel deneyimlerim gösterdi. Benim *Classical Age* kitabını, Prof. Norman Itzkowitz, ben Princeton'dayken Türkçe'den tercüme etti; kendisine müteşekkirim. Çeviri Londra'da basılacak. Benim tercüme oraya gidip yayımlanmadan önce Itzkowitz'in aynı konuda kitabı çıktı! Benim İngiliz yayıncı, dedi ki, "Bu Amerikan İngilizce'si, burada gitmez, bir İngiliz, İngiliz şivesi versin kitaba..." Colin Imber adında bir talebe bulduk, o İngiliz İngilizce'si yaptı. Sonuna bir lügatçe koydu, daha iyi oldu. Kitabım nihayet çıktı: *The Ottoman*

Empire: The Classical Age, 1300-1600, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1973. İyi karşılandı, 4 kez basıldı şimdiye dek, tüm Balkan dillerine ve Arapça'ya çevrildi; fakat macerası bitmedi, onu benimseyen başkaları çıktı. 2002 yılında Prof. Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650* (New York, 2002) diye bir kitap çıkardı, kitap ana fasılları ile benim *Classical Age*'den az farklı. Her insan kendini dünyanın merkezi sayar. Modern insan her şeyi kendi menfaati bakımından düşünür ve kendini haklı sayar. Ne ise, bunu söylemeden geçemedim, affetsinler.

— *Modern insandan kastınız Batı insanı mı?*
— Hayır, Türkiyemiz'de de bu tip hâkim oldu şimdi. Meselâ, bazıları bakan oluyor, her şeyden önce bundan kendime

Yıl 1954, bu defa New York'ta Noel Baba ile yılbaşı hatırası.

en fazla nasıl yarar temin edebilirim, diye çalışıyor. Bu kamu işidir, ben burada 70 milyonun yararını, istikbalini temsil ediyorum, düşüncesi ikinci plânda. Her şeyden önce kendini düşünüyor. Kamuda çalışanların yolsuzluk davaları son yıllarda çorap söküğü gibi.

— *Öğrencilerle ilişkiniz nasıldı?*
— Bir milletin karakteri üzerine birkaç şahsı misâl alıp konuşmak hatadır tabii. Bir millet içinde faziletli, kendini başkasının mutluluğuna adamış kimseler de var, genelleştirmek, Amerikan milleti böyledir şöyledir demek hatalıdır. Ben öyle Amerikalılar da tanıdım ki... Meselâ bunlardan birisi dostum, tanınmış dünya tarihcisi Prof. William McNeill; faziletli, kâmil bir insandır, sizin endişelerinizi kendine endişe edinir, size yardım etmek ister, böyle insanlar da var Amerikalılar arasında... Ama genel olarak, 1968 nesliyle bir nihilizm oluştu. Biliyorsunuz, bu dünyaya niçin geldiğimizi bilmemek, bir yokluk duygusu, gününü gün etmek felsefesi...

— *Hiçlik...*
— Hiçlik felsefesi....

— *Hocam genelde Amerikalılar aileye çok düşkün denir...*
— Doğru, ortalama Amerikalı, 19. yüzyılda ailesine çok bağlı, anne babaya saygılı... Neden biliyor musunuz? Amerika nasıl ortaya çıktı biliyor musunuz?

— *Küçücük bir Amerikan tarihi anlatsanız, herkes için iyi olur...*
— Olur, derhal. Kuzey Amerikalı nasıl ortaya çıktı? İngiltere'de, 1730-1760 döneminde din meselesi tartışma konusu; Katoliklik, Protestanlık, Anabaptizm... Bir de püritanizm diye bir mezhep çıktı. Püritanizm, *İncil*'in söylediği her şeyi tam manasıyla, ayırmadan, çevirmeden takip etmek... Osmanlı'da bunun karşılığı 16. yüzyılda Birgivî ekolü diyebilirsiniz, meselâ peygamber namazı toprak üzerinde kılarmış, halı üze-

rinde kılmak bidattır, diyor. Birgivî o kadar sert. Mehmet Birgivî'nin inanışı katı İslâm. İngiliz devleti Püritenleri kanundışı saydı, baskı var, yakalananlar takibata uğruyor, onlar da Hollanda'ya kaçtılar, Hollanda'da da tutunamadılar, uzak bir memlekete gidip kendi hayatlarını, kendi dinî inançlarını yaşamak için Amerika'yı seçtiler. İlk defa Massachusettes'e, Amerika'nın kuzey kısmına, sonra güneye koloni halinde yerleştiler. İlk zamanları çok bağnaz bir din hayatı yaşadılar; herkesin hal ve hareketi takip ediliyor, cezalandırılıyor; öyle bir taassup ve baskı. İlk Amerikan kolonisi böyle doğdu.

— *Bugün bu geleneği sürdürenlerden biri de Mormonlar...*
— Evet. Dinî cemaat geleneği bugün Lake City'de Mormonlarla devam ediyor. Chicago Üniversitesi'nde bulunduğum yıllarda, 1980'lerde Utah'da Salt Lake City Üniversitesi beni bir hafta seri konferanslar vermek üzere davet etti; Osmanlı devletinin kısa tarihini anlatacağım. İlginç günler geçirdim orada Mormon toplumu arasında. Utah sıcak, uçsuz buçsuz bir ova, ortasında bir tuz gölü var. Fakat batısında dağlık kısımda ormanlık kanyonlar; insanı etkileyen sıradışı bir tabiat... Biliyorsunuz, İslâm'da dört kadın almak mubahtır. İran'da Tebriz'de bir hoca görmüştüm, önden gidiyor, arkasında çarşaflı dört kadın koşuyor, hızlı da yürüyor adam, kadınlar yetişemiyor çarşaf içinde (gülüyor), arkasından koşuyorlar... Salt Lake City'de Mormonlar'da da birden fazla zevce olabilir, çok eşlilik var. Osmanlı tarihi anlatırken bir olayı anlattım... Kraliçe I. Elizabeth Osmanlı ile dostluğu takviye için 1599'da III. Mehmed'e bir elçi gönderir, elçi ile beraber birçok armağan arasında bir org gönderir. Orgu çalmak üzere orgcu Thomas Dallam beraber gitmiş, anılarını bırakmıştır. Dallam padişahın huzurunda orgunu çalıyor, padişahın çok hoşuna gidiyor, sen gideceksin bunu kim çalacak diyor, burada kal diyorlar kendisine. Adam panikliyor, ben orada evliyim, çocuklarım var deyince, içoğlanları: Padişah sana dört eş verir diyorlar (Bkz. S. Mayes, *Sultan'ın Orgu*, çev. H. Spatar, İletişim 2000, 257, 241, 245).

— *Çok bonkörmüş...*
— Evet. Dallam hatıratında yazıyor, bunu derste anlattım, Osmanlı padişahı için çok normal dört kadın alması, Mormonlar için de öyle (gülüyor). Ertesi gün derse girdiğimde baktım salon hınca hınç dolmuş, herkes beni görmek istiyor (gülüyor).

— *Amerikalıların aileye bağlılığı buradan geliyor, ama artık bozuldu mu diyorsunuz?*
— Şimdi Amerika'da, mutaassıp, mazbut cemaatler bu geleneğe bağlı. Genellikle Amerikan ailesi mazbuttur; çocuklarına düşkündür, çocuklarının yetişmesi için her şeyi yapar. Bütün bunları hayatımda insanlarla ilişkilerim nasıl oldu, işbirliği yaptığım kimseleri nasıl tanıdığımı göstermek için anlatıyorum.

— *1954'te* TTK *Yayınları'ndan* Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar *kitabınız çıktı. Nasıl oluştu bu kitap?*
— 1954 yılının önemini belirtmek isterim, iki eserim çıktı. Biri *Fatih Devri*, ikinci kitabım: *Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* (TTK, 1954). Ve bu iki kitap bütün kariyerim içinde yayımladığım en önemli kitaplardan sayılır.

— *Arvanid'in anlamı nedir?*
— *Arvanid* Rumca Arnavut, biz Türkler başlangıçta onu kullanmışız. Sonra *Arnavud/Arnavut* olmuş. *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* bir tahrir defteri. Bu tahrir defteri arşivimizde, II. Murad devrine ait en eski timar defteridir. Tarihi 1432'dir, evveliyatı şöyle... İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü bütün dünyayı ilgilendiriyor. O zaman Menderes hükûmeti gelmiş, DP Yunanistan ile iyi ilişkiler sürdürmek istiyor. Yeni hükûmet, fethi şaşaalı bir şekilde kutlamayalım diye bir karar alıyor. Ben daha 1950'den önce, Fatih Devri üzerine Osmanlı arşivindeki hemen hemen bütün tahrir defterlerini inceledim, Bursa sicillerinde Fatih'in Bursa kadısına gönderdiği 10 kadar fermanı yayımladım.

— Nerede yayımlandı hocam?
— TTK dergisi olan *Belleten*'de (XI, 1947, 693-708). Prof. F. Babinger bana bir mektup yazdı, "Bunlar çok mühim vesikalar," diye. O da kitabını yazmakla meşgul, böylece aramızda bir ilişki kuruldu. Türkiye'de Fatih üzerinde arşivlerde çalışan birisi olarak beni biliyor. 1952'ydi zannederim, Türkiye'ye geldi.

— Babinger Türkiye'ye ilk kez mi geliyordu?
— Babinger, daha önce Türkiye'ye I. Dünya Harbi'nde subay olarak gelmiş. Türkçe öğrenmiş, sonra Türkoloji'ye kendisini vermiş ve Münih Üniversitesi'nde Türk Dili ve Tarihi Kürsüsü'nün başına geçmiştir. Babinger'i Türkiye'de iyi karşılamadılar. O umuyordu ki, Fatih üzerinde bir kitap yazdığı için kendisine Türkler yardım edecek. Bu suretle dostluklar kuracak ve güzel bir kitap yazacak. Fakat öyle olmadı.

— Neden iyi karşılanmadı?
— Bunun eski bir tarihi var. Babinger'in Fuad Köprülü ile arası açıktı. "Anadolu'da İslâmiyet" diye bir makale çıkarmıştı o zamanlar Babinger. Ona karşı Fuad Bey de, onun hatalarını düzelten esaslı bir yazı yayımladı ve ikisi arasında bir soğukluk oldu. Fuad Bey tabii o zaman nüfuzlu bir zat, Babinger'e pek iltifat göstermediler; yazdıkları uydurmacadır diye... Mektuplaşmışız, gelince beni aradı, ben İstanbul'u gezdiriyorum. Bir keresinde Beyazıt'ta, Çınaraltı'nda kahvede oturuyoruz. 10-15 yaşlarında bir çocuk belirdi, sağır dilsiz rolü yapıyor, elinde de bir kâğıt, sadaka istiyor, geldi, kâğıdı Babinger'in burnuna doğru uzattı, okusun diye... Babinger, sert bir adamdı, bir bağırdı çocuğa. Çocuk kaçtı tabii, sonra ayağa kalktı, "Polis polis!" diye bağırmaya başladı. Bu, onun karakterini göstermesi bakımından kayda değer bir hatıra.

— Türkiye'de kaldığı sürede ilgi görmediğine göre biraz buruktu o zaman, yani bir siz ilgileniyorsanız öyle olmalı...
— Türkiye'den olumsuz duygularla ayrıldı. Yazdığı kitapta

görüyoruz; Fatih'i sadist-ruh hastası olarak anlatıyor. Kız kardeşi varmış, Edirne'de akıl hastanesine konmuş; Fatih de diyor herhalde ruh hastası idi; sadist, öldürmekten zevk alan, yaptığı seferlerde daha çok sarayı için kız ve oğlan toplayan, fakat öbür taraftan kendisini dünya hâkimiyetine namzet gören bir hükümdar. Onun Fatih imajı bu. Babinger'in bizim Türk tarihçilerinden üstünlüğü İtalyan kaynaklarını kullanmasıdır... Bizim tarihlerimizde çok tafsilât yoktur. Biz yapan bir milletiz, fakat yazan bir millet değiliz. Yazmamışız. Belli başlı, çağdaş bir tarih olarak sade Tursun Bey tarihi var. Tursun Bey'in *Tarîh-i Ebulfeth* isimli kitabını değerli öğrencim Rhoads Murphey ile beraber Amerika'da, daha iyi bir yazma kullanarak, yeniden bastık (Chicago ve Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1978). Rhoads Murphey'ye eserin bir özetini verdim İngilizce'ye tercüme etsin diye. Tercüme etti, çeviride bazı yanlışlar var, o yüzden birtakım hücumlara maruz kaldım.

— *Siz okumamış mıydınız?*
— Hayır, itimat ettim. Her neyse. Babinger'in eserinde kronolojik büyük hatalarını buldum.

— *Babinger kaynakları okumamış mı?*
— Tursun'un tarihi ana kaynaktır, Fatih'in vezirazamı Mahmud Paşa'nın yanında kâtip. Babinger bu kaynağı kullanmamış. Amerika'da Medieval History dergisi *Speculum*'da Babinger'in kitabı üzerine bir eleştiri yayımladım. Özellikle, Babinger'in kronolojisini düzeltmeye çalıştım.

— *Oğlak Yayınları'ndan* Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı *başlığıyla çevirisi çıktı, sizin eleştiriniz de yer alıyor.*
— Evet, Babinger'in kitabı nihayet yakınlarda Türkçe'ye çevrildi; çeviri sonunda benim eleştiri de kondu.

— *Hocam bu kadar sert biriyse Babinger bu makalenizden sonra size çok kızmıştır... Tepkisi ne oldu?*

— *Speculum*'da bu tenkit çıktıktan sonra ateş püskürdü bana, kongrelerde beni soruyormuş, anlatıyorlar bana, "İnalcık nerede," diye yumruğunu sallıyormuş (gülüyor).

— *Babinger'in İtalyan kaynaklarını kullanması dışında sizce önemi nerede?*
— Evet, birçok hatası var, yaklaşımı olumsuz, fakat İtalyan arşivlerini kullandığı için bizim tarihçilerin bilmediği birçok noktaları aydınlatıyor. Yazıları bu bakımdan önemli. Fatih'in fetihlerinde belli bir plânı vardı; Doğu Roma İmparatorluğu'na ait bütün ülkeleri kendi hükmü altına almak; Kayser-i Rum unvanını aldıktan sonra kendisini Bizans imparatorlarının meşrû vârisi sayıyor. İtalya'ya geçmek istiyor, Tüm Balkanlar'ı hükmü altına almak istiyor. Babinger'in yazdığı gibi kız-oğlan toplamak için değil. Neyse, Babinger ile aramız sonunda kötü oldu. Nerede öldü biliyor musunuz?

— *Nerede hocam?*
— Arnavutluk'ta; oraya çok defa gitti, Arnavutlar sevdiler onu, Arnavutluk'ta bir zamanlar benim de kaldığım bir otelde, sabahleyin tıka basa yiyor, gidiyor sahile, denize atlıyor ve orada kalıyor.

— *Abdülhamid'in ölüm raporunu* Tarih ve Toplum Dergisi*'ndeki bir makalede okumuş ve öldüğü akşam yediklerini görünce çok şaşırmıştım; bir tepsi börek, bir küçük kuzu, tavuk vs. inanılmaz bir listeydi...*
— Yememiştir, yok canım (gülüyor).

— *Çok ayrıntılı, dipnotlu bir yazıydı, doktorunun resmi raporu da vardı.*
— Âdettir, her birinin kenarından almıştır yiyeceklerin... Şimdi konumuza dönersek... Osmanlı ilerlemeleri karşısında Bizans'ta iki grup vardı. Saray, münevverler, filozoflar Batı'nın bir haçlı seferi ile gelip şehri kurtarmasını, hatta işgâl etmesini istiyordu. Halk Katolik dini gelecek diye istemiyor ve Os-

manlı'yı tercih ediyordu. Osmanlılar gelince Ortodoks kilisesini bıraktılar.

— *Peki halk nereden biliyordu Ortodoksluğa Osmanlı'nın yaklaşımını?*
— Şöyle biliyordu: Rumeli fütuhatında Osmanlı nereye gitse Ortodoks kilisesini himaye etmiş, topraklarını iade etmiş, eski imtiyazlarını onaylamıştır. Osmanlı bu sayede egemenliğini kolay yaymıştır. Bu bir tarihî olgudur ve akıllıca bir fetih politikasıdır. Öğünme konusu değildir, bugün bazılarının söylediği gibi.

— *Rumeli fütuhatı Osmanlıların İstanbul'u fethinden önce tabii.*
— Çok önce, 1352'de başlıyor, yüz sene sonra 1432 Arvanid Defteri'nde metropolitlere Osmanlı devleti timar veriyor, yani devlet maaşı bağlıyor. Ortodoks halk genellikle Katoliklerden nefret ettiği için, birinin hükmü altına gireceksek, "Ne yapalım Osmanlı gelsin," diyor. Floransa'da iki kilisenin birliğini kabûl etti patrik ve imparator 1439'da, yani İstanbul'un fethinden 15 yıl önce... Bu birlik Ayasofya'da hiçbir zaman merasimle teyit edilmedi. Ancak son günlerinde şehir düşecek korkusuyla birlik âyini yapıldı Ayasofya'da.

Arvanid Defteri'ni yayımladıktan iki sene sonra Dr. Robert Anhegger ile birlikte *Kanunname-i Sultanî Ber mucebi Örf-i Osmânî* isminde önemli bir kaynak neşrettik. Bu, Fatih ve II. Bayezid devrinde devletin ekonomik sosyal faaliyetlerine ait fermanları içermekle... Bu kanunnamede İslâm hukuku ile hiç ilgisi olmayan konular ele alınmış; gümrük gibi, vergi toplanması, gibi devlet çıkarları yönünden önemli kanunlar çıkarılmış... Buna örfi kanunlar deniyor; bu yayınımız Rumen Osmanisti Nicoara Beldiceanu ile aramızı açtı. Kanunname Paris'te Bibliotèque Nationale'de keşfedildi. Bunun tam metni, faksimile olarak, Babinger tarafından yayımlandı.

— Beldiceanu kimdir?
— Kendisi Romen'dir, Fransa'ya sığınmıştır; eşi Dr. Elizabeth Beldiceanu-Steinherr Alman'dır. Babası Türkiye'de hocalık yapmıştır.

— Franz Xavier Steinherr mi babası? Aslında Alman Hastanesi idari işlerine bakan, liseyi dışarıdan bitirip Bossert'in çağrısıyla Karatepe'nin keşfinde yer alan, pek çok dil bilen kişi?
— Evet, onun kızıdır. Elizabeth'in Türkçe'si iyi, Paris'te kocasıyla beraber Osmanlı tetkikleri mütehassısı olarak yerleşiyorlar II. Dünya Harbi sonrasında. İkisi de son senelerde Paris'te "Centre de Recherche Scientifique"de bir komisyonun başına geçirildiler. Beldiceanu aldı bu kanunnameyi, Fransızca'ya tercüme etti, fakat Osmanlıca'sı zayıf olduğundan pek çok yanlış yaptı. Bu eserde bizim neşirden hiç bahsetmiyor.

— Siz önce çıkartmıştınız?
— Evet. Almanya'da çıkan önemli *Der Islam* benden bir eleştiri istedi, uzun bir eleştiri verdim, makalemde evvelâ Türkçe metni veriyorum, Fransızca tercümesini ve arkasından da doğrusunu... Beldiceanu artık benim can düşmanım, Babinger gibi... (Gülüyor) Böyle düşman kazanıyorsunuz, ama Babinger'in tenkidinde de, Beldiceanu'nun tenkidinde de kesinlikle kişisel eleştiri yapmamaya dikkat ettim. O zaman asıl eleştiri değerini yitirirdi.

— Bilmek başa bela oluyor çoğu zaman...
— Cahildir filân demiyorum, sırf maddeler üzerinde eleştirilerim... Nicoara birkaç yıl önce vefat etti. Hanımı, Dr. Elizabeth değerli yayınlar yapmıştır. Beldiceanu'lar İstanbul'da Osmanlı arşivinden binlerce belgenin fotosunu alıp Paris'te kendileri için bir arşiv yaptılar.

— Kim vermiş, biliyor musunuz?
— Ben arşivin açıklığını daima müdafaa etmiş bir insanım, fakat bir makalemde de söyledim, bir seri belge *en bloc* (top-

tan) verilemez, diye. Biz Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı arşivini toptan yok etmek için harekete geçmedik mi?

— Bursa'daki kadı sicillerini bir imamın kurtardığını, sakladığını söylemiştiniz....

— Evet. Bir aklı kesat işgüzar memur diyor ki, "Bunları bir kâğıt fabrikasına satalım, devlete gelir olur..." Ve Bulgaristan'da kâğıt fabrikası işleten bir Belçika firması talip oluyor; dört vagon Osmanlı vesikası Bulgaristan'a gidiyor. Ocaklara atılacak. Bulgarlar akıllı, o sırada bunun önemini anlıyorlar. Bizde de, nur içinde yatsın, İbrahim Hakkı Konyalı bir gazete makalesinde devleti uyarıyor; imparatorluğun tapusu Bulgarların elinde; ateş ocaklarına atılacak, diye. Devlet büyükleri, tabii bunu hangi memurun yaptığını bilmiyor. Elçiler harekete geçiyor, Bulgarlara notalar veriliyor. Vagonların geri gönderilmesini Bulgarlar erteliyor. Vesikaları seçerek bir milyon kadar belgeyi alıyor ve gerisini gönderiyorlar. Daha önce gittiğimde, 1969'da, arşivi görmek istemiştim ama Bulgarlar sokmamıştı beni. Bulgarlar bu arşiv sayesinde Osmanlı tetkiklerinin merkezi haline gelmek için *Cibal* diye bir uluslararası Osmanlı arşiv komitesi kurdular. Fransa'da uluslararası arşiv teşkilâtına Osmanlı Vesika Tetkiklerinin merkezi olarak Sofya'yı gösterdiler. Sofya'da seminerler tertip etmeye başladılar. Bu işte N. Todorov büyük faaliyet göstermiştir.

— Biz dağıtıyoruz, insanlar neler yapıyor...

— Paris'te dünya arşivleri merkezi başında bir Macar vardır. Bizim hükûmete müracaat etmiş, "Merkez Sofya'dır, sizde olan öteki Osmanlı vesikalarının da para ile mikrofilmlerini alalım," demiş. Resmen bu müracaat yapıldı. Tasavvur edin, biz bir imparatorluğun çocuklarıyız, torunlarıyız, arşivlerine, tarihine sahip olamıyoruz ve bir Bulgar sahip çıkıyor.

— Yani bugün en önemli Osmanlı arşivinin merkezi Bulgaristan mı?..

— En önemli diyemeyiz tabii. En önemli arşivler İstanbul'da ve Ankara'da, milyonlarca belge içeriyor, bugünkü tahmin 150 milyon belge, tasnifi hâlâ sürmekte. Sofya'daki arşiv, enternasyonal önemli bir arşiv olarak düşünülür. Komünist rejim düştükten sonra, dediler ki, "İstanbul arşivinden birini gönderin, burada bizim elimizdeki vesikaların bir listesini ona verelim." Necati Aktaş gitti, Aktaş bir liste halinde bu belgeleri tanıttı. Ben doktora merasimi dolayısıyla 2001'de Sofya'ya gittiğimde, arşivde çalışanlarla temas ettim. Onlardan biri Prof. Evgeni Radushev, çok anlayışlı davrandı, dedi ki, "Bu arşiv aynı zamanda sizindir." Benim *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler* kitabımı Bulgarca'ya tercüme eden yakın dostumdur, halen Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde bizimle çalışmaktadır. Şimdi yakın bir işbirliği var, bizden gidenler orada istediği gibi çalışıyor. Radushev iki talebesini Bilkent'e getirdi: Grigory ve Maria şimdi benim talebelerim. İstanbul ve Sofya'daki arşivden çıkardıkları vesikalara göre –Filibe ve akıncılar üzerine– tez yapıyorlar. Özetle Bulgarlarla halen verimli işbirliği içindeyiz.

— Topkapı Sarayı'nın ilk müze müdürü Tahsin Öz'ün anılarından öğrendiğimize göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, hazineye gelir elde etmek için sarayda bulunan imparatorluğun neredeyse bütün eşyalarının satış emri veriliyor, Öz, Konya'ya tamire gönderdim diyerek uzaklaştırıyor vs. Tahsin Bey'in gayreti ile eserler kurtuluyor.

— İhtiyarlığında Tahsin Bey'i tanıdım, hâlis bir Osmanlı beyefendisiydi, o kurtardı. Çin'de yapılan son kültür devriminde eski Çin eserlerini imha etmişler, biliyor musunuz? Devrimcilik çoğu kez bağnazlar yaratır. Bizim talihsizliğimiz iki bağnaz grubun kavgasından; yani bağnaz İslâmcılar yanında birde bağnaz devrimciler var, bu ikisinin kavgasından Türkiye daima kaybediyor.

— Sizce Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün haberi olmadan böyle yapılabiliyor mu?

— Kültür adamı Atatürk, böyle bir şeyi kesinlikle tasvip etmezdi, tabii duyar duymaz engellemiştir. Bir tâbir var; Kraldan çok kralcı... Bunlar "inkılâpçıyız"der, inkılâpçı görünmek için böyle saçma işlere teşebbüs edebilirler. Bugün de var böyleleri. Türkiye'ye büyük zarar veriyor bunlar. İstikrarsızlık bizim büyük hastalığımız; kültürü de, ekonomiyi de etkiliyor.

— *Hocam bu şundan da kaynaklanmıyor mu: Geçmişine sahip çıkmayınca, kültürel ve siyasî süreklilik ortadan kalktığı için insanlar da akılcı davranamıyor. Tarihini bilmediği, bunun önemi anlatılamadığı için önemsemiyor, kâğıt parçası olarak bakıyor.*
— Çok güzel, doğru, bunlar tarihimizdir desek. Birçok şeyi benimsiyor veya yadırgıyoruz. Osmanlı devam ediyor birçok şeyde kuşkusuz. Ama Atatürk, devleti Batılı bir devlet yapmak için radikal reformlarla bir kanun rejimi getirmiş, bunu benimseyelim. Öbür tarafta halk birtakım geleneklerini devam ettiriyor. Meselâ Hacı Bektaş'a cumhurbaşkanımız gitti. Hacı Bektaş kimdir? Bir tarikat şeyhidir. Ecevit gitti biliyorsunuz. 700 bin kişi gidiyor her yıl. Siyasîler, bence halkın teveccühünü kazanmak için gidiyor. Prensip sahibi olmak lâzım, memleketin istikrarını her şeyden daha önemli.

— *Tepki doğurur.*
— Tabii, tepki doğurur. Yazdım, "Osmanlı Devam Ediyor" mu, diye. Evet, devam ediyor, devletimiz demokratik, laik ve sosyal bir devlet, ama halk kitleleri arasında devam eden bir gelenekçilik var, onu göz ardı edemeyiz.

— *Gelenekçiliği tanıyıp ona göre akıllıca bir politika izlese...*
— Tarihçiliğim dışında günlük politikayı da izliyorum, istikrarsızlıktan çok tedirgin olduğum ve her iki taraftaki bağnazlığı yumuşatmak istediğim için yazıyorum. İrtica korkusu devam ettikçe, büyük bir problem olarak görüldükçe, ekonomi kendini toparlayamıyor; böylece dışarıda ve içeride yurdumuza büyük kötülük yapıyorsunuz.

— Günlük politika bir yana, 1952'de profesör olduktan sonra tekrar Londra'da konferanslar verdiniz. Hangi konu üzerineydi bu sefer?
— 1958'de University of London, Osmanlı tarihi üzerinde iki ders vermem için davet etti. School of Oriental and African Studies'de iki konferans verdim.

— Benim araştırmamda 1959 kaydı var...
— (Belgelerine bakıyor) Evet, Mayıs 59'da. Davet, 1958 Mayıs ayında. Bu konferanslardan birinin konusu "Periods in Ottoman History" sonradan yayımlandı (*Essays in Ottoman History*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, 15-30).

— Osmanlı tarihini dönemlere ayırma sorunu üzerine mi?
— Evet; 11 Mayıs ve 13 Mayıs'ta iki konferans vermişim, 1959'da oradayım (yine belgelere bakıyor). Seyahat plânı şu: 5 Mayıs'ta varıyorum, 11 ve 13 Mayıs'ta iki konferans veriyorum, 14 Mayıs'ta Kuzey İngiltere'de Durham'a hareket ediyorum. Orada bir konferans veriyorum. 19 Mayıs'ta Durham'dan İskoçya'da, Edinburgh'a hareket ediyorum. Orada Prof. John Walsh beni karşılıyor;. 20 Mayıs'ta Edinburgh'da bir seminer veriyorum. İngiltere ziyaretimin kronolojisi budur.

— Oradaki konferanslarınız herkese açık mıydı?
— Herkes gelebilirdi. Londra'daki School of Oriental and African Studies'deki hocalar geliyor konferansa. Osmanlı tarihinde devirler meselesi bizim tarih ilmimizde önemli bir konudur; toplumdaki temel değişiklikler, toplum hayatında ve siyasette yeni bir devir açar. Tarihçinin en önemli ödevlerinden biri bu dönemleri karakterize edebilmek, temel değişikliklerin ne zaman vuku bulduğunu ve yeni bir tarihi dönemin başladığını ortaya çıkarmaktır. Bu en önemli ve güç işidir tarihçinin. Bunu F. Braudel tarih araştırıcılığının temeli olarak almıştır. Onun bir nazariyesi var, "longue durée, uzun süre" nazariyesi; diyor ki, "Toplumlar tarihte genellikle üç nesil içinde değişikliğe uğrar, yani bu 90-100-120 sene olabilir ve

bir toplum bu zaman zarfında temelli değişir." Bilhassa nüfusu esas alıyor, yani tarihi tayin edici faktör olarak nüfus değişiyor; yeni bir nesil geliyor; ekonomi değişiyor vb. Longue durée, *Annales* ekolünün en önemli faraziyelerinden biridir. Osmanlı tarihi bizim mekteplerde yükseliş-duraklama-çöküş devri diye üçe ayrılır. Bu antropomorfik bir sınıflamadır. Yani bir insan nasıl gençlik, olgunluk, ihtiyarlık devrine geçer, bu şekilde toplum da üç dönemden geçer. Antropomorfik değişim Kâtip Çelebi'de bulduğumuz eski bir nazariyedir. İşte Annales ekolü bunu reddediyor, her toplum üç nesil içinde, "longue durée" denilen sürede değişir, deniyor. 1959'da, Londra konferansında dönemler konusunu ele aldım. Konferans bitiminde Prof. Wittek, "İnalcık'ın bu sunumunda biz yeni şeyler öğrendik, Osmanlı tarihinin yeni bir dönemleme türü ile karşı karşıyayız," dedi, konuşmamı kıymetlendirdi.

— *Bugün kullanılan dönemleme mi bu?*

— Dönemlemede *Annales* ekolünün tesiri altındayım; şöyle plânladım konuyu: Evvelâ padişahın, yani siyasî sistemin başında olan insanın otoritesindeki değişiklikleri inceledim... Bundan sonra o devletin başka devletlerle olan ilişkilerinde çeşitli dönemlerde varılan dengeyi ele aldım. Üçüncüsü, toplumsal sınıfların durumunu belirliyen en önemli şey mülkiyettir, toprak tasarrufu bilhassa; tarıma dayanan bir konudur bu. Nüfusu %90'dan fazlası köylü olan bir ülkede toprağın tasarruf ve işlenmesi ne gibi değişiklikler geçirdi? Sosyal sınıflarda farklılaşma, sosyolojik verilerden hareket ederek ne zaman oldu? Meselâ 18. yüzyılda devletin mali kaynaklarına mukataa yoluyla hâkim âyanlar, vilayetlerdeki güçlü aileler, Karaosmanoğulları, Tepedelenli Ali Paşa, Mehmet Ali Paşa vb. İmparatorluğun tüm yapısında değişiklik getiriyor, devlet merkeziyetçilikten uzaklaşıyor, bu önemli bir değişiklik. Yani bu gibi sosyal değişikliklerin dönemlenmesi bilimsel bir yaklaşımdır. Sonradan İngilizce "Dönemler" makalesini *Essays in Ottoman History* kitabında yayımladım (İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, 15-28).

— *Durham ve Edinburgh Üniversitesi'nde konferansa gittiniz sonra. Nasıl yerlerdi o zamanın gözüyle?*
— Durham, İskoç-İngiliz eski hududu üzerinde, tarihi bir şehir. Orada beni otele çevrilmiş eski bir kale burcunda ağırladılar. O oda seçkin misafirlere verilirmiş, gezginci hâkimler geldiğinde orada ağırlanırmış, fakat gece gözlerimi bir açtım kapkaranlık bir burç... Tavanı yok, belki de baykuşlar var, korktum (gülüyor).

— *Cinler, periler...*
— Yani bin senelik bir kale... Ertesi gün aşağıda talebelerle hocalar üniversite holünde yemek yiyoruz. Salona girerken hocalar cüppe giyiyor, bin senelik bir âdet; hocalarla salona girdiğimde herkes ayakta selâmlıyor. Sırayla girdik, benim için çok ilginç oldu, İngiltere'nin geleneksel üniversite âdetlerini öğrendim orada. Durham konferansım bence çok iyi olmadı.

— *Neden hocam?*
— Konferans yerine yürüyeyim dedim, çok uzaktaymış, yoruldum, terledim vs. kendimi çok beğenmedim (gülüyor). Sonra Edinburgh'a geçtim. Burada Walch var, Wittek'in hışmına uğramış eski talebesi John Walch. Walch, sıcak bir karşılama yaptı. Edinburgh'da İskoçya'nın tarihî merkezi, sisli bir havası vardı.

— *Kasvetli?*
— Bu seyahatimde Ortaçağ İngilteresi ile tanışmış oldum, asırlarca İskoçlarla İngilizler o hudutta savaşmışlar. İskoçya'nın muhtar bir idaresi vardır bugün. 1960 yılında Ankara'ya dönüşümde şu öneriyle üniversiteye müracat ettim: Amerikan üniversitelerinde Amerikan tarihi diye bir bölüm vardır, Osmanlı tarihinin önemini belirtmeye hacet yok, Osmanlı tarihini ayrı bir kürsü yapalım... O zaman Enver Ziya Karal, Bekir Sıtkı Baykal, Afet İnan, Halil Demircioğlu ve Şinasi Altındağ'dan oluşan bir komisyon toplandı. Komisyon,

Osmanlı Müesseseleri Tarihi Kürsüsü olsun diye dekanlığa rapor verdi. O zaman Fakülte Meclisi onaylıyor, üniversiteye gidiyor, üniversite tasdik ederse o kürsü tesis ediliyor. Fakat tarih bölümünün bu başvurusunu ilkin Fakülte Meclisi kabûl etmedi (gülüyor).

— *Ve sizin önerdiğiniz kürsü kabûl edilmedi.*
— Edilmedi. Bakın ben ne yazmışım burada (okuyor): "Araştırmalar evvelâ Avrupalı âlimler tarafından ihmal edilen birçok önemli meseleleri ele alarak, Osmanlı tarihini yeni ve daha objektif bir açıdan tetkike yardım edecek, Türk tarihçiliğine Batı'da şimdiden duyulmakta olan ciddi alâka genişleyecektir."

— *Siz bu önerdiğinizi tek başınıza gerçekleştirmeye çalıştınız sonra... Peki reddedilirken gerekçe bildirildi mi size?*
— Karar reyle oluyor, parmak hesabı...

— *Yeterince parmağa ulaşamadınız.*
— (Gülüyor) Doğru. İngiltere'ye 1969'da tekrar gitmişim, o zaman Londra Üniversitesi'nde School of Oriental and African Studies'de "The Economic History of Middle East Studies" başlıklı bir konferans düzenlenmişti. Bir bildiri hazırladım, diğer bildirilerle 1970'te *The Economic History of the Middle East* cildinde yayımlandı (editör, M.A. Cook, 1970, 207-218). O zaman Londra Üniversitesi'nde olan Cook –şimdi Princeton Üniversitesi'nde profesör– editörüydü. İngiltere'ye bir kongre dolayısıyla tekrar gittim. 1980'di galiba, Cambridge Üniversitesi'nde Prof. Elizabeth Skilliter'ın teşebbüsü ile Sosyal Ekonomik Tarih kongremizin ikincisi yapıldı.

— *İskelet gibi mi soyadı?*
— (Gülüyor) Yok, Skeleton değil, Wittek'in talebesidir, kongreden önce Türkiye'ye gelmişti, beni tavsiye etmişler, İstanbul'da arşivde buldu beni. Kendisini yemeğe götürdüm, ismini iyi işitmemiştim, Mrs. Skeleton dedim, canı sıkıldı (gülü-

yor), "Benim adım *Skeleton* değil, Skilitter'dır," diye düzeltti (gülüyor). O zaman kendisi ince bir hanımdı. Neyse, kongrede çok sinirliydi. Milletlerarası farklı âdetler, anlaşmazlıkların nedenidir. Bizimkiler, gidiyorlar, telefonu açıyor, Türkiye ile konuşuyor. Birkaç kere gördüm, Mrs. Skilitter hiddetli hiddetli bakıyor. Bizimkiler için mesele değil, hanımına İngiltere'den selâm gönderecek.

— *Kongrelerin belirli bir bütçesi var tabii, herkes hesaplı olmalı.*
— Değil mi? Türkiye'den çok vesika toplamış, bir vakıf kurdu. Osmanlı tarihi üzerinde çalışanlara iki-üç ay Cambridge'de, kütüphanesinde çalışma imkânı veriyor. Türkiye'den birkaç kişi gitti. Prof. Skilliter, İstanbul'daki ilk İngiliz elçisi William Harborne üzerine değerli bir kitap yayımladı (Londra, 1977).

— *Prof. Skilliter'ın alanı neydi?*
— Alanı Osmanlı-İngiliz ilişkileri. Bir İtalyan oryantalistiyle evlendi, mutlu olamadı. Bu kongre onu çok üzdü, hazırlanması vs. Kongreden az sonra kanserden bu dünyaya veda etti.

Tanıştığım değerli İngilizler arasında W.E.D. Allen'den söz etmeyi unutmuşum. Mr. Allen, Türkiye'ye İngiltere kültür ateşesi olarak gelmiş 1948'de. O sırada da benim İngilizce olarak Ankara Üniversitesi *Annales* dergisinde bir makalem çıkmıştı: "The Origins of the Ottoman Russian Rivalry" başlığıyla. Bu makale Allen ile tanışmamıza vesile oldu. Ruslar, Korkunç İvan, Volga havzasını 1552-54'te istilâ etti ve Doğu Avrupa imparatoru olduğunu ilân etti. Volga havzası çok önemlidir, Altınordu Hanları orada yaşardı, IV. Ivan, adeta hanların vârisi olarak kendisini Ulug Han, Çar, ilân etti. Bölge Müslümanları Osmanlı'ya müracat etti; Rus geldi, camilerimizi yıkıyor diye. Osmanlı oraya, Volga'ya bir sefer yapmak istedi. Bir küçük donanma hazırlandı. Don Irmağı'ndan kuzeye çıkacak. Volga ile Don Irmağı birbirine yaklaşır, orada bir kanal açıp, donanmayı Volga'ya aktarıp oradan, Volga üzerinden Astrahan'a inecek... Astrahan da Ruslar'ın eli-

ne geçmiş, orada bir kale yapmışlar. Bu fantastik plân, Sokollu Mehmed Paşa'nın plânı. Sokollu'nun plânında Hazar Denizi'ne inip İran'ı arkadan vurmak da var.

— *İşgâl güçlerini, yani Osmanlı'yı görenler o kanal yapılana kadar engellemiyor mu hocam?*
— Orduyla gidiyor. O zaman Osmanlı ordusu kuvvetli, Ruslar taciz hücumları yapıyorlar ama bizimkiler püskürtüyor. Osmanlı o zamanki imkânlarla bu kanalı açamadı tabii... Biraz, üçte birini açmışlar galiba, bunu bir Rus casusunun raporundan biliyoruz. Kanaldan vazgeçip ordu Astrahan'a iniyor. Bu devir, yani Sokollu devri, Osmanlı emperyalizminin büyük plânlar devridir. Kanunî devrinde Süveyş Kanalı'nı açmak düşünüldü. Akdeniz'den donanmayı Hint denizine götürmek için Kızıldeniz'de bir kanal açmak... Eski Mısırlılar zamanında düşünülmüş ve kazılmış. Başka fantastik bir plân; Sapanca Gölü'nün suyunu İstanbul'a eriştirmek üzere bir kanal açılması plânı... Bugün Amerika süpergücünün düşünebildiği büyük plânlar... Çünkü dünya devleti Osmanlı devleti o zaman. Bu makalem, Allen'in Ankara'da kültür ataşesi olduğu sırada dikkatini çekiyor. Allen'in kendisi bir tarihçi aynı zamanda...

— *Hangi dönemle ilgili?*
— Kafkas tarihçisi. Kafkasya'yla ilgili bu makalemden etkileniyor. Beni davet etti elçiliğe, tanıştık. Allen, tanınmış bir aristokrat aileden geliyor; İrlanda'da büyük malikâneleri vardır. 1958-59'da Londra'ya gittiğim zaman beni kendi kulübündeki bir resepsiyona davet etti. Tanınmış aristokrat toplumu ile tanışacağım. Buckingham Sarayı'na yakın bir yerdeydi kulüp; Şevkiye de yanımda o sırada, beraber gitmiştik. Böyle resepsiyonlar kimin şerefine düzenleniyorsa onun daha önce orada bulunması lâzım. Biz geç gittik.

— *Hem de sizin için düzenlemiş resepsiyona?*
— Benim için, evet (gülüyor). Biz vardığımızda partide her-

kes elinde kadehle hararetli konuşmalara dalmış. Geç kalmışız, acemilik, insan zamanla öğreniyor. Genelde, İngiliz aristokrat tabakası gerçekten kibardır. Gecikme hakkında Allen hiç bir imâda bulunmadı.

Allen ile dostluğumuz devam etti. Zeki Velidi'nin de yakın dostuydu, sonra vefat ettiğini duyduk. *The Problems of the Turkish Power* diye önemli bir kitap çıkardı; 16. yüzyılda Türkiye'nin bir dünya devleti olduğunu anlatıyor; Afrika'da, Hindistan'da, Hollanda'da her yerde Türk'ü görüyorsunuz. Osmanlı, bugünkü Amerika gibi... Meselâ Endenozya'da Açe'de Sultan Alaeddin var, Hollandalılarla savaşıyor, fakat top yok ellerinde, ötekilerin topu tüfeği var. Osmanlı padişahı oraya bir heyet gönderiyor; kale yapmak, top dökmek için... Tasavvur edin, Endonezya nerede, İstanbul nerede? Orta Asya'da Ruslara karşı oradaki hanlara 300 tüfekli yeniçeri gönderiyor. Dünyada Avrupa'nın üstünlüğü, ateşli silâhlar ve ateş gücü yüksek gemilerle... Osmanlı'nın gücü de bunlara sahip olmaktan geliyor. Avrupa karşısında ümitsiz kalan her Asya devleti Osmanlı'dan yardım istiyor. Hint Okyanusu'nda, Hindistan'da, Endonezya'da, Arabistan'da Osmanlı adı *Rûmî* idi, Rumî demek, Anadolulu (Türk) demek. Eskiden Arap ülkelerinde Anadolu'ya *Bilâdurrum* denirdi.

— *Rumla ilgisi yok...*

— Rumîler Asya'da ücretli tüfekli asker olarak sultanların hizmetine giriyor; hatta Babur'un, Hindistan'da büyük 1526 Panipat muharebesinde kendi ordusunda iki Osmanlı topçusu vardı. Özetle, Kanunî devri böyle bir dünya devleti; Hollandalılar İspanya'ya karşı isyan etmiş, onlara yardıma geleceğim diyor. Protestanlara mektuplar gönderiyor Kanunî, o zaman Barbaros Hayreddin Marsilya'ya Fransızlara yardıma gider. Allen, 16. yüzyılda Osmanlı dünya gücünü, *Problems of The Turkish Power in The Sixteenth Century*'de (Londra, 1963) anlatır. Londra'da başka bir Türk dostu ile tanıştım: Prof. Bernard Lewis.

— Paul Wittek'in seminerinde tanışmıştınız, 1950'de.
— Bernard Lewis ile, demek ki yarım asırlık bir dostluğumuz var.

— Türkiye'yi seven birisi, birçok kitabı Türkçe'ye çevrildi.
— Türkiye'yi şu bakımdan seviyor; bir kere, W.E.D. Allen gibi Türk tarihinin romantizmi çekiyor onu, ama bir taraftan da Türkleri, İsraillilerin, Yahudilerin dostu olarak görüyor; 16. yüzyılda İspanya'dan sürülen Yahudileri yurdumuza kabûl etmemiz, bugün İsrail'le sıkı münasebetlerimizin tarihî arka plânı. Kişi olarak Bernard dostlarına kalpten bağlılığı olan birisi... Onu dünyada Türk dostu yapan *Emergence of Modern Turkey* adlı eseri; Türkçe'ye tercüme edildi. Eser Türkiye'yi, İslâm dünyasında en ileri örnek bir memleket olarak takdim ediyor. O bakımdan Türklerin kalbini kazandı. Bernard Lewis bir oryantalist olarak yetişmiş, hocalarından biri meşhur H.A.R. Gibb'tir. Lewis üç doğu dilini, Türkçe, Arapça ve Farsça'yı mükemmel bilir ve konuşur. *Encyclopaedia of Islam*'a editör ve yazar olarak katkısı önemlidir. *Encyclopaedia*, Hollanda'da, Leiden'de (E.J. Brill firması) çıkmıştır; İslâm, din, kültür ve tarihi üzerinde en önemli kaynaklardan biridir.

— İlk intibanız neydi Wittek'in seminerinde tanıştığınızda?
— Wittek ile dosttuk, o zaman Arvanid Defteri çıkmıştı. Beni oryantalistler arasında tanıtan o kitaptır. Lewis *Encyclopaedia of Islam*'ın 2. baskısında Osmanlılara ait hemen hemen bütün makaleleri bana yazdırdı. Öyle sanırım ki, Lewis, Türk tarihinin doğru yazılmasını isteyen bir insan olduğundan bu işi bir Türk'e havale etti. Lewis'e demişler ki, "Bir Osmanlı tarihi yaz," popüler bir tarih... Büyük bir İslâmist ama Osmanlı tarihinin o kadar derinliğine inmemiş, bana siz "yazar mısınız" diye teklif etti... *Classical Age* ortaya çıktı böylece... Lewis öğrencilerini de daima destekler. Onlara mezun oldukları zaman yer bulur, yerleştirir.

— Türkçe'ye ne yazık ki çok geç çevrilen kitabınız Classical Age*'i daha sonra konuşacağız. Lewis, iyi bir insan, iyi bir hoca yani...*

— Ona yakında çıkan *Şâir ve Patron* adlı eserimi gönderdim, hemen teşekkür ediyor ve, "Ben de artık şiir ile uğraşmaya başladım," diyor (gülüyor). Biliyorsunuz eşinden boşandı, Princeton'a gitti. Osmanlı hanedanından bir hanımla beraberdi. Princeton'da güzel bir villada yaşıyorlar, üniversite el üstünde tutuyor. Princeton'da iken beni davet etti evine, bir resepsiyon verdi. "Osmanlı prensesini" bu vesileyle tanıdım.

— Kimin soyundan?

— Bilmiyorum, daha önce Mısır'da evlenmiş bu hanım; annesi de vardı evde. Lewis'den de ayrıldılar sonra. Lewis ile mektuplaşırız. Şunu keşfettik; ben doğum tarihini 1916 diye uydurdum ya, o da 1916 doğumlu, ben mayıs dedim ya, o da mayısta doğmuş (gülüyor). Kanunî Süleyman, Şeyhulislam Ebussuud'a yakındı, çok severdi onu.

— Hocam Ebussuud Efendi'yi kimi seviyor, kimi gerici diye sevmiyor. Tempo *dergisinde çalışırken tarihteki önemli kişiler*

Yarım asırlık bir dostluk: Bernard Lewis ile İnalcık.

gibi bir başlık altına onu da almıştım, çok popüler ve ünlü bir din adamı-yazar gerici demişti Ebussuud Efendi ile ilgili...
— Ebussuud Efendi din adamı tabii, Kur'an tefsiri yazmış, büyük ulemadan. Bizde maalesef tuhaf bir davranış var.

— *Siyah beyaz diye ayırıyoruz.*
— Ayırıyoruz, bir din âlimine gerici diyoruz. Gerici-ilerici, bunlar maalesef Türklerin zihnini, psikolojisini bozuyor, ikiye ayırıyor halkı.

— *Düşünmeyi de engelliyor.*
— Anlamayı engelliyor. Lewis'e ait bir hatıramı anlatacaktım. Ebussuud büyük bir âlim, Kanunî ona demiş ki, "Sinde sindaşım, dünyada yoldaşım, âhirette kardaşım." Aynı yaşta oldukları için... Lewis bana bir gün Kanunî'nin sözünü tekrarlayarak, "Yaşta yaştaşım, ahrette kardaşım," dedi. Valla güzel, dedim, yaşta yaşıtız, ama ahrette cennette mi cehennemde mi beraber olacağız bilmiyorum (gülüyor). Böyle şakalaşırız. O çok canlıdır bu yaşta, hâlâ yazıyor. Son eserleri çağdaş İslâm ve Batı arasındaki sorunlar üzerinedir. Türkçe çevirileri yapıldı.

— *İngiltere sizin hayatınızda önemli bir ülke olmuş.*
— İngiltere adeta benim ikinci vatanım oldu. Kültürünü anlamak için çaba harcadım; sevdiğim insanlar, dostlarım var. İngiltere ile bu ilişkim ve İngilizce kitaplarım yüzünden olacak ki, İngiltere Royal Historical Society, Kraliyet Tarih Cemiyeti'ne üye seçildim.

— *Muhabir üye olmuşsunuz, yıl 1974... 1973'te de* Classical Age *kitabınız çıktı ve yine Londra'da.*
— Evet, ilk İngilizce kitabım orada çıktı. Bir müddet sonra da Royal Asiatic Soceity şeref üyesi yaptı...

— *1978'de, bu defa şeref üyesi oldunuz...*
— Evet.

— 1995'te de The British Academy tarafından Honorary Membership verildi size.
— İngiliz Akademisi'ne seçilmek önemli bir şey. Eşimi kaybettiğim zaman, 1989 yılında, üzüntümü atmak ve evden uzaklaşmak için Londra'ya gittim. Regents Park vardır Londra'da; Shakespeare oyunları yazın orada oynanır, nefis bir parktır, gül bahçesi meşhur. Ona yakın eski, güzel bir otelde on beş gün kaldım.

— Acınızda sığındığınız, sıkıldığınızda koştuğunuz bir yer olmuş Londra tam anlamıyla...
— Evet.

— 1973'te Londra'da basılan ilk kitabınızdan, The Ottoman Empire: The Classical Age *kitabınızdan söz edelim.* Encyclopaedia of Islam*'a yazdığınız makalelerin etkisi olduğunu söylediniz. Nasıl başladınız bu kitaba?*
— *The Ottoman Empire: The Classical Age* Londra'da Weidenfeld and Nicolson diye meşhur bir firma tarafından basıldı. Bana yazılan mektupta, "200 sayfayı geçmesin ve uçakta bir yolcunun okuyabileceği, popüler bir kitap olsun," denildi. Yazmaya oturduğum zaman zorlandım; o kadar popüler bir kitap yazamazdım. Hem popüler, hem de kısa... Sonuçta yarı popüler bir kitap oldu, Princeton'da tamamladım onu.

— Türkiye'de 2003 yılında çıktı kitabınız, siz 1973'te yazdınız, 30 yıl sonra Türkiye'ye geldi.
— Evet, öyle oldu ne yazık ki. Kitap ondan önce yedi dile tercüme edildi. Önce Sırplar tercüme etti, sonra Hırvatça, Romence, Ukraynaca, Makedonca, Arnavutça, Yunanca... Yunanca çıkmasına sevindim. *Zaman* gazetesi Prof. Zachariadou ile bir söyleşi yapmış, orada diyor ki, "Yunanistan'da Osmanlı üzerine bu kitap okunuyor."

— Çok ilgi görmesini neye bağlıyorsunuz?
— Sanırım, hadiselerden bahsetmeyip devletin yapısından

bahsetmem önemli oldu... Orada Pir Sultan Abdal bile var. İkincisi, kısa ve özlü olduğu için üniversite talebeleri seviyor.

— *Hocaların herkesin anlayacağı dilde yazması çok faydalı oluyor, geniş çapta okura ulaşabiliyor ve bilinçlenme sağlıyor. Siz de çok memnunsunuzdur bu ilgiden değil mi? Balkan ülkeleri yıllardır bu kitabı bekliyormuş gibi...*
— Evet, elkitabı oldu neredeyse. Çok memnunum, kitabı Londra'da "Dünya Medeniyetler Tarihi" serisine koydular; "History of Civilization" serisinde çıktı. Beni tatmin eden şey şudur: Bu kitabın yazılmasına Lewis sebep oldu. Ben böyle popüler bir kitap yazmazdım bir kere... Şu da beni sevindiriyor; Balkanlar'da Osmanlı tarihi tamamen çarpık bir şekilde okutulur; Osmanlı kılıçla gelmiş, yerli Hıristiyan köylüsünü esir etmiş, elinde ne varsa zaptetmiş... Komünist dönemi tarihçiliğinin yorumu kısaca budur. Arap dünyasında yazılan kitaplar aynı şekilde düşmancadır. Arap memleketleri ile bir anlaşma yapıldı Paris'te ve eşim Şevkiye Arapça bildiği için Arap mekteplerinde okutulan tarih kitaplarında Türkiye'ye ait kısımlar üzerinde çalışan bir komisyonda üye olarak vazife gördü. Araplar, Osmanlı devrini istismarcı, baskıcı, kötü ve karanlık devir olarak öğretirler.

— *Böyle bilinmeyenleriyle çöküş dönemini de yazmayı düşünüyor musunuz?*
— Ömrüm izin verirse, öteki işleri tamamlamaya çalışıyorum. Beyrut'tan mektup yazıyorlar, çeviri süratle satılıyormuş, Beyrut'tan aynı firma *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* kitabımı istedi Cambridge'den, onu da Arapça'ya tercüme ediyorlar. Demek istiyorum ki, Türkiye tarihine böylece sempati uyandı. Benim ikinci derecede önem verdiğim bir kitap *Classical Age*, popüler ama, meselâ *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar* kitabımı daha önemli bulurum; bu son kitap Prof. E. Radushev tarafından Bulgarca'ya tercüme edildi.

— *Hocam o kadar kötü popüler eserler var ki kendinize haksızlık ediyorsunuz. Akademisyenlerin dışında insanlara da ulaşması daha çok insanın fikrinin değişmesi demek değil mi?*
— Gazete muhabirleri, yazarlar Osmanlı tarihi üzerinde birtakım sorular hazırlıyorlar, benden mülakat istiyorlar. O kadar ilkel şeyler soruyorlar ki... Meselâ biri geldi, Fatih Sultan Mehmed eşcinsel miydi diye soruyor. Sonra Ermeni meselesi hakkında ne düşünüyorsunuz, başlıca soru. Osmanlı'nın dünya politikasında rolü, Avrupa'da rolü neydi, Fatih devrini, Kanunî devrini nasıl değerlendiriyorsunuz, diye soran yok. Yok eşcinsel mi değil mi? Şarap içer miydi içmez miydi?

— *Tarihe çok ilgisiz olunca, bilmeyince, merak dedikodulardan ibaret olunca içinden cımbızla bir cümleyi alıyor ne yazık ki... 1956-57 yılında Rockefeller Bursu'yla bu defa biraz daha uzun süreli ABD'ye gittiniz. Gidişinizin arka plânı neydi?*
— DTCF'nde Amerikan tarihi dersleri konmuştu ve Amerika'dan gelen profesörler misafir profesör olarak bu dersi okutuyorlardı. "Birisini gönderelim Amerika'ya, Amerikan tarihi derslerini takip etsin ve aramızdan bir Türk profesör bu işi üzerine alsın," diye karar verildi ve bu iş için ben seçildim. Harvard Üniversitesi'ne gidip bir sene Amerikan tarihi derslerini takip edeceğim... Bunun mali desteğini The Rockefeller Foundation sağladı. Bir burs verdiler, burs 15 Eylül 1956'dan 5 Eylül 1957'ye kadardı (belgelerine bakıyor), izinli sayıldım. Ailemle gittik, Boston civarında Cambridge'de kaldık.

— *Bir tür öğrencilik gibiydi* denebilir mi?
— Hayır. Rockefeller Foundation'ın burs verdiği profesör yahut araştırmacıyla Foundation'ı temsil eden bir kişi temasa geçiyor; bu paranın ne zaman, ne şartlarla verileceği, sizin ne zaman ve hangi sıfatla gideceğinizi müzakere ediyor. Bu kişi John Marshall adında çok nazik bir kimseydi, benimle temasa geçti. Doktora aldığım ve doçent olduğum için, "Siz öğ-

renci olamazsınız, bu durumunuz dolayısıyla ziyaretçi profesör olarak alalım. Hanımınızı da 'visiting scholar' alalım," diyordu mektubunda. Şevkiye o zaman Arapça asistanıydı ve doktorasını yapıyordu. Böylece statümüz tayin edildi. Eşimle beraber gittik. Marshall, New York'a vardığımız zaman bizi evine davet etti, yakınlık gösterdi.

— *Siz küçük kızınızı, Günhan'ı da mı alıp gittiniz? Aslında çok küçük de olmamalı o zaman.*
— 9 yaşındaydı. Eylül'de hareket ettik. Üç ayda bir Rockefeller Foundation'a rapor vereceğim, Harvard'da profesörlerle temaslar yapacağım. Şevkiye de Harvard'a bağlı hanımlar için bir Graduate School var, orada "visiting scholar" olarak faaliyet gösterecek. Orada bize verilen aylık ücret 300 dolar (gülüyor), o zaman iyi paraydı, yetiyordu, bir de "family alliance" vardı, 115 dolar, demek ki bize ayda 415 dolar tahsis edilmiş. Bunları mektuplardan çıkardım (belgelere bakıyor). O bir sene bizim hayatımızda gerçekten özel bir dönem oldu. Cambridge'de şehir dışında bir daire kiraladık, yerleştik.

İnalcık'ın kızı Günhan 10 yaşında.

— Bu daireyi onlar mı ödüyordu?
— Yok, biz kendimiz ödüyoruz, aylık toplam 415 doları veriyorlar, hiçbir şeyden onlar mesul değil. Ev iki katlı ve oldukça genişti, Günhan'ı da bir mektebe yerleştirdik. Bir sürpriz de Bursa'da toz toprak içinde bir odada Bursa sicilleri üzerinde çalışırken benimle konuşan Prof. William Langer'di tabii, anlattım size. Kendisi Harvard Üniversitesi'nde seçkin bir profesör, beni kendi doktora öğrencilerinin jürilerine çağırıyordu, jürilerde bulundum. Bu jürilerden biri de J.G. Harris'in doktora imtihanıydı; Harris, Türkiye üzerine, Türkiye-Amerikan ilişkileri üzerine doktorasını sonradan neşretti. İkinci kitabı da tercüme edilmiştir zannediyorum Türkçe'ye. Sonradan ailece arkadaş olduk. William Langer ayrıca benden *An Encyclopaedia of World History* adlı kitabının Osmanlı kısmını gözden geçirmemi istedi. Dördüncü edisyonu için işbirliği önerdi.

— William Langer'in uzmanlık alanı neydi hocam?
— William Langer Viyana'da okumuş, 19. yüzyıldaki Osmanlı-Avrupa politikasını inceliyor, 19. yüzyılda bütün büyük devletler bu imparatorluk bir gün çökecek diye bakıyor. Bunun mirasına kim konacak?.. Rusya mı yoksa Batı mı? Langer, "İstanbul, dünya politikası ve diplomasisinin merkezi haline gelmişti," diyor. Viyana'da okuduğu için Osmanlı'yla ilgisi orada başlamış. Prof. Langer aynı zamanda Amerikan tarihçilerinin toplandığı bir derneğin, *American Historical Association*'ın başkanı, onun sayesinde bazı üniversitelere gittim, konferanslar verdim. Mükemmel dost bir insandı, yaşlıydı, yıllar sonra 1972'de ben Chicago'ya geldikten sonra öldüğünü duydum.

— Harvard Üniversitesi'nde dersleri takip ediyorsunuz, üç ayda bir Rockefeller Foundation'a rapor veriyorsunuz, kütüphanede çalışıyorsunuz. Kimlerin dersini takip ettiniz?
— Dersleri takip ediyorum ama dışarıda da meslektaş muamelesi görüyorum, William Langer beni tanıtıyor; Bursa'da toz

toprak içinde nasıl çalıştığımı anlatıyor. Tabii, kütüphanede çalışıyorum. Takip ettiğim derslerin profesörleri arasında Frederic May vardı; American West üzerinde büyük bir mütehassıs; ilginçti, onun son dersinde bulundum. Yaşlı bir adam. Alkışlarla son dersini yaptı. Sonra, dostum, kıymetli bir sosyal tarihci olan Prof. Oscar Handlin. Handlin, çok popüler bir Amerikan tarihçisi. Sebebi de Amerika'ya gelen göçmenlerin tarihini yazması... Onların mektuplarını toplamış; göçmenler New York'a geliyor ve biliyorsunuz Staten Island'da iniyor; Rus, İtalyan, Leh... Kendisi galiba Çek'ti. Her derste en aşağı 100 kişi toplanırdı ve dersi alkışlarla biterdi. Parlak bir profesördü. Onun kitaplarını da okudum, ayrıca Amerikan Anayasa Tarihi derslerini takip ettim. Harvard'daki bu bir senemin mesleki hayatımda, tarih görüşüm üzerinde derin bir tesiri oldu.

— *Kısa bir geçmişleri olduğu için merak ettim: Amerikan tarihçiliği nasıldır?*
— Amerikan tarihçiliği farklıdır. Amerika devletinin kısa bir tarihi olduğu için –iki asırlık– tarihçiler sosyal, ekonomik ve nüfus üzerinde, yani tamamen sosyal konular üzerinde derinleşirler. Harpten çok sosyal tarihle ilgililer. İkincisi, o zamanlar Amerika'da yeni bir akım var: "Political Science." Tarihi, sosyolojiyi, siyaset bilimini kullanarak siyasî hadiseleri, gelişmeleri takip eden bir disiplin.

— *O zamanlar burada olmayan, en azından yaygın olmayan bir alan değil mi?..*
— O zaman Türkiye'de çok bilinmiyor, ilk defa Amerika'da çıkıyor. Şimdi bizde siyaset bilimi yaygın bir alan, Bilkent Üniversitesi'nde Prof. Metin Heper bu alanda seçkin bir isimdir.

— *Zaten Braudel ile sosyal tarihe ilginiz oluşmuştu, "Political Science" ile böylece siz de farklı yöntemler düşünmeye başladınız... Bu arada eşiniz de derslere gidiyor değil mi?*
— Tabii, Osmanlı tarihine böyle bir görüşle yaklaştım. Eşim Şevkiye orada meşhur bir İslâmiyat profesörü olan Hamilton

Gibb'in tarih derslerini takip ediyordu. Gibb, İngiliz, Oxford'dan oraya çağrılmış, dünyaca tanınmış bir profesördü. Onunla dostluk kurduk Harvard'da. Ben de bazı derslerine gittim, evimize çağırdık; Türk yemeklerini çok beğendi. O zaman hakikaten İngiliz mutfağı yoktu, İngilizler şimdi öğrendiler güzel yemek yapmayı, dikkat ederseniz bugün BBC'de yemek yapma programları çok popüler (gülüyor).

— *Eşiniz DTCF'nde Arapça Dilleri bölümünde asistan...*
— Evet, tabii genelde İslâm kültürüyle ilgileniyor. Şimdi yıllar sonra, ben yine İngiltere'deyim; 1958 ya da 1959 olabilir, Gibb, hasta olduğundan İngiltere'ye dönmüş, ben de Cambridge'deyim. Gibb kötürüm olmuş, yürüyemiyor, tekerlekli sandalyede... Bana bir öğrencisini göndererek evine çağırttı, unutmamış. Cambridge'deki dostluğumuza bir karşılık vermek istedi. Gönderdiği öğrenci Ira Lapidus, sonra California'da profesör oldu, onun İslâm tarihi Türkçe'ye de tercüme edildi. Prof. Gibb aynı zamanda H. Bowen ile beraber Osmanlı kurumlar tarihi üzerine iki cilt bir kitap çıkardı. (*Islamic Society and the West*, Londra, 1950-1957). Gibb'in *Encyclopaedia of Islam*'ın (EI) çıkmasında büyük rolü vardır.

— *Pek çok makale yazdınız bu ansiklopediye. İlk makalenizi hatırlıyor musunuz?*
— İlk makale Arnavutluk'la ilgiliydi, 1432 tarihli Arvanid Defteri yayını dolayısıyla Balkanlar tarihi üzerinde uzman sayılıyordum. Arvanid Defteri, okunması çok güç, derkenarları (bir yazının kenarına çıkılan yazı) olan, yaklaşık 150 sayfalık bir belge... O derkenarları okumak şarkiyatçılar arasında bana bir yer kazandırdı. Bugüne kadar *Encyclopaedia of Islam*'da 43 kadar makalem çıktı; *Balkan, İstanbul, timar* maddeleri vb. *Encyclopaedia of Islam* İslâmoglar arasında tanınmama vesile oldu. Ansiklopedi maddesi yazmak da benim üslubuma ve tarihçiliğime etki yapmıştır. Ansiklopedi maddesi yazarken açık olacaksınız, kısa cümleler yazacaksınız ve

esaslı bilgi vereceksiniz, lüzumsuz sözler söylemeyeceksiniz. Bunların benim üslubuma ayrıca tesir ettiği kanısındayım. EI'da son makalem *Wazîr* maddesidir. Şimdi üçüncü baskı için hazırlık yapıyorlar. Oxford'dan, üçüncü "edition"'a "advisor" olarak davet edildim.

— *Bu sahadaki otoritenizi kabûl eden bir teklif aynı zamanda... Böylece birçok yeni konuyu da araştırdınız değil mi?*
— Ansiklopedi maddeleri yazmanın yazı stilime etkisinden söz ediyordum. Tabii, bunun yanında bana çeşitli konularda araştırma yolu açmıştır. Meselâ, *Azak* maddesinin yazılmasını istiyorlar, *Azak* maddesinin arkasından Hüsrev Paşa geliyor. 16. yüzyılda ve 19. yüzyılda yaşamış Hüsrev'leri araştırıyorum. Ondan sonra Mâ', yani Su geliyor, su hukuku, Osmanlı devletinde göletler, kuyu hukuku vs. araştırmam gerekiyor. Demek istiyorum ki, daima değişen konularla ufkum genişliyor.

— *Besleniyorsunuz...*
— Her madde üzerinde esaslı araştırmalar yaptığım için dosyalar arttı. Meselâ oraya *Ma* (Su) için iki sütun istiyorlar sizden.

— *Sizse yığınla şey okuyorsunuz.*
— Okuyorsunuz, topluyorsunuz, koca bir dosya oluşuyor.

— *Ansiklopedi Türkçe'ye çevrilmedi değil mi?*
— *Encyclopaedia of Islam*, ilk edisyonu Hıristiyanların çıkardığı bir ansiklopedi. Türkçe'ye tercüme edildi, Halide Edip'in kocası Dr. Adnan Adıvar tercümenin başına geçti, tabii bizler de, Türk tarihçileri olarak ilâveler yaptık. Bu ansiklopedi, MEB tarafından *İslâm Ansiklopedisi* olarak çıkarıldı. Şimdi bir de İstanbul'da Diyanet Vakfı'nın çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi* var, 25 cilt çıktı, devam ediyor. Memleketimizdeki fikir ayrılığını belirten bir durumdur bu. Batı'nın İslâm'a ve Türke karşı bakışını kabûl etmiyoruz anlamında.

— *Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*
— Ben iki tarafa da yazıyorum, *Encyclopaedia of Islam*'da çıkmış olan bütün makalelerimi tercüme ediyorlar burada. Zaten yazdığım konuların dinle ilgisi yok.

— *Adnan Adıvar'ı da tanımış oldunuz bu vesileyle. Biraz bahsedelim mi? Artık çok az bir kesimin tanıdığı, unutulmuş birisi. Halide Edip Adıvar'ı da tanıdınız mı?*
— Tabii. Halide Edip Hanım'ı şöyle tanıdım; Ankara'da İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü dolayısıyla çağrıldığım konferansta Halide Hanım başkandı. Onun idaresinde konferansımı verdim, 1953 yılında.

— *Fazla ilişkiniz olmadı mı?*
— Olmadı. Paris'te yaşadılar zaten, Adnan Bey orada hoca oldu ve *La science chez les Turcs* (Türklerde Bilim) adıyla önemli bir kitap çıkardı. Tabii o şartlar altında kitapta bazı bahisleri ihmal etmek zorunda kaldı. Şimdi bu konuda Almanya'da profesör olan dünyaca tanınmış Dr. Fuad Sezgin var. Adnan Bey'le Halide Hanım İnönü zamanında döndüler Türkiye'ye. Benim tanışmam da o zamana rastlar. Şimdi Amerika'ya dönelim.

— *ABD'de başka yerlere geziler de yaptınız mı?*
— Amerika'da güneye, Alabama'ya gittim, dostumuz, Harvard'dan tanıdığım George Harris o zaman dışişlerine intikal etmişti, Türkiye hakkında rapor hazırlardı, karısı Joanne Alabamalı'ydı, babası orada bir banka müdürüymüş. Otobüsle seyahat ederek Amerika'yı tanımaya çalıştım, babasının evinde misafir kaldım. Kırlarda zenciler kulübe gibi evlerde yaşıyorlar, çok fakirler besbelli... Sivil savaştan sonra da zencilere karşı daima bir ayrılık kalmıştır güneyde. Sefaleti görüyorsunuz. Güney eyaletlerini gezdim.

— *Meşhur Road 66'e gittiniz mi? Eski karayolu...*
— Yok ona gitmedim. Alabama'da, Virgiana'da bulundum,

New York'ta bir sene yaşadım, oldukça iyi bilirim, daha sonra Amerika'ya çeşitli vesilelerle sekiz-on kere gittim. Chicago, Illinois'de yirmi yıl yaşadım, Indiana'da Üniversite'de konferanslar verdim. 1956-57'de Massachusets'te ailemle bir sene yaşadık, Main'ı gezdim, California'ya birkaç kere gittim, Los Angeles ve San Francisco'da bir müddet kaldım. Amerika'da en uzun Chicago'da kaldım. O zamana kadar on iki kere gitmişim. Amerika'ya; çeşitli konferanslar, davetler dolayısıyla... 1957'de ailemle dönüşü gemiyle yapmayı düşündük. O zaman Holland American Lines şirketinin iki gemisi var: *Constitution* ve *Independence*. Biz *Independence*'da yer ayırttık. Daha çok Amerikalılar için bir turist gemisi; Napoli'ye kadar gidiyor, yolda Nice'te, Monaco'da duruyor. Her gittiği yerde de bir festival var, öyle ayarlamışlar. Çok güzel bir seyahatti, Günhan kızımız, gemide tertiplenen yarışmada hediye kazandı. Napoli'ye kadar geldik. Napoli'de soyulduk. Tıpkı bizim kapkaççıların taktiği ile hem de... Amerika'dan yüklü geliyoruz, bavulları gümrükte bıraktık, pusulalarını aldık, biraz yürüdük. Yanımızda birkaç genç kavga etmeye başladı (gülüyor), birbirleri ile kavga ediyorlar ve derken bir de baktık cüzdan yok, kavga arasında bizi soymuşlar (gülüyor). Sonra baktım, çalınan cüzdanda bavulların numaraları var, hemen gümrüğe koştum, böyle böyle bizi soydular, pusula da gitti, dedim. Sonra bavulları bulduk (gülüyor), otele taşıdık. Napoli'den İstanbul'a bir Türk vapuru ile geldik. Napoli bizim İstanbul'a çok benzer, tipik bir Akdeniz liman şehri; karmakarışık, ama çok câzip, karşısında güzel adaları var, İstanbul gibi.

— *Orada birkaç gün mü kaldınız, paralar da gitti, nasıl kaldınız?*
— Gemiyi beklemek için birkaç gün kaldık, idare ettik, hatırlamıyorum, belki başka yere para koymuştuk.

— *Sonra geri döndünüz, Ankara'da* DTCF*'nde derslere başladınız.*
— Evet. 1957'deyiz; o yıl çok ilginç bir olay oldu. Basın Ya-

yın'dan, Nato memleketleri arasında Türkiye'yi tanıtma broşürü için bir yazı istendi, Eğitim Bakanı bu yazı ve makalelerin DTCF Tarih Bölümü tarafından hazırlanmasını düşünmüş. Bu da bana havale edildi. Yani AB'nin ilk adımları 1956 Şubatı'nda atıldı... O zaman Ecevit'ti galiba başbakan. Ecevit, İnönü mektebinde yetişmiş bir diplomat olarak titiz, ama uzağı göremeyen birisi, AB'ye girişi reddetti ve, "Yunanistan girsin, sonra biz de gireriz," dedi. Yunanistan bundan istifade etti, "Ben gideyim, sizi destekleyeceğim," dedi. Girdi, ondan sonra bize karşı AB'yi kullanmaya başladı. Hâlâ uğraşıyoruz.

— *Sizden araştırma yapmanızı istediler.*

— Evet. Şimdi bakın başbakanlık basın yayın genel müdürlüğünden gelen yazıda (yazıyı okuyor), Nato memleketleri arasında dayanışmayı takviye ve Avrupa ittihadı –AB– fikrini yaymak maksadıyla İngiltere'de bulunan teşekküllerden United Kingdom Council of European Movement'ın yeni faaliyete başladığı bildiriliyor; European Atlantic Group'un yayını *European Atlantic Review* adlı derginin tahrir heyeti başkanı Lord Duncan, bizim Londra basın ateşeliğimize müracaat etmiş ve Nato üyesi bulunan memleketler için hususi nüshalar neşredildiği halde memleketimiz hakkında böyle bir nüshanın henüz yayımlanmamış bulunduğuna işaret etmiş... Derginin Türkiye nüshasında Türkiye'de devlet-hükûmet sistemi, Türkiye'nin Nato camiası ve Avrupa'daki rolü, Türkiye ekonomisi, dış ticareti, hükûmetimizin Kıbrıs meselesi görüşü hakkında makalelerin ve tarihimizin ana hatları, milletimizin hususiyetleri, kültür ve sanatımız ile ilgili diğer müteferrik makalelerin ihtiva etmesi düşünülmüştür. Arkasından, basın ataşeliğimizle işbirliği halinde BBC ve Independent TV servislerinde özel Türkiye programları tertip edilecek. Buraya gönderilecek makalelerin bir kısmını benden istiyorlar. Bu çok önemli bir vesikadır. Görüyorsunuz o zaman Avrupa, Nato üyesi Türkiye'ye nasıl önem veriyor; Nato'nun önemini koruduğu o günlerde. Bu şansı kaybettik.

— Şimdi o şansı yeniden yakalamak için uğraşıyor her gelen hükûmet. Sizce Ecevit nasıl bir devlet adamı?

— Ecevit'in nasıl siyasete girdiğine ve parladığına bakarsak... İnönü her gördüğü gence tavsiye ederdi; "lisan öğren, İngilizce öğren, Fransızca öğren," kendisinin Fransızca'sı vardı, Lozan'da güçlük çekmişti. Ecevit ise kolej mezunu, Rahşan Hanım da; galiba Ecevit'in *Ulus* gazetesinde yazı yazmasını da İnönü teşvik etti. *Ulus*'ta zamanla Ecevit köşe yazarı oldu. İnönü'ye saygısı var, zamanla Halk Partisi içinde tanındı. Bir aralık bursla Harvard'a gitti; Kissinger'in Political Science ağırlıklı merkezinde dış politika üzerine çalıştı. Orada ilk kez genç Ecevit ile tanıştım. Biliyorsunuz, sonradan Kissinger, Başkan Nixon'a müşavir oldu. Kissinger o zaman Harvard'da Huntington gibi "political science" üstadı sayılıyor ve hükûmete fikirleriyle yardım ediyor... Meselâ Çin ile Amerika arasındaki buzların çözülmesi, Rusya'ya karşı yakınlaşmayı evvelâ Kissinger ortaya atmıştır. Amerikan politikasında büyük ağırlık kazandı zamanla, dışişleri bakanı oldu. Ecevit onun desteğiyle ilk kez ABD'ye davet edildi. Sonraları Ecevit, Halk Partisi'nin kalıplaşmış, Alt Oka bağlı, memleketin sosyal meselelerini görmeyen, basmakalıpçı bir grup haline geldiğini iddia etti, onlardan ayrılarak yeni parti kurmaya kalktı. Onun fikir arkadaşı Velidedeoğlu'ydu. O zamanlar biliyorsunuz, toprak meseleleri ve işsizlik dolayısıyla bir tedirginlik vardı toplumda. Meselâ şapka inkılâbı güzel gidiyor, fakat şapka inkılâbından önce ilgi duymamız gereken köylünün yaşam şartlarıdır, diyordu Ecevit.

— Karnı aç, ekonomik güçlükler içinde...

— Sosyal ve sosyalist fikirleri müdafaa etmeye başlayınca parti ileri gelenleriyle çatıştı ve kendi partisi DSP'yi kurdu, İnönü'ye karşı cephe aldı. Kastamonu'ya gittiği zaman kasket taktı, şimdi bütün onun taraftarları kasket giyer (gülüyor), emekli memurlar başına kasket giyer. Baktı, köylü arasında hiç kimse şapka giymiyor... Köylünün krediye, ekmeğe teknolojiye ihtiyacı var, diyor. Hakikaten o zaman sosyal mese-

leye eğilen bir politikacı olarak büyük ün kazandı ve başbakan da oldu sonra. Yıllar sonra Amerika'yı tanınmış bir devlet adamı olarak ziyaret etti, orada görüştük.

— *Siz Chicago'dayken mi?*
— Evet, New York'ta Ermeniler bombalı suikastte bulundular Ecevit'e, oradan Chicago'ya gelip Chicago Üniversitesi'ni ziyaret etti. Kendilerini karşılamak için Chicago hava meydanına gittim. Ecevit ile eski tanışıklığımız var. Sonra arabaya beraber bindik, Rahşan Hanım anlatıyor: "Türk köylüsünü bilinçlendirmek lâzım, bunun için ben bir beyanname bastırdım, köylülere dağıtacağım," gibi şeyler söylüyor. Sol hareketler o zaman gençler arasında çok yaygındı, biliyorsunuz. Ecevit, siyasî mücadelesiyle, sosyal güvenliğe ait birtakım reformların yapıcısıdır; büyük hizmeti olmuştur işçi sınıfına. Öbür taraftan Halk Partili, İnönü ekolünden gelen bir politikacı olarak kültür ve din meselelerinde biraz katı tutum alıyor. Meselâ meclisteki protesto tarzını hiç tasvip etmedim.

— *Hangisini diye sorsam?*
— Türbanlı Merve Kavakçı ile Nazlı Ilıcak geldiği zaman... Başbakanın yapacağı şey, mecliste inzibat, güvenlik var, çağıracak ve Merve'yi ihtar edip çıkartacak. Ne yaptı? Bütün DSP milletvekillerini aldı arkasına ve o zamana kadar meclisin hiç görmediği biçimde, "Çık dışarı, çık dışarı," diye avaz avaz bağırmaya başladılar. Mecliste insanın tüylerini ürperten bir karşılaşma... Ecevit bu katı tutumunu sonra da devam ettirmiştir. Cumhurbaşkanımız anayasayı önüne fırlattığı zaman hemen dışarı çıkıp, mikrofonu alıp milleti tahriki... Bu da meclis içinde halledilecek bir şeydi, arkasından büyük iktisadi kriz başladı. Sebepleri başka, derin ama, bu hadise krizin patlamasına neden oldu. Birdenbire borsa spekülatörleri memleketi soydular. Demek istiyorum ki, Ecevit katı, sert tavırlı bir politikacıdır. Son seçimler halkın bunları nasıl karşıladığını gösterdi. Çok faydalı büyük işler yapmıştır tabii. Kıbrıs çıkarmasındaki milli kahraman sıfatını fazlasıyla benimsemiş görünüyor; ben

hatırlıyorum, İstanbul postanesi önündeki satıcıların sattıkları kartlarda "Kıbrıs Fatihi" olarak kutlanıyordu, Karaoğlan.

— *Gerçek anlamda çok vizyon sahibi olmadığını gösteriyor galiba aynı zamanda; bir şeye saplanınca bütünü göremiyorsunuz, malûm.*
— Mühim nokta şudur bence, Ecevit milletin bütününü ve günün şartlarını düşünerek uzlaşmaya götüren bir politika yerine, bunalımlar doğuran bir tutum benimsemiştir ki, bu bir devlet adamına yakışmaz. Buna karşı bakın 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, uzlaşmacı, şartlara göre politika oluşturan, dengeli bir siyasetçidir. Ben tarihçi olarak şunu söylemek istiyorum: AB meselesinde Yunanistan'ın oyununa geldik, geliyoruz.

— *Peki AB ile ilgili sizden istenen yazıları hazırladınız mı?*
— Evet, istenen yazıları hazırladım ve gönderdim. Demek ki, Avrupa Birliği tarihinde bizim de bir tuzumuz vardır, maalesef hâlâ uğraşıyoruz. Yunan orada oldukça bizim için AB'ye girmek çok güçtür. Türkiye karşısında bu üstün durumunu terk etmesine hiçbir Yunanlı razı olmaz. Bunu nasıl anlamadı bizimkiler?

— *Sizce AB'ye katılmak ille de gerekli midir?*
— AB'ye katılmak çok gereklidir. Yunanistan'ı nötralize etmek ve memlekette birlik ve tam demokrasinin yerleşmesi için...

— *İlla birinin bize bir şeyleri yaptırması mı lâzım? Kendi başımıza yapamaz mıyız?*
— Bakın, Tanzimat'tan beri Avrupa'nın baskısı ile insan hakları (o zaman Hıristiyan azınlık hakları) ve yarım yamalak demokrasiyi almaya çalıştık.

— *Hiç kendi kendimize karar verip harekete geçemiyor muyuz?*
— Tabii, sebebi de şu; İkinci Meşrutiyet'i yapan, II. Abdülha-

mid'i tahttan indiren subaylardır, ordudur. Memleketi istilâdan kurtaran subaylardır, ordudur. Memleketimizi Batılı bir toplum haline getiren ordudur, Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal bütün reformların bekçiliğini ünlü Gençliğe Hitabesi'yle gençliğe bırakmıştır... Hitabe adeta ikinci bir anayasadır. Bunu Harbiyeli okuyor, Atatürk'ün kurduğu rejimi kurtarmak vazifesi son kertede bana verilmiştir, diyor.

— *Harbiyeli diyor da gençlik bilinçsiz mi? O şuuru verememiş miyiz tüm gençlere?*
— Evet ama meclis ve anayasa dururken memleketi, rejimi kurtarma vazifesini hiçbir kurul üzerine alamaz, bu demokrasiye aykırıdır. Darbe arkasına darbe gelmiştir Türkiye'de. Bir İngiliz gazetecisi yazmıştı: Türk demokrasisi hastadır, bir darbeler demokrasisidir, diyor.

— *Bizim tarihî gerçeğimiz bu, illa başkalarının bize dayatması mı lâzım?*
— Bir bekçi istiyoruz; ya Avrupa ya ordu olacak. Çıkar yol seçimlerdir, çok şükür Orta-Doğu'da serbest halk seçimleri gerçekleştiren ilk memleketiz. Erbakan başbakanken tehlikeli bir manevra yapmak istedi; askeri, yani subayın emrindeki eri ayırmak için birtakım beyanlar yaptı. Her bir alayda bir cami, namaz yeri yapılması gibi teklifler yapıldı orduya. Yani eri, komuta heyetine karşı kışkırttı, bu çok tehlikeliydi. Onun için Erbakan'ı çok hatalı buluyorum, bugün yine bir parti başkanıdır, ama Türk halkı olgunluğunu gösteriyor.

— *Siyasî açıdan demek ki illa bekçi istiyoruz sonucu çıkıyor...*
— Başlangıçta anlattım. Sosyologlar, diyor ki: Bir toplumun başka bir kültüre tam adapte olması kanunla, zorla olmuyor; bir sosyal gelişme meselesi bu. Bu gelişme de istediğiniz modelden tamamen farklı neticeler verebiliyor. Afrika ve Arap memleketlerinde demokrasi bir türlü yerleşemiyor, Batılılaşma olamıyor, çünkü yerli kültürü aşmak, kökünden değiştirmek, fabrika yapmakla, demiryolu yapmakla olmuyor.

— *Hatta ileri gidersek ucube çıkıyor.*
— Evet. Türkiye'de de bir bakıma bu öyle, Samuel Huntington son olarak parçalanmış, kamplaşmış ülkeler diye tanımlıyor bu gibi toplumları. Siz türban takmıyorsunuz (gülüyor) ama birçok türban takanlar var yolda. Selâmlaşmak için selâmünaleyküm diyor, siz merhaba (gülüyor) diyorsunuz. İşte Huntington, bu tip toplumlara kültürce bölünmüş-parçalanmış toplumlar diyor.

— *Haklısınız. Biraz geri dönelim. 1955, 6-7 Eylül'de İspanya'daydım, demiştiniz. 6-7 Eylül olaylarını orada mı duydunuz?*
— Dönüşte o hadise olmuştu, İstiklal Caddesi'nde dükkânların kepenkleri ve camları yere indirilmiş, o perişan hali gördüm. Varlık Vergisi kanunu, Osmanlı devrindeki *Avarız* vergisine benzer. Cumhuriyet devrinde birçok Osmanlı âdet ve politikası devam etmiştir. Tanzimat devrinde yapılmış kanunlar halen devam ediyor; bilhassa yargıda... İşte 2004'te onları değiştirmeye çalışıyoruz.

— *Avarız vergisi nedir?*
— *Avarız* vergisi şudur: Harp zamanı, olağanüstü ihtiyaç kendini gösterdiği zaman, devlet ek vergiler ve hizmetler isteyebilir, bu fevkalâde vergilere *avarız* vergisi denir. Fakat bunun karakterini değiştirdi bazıları; kendisini Türk toplumunun parçası saymayan sözde azınlıklara "madem ki Türkiye'nin sırtından para kazanıyorlar, hepsi zengin, onlardan fazladan vergi alalım" diye bir vergi koydular... Zengin Yahudi, Ermeni, Rum işadamından ölçüsüz vergiler aldılar, çoğu iflas etti.

— *Zengin olmayanlardan da alındı bu arada.*
— Tabii. Vermeyenleri de Aşkale'ye sürdüler, bu hakikaten Osmanlı geleneğinin kötü bir uygulamasıydı. 1955'ten, Varlık Vergisi'nden önce İstanbul'da hayli Rum, Yahudi vardı, terk ettiler yurdu.

— *Evet hocam. Siz İspanya'ya niye gitmiştiniz?*
— İspanya'da onomastik ilimler üzerine bir kongre için davet almıştım.

— *Onomastik ne demek oluyor?*
— Onomastik, şahıs ve yer adlarını bir belge olarak yorumlamaktır.

— *İnalcık olabilir mi meselâ?*
— Evet (gülüyor), bu adı neden almış? Batılılar Hıristiyan adlarını alıyor, Hıristiyan havari adlarını, Paul, John gibi din kültürünün devamı... Meselâ bizde ilk Osmanlılar zamanında peygamberin gazalarında sivrilen, kahraman biri olarak Hamza'nın adı çok kullanılırdı. Yani şahıs isimleri belli bir toplumdaki eğilim ve zihniyeti yansıtan bir belgedir, onları tasnif ederek birtakım sosyolojik neticeler çıkarılabilir. Yer adları çok önemlidir, belli bir yer adı, tarihi bir devrenin yahut kuruluşun damgasını taşır. İsim araştırmalarına onomastik denir.

— *İzini sürebiliyorsunuz böylece...*
— Evet, meselâ I. Haçlı Seferi'nde İznik önünde kâtliama uğrayan Selçuklu askerleri belli bir mezarda gömülmüştür. Türkler geldikten sonra onlara bir mezarlık yapıyorlar, bugün o köy yaşıyor, "Guristan," deniyor, mezarlık demektir, kimse ismin nereden geldiğini bilmiyor. Başka bir misâl vereyim. Osman Gazi, İznik'i almak için Kara-Tigin hisarını ele geçirmek zorundaydı; İznik'e yakın, gayet verimli bir ova içinde Kara-Tigin kalesini alınca, İznik'i aç ve susuz bırakırsınız. Köyün adı o zaman Kara-Tigin, çünkü o kaleyi 1080'lerde, Kara-Tigin adında bir Selçuklu emiri almış ve ismini koymuş; zamanla "g" düşüyor ve şimdi adı Karadin. Gittim oraya, köylü dedi ki, biz, "Karadin Akdin istemiyoruz, biz kara değiliz, kabûl etmiyoruz, müracaat ettik, değiştireceğiz köyümüzün adını." (Gülüyor) Açıkladım, sizin isminiz tarihî bir isim, bin sene önceye giden, bir Selçuklu kumandanının ismidir, tam ismi de

Kara-Tigin'dir, dedim. İzah ettikten sonra kani oldular herhalde. Bu suretle birçok köyün ismi değişti; Kızılköy, Kızıltaş vardı. Kızıl, komünizmin sembolü olduğu için, bütün kızıl adı taşıyan köylüler müracaat etti ve değiştirdiler isimlerini. Halbuki Ankara'da bir mahallenin adı Kızılbey; Kızılbey, I. Alaeddin Keykubad zamanında Bizans'a karşı Ankara'dan hareket eden gazilerin lideri... Mahallenin adını, mescidin adını, hepsini değiştirmeye kalkıyorlar... (Gülüyor) Yer adları, tarihî bir kanıttır. Şimdi bu davranış genel bir cereyan halini aldı, şuursuzca tarihimizi tahrip ediyoruz. İspanya'da Onomastik kongresine dönersek... İlginç tarihî bir yerde toplandık, eski imparatorluk merkezi, Salamanka'daydık.

— *İspanya'yı sevdiniz mi?*
— Çok sevdim İspanya'yı. İspanyol arşivlerinin saklandığı Simancas'a da gittim. Simancas arşivi örnek bir arşiv.

— *Ne açıdan?*
— Vesikalar kataloglanmış. İstediğiniz her şeyi hemen getiriyorlar. Barbaros Hayreddin, Tunus'a taarruz ettiği zaman yerli Arap hanedanı Beni Hafs İspanyollarla işbirliği yapmış. İttifakın Arapça antlaşmaları oradaydı, mikrofilm olarak aldım. İngilizler, bu arşivden Akdeniz'i ve İngiltere'yi ilgilendiren vesikaları toplayıp tercüme etmişler; Calender of State Papers'in Spanish Serisi vardır, yaklaşık 25 cilt. Simancas İspanyol arşivinde büyük bir Alman tarihçisi ile tanıştım, o tarihte o kadar tanınmış değildi.

— *Kimdi o?*
— Profesör Hermann Kellenbenz... Kellenbenz topaldı, II. Dünya Harbi'nde, Hitler'in Rusya'ya sevk ettiği ordularda hizmet görürken ayağını kaybetmiş. Kellenbenz ile yıllar sonra Münih'te buluştuk, o zaman Almanya'nın bir numaralı iktisat tarihçisi olmuş, bilhassa 16. yüzyıl uzmanıydı. Birkaç sene önce öldü. *An Economic and Social History of Ottoman Empire*'da onun çalışmalarından istifade ettim, ilk defa Al-

manların Doğu Akdeniz ticaretine iştiraklerini ele alan bir tarihçidir. Onun formüle ettiği bir gerçek de şudur: 16. yüzyılda büyük kapital ve büyük ticaret baharat üzerinedir.

— *Neden?*
— Çünkü o dönemde ağır malların iletişimi son derece pahalıdır, yükte hafif pahada ağır maddelerin ticareti hâkim o zaman. Meselâ Endonezya'dan biz bugün tahta ithal ediyoruz, tabii o zamanki olanaklarla bunun imkânı yoktu. 16. yüzyılda Hindistan ile ticarette kıymetli taşlar, baharat, kıymetli kumaşlar ve oraya has boyalar ticareti önemli idi.

— *Bugün daha çok tat amaçlı kullanıyoruz, ama o zaman başka amaçları vardı baharatın: meselâ yiyecekleri uzun süre muhafaza ediyorlardı bildiğim kadarıyla...*
— Muhafaza evet, ama asıl ilaç için. Avrupa'ya yılda 30 bin kantar (yaklaşık 1.600 ton) baharat ithal ediliyordu. Osmanlılar Suriye, Mısır ve Basra'ya hâkim olunca Avrupa'nın tekelini kırdılar; Hint Okyanusu'nda gemileriyle Ortadoğu Hint ticaretini ihya ettiler. Osmanlılar da 30 bin kantara yakın baharat ithal edip dağıtıyorlardı. Bugün Araplar mektep kitaplarında der ki, Osmanlı geldi; bizim geri kalmamızın sebebi budur. Aslında Osmanlıların bu ticareti ihya etmeleri sonucu olarak Kahire, Halep, Şam eski Arap şehirleri nüfus ve ihtişamını devam ettirdi. Araplar bunu görmezler. Şimdi bizim *An Economic and Social History*'yi tercüme ediyorlar Beyrut'ta, herhalde gerçeği görecekler.

— *1958'de Münih'e Bizantinistler Kongresi'ne gittiniz ve okuduğuma göre ilginç şeyler yaşamışsınız. Neler oldu kongrede?*
— Bizantinistler Kongresi bir bilimsel toplantıdır, ama Yunanlıların *Megali Idea*'sına yansıttıkları bir gösteriye dönüştü kongre.

— *Yunanlılar sizce gerçekten kendilerini Bizans'ın devamı olarak mı görüyorlar?*

— Evet, Bizans'ın vârisi gibi hissettikleri bir gerçektir, bugün sıradan bir Yunanlı ile konuşursanız *Megali Idea*, Bizans'ı ihya etmek, İstanbul patrikliğinde Bizans'tan beri devamlılık ve evrensellik iddialarını duyarsınız; hâlâ bu hava içindedirler. Münih'teki konferansta bunun canlı bir kanıtına tanık oldum. Münih Katolik bölgesi olduğu için açılış nutkunu Vatikan'ı temsil eden Alman kardinal verdi; daha çok dinî hislerle konuştu ve Yunanlıların millî hislerini okşayan sözler sarf etti. Kardinal sözünü bitirirken şöyle bir cümle kullandı: Hıristiyanlığın yıldızı günümüzde Ayasofya kubbesinin üzerinde hâlâ parlamaktadır. Aynen bu şekilde... Bizantinistler çoğunlukla, biraz da meslek icabı, Yunan emellerine sempati duyuyorlar. Hazır olan yüzlerce Rum ve Bizantinist ayağa kalktı ve bu sözlere dakikalarca alkış tuttu; coşkularını çılgınca alkışlayarak gösterdiler.

— *Siz ne yaptınız? Tabii sinir oldunuz.*
— Tabii ki alkışlamadım (gülüyor). Türkler büyük masraflarla devamlı tamir yapmasaydı bugün Ayasofya Camii çoktan yerle bir olurdu.

— *Osmanlı olmasaydı, korumasaydı, değil mi?*
— Tarihçi olarak, vesikalara dayanarak bunun gerçek olduğunu söyleyebilirim... Fatih, Ayasofya'yı şehrin camii-kebiri ilân ettikten sonra buraya büyük vakıflar, köyler vakfetti; bir kere İstanbul'daki bütün Hıristiyanların cizye vergilerini bu caminin geliri olarak vakfetti Fatih. Senede vakıf geliri bazen 13 bin altına yükseliyordu... Bu para ile tabii camideki hizmetlilere, müezzinlere, imamlara maaş veriliyor, fakat aynı zamanda tamirine sarf ediliyordu. Osmanlılar sırf Ayasofya'nın bakımı için bir mimar tayin ettiler. Saray kapısına bakan duvarlar zayıf olduğu için Sinan bugün gördüğümüz pâyendeleri koydurdu. Kubbe defalarca tamir edildi... Bir kelime ile Ayasofya bugün ayakta ise, Osmanlıların bu bakımı sayesindedir. Kardinale karşı çıkıp o yıldızı biz parlattık, diyebilirdim (gülüyor).

— Üstelik bilindiği gibi Osmanlı döneminde freskler ve mozaikler üzeri ihtimamla sıvandığı için yeniden ortaya çıkarılabildi, tahrip edebilirlerdi, sadece üzerini kapattılar.

— Sıva yaptılar biliyorsunuz. Ayasofya'nın tarihini ve mimarisini birkaç büyük ciltte yazan Amerikalı Robert L. Van Vice ile de tanıştım; Türk işçileriyle beraber çalışan ünlü tarihçi bir gün dedi ki; "Türkiye'de en lezzetli yemeği işçilerimden öğrendim." Tamir için Türk işçilerini kullanıyor, onlar da öğlen olunca karpuz ve beyaz peynir ekmek yiyorlar, bir aralık o da onlara katılmış, "Bu kadar nefis öğlen yemeği yoktur," diyordu (gülüyor). Kendisi, Princeton Üniversitesi'nde profesördü, zavallı kanser hastasıydı, fakat muazzam eseri olan o kitabı tamamladı. Ben o zaman Ayasofya'nın hikâyesini söylemedim tabii ona. Patrik bugün, patrikliğin sanki kendiliğinden kesintisiz devam ettiği iddiasındadır. Patrik neden İstanbul'da bırakıldı, anlatayım.

— Meşhur olay değil mi hocam, fetihten sonra patrik kalıyor, hem de yetkileriyle...

— Hayır kalmıyor. İstanbul'un fethiyle beraber Bizans'a ait bütün resmî, dinî makamlar resmen ortadan kalkmıştır. Kesinti mutlaktır (Patrike göre kesintisiz). Fatih, herhangi bir devlet hizmetlisi gibi papaz Scholarius'a patriklik beratı vermiştir. Beratta kendisini "nasbettim" (tayin ettim) diyor. Bu bir sözleşme değil, bir resmî tayindir. Sen Sinod denilen metropolitler meclisinde metropolitler arasından bir patrik seçilir. Bu seçim neticesini devletin başı sultana götürürler, sultan tasdik eder ve onun otoritesini icra etmesi için bir berat verir, o beratı vermezse patriğin halk üzerinde hiçbir icra yetkisi yoktur. Öbür taraftan bir kargaşa olur, patrik müşkül bir durumda kalırsa devlet memurları, yeniçeriler onun hizmetinde yardım ederlerdi; yani patriklik tamamen Osmanlı devletinin bir resmî makamı durumundaydı.

— Fatih niçin bunu yaptı?

— Evvelâ Osmanlı devletinin karakterini iyi bilmek lâzım. Osmanlı devleti dinler, cemaatler arasında ayrılık yapmıyor-

du; Osmanlı devleti cemaatler üzerinde bir hâkimiyet şemsiyesi durumundaydı; halk, hangi dinden, hangi cinsten olursa olsun sultana karşı gelmedikçe onun himayesine mazhar olurdu. Herkesi himaye eden bir hâkimiyet şemsiyesi... Meselâ ayak takımı Yahudi mahallelerine, Hıristiyan mahallelerine taarruz etmesin diye her büyük şehre bir yeniçeri garnizonu yerleştirilirdi. Bu garnizon o şehrin hisarında oturur ve katiyen öteki devlet hizmetlileri veya şehirliyle temas etmezdi. Orada bir dizdarın yönetiminde, yeniçerinin başlıca vazifesi polislik, başka dinden olan cemaatleri korumaktı. Ayak takımı, Yahudi mahallesini yağmalamak için yangın çıkarıyor, kundaklıyor. Bunları devlet takip ederdi. Bugün tolerans diyorlar, aslında devlet kendi menfaati için yapıyor. Bu cemaatler olmasa devlet hazineye vergi toplayamazdı.

— Bugün tolerans dense de aslında akıllıca bir politika uyguluyor...

— Akıllıca bir politika. Yoksa bunu modern anlamda tolerans kavramı olarak açıklayamazsınız, ama sonuçta o gerçekleşiyor. Sultan, hâkimiyetini tanıyan herhangi bir cemaatin korumacılığını üzerine alır. Onun için yüzyıllarca Rumlar İstanbul'da, Cenevizliler Galata'da yaşadılar. Ne zaman milliyetçi çağ geldi, taassup da geldi, Rum Türk'ü Türk de Rum'u kendisinden saymadı, millî devlet içinde Rumlar ve Patrik de kendilerini Türk saymadı, düşman saydı. Şunu da ekleyeyim: Bugün Yunanistan, İstanbul'dan, Batı Anadolu'dan, Pontos'tan ayrılan Rumları geri getirmek için çeşitli faaliyetlere girişmiş, İstanbul patrikliğine evrensel bir makam niteliği kazandırmak için plânlı faaliyete başlamıştır. Bazılarının zannettiği gibi bu bir vehim değildir.

— Tarihi olarak gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi gösteriyorlar o zaman. Benim de katıldığım Bilkent'teki seminer dersinizde belgesine başvurarak, Fatih'in fermanını aslından okumuş ve evrensel olmadığını ispatlamıştınız. Keşke iddialara sizin gibi belgelerle cevap verilebilse...

BEŞİNCİ BÖLÜM

Tarihin İçinde Bir Seyyah-ı Âlem

İslâm dünyasının harp teknolojisi bakımından en ileri temsilcisi olan Osmanlılar İslâm dünyasını yüzyıllarca Batı'ya karşı korumuşlardır. Bunu ne Hıristiyanlar, ne Müslümanlar anmak istemezler.

— Demokrat Parti iktidarından söz edelim biraz isterseniz... Siz DP'ye sempatiyle bakıyor muydunuz?

— Uzun hayatımda siyasî bakımından görüşlerimde aşamalar olmuştur, o aşamada ben sadık bir Atatürkçüydüm. CHP'yi Atatürk kurmuştur. Onun açtığı fakültede okumuşum, milliyetçiyim babamdan, dolayısıyla halk partisine bağlıydım. 1957 seçimlerinde Köprülü'yü bertaraf ettiler. Köprülü önceleri dışişleri bakanı olmuştu, sonra Menderes ile arası açıldı. Halbuki DP'nin felsefesini ve propagandasını en başta yapan oydu.

— DP döneminde "irtica"nın tekrardan hortladığı da söylendi.

— Her şeyden evvel irticanın tam bir tarifini yapmak gerek. İşte Menderes'in meşhur, "siz hilâfeti de getirirsiniz" sözü, irtica belirtisi olarak yorumlandı. 27 Mayıs 1960 darbesinde Milli Komite ortaya çıkıp iktidarı ele geçirince, birtakım parazitler etraflarında yer alıp kendi davalarına hizmet edecek şekilde komiteyi yönlendirmeye başladılar. Üniversite içinde birtakım mağdur yahut hırslı kimseler rakiplerine karşı komiteye birtakım jurnaller veriyorlar. Bu arada biz de payımızı aldık.

—Tam sizin başınıza da geldi mi diyecektim...

— Tabii. DTCF'nde beni çekemeyenler var. Komite'ye demişler ki Halil İnalcık'ın hanımı Şevkiye İnalcık –Arapça doçenti idi o zaman–, "Kur'an tercüme edilemez, ezan Arapça'dan başka bir dille okunamaz gibi beyanlarda bulunuyor, mürtecidir," diyorlar.

— *Hale bakın.*
— Ve bizim hanımı 147'ler arasında kattılar, vazifesine son verdiler. Şevkiye doçentlik imtihanını hemen vermiş, tezini kabûl ettirmişti.

— *Tezi ne üzerineydi?*
— *Leyla ile Mecnun*'un aslını, Arapça'sını neşretmiş, Arap kaynaklarında Osmanlılar dair rivâyetleri toplamıştı, şimdi DTCF kapısından giremez oldu.

— *Siz ne durumdasınız üniversitede?*
— Bana doğrudan doğruya diş geçiremediler.

— *Gergin bir hava, herkes bekliyor...*
— Her devirde darbeden sonra böyle bir tufeyli grubu, yeni iktidarı kendi çıkarları için kullanmaya çalışır. 1980'de de aynı şeyler oldu. Hanım istida verdi, irtica ile hiçbir ilgisi olmadığını, siyasî hiçbir faaliyeti olmadığını söyledi. Aydın Sayılı dekandı o zaman, o destekledi Milli Komite nezdinde. "Bu yanlıştır, düşmanları komitenin gücünü yanlış yola sevk etmek için kasten yaptılar," diye. Komite anladı hatasını ve hanıma bir vazife vermeye karar verdi.

— *Ne gibi bir vazife?*
— Arapça bildiği için, Beyrut'ta elçiliğe bağlı basın ataşeliğine gönderildi. Komiteyi destekleyen, darbeyi öven bir gazeteci Hikmet Bil ataşe tayin edilmişti, onun yanına gönderdiler. Vazifesi, her sabah Arap gazetelerini alıp bizi ilgilendirebilecek yayınları Türkçe'ye tercüme edip ataşeye vermek... Eşim, Günhan ile beraber Beyrut'a gitti.

Beyrut'ta Günhan'ın mektepte bir rahibe hocası vardı, kendisini mutlaka eve davet etmek istiyordu, annesi bir müddet sonra müsaade etti. Bu rahibenin ünlü bir Türk büyüğünün kızı olduğunu, Hıristiyanlığı kabûl ettiğini öğrendik. Sonraları Türkiye'ye geldi ve bizi buldu. Hazin bir hikâye, bir roman konusu. Vatan hasreti ana hasreti gibi.

— *Siz?*

— Ben de gittim, sonradan. Beyrut'ta Elhamra Sineması'nın karşısında ataşelik binasında kalıyorlardı. O yıllarda Beyrut "Yakındoğu'nun Paris'i" durumundaydı; iktidar, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında paylaşılıyordu. Meselâ cumhurbaşkanı Hıristiyan, başbakan Müslüman... Arap milliyetçiliğinin başta gelen en önemli mümessilleri o zaman bu Hıristiyan Araplardı. Arabistan'dan, Irak'tan, Suriye'den zengin şeyhler eğlenmek için Beyrut'a gelirlerdi. Beyrut'ta o zaman yüzden fazla gece kulübü olduğu söyleniyor. İzin alarak altı ay için Beyrut'a geldim. Güzel vakit geçiriyorduk. O zaman büyükelçi Şerif Mardin'in babası Şemsettin Mardin'di; Mardin ailesi Mısır'da büyük toprakları olan bir aile idi. Bir diğer oğlu da...

— *Arif Mardin...*

— Evet, ikisi de Türk kültürüne hizmet etmiş, seçkin insanlar... Şemsettin Bey centilmen, sakin tabiatlı bir insandı. Biz tabii elçiliğe bağlı olarak sık sık elçilik erkânıyla konuşuyoruz.

Lübnan'da bir gezi sırasında.

— *Davetler filân oluyor.*
— Evet. Günhan 14 yaşında o zaman, orta mektepte. Hikmet Bey gece gündüz sarhoş.

— *Nasıl yani? Keyif adamı mı yoksa?*
— Keyiften de fazla, alkolik. Sonra onu değiştirdiler, Haluk Tuncalı ve ailesi geldi. Onlarla iyi dost olduk. Beyrut'ta Filistinli mülteci bir gence harçlık vererek Arapça dersi almaya başladım.

— *Ne güzel...*
— Arapça mektep kitapları aldım, onları okuyorum. American University of Beyrut'ta Prof. Zein Zeine beni ders vermeye davet etti; yedi-sekiz konferans verdim orada.

— *Prof. Zeine?*
— Prof. Zeine tanıdığım ilginç insanlardan birisidir. Bahai idi, Bahailer, Cebeli-ül Lübnan'da, dağda yaşarlar. Beyrut üzerindeki bu büyük dağ bütün tarih boyunca zındık sayılan tarikatların sığındığı yer olmuştur. Osmanlı devrinde Dürziler, Osmanlı'nın bu dağa hâkim olmasını önlemişlerdir; aralarında 40-50 bin kişilik askeri kuvvet oluşturarak Osmanlı memurlarının gelmesini önlemişlerdir. Vergiyi kendi aralarından çıkan büyük ailelere verirlerdi; Maan Ailesi meselâ... Osmanlı padişahının adamları bölgeye giremediği için bir beratla bu vergiyi sultan iltizamla bu ailelerin toplamasına müsaade ederdi. Dağ, özerk durumdaydı, halk hükûmet ile doğrudan temas etmezdi. Dürzi kelimesi kötü bir manada kullanır dilimizde.

— *Oradan mı geliyor diye soracaktım tam,* kızınca *"seni Dürzi seni" derler...*
— İsyancı, zındık anlamında. Prof. Zeine dağda yaşardı, birkaç kere beni evine davet etti. Gayet verimli bir dağ; meyve yetiştirdikleri bahçeler var ama asıl servet kaynağı, ipek.

— *Dutluklar var o zaman.*
— Evet dutluklar... 18. yüzyılda Fahreddin Maan dutlukları genişletti, o kadar zengin oldu ki, devlet ister istemez ona büyük yetkiler tanıdı. Maan da kendisinden ipek alan devletlerle temas kurarak, Fransa ve Floransa ile anlaştı, özerkliğini ilân etti... İşte Lübnan dağında Prof. Zeine'yi tanımak benim için bir imtiyazdı. Elçilikte hanım her sabah Arapça gazetelerden tercümeler yapıyor, zaman zaman kulüplere gidiyoruz.

— *Nasıl kulüpler?*
— Bizim Osmanlı âdetlerimiz var Beyrut'ta ama mübalagalı bir şekilde... Tabii zengin şehir, meselâ bir lokantaya gittiğiniz zaman mübalagasız en aşağı 20-30 meze dizerler masanıza. Yaşamasını seven bir halk. Fakat biz ayrıldıktan çok sonra Hıristiyanlarla Müslümanlar birbirine girdiler, boğazlaştılar.

— *Lübnan çok zengin ve köklü tarihi olan bir yer...*
— Tabii, bölge tarihi çok eskilere, Akdeniz'i ticaretle fetheden Fenikelilere dayanır. İpekçilik çok ileri bir düzeyde. Ben ilk otoyu orada aldım, bir Volkswagen, fakat az kaldı müthiş bir kazâ yapıyordum acemiliğimde. Tepeden inerken frenden ayağım kurtuldu. Daha yeni öğreniyorum araba sürmesini, hızlandı araba...

— *Eyvah. Frene basmazsanız hızlanır haliyle, benim de başıma gelmişti. Basamadınız mı?*
— Evet, yokuş aşağı iniyorum, yanımda bereket öğretici şoför vardı, o hemen frene bastı, durdurdu. Yoksa aşağı, denize doğru gidiyordum (gülüyor).

— *Sonra araba kullanmayı öğrendiniz ve kullandınız değil mi?*
— Tabii tabii. Severim araba kullanmasını, ikinci bir arabam oldu sonra, o da Volkswagen.

— *Araba ile mi Türkiye'ye döndünüz?*
— Yok cesaret edemedim o uzun yola. Özetle, Beyrut'ta altı

ay çok iyi vakit geçirdik. Araba kullanmayı ve Arapça'yı öğrenmek, eğlenceli bir altı ay tatil. Oradaki elçiliğimiz küçük bir elçilikti; Haluk Bey ve ailesi ile dostluğumuz hâlâ sürer.

— *Sonra hep beraber geri mi döndünüz?*
— Ben döndüm, Şevkiye ve Günhan kaldılar. Benim Beyrut maceram 28 Temmuz 1961'den 1962 Ocağı'na kadar sürdü, bu sürede izinli sayılmışım (notlarından okuyor). Prof. Zeine'nin tarikatı Bahaizm, İranlı Baha'ullâh isminde birisinin kurduğu bir tarikat, daha doğrusu bir din. Esas inançları Aleviliğin aşırı bir türü. Bahailer, Beyrut'ta büyük ticaret erbabıyla kaynaşmış, ipekçiler arasında zengin bir grup...

— *Yakın zamanda doğmuş bir din değil mi hocam? 19. yüzyıl sonunda sanırım...*
— 19. yüzyılın ikinci yarısında... Bahailiğin merkezi Beyrut'tu, şimdi Hayfa. Abdülhamid zamanında gelişti. Bugün dünyada bütün büyük şehirlerde Bahai tapınakları vardır; en gösterişlisi de Chicago'dadır; muazzam bir mabed, Bahailik propagandası yapar.

— *İngilizlerin kurduğu bir tarikat olduğundan söz edilir.*
— Hayır, İran tasavvufunun radikal bir şekli. Beyrut'ta iken Baalbek'i ziyaret ettim, Lübnan dağı eteğinde verimli derin bir vadi, sonraları PKK ve Suriye ordusunun yerleştiği bir yer.

—*Arapça'yı öğrenmeniz çok işinize yaramış olmalı...*
— Yarım yamalak tabii. İlerletmedim, sebebi hanım Arapça bildiği için...

— *Kolayınıza mı geldi?*
— O tercüme ederdi bana, nur içinde yatsın. Metinleri okuyabilirim. O sıralarda heyet halinde bir Kıbrıs seyahatimiz var. 17 Nisan 1961'de Prof. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Şinasi Altındağ, Faik Reşit Unat, Prof. M. Tayyib Gökbilgin ile birlikte... Hükûmet, bir heyet göndererek Kıbrıs tarihi üzerine

Baalbek'te hocanın objektifinden Şevkiye ve Günhan İnalcık.

araştırmalar yapmamızı istedi. Denktaş genç bir adam o zaman, Dr. Fazıl Küçük cumhurbaşkanı... Denktaş ile yemekteyken benden bir nutuk istediler, Kıbrıslı mücahitlerin savaştığı bir kasabada, yemekteydik. Pek hazırlıklı değildim, o kadar iyi bir konuşma yapamadım (gülüyor). Orada önemli bir keşif yaptık.

— *Nedir hocam?*
— Vakıflar idaresinde Kıbrıs kadılarına ait 56 mahkeme sicil defterini bulduk. Günlük bütün muamelat o defterlerde... Meselâ diyor ki birisinde, Mehmet Ağa, Rum kadını Anastasia ile evlendi, Anastasia Fatma adını aldı. Bu gibi şeyler var; Kıbrıslı Türkler Anadolu'dan sürgün gittiler oraya.

— *Kıbrıs'la ilgili yazılarınızı 1960'larda mı yazdınız hocam?*
— 1974-80'lerde. Türkler adayı Venediklilerden aldı. Venediklilerden önce bir Fransız, Lusignan Hanedanı vardı. Daha önce, haçlı seferinde Arslan Yürekli Richard adayı ele geçirdi.

— 12. yüzyıl mı?
— 12. yüzyıl sonlarında, 1190'larda... Richard adayı Fransız Guy de Lusignan'a sattı. Magosa'daki katedral Fransız gotik mimarisini temsil eden önemli bir sanat eseridir. Fransızlar, Venedikliler alıncaya kadar, 1480'lere kadar kaldı orada.

— Yani Fransız krallığı kuruldu orada. Yunanlılarla ilgisi yok Kıbrıs'ın?..
— Yok. Fransızlar, Kıbrıs adasında yerleştiler. Ticaret ve strateji bakımından çok mühimdir Kıbrıs; Doğu Akdeniz'de; Anadolu, Suriye, Mısır'a hâkimdir. Kıbrıs'ın stratejik konumu dolayısıyla biz bugün çok duyarlıyız. Oraya bir düşman memleket yerleşirse, Türkiye için büyük stratejik kayıptır. Araplar, Kıbrıs'ta yerleşmemizi istemezler; Suriye ve Mısır onun için Yunanlıları destekler.

— Fransızlar nasıl idare etti?
— 500 feodal aile geldi buraya ve bütün büyük arazileri kendi malları yaptı. Ortodoks kilisesi ve topraklarını da Katolik kilisesine mal ettiler. Katolik kilisesi Ada'nın resmi kilisesi oldu. Tabii, büyük Rum ruhbanı toprakları ellerinden gidince köylere kaçtı. Patrik İstanbul'da sultana bağlı olduğundan Ortodoks halkın Osmanlı'ya karşı sempatisi vardı. 1480'lerde Lusignan hanedanından bir hanım –krallığa sahip oldu– Kıbrıs'ı Venedik'e sattı. Venedik, Kıbrıs'a çok önem veriyordu tabii; Ortadoğu ticareti için önemli, zengin memleket... Kıbrıs'ın Venediklilerin eline geçmesi Osmanlıların Anadolu'da yayılma dönemine denk geliyor. Kıbrıs Krallığı ile Anadolu Selçuklu sultanının anlaşması 1220'lere kadar gider... Türkler Kıbrıs'ı ele geçirmede çok geciktiler; taa 1570'e kadar. Halbuki Rodos'u 1522'de aldılar. İstanbul'dan Mısır'a, Suriye'ye giden gemilerin yol güzergâhı Venediklilerin kontrolü altındaydı. Osmanlılar için Kıbrıs'ı almak stratejik bakımından çok önemliydi; oradaki Rum halk da patriklik dolayısıyla Osmanlılara yakın. Fakat Kıbrıs'ı fethetmek için kuvvetli bir donanmaya sahip olmanız lâzım; çünkü 100 bin kişilik bir orduyu

karadan deniz yoluyla adaya sevk edeceksiniz... Akdeniz'in hâkimi o zaman büyük deniz gücü Venedikliler...

— *Osmanlı da o zaman donanma bakımından zayıf mı?*
— Hayır zayıf değil, kuvvetlenmiş. 1538 Preveze deniz zaferinden sonra Osmanlı, Akdeniz'de Venedik kadar kuvvetliydi. Preveze'de haçlı donanmasını yenmişiz, Osmanlı'da büyük bir güven var, onun için Osmanlı divânı denizden orduyu geçirebiliriz, diye karar verdi. Büyük bir orduyu Kıbrıs'a geçirdiler, Lefkoşe düştü. Rumlar, Türkler adaya ayak bastıkları zaman Venedik'le işbirliği yapmadılar.

— *Neden?*
— Çünkü toprakları ellerinden gitmiş, önce Fransızların, sonra Venedik beylerinin toprağı haline gelmiş ve bu toprağı işlemek için Rum köylüsünü çalıştırıyorlar. Türkler ayak bastığı zaman ovadaki Rum köylüler işbirliği yapmamak için dağlara kaçtı... O kadar ki Venediklilerin ücretli olarak tuttukları Rumlardan kurulu 500 kişilik kuvvet de Venedikliler terk edip kaçtı. Osmanlılar orduyu geçirmeden önce, patrikhaneden yardım istedi; Patrik Rum ruhbanına mektuplar gönderip mukavemet etmemelerini bildirdi. Osmanlılar Rumlardan hiçbir mukavemet görmeden adayı ele geçirdiler. Türklerin gelişi bir kurtuluş olarak kabûl edildi. Osmanlılar ayak basar basmaz bütün Rum Ortodoks kilisesine ait toprakları ruhbana geri verdi, kiliseyi yeniden tesis etti, Katolikliği bertaraf etti, Katolikler kaçtılar. Türk idaresi, hem köylü için hem de Rum Ortodoks kilisesi için bir kurtuluş oldu. Tarih budur (bkz. G. Hill, *A History of Cyprus*, 3 cilt ve H. İnalcık, çeviri makaleler: Bibliyografya'ya bakınız).

— *Ortodokslar o zaman Osmanlılara çok şey borçlu...*
— Magosa bir sene daha dayandı, Magosa düştükten hemen sonra, 1572'de, Osmanlı bütün nüfusu ve gelir kaynaklarını tespit eden kapsamlı bir tahrir yaptı orada; bu tahrir, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivindedir; 400 sayfa, muaz-

zam bir kaynak; teker teker köyleri, çiftlikleri, şekerhaneleri vb. tespit etti. Rumların eskiden haftada iki gün feodal beyin arazisinde çalışma mecburiyeti vardı. Osmanlı bunu kaldırdı. İkincisi Rum Ortodoks kilisesini ihya etti. Daha sonra, 18. yüzyılda adadaki Hıristiyanların cizyesini toplama yetkisini başpiskoposa verdi. Başpiskopos bu vergiyi Rum halkından toplayıp Osmanlı hazinesine teslim ediyordu; bu suretle başpiskopos memlekette idari bir rol üstlenmiş oldu; zamanımızda Makarios onun için devlet başbakan oldu. Nüfus meselesine gelirsek... Ortadaki ovadaki köyler boşalmıştı, Rumlar arada ezilmemek için Trodos Dağları'na kaçtı ve bu köyler boş kaldı. Osmanlı idaresinin "şenletme" diye bir politikası vardır; vergi kaynaklarını, boş toprakları, köyleri ihya etmek için Anadolu'dan sürgün yaptı.

— *Çok ilginç. Adadaki Türklerin geçmişi "şenletme" politikasına gidiyor o zaman.*
— Kıbrıs'ta, bugün azala azala küçük bir azınlık durumuna düştük. Halbuki daima nüfusun üçte biri Türk ve kök itibarıyla Anadolu Türkleri... Diyor ki fermanda, giden köylüler kendi aletleriyle, tohumlarıyla gidecektir, derhal üretime geçilecektir. Osmanlı idaresinin parlak tarafını gösteren bir fermandır bu; sürgün yaparken nasıl organizasyon yaptığını gösteriyor. Demek ki, biz Kıbrıs'ı Rumlardan almadık, ikincisi biz daima orada üçte bir nüfusu temsil ettik, üçüncüsü Osmanlı idaresinde biz daima Rumları el üstünde tuttuk. Bu gerçekler Batı tarafından bilinmez, Rumlar inkâr eder, oradaki Türk nüfusunu Rum sayar vs.

— *Patrikhanenin de çok şey borçlu olduğunu görüyoruz.*
— Fatih Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra kendisini Roma imparatorlarının vârisi olarak gördü; bütün faaliyeti, seferleri şudur: Bu kavram üzerine kurulmuştur. Doğu Roma İmparatoru, *Kayser-i Rûm* unvanını aldı. Ülke bakımından bu imparatorluğu ihya etmek istedi. En çarpıcı misâli, Bizans İmparatorluğu İtalya'nın güneyinde Apulya bölgesine sahipti.

Kırım'ın güney sahili Bizans'a aitti... Fatih'in askeri plânlarında bu iki yeri elde etmek esas hedeflerinden biri olmuştur.

— *Bir sembol gibi gördü adeta.*
— Evet, Eski Doğu Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek... İtalyan kaynakları da bunu gösteriyor, sarayında İtalyan hümanistler vardı, Ankoralı Ciriaco gibi. Bizde son zamanlarda kendilerini dünya vatandaşı sanan bir takım *inteller*, tarihimize ait bazı olaylar için adeta günah çıkarmayı, af dilemeyi moda haline getirdiler. İslâm fıkhına göre üç kez teslim davetine yanıt vermeyen, silâhla karşı koyan şehir halkı esir ve malları gazilere ganimettir. Bu bir ortaçağ kuralı. Hıristiyan dünyasında da böyle idi.

— *Yağma yapılabilir anlamında...*
— Fatih, İstanbul yağmasını önleyemezdi; aslında gelecekteki payitahtının harap olmasına çok üzüldü. İmparatorun esir başbakanı Kir Luka'yı huzuruna çağırdı, niye teslim olmadınız, diye sordu. Üç defa teslim ol çağırısı yaptı Fatih. Esir Rumların bir kısmını Fatih devlet hazinesinden fidye parası vererek kurtardı ve şehre tekrar yerleştirdi. Fatih'in büyük kaygısı nüfussuz ve harap şehri şenletmekti.

— *Fetih sırasında nüfus 30 bin kişi kadar mıydı?*
— Evet, 30 bin ile 40 bin arasında; bir Alman âlimi, Schneider araştırmış. Fetih'ten önce İstanbul'a gelen seyyahlar şehirde tarlalar, sürüler görüyorlar, harap bir şehir... Bu da abartılı. Theodosius zamanında nüfusun 1 milyon olduğu tahmin ediliyor. Aslında sur içi, *Intramuros* İstanbul asla 250 binden çok nüfus kaldıramaz, fakat 1453'te 30-40 bine düşmüş nüfus. Fatih'in en büyük kaygısı şehri tekrar nüfuslandırmak, bunun için emir veriyor, İstanbul'dan ve Anadolu'dan beş bin aile sürgün edilsin, şehre getirilsin... Başka bir tedbir olarak Rumları tekrar şehre celbetmek. Muhasara başlamadan önce bir kısım Rum halkı şehirden kaçmış. Âlimler, zenginler İtalya'ya, bir kısmı Edirne'ye kaçıyor. Onları tekrar

şehre celb etmek için Fatih af ilân ediyor; "Gelin", diyor, "gelen istediği evi alsın, yerleşsin." Bu arada başlıca Rum halkını celb etmek için Patrikliği ihya ediyor... Eskiden beri papalığın üstünlük iddiasını kabûl etmeyen Scholarios'u Edirne'den getirtiyor. O, Osmanlı taraftarı, Batı'ya ve Katoliklere düşman bir adam olarak biliniyordu, onu patrik yapıyor, 1454 yılı başlarında... Bir berat veriyor kendisine, Rum halkı üzerinde onun dinî otoritesini tasdik eden, otoritesini icra etmeye salahiyetli kılan bir vesika...

— *Yetki veriyor...*
— Demek istiyorum ki, patriğin otoritesi, Türk devleti, Osmanlı devletinin verdiği bu berat üzerine kurulmuştur. Bu beratla bütün imparatorluk ölçüsünde kiliseler, manastırlar, ruhban üzerinde patrik yetki sahibi oluyor. Şayet kendisine bir mukavemet ortaya çıkarsa, o zaman da devlet kuvvetlerinin kendisine yardım edeceği beratta belirtiliyor. İstanbul'da patrikliğin, patrikhanenin hukukî temeli Osmanlı devletinin onun otoritesini tasdik etmesinden kaynaklanır. (2004 yılında Patrik Bartholomeos'un "yeni süreç" ve evrensellik iddiaları karşısındaki yazımız için bkz. "Hellenizm, *Megali Idea* ve Türkiye", *Doğu Batı Dergisi*, 2005 Mart.)

— *Bartholomeos'un iddiasının sizce ne gibi zararları olabilir?*
— Sorunuz bana şu gerçeği hatırlattı. Bazı aydınlarımız meseleleri bilmeden, insan hakları kahramanı kesiliyor ve Türkiye karşıtlarına destek veriyor. İstanbul, Ortodoks dünyasının merkezi olunca şehir uluslararası bir statüye doğru gider. *İntellere* göre hakkı, niye olmasın. Sırf bilgisizlik, kayıtsızlık. Anlatayım işin iç yüzünü. Her şeyden önce bu, Lozan Antlaşması'na aykırıdır, bu yolla Türkiye devletinin uluslararası statüsünü belirleyen bu antlaşmada bir delik açılır. Yunanistan ve AB bazı iddialarda bulunabilir. Meselâ patrikliğin tayininde yabancılar etkili olur. Buraya gelen Amerikan cumhurbaşkanları patrikliği gidip ziyaret etmişler; Bartholomeos şimdiden bunu bir değişikliğin başladığına kanıt olarak zikretmiş-

tir. Bu hakkımı tanımazsanız AB'ye giremezsiniz, diye tehdite de bulundu (*Aksiyon Dergisi*'ne beyanatı).

— *Hocam Kıbrıs Kadı defterleri sonra ne oldu?*
— Bu mahkeme sicillerinin mikrofilmini aldık, TTK'na getirdik, orada şimdi. Kıbrıs'taki bu defterler üzerinde en etraflı çalışmayı DTCF'ndeki Kıbrıslı talebelerim Bedevi ve Vehbi yaptı. Vehbi Bey bir ara Kıbrıs meclisinin başkanı oldu. Kıbrıs sicillerini en iyi değerlendiren kişi bir Amerikalı, Prof. Ronald Jennings'dir. Jennings birkaç sene önce öldü. Kıymetli bir âlimdi, Parkinson hastalığı vardı. Osmanlı Tarihi'ne büyük katkıları vardır; Kıbrıs, Trabzon ve Kayseri ile ilgili siciller üzerinde çalışmaları önemlidir. 1960'ta Güneydoğu Anadolu'ya bir heyetle inceleme seyahatim var.

— *Güneydoğu Anadoyu'ya? Yine üniversitenin tarih bölümü olarak mı gittiniz?*
— Milli Birlik Komitesi, Güneydoğu'da Kürt meselesi için bir toplantı düzenledi, orada hizmet görmüş valileri, ilgili kimseleri, emniyet müdürlerini filân çağırmışlar. Bu arada toprak meseleleri üzerine yazılarım dolayısıyla beni de toplantıya çağırdılar. Toplantıda Güneydoğu'nun meseleleri konuşuldu, ben bölge meselelerinin ilmi şekilde tespiti için bir Güneydoğu Enstitüsü kurulmasını teklif ettim. Öyle şeyler öne sürülüyordu ki, bugünü de ilgilendirir.

— *Meselâ?*
— Bir vali dedi ki, "Efendim, hududa Anadolu'nun öbür bölgelerinden halkı bir şerit halinde yerleştirelim..." (Gülüyor) İnsanlar dama-taşı değil ki.

— *Bir de ayrımcılık söz konusu...*
— Ayrımcılık tabii. Bu gibi ham, saçma teklifler öne sürülüyordu. Dedim ki, bilimsel araştırma şarttır, karanlığa adım atılmaz; evvelâ aydınlanalım, meseleleri bilelim, dil, kültür, sosyal-ekonomik koşulları inceleyelim, ondan sonra önlemler

alınır. Evvelâ tanımak, dili, halkın sosyal durumu, yaşam şartlarını, zihniyetini bilmek, onların dilini bilen insanlar yetiştirmek gerek; yüzyıllarca onları kendi hallerinde bırakmışız, onların arasına gönderdiğiniz insanlar onlarla anlaşamaz ise fikirlerinizi, plânlarınızı nasıl anlatabilirsiniz.

— *Nasıl karşılandı bu fikirleriniz?*
— Sonunda Millî Komite önerimi kabûl etti. Biz, AÜ genel sekreteriyle beraber bir kanun taslağı hazırladık, enstitü kurulacaktı. Genel sekreter hukukçuydu zaten. O zaman geçici kurucu meclis vardı, yani seçimle gelmiş bir meclis yoktu. Oraya sevk ettiler kanun taslağını, fakat sonra seçime karar verilince o meclis dağıldı, yeni meclis bizim tasarımızı bir kenara attı. Doğu'yu sanki Türkiye'den ayrıymış gibi ele almayalım, onun için ayrı bir enstitü kurmak doğru değildir, dendi... Biliyorsunuz, Türkiye Cumhuriyeti'nin eskiden beri Doğu politikası tutucudur. 1960'ta bu enstitü kabûl edilseydi, belki oradaki Kürt vatandaşlarla, bir anlaşma zemini hazırlayabilirdik. Bugün dünyanın her tarafında Kürdoloji enstitüleri var.

— *Osmanlı'da da farklı şekilde bu yapılmıyor muydu hocam? Farklı amaç için bir örnek ama bir yeri ele geçirmeden önce halkı, koşulları incelediğini okumuştum.*
— Başka şekilde, bu; Osmanlı yerli kanunları kabûl ediyor. Halkı incelemesi yok, halkı ayırt etmiyor, onları kendi kadrolarına alıyor, tamamen başka Osmanlı sistemi. Osmanlı modern bir devlet değil, abartmayalım.

— *Önerdiğiniz enstitü özetle hayata geçemedi...*
— Evet, 1956-72 yıllarında SBF'nde de ders veriyorum, orada bu fikrimi savundum. Türkiye İdari Teşkilât Tarihi okutuyordum. Osmanlı devrinden alarak, bir halkı idare etmek için Osmanlı'nın uyguladığı metotlar, prensipler... Öğrencilerime, Doğu'ya gidin, bir enstitü de kurulacak, oranın sosyal meselelerini, iktisadi şartlarını, toprak meselesini ilmi metotlar ile araştırın diye telkinde bulundum. Ders verdiğim sınıf-

ta Vecdi Gönül, İlber Ortaylı var. Ankara Valisi Bahattin Bey o sınıfta öğrencimdi. O sınıftaki öğrencilerimden biri de İsmail Beşikçi'ydi. Benim söylediklerimi ciddiye alıp sonraları gidip araştırmalar yaptı.

— *Ne ilginç!*
— Ciddiye alarak gitmiş, buradaki içtimai meseleyi anlayalım, görelim diye... Fakat bu araştırmalarından sonra şahsî düşünceleri kendisini biraz aşırı düşüncelere sevk etti.

— *Aşırı düşüncelerinden ziyade biraz da bu konuları fazla araştırdı diye böyle olmadı mı? İlim adamı kimliği var.*
— İlim adamı kimliği yanında birtakım siyasî tavsiyelerde de bulunuyor. Bu arada Komite, Güneydoğu Anadolu'ya, Kürtlerin oturduğu bölgeye bir heyet göndermeye karar verdi. DTCF'nden coğrafyacı Cemal Alagöz'ün dahil olduğu bir heyet olarak gittik. Komitenin iktidarda bulunduğu devrede... Güneydoğu'yu köy köy gezdik. Bu heyetin geldiğini duyan köylü, düz damlar üzerine çıkıyor, kadınlar zılgıt çekiyorlar, iyi karşılanıyoruz, halk ile konuşuyoruz. Neden bu kadar heyecan? O zaman Cemal Gürsel cumhurbaşkanı, coğrafya profesörü Cemal Alagöz de gezide yanımızda; kilot pantolonuyla bir askere de benziyor, onu Cemal Gürsel zannederlermiş (gülüyor). Cumhurbaşkanı diye tezahürat yapıyorlar, zılgıt çekiyorlar.

— *1960'lar güneydoğusunda dikkatinizi çekenler neydi?*
— Fırat Nehri akıyor gürül gürül, fakat içecek su yok köyde, köylünün toprağı yok, ağanın toprak. Her gittiğimiz yerde şikâyetlerini aktaran köylüler iki şey soruyordu: Toprak dağıtımı, toprak reformu ne zaman yapılacak? İkincisi; seçimler ne zaman yapılacak? Demek ki oradaki halk, köylü darbeyi sevmemiş, seçim istiyor. Ben tarihçi olarak orada köylülere sorduğum sorularla toprak rejimini anlamaya çalıştım ve şunu tespit ettim: Toprak ağaların ve ağanın toprağı işlemesi için köylünün emeğine ihtiyacı var, köylü bu toprağı ortakçı-

lıkla işler. Yarıcılık şartları ağır; ağa işleyecek aletleri hatta kulübeyi, yarıcıya verir; yarıcı toprağı işler; mahsulü alır, yarı yarıya bölüşürler; bazı yerlerde üçte iki alır ağa...

— *Osmanlı ne kadar alırdı hocam?*
— Osmanlı vergi olarak genellikle sekizde bir alırdı, aşar sekizde birdi. Ama Osmanlı orada yerli duruma karışmadı. Sekizde biri düşünün, bir de yarı yarıya; onun için köylü daima toprak sorunu üzerinde duruyor. Atatürk zamanında bu meseleler çok tartışıldı; toprak ne zaman taksim edilecek, diye soruyorlar. Su meselesi önemli; su kontrol altına alınmamış, kurak bir bölge. Harran'a gittik, Harran'da konik evleri biliyorsunuz, birinin içine girdim; mezar gibi kapkaranlık... İlkel bir hayat. Bugün GAP sulama imkânları gelince oraları büyük bir tarım bölgesi haline geldi. Ama ağalık, yarıcılık sorunu çözüldü mü?

— *Evet, çözülemedi. Siz o sırada aynı zamanda Avrupa Tarihi, Amerikan Tarihi dersleri de veriyordunuz.*
— Tabii. Şimdi her darbe yeni bir anayasa getiriyor. DP bertaraf edildikten sonra, yeni anayasaya hâkim olan fikir, Millet Meclisi yanında bir Milli Güvenlik Kurulu gerçekleştirilmesi.

— *MGK ilk olarak o zaman oluştu...*
— Tabii 1960'ta. Generallerin de bulunduğu bir dayanışma ve uyarma kurulu olarak, MGK düşünüldü; Türkiye'nin iç ve dış güvenlik meselelerini bu kurul incelesin ve hükûmete gerekli önlemler tavsiye etsin, dendi. Bir bakıma askerî darbenin yarattığı bir kurul... Demek ki, askerî darbeler aynı zamanda bazı meseleleri hallediyor, ama yeni birçok önemli meseleler getiriyor. MGK, zamanla bir nevi rejimin, reformların koruyucusu rolünü üstlendi.

— *O dönemde insanlarda nasıl bir psikoloji vardı? Dehşet içinde mi izleniyordu mahkemeler, idamlar?..*

— DP'nin iktisadî-malî politikasından en çok zarar gören bürokratlar, maaş sahipleri idi. Tabii bu arada bütün ordu mensupları, subaylar, memur sınıfı... Ben o zaman Küçükesat'ta oturuyordum, kirayı verdikten sonra ayın ortasında paramız kalmazdı. Bu darbe, bu tepki daha çok memur olan, yani şehirli halkın sevinciydi, tanklar geçerken tezahürat öyle bir izlenim verdi ki, ordu-millet beraber gibiydi... 27 Mayıs günü gazetelerde okumuşsunuzdur. AKP'nin iktidara geldiği zaman aldığı birtakım tedbirler, kararlar, meselâ her hanede bir ibadethane açılması teklifi, ondan sonra on beş bin din görevlisi için kadro teklifi... Bütün bunlar irticanın başlangıcı gibi yorumlanmış ve rejim adına protesto edilmiştir. Günümüzden bahsediyorum, 2003'ten. Bu arada birtakım gazeteler, bazı çevreler "genç subayların" tedirgin olduğu rivâyetini yaydılar. Biliyorsunuz 1960, 27 Mayıs darbesi, devrimi, ne derseniz deyin, albayların yaptığı bir darbeydi. Acaba yeni bir darbe mi geliyor dendi 2003'te? Hatta yabancı gazetelere aksetti bu, genelkurmay başkanı müdahale etti, kamuoyunu ve hükûmeti tatmin edici beyanatta bulunmaya mecbur oldu. İbadethane ve on beş bin görevli meselesi teklifi geri alındı... Yani, 1960 darbesi Cumhuriyet tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Asker ve sivil bürokrasi kendisini, Silâhlı Kuvvetler, Genelkurmay ile adeta birlikte görüyor. Bunun arkasında da Atatürk reformlarının bekçiliği var. 1960'tan sonra DP geleneğini temsil eden partiler ortaya çıkmakta gecikmedi; DP, DYP. Aslında Türkiye'de birbiriyle çatışan iki menfaat grubu var; birisi 1960 darbesini yapan bürokratlar, devletten geçinen sınıf; öbür tarafta onun dışında köylü, işçi, emeği ile çalışanlar. Bunlar daima seçimlerde karşı gruplardır. Son seçimlerde, Ecevit kuşkusuz bürokratlarla hareket eden, bürokratları temsil eden bir başbakandı, onların sloganını benimsiyordu: "İrtica var." Çok abarttılar, bu abartma sonucu ne oldu? DP'nin 1950'deki gelişi gibi büyük bir çoğunluk AKP'yi iktidara getirdi. Benim bir tarihçi olarak yorumum budur.

— Kısır döngü...
— Evet, tarihimizde 27 Mayıs bir dönüm noktasıdır, idamları unutmuyor halk. Sonradan halk ne yaptı? Menderes abidesini diktiler.

— Başka bir şeye dönüşememiş bir dönüm noktasıdır diyebilir miyiz?
— Siyasette dönüm noktası tabii. DP geleneğini devam ettiren kuvvetli bir partiler dizisi var ki, halk daima desteklemiştir.

— Bir de askerî bürokrasi, sivil bürokrasi var.
— Demek istiyorum ki, parti politikalarını slogan olarak kullanan partiler, aslında menfaat çatışması içindeki iki sosyal grubu temsil ediyor. Söz milletindir sloganı, daima ortaya çıkıyor.

— Pek çok örnekte karşımıza çıkıyor; Falih Rıfkı Atay'ın 1930'larda gazetelerdeki köşe yazılarının toplandığı İnanç *adlı kitabında o günden bugüne değişen bir şey olmadığını, hâlâ aynı şeyleri tartıştığımızı görüyoruz...*
— Bu çeşit sloganlar her zaman her yerde var, Amerika'da da, seçimlerde daima kutsal semboller kullanılır. Bunun arkasında daima belli sosyal sınıflar var.

— Bir de birtakım korkularımız var, bu korkuları yenemiyoruz ya da üzerine gitmiyoruz. Belki sosyologların değerlendirmesi lâzım, çünkü dramatik, bir yerlerde bir hata yapıyoruz ve aynı kısır döngünün içinde hareket ediyoruz.
— Toplumlar sosyal sınıflardan oluşmuştur, bu gerçek ister istemez sosyal çatışmaları, siyasî çatışmaları gündeme getirir, her devirde öyledir. Yani çeşme başındakiler, elinin emeğiyle çalışan köylü, şoför, bakkal, memurun pastadan büyük payı almasına karşıdır. Bu menfaat grupları davalarını satmak için birtakım kutsal simgeler bulurlar.

— *İrtica korkusu gibi mi?*
— Yalnız irtica korkusu değil, başka korkular da var. Meselâ Osmanlı'da ulema sınıfını alalım; ulema sınıfı, yüksek ulema, mollalar kadılıklara –imparatorlukta 500 kadar kadılık var– kendi çocuklarını, kendi öğrencilerini, kendi yandaşlarını tayin ediyorlar. Öbür taraftan medreseden çıkmış binlerce danişmend var, onlar da kadılığa tâlip, medreseyi bitirmiş, fakat bir türlü kadılık alamaz; çünkü yukarıdakiler kapatıyorlar. Bunun üzerine bu fakir ulema yürüdü saraya, yeni bir kanun çıktı, mollalar ancak iki çocuklarına kadılık verebilirler diye... Talebelerine meselâ üç tane diye sınırladılar, göstericiler saraya sınırlama usûlünü kabûl ettirdiler. Her grup kendi çıkarının peşindedir, işte bundan siyaset doğar. Şimdi halk memnun; AKP bizim menfaatlerimizi, geleneklerimizi, politikamızı temsil ediyor, diye... Öbür tarafta CHP Atatürkçülüğü ele alıyor; AKP ilginç bir çıkış yolu buldu: Mademki Batılılaşmak istiyorsunuz, AB'ye katılalım, tüm sorular geride kalır, diye. Şu üzerinde oturduğumuz Anadolu, dünyanın en nazik bölgesidir.

— *Haklısınız, nedeni de çok...*
— Boğazlar'a hâkim olan bir devlet, bütün Doğu Avrupa'nın, dünyaya çıkış yolunu elinde tutuyor, demektir. Rusya yüzyıllardır bunun için Boğazlar'ı ele geçirmeye çalışır. Arap dünyasına dönelim. Ortadoğu'ya erişmek için mutlaka Doğu Akdeniz'den, İran'a gitmek için keza Anadolu üzerinden geçmek zorundasınız, bütün tarih boyunca böyleydi. Vaktiyle Bizans İmparatorluğu kurulmuş, onun arkasından Osmanlı İmparatorluğu gelmiş; boğazlara ve Anadolu'ya hâkim olan devlet mutlaka büyük devlet gücüne sahip olmalıdır; çünkü bütün dünyanın gözü bu bölgeye hâkim olmakta... İngiltere 19. yüzyılda Kıbrıs ve Mısır'ı alarak bunu gerçekleştirdi. Bugün Amerika, Ortadoğu'ya hâkim olmak istiyor; İsrail'i yarattı, Irak'a geldi, Kuzey Irak'ta başka bir İsrail devleti yaratmaya çalışıyor... Osmanlı yalnız fütuhatçılık sonucu imparatorluğunu kurmadı, Osmanlı ortaya çıktıktan sonra daima

bir meydan okuma karşısında kaldı; o engeli yenmek, bölgeye hakkıyla hâkim olmak zarureti onu imparatorluğa götürdü. İstanbul'u elde tutmak için Rumeli'de hâkim olmak lâzımdı. Böylece Osmanlı, Bizans İmparatorluğu'nu ihya etti, denebilir. Türkiye Rumeli'yi kaybetti; Arap memleketlerini, Irak'ı, Suriye'yi kaybetti; Ege'de bugün Yunanistan ta burnumuzun dibine geldi, uçak bile uçuramıyorsunuz. Girit'i aldı, Batı Trakya'yı aldı, Batı Anadolu'yu almak istedi. 1807'de Napolyon ile Çar Tilsit'te buluştular; dünyayı paylaşıyorlar. Osmanlı devletinin parçalanması söz konusu, Napolyon Mısır'ı Fransa için istiyor. Boğazlar'a ve İstanbul'a gelince tabii Çar, İstanbul üzerinde ısrar ediyor. O zaman Napolyon karşı koyuyor, çünkü diyor, "İstanbul demek dünya hâkimiyeti demektir."

— *Yöneticiler, hükûmetler sizce yeterince bunun farkındalar mı?*

— Boğazlar'da egemenliğimizi 1936'da Montreux'de yeniden kurduk, Rusya'nın tehdidi vardı. Bundan istifade ederek Batılıları yanımıza aldık. Bugün Türkiye'de güçlü bir ordu olmasa, Ermenistan hazır, Rusya hazır, Yunanistan hazır. Suriye bile Hatay'dan vazgeçmiş değil. Dört taraftan çevrilmiş durumdayız, eğer güçlü bir ordumuz olmasa, Türkiye ertesi gün parçalanır. Güçlü bir ordu Türkiye için hayati bir zarurettir. Kim etrafımızdaki tehlikeleri günü gününe takip edip, dosyalıyor? Ordu, genelkurmay... Demek ki bizim emniyetimizi, güvenliğimizi devamlı bir şekilde takip eden, gereklerini yerine getiren bir kurum var. Kıbrıs çıkarmamız bir plân dahilindeydi, zarurîydi. Asker, Kuzey Kıbrıs'ta yerleşmeseydi daha o zaman Enosis gelecekti. Unutmayalım, Yunanistan bütün tarih boyunca Ortodoks büyük süpergüçle, yani Rusya ile beraber hareket etmiştir. Türkiye bir çıkmaz karşısındadır, hem mutlak halk hâkimiyeti istiyoruz, yani devlet içinde devlet olmasın, meclisin bağımsızlığı tam olsun, diyoruz, ama öbür taraftan Türkiye'nin karşısında bulunduğu büyük tehlikeler, ister istemez askere söz hakkı veriyor; hükûmet oraya

danışmadan bir karar alamaz; Kıbrıs meselesinde de, Irak meselesinde de...

— Türkiye'nin jeopolitik durumu ordunun önemini artırıyor elbette, yine de insanın aklına bu tehlikelerden niye başa geçenler haberdar değil sorusu geliyor. Batı'daki gibi sağlam bir sistemimiz olsa her yeni gelenle değişim yaşamayız, öyle değil mi?

— Öncelikle Türkiye'de güçlü bir ordu bulundurmak zarureti var. Almanya ve Fransa için bu meseleler yoktur, çünkü Türkiye'nin jeopolitik durumu, jeo-stratejisi dolayısıyla ordu daima kuvvetli olmalıdır. Genelkurmayda anlayışlı bir genelkurmay başkanı olursa, Batı devletlerinde olduğu gibi bir çatışma değil, uyum içinde hareket yerleşebilir.

— Sistem olmadığı için hep kişilere bağlı hareketler...

— Şunu unutmayın, bir tarihçi ile konuşuyorsunuz, ben bir tarihçi olarak olguyu açıklamaya çalışıyorum, belki yanılıyorum; yanıldığım noktalar olabilir, ama tarihçi olarak benim gördüğüm bu.

— Geri dönelim, SBF'nde İdari Teşkilât Tarihi dersi veriyordunuz; sonraları önemli mevkilere gelmiş insanlar ders alıyordu sizden. Vecdi Gönül, İlber Ortaylı, İsmail Beşikçi'den söz ettiniz.

— Evet, 1956'da, SBF'ne tayin oldum. Rahmetli Prof. Bekir Balta, idari bölümün başında idi, beni çağırdı ve, "İdari Teşkilât Tarihi dersinde, bugüne kadar gelen idare tarihini okutur musun?" dedi. Bu suretle SBF hocası oldum.

— Hem DTCF, hem SBF'ndeydiniz... 1968'lerde, öğrenci olayları sırasında siz de kimbilir neler yaşadınız. O yılların hatıralarından aklınızda kalanlar neler?

— Evet, iki yerde ders veriyorum. İdare Tarihi sınıfında okuyan bazıları, hâlâ ders notlarını sakladıklarını söyler. Meselâ Balıkesir Valisi Utku Acun, Balıkesir'e gittiğim zaman, beni

karşıladı, elimi öpüyor. Vali, talebem çıktı. Böyle birçok vali var. Önemli bir sınıftı o sınıf, fakat ayrıca Devrim Tarihi okuttuğum için bütün bölümler benim dersime gelmek zorundaydılar. Hasan Celâl Güzel, hâlâ "hocam hocam" diye iltifatta bulunur. 1968'lerde başlıyor talebe hareketleri... Devrim Tarihi derslerinden çoğu kaçardı tabii; devlet politikasının resmî ağzı gibi telakki ettikleri için devrim tarihini benimsemek istemezlerdi. Meselâ bir imtihanda son sınıf öğrencilerine şöyle bir sual sormuşum; laikliği tarif edin... Murat Karayalçın ve başka politikacıların imtihan kâğıtlarını bulmuşlar; o zaman ne düşündüklerini öğrenmişler. SBF, solcu hareketin merkezi haline gelmişti. Abdullah Öcalan da oradan yetişme, biliyorsunuz. Devrim Tarihi'nde ben tabii halk partisinin Altı Oku'nu anlatmıyorum, fazladan sosyal meseleler...

— *Klasik hoca değilsiniz?*
— Amerika'ya gitmişim, gelmişim, "political science" okumuşum. Çocukları konuşturuyordum, çık anlat, diyordum. Bir defasında hiç unutmam, tam böyle aşırı düşünceli solcu bir çocuk çıktı, "Efendim millî politikalar, devlet politikası bir felâkettir, keşke Rusya gelse buraya," dedi. Güzel, dedim, gelsin, onun bir cumhuriyeti oluruz (gülüyor). Ama dedim, senin yaşadığın ailenin örfü-âdatı onlara uymaz, sonra dilimizi de terk edelim, Rusça konuşalım, dedim. "Tabii," dedi "bunlar semboldür, esas olan işçinin özgürlüğü ve geçimidir." (Gülüyor.)

— *Şablonu ezberlemiş.*
— Evet. Meselâ tam ders verirken sınıfı basıyorlardı; iki-üç kişi giriyor sınıfa, ben varmışım yokmuşum aldırmadan, "Arkadaşlar aşağıda forum var, aşağıya iniyoruz." Hadi bütün sınıf ayaklanır, aşağıya inerler.

— *Siz öyle kalıyorsunuz tabii...*
— Gösteri yapacaklar (gülüyor), yani öyle bir kargaşa vardı. Sonra DTCF'nde iki grup birbiriyle çatışıyordu. Orada Prof.

Mustafa Akdağ –öleli çok oluyor– onlara sahip çıkardı. Sağcı grupla çatışıyorlardı daima, bir defasında solcu grup dekanlığı bastı, Şevket Aziz Kansu dekandı. Dekanı masasının üzerine ittiler ve sırtında beyanname yazdılar; işi bu kadar azıtmışlardı. DTC koridorlarında silâh sesleri duyuluyordu. Odamda oturuyorum, dışarıda silâh sesleri...

— *Felâket! Siz ne yapıyordunuz bu olaylar karşısında?*
— Sol ve sağdan birçok aile, çocuklarını üniversiteye göndermiyordu; öyle bir terör havası vardı. Ben milliyetçi gruptan sayılıyordum o zamanlarda, fakat çok daha geniş benim yaklaşımım. Milliyetçi sayılanlar arasında çok bağnaz olanlar vardı.

— *Solcular sizi sevmiyordu o zaman.*
— Sevmezlerdi ama ben liberal hareket ediyordum. Yazılarımda da öyle. Hatta Tarık Zafer Tunaya bir gün demişti ki, "Yahu ben seni anlamıyorum, sen solcu musun, sağcı mısın." (Gülüyor) Çünkü sosyal meselelerden bahsediyorum.

— *Ne sağ gerçek sağ, ne sol gerçek sol ama ille de taraf olmak zorunluluğu olan bir dönem... Siz tarihçi olarak bu olayları nasıl yorumluyorsunuz?*
— Haklı olan tarafı tutarım. Neden gençlik o kadar tedirgindi o zamanlar? Ekonomik kriz vardı. Demirel hükûmeti zamanında hazine sıfıra inmişti. Sembolik bir hadise: Japonya'daki elçilik isyan etti, maaşlarımızı alamıyoruz, diye... İş hayatı yok, üniversiteyi bitiren öğrenci ancak devlet kapısında bir memuriyet bulabilirse yaşayabiliyor, dışarıda serbest pazar yok. Maaşlar çok düşük. Yani gençlik ümitsizlik içindeydi. Yorumum bu, ümitsiz bir gençlik karşısındaydık; onlar da ya sağcı ya da solcu oluyorlar. Bölünmüş, uyumunu kaybetmiş bir toplum... Gençlerin aşırı hareketleri bunun bir göstergesiydi bence...

— *Sorun sadece ekonomik mi sizce? Ekonomi çok önemli tabii.*

— O zaman da, geleneksel ailelerden gelenler çıkış yolunu dine dönerek bulmaya çalışıyorlardı. Bu çok mühim; bu tarihlerde ülkücülerin felsefesi olarak bir Türk-İslâm sentezi fikri ortaya çıktı. Solcular da daha çok aydın, şehirli ailelerden geliyordu.

— Bizde Batı'dakinden farklı olarak sanki takma akılla hareket edildi. Yurtdışında yaşananda isyan daha ziyade toplum, aileye, geleneksel düzene, yaşlı iktidarın sonuna yönelikken bizde içeriği çok da tutarlı ve açık olmayan siyasî bölünmeler şeklini aldı. Başka neler yaşadınız?
— Evet, doğru, sınıflarda ders okutamıyorduk. Tehlikeli bir hava vardı. ODTÜ'den bir olay: Kemal Kurdaş rektör olduğu zaman, Amerikan elçisi ziyaretine geldi. Elçinin arabasını yaktı solcular, yani SBF gibi ODTÜ de solculuğun bir merkeziydi. Bu tarihlerde tarih literatürü de, harekete katıldı, gazetelerin bir kısmında, sosyalizm, komünizm ideolojisi üzerine önemli yazılar çıkardılar. İÜ İktisat Fakültesi'nde İdris Küçükömer, Sencer Divitçioğlu vb, onların öncülük ettiği sol grup bu temayı işleyen pek çok dergi, kitap çıkardı. O sıralarda aşırı Rus komünist ideolojisine karşı Fransa'da yeni bir solcu hareket başlamıştı; Asian Mode of Production (AMP).

— Asya Tipi Üretim Tarzı...
— Evet. Marx'ın Asya imparatorluklarının sosyal yapılarını inceleyen kitabı *Grundriss* 1950'lerde ortaya çıktı, Rusya'nın benimsediği komünist tipinden ayrı, Asya'ya özgü bir sosyal gelişme tipi öne sürüldü. Fransa'da çıktı, Bulgaristan'da revaçtaydı, Asya Tipi Üretim Tarzı yorumunu Türkiye'ye taşıdılar. Bunların başında da Sencer Divitçioğlu vardı. Sosyal meseleleri inceledikleri için Barkan'ın yayınlarını okuyor, tarihi gelişmeyi belirlemeye çalışıyorlar; Türkiye'nin geri kalmışlığı, sosyal eşitsizliği, meselelerin köklerini araştırmadan teoriye bağlanıyor, Barkan'ın ve benim sosyal-ekonomik tarih araştırmalarımıza döndüler. Divitçioğlu'nun, Küçükömer'in yazılarına bakın; Osmanlı sosyal tarihi üzerindeki

araştırmalarımızı kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun da AMP tipi bir devlet olduğunu ileri sürdüler.

— *Sizinle konuştular mı?*
— Yazılarımızı kullanıyorlar. Benim doktora tezim tamamıyla ağalar ile Bulgar köylüsü üzerine, değil mi? O zaman solcu yüze yakın dergi çıkıyordu. Akademik bir konu olarak anlatayım. Neydi bu AMP? Osmanlı rejimi gerçekte Marx'ın bu yorumuna uyuyor mu, uymuyor mu? Türk-İslâm Sentezi buna karşı ortaya çıktı.

— *Karşı tez olarak...*
— Karşı tez olarak, ikisi kapışıyor. Milliyetçiler, Türk-İslâm Tezi'ni savunuyor. Türk toplumunun geleneksel yapısını, İslâmiyet ve Türk ananeleriyle açıklamaya çalışıyorlar. Karşı grup, tamamen Marx'ın teorisiyle açıklamaya çalışıyor. Marx ve Engels diyor ki, Asya Tipi Üretim, Batı cemiyetlerindeki feodalizm-kapitalizm gelişmesinde olduğu gibi değil. Batı toplumunda iki sosyal sınıf var; bir emekçiler, bir de onları sömürenler... Ticaret ve ekonomi, kapitalistlerin emekçileri sömürmeleri şeklinde gelişti... Yani Batı cemiyetinde, feodal cemiyetten kapitalist cemiyete geçiş var; zenginlik kaynaklarını da ufak bir grup, kapitalistler kendi kontrolleri altına almışlar. Ekonomik bir gelişmenin, liberal ekonominin sonucu olarak kapitalist sınıf ortaya çıkmış; emekçiler köyünden, toprağından kopmuş, şehre gelmiş emekçi sınıf köle gibi çalıştırılıyor, onların emeği sömürülerek kapitalizm gelişiyor. Marx, kapitalizmi devrimle ortadan kaldırırsak emekçi, kapitalin sahibi olacak, diyor. Engels ve Marx'ta ekonomik-sosyal gelişim teorisi böyle. Ama Asya toplumlarında, sömürülen ve sömürenin başka tipte olduğunu söylüyorlar. Sömüren sınıf, Hindistan'da olduğu gibi, dışarıdan fatih olarak gelip, kılıç kuvvetiyle köylüyü köle durumuna düşürüp onu istismar ediyor; kendileri şehirlerde saraylarda ihtişam içinde yaşayan efendiler... Bu efendiler kılıç gücüyle, çalışan köylüyü kendisine bağımlı tutuyor. Batı'daki gibi ekonomik bir meka-

nizma yok, sosyal yapı zorbalık üzerine kurulu... Meselâ Hindistan'da, Hint köylüsü kendi sosyal çevresinde kırda yaşıyor, dışarıdan, efendileriyle ekonomik-sosyal bir mekanizma kurulmamış, diyorlar.

— *Para efendilerin elinde, zorla ellerindekileri alıyor yani...*
— Marx'a göre Hindistan'da kastlar, köyler var, bunlar kendi hayatlarını yaşıyorlar. Dışarıdan gelmiş fatihlerse hiçbir ekonomik katkı yapmadan köylünün gırtlağına basarak artı-ürünü elinden alıyor; Osmanlı'da da aynı şekilde böyle bir yapı hâkimdi, diyorlar. Osmanlı ne yapmış? Rumeli'ye gelmiş, köylüyü esir etmiş, kılıç korkusuyla ondan aldığı ürünü, saraylar, camiler vb. yapmakla ve askerlerine dağıtmakla harcamış. Bu câzip bir teoriydi. Bütün Balkan tarihçileri bunu benimsiyorlar; bunların başında Prof. Vera Mutafchieva vardı, tarihî belge kullanarak en iyi yazan oydu. Bu teoriyi Osmanlı tarihine uyguladılar. Bizimkiler, askeri grubu, köylüleri köle durumuna düşürerek onun artı-ürününü gasp eden bir sınıf olarak ele alıyor.

— *Biraz daha açarsanız...*
— Bu teoriyi benimseyenler, Divitçioğlu'ndan sonra Çağlar Keyder, Huricihan İslâmoğlu –bir ara Chicago'da öğrencim oldu– AMP teorisini Osmanlı tarihine tatbik ederken şöyle diyorlar: Osmanlı hanedanı, yeniçeriler, timarlı ordusu, ulema bunlar sömürücü takım; refah ve bolluk içinde yaşıyorlar, köylünün elindeki ürünün çoğunu alıyorlar, ona ancak yaşayacağı, yeniden üretim yapabileceği kadarını bırakıyorlar. Osmanlı rejimi buydu, diyorlar; Batı'daki gibi kapitalizmin yarattığı ekonomik bir gelişme yok. Sırf zora dayanan bir gasp (kullanılan terim *gasp-usurpation*). İslâmoğlu kitaplarında vergi demez, "artı-ürünün gaspı" der vergiye... Hani hiç hakkı olmadığı halde, köylünün artı-ürününe kılıç zoruyla el koyar padişah, bu tabii sosyal çatışmayı basite indirerek formüle eden bir tarih görüşü... Fakat sonradan Barkan da ben de gösterdik ki, Rumeli'de Osmanlı sırf fatih olarak gel-

medi. AMP'de köy ile şehir arasında ekonomik bağlantı yoktur; halbuki köyle şehir arasında Osmanlı devrinde sıkı bir ekonomik ilişki var. Devlet aldığı parayı, meselâ vakıflar yoluyla, sosyal kurumlara aktarıyor. Benim tarihî analizimi, *Osmanlı İmparatorluğu Sosyal-Ekonomik Tarihi* kitabında, Çift-hane sisteminde bulacaksınız.

— *Tarihi gerçekler başkaydı, onlarınki olması istenendi yani...*
— Konuşma bir söyleşiyi çok aşıyor; sorularınızla kendimi dershanede gibi hissediyorum.

— *Herkesin okumadığı gerçeğini düşünerek faydalı olur diye konuyu açalım istemiştim. Sizi yormayıp döneme, 1960'ların sonuna, üniversite yıllarına dönelim...*
— Karşı hareketten bahsedelim... Türk-İslâm Sentezi hareketi, yerli siyasî-sosyal kaygıdan kaynaklanıyordu, "Sovyetler'in egemenliğine götüren komünizm Türkiye için çok tehlikeli bir cereyandır, Türk devletinin temellerini tehlikeye sokar, Rusya'nın bir uydusu oluruz; Bulgaristan, Yugoslavya gibi..." diyorlardı. Millî bir tepki uyandı önce. Soruyorlar, Türk milliyetçiliği neye dayanır? Orta Asya'dan gelen Türk halkının tarihî gelenekleri, Türk milletini oluşturan değerlerdir, bunlardan vazgeçemeyiz; Orta Asya, Yesevilik İslâmiyeti, Alp'lık ve gazâ, Anadolu Selçuklu Sentezi Türk milletini yapan temellerdir; hareketin başında olanlar da dilci, tarihçi, hukukçu ve sosyologlardı: Ali Fuat Başgil, Mümtaz Turhan, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Muharrem Ergin, İbrahim Kafesoğlu vb. diyorlar ki, "Bakınız Rusya'da, Ruslaştırma politikasına karşı buradaki tutsak Türk halklarını –Azerbaycan'da, Orta Asya'da, Türkistan'da– koruyan temel, yerli millî Türk İslâm gelenekleridir, ama onun yanında asıl direnç veren kuvvet dindir, İslâmiyet'tir. Meselâ, Moskova üniversitelerinde okumuş aydın Türkler, çoğu kez Ruslaşıyor, Rusça konuşuyor, fakat kendi dinine bağlı olan, Müslüman olan asıl halk hiçbir zaman Ruslaşmıyor." Zeki Velidi, köyünün bulunduğu bölgede, Rusların kiliseler yapıp halkı Ruslaştırma-

ya çalıştığını söylerdi; Zeki Velidi Müslüman vatandaşları toplayarak çeteler kuruyor, çoğu kez kiliseleri yakıyorlar. İslâmiyet millî varlığın bir çeşit koruyucu zırhı oluyor. Bu gözlemi Türkiye'ye tatbik ediyorlar. Bizim milliyetçiliğimiz hem Müslümanlık hem de Türklük ananeleridir. Türk-İslâm sentezidir, diyorlar. Buna karşı İslâmcılar, meselâ RP, Erbakan milliyetçiliği tanımaz. Türk-İslâm Sentezi, solculara karşı kuvvetli bir cereyan olarak ortaya çıktı. Hukuk profesörü Ali Fuat Başgil grubun en önemli lideriydi; sentezciler, 1960'larda Aydınlar Grubu diye ortaya çıktı, hareket öğrenci taşkınlıklarından sonra 1980 darbesini getiren harekettir. 1980'de darbe yapan generalleri, Türk-İslâm Sentezi fikrini savunanlar nüfuzları altına aldılar ve kilit noktalara adamlarını yerleştirdiler. TTK ve TDK'larının başına kendi adamlarını getirdiler. Atatürkçülük de TSK kontrolü altında, yeni anayasa bu havada hazırlandı. Askerin kontrolü altında birtakım yeni kurumlar ortaya kondu, ki dayandığı felsefe Türk-İslâm sentezini savunanların felsefesi oldu. TSK, iktidarı Özal hükûmetine bırakınca bambaşka bir gelişme kendini gösterdi.

— *Siz iki gruba da bakarak nasıl bir yorum gidiyorsunuz?*
— Tarihçiyim ben, tarafsız olmaya çalışırım. Benim için tarihsel analiz esastır; dışarıda onun için eserlerim yabancı dillere çevriliyor. Tarihte sosyal çatışmalar benim araştırma sahamdır; tahlillerimde, yorumlarımda, tabii ki Marksist sosyolojiden de faydalanıyorum, buna bakarak Marksist damgası vurabilirsiniz. Öbür taraftan, Osmanlı devletinin doğuşunda gaza ideolojisinin, tarihi-sosyal dinamizmin itici gücü olduğunu savunuyorum; ona bakarsanız başka bir taraftayım. Benim için belgeleri objektif bir metotla tahlil ederek tarihî gerçeği formüle etmek esastır. Ben doktriner bir tarihçi değilim, daha çok *Annales* ekolün bakışını benimsiyorum. Braudel'e, *Le Monde* gazetesi, "Acaba sizin komünizmle ilginiz var mı?" diye sorduğunda Braudel, "yok" diyor, "ben tarihçiyim her şeyden evvel." Sosyal tarihçi Barkan, İktisat Fakültesi'nde, Divitçioğlu-Küçükömer Marksist tefsirlerde bulunurken onlarla iş-

birliği yapmadı. Biz tarihi gerçeklere önem veriyoruz. Sınıflar arası sosyal çatışma, tarihi yürüten esas faktör olarak II. Dünya Harbi'nden sonra tarihçiliğe damgasını vurmuştur. Tarihçiler, tarih araştırmalarında bu sorular üzerinde yoğunlaştı. İşçi memur ücretlerini asgari seviyede tutmak ve enflasyon olduğu zaman ona intibak etmemek veya edememek bugün Türkiye'nin en önemli konularından biri değil mi? Tarihçiler, geçmişteki bu gibi sorunları araştırıyorlar. Demek ki, tarihçilikte sosyal meseleler, halk kültürü, halkın yaşam şartları araştırılmaya başlandı. Doktora tezimi hatırlayın; 1940'ta. Tabii, herçeşit sosyal teori modern tarihçiliğe yol gösterir.

— *Doktora tezinizde ağalarla köylüleri incelediniz...*
— Vidin'de ağalarla köylülerin devlet toprakları üzerindeki rekabeti sorununu inceledim; bütün yazılarıma bakın, çoğu sosyal ve kurumsal konular üzerinedir. II. Dünya Harbi'nden sonra, "Biz," diyor Barkan, "devletin tarihini yapmayacağız, halkın tarihini yapacağız." Özetle, yeni tarih yaklaşımı kuşkusuz Marksizm'in kuvvetli etkisi altında kalmıştır. Barkan'ın ve benim araştırmalarımız, bu etki altında; ama bu bizim komünist olmamızı veya teoriye körükörüne bağımlı olmamızı gerektirmez.

— *Düşünen insan yaklaşımı hocam bu... Yeni bir şey ortaya çıkıyor, görüyorsunuz ve elbette bunu yok saymıyorsunuz...*
— Tarihe yeni bir bakış; kitlenin, halkın tarihini yapmak... Benim tarih felsefemi tarif etmek gerekirse budur. Ben ulemayı tasvir ederken, medreseleri, ulemanın din görüşünü değil, ulema sınıfı içinde, evvelce anlattığım gibi kadılık bahsinde, sosyal çatışmayı araştırıyorum. Bunun üzerine bir makalem var, Almanya'da çıktı. Kadılıklardaki iç çekişmeler... Yeni bir makale yazdım; "Social conflict in the status groups." Yeniçeriler, ulema, bütün bunlar statü gruplarıdır. Bu statü grupları içinde çatışma vardır. Demek ki, İnalcık'ın tarihçiliğini oluşturan faktörler nedir? II. Dünya Harbi'nden sonra doğan akım; Annales School, bir bakıma bunun devamıdır.

— *Annales ekolünün önemi de buradan geliyor değil mi?*
— Başlangıcı böyledir. Daha sonra yeni bir akım ortaya çıktı Annales mektebi içinde, Braudel'e cephe aldılar. "İnsanları harekete geçiren, tarihi yapan daha ziyade spiritüel faktörlerdir," dediler, "din vardır, anane vardır." Kısaca zihniyet (*mentalité*) en önemli faktördür.

— *Georges Duby de Annales ekolünden mi?*
— Duby onu aşıyor. Emmanuel le Roy Ladurie öyledir, meselâ şimdi manastırların, din hareketlerinin sosyal gelişim üzerindeki tesirlerini araştırıyorlar. Aslında insan nasıl hem manevi hem maddi faktörlere bağlı bir yaratıksa, onun yaşam çevresi, toplum da öyledir. Yani bakıyorsunuz insan bir fikir için kendisini feda edebiliyor, ölüme kadar gidebiliyor. Demek ki insanı harekete geçiren şey yalnız maddi faktörler değildir. Tarihçi tarihî gerçeği bulabilmek için çeşitli teorileri kullanmalıdır. Braudel yeni bir kavram ortaya attı: *Total History*. Yani toplumun tarihini araştırırken her yönü ile araştırmalısınız.

— *Ayrım yapmadan tam tarihçilik...*
— Tam topyekûn tarihçilik... Halkı, devleti, politikayı, nüfusu, hatta iklimi... Bu suretle bir "total history" kavramı ortaya çıktı. Braudel'in bu fikri Amerika'da ancak yirmi sene önce yayıldı, eserini çok sonra tercüme ettiler. Eseri 1949'da çıktı, 1970'lerde tercüme etti Amerikalılar. Orada sosyolojiye de tesiri var Braudel'in. Binghampton Üniversitesi'nde "Fernand Braudel Center for Historicial Research" diye bir merkez kurdular. Bunun kurucusu Emmanuel Wallerstein. Dünya üzerinde kapitalizmin yayılışı üzerinde önemli bir eseri var, sosyologdur kendisi. Braudel adına bu enstitüyü kurdu. Fernand Braudel geldi oraya, bu fakir Annales School'un bir müntesibi olarak kuruluşa davet edildi; Braudel'in kendisi de oradaydı.

— *Türkiye'de tanıştığınızı söylemiştiniz daha önce. Nasıl oldu?*
— Nasıl tanıştım, anlatayım. 1950'de, Londra'dan Paris'e,

Tarihi İlimler Kongresi'ne geldiğimi anlatmıştım. Londra'dan Paris'e geldim ve Braudel'in kitabını aldım; kongrede de en hararetli konuşmalar ve tartışmalar bu kitap üzerineydi. Türkiye'ye dönünce, 1950'de, *Belleten*'deki yazımda Braudel'den çok istifade ettim. Barkan, İktisat Fakültesi mecmuasında bir tanıtma yazısı yazdı. Braudel'in *Annales* tarihçiliği bu suretle Türkiye'de başlamış oldu. Braudel Paris'te kendi ekolünde yetiştirmek için bir genç arıyordu, Türkiye'ye geldi, Ankara'da tanıştık kendisiyle. Ord. Prof. Ö.L. Barkan'ın İstanbul'daki İktisat Enstitüsü, Barkan'ın özellikle nüfus ve fiyat hareketleri üzerindeki araştırmaları Braudel için son derece önemliydi. Aralarında sıkı bir dostluk oluştu, Barkan kendi asistanı Sahillioğlu'nu tavsiye etti. Sahillioğlu Braudel'in yanına gitti, Paris'te para tarihi üzerine doktora yaptı. Bugün Osmanlı para tarihi üzerinde en büyük mütehassıs odur; Braudel, Akdeniz tarihçisidir, "Akdeniz tarihi bir bütündür, yani Hıristiyan Akdeniz yahut İslâm Akdeniz'i diye ayırmak mümkün değildir," diyor. İspanya'da, İtalya'da olan para hareketleri az arayla İstanbul'da kendini gösteriyor; İspanya'da, 1550'de enflasyon %100, 1580'lerde İstanbul'da %100. Bu suretle Braudel, Akdeniz tarihinin bütünlüğü görüşünü ortaya attı. Ve şöyle dedi: "Batı Akdeniz'i iyi biliyoruz, arşivlerimiz var, Fransız-İtalyan-İspanyol arşivi var, fakat Doğu Akdeniz bir muammadır, bilmiyoruz." Osmanlı için kullandığı yegâne arşiv Dubrovnik arşividir. İstanbul'a gelince Barkan'ın Osmanlı arşivleri üzerine nasıl çalıştığını, nasıl mühim gerçekler ortaya çıkardığını görünce büyülendi ve kendi noksanlarını tamamlamak için Barkan'a dayanmak lüzumunu anladı. Hatta onun enstitüsü için, nüfuzunu kullanarak önemli bir bağış temin etti. Biliyorsunuz, fakülte bütçeleri çok mahduttur, Barkan'ın projelerini desteklemek için para buldu. Barkan'ın, meselâ Osmanlı İmparatorluğu'nun para ve nüfus hareketleri, işçilik, Süleymaniye Camii muhasebe kitabı birçok bakımlardan Braudel'in kafasındaki sorulara cevap veren araştırmalardır. Barkan tabiatıyla Braudelci oldu. Braudel, *La Mediterrannée* kitabının ikinci baskısında

Barkan'ın bazı buluşlarını kitaba ekledi. Bugün *Annales Mektebi* etkisi tarihçiliğimizde hayli kuvvetlidir.

— *Sizi sıkmazsa biraz "total history"i açsanız...*
— Biraz değindik zaten. Tarihi gelişimi açıklamak için toplum yapısını belirleyen iklim-nüfus-ekonomi-zihniyet değişikliklerini incelemek gerekir; Braudel diyor ki, "Bir toplum bu faktörlerdeki gelişimlere uyumlu olarak üç nesil sonra değişir: Çünkü nüfus artar, belki iklimde değişiklik olabilir. Ekonomi de, meselâ enflasyon olabilir, bütün ekonomik sistem değişebilir." Üç yahut dört kuşak sonra bir toplum tanınmayacak şekilde yeni bir şekle intikal eder, buna bir formül de buldu, "long durée," *uzun süreç* diye bir teori ortaya attı. Diyor ki, "100 ya da 120 yıl sonra bir toplumu yeniden tetkik ederseniz, onun nasıl bir değişikliğe girdiğini görürsünüz." *Long durée*, *total history*, bunlar hep *Annales School* buluşları. Benim Osmanlı'da değişim üzerinde bir makalem vardır ("Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-337).

— *Hangi dönemdeki değişime dair?*
— 1600'den sonra Osmanlı devleti nasıl değişti? Biliyorsunuz *Classical Age*'de 1600'e kadar geliyorum. 1600'den sonra çok değişti Osmanlı, bütün sistem değişti; devlet, toprak meseleleri, köylü ve devlet ilişkileri.

— *Sizin Barkan ile aranız nasıldı?*
— Çok iyiydi, Aynı konularda çalışıyoruz, o İstanbul'da; ona sorduklarında dermiş ki, "Ankara'da bir çocuk var," çocuk derdi bana (gülüyor), "ona bakın."

— *Aranızda kaç yaş fark var?*
— 20 yaş filân. Bir kere bana dedi ki, "Halil ben artık makale yazmaktan vazgeçtim, artık bundan sonra tarih için hammadde hazırlayacağım." Hakikaten şaheserler çıktı buradan. Meselâ ne yaptı? Arşivde Süleymaniye Camii'nin inşası sıra-

sındaki masraf defterlerini buldu. O camii bir emin bir müdür idare ediyor ve bütün harcamaları o yapıyor; iki büyük cilt halinde kaydediyor... Meselâ işçileri nereden buluyor? Ufak bir gündelik vererek acemi oğlanlarını kullanmış. Sonra meselâ ustalar, camcılar, bütün malzeme orada... Camcılar üzerinde İngiliz Dr. M. Rogers, sırf o malzemeyi kullanarak "Osmanlı'da camcılık" diye kapsamlı bir makale yazdı. Barkan, bu iki defteri aldı, okudu doğru bir şekilde, iki cilt halinde neşretti. Bir giriş yazdı kendisi ama özel terimler var. Meselâ ölçüler, endaze var, parmak var. Nedir bunlar? Onları da izah etti; dediği gibi, tarihçilik için yarı hammadde hazırladı. O neşri kullanarak Osmanlı devrinde işçilik üzerine yazı yazılıyor, nitekim kendisi de bir makale yazdı bunun üzerine. İşçilik, ustalar, yevmiyeler nasıl? Braudel ekolü budur, Barkan bu çerçevede ilginç Osmanlı belgelerini gelecek tarihçilere hazırlama işine girdi. Bana sorarsanız ben ikisini de yapmaya çalışıyorum. Jennings öyle söylemiştir: "Sen hem ameleliğini yapıyorsun, hem de sosyal terkibi." Misal olarak 1996'da çıkan şu eserime bakınız: *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea* (Cambridge, MA, 1996). Bizim tarihimizi incelemek o kadar güçtür, çünkü, arşiv kaynakları neşredilmemiştir. Onun için Türk tarihçisi bir yere varmak için hem mühendis, mimar olacak, hem de amele gibi çalışacak. Belgeleri bulacaksınız, doğru neşredeceksiniz. Sonra ondan çıkacak genel bakışı, genel sonuçları formüle edeceksiniz. Bizim vardığımız tarihçilik bu, benim en yakın olduğum kimse Barkan'dı.

— 1959-60'ta bu defa ODTÜ'de ders veriyorsunuz değil mi? Hangi dersi veriyordunuz?

— ODTÜ daha yeni kuruluyordu, Çobanoğlu rektördü, Devrim Tarihi verdim orada bir sene "part-time" olarak. 1960 yılında, kışın, Hebrew Üniversitesi'ne, İsrail'e davet edildim ve Osmanlı tarihi üzerinde iki konferans verdim. İsrail, Osmanlı'dan sonra aynı bölgede kurulmuş bir devlet olarak Osmanlı tarihine büyük önem vermekte; Türkiye'den ve Alman-

ya'dan sonra belki en kuvvetli ekip orada ortaya çıktı. Bu ekibin hazırlanmasında Prof. Uriel Heyd, Türkolog ve tarihçi, etkilidir. Beni o davet etti. İsrail'de bugün tanınmış Osmanlı mütehassısları onun talebeleridir. Ziya Gökalp üzerinde bir kitabı da vardır. Sonradan Osmanlı Ceza Hukuku üzerinde bir kitap yazdı. O zamanlar İsrail'in kuruluş devri... Kibutzlar'a götürdü beni, bu yeni bir projeydi: Muhacirleri özel bir kampta yerleştiriyorlar, orada İbranice öğreniyorlar. İsrail'in yeni hayatını öğrenmek, ona uyum sağlamak için... Bir sosyal laboratuvar... Uriel Heyd, sıcakta tenis oynayıp eve gelmiş, son nefesini vermiş, çok genç gitti. O konferansta hazır olanların çoğu bugün İsrail'de Osmanlı sahasında profesör, ne zaman görseler beni hoca gibi karşılarlar.

— *Verdiğiniz konferans öğrenciler içindi değil mi?*
— Tabii. Yıllar sonra 1993'te aynı üniversite bana doktora vermek için çağırmıştı. Uriel Heyd'in hanımı geldiğimi duymuş, haber gönderdi, gittim kendisini ziyaret ettim, beni evlerinde misafir etmişlerdi; böyle acıklı şeyler de var hayatta, iyi bir arkadaş kaybettik.

— *Konferanslar dışında İsrail'i gezme fırsatı buldunuz mu?*
— İsrail küçük bir memleket, biliyorsunuz, baştan aşağı gezdim, Lut Gölü'ne indim. O kadar yoğun bir tuzlu su ki, girerseniz, batmazsınız, diyorlar. Sodome ve Gomore; meşhur hikâye biliyorsunuz; Tanrının lanetiyle ikisi de heykel olmuş, orada anladım nasıl olduğunu... Çok zaman kalırsanız tuz birikiyor üzerinizde ve heykel gibi çıkıyorsunuz (gülüyor). Herhalde Lut Gölü ile ilgili.

— *Yüzdünüz mü yoksa?*
— Yüzmedim hayır. Gölün öbür tarafı Ürdün, bu çöküntüde hemen hemen insan yok, korkunç bir doğa. Deniz altında kaç yüz metre iniyorsunuz, dünyanın en derin göllerinden birisi...

Bat-Yam Atatürk Parkı açılışında.

— O zaman çok kalabalık da değildi herhalde, yeni kurulmuştu çünkü...

— Değildi tabii. Sonradan Cumhurbaşkanımız Sayın Demirel ile bir kez daha gittim İsrail'e, Arafat'ı gördüm. Bir Atatürk parkı kurmuştu İsrailliler. Türkiye'den giden pek çok Yahudi var İsrail'de. Tepede bir Atatürk ormanı yetiştirmişler, Türkiye'ye çok bağlılar, mükemmel Türkçe konuşurlar, onların himmetiyle bu park yapılmış, Demirel ile bizi sıcak karşıladılar.

— İlginç bir deneyim olmuş sizin için; Filistin'e geçtiniz ve Yaser Arafat'la tanıştınız.

— Parkın açılışından sonra Filistin tarafına geçtik, Filistin lideri Yaser Arafat'ın bulunduğu Filistin'e... Arafat, bizi orada bir salonda karşıladı; o zamanlar Kudüs için Türkiye'nin desteğini arıyordu. Biliyorsunuz, Müslümanlar için Mekke ve Medine'den sonra üçüncü mukaddes şehirdir Kudüs. Arafat, Kudüs'ü Filistin'in merkezi olarak almak istiyordu... Kudüs bir mukaddes İslâm şehri olarak, bir Müslüman devlet başka-

nının desteğini bekliyor. Anladığıma göre bizim İsrail'le dostluğumuz o zamanlar kuvvetli, herhalde bu isteğine destek bulmadı. Genellikle Araplar bizim İslâm kardeşliğimizi kendi davaları için kullanmak isterler. Ama Kıbrıs Türk devletini tanımazlar. Bütün Arap memleketleri, Hatay üzerinde hâlâ hak iddia ederler. Son Irak meselesinde Iraklılar bize yakın mı diye tartıştık, bu hayaldir bence. Belki Amerikalılardan daha çok düşman saydılar bizi. Çünkü vaktiyle biz onları idare etmişiz. Aslında Magrip'ten Irak'a kadar Arap ülkeleri Haçlılara karşı bugünkü varlıklarını Türklere borçludur. Bugünkü Irak idaresini, modern Irak'ın ortaya çıkmasındaki altyapıyı, Mithat Paşa valiliği sırasında yapmıştır. Irak bize çok şey borçludur. Erbakan başbakan olunca sırtını Batı'ya çevirip bir İslâm birliği kurayım, dedi. Gitti Kaddafi'ye, hakaret gördü. Kaddafi ona akıl vermeye çalıştı (gülüyor); Kürtlere niye hürriyet vermiyorsunuz, vb. içişlerimize karıştı. Her Arap devleti milliyetçidir, eğer bize bir yakınlık gösterirlerse, İslâm birliği-kardeşliği değil, bizi uydu yapmak için yaklaşırlar.

— *Tarihte de bir birlik oluşturmamışlar değil mi?*
— Gayet tabii, çünkü İslâm dünyasının hâkimiyetini 11. yüzyılda Türkler ellerine aldı, onlar kaybettiler.

— *Onun hıncı da mı var?*
— Türkler (Selçuklu devleti, Osmanlı devleti), İslâm dünyasının egemenliğini ele aldılar. Onu da unutmazlar. İmparatorluğun son zamanlarında Meclis-i Mebusan'da bir Arap fırkası vardı, bağımsızlık istiyordu. Biliyorsunuz, Mekke Osmanlı himayesinde, Mekke Şerîf'i Hüseyn'in hıyanetini, İngilizlerle bir olmasını... Yani Araplarla İslâm temelinde bir kardeşlik, bir dayanışma hayaldir. Bazıları gündeme getiriyor, bu olamaz. Türkiye laik bir devlet olduğu için İslâm politikası işlemez. Şimdi son zamanlarda, 11 Eylül'den sonra, laik ve parlamenter sisteme dayanan model bir İslâm memleketi olarak bizi tanıtmak istiyorlar. Bu da bir hayaldir, yürümez; çünkü Batı memleketlerine, Amerika'ya mukavemet vardır. Bu

mukavemette biz onlarla beraber değiliz; ABD ile, Avrupa ile ittifakımız var.

Bir Müslüman memleket olarak Arafat bizim destek vereceğimizi umdu. Tabii bu, İsrail'le çatışma haline getirirdi bizi. II. Dünya Harbi'nde, biliyorsunuz, bazı diplomatlarımız Yahudileri ölümden kurtarmıştır. Amerika ile dostluğumuzun temellerinden birisi hiç şüphesiz İsrail'i tutmamızdır. Öyle anlıyorum ki, Sayın Demirel kesin bir şey söylemedi ve Arafat bütün toplantı ve ziyafet boyunca suratı asık, Demirel'in yanında oturdu, tavrını hiç sevmedim. Kudüs'ün surlarını Kanunî Süleyman yaptırmıştır. Onun zevcesi su getirmişti şehre.

— *Hürrem Sultan?*

— Hürrem Sultan, evet. Vakfiyesi üzerinde Princeton'dan öğrencim Prof. Amy Singer çalıştı. Bedevilerin yağmalarına karşı Kudüs bir surla çevrilmiş. Kudüs'e giderseniz bu sur sizi çok etkiler. O sur önünde bir ziyafet hazırlamıştı İsrailliler. Belediye başkanı güzel bir nutuk verdi; Türk hatıraları, Türklerin yaptıkları... Benden de bir konuşma yapmamı istediler, konuşmak istemedim, hoşlarına gitmedi sanırım. Sur, fevkalâde güzel, beyaz, yüksek, yepyeni görünüşlü. İsrail'de bir eski eserler komitesi ihdas ettiler, benim de üye olmamı istediler.

1993'te Jerusalem'de doktora merasiminde.

— İsrail'de 1993'te fahri doktoranızı aldınız.
— 1993 Ocak ayıydı. O toplantıda doktora verilenler arasında Avusturya başbakanı da vardı, kendisine barış doktorası verildi.

— Dikkatinizi çeken bir şey oldu mu?
— Diplomama yazdıkları satırlar beni etkiledi; (okuyor) "Zengin Osmanlı materyaline dayanarak, bu vesikalara Batı araştırma metotlarını tatbik ederek Prof. İnalcık Osmanlı tarihinin daha önce keşfedilmemiş alanlarında kesin sonuçlar verdi. Ve tarih araştırmalarında yeni bir yol açtı." İsrail bugün Osmanlı tetkiklerinde en önemli ülkelerden birisidir. Türkiye'ye gelip çalışıyorlar, yakından izliyorlar. İsrail'e toplam beş-altı kez gittim, sanırım. Fakat İsrail'e girmek çok güçtür, gece yarısıydı bir sefer. Bir polis geliyor, bir saat sorguluyor; nerelere gittiniz, ananız babanız kim... Bitti zannediyorsunuz, öteki polis geliyor, o da bir saat sorguluyor. Çıkarken dedim ki, bu memlekete bir daha gelmem (gülüyor). Yeni davetler oldu, fakat bir daha göze alamıyorum.

— İsrail'de konuşma yapmamı istediler, yapmadım, dediniz. Böyle irticalen konuşma yapmanızı istediklerinde reddettiğinizde hoşlarına gitmiyordur, öte yandan sizin için zor bir durum...
— Bir kongrede, Münih'te, Uluslararası Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi Derneği'mizin kongresinde ilginç bir olay yaşadım. Almanya'da Bavyera, konfederasyon içinde ayrı bir eyalettir. Eski Bavyera dükalarının nefis bir bahçedeki sarayında ziyafet verildi bize. Türk dostluğundan, Türklerin eskiden oralara kadar sarktığından bahsetti bakan, ama, "Biz onları püskürttük," dedi. Hakikâten Bavyera Dükü, 1683 Viyana bozgununun en önemli komutanlarından birisidir. Nutuk verdiği salonun duvarında, dükün zaferlerini kutlayan panolar var; o panoların birinde sarıklı Türkler atının ayakları altında... Salonda tabii cevap vermek bana düşüyor, derneğin başkanıyım... Yorgunum, bildirileri dinleyip yemeğe gelmi-

Jerusalem Üniversitesi rektörünün elinden doktora diplomasını alırken.

şim, bana sıra geleceğini biliyorum, ama bitkin bir haldeyim, bir de irticalen konuşacaksınız. Baktım bir masada dolu bardaklar duruyor, hemen aradan sıyrıldım, bir-iki bardak şarap içtim. Enerjim yerine geldi (gülüyor). Ondan sonra kürsüye çıkıp evet, dedim, sayın bakan, panoda görüyoruz, siz Türkleri püskürttünüz, Balkanlar'a girdiniz, yani Türkler silâhla sizi alt edemedi, memleketinize giremedi ama, bakınız bugün "kolumuzun kuvvetiyle" sizi fethettik (İngilizce *arms* ve *arm* kelimeleriyle kelime oyunu yapmıştım) (gülüyor). Dinleyenlerden bir alkış koptu... Yani iki kadeh şarap bazen mucizeler yaratır (gülüyor). Başka bir kongrede, Paris'te belediye reisinin verdiği bir ziyafetteki konuşmada Jean-Louis Bacqué Grammont gelip, "Hadi siz cevap vereceksiniz," demişti. Ne söyleyeceğimi bilemiyorum, bir de Fransızca konuşacağım. Çıkmadım bu sefer, şarap da yok etrafta (gülüyor). Semih Günver büyükelçiydi o zaman, beni kınadı. Günver ile aramızda daima sorun çıkar. Ben bir seyahatten yeni dönmüşüm, Semih Günver dışişlerinde müsteşar yahut Kültür Dairesi baş-

kanı... Bulgaristan'da cumhuriyetin yıldönümü kutlamasında yapılacak konferansta konuşacak bir kişi arıyorlar, "Sizin gitmenizi münasip gördük," dedi. Ben, gidemem, dedim, çok yorgunum. Diplomatlar çok nazik kişilerdir, biliyorsunuz. Ama Günver reddim karşısında pek nazik olmadı.

— *Her an konuşma yapmak sizin göreviniz gibi... Nasıl olur ki?*

— Diplomatlardan söz açılmışken, Nüzhet Kandemir'i hatırladım, diplomatlığa yakışır, çok nazik bir insandır. Chicago'ya gelmişti bir konferans için. Kürsüde konuşurken ben içeriye girdim; geç kalmışım, kürsüden indi, taa benim sandalyeme kadar geldi, selâmlaştık. Bu büyükelçimizin elinden, Dışişleri Bakanlığı'nın *Yüksek Hizmet Madalyası* almak nasib oldu. Büyükelçilerden dostum Gündüz Aktan'ı özellikle burada anmalıyım. Atina büyükelçisi iken beni elçilikte misafir ettiler. Bir Osmanlı tarihi yazmam için onun aracılığıyla Koç firması bana malî destekte bulundu.

Chicago'da, elçilikte Nüzhet Kandemir'den yüksek hizmet madalyasını alıyor.

— İsrail'in Osmanlı tarihi ile ilişkisi nasıl, kürsüleri, araştırmaları iyi mi?
— İsrail, Türkiye'nin önemini biliyor. Uriel Heyd'den sonra Osmanlı araştırmaları yapan bir grup oluştu, devlet de onları destekliyor. Bugün dünyada Osmanlı araştırmalarının en kuvvetli bulunduğu yer tabii Türkiye'dir.

— Türkiye, arkasından Bulgaristan demiştiniz değil mi?
— Bulgaristan bugün İstanbul'dan sonra bir milyon Osmanlı belgesiyle Türkiye'den sonra en önemli Osmanlı arşivine sahip; cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı arşivinden dört vagon dolusu eski belgenin Bulgaristan'da bir kâğıt fabrikasına satıldığını ve yaşadıklarımızı anlatmıştım. Aslında, İngiltere, Fransa, Almanya II. Dünya Harbi'nden önce Osmanlı-Türk-İslâm tetkiklerinin en ileri olduğu memleketlerdi. Almanya o kadar ileri idi ki, Türkoloji tahsilini tamamlamak isteyen Türkler Almanya'ya giderlerdi. 19. yüzyılda Alman âlimleri Orta Asya'da, mağaralarda Uygur kütüphaneleri keşfettiler; Uygur yazısıyla yüzlerce belge Berlin Müzesi'ndedir, Macaristan'da Genç Osmanistler grubunu özellikle zikretmeliyim. Tanınmış Türkologlarımız, meselâ Reşit Rahmeti Arat, Saadet Cağatay yenilerden Ahmet Temir, Sadettin Buluç, Osman Sertkaya, Semih Tezcan Almanya'da tahsil etmişlerdir. Harpte Almanya mahvoldu, Türkoloji'ye bakacak durumu kalmadı, enstitüler yıkıldı, adam yetişmedi. Harpten sonra tekrar bir canlanma oldu. Bugün Osmanlı araştırmaları alanında Klaus Kreiser, Hans Georg Majer, B. Heinkele-Kelher, D.B. Flemming, Fikret Adanır önemli araştırmaların sahibidir. Fransa ileri gitti, büyük adımlar attı, İngiltere öyle... Japonya ileri gitti. Fransa da kuvvetli bir ekip meydana geldi, Louis Bazin (eski türkolog), Irene Mélikoff, Robert Mantran (Osmanlı tarihi, İstanbul tarihi üzerine uzman), Gilles Veinstein, Beldicianu'lar... İsrail bence bazı alanlarda onlardan çok kuvvetlidir bugün. Nedense, Arap memleketleri bize yabancılaşmıştır. Beş yüzyıl birlikte yaşadığımız halde Arap ülkelerinde Osmanlı uzmanları azdır. Mısır'da Prof. Abddurahman

Abdurrahim'i, Tunus'ta Prof. A. Temîmî ve Dr. Abubakr'i, Ürdün'de Prof. A. Bakhit'i tanıyorum; değerli araştırıcılar.

— *Tarihte de Araplar bize yabancılaşmıştır değil mi?*
— Tarihte Arap-Türk ilişkilerini, isterseniz, biraz anlatayım.

— *Lütfen hocam.*
— Çok gerilere gidersek... Portekizliler, 1500'den başlayarak, Hindistan-Ortadoğu ticaretini baltaladılar ve bu ticareti kendi tekelleri altına almak için mücadele ettiler. Bu ticaretin Yakındoğu'ya iki büyük yolu vardı, birincisi Basra körfezi, öteki Kızıldeniz... Vasco da Gama gelmeden önce bu ticaret, Ortadoğu'nun servet kaynağıydı. Avrupa, baharatı ve diğer Hint eşyalarını Kahire, İskenderiye, Beyrut, Tripoli gibi şehirlerden alırdı; bu şehirler çok gelişmiş şehirlerdi. Mekke ve Medine'ye Hindistan'dan, Endonezya'dan, Sumatra'dan Müslüman hacılar geliyor; Portekizliler bu ticareti baltalamak için korkunç önlemlere başvuruyorlardı. Ne yapıyorlardı biliyor musunuz?

— *Ne yapıyorlardı?*
— Bu bilgiyi onların kendi literatüründen öğreniyoruz. Müslümanlara ait gemileri zapt ediyorlar. Hacıları yakalayıp, burunları kulaklarını kesip çuvallara dolduruyor ve Kahire'ye, Arabistan'a gönderiyorlar... Dehşet vermek için... Portekizlilerin Karavel denilen yüksek bordalı gemileri var; Müslüman gemiler o gemilere ve ateşli silâhlara karşı koyamıyor... Portekizliler kıyılarda küçük kaleler yaparak, her kaleye elli-yüz kişi yerleştirerek bütün Hint Okyanusu'nu kendi kontrolü altına alıyorlar. Lizbon, Avrupa-Hint ticaretinin merkezi haline geliyor; kuzeyde Anvers yoluyla tüm Avrupa'ya bu malları gönderiyorlar; Lizbon da Anvers de, büyük ticaret ve kültür merkezleri olarak yükseliyor böylece; Portekizliler, Kızıldeniz'e de girmek için her yıl saldırdılar, Basra Körfezi'nde Hürmüz'ü aldılar 1509'da... Kızıldeniz'e girdiler, Cidde'yi alıp Medine'ye girmeyi, orada Hz.

Muhammed'in mezarından kemiklerini alıp Kudüs'te Saint-Sepulcure, yani İsa'nın mezarı ile takas etmeyi bile plânladılar. İslâm'a karşı böyle korkunç plânları vardı Portekiz'in. İslâm dünyası, Araplar, Hintliler, ateşli silâhlar karşısında bir şey yapamıyorlar. İşte o zaman ateşli silâhlarda dünyada en ileri milletlerden birisi Osmanlılardı. Dehşete kapılan Müslüman devletleri Osmanlı'dan yardım istedi. Memlûk Sultanı, II. Bayezid'e, "Donanma, ateşli silâhlar gönderin," diye yalvardı. Türkler, daha Selim Kahire'ye girmeden, 1509'da Süveyş'te bir tersane kurdu, bir donanma yaptı. Osmanlı denizcileri Hamid Reis, Selman Reis, Süveyş'te faaliyette idiler; Irak'ta, güneyde, Basra Körfezi'nde isyan halinde olan Şiiler Osmanlı'dan tüfekli, ücretli asker edinmek için teşebbüse geçtiler. Osmanlı askeri *rûmî* adıyla (Al-Rûm, Anadolu demek) Arap memleketlerinde, Hindistan'da ateşli silâhlar kullanan özel asker olarak hizmete gittiler. Yani, İslâm dünyası Portekizlilere karşı himaye için gözlerini Osmanlılara çevirmişti. Modern Araplar tarihlerinde bundan hiç bahsetmezler, aksine Türk devri bir sömürü ve baskı devri olarak okutulur. Selim, aslen Çerkez olan Memlûk sultanı al-Gawri'yi yendikten sonra Filistin ve Mısır'a geldi, Reydaniye'de yeni Sultan Tomanbay'ı yendi, Suriye ve Mısır'ı alınca o zaman Arap dünyası Osmanlıları bir kurtarıcı gibi karşıladı; ateşli silâhları olan bu kuvvetli Müslüman imparatorluğu bizi koruyabilir, diyorlardı. Sadece Kahire'de askerin bazı yağmaları dolayısıyla şehir halkıyla çatışmalar oldu, o kadar. Osmanlılar rahat, halktan mukavemet olmadan memlekette yerleşti. Mukavemet Mısır'ın eski sahipleri Memlûk kalıntılarından geliyordu, Araplar, Osmanlı padişahını sultanları tanıdılar; Hâdim-ül Haremeyn-iş Şerîfeyn, yani Mekke ve Medine'nin koruyucusu... Hilâfet yok o zaman daha. İşte Araplarla münasebetlerimiz böyle başladı ve 1521'den sonra Hint denizinde Osmanlılar, donanmalarıyla Portekizlilerin karşısına çıktı ve tekrar eski ticaret, Ortadoğu-Hint ticareti canlandı. Bu ticaretin doruk noktasına erişmesi 1550-1560 yıllarındadır. O yıllarda, Batı kaynaklarından öğrendi-

ğimize göre, otuz bin kantar baharat Lizbon'a geliyor, otuz bin kantar da Osmanlı ülkesine geliyordu.

— *Hocam Osmanlı pek ticaretle ilgili değildi denir, yanlış bu bilgi o zaman...*
— Osmanlı'nın ticaretle ilgisi yoktur deniyor; hayır, Selman Reis'in 1525 tarihli raporu var, orada, "Bu ticaret Portekiz'i zengin ediyor, eğer biz alırsak biz de zengin olacağız," diyor. Osmanlı bilinçli bu hususta, bu açık... Ortadoğu şehirleri Halep, Kahire, Trablus Şam zengin şehirler olmaya başladı. Kapitülasyonlar himayesinde Avrupalı koloniler yerleşti. Arapların tekrar eski zenginliğe kavuşması Osmanlılar sayesinde oldu. Kuzey Afrika'da da aynı şey... İspanyollar Kuzey Afrika'yı istilâ ediyor; Bon, Konstans gibi kaleleri almışlar, yerleşiyorlar. Ateşli silâhlarla geliyorlar. O zaman Kuzey Afrika'daki Tunus, Cezayir Osmanlı'ya heyetler gönderip yardım istiyorlar. II. Bayezid Osmanlı korsanları gönderiyor oraya.

— *Kaç yılları? Yine 1500'ler olmalı...*
— 1520'lerde...

— *Aynı dönem, yükselişe geçiyor, güç oluşturuyor Osmanlı...*
— Evet. Türkiye'nin dünya ölçüsünde faaliyet göstermesi bu devirdedir. Tasavvur edin, Batı Akdeniz'den Sumatra'ya kadar... Açe Sultanı Alaeddin, Müslüman. Portekizlilerle mücadele için, Osmanlı padişahı Kanunî'den uzmanlar istiyor; top ve kale yapmak için... Kanunî bir heyet gönderdi ve bu heyet orada kaldı, 19. yüzyılda bir Hollandalı müsteşrik, bu köyü buldu. Kaynaklardan, Endonezya'nın merkezinde Bantam'da bir Türk tüccar kolonisi biliyoruz. Bu 16. yüzyılda. 16. yüzyıldan sonra bunların hepsi kaybolacak (Bağdat'ın zaptı 1534, Kahire'nin zaptı 1517, Suriye'nin 1516'dır). Bugün Kuzey Afrika'da Müslüman devletleri varsa, Osmanlılar sayesindedir.

— *O derece?*
— Tabii. Dikkat edin bize en yakın, en sıcak hislerle yaklaşan Araplar, Kuzey Afrika'dadır. Batı Anadolu'dan birçok Türk gidip yerleşmiştir oraya. Tunus'a gittim, Türk'üm deyince, birçoğu, bizim atalarımız Türk'tür diye övünür. Mısır ve Suriye'de tabii Türk düşmanlığı oluşmuştur. Koloni devrinden bu, I. Dünya Harbi'nden sonra Fransa, İngiltere aldı oraları ve onlar Türk devrini gayet kötü olarak tanıttılar.

— *Geçmişini unutturacak kadar?..*
— Tabii, demek istiyorum ki, İslâm dünyasının harp teknolojisi bakımından en ileri temsilcisi olan Osmanlılar, İslâm dünyasını yüzyıllarca Batı'ya karşı korumuşlardır. Batı'nın ateşli silâhlarına, ekonomik üstünlüğüne, donanmalarına dünya üzerindeki hiçbir geleneksel imparatorluk dayanamamıştır. Endonezya, Hollandalıların kolonisi olmuştur, Hindistan İngiliz'in koloni olmuştur. Bunu anmak istemezler; ne Hıristiyanlar, ne Müslümanlar (gülüyor).

— *O zaman I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki bu kışkırtmalar ve kamplaşmalar neticesinde mi Araplarla böyle tuhaf bir duruma geldik?*
— Bir kere Araplar İslâm dünyasının hâkimiydiler, onlar kurdular ilk hilâfeti, sonra bu imparatorluğu kaybettiler. Evvelâ Selçuklular, Türkler geldi; Bağdat'a, İran'a hâkim oldular. Sonra başka bir Türk hanedanı, Osmanlılar geldi.

— *Hazmedemiyorlar?*
— Hazmedemiyorlar, biz bu üstünlüğü kaybettik, Türkler yüzünden, diyorlar. Eskiden bu göze gelmiyordu, çünkü o da Müslüman, biz de Müslümanız, diyorlardı, Osmanlı onları koruyordu. Osmanlılar, Araplar için "en şerefli halk" deyimini, kullanır. Bazen de, çöl Arapları kervanları yağmaladıkları için bizim vesikalarda "Arap eşkıyası" diye geçer (gülüyor). Osmanlı'nın bedevilere karşı şiddetli yıldırma tedbirleri var, kaleler yapıyorlar ticareti korumak için...

— Çok ilginç... Kitabınız tercüme edilince objektif yaklaşımınızla yeni bir anlayış kazanabilirler.
— Bütün bu anlattıklarımı 1994 yılında yayımlanan, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*'ın birinci cildinde bulabilirsiniz, bu kitabımla bunu belgelerle kanıtlamış bulunuyorum. Halen Beyrut'ta kitabımı Arapça'ya tercüme ediyorlar.

— Tamamen belgelere dayanıyor, hatta Osmanlı'ya ait olumsuzlukları da söylüyorsunuz.
— O geçmiş bir imparatorluk değil mi efendim? İdealize etmeye gerek yok.

— Tarihten bahsetmişken... Geçmiş sömürge dönemini anlattınız. Hollanda'ya gitmişsinizdir muhakkak.
— Hollanda'ya devlet misafiri olarak gittim, Amsterdam Üniversitesi Doğu Tetkikleri Enstitüsü'nde "Turkey and Europe" adıyla bir konferans verdim. Bakın, Avrupa Birliği meselesini o zaman ele almışım.

— Kaç yılıydı hatırlıyor musunuz?
— 1962 Eylülü'nde. 1962 sonbaharında başka güzel bir konferans yapıldı: *Conference on the Political Modernization of Japan and Turkey* (1962, 10-14 Eylül).

— Nerede oldu?
— New York'ta. Social Science Reasarch Council diye bir araştırma merkezi var, o örgütledi... Japonya ve Türkiye'nin siyasî modernleşmesi konusunu, tanınmış uzmanları çağırarak, tartışma konusu yapmak istemişler. Konferans yerimiz eski bir saraydı, Hudson River üzerinde, New York'a yakın... Katılanlar arasında hatırladığım Robert Ward, D. Rustow (baba Rustow, Türkiye'ye Almanya'dan gelmiş profesörlerdendir). D. Rustow Türkiye'de doğmuştur, Türk dostudur; Türkçe'yi çok iyi konuşur. Bu toplantıda sunulan bildiriler aynı adla yayımlandı (Princeton: PUP, 1968).

— *Siz Türkiye ile Japonya'yı mı karşılaştırdınız?*
— Biz iki kişi, Kemal Karpat ile ben giriş konuşmalarını yaptık; Japon mütehassısı Japonya'yı anlattı, ben de Türkiye'nin modernleşme tarihi üzerinde konuştum. Ondan sonra seçim sistemi, demokrasi, İslâm ve budizm, vs. konuşuldu. Ward ve Rustow, Japonya'nın Türklerden önce Batılılaşma dönemine girdiğini anlattılar...

— *Meşhur Meiji dönemi...*
— Meiji dönemi, evet Batılılaşma dönemidir; Japonya süratle modernleşti, Türkiye'yi her bakımdan geride bıraktı. Neden? Türkiye neden emekliyor? Tartışmalarda şu ortaya çıktı: Japonya Budizm inanışında, bireyin hareketlerini fazla sınırlamayan bir din. Fakat İslâm dininin öteki dinler arasında en önemli vasfı, insanın, bütün hareketlerini; giyimini, kuşamını, yiyeceğini, dini bir kurala bağlamış. Yani ilâhî bir kurala bağlanan hareket tarzı değişemez, çok zordur. Meselâ diş fırçası, domuz kılından yapılmıştır, Müslüman onu kullanmaz, misvak kullanır. Müftülükte arşiv vesikaları üzerinde çalışırken şahit oldum, fetva emini yanımdaydı, birisi geldi, bir durum için fetva istedi. Durum da şu: Kızımı bir Alevi zevce olarak almak istiyor, bu dine aykırı mıdır, değil midir? (Gülüyor) Yani, İslâm toplumunda Müslüman'ın her hareketini dini kurallarla tayin ediyorsunuz, Tanrı emri olduğu için...

— *Hocam çok yakın olduğum Japon arkadaşımla onların modernleşme dönemini konuşurken kendileri için bu devrin utanç dönemi olduğunu söylemişti, hatta pek anlatmak bile istememişti. Japonların biliyorsunuz, kendi geleneklerini, ülkelerini koruyan farklı bir tavrı vardır.*
— Niye utanç dönemi?

— *Bizim gibi şapka giymiş, partiler düzenlemişler Batılılaşma adına... Şimdi o dönemin hatırası eski kartpostallara bakmak dahi istemezlermiş, utanırlarmış. Sonra bu böyle olmuyor, biz*

kendi kültürümüzü koruyarak Batılılaşacağız ve ilerleyeceğiz demişler.

— Tabii, işte Ziya Gökalp onun üzerinde duruyor; bir milletin öz yaşam kültürü başkadır, modern vasıtaları benimsemek başkadır. Bir buçuk yüzyıl Batılılaşmak için, Batı'dan bazı şeyleri almışız, bazı şeylerini almamışız. Osmanlı'nın yaptığı yarım Batılılaşma bizi Avrupa seviyesine getirmedi. Atatürk'ün hareket noktası şu: Batılılaşmadığımız taktirde bu dünyada bize hayat yoktur. Ata tam Batılılaşmayı hayati bir problem olarak görür. Nedir millî kültür? Millî şarkılar, âdetler, musiki, Gökalp'e göre, bunlar bir milletin ruhunu gösterir ve organik bir bütündür. Gökalp, hiçbir şekilde, milli varlığı oluşturan millî kültürü, âdetlerimizi bırakmayacağız, diyordu.

— *Bizde millilik de bambaşka şekillere sokulduğu için insanlar kafa karışıklığı yaşıyor, sanki millilik korkulacak bir şey gibi algılanıyor...*

— Tabii. Fikir tarihimizde iki felsefe karşılaştı. Ziya Gökalp ve Batılılaşma taraftarları diyorlar ki, "Millî âdetlerimizi muhafaza edeceğiz, bu milletin ruhudur; milli varlık bağımsızlığın temelidir, ama Batı'nın teknolojisini, ilmini alacağız." Atatürk'ün felsefesi ise şu: Bu ikisi ayrı şeyler değildir, bu yola gidersek Batılılaşamayız... Sofya'da, bir sene Fethi Okyar'ın yanında ateşe olarak bulunduğunda Bulgar Batılılaşmasından çok etkilendi. Bulgar, medeni Avrupalı, biz hâlâ poturla, çarıkla geziyoruz, tüm sembolleriyle Batılılaşacağız, diyor Ata.

— *Siz Ziya Gökalp'ten yana mıydınız?*

— Türk İslâm tezini yapanlar Ziya Gökalp gibi düşünüyorlar. Ben ne ona ne buna eğilim gösteririm, tabii Türk öz kültüründe taklitçi olmamalı, gülünç durumlara düşmemeli.

— *Türk İslâm sentezcileri Ziya Gökalp'i doğru, tam anlayıp uyguladı mı sizce?*

— Onu takip ediyorlar. Yani örf ve âdetlerimizi, tarihten ge-

len geleneklerimizi İslâmı, Avrupalıyı taklit ederek çiğneyemeyiz, bir tarafa atamayız diyorlar. Bayramlarda eskiden muhakkak gidip büyüklerimizin elini öperdik, bu şimdi bir gerilik sayılıyor. Tanıdıklar birbirlerini ziyaret eder, eski düşmanlıklar unutulur, sıcak bir hava.... Şimdi ne yapıyoruz? İsviçre'ye, Paris'e, Antalya'ya kaçıyoruz. Çocuklarımıza pasta etrafında "iyi ki doğdun" diye Amerikan âdetini taklit ettiğimizi gören Amerikalı önünde gülünç duruma düşüyoruz.

— *Hocam, "İyi ki doğdun dense" iyi, "Happy Birthday" diye şarkı söyleyip kutluyorlar...*
— Bu, bir nevi kültürsüzlük, şahsiyetsizlik. Sosyolojide bir milletin "şahsiyeti", "personality"si, onu o yapan birtakım âdetler yumağıdır. Şimdi Amerikalı görüyor; Türk müsün, Amerikalı mısın, ayırt edemiyor, benliğimizi kaybediyoruz.

— *Bir de küreselleşme çıktı şimdi, küreselleşme kültürlerin farklılıklarının kalkmasıymış gibi...*
— Huntington buna hücum ediyor, biliyorsunuz. Yani kültürler kendilerini muhafaza etmeli ve Batılılaşma bir gaye olamaz, diyor. O zaman ya bağımlı oluyorsunuz, yahut gülünç duruma düşüyorsunuz.

— *New York'ta konferansta Kemal Karpat da vardı. Ne zaman tanıştınız Kemal Karpat'la?*
— Karpat'ı nasıl tanıdım? Karpat aslen Dobrucalıdır, Babadağı'nda doğmuştur.

— *Babadağı?*
— Babadağı Rumeli'deki en eski Türk yerleşmesidir, 1260'larda... Oraya Anadolu'dan Baba Saltuk 40 kadar Türkmen obası ile gidiyor, Babadağı kasabasını kuruyor. Müslüman olan Altınordu emiri Nogay onu himayesi altına alıyor. 1260'larda Osmanlılar yok daha. Türbesi hâlâ oradadır, Romanya ziyaretimde türbesini gördüm; yıkılmış, perişan bir durumdaydı. Avrupa'ya ilk ayak basan derviş Türk'tür Baba

Saltuk, bir şehir kurmuş orada. Kemal Karpat üniversite tahsilini Türkiye'de yapıyor, hukuk tahsil ediyor, sonra SBF'nde bir aralık hoca... Dış Türklerden bazıları iyi intibak ediyorlar, bazıları intibak edemiyorlar; muhitle uyuşamıyor. Karpat, sonra idare hukuku üzerinde ihtisas yapmak üzere Amerika'ya gitti, orada üniversite bitirdi. Ve en sonunda idare hukukunu bıraktı. Türk tarihi hocası olarak Madison'a, Visconsin Üniversitesi'ne gitti. Karpat, Visconsin'de Tarih Bölümü'nde Türk araştırma merkezini kurdu, *International Journal of Turkish Studies* adıyla bir dergi çıkardı. Onu, enerjik, geniş bilgili, vatansever bir Türk bilgini olarak tanıyorum. 19. yüzyıl Osmanlı tarihi, yenileşme, modernleşme, nüfus sorunları üzerine ihtisası var. Türkiye'de de şöhret yaptı. Onun hayatını da yazmak lâzım; dışarıdan gelen her Türk buraya intibak edemiyor, fakat Karpat Türklüğü Amerika'da temsil ediyor.

— *Hocam Balkanlar sizin hep ilgi alanınız oldu. Bu ilgi nereden doğdu?*
— Balkan milletleri arasında kendilerini Roman kültürüne, Roman dili konuşan Fransız, İspanyol, İtalyan kültürlerine en yakın hisseden millet Romanya'dır, dilleri Roman dilidir ve Fransızca ile akrabadır. Romanya'da, Bükreş'te en eski arkeolojik devirlerden bugüne kadar Balkan araştırmaları için bir merkez, *Association International des Etudes du Sud-Est Européenne (AIESEE)*, Güney-Doğu Avrupa Tetkikleri Uluslararası Kurumu kuruldu; başında da bir arkeolog Prof. Irina Condurachi vardı.

— *Siz de bu derneğin üyesisiniz...*
— Evet, ilk kuruluşta Faik Reşit Bey temsil etti, sonra TTK üyesi olarak bana intikal etti. Dil bilen birisinin gitmesi gerektiğinden beni delege olarak gönderdiler. Uzun zaman bu kuruluşla temas halinde oldum, Türkiye'yi temsilen toplantılarına gittim.

— Bu yüzden Balkanlar'ı çok iyi tanıyorsunuz... İlk toplantı kaç yılındaydı hatırlıyor musunuz?
— İlk toplantı 1966 Ağustosu'nda Sofya'daydı; TTK adına Ömer Lütfi Barkan, Bekir Sıtkı Baykal, Halil Demircioğlu, Hamit Koşay, Sabri Esat Siyavuşgil, Hasan Eren, Orhan Acıpayamlı, Cengiz Orhonlu, Şerif Başdav vardı... Ayrıca her beş senede bir, Balkan etütleri bir kongre tertip ediyor; her memleketten üyeler gelebiliyor. İlk girişim Rumenlerde olduğu için Rumenler ağır basıyor tabii. Tanınmış Bizantinist D.A. Zakythinos uzun yıllar başkandı. Türk etütleri biraz hafife alınıyordu, daha çok Balkanlılık, Hıristiyanlık öne çıkıyor. Condurachi çok becerikli bir insan; UNESCO'nun devamlı desteğini alıyor, para temin ediyor. Bu derneğin 1971-74 yılları arasında başkanı oldum. Her Balkan memleketinden birisinin münavebeli başkanlık yapması kuraldı...

— Bu dernek sayesinde birçok Balkan memleketi gördünüz.
— Bu merkezin idare toplantıları her defasında bir Balkan memleketinde toplandığı için bütün Balkanlar'ı gezdim. Dernekte, dediğim gibi, Balkan kültürü, Balkan medeniyeti ön plânda belirtildiğinden Türk etkisini mümkün mertebe azaltma temayülü de vardı. Ben de aksine Osmanlı devrinin, bugünkü Balkan milletlerinin yaşamı, karakteri üzerindeki kuvvetli etkisi üzerinde duruyorum. Bu çerçevede arşivlerimizde önemli bir keşif yaptım. Bu Balkan tarihçilerinin görüşlerini temelinden değiştirdi, diyebilirim.

— Neydi bu keşif?
— Osmanlılar Balkanlar'ı fethettiği zaman, yerli aristokrasiyi, sipahi sınıfını kendi timar sistemi içine mal etmiş. Evvelce anlattım. Meselâ Osmanlı Sırbistan'a, Arnavutluk'a, Bulgaristan'a gittiği zaman, diyelim 20-30 köyü, olan bir soylu asker var; Osmanlı 30 köyün 20'sini elinde bırakmış, fakat kendisini timar, zeamet sahibi olarak kaydetmiş defterlere. Başlangıçta dinini değiştirmesini de istememiş, Hıristiyan kalmış. İstanbul'un fethinde Osmanlı ordusunda binlerce Hıristiyan

vardı böyle. Timur, Bayezid karşısına geldiği zaman, "Sizin ordunuz kâfir ordusu," diyordu; Hıristiyan çok Osmanlı ordusunda, Balkan aristokrasisi orada... Bu suretle Osmanlı Balkanlar'da yüksek sınıfı timar rejimine sokarak Osmanlılaştırmış ve Müslüman olma şartı koymamış.

— *Osmanlı bir yeri aldığında orada ilk yaptığı şey ne oluyor?*
— İlk yaptığı şey şu... Meselâ Kıbrıs'ta, 1571'de Magosa düşüyor, 1572'de *tahrir* yapıyor, yani istatistik defteri tutuyor; bütün memleketi, köyleri, ahaliyi bir deftere kaydediyor. Bir komisyon gönderiyor; geliri tespit ediyor. Bunu yaptıktan sonra gelirleri timar olarak askere dağıtıyor. Daha önceki yerli aristokrasiyi, askeri sınıfı da kendi timar sistemine alıyor ve eski toprağını kısmen elinde bırakıyor. Meselâ Arnavutluk'ta eski Hıristiyan feodallerin yüzde 35'i Osmanlı timar sipahisi. Bu Osmanlı yayılışını, egemenliğini kolaylaştıran bir yöntem. Oradaki aristokrasi biliyor ki, Osmanlı idaresi gelirse kendi toprağını kaybetmeyecek. Onun için Osmanlı'ya katılıyor.

— *Bunu ilk siz mi ortaya çıkardınız?*
— Bundan önce şu hipotez vardı: Türkler geldi tüm eski aristokrasiyi ortadan kaldırdı, Türk sipahileri timar sahibi olarak köylünün başına kondu, onun gelirini zorbalıkla istismar etti, deniyordu. Genel Balkan literatüründe, Türk hâkimiyeti, Türk boyunduruğu devresi olarak geçer; bizim belgelere dayanan araştırmamızla tam tersine yerli sınıfların sisteme intibak ettiği meydana çıktı, bu çok önemli bir buluştu. Osmanlı İmparatorluğu bir Türk-İslâm hâkimiyeti değil, Balkan yerli kültürüyle kaynaşma içindeydi. Balkanlı oluyor Osmanlı. Ve din meselesinde hiçbir taassup yok; vesikalarda birkaç nesil timar sahiplerini Hıristiyan olarak görüyoruz.

— *Sonradan mı Müslüman oluyorlar?*
— Sosyal bir olay olarak zamanla; orduda Müslümanlarla savaşa gidip gelmek onları İslâm'a ısındırıyor; ordunun sah-

rada namazgâhta namaz kıldıklarını görüyor, zamanla Müslümanlaşıyorlar. Öyle ki, Hıristiyan timar, zeamet sahipleri arasında sancakbeyi olanlar var; Müslüman oluyorlar ve padişahların çocuklarına lala bile oluyorlar. İdari sistemde çok yüksek makamlara kadar gelebiliyorlar. Vesikalara göre bunları "Stephan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na..." yazımda açıkladım. (*Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara TTK, 1954, 207-248.)

— *Stephan Duşan?*
— Osmanlı'dan önce büyük bir Balkan imparatorluğu kuran Sırp kralı Stephan; bu makalede Duşan (1331-1355) zamanındaki soyluların Osmanlı hizmetine alındığını ve zamanla Osmanlılaştığını belgelerle ortaya koydum. Sırplar hemen tercüme ettiler, daha sonra da akademi üyeliği verdiler. Bu gerçek, tüm Balkan tarihçileri tarafından benimsendi.

— *Nasıl karşıladılar orada?*
— İyi tabii, Osmanlı devrine köle olarak girmedikleri, askerî sınıfta Osmanlı ile beraber oldukları ortaya çıkıyor. Osmanlı'nın yayılışında ikinci önemli faktör de, Ortodoks kilisesini tutması... Gittiği her yerde Ortodoks kilisesine eski imtiyazlarını, topraklarını veriyor. Patrikliği, patrikliğe bağlı Ortodoks Hıristiyan halkı himaye ediyor. Hıristiyan rahip kendi köyünde âyinine gidiyor, kilise mensupları memnun, çünkü toprakları elinden alınmamış. Ortodoks kilisesini benimsemesi, Osmanlı'nın Balkanlar'da yayılması ve yüzyıllarca orada kalmasının ana sebebidir. Yayımladığım Arvanid (Arnavut Sancağı) Defteri'nde (*Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara: TTK 1954) en yüksek ruhban sınıfına, metropolitlere timar verilmiş. Bu suretle; yerli kiliseyle, yerli halkla, köylüyle uzlaşma sağlanmış. O defterde her Arnavut köyünün nüfusunu, gelirini vb. tesbit ettim. Bir Arnavut meslektaş, "Sen bütün Arnavut köylerinde meşhursun," dedi; her Arnavut o defterden köyünü, isimleriyle buluyor. Bir de, İskender Bey'in hâkiki hüviyeti ortaya çıktı. Balkanlar'ı gez-

dim, Balkan memleketleri arasında Sırbistan ve Arnavutluk özel bir yer tutuyor.

— *Neden?*
— Arşivdeki en eski defterler bu bölgelere ait...

— *İskender Bey kimdir hocam?*
— İskender Bey (Scanderbeg), sarayda yetişmiş, Müslüman olup Türk ismi almış bir Arnavut subaşısı. 1443'te Osmanlı-Macar savaşında kaçıyor, Arnavutluk'a geliyor. Babası Kuzey Arnavutluk'ta yerli, Kastriyota ailesinden... Osmanlılar, İskender'i bir rehine olarak saraya alıyorlar, ondan sonra babasının köylerinden bir kısmını alarak kendisini subaşı olarak gönderiyorlar oraya. Bütün hırsı, babasının tüm köylerine sahip olmak. Köylerini ele geçirip isyan ediyor 1443'te, âsi Arnavut senyörlerinin başına geçiyor. Bugün Arnavut tarihinde *Scanderbeg* millî kahramandır. Arnavut yorumuna göre, İskender Bey ilk defa Arnavutları bir millet olarak birleştiren liderdir. Tabii o zaman bir Arnavut milleti yok. Geçmişe ait bir durumu modern kavramlarla yorumlamak yanlış. İskender Bey, kendi Kastriyota ailesinin köylerini alınca isyan edip Hıristiyanlığa dönüyor, papalık ile temasa geçiyor. İtalyanlar Osmanlı'ya karşı onu destekleyip para ve asker gönderiyor. II. Murad ve Fatih onu itaat altına almak için birkaç kez Arnavutluk'a sefer yapmak zorunda kaldılar. Avrupa ile Osmanlı'nın karşılaştığı bir bölge haline geldi Arnavutluk. Papa o zaman İskender Bey'e Hıristiyanlığın Kahramanı unvanını verdi.

— *Halbuki mücadelesi kendi köylerini geri almak... Siz gerçek kimliğini gösterdiniz.*
— Niçin isyan ettiğini ortaya koyduğum için milliyetçi Arnavutlar pek sevmezler beni. Bilkent Tarih Bölümü'nde bir Arnavut talebem oldu, Dritan Egro. Burada yıllarca kaldı şimdi benim makalelerimi Arnavutça'ya tercüme ediyor. Arnavutluk'a iki-üç kere gittim. Fatih, Arnavutları egemenlik altına

almak için Elbasan (aslı *İlbasan*, yani memleketi itaat altına sokan anlamına) kalesini yapıp askerini oraya yerleştirdi. Oranın tavası meşhurdur.

— *Meşhur Elbasan tavasını yerinde yediniz mi?*

— Elbasan tavasını Arnavutlardan yerinde yiyeyim diye oraya gittim, ama ramazandı, olmadı. Bütün lokantalar, bizim Konya'da olduğu gibi kapalıydı ve Elbasan tavasını yiyemedim (gülüyor). Arnavutların, akademileri vardır, çok önceden kurulmuştu, bizde akademi yoktu o zaman.

— *Ben de onu soracaktım. Ne yazık hocam...*

— Yaa.

— *Balkan tarihçiliğinizin, ilginizin kökenini öğrendik. Balkanlar üzerine böylece çok makale yazdınız.*

— Doğru, 1969 Sofya Kongresi'ne benden "Osmanlı devrinde Balkanlar" üzerine bir rapor istediler; Fransızca bir rapor sundum ("l'empire ottoman", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et du Sud-Est Européennes*, Sofia 1969, III, 75-104). AIESEE üyesi olmam dolayısıyla Balkan tarihçisi oldum.

— *Sırplar Osmanlı tarihçiliğinde nasıldır?*

— Sırplar arasında Osmanlı tarihini arşiv belgelerinden araştıracak seviyede bilginler yetişmiştir. Bu uzmanlar arasında özellikle Dr. Duşanka Bojanić'i anmalıyım; Türkçe'yi iyi konuşurdu, Osmanlı belgelerini iyi okurdu. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. Kendisiyle yıllar süren dostluğumuz oldu. Vaktiyle Tito'nun partizanlarıyla dağlarda Almanlara karşı savaşmış. Geçen yıl vefat etti. 1950'lerde Sırplar İstanbul'a bir heyet gönderdiler; Sırp tarihinin kaynaklarının Türk arşivlerinden almak için. O zaman Fuad Köprülü dışişleri bakanıydı. Onlara arşivi açtı, "İstediğinizi gelin alın," dedi; binlerce mikrofilm aldılar, Sarajevo'yu içsavaştan sonra ziyaret ettiğimde bu değerli koleksiyonun Sırp ateşi altında yandığını söylediler, hepsi 500 bin rulo imiş.

Hocanın deyişiyle Reşat Genç ile birlikte "Bosnalı gençlerle" bir hatıra.

Haziran 1996, Mostar Köprüsü'nde.

— İç savaştan önce de sonra da Müslümanların yaşadığı Saraybosna'ya da gittiniz tabii? Harap olmuş kenti görmek acı olmalı?

— Tabii. Sarajevo'da kültür merkezi Gazi Hüsrev Bey Camii Kütüphanesi'dir. Bosnalı bilginler Hamid Hacibegić, Nedim Filipović, Hâzım Şabanović, Avdo Suçeska bu mikrofilmlerle değerli yayınlar yaptılar. Nedim Filibović, benim Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na makalemi Sırpça'ya çevirdi. İçsavaştan sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Bosna'yı ziyaretinde bir kez daha Bosna'ya gittim, içsavaşta Sarajevo harap olmuş. Kültür bakanı bana yakınlık gösterdi. Cumhurbaşkanı İzzet Begović ile tanıştırdı. Begović savaştan önce bana Chicago'ya İslâm üzerinde değerli eserini göndermişti. Osmanlı istilâsından önce bir Bosna Krallığı vardı; bu ananelerini canlandırıyorlar şimdi. Kırallığın armasını kullanıyorlar; Bosnalılar iyi Müslüman, Türkçe bilmiyorlar, bir arabaya bindim, arabacının adı Mehmet ama Türkçe konuşamaz.

— Farklı bir Müslümanlık anlayışları da var değil mi? Televizyonda çok sesli bir koroyu camide ilâhiler söylerken dinlemiştim...

— İyi Müslümandırlar. Chicago'dan öğrencimi Muzić'i Baş-Müftü olarak buldum Sarajevo'da. Chicago'da Bosnalı müslümanlara imamlık yapıyordu. Sarajevo'da eski çarşıyı çok iyi muhafaza ediyorlar. Mostar'da da öyle.

— Peki Sırplar neden bize düşmandır hocam? Neye dayanır bu?

— Sırplar, 19. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinden çıkıyor ve Sırp milliyetçiliği doğuyor. Milli bağımsızlık hareketi Türklere karşı... Osmanlı ya da Türk fark etmiyor onlar için. Yunanistan'da olduğu gibi millî ideolojinin temeli Türk düşmanlığıdır. Ruslar da bunu iyi kullanırlar; Milosević Kosova'da verdiği bir nutukta, "Türk savaşını, 1389 Kosova'sını unutmayın," gibi sözler söyledi. Bunu tenkit edemezsiniz, çünkü Yunanistan'da olduğu gibi Osmanlı'ya karşı mücadele milliyetçiliğin,

millî devletin temelidir. Bağımsızlık mücadelesi yapmış, bir yüzyıl savaşmış. Sırbistan'da yıllar önce bir film seyrettim; filmin konusu Türk vergi memurlarının askerlerle köyü basıp, köylünün elinden bütün varlığını gasp etmesi üzerineydi. 1977'de HÜ'nde *International Association of Economic and Social History of Turkey* adında bir dernek kurduk. Çeşitli yerlerde kongrelerimiz oldu, Dubrovnik'te de toplandık.

— *Siz bu bilim kurumunu Osman Okyar ile birlikte kurdunuz değil mi?*
— Evet, Osman Okyar ile kurduk ve ilk kongresini HÜ'nde 1977'de topladık, derneğin üyeleri arasında; Bernard Lewis, William McNeill gibi tanınmış simalar var. Her üç senede bir kongre toplanıyor, X. Kongre'yi Venedik'te toplamaya çalışıyoruz. Başkan olarak yürütüyorum. Bursa'daki 8. toplantıda, çok şükür bir statü yaptık ve genel kurula kabûl ettirdik. Müteakip IX. Dubrovnik Kongresi'nde genel heyetin tasvibinden geçti, şimdi bu statüyü, Uluslararası Oriyantalist Araştırmalar Birliği tasdik etti.

— *Birçok avantajı ve faydası olmalı uluslararası olunca...*
— Bir kere dünyaca tanınıyorsunuz, ikincisi UNESCO mali yardım yapıyor. Tabii, Türkiye tarihini temsil eden uluslararası bir teşekkül oluyoruz. Kurucusu olarak bunu elde etmek için bütün gayretimle çalıştım, her kongreye en aşağı 100 kişi katılıyor, Osmanlı'nın sosyal ekonomik tarihi üzerinde bildiriler veriyorlar; kongrenin bildirileri basılıyor, şimdiye kadar 7 cilt yayımlandı. Çok önemli bir fonksiyonu var Türk tarihi bakımından.

— *Statü neden yapılamadı?*
— Fransız delegeler aralarındaki kişisel kavgalar yüzünden engellediler, aralarından birisi bizim dernekte çok faal; onu baltalamak için daima statünün çıkmasını baltaladılar. Uluslararası bir teşekkül, kitaplar neşrediyoruz ama adımız bir yerde geçmiyordu.

— Tam kim engelliyor hocam?
— Başkanlık bahis konusu olursa bir Türk başkan olacak, bunu istemiyorlar. Strasbourg'da, Amerika'da Princeton'da, Almanya'da Heidelberg'de kongrelerimiz toplandı, daima cephe aldılar. Nihayet Dubrovnik'te statü tasdik olundu.

— Dubrovnik'i nasıl buldunuz?
— Dubrovnik bir kongre şehridir zaten. Şahane bir Ortaçağ kalesi var, kale içindedir şehir, Dubrovnik arşivi Osmanlı tarihi için hayli önemlidir; şehir turist merkezidir, güzel lokantaları vardır, müzeleri görülmeye değer. Zagreb Üniversitesi'nin Dubrovnik'te kongreleri düzenleyen bir merkezi var, Başkanı Prof. Ivana Burdelez bize çok yardımcı oldu. Dubrovnik'i bir kongre şehri haline getirmişler. Hırvatlar, Balkanlı milletler arasında turizme çok önem verirler. Tüm Dalmaçya kıyıları turizm cennetidir.

— Hocam siz niye Balkanlı diyorsunuz, dikkat ettim, nasıl tarihçi oldum yazınızda da aynı şekilde kullanılıyor.
— Dağlık yere Türkler *Balkan* der. Balkanlar'a adını biz vermişiz. AIESEE, Bulgaristan'daki araştırma merkezi Centre des Etudes Balkaniques'tir, AIESEE her memleketten Balkan etütleri yapan bir merkezin temsilini kabûl ediyor. Meselâ Amerika'da da Balkan etütleri yapan bir dernek varsa buraya üye olabiliyor. Ama Balkanlar dışındaki memleketlerin bir rey hakkı, Balkan ülkelerinin iki rey hakkı var. Hemen hemen her sene Balkanlar'da bir merkezde toplantı yapılır; Atina'da, Bükreş'te, Sofya'da vb. TTK'nda bir komite kurup Rumeli tarihiyle ilgili arkadaşları davet ettim. Yıllarca bu dernekte temsil edildik; iki kongresini Türkiye'de topladık. Sonra ihmal edildi. Meselâ Belgrad toplantısında bir Türk katılımcı yoktu. Balkanla kültür bakımından bir köprü olan bu müessese işlemedi. En son olarak, eski bir öğrencim, Prof. Dr. Melek Delilbaşı tek başına bu komiteyi temsil etmeye çalışmış yıllarca. Nedense son yıllarda Balkan işleriyle gereğince ilgilenmiyoruz. Halbuki Balkanlar, beş yüz

Hocanın objektifinden Dubrovnik limanı ve kalesi.

Dubrovnik'teki ***Süleyman*** *burcu.*

yıl vatanımız olan bu topraklar bugün de Türkiye için hayatî önemdedir.

— *Balkanlar'a ilgimizi artırmalıyız diyorsunuz.*
— Bakın size bu ilgisizliğin bugün için acıklı sonucunu anlatayım. Yunanlılar Ege'deki adaların karasularını kendiliklerinden 10 mile çıkarıyorlar; 5 mildir milletlerarası hukukta. Her adanın karasularını 10-12 mile çıkarınca, Ege Yunan gölü halini alıyor. İzmir'den, İstanbul'dan ileride Akdeniz'e çıkmak mümkün olmayacak. Aynı zamanda 12 mile çıkarınca onun üzerindeki hava sahası da Yunanistan'ın oluyor. Onun için son Ege hadiselerinde Yunanistan, "Siz bizim hava sahamızı ihlal ediyorsunuz," diye iddiada bulunuyorlar. Bize göre 5 mil üzerindeki hava sahası geçerlidir. Bizimkiler 12 mil hava sahasına girince Yunan uçakları ile karşılaşıyorlar. Neden olmuş biliyor musunuz? 1934'te, Yunanlılar kendiliğinden bizim karasularımız 12 mildir, diye iddia ediyorlar, bizimkiler itiraz etmiyor. Öyle devam ediyor. Yunanlılara itiraz olmayınca bu beynelmilel bir kaide oldu. Yani hükûmetimizin, bu işte o zaman ihmali muhakkak.

Orhun Abideleri'nde, N. Kemal Zeybek, Prof. Melek Delilbaşı ve ***Erdal İnönü*** *ile.*

Şimdi Ege'den çıkamayacak duruma geliyoruz, yahut uçaklarımızı düşürüyorlar, gidip bizi AB'ye şikâyet ediyorlar. Öbür taraftan petrol aramada burası bizim karasularımız, gelip petrol arayamazsınız, diyorlar; halbuki Kuzey Ege'de mühim petrol kaynakları olduğu biliniyor, petrol arama gemisini gönderemiyoruz oraya, karşısına Yunan savaş gemileri çıkıyor.

— *Tuhaf bir milletiz.*
— Mesut Yılmaz söyledi, devlet hantaldır... Bir umum müdürlük diğerini düşmanı gibi görür, birinin yaptığını öteki bozar. Çankaya Belediyesi ile Ankara Belediyesi savaş halindedir. Devlet, Otorite birliği demektir. Bir yol yapılır, elektrik idaresi gelir kazar, ondan sonra su idaresi gelir, yeniden kazar. Plân, koordinasyon diye bir şey yok.

— *Haklısınız hocam. Yugoslavya'daki çatışmalara dönersek... O kadar yıl çatışma çıkmadı, sonra müthiş bir iç savaşla bölünmeler oldu. Bir tarihçi olarak bunun arka plânında sizce ne var?*
— Vardı çatışma. Çatışmanın temeli yüzyıllardan beri var. Bosna-Hersek meselesinin kısaca tarihini anlatayım. Bosna, 15. yüzyılda Macaristan ile Osmanlı arasında bir çekişme konusu oldu. Macarlar kuzeyden gelip Bosna'da Yayçe'yi aldılar, Osmanlılar Fatih zamanında Sarajevo'yu aldılar. Sonra Osmanlılar Macarları attılar, Kanunî döneminde; Macaristan işgâl edildi; orada zamanla bir Bosna beylerbeyliği kurdular. Bosna'nın büyük önemi vardı.

Sarajevo ufak bir kasabaydı, Osmanlılar geldiği zaman. Osmanlılar Sarajevo'yu büyük bir şehir haline getirdiler ve kuzeyle, Venedik'le ticaretin en mühim merkezi yaptılar. Oraya gelen kervanlar Dubrovnik'e, Split'e, mal taşıyorlardı... Yani Saraybosna çok önemli bir merkez oldu, Sarajevo'yu Sarajevo yapan Osmanlılardır. Sarajevo'da iki tane bedestan vardı. Kıymetli ithal mallarının saklandığı, iki bedestan;

kuvvetli duvarlar, kubbeli, muhkem, kale gibidir bedestan. Orada ipekli kumaşlar, altın gümüş eşya saklanır ve bir banka hizmeti görür, meselâ yetim çocukların paraları orada saklanır. Sarajevo'nın çok önemli olduğunu o iki bedestandan da anlıyoruz.

— *Her yere bedestan yapılmaz çünkü.*

— Yapılmaz evet. Osmanlı ülkesinde şehirler Bedestanlı şehirler, bedestansız şehirler diye ikiye ayrılır. Yani ithal malı geliyorsa bedestan yapılır o şehirde; ne ise biz konumuza dönelim, Osmanlı-Habsburg savaşları dolayısı ile Bosna tehlike altında olduğu için oradaki timar ve zeamet sahibi eski ailelere, zeamet toprakları irsi olarak bağışlandı. Rumeli'nin başka kısımlarında bu yoktur. Aslında bir zaim ölünce hemen o zeamet alınır ve başka birine verilir, yahut timar olarak parçalanır. Bosna'da bir toprak aristokrasisi meydana geldi. Maksat, Habsburglara karşı mukavemeti güçlendirmek... Bu toprak sahibi ağalara, *Kapiten* (kapudan) deniyordu. Onlar topraklarını, Anadolu'nun doğusunda olduğu gibi, yarıcılıkla köylülere işletiyorlar. Tabii ağalar asker, toprakla uğraşmıyor, fakat toprak sahibi olarak mahsulün yarı-

Hocanın kadrajıyla Sarajevo'daki bedestan.

sını alıyor. Bu suretle, Bosna'da başka yerlerde olmayan bir toprak aristokrasisi meydana geldi. Yarıcılıkla işleyen Hıristiyan Sırplar, toprak sahibi olan Müslüman ağalar. Bu durum sosyal ağır bir çatışmanın kaynağı oldu. Günümüzde Bosna'da gördüğümüz korkunç olayların gerçek menşeini size anlatmaya çalıştım.

— *Kıskançlığın nedeni bu yani...*
— Bu mesele 19. yüzyılda Bosna'da çeşitli isyanlara sebep oldu. 1849-50'de Güney Bosna'da böyle bir isyan oldu. Ömer Paşa isyanı bastırdı. Bosna'daki büyük ayaklanma sonrası ağalar devletin otoritesini, Tanzimat reformlarını oraya sokmadılar. 1875'te büyük Karadağ isyanı oldu, arkasından Bosna-Hersek isyanı başladı. Hıristiyanlar o zaman Batılıların tahriki ve himayesiyle ağalara karşı başkaldırdılar. Osmanlı devleti, 1877-78'de Rusya ile savaşa girdi, arkasından Berlin Kongresi'yle Habsburglar nihayet eski hedeflerini gerçekleştirdiler, Bosna-Hersek'i işgâl ettiler. Fakat Sırp beyliği de hak iddia ediyor; "Bizim halkımızdır, bizim ile birleşmeleri lâzımdır," diye. I. Dünya Harbi'nin başlamasına sebep olan olay Bosna'da patlak verdi, bir Sırp ajanı Sarajevo'da bir ziyaret sırasında Habsburg prensi Ferdinand'ı öldürdü. Ben o suikastta medhaldar olan bir Sırp'la tanıştım.

— *Ne olan hocam?*
— Medhaldar olan... O işe karışmış olan... Suikastla ilgili yaşlı Çubrilović ile Sarajevo'da tanıştım, sonradan tarihçi olmuştu. Balkanlar üzerinde bu iki imparatorluk rekabet halindeydi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Habsburglar Balkanlar'ın batısını, Slav halklarını; Rusya ise ırkî ve dini bağlılık (Ortodoks) nedeniyle Sırpları destekliyordu. Olay, Balkanlar'da rakip Rusya ve Habsburgları karşı karşıya getirdi; böylece I. Dünya Harbi başladı. Bulgaristan'da gördüğümüz gibi Osmanlı mirî rejimi çökmüş, artık devlet topraklarını kontrol edemiyor, o toprakları yerel ağalar ele geçiriyor. Bunun tipik başka bir örneği Bosna'dadır.

— Şimdi siz anlatınca bunun çok köklü bir sorun olduğu anlaşılıyor. Genel açıklamalarda Osmanlı bir arada tutuyordu, Tito gidince ortalık karıştı deniyordu. Bu yüzyılda insanın bir zamanlar yan yana yaşadığı komşusunu din adına böyle kolay öldürmesini anlayamamıştım...
— Hınç, kölelikten kurtulma... İlk adımı Tito attı tabii... Fakat Tito'nun Bosna'da yaptığı bu reformları biz Doğu Anadolu'da yapamadık değil mi? Dikkat edin, Öcalan sosyalisttir. Övünüyor. Hasan Cemal'in neşrettiği kitapta onunla mülakat var; ben davayı Hakkari'deki çobana kadar götürdüm, diyor. Biz ne yaptık? Bu devrede ağaları tuttuk. Bosna-Hersek'teki ağalık bizim Doğu Anadolu'daki ağalıktan çok farklı değildir. Toprak reformunu Atatürk gündeme getirdi, fakat bir türlü uygulanamadı. DP devri, tutucu politika böyle bir hareketi bir nevi komünizm gibi algıladı ve olmadı. Biliyorsunuz benim doktora tezim "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" tam bu konu üzerinde...

— Evet hocam. Eren Yayınları 1942'deki tezinizin "50. Yılı" anısına 1992'de tıpkıbasımını yayımladı.
— Evet.

— Balkanlar'da en çok hangi kenti, ülkeyi sevdiniz?
— Yugoslavya tabii. Yugoslovya ormanları, dağlarıyla tabii güzellikleriyle bir cennet. Bosna'yı sevdim, Yunanistan kurak bir ülkedir, Mora hariç. Bulgaristan güzeldir. Hanım ile Bulgaristan üzerinden bir Romanya seyahatimiz var. Balkanlar'da, payitaht şehirler Alman üslubundadır... Bizim Galata'daki Bankalar Caddesi gibi... Bükreş bir zaman çok zengindi, petrol çıkarıyordu. Orta Avrupa mimarisi insan üzerinde kuvvetli bir etki yapıyor. Siz gezdiniz mi Balkanlar'ı?

— Yok maalesef, bir tek Atina'yı gördüm.
— Atina da Orta Avrupa üslubundadır, insanı etkiler.

— Bu gezileriniz, kongreler, başkanlıklar dolayısıyla sizi en çok etkileyen tarihçiler kimler oldu? Niye etkilediler sizi?
— O zamanki nüfuzlu profesörlerden Yunan delegesi meşhur Bizantinist D. Zakythinos... Yaşlı bir adam, nazik, Fransızca'sı mükemmel. Condurachi sonra... İkisi de Paris'te bulunmuş. UNESCO'dan bir delege devamlı olarak toplantılara katılırdı. Afganlı, Bammaat UNESCO'nun adamı.

— Afganlı?
— Afganlı, aslında Kafkaslı, sizinle akraba. Fransızca'yı çok iyi konuşur, onun yardımı çoktu AIESEE'ye; fakat erken öldü. Birdenbire... Çok acıdım, Türklere yakınlık gösterirdi. Zakythinos'un Bizans ve Mora tarihi üzerinde önemli kitapları var; ayrıca ekonomi ve Bizans maliyesi üzerinde eserler yazdı. Fakat hiçbir Yunanlı tarihçi Osmanlı devri hakkında müspet bir şey söylemez (gülüyor). Söyleyemez. Meselâ I. Murad zamanında, Mora'da, Mistra'da bir Mora despotluğu vardı; o despotluk Osmanlı himayesine girmişti; bir kitabe de var bunu gösteren açık bir ifade, Zakythinos tamamen ters tefsir etti. Fakat sonra bir Fransız rahip Loenertz onu düzeltti, "kitabeyi yanlış okumuşsunuz," diye, kitabede despot Osmanlı padişahına bağımlı olduğunu söylüyor (gülüyor).

— Biraz mücadele ettiniz o zaman orada.
— Ben daima vesikalarla konuşarak düzeltmeye çalışıyordum.

— Yeni kapılar açıyorsunuz...
— Meselâ Yıldırım Bayezid. Osmanlı tarihinde ilk defa bir ordu ile Eflak'a giriyor, yani Tuna'yı aşıyor, 1395'te. Eflak beyi ile Argeş'te bir savaş yapıyor. Macaristan'ın himayesi altında Eflak Beyi o zaman, Macaristan'a karşı yapıyor bunu. Oradan Tuna üzerinden dönüyor ve Bulgar kralı Şişman'ı idam ettiriyor.

— Şişman diye mi Şişman deniyor?
— Şişman, ismi Türkçe, biliyor musunuz? Neden? Bulgaris-

tan'da Bizans'a karşı devlet kuran hanedanlar Kumanlar kuzeyden gelen Türklerdir. Bulgarlar, Asenler, Terterler. Terterlerden sonra Şişman hanedanı geliyor. Hepsi kuzeyden gelen Türkçe konuşan gruplar. Bunlar ufak, fakat iyi teşkilâtlı askerî gruplar... Onlar devlete el koyuyor ve kısa bir süre sonra Bulgarlaşıyorlar. Eskiden beri Bulgaristan'da böyle olmuş. Bulgar devletini kuranlar da 7. yüzyılda bir Türk hanedanıdır.

— *Ne kadar ilginç...*
— Bulgar Türklerinden bir grup, Dobruca'da Preslav'a geliyor. Bizans o zaman zayıftı. Orada, 7. yüzyılda hâkimiyet kuruyorlar. Hanlarının adları Kubrat, Omurtag. Preslav'da kitabelerde Türk unvanları geçiyor. Bunlar, Slavları Bizans devletine karşı himayeleri altına alıp Bulgar devletini kuruyorlar. Bunlardan büyük hükümdar Simeon, 11. yüzyılda, büyük bir Bulgar devleti kuruyor ve Bizans'ı Rumeli'den sürüyor. Bizans Makedonya hanedanından imparator II. Basil, bu devleti ortadan kaldırıyor, "Bulgar-öldüren" unvanını alıyor. 14. yüzyılda da yine Bizans'a karşı Romanya'da, Bulgaristan'da Kuman/Kıpçak hâkimiyeti var. Kuman Türkleri iyi teşkilâtlanmış; zırhlı süvari orduları var. Kolaylıkla Slav halklarını kendi hâkimiyetleri altına alıyorlar. İşte Şişman hanedanı da son Kuman hanedandır. Hıristiyan, Slav tabii... Bayezid, Şişman'ı yakalayıp idam ettiriyor ve Bulgar devletini ortadan kaldırıyor (1395). Bulgar tarihi hakkında bu kadar yeter. AIESEE başkanlarından Nikolai Todorov'u unutmayalım.

— *Sevdiğiniz, takdir ettiğiniz bir tarihçi olarak mı?*
— Evet. Nikolai Todorov, Bulgaristan'da komünizm düştükten sonra Bulgar millet meclisinin başkanı da oldu. *Ville Balcanique* adlı önemli bir kitap yazdı. Osmanlıca bildiği için Osmanlı belgeleri kullanır, oldukça tarafsızdır. Balkanlardaki hızlı şehirleşmenin Osmanlı devrinde olduğunu kabûl eder. Sofya ufak bir şehirken Osmanlı devletinin beylerbeyi

merkezi oldu. Bulgar kralının merkezi Trnovo idi. Keza gördük, Sarajevo, ufak bir kasaba idi, Osmanlı döneminde büyük bir şehir haline geldi, bugün Bosna'nın merkezidir. Hemen hemen Balkanlar'da bütün büyük şehirler Osmanlı zamanında ortaya çıkmıştır. Nikolai Todorov ile yakın arkadaşlığımız oldu.

— *Bir tarihçinin meclis başkanı olması da çok ilginç.*
— 2001'de Sofya'ya doktora merasimi için gidişimde Parkinson hastalığı vardı, konuşamadık kendisiyle. Prof. Vera Mutafçieva da hastaydı, yürüyemiyordu; Vera Mutafçieva seçkin bir Bulgar tarihçisidir. Evine yakın bir pastanede buluştuk. Eski günleri andık... 1950'lerde genç ve güzel bir hanımdı, şöhretli büyük bir romancıdır aynı zamanda. Türk devrine ait motifleri alarak güzel edebi eserler yazmıştır. Nikolai Todorov'un kızı Maria iyi bir Osmanisttir. Todorov gibi bizim arşiv kaynaklarımıza inebilenler Balkanlar'da seçkin tarihçi durumuna geliyor. Mutafçieva, Cvetkova ve Todorov Bulgaristan'daki tanınmış Osmanlı devri tarihçileridir. Başlangıçta, Sovyetler'in hâkimiyeti zamanında tamamen Marksist bir teoriye saplandılar, yani Türkler geldi, kılıç kuvvetiyle halkımızı esir etti, onların alın terini gasp etti, sömürdü teması üzerinde; buna da "Türk boyunduruk devri" dediler. Rus döneminde Arnavutluk, Sırbistan, Bulgaristan'da hep bu Marksist yorum vardı, şimdi değişti.

— *"Klasik Çağ" kitabınızın Balkan dillerine çevrilmesi bu bakışın değişmesine neden oldu çünkü...*
— Evet, *Classical Age* kitabım bütün Balkan dillerine tercüme edildi. Sırp, Yunan, Arnavut, Makedon, Hırvat, Romen üniversitelerinde elkitabı olarak kullanıyorlar. Bulgarca'ya yakında çevrildi, daha önce Bulgarlar başka bir kitabımı tercüme ettiler: *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Bulgarca'ya Prof. Evgeni Raduşev çevirdi. Komünist dönem yorumu, tamamen bertaraf edildi.

Sofya doktora merasimine katılanlarla.

Sofya doktora merasiminde mutluluk âni.

— *Osmanlı'nın kılıç gücüyle geldiği ve halkı sömürdüğünü iddia eden yorum...*
— Marksist devrin tarihçiliğinde yorum şuydu: "Biz Bulgarlar Batı Avrupa gibi ileri bir feodalizme sahiptik ve oradan kapitalizme geçecektik. Yani Batı Avrupa gibi ileri bir toplum haline gelecektik, fakat Osmanlı geldi, kılıç kuvvetiyle feodal bir sınıf olarak memlekete hâkim oldu ve bizim gelişmemizi, durdurdu." Marx ve Engels'in *Asya Tipi Üretim* teorisinden yukarıda söz etmiştik. Balkanlar'da Türk dönemi üzerinde yazan tarihcilerinden söz açmışken Yunanistan'da Prof. Elizabeth Zachariadou'yu unutmamalı. Bizantinist ve Osmanist olarak sayısız makale ve kitaplarında birçok yanlış yorumları düzeltmiştir. 1966 Mayısı'nda AIESEE'nin Selanik'te bir büro toplantımız olmuş (belgelerine bakıyor). 2 Haziran - 30 Ağustos arası, Yugoslavya'ya, Arnavutluk'a uzun bir gezi yapmışım.

— *Üç ay gezmişsiniz.*
— Evet. Bu arada notlarıma göre 1567'de Münih'te bir müşteşrikler kongresi var, unutmayalım.

— *Hocam, 1967 herhalde...*
— (Kahkahalar atıyor) Tarihle uğraştığım için...

— *1567 bile size çok yakın geliyor tabii...*
— Evet. *Congré International des Oriantalistes...* Daha önce kongre, 1955'te İstanbul'da Prof. Zeki Velidi Togan'ın başkanlığı altında toplanmıştı, Prof. Fahir İz genel sekreterdi. Bu kongre, Türk tarihi için son derece önemli bir toplantıdır. Bugün müsteşrikler kongresi, yalnız Ortadoğu'yu değil, Çin, Japon, bütün diğer Doğu kültürlerini ele alıyor, çok gelişti. Bir kaç bin kişi katılır bu kongrelere, memleketimizi temsil etmek bakımından son derece önemli toplantılardır. 2007'de Türkiye'de toplanacak.

— *Ne güzel!*
— Tabii, bu toplantılara iştirak ediyoruz ama oralara çok

kuvvetli ekipler halinde gitmek lâzım. Türk tarihine ait birçok konu tartışılıyor orada. 1968'de üniversiteden izin alarak üç ay Londra ve Paris'e tekrar bir araştırma gezisine gitmişim. Paris'te Türkoloji, Osmanlı tetkikleri, II. Dünya Harbi'nde felce uğradı, söylemiştim. Fakat meselâ Prof. Bazin, Mantran gibi eskiler gençleri yetiştirdiler; Türkiye'ye arşive geliyorlar. Bu şekilde yeni bir Türkolog, Osmanist nesli yetişti. Bu nesil içinde G. Veinstein, Jean-Louis Bacqué-Grammont var. Jean-Louis CIEPO'nun (*Comité International des Etudes de Pré-Ottoman et Ottoman*) başkanı.

— *CIEPO, Uluslararası Osmanlı öncesi ve Osmanlı Araştırmaları merkezi...*
— Evet. Ö.L. Barkan, Selçuklu tarihi uzmanı ünlü Claude Cahen ile beraber Bursa'da kurdular bu kurumu, her üç senede bir kongre toplar.

— *Bir Türk'le bir Fransız kurdu yani...*
— Evet. 1968 yazında Paris'te Veinstein ve Berendi (Rumen) ile Arşiv'de bulduğum II. Bayezid dönemine ait bir defter üzerinde çalıştık. Kilia, Akkerman, Ahyolu'ya dair mali konuları ihtiva eden 500 sayfalık büyük bir defter... Bu önemli belgeyi yayımlayacaktık. Fakat nedense çalışmayı sürdüremedik.

— *Paris'e ilk gidişinizde, 1950'de Braudel'i keşfetmiştiniz. 1968'de uzun süre kaldınız. Paris izlenimlerinizi alsak... Fransız kültürüyle başlamış biri olarak sizi etkilemiş olmalı Paris...*
— Paris beni daima büyüledi; tarihiyle, sanatıyla... Fransızca'm var, orada kendimi rahat hissediyorum; Paris gezmekle, görmekle bitmez. Bir aralık, "cité universitaire"de kaldım. Muhtelif milletlerin orada, misafirhaneleri vardır, Paris'te okuyan yabancı öğrenciler için. Ben Belçika-Evi'nde kalmıştım.

— *Paris'te nerelere gitmeyi seviyordunuz, meselâ hangi kafelere?*

— Sonraları, 1978'de Prof. G. Veinstein beni iki konferans vermek üzere Paris'e çağırdı. Veinstein'in çalıştığı "Maison de L'Homme" yeni yapılmıştı; Fransızlar o binayı F. Braudel için yaptılar. İnsanı tetkik eden bütün enstitüler orada toplandı. Braudel'e yakın bilim adamları, tarihçi ve sosyologlar oraya gelip çalışabilirler. Biliyorsunuz, Braudel'in tarih Felsefesi "total history"... Bir bölümü Veinstein'in idaresinde; Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu araştırmalarına tahsis edilmiş. Oraya "directeur des études" olarak davet edildim Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım ve toprak meselesi üzerine iki konferans verdim. Bu arada, III. Selim ve Paris elçisi hakkında ilginç bir hikâye vardır, onu anlatayım.

— *Hangi elçi? Lütfen anlatın...*
— III. Selim, Esseyid Ali Efendi'yi Paris'e gönderiyor, tarih 1797-98. Napolyon, bu sırada Mısır'ı işgâl etmek için hazırlık yapıyor, donanma Marsilya'da... Mısır'a hareket edecek. Bizim elçinin hazırlıklardan hiç haberi yok. III. Selim'e her şeyin sütliman olduğuna dair raporu geliyor, fakat aynı zamanda Selim'in huzuruna bir başka rapor geliyor; Fransızlar Mısır'a çıkmış, diye... Bunu alınca sultan Selim tabii küplere binmiş, oradaki elçisi için "ne eşşek herifmiş" diye yazıyor raporun üzerine (gülüyor).

— *Raporun üzerine mi? O belgede duruyor mu?*
— (Gülüyor) Raporun üzerine, evet, o belgeyi rahmetli Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-i Hümayunları* adlı kitabında yayımladı.

— *Hocam Hilmi Yavuz'un bir köşe yazısında okumuştum, yurtdışına giden elçilerle ilgili çok hoş ayrıntılar vardı: İlk giden elçiler hep bir yurt hasreti içindelermiş, geri gelmek isterlermiş öyle mi?*
— Çok tabii. Kırk-elli kişi maiyetle gidiyorlar; kahvecibaşı, ibrikçibaşı tam takım, onlar Paris caddelerinden cübbeleri araba ve atlarıyla geçerken Paris halkı yollara dökülerek sey-

re çıkıyor. Elçi Herbert diyor ki; "Paris İstanbul'un bir mahallesine döndü." (Gülüyor.)

— *Yani o kadar kalabalık gidiyorlar.*
— 1721'de elçi 28 Mehmed Çelebi'nin Paris elçiliği kültür tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Anlattım. Batı kültürünü takdir onunla başlar, matbaayı onun oğlu Sâid Efendi kurmuştur (bkz. *Osmanlı Uygarlığı*, Kültür Bakanlığı Yay., 2002, cilt II: "Etkileşim"). Ondan önce Süleyman Ağa var, Molière bir piyesinde onu tasvir etmiştir. Onun tavrı ve yaşayışını hayli komik bulmuş, zâhir.

— *Süleyman Ağa kaç yıldı? İlk kahveyi o götürmüştü Avrupa'ya...*
— 1660'larda, evet, onun yanında kahvecibaşısı vardı, kahve içme Paris yüksek sosyetesinde onunla yayıldı o zaman.

— *Tarihin insani yanı, hayal gibi ama yaşanmış gerçek hikâyeleri çok eğlenceli... Paris'ten bahsederken sizin büyük* UNESCO *maceranızdan söz edelim. Nasıl başladı, ne aşamada anlatır mısınız?*
— Evet, Parisli oluşum UNESCO sayesindedir. UNESCO 1969'da bir dünya tarihi projesini kabûl etti. Proje 1947'de, *History of the Scientific and Culturel Development of Mankind* (İnsanlığın İlmi ve Kültür Gelişimi Tarihi); olarak yayımlandı; esere hâkim düşünce 1946'da meşhur Julian Huxley'den geliyor. O insan düşüncesinin gelişim tarihini yazmak gerekir, demiş, esere bu tema hâkim olmuş. Yıllar sonra, 1980'de, kitabın yeniden yazılması gündeme geldi. Çünkü eser, Avrupa merkezli bir tarihi içeriyordu ve daha çok Avrupa'nın ilmî keşiflerle dünya tarihindeki rolü üzerinde duruyordu. *Scientifique History* çok tenkide uğradı; yani teknoloji, ilim tarihi ağırlıklı bir yaklaşımı vardı eserde, dünya kültürleri ihmal edilmişti. Evvelâ eserin gözden geçirilmiş bir yayını düşünüldü. Kitabın eleştiriye açık taraflarını tespit etmek için tarihçilere bir genelge gönderildi; bu eseri nasıl buluyorsunuz,

eleştirileriniz nedir diye... Meselâ hayret edilecek bir şey olarak bu eserde Osmanlı tarihini, Hıristov isminde bir Bulgar yazmış! Nasıl yazdığı da malûm. Esaslı bir tenkitten geçirdim. Aynı zamanda Prof. Karpat'tan da bir rapor istemişler. Her taraftan eserin ağır eleştirileri gelince, komite yeni baştan bir dünya tarihi, insanlık kültür tarihi yazılmasına karar verdi. UNESCO'ya o zaman bir zenci başkan geldi: M. Amadu Dubov. Fransızların Afrika'daki kolonilerinde, zenciler arasında iyi tahsil görmüş bir nesil yetişmiş. Yeniden yazılacak kitabın felsefesi şu idi: Her kültür, iptidai dediğimiz kültürler dahil, kendi başına bir kıymet teşkil eder; insanlığın kültür tecrübesini yansıtır. Avrupa medeniyeti en yüksek medeniyettir, bütün dünya ona tâbi olmalıdır gibi *eurocentrique* görüşleri bertaraf eden yeni bir eser yazılması gündeme geldi. Yeni eserde İslâm'a, Osmanlı'ya önem veriliyor. Bu sebep ile bendenize Cambridge'den Prof. Peter Burke ile birlikte 5. cildin, yani 1500-1800 tarihlerini kapsayan cildin editörlüğü verildi. Bu eser 7 cilt olacak; prehistoryadan başlayarak yakın zamanlara kadar. Türkiye'de bir yayınevi Türkçe çevirisi için UNESCO ile anlaşma yapmış, ama tercümesi güç bir iş.

UNESCO heyetinden J. Bouyain ve arkadaşları ile.

— Siz sadece Osmanlı'yı değil o dönemdeki bütün tarihi mi plânladınız?

— Burke ile ben baş editör olarak eserin maketini hazırladık. Tüm eser için şöyle bir organizasyon yapıldı: Eser, İÖ üç binden başlayarak 20. yüzyıla kadar. Türk tarihini ilgilendiren konular, özellikle 4. 5. ve 7. ciltlerde. Dördüncü ciltte Orta Asya Türk Tarihi'ni Louis Bazin üzerine aldı. 5. ciltte 1500'den 1800'e kadar Osmanlı dönemi için bana sorumluluk verildi. 7. cilt, son cilt 20. yüzyılı kapsayacak. Bize verilen plâna göre, her cildin ilk kısımda –100-200 sayfa– genel temalar ele alınıyor; nüfus meselesi, ekonomi vb. İkinci kısımda bölgesel tarih; Anadolu tarihi, Çin tarihi vb... Ayrıca bir ilâve bölüm düşünüldü, burada metodoloji ve temalar tartışılacak. Her cilt bir editörler komitesine havale olunacak; komite bir veya daha çok baş editör ve "co-editor"lerden kurulacak. Peter Burke ve ben baş editör olarak 5. cilde atandık; bizim co-editörlerimiz muhtelif kültür bölgelerini temsil ediyor. Meselâ benim bölümümde görevim, Hindistan, İslâm memleketleri için bir maket yapmak ve co-editörlerle temas ederek eşgüdümü sağlamak. Baş editör, co-editörlerin yardımıyla cildin bir genel plânını verecek ve yazarları kararlaştıracak, tamamlanmış olan cilt inceleme ve onayı alınmak üzere uluslararası komisyona sunulacak, oradan basımevine gönderilecek. Kontrol var daima. Yeni komisyon ilk toplantısını UNESCO'da 5 Eylül 1980'de yaptı. Demek ki teşebbüs ilmi çalışmaya 1980'de başlıyor. Prof. Burke, tanınmış İngiliz kültür tarihçisi. Avrupa, Amerika ve Çin'i üzerine aldı. Ben İslâm, doğu memleketlerini aldım. Bize yardımcı olarak ayrıca bir komite oluşturuldu. Hindistan'dan Prof. İrfan Habib gibi tanınmış bir bilgin bu komitede idi. Muhtelif memleketlerden bize yardımcılar seçildi. Bütün tarihleri bilmeye imkân yok tabii, Gürcü tarihini ben nereden bileceğim? Eserin hazırlanması kararı 1978'de çıkmıştı. 1978'de UNESCO'nun genel *conseil* toplantısında Türkiye delegesi Sayın Erdal İnönü'ydü...

— Yazı yazacak olan başka Türk tarihçiler var mı?
— Türkiye'den 19. yüzyıl için Prof. Kemal Karpat var, 6. cilt komitesinde, Bulgar Nicolai Todorov 6. cildin başına getirildi. 19. yüzyıl reaya isyanları, Balkan devletlerinin ortaya çıkışı gibi önemli konular var 6. ciltte. O dönem Karpat'ın sahası, fakat nedense komiteden istifa etti. Çok ısrar ettim; 19. yüzyıl çok nazik bir devirdir diye. Başlangıçta bir uluslararası komisyon kurulmasına karar verilmişti. Tüm proje ve yazıların son onayı bu komisyonun yetkisi altında. Bir dünya tarihi olacağı için, her memleketten bir delege bu komisyonda temsil ediliyor. Suudi Arabistan'ın orada delegesi vardı, fakat komisyonda bir Türk yok.

— Aaa!
— UNESCO'da bir büyükelçimiz ve hayli geniş bir bürosu vardır. Başlangıçtan itibaren bu komisyonda temsil edilmemizi sağlamak gerekirdi. Birkaç sene sonra nihayet bu komisyona seçilmem mümkün oldu.

— Büyükelçilere bu tür önemli kültürel konularda büyük sorumluluk düşüyor sanırım, hep yavaş hareket ediyoruz, neyse ki komisyonda siz varsınız... Halbuki bu yayını kaç kişi okuyacak, satın alacak, çok mühim...
— Yedi cilt yayımlandıktan sonra mektep kitapları için kısaltılmış şeklinin yayımlanmasına karar verildi, yani her ülkenin tanınması için o kadar önemli... Eserde en eski dönemlerden itibaren Anadolu tarihi anlatılıyor. Hititler, Frigler, doğudan gelen kavimler var. Bir de Kafkas üzerinden gelenler var değil mi? Osmanlı tarihini üzerime aldım. Sanat tarihini Prof. Gönül Öney'den, bilim tarihini Prof. Sevim Tekeli'den rica ettim.

— Zamanın gerisinde kalmayacak bir yayın...
— Tabii. Komisyon, her bölgeden, komite ve çalışma kolları oluşturmaya karar verdi. Bizim cilde, Hint, Çin mütehassısları verildi. Gruplar yalnız tarihçilerden oluşmuyor, 20 kadar grup teşkil edildi.

— Yaklaşık 20 yıl mı sürdü hazırlanması, ilk ciltler ne zaman çıktı?
— Bizim 5. cilt önce çıktı. Başlangıçtaki ismi "A History of the Scientifique and Cultural History of Mankind" değişti ve *History of Humanity* oldu. Bu iş dolayısıyla benim sık sık Paris'e gitmem gerekti. Dediğim gibi evvelâ komisyonda değildim; komisyona dahil olduktan sonra ve başka vesilelerle Paris'e artık komşu kapı gibi gider oldum. İlk cildi büyük bir Belçikalı âlim, S.J. de Laet çıkardı. İkinci cilt Pakistanlı A.H. Dani ve J-P. Mohen, üçüncü J. Hermann ve E. Zürcher, dördüncü cilt M.A. Al-Bakhit, Louis Bazin ve S.M. Sissoko. Beşinci cilt. Burke ve İnalcık.

— Konulara göre yazacak isimleri belirlediniz ve çalışmaya başladınız.
— Burke ile maketi hazırladıktan sonra yazacakları tespit ettik. Benim güçlüğüm şu: Meselâ Kafkasya'da Ermeni tarihi kime yazdırılacak? Muratyan'ı görevlendirdik, yazdı. Felâket. Nasıl basarsınız bunu?

— Yanlış mı?
— Yanlıştan ziyade taassup; Ermeni büyük bir devletmiş, hiç Türklerden yahut İranlılardan bahsetmiyor, onlarla ilişkisini anlatmıyor. Tenkitlerimle geri gönderdim. Yüksek komisyon şöyle bir karara vardı: İtirazlar, eserin sonuna konacak. Muratyan'ın yazısı öylece basıldı.

— Eksik bilgilerin girmesi çok saçma değil mi?
— Çok saçma tabii.

— O zaman niye baş editörsünüz?
— Evet. Çok güçlüklerle karşılaştık. Beni çok yordu bu iş ve sonunda 5. cildi çıkardık (*History of Humanity*, Scientific and Cultural Development, vol. V. From the Sixteenth to the Eighteenth Century, ed. Peter Burke and Halil İnalcık, London: Routledge, UNESCO 1999).

— *Prof. Burke'in asıl alanı Avrupa tarihi mi?*
— Avrupa popüler kültür tarihi uzmanı, bu eseri Türkçe'ye çevrildi. Cambridge Üniversitesi'nde tarih profesörü. Benim *Classical Age* kitabıma bir tanıtma yazısı yazmıştı.

— *Değişik bir çalışma oldu o zaman.*
— Değişik. Meselâ eserde *thematik* bölümünü beraber yazdık, onun görüşüyle benim görüşüm bazen farklı oluyor. Meselâ, Ön Asya'da sömürgeciliği, Osmanlı İmparatorluğu genel siyasî ve kültür tarihini ben yazdım. Senelerce çalıştıktan sonra nihayet 1999'da çıktı. UNESCO'ya ne zaman gitsem ilgiyle karşılanırım. UNESCO'nun çok önemli projesidir bu kültür tarihi.

— *Ama anlattığınıza göre kendi içinde eksiklikleri olan bir çalışma...*
— Var tabii, engellenemez. Her millete son söz veriliyor, bu hususta Afrikalıların önemli katkısı oldu. Onlar daha önceki eserde kaale alınmamış; Afrika'da medeniyet ve yerel kültürler var, dolayısıyla dünyadaki bütün kültürlere aynı söz hakkı vermek için her ülkeye geniş yetki verdiler. Muratyan'ı düzeltemedim. Bu arada Erdal İnönü'nün UNESCO genel toplantısında önemli bir önerisi kabûl edildi.

— *Delege olarak geldiğini söylemiştiniz. Ne gibi etkisi oldu?*
— Galiba 1990'lara doğru Conseil'de Erdal İnönü'ydü delegemiz, genel heyete ilginç bir öneri sundu. Önerisi şu: Akdeniz kültürü bir bütündür ve Akdeniz'de kıyısı olan her memleket bir Akdeniz enstitüsü kurmalı ve Akdeniz ölçüsünde kültür ilişkilerini araştırmalı... Güzel bir teklif. İnönü Akdeniz tarihini ayrıntılarıyla bilemez tabii, ben kendisine konuşmasında kullanmak üzere bazı noktalar önerdim. Genel toplantıda bu proje kabûl edildi. Her memleket bir Akdeniz enstitüsü kurdu; İtalya, Tunus... Yunanlılar Girit'te kurdular. Bizde böyle bir enstitü bütün çabalarıma rağmen kurulamadı. Bizim ne kadar hantal bir idare altında olduğumuzun baş-

ka bir misâlidir bu. Teklif bizden geliyor, ama bugün hâlâ böyle bir enstitü yok.

— *Nasıl yani... Nasıl olur?*
— Bürokrasi işte... İzmir'de bir merkez kurulmasını uygun gördüm ve İzmir 9 Eylül Üniversitesi'nde rektör yardımcısı Prof. Gönül Öney'e, "Bu işi lütfen ele alınız, öneri bizden geldi, sizin için de önemli, Akdeniz mimarisi, sanat tarihiyle uğraşıyorsunuz, bir enstitü kurmak için teşebbüse geçin," dedim. Prof. Öney kıymetli bir sanat tarihçisidir. Aradan seneler geçti, ne oldu, niye kurmuyorsunuz diye araştırdım. Enstitü kurmak için TBMM kararı gerekiyormuş, filân. Bu iş sürüncemede kaldı, olmadı. Bu arada enstitü değil, bazı merkezler kuruldu; 9 Eylül'de, Mersin'de. Mersin'deki daha çok tarım üzerinde. Ama Yunanlıların Girit'teki enstitüsü gibi kapsamlı bir enstitü kurulamadı, UNESCO'da temsil edilemedik.

— *UNESCO çerçevesinde gezme şansı bulduğunuz Paris'ten biraz daha bahsedelim... Nerelerde çalıştınız meselâ?*
— Bu vesileyle hemen hemen her sene Paris'e gittim. UNESCO'ya yakın Hotel Garibaldi'de kalıyorum, geziyorum. Paris hakikaten gözümde tütüyor, belki bir tatil için tekrar gitmek iyi olur. Paris'in nesini anlatayım? Her tarafı tarih, güzellik... Vencennes Parkı vardır uzakta, Bastille'in bulunduğu bölgede. Orada Harp Tarihi Arşivi Türk tarihi için çok önemlidir. Paris'te "Archive Nationale"de (Ulusal Arşiv) çalıştım, Tanzimat döneminde Fransızlardan almışız bütün idarî yönetmelikleri. Belki hantallık oradan. Bu arşivde çalışmak cidden bir azaptır.

— *Neden hocam?*
— Sabah 09.00 yahut 9.30'da açarlar. Yemek için 11.30'da gelir başınıza, kapıyoruz diye. Gider, şarabını içer, yemeğini yer, keyfini yapar, 13.30'a doğru gelir. Öğleden sonra 16.30'da kapanır, çalışmadan iade edeceksiniz her şeyi... (Gülüyor) Bizim Chicago Üniversitesi'nde genel kütüphane sabahın seki-

zinden gecenin on ikisine kadar açıktır, istediğiniz kitabı dışarı çıkarırsınız. Amerika'da çalışmak, ilim yapmak rahattır.

— *Bütün gün çalıştınız. Paris'te akşamları ne yapardınız?*
— Seine Nehri'ni düşünün, köprüden geçersiniz, Notre –Dame de– Paris karşınızda, heykelin olduğu duvar çeşme Saint Michele'den bir yol Saint Germain –de– Près'ye gider. Quartier-Latin egzotik lokantalarla doludur; Rum, Türk, Vietnam vb. (yol plânını çiziyor). Yokuş yukarı çıkınca Palais Royale, kralların sarayı var Luxenbourg Parkı içinde, önünde büyük havuz, ağaçları tıraş edilmiş geometrik bir XIV. Louis parkı. Bir kahvehane vardır, Independance'dı galiba adı, Seine Nehri kenarında; orada oturur yemek yerdim, Notre Dame de Paris karşımda. Bulunmaz bir manzara. Son gittiğimde Independance kalkmış, bando ve şarkıcılar da gitmiş, sıradan bir kafe olmuş.

— *Sizin anlattığınız zaman 70'ler mi?*
— 70'lerin sonu, 80'lerin başı. Sevdiğim yerlerden birisi Eyfel Kulesi'ne bakan Champs-de-Mars'dır, Les Invalides, Napolyon'un mozolesi burada. İleride tepede müzeler, Hamilton diye bir Amerikalı dostum vardır. J.R. Hamilton, büyük bir Uygur tarihi mütehassısı, Uygur dilini öğrenmiş, vesikaları okuyor, ilginç bir adam. Çin kaynaklarına göre Uygurlar hakkında önemli bir eseri var. Mekân olarak kendisine Paris'te fahişelerinin bulunduğu semti seçmiş (gülüyor).

— *Saint-Denis Sokağı...*
— Evet. Saint-Denis Sokağı'nda bir apartman kiralamış, parası var, orayı fantastik bir daire haline getirmiş; minderler vs. Birkaç kere de soyulmuş, serseriler gelip soyuyor. Tabii sorgulamadım niye burada oturuyorsun diye (gülüyor).

— *Saint-Denis Sokağı'nı gördünüz, evine gittiniz...*
— Tabii. Bir gün beni aldı, Fransızların 14 Temmuz milli bayramında, "Gel seni çok enteresan bir olaya götüreceğim," de-

di. Champs-de-Mars'da parklar var, Paris'in halkı buraya birikiyor. Eyfel Kulesi'nde de havai fişek gösterisi vardı. Parisli sanatkârlar havai fişekleri nasıl ayarlamışlar; yavaş yavaş başlıyor, ondan sonra birdenbire gök rengârenk, bir senfoni gibi... Bizde atarlar, kırmızı çıkar, mavi çıkar (gülüyor). Onlar ayarlamış; şiir gibi. Parisliler çimenlerin üzerine yatmışlar, biz de yatık saatlerce... Paris'te unutamadığım sahnelerden biri budur. Müzeleri unutamam; Louvre, Pompidou... En sevdiğim şeylerden biri de meydanlar... Haussman'ın eseridir büyük caddeler, meydanlar... Köşelerde *brasserie*'ler vardır, birinci sınıf değil, ama hem gelen geçeni seyredersiniz, hem biranızı içersiniz. Sinemadan çıkmışsınız, oturursunuz, gençler sevişirler etrafınızda, o manzara Paris'in sembolüdür. Sonra "vin, pain et fromage" (şarap, ekmek ve peynir) dükkânları, kim bayılmaz. Bayılırdım Fransız peynirlerine, ekmek şarapla. UNESCO'da yahut Archive Nationale'de yorulmuşsunuz, akşam bir uğrar, sonra filme gidersiniz yahut varsa operaya.... Paris'in ünlü operasında *Otello*'yu seyrettim. Gayet güçtür bilet bulmak, en pahalı yerler kalmıştır. Champs-Elysées'de her milletin lokantası vardır. Serap Yılmaz, orada o zaman doktora yapıyordu, sonra Ege Üniversitesi'nde profesör oldu. Serap'la tanıştık, ahbap olduk o zamandan beri, meslektaş-tarihçi. Champs-Elysées'de gürültülü bir Alman lokantası vardır, Almanlar gelir daha çok, Alman şarkıları söylenir. Oraya sık sık giderdim.

Paris benim gibi bir delikanlı için çok câzip bir yer (gülüyor), eğlence var. Turistlerin şikâyetlerini dinlersiniz; parası çalınmıştır, yahut lanet okurlar Fransız garsonlara (gülüyor). Bir kere düştüm ben Paris'te, hem de fena halde...

— *Kış günü, ayağınız mı kaydı yoksa?*
— Yok, benim aptallığım.

— *Estağfurullah.*
— Araba çıkmasın diye kaldırımların üzerinde babalar koyuyorlar, bende elimde bir şeyler okuya okuya gidiyorum... Babaya takıldım ama nasıl! Havada uçtum, yüzüstü düştüm,

gözlüğüm bir tarafa fırladı, halk başıma toplandı, acaba bu adam kalkabilecek mi diye... (Gülüyor.)

— *Belinizi, bir yerinizi sakatladınız mı?*
— Hayır, bir şey olmadı, ucuz atlattım. Paris'te malûm ünlü Sacré-Coeur Katedrali var, turistlerin rağbet ettiği bir yer, Beyoğlu gibi. Akşam olmuş gezmişim, o şâhâne merdivenlerden kral gibi iniyorum.

— *Yine düşmediniz inşallah?*
— Yok yok. O merdivenlerden Paris'in manzarası çok güzeldir, satıcılar merdivenlere oturmuşlar. Oradan Paris'i seyrediyorum, yanıma bir kız geldi, elinde torbaları, alışveriş yapmış, konuştuk, İsveçli imiş; ertesi akşam ziyafete gidecekmiş, onun için alışveriş yapmış. Dedim ki, "Hadi yemek yiyelim," aşağıya indik. Paris'i, âdetlerini öğrenmek lâzım. Oturduk, salata geldi. Salata nasıl? Kocaman bir tabak, ortasında iki tane ufacık domates parçası. Esas yemeği ısmarladık, bekliyoruz, bir saat geçti gelmez, sinirleniyorum, kız da bir an önce gitmek istiyor tabii. Sebebi, oraya çiftlerin gelip, sohbet edip ağır ağır yemek yemeyi sevmeleriymiş... Sonra öğrendim bunu, ağır hizmet yapıyor, mahsustan... Hülâsa, Paris'i çok severim.

— *Paris'te yüzyıllardır açık olan, babadan oğula geçen çok güzel yerler var, korunuyor.*
— Şairlerin oturduğu kafelerin her biri meşhur... Verlaine'in oturduğu kafe ünlü. Kültürü, geçmişi çok zengin Paris'in, ama İstanbul'umuz geçmişi itibarıyla geri kalmaz büyülü bir şehirdir, yeni keşfediyorlar. Fikret'in dediği gibi "fertût-i musahhar", "sihiri kocakarı", ama biz her on yılda bir her şeyi değiştirip mahvediyoruz.

— *Haklısınız. En sevdiğiniz Fransız şairleri kimler?*
— Verlaine, Baudelaire. İtiraf edeyim, Lamartine'in romanı *Graciella* ile başladım, sonra Baudelaire'e geçtim, *Les fleurs du mal* (Kötülük Çiçekleri), sonra Alfred de Musset... Adile

Hanım bana Fransızca öğrettiği zamanlar Alfred de Musset okuyordum. Biliyorsunuz, tarihçiliğim yanında bazı karalama manzumelerim de var.

— *Pek karalama değiller hocam... Bir tanesini okusanız...*
— Kanunî'nin Hürrem'e yazdığı gâzeller vardır bilirsiniz. Hürrem'e meşhur aşk gâzeli, "Enîs-i halvetim..." diye başlar, o gâzele bir nazîre yazdım; benim nazîre şöyle başlar.

"Gecem hem gündüzüm, mehtâb-ı leyl-i târ-i giryânım."
(Gözyaşlarıyla dolu karanlık gecedeki mehtabım).
"Baharım ebr-i nisanım, açılmış gonca-pistânım,
Benim yavrum fidan boylum, sözü tatlı gözü ahûm,
Bulunmaz vaslına fırsat benim pür-işve ceylanım."
"Chicago"da şeb-i hasrette nâlân olduğum demler,
İniltim gözyaşım hem ağlayan şem'-i şebistânım.

Bu nazîrem Çağatay Uluçay'ın *Sultanların Aşk Mektupları* kitabında yayımlandı.
Nazîre şöyle biter.

"Nice sevmiş, nice öğmüş Süleyman Hürrem'i cândan
Meded hey Hürrem-i devrân, ne şâir ne Süleymânım."

— *Cehaletimi bağışlayın: Siz değiştirerek mi yazdınız?*
— Tamamen ayrı, nazîre... Yalnız vezin ve kafiye aynıdır.

— *Çabuk mu yazarsınız şiiri, nasıl bir ritminiz vardır?*
— Duymam, heyecanlanmam lâzım. Önce gelişigüzel duygularımı kelimelere dökerim, sonra rötuş ederim yazdığımı. Bir hatıra, Paris'te, Luxenbourg Parkı'nda çok duygulandığım bir an oldu. Renoire, hani orada dans eden sevgililerle birahaneyi tasvir eder. Ağaçların altında çiftlerin dans edişini. O akşam orada havuza bakarken şâhâne bir güzel, elinde çocuğu ile geldi, çocuk havuzun etrafında koşuyor, dilrübâ bacaklarını suya sarkıtmış, sıcak bir Paris akşamı...

— O sahne şimdi de gözünüzün önünde mi?
— Tabii... İşte orada "Lüksenburg Bahçesi" şiirini yazdım.

— Paris'e şairane "güzel Paris" diyorsunuz, romantik bir şehir, size ilham verecek her şey var. Bazılarından söz ettiniz ama "Güzel Paris"te hangi tarihçiler, araştırmacılarla dostluk kurdunuz?
— Biraz anlattım: Paris'te, II. Dünya Harbi'nden sonra iki nesil, Osmanlı ve Türkoloji sahasında etkinlik göstermiştir. Bunlar arasında eskiler Türkolog Louis Bazin, Irène Mélikoff, Robert Mantran, Jean Paul Roux ve Pertev Naili Boratav var. Prof. Mélikoff ile beraber çalıştık. Türk kültürü, tasavvuf kültürü üzerinde esaslı incelemeleri olan bir hanım... Sonra gençler, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Gilles Veinstein, M. Berindei, Michel Balivet, Daniel Panzac... M. Nicolas, ilaç olarak kullanılan bitkiler üzerinde araştırma yapıyor... "Les Langues Orientales" enstitüsünde Faruk Bilici, ben orada iken Paris'te tanınmış genç değerli Türkler vardı, bunlardan birisi Ahmet İnsel, Paris'te yaşıyordu. İyi yetişmiş, şimdi Türkiye'de. SBF'nden Taner Timur.

2001 yılında Dubrovnik'te Jean Louis Bacque-Grammont ve Dr. Serap ile.

— *Osmanlı ile ilgili kitapları var.*
— Taner Timur'u tarihçi olmaktan ziyade yüksek seviyede bir entelektüel sayabiliriz. UNESCO'da kıymetli bir sosyal bilimci vardır; Ali Kazancıgil, bir numaralı entelektüel... Yazar Nedim Gürsel'i de orada tanıdım, Türk ressamların, şairlerin romantik vatanıdır, Paris. Yahya Kemal gençliğinde Paris'e gitmiş, ama galiba şairimizi güzellikler, mektebi bitirmesine vakit bırakmamış.

— *Nedim Gürsel'in* Boğazkesen *isimli romanını okudunuz mu? Fatih'in romanı biliyorsunuz.*
— Hayır, mutlaka okumalıyım. Ayrıca Louis Bazin, tanınmış bir Türkologdur. Afrika ve Asya Araştırmaları Dünya Merkezi'nin başkanıydı; dünyadaki şarkiyat araştırmalarını kendi şemsiyesi altında toplamış bir teşkilâttır bu.

— *Türkiye'ye de birçok defalar gelip gitmiş birisi değil mi?*
— Tabii. Eskilerden Jean Deny bizde iyi tanınır. Türkologlardan, hazırladığı Türkçe gramer en iyi gramer sayılır. Türkçe'ye çevrildi. O zamanki Türkçe için, "Bugün Türkçe o seviyeye erişmiştir ki, herhangi bir Avrupa dilinin ifade edebildiği her şeyi ifade eder," demiştir. Bu çok enteresan, biz bu dili kaybettik. Uzun tarihimizde yarattığımız her kültür dilini her defasında kaybederiz. Meselâ 9. yüzyılda, Uygurlar Orta Asya'da Hint felsefesini ve edebi eserleri tercüme etmişler. Kütüphaneleri, Almanlar tarafından bulundu, Almanya müzelerinde... Bu dilin ne kadar ileri bir ifade gücüne eriştiği Yusuf Has Hacib'in *Kudatgu Bilig* adlı eseriyle ortadadır. Karahanlılar devleti döneminde her türlü soyut kavramı ifade edebilen çok gelişmiş bir dil yaratmışız. Karahanlılar devleti İslâm ilimlerinde de birinci seviyeye erişmişti.

— *9. yüzyıl bunun en üst noktası?..*
— Hayır. 11. yüzyılda Karahanlılarla Uygur Türkçe'si devam etti, sonra unutuldu. Oğuzlar ve Türkmenler, Uygurlar kadar medeni değillerdi. Çoğu göçebeydi, bozkırda yaşıyorlardı.

Uygurlarsa Taklaman Çölü etrafındaki verimli vahalarda tarımla uğraşıp eski Tohar-Sogd medeniyetine vâris oldular. Turfan, Kaşgar, Hotan gibi çok gelişmiş şehirleri vardı... Çöl ile dağlar arasındaki bu alüvyon ovalarında çok verimli bir ziraat hayatı vardı, bir de Çin'den Akdeniz'e gelen ipek kervanları buradan geçiyor, onun için bu şehirler çok zengin, çok ileri medeniyet merkezleri idi.

— *Bugün tam nerede kalıyor?*
— Tibet'in kuzeyinde.

— *Ne kadar sürdü?*
— Uygur devleti 840'tan 11. yüzyıla kadar sürdü, evvelâ Kara Hitaylar, sonra Mogollar geldi, Mogol istilâsında Uygurlar bürokraside egemendiler, Türk dünyasını Uygur bürokratlar temsil etti. Uygurca'nın Anadolu'ya geldiğini biliyoruz. Meselâ Fatih'in Doğu Anadolu'ya ait bir fermanı Uygurca'dır; Prof. Reşit Rahmeti Arat neşretti. Doğu Anadolu'daki Türklere hitap ediyor. Bu çok incelmiş dili kaybettik. Ne yaptık? Farsça kullanmaya başladık. Selçuklu devletinin resmi dili Farsça idi, sarayda Farsça konuşuluyordu. Konya'da Mevlâna Farsça yazdı. Ancak yüksek şehir hayatına geçmemiş olan Türkmen devletleri, beylikler zamanında Türkçe resmi dil oldu, gelişmemiş bir dildi bu, Uygurca ile mukayese edemezsiniz. Bu dille en önemli eser Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'si'dir (14. yüzyıl başları). Osmanlı devrinde 600 sene yeniden edebi bir dil geliştirdik, onu da cumhuriyette bir tarafa attık. Bugün Abdülhak Hâmid'i kaç kişi okuyabilir, anlayabilir? Fransızca'nın tesiriyle, Ahmed Midhad'ın tercümeleriyle, ondan sonra meşrutiyet nesli yeniden güzel sade Türkçe'yi yarattılar. Ömer Seyfeddin, Refik Halid'in diline bayılıyorum. Yakub Kadri, Halid Ziya, Peyami Safa bu dille yazdılar; ifade kabiliyeti yüksek, bu güzel dili de kaybettik bugün.

— *Çok haklısınız hocam. Tanpınar'ı sever misiniz?*
— Tanpınar da o neslin adamıdır. Ben derste o kadar alışılmış kelimeleri kullanıyorum ki öğrenciler ne demek diye soruyor. *İstikâmet* kelimesinin anlamını bilmiyorlar. Fakat şimdi yeniden eski-yeni karışıyor; meselâ *zede* var ya, *zede* Farsça bir kelimedir –felâketzede, felâkete uğramış demek– Farsça *zeden*, uğramak fiilinden, şimdi *imarzede, deprem-zede* diye uyduruyoruz (gülüyor). İngilizce, Fransızca kelimelerle yeni bir dil –acaip bir dil– yaratmaya çalışıyoruz.

— *Hocam konu açılmışken bildiğiniz dilleri saysanız...*
— Arapça biraz bilirim, Farsça kadar değil, Farsça'yı oldukça kolay okurum.

— *Fransızca'nız, İngilizce'niz çok iyi zaten. Almanca'yı da anlıyorsunuz sanırım.*
— Almanca'yı anlarım, İtalyanca da biraz anlayabiliyorum. Bütün ilim mensubu arkadaşlara söylüyorum: Üç Batı dilindeki yazıları okuyamayan bir araştırıcı tam ilim yapamaz.

— *Üç dili hangileri olarak belirliyorsunuz?*
— Fransızca, İngilizce, Almanca. Fakat Rusça da şimdi bizim için önemli oldu.

— *Hocam bir de Osmanlı tarihiyle ilgilenip eski Türkçe bilmeyenler var, o daha vahim tabii.*
— Evet, daima öğrencilerime bunu söylerim.

— *Dostlarınızla devam edelim... İrène Mélikoff nasıl bir insan? Çok sempatik bir izlenim veriyor...*
— Fevkalâde. Babası Azeri, annesi Rus bir aileden geliyor. Azerbaycan'da yaşıyordu; Rus devrimi sonunda aile Paris'e yerleşti, İrène orada evlendi, boşandı. İlk çalışması *Düsturnâme-i Enveri* çevirisidir. Aydın Beyliği tarihi, deniz seferleri vs. Mélikoff bütün önemli Türk destanlarını Fransızca'ya mal etmiştir.

Hocanın dostu ünlü Türkolog İrène Melikoff.

— *Böylece yıllardır Türk kültürünü tanıttı.*

— Evet, Strasbourg Üniversitesi'nde profesör oldu, Türk Etütleri Merkezi'ni kurdu. Bakın ne kadar önemli onun faaliyeti... *Danişmendnâme*'yi tercüme etti. Türk tasavvufu üzerine de bugün dünyada sayılı otoritelerdendir. Yakında çıkan Türkçe *Uyur İdik Uyardılar* kitabında Anadolu halk tasavvufunu sade bir dille özetliyor... Türkçe'si esaslı, Azeri olduğu için, aileden geliyor. Türk tarikatları; Bektaşîlik, Alevilik vb. üzerinde esaslı etütleri var. Batı'da Türk halk kültürünü çok iyi temsil eden bir bilgin. Melikoff'la tanışmamız eskiye gider. Melikoff, yumuşak huylu, yüksek kültürlü bir hanımefendi. Cumhurbaşkanımız Fransa'yı ziyareti sırasında tercümanlığı Melikoff yaptı, o zaman De Gaulle'e, Strasbourg'ta Türk Araştırmaları Merkezi açılmasını kabûl ettirdi. Sonradan buraya Paul Dumont başkan oldu. Türk kültüründeki bu eşsiz hizmetleri dolayısıyla Melikoff'a Konya Selçuk Üni-

versitesi'nde fahri doktorluk verildi. Onu o zaman ben takdim ettim, ilmî başarıları üzerine konuşma yaptım; Mélikoff ile aramızda karşılıklı derin sevgi ve saygı vardır.

— *Ayrıca çok önemli bir yayının,* Turcica *dergisinin kurucusu değil mi?*
— Evet. *Turcica*, dünyada Osmanlı-Türk tarihini ve kültürünü en iyi temsil eden bir dergidir, Kurucusu Prof. I. Mélikoff. Burada Türk dil, tarih ve edebiyatı üzerinde araştırmalar neşredilir. Herkes yazı gönderebilir, uluslararası bir dergi... Mélikoff, bu fakiri de yazı heyeti arasına aldı. Mélikoff'un kendisi çok meşgul, bu işte büyük yardımcısı Bacqué-Grammont oldu.

— *Jean-Louis Bacqué-Grammont, bir dönem İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü de yapmıştı...*
— Evet, Bacqué-Grammont faâl, enerjik bir kişidir, bizim sahaya büyük hizmetleri dokunuyor. *Turcica*'yı şimdi bir heyet çıkarıyor, Prof. G. Veinstein var başında. Bacqué-Grammont her üç senede bir CIEPO'yu (*Comité International des Etudes Près-Ottomanes et Ottomanes*) Amerika'da yahut Avrupa'da bir şehirde toplar... Osmanlı, Selçuklu kültür ve tarihi için çok önemli bir dernek. Jean-Louis'yi genç nesilden biri olarak bir kere *Turcica*'daki hizmeti, sonra CIEPO dolayısıyla gerçekten takdir ederim.

— *Osmanlı tarihi üzerine birkaç ciltlik, Türkçe'ye de Server Tanilli'nin çevirdiği kitabın editörlüğünü yapmış, bu alanda pek çok kitabı olan Prof. Robert Mantran?*
— Evet, Prof. R. Mantran genç Fransız Osmanistlerle Osmanlı tarihi üzerinde bir kitap yayımladı. Asıl kitabı, İstanbul üzerinedir. (*İstanbul dans la seconde moitié de XVII siècle*, Paris, 1962). *Histoire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi), Paris'te 1989'da yayımlandı. Prof. Mantran, Güney Fransa'da bir malikâne kurmuştu, kendisini malikânesinde ziyaret ettik. Vaktiyle Galatasaray'da hocalık

yapmış ve uzun yıllar İstanbul'da yaşamış biri. II. Dünya Harbi'nden sonra genç neslin başında, yaşlı Fransız mütehassıslarından biriydi Mantran. Institut Française'e üye seçilmiştir; enstitüye üye seçilmek, Fransa'da en yüksek ilmî pâyedir. Yakınlarda bu dünyayı terk etti.

— *Ölümü Türk basınında yer almadı hocam, Osmanlı tarihiyle bu kadar ilgilenmiş ama yer bulamadı bizde.*
— Ya ne yazık... Şimdi Türkiye ile ilgili Fransızlara devam edersek... Jean Aubin, İran kültür ve tarihi üzerinde en büyük Fransız âlimi idi. Maalesef birkaç sene önce, genç yaşta öldü. Aubin, benimle Şark tarihi ve kültürü üzerine bir dergi çıkarmak istemişti, bir araya gelip yapamadık (bir yazısında "Le Grand Maître", Büyük Üstad idi ibaresini kullanmıştır benim için). Paris'te görüştüğüm büyük Türk folklorcusu Prof. Pertev Naili Boratav, Fuad Köprülü'nün öğrencisidir. Fuad Bey'in halk edebiyatı, folklor üzerindeki tetkiklerini genişletmiş, derinleştirmiş bir otoritedir. Oğlu Prof. Korkut Boratav SBF'nde hocadır. Boratav'ın arşivi Tarih Vakfı'na intikal etti. Boratav, Türk folklorunun babasıdır, şimdi bu alanı öğrencisi, değerli dostum Prof. İlhan Başgöz temsil etmekte...

— *Pertev Naili Boratav'ı siz üniversiteden tanıyordunuz zaten...*
— Tabii. DTCF'ndeki tutucular, yabancı hocaları kaçırttığı gibi Boratav'ı da kaçırttılar, o Paris'e gitti. Marksistti kendisi. Marksist sosyoloji, bugün tarihi bilimlerde takip edilen bir disiplin. Ama Marx'ın *Manifesto*'suna katılmıyoruz (gülüyor), bütün dünya işçileri birleşin dediğinde işçileri ihtilâle çağırıyor. Fakat sosyal ekonomik, hadiselere yaklaşımını hiçbir ciddi tarihçi reddedemez, sarfı-nazar edemez. Sarfı-nazar ne demek, ne diyeceğiz?

— *Görmezden gelemez...*
— Evet. Yani, ben doktora tezimden itibaren Marx'ın sosyolojisinin etkisi altındayım, ama dokriner değilim.

— Hocam bir tarihçinin bir tarafta olması çok da sağlıklı bir durum değil herhalde, değil mi?
— "Total history" yapmak için çok taraflı araştıracaksınız her şeyi değil mi? Fransa'da takdir ettiğim yeni araştırıcılar arasında Prof. Michel Balivet var, Aix-en-Provence'da, Prof. Daniel Panzac ile beraber... Paris'te Prof. Faruk Bilici'den söz ettim. Bilici, Cengiz Orhonlu'nun talebesiydi. Genç yaşta Fransa'ya Türkoloji ve tarih tahsili için gönderildi. Orada yerleşti, evlendi, çoluk çocuk sahibi oldu. Şimdi "Langues Orientales" mektebinde profesördür, orada Türk ilmini temsil ediyor. Paris'te aynı okulda Türkiye'den Prof. Michel Bozdemir var. Kosova üzerinde bundan birkaç sene önce bir konferans tertip etti; Sırpları ve bizi çağırdı. Kosova ve yeni kaynaklar üzerine bir konuşma yaptım, bildiriler kitabında çıktı. Paris'te tanıştığım değerli kimselerden birisi de Prof. Orhan Güvenen'dir.

— Çok başarılı çalışmaları var, DPT müsteşarıydı uzun yıllar.
— Daha önce de İstatistik Enstitüsü başkanıydı. Aynı zamanda Sorbonne'da dersler veriyor; ekonometri, yani ekonominin matematikle açıklanan bölümünde dünyaca tanınmış bir mütehassıs. Başbakan Tansu Çiller onu anlayamadı, büyükelçi pâyesiyle Paris'e uzaklaştırdı maalesef; yakın dostumdur Prof. Güvenen. Paris'te Başbakan Turgut Özal'la da bir buluşmam oldu, hatırlıyorum.

— Turgut Özal'la?
— Evet, başbakanımızdı, Paris'e gelmişti, tabii onun şerefine elçilikte parlak bir parti verildi. Büyükelçiliğimiz Seine Nehri'nin kenarında güzel bir binadadır. Semra Hanım da vardı, Turgut Özal bana özel bir ilgi gösterdi; kalabalıktan uzaklaşıp başka bir odaya çekilmişti, o odaya çağırdı, ne görüştüğümüzü unuttum...

— Sizde bıraktığı izlenim neydi? İlk tanışmanız mıydı?
— Turgut Özal ile ondan önceki tanışmamız Türk arşivleri dolayısıyladır. Ben yazı olarak, dilimin döndüğü kadar her

yerde Türk arşivlerinin önemi, onların ilmî tasnifi, araştırmalara, bilim adamlarına tam olarak açılmasını söylüyorum; senelerden beri... Ermeni meselesinde de açın, tüm arşivleri dedim. Çıksın hakikatler ortaya, belgeye karşı kimse itirazda bulunamaz.

— Karşı taraf 15 kat yayın yapıyor hem de, değil mi?
— Değil mi? Rahmetli Özal'ın müsteşarı Hasan Celal Güzel'di o sıra. Kendisi, SBF'nden öğrencimdir. Hasan Celal, beni başbakanlığa çağırdı ve uzun uzun konuştuk. Özal'ın politikası üzerinde konuşuyoruz; Özal'ın birçok fikirleri, reformları Hasan Celal Güzel'den gelir. Konuşurken dedi ki, "Evvelâ biz sayısı on bine varan kanunları birkaç bine indirmeye çalışıyoruz. Elimizi, kolumuzu bağlıyor bu kanunlar." Özal'ın başbakanlık döneminde Hasan Celal'in teşebbüsüyle bu kanunları azaltmak yoluna gidildi. Turgut Özal'ın genel siyaseti zaten, faaliyeti engelleyici kanunları, nizamları bertaraf ederek yol açmaktı. Hatta Anayasa'ya ait bir sözü de meşhurdur, biliyorsunuz: "Ne olur Anayasa bir kere delinse." O söz onun kestirme iş politikasını gösterir. Esas, ekonomi-hayat-gelişmedir, kanunlar engelliyorsa aşmak mübahtır diyor-

2003 yılı; H. Celal Güzel ve Prof. G. Hazai ile Ankara Kalesi'nde.

du, Özal. Onun Türkiye'nin ilerleme yolunu açması bu sayede olmuştur. Fakat onun arkasında da, unutmayalım, Hasan Celal Güzel vardır.

— *Önemli bir göreve gelmiş öğrencinizle buluştunuz, uzun uzun konuştunuz. Ne önerdi size Hasan Celal?*
— Ben arşiv sorununu açtım, çok iyi anladı. Bu arşivler tarihimizin aydınlanması ve bugün karşılaşngımız birçok problem için destektir, çözümdür, dedim. Önayak olun da arşivlerimizi bilim için modern bir arşiv olarak düzenleyelim, önerisinde bulundum. İstanbul'da arşiv konusu üzerine bir sempozyum düzenlenmesi üzerinde karar verdik. Böylece, Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu yapıldı. Mayıs 1985'te... Sempozyumu sayın emekli büyükelçi İsmail Soysal ile birlikte örgütledik. Kendisi Üsküdar'da, Arap İlişkileri İnceleme Vakfı yönetim kurulu başkanı. Arşivle ilgili bürokratların yanı sıra Prof. İhsan Doğramacı, Prof. Kemal Karpat, Prof. İlber Ortaylı katıldılar. Başbakan Özal bir konuşma yaptı. Yüz elli milyon vesika var arşivde, bunların ufak bir grup ile tasnifi yüzyıl alır... Arşivin süratle tasnifinin gerektiği derhal anlaşıldı. Turgut Özal, bütçenin ötesinde kaynak buldu. Özal, "Ben size fondan, arşivin süratle tasnifi için 500 elemanlık kadro veriyorum," dedi. Bir arşiv kanunu vardı yıllardır çıkmayan... Başbakanlık müsteşarına gidip geldim, o kanunu geliştirdik; Batı'da olduğu gibi tarihten anlayan, Osmanlıca bilen elemanlardan kurulu bir kadro gerekiyordu. Bu mütehassısların geleceğini garanti altına alan bir kanun yapmak lâzımdı, onu da hazırladık, ama kanunu bir türlü çıkaramadık. Özal'ın kestirme yoldan çözüm bulma yöntemine bu güzel bir örnektir. 500 eleman alındı arşive.

— *Nasıl alındı?*
— İmtihanla tabii; Osmanlıca bilen çoğu İmam Hatipli 500 uzman arşive alındı, tasnif başladı. Turgut Bey'in kestirme yoldan çözüm getirme dehası vardı. Türkiye'yi yolundan alıkoyan işte bu engelleyici bürokrasi; koordinasyon olmaması, çözüm üretilememesi...

— Sonra o arşivciler çalıştı mı?
— Bakın ne oldu? Üç-beş sene orada çalışıyorlar, hiçbir terfi yok, durumlarını garanti eden hiçbir güvence yok. Sonra yavaş yavaş her biri başka işler buldu dışarıda. Üniversitelere asistan, doçent olarak gittiler. Arşiv kanunu çıkmadı. Üç-beş sene ihtisas kazandıktan sonra terfi olmalı, diye belirtmiştim... Arşivde birçok vesika grupları vardır, meselâ tahrir defterleri iki binin üzerinde, özel yazıları ihtisas ister. Maliyede ayrı bir yazı, siyakat yazısı kullanılır.

— Hep uzmanlaşma olmalı, bayağı ayrıntılı bir iş hem de...
— Bir uzmanlaşma oluştu, fakat eksper beş sene geçmiş üzerinden, hâlâ aynı maaşı alıyor, yani çabalarını, çalışmalarını güvence altına alacak bir kanun yok.

— Hâlâ da böyle mi? Kaç kişiye indi grup hocam?..
— Hâlâ da böyle, bildiğime göre şimdi kadro 300'ün altına indi. Neyse, konumuza dönelim. Paris'te Özal için verilen ziyafette rahmetli Sakıp Sabancı'yla da tanıştım. Özal, "Tarihçimiz," diye tanıştırdı, o da elimi sıktı. Hemen sonra birisini gördü, beni unuttu, hemen o tarafa yöneldi, "Kimsin, nesin, tarihte ne yapıyorsun," demesini beklerdim... (gülüyor). Rahmetliye, Türk ekonomisine, işçisine yaptığı büyük yardım ve hizmetlerden dolayı herkes gibi saygı duyarım. Özal'la üçüncü görüşmem Chicago'da oldu. Chicago'da iş çevrelerinin de katıldığı Türk işadamlarıyla buluşma toplantısı vardı; Chicago Belediyesi'nin The Knickerbocker Oteli'nde düzenlediği bir toplantıydı. Benden Türkiye'nin tarihi ekonomisi hakkında konuşmamı istediler. Toplantıda Prof. İlter Turan da bir konuşma yaptı, Chicago Üniversitesi'nden Richard Chambers ve işadamları konuştular. Başbakan bir gün sonra aramıza katılacaktı, otelde toplanmıştık. Fakat müthiş bir kar fırtınası vardı, uçağından mesaj geliyor, düşecek diye çok endişe ettik, heyecanlı anlar geçirdik. Uçağı fırtınaya tutulmuştu, Semra Hanım da yanında. Neyse sağ salim geldiler. ABD'de yaşayan Türkler, işadamları için özel bir toplantı ya-

pıldı, işadamları bazen kendi dertleri dolayısıyla protokole yüzde yüz aldırmazlar; doğrudan doğruya başbakana "bize yardım etmiyorsunuz" vb. şikâyete başladılar. Tuhaf bir atmosfer oluştu. Kalktım, başbakanımıza buraya gelmek ve şikâyetleri dinlemek lütfunda bulundukları için evvelâ teşekkür ederiz, dedim. Havayı yumuşatmak istedim, memnun oldu sanırım, ondan sonra beni çağırdı süite, baş başa konuştuk (gülüyor).

— *İyi bir ilişkiniz oldu yani, sizi takdir edip sözlerinizi uygulamaya koyan biri oldu...*
— Evet, samimi bir ilişkiydi... Dördüncü buluşmamız Princeton'da, doğrudan doğruya konuşmadık; bir konferans vermek için Princeton'a gelmişti. Cumhurbaşkanıydı o zaman, ölümünden az önceydi. Birisi toplantıda sordu, "Semra Hanımı başbakan atamak istiyormuşsunuz doğru mu?" diye. Yanıt "Neden olmasın"dı.

— *Evet, bir dönem öyle bir söylenti vardı, demek gerçekmiş... Türkiye ile Fransa ilişkilerinden söz etsek biraz. II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan etkisi var Türkiye'de ama ondan önce uzun yıllar Fransa etkisi vardı, yazışmalar Fransızca'ydı...*
— Doğru, II. Dünya Harbi'nden sonra egemen olan Amerikan-İngiliz etkilerinden önce bizim kültürümüzde Fransız kültürü önemlidir; ayrıca idari reformlar tarihimizde Fransa ağır basar. Tanzimat'ı bize getiren adam bildiğiniz gibi Mustafa Reşid Paşa. Kendisi Paris elçisi olarak mektuplar yazıyor. 1830'dan sonra Fransa'da, Kral Charles (1824-1830) zamanında tutucu bir anayasa var; o anayasanın kuvvetli tesiri altında Koca Reşid Paşa. Osmanlı orduları 1839'da, Nizip'te yenilip de Mehmed Ali için İstanbul yolu açılınca, bu bunalım anında Fransız kültürünü, siyasî kurumlarını yakından bilen bir adam olarak Koca Reşid Paşa çağrıldı, *Tanzimat*'ı ilân etti (1839), Hanedana Avrupa'nın sempatisi gerek. Osmanlı hanedanı düşmek üzere, Mehmed Ali geliyor...

— *Mehmet Ali? Kavalalı mı?*
— Kavalalı Mehmed Ali Paşa.

— *Osmanlı'ya isyan etmişti, Kavalalı korkusu vardı.*
— 1839'da Anadolu'yu istilâ etti. Nizip'teki zaferden sonra Kütahya'ya kadar öncüleri gelmiş, hanedan büyük telaş içinde. Tanzimat Fermanı Gülhane'de okundu; esas itibarıyla Fransız kurumlarından ilham alarak anayasal bir rejim, bireyin hakları ilk defa orada gündeme geldi. Meselâ, askere alınan köylü, ömrünün sonuna kadar cepheden cepheye gönderiliyor, Tanzimat Fermanı'nda diyor ki, "En fazla beş sene askerlik yapar." Birey haklarını sultana karşı savunan bir ferman... Şinasi, daha sonra Reşid Paşa için şöyle demiştir: "Bildirir haddini sultana senin kanunun..." İlk defa sultanın mutlak hâkimiyetine karşı, halk adına bir sınır koyma fikrini savunuyor. Gülhane Hattı ilk anayasamız sayılabilir. Bu fermanda 1830 Fransız Anayasası'nın kuvvetli etkisi vardır.

— *Mehmet Ali Paşa sonra geri adım atıyor değil mi?*
— Tabii. İngiliz donanması geldi, Mehmet Ali kuvvetlerini Beyrut'ta bombardıman etti, o da çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı hanedanı kurtuldu. Bab-ı Âli'de o zaman diplomasinin önemi anlaşılıyor. Diplomasi dili Fransızca oluyor. Bürokratlar Fransızca öğreniyor, bir "Tercüme Odası" kuruluyor.

— *Bayağı büyük bir tehlikeydi yani Mehmed Ali Paşa...*
— Evet. Devlet o zaman selâmetin diplomasiye bağlı olduğunu anladı. İngiltere gelmeseydi Mehmed Ali yahut Ruslar İstanbul'a girecekti. Mehmed Ali'yi İngiltere'ye karşı Fransa destekliyordu. İngiltere'nin nüfuzu arttı bu olaydan sonra.

— *Bunu niye yaptı İngilizler?*
— Onlar da tabii kendileri için yaptı. 1838 Ticaret Anlaşması'yla bizim Ortadoğu pazarları İngiltere'ye sonuna kadar açılmıştır, İngilizler kendi çıkarını düşünüyor. Osmanlı'nın daha önceki dönemlerde Avrupa büyük devletler arasında en

yakın dostu Fransa idi. Napoleon'un Mısır işgâli üzerine bu ilişki zayıfladı.

— *Ne zaman ve nasıl başlıyor bu dostluk hocam?*
— Size anlattım, 16. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da Habsburg Hanedanı hâkim, V. Karl bütün Avrupa'nın kontrolü peşinde... Habsburglar Alman imparatoru aynı zamanda. Ortaya çıkan milli devletleri; Fransa, Hollanda, İngiltere'yi de kendi kontrolü altına almaya çalışıyor. Bu devletler, kendilerini Habsburglara karşı koruyacak bir süpergüç arıyorlar, bunu doğuda Osmanlı süpergücünde buluyorlar. Fransa kralı I. François, 1525'te Pavia'da imparatora esir düştü ve İspanya'ya götürüldü. O tarihlerde İspanya, Avusturya, Almanya hep Habsburglu İmparator V. Karl'ın ülkesi... O zaman François'nın annesi oğlunun kurtulması için Kanunî Süleyman'a başvurdu, yardım için.

— *Hatta donanma mı gönderildi hocam?*
— O sonra oldu, Barbaros Hayreddin 1543'te gelecek. Biz 1525'teyiz. Kanunî söz verdi; "Habsburglara karşı taarruza geçeceğim," diye... Viyana ile Macaristan var tabii arada, Habsburglarla Macar kralı arasında aile bağları var... Kanunî, Macaristan'ı istilâ etti, Mohaç Seferi, 1526'da, Fransız kralının esaretinden bir sene sonra... İmparator hemen François ile bir anlaşma yaptı ve serbest bıraktı. Bu tarihten itibaren François'nın Venedik arşivlerine intikal eden bir sözü var; "Osmanlı sultanı, dünyanın en büyük hükümdarıdır ve Avrupa'da küçük devletler ancak onun himayesiyle ayakta durabilir..." Yani bir süpergücü temsil ediyor o zaman Osmanlı. Osmanlı devleti aynı zamanda mali yardım yapıyor Fransa'ya...

— *Bugünün Amerika'sı gibi...*
— Evet, Süleyman bir defasında yüz bin altın gönderdi. Osmanlı neden bunu yapıyor? Fransa'yı sevdiği için değil, Avrupa'da Habsburglara karşı Fransa'yı Batı'da bir müttefik kabûl ediyor.

— Tüm akıllı devletlerin yaptığı gibi, bölgesel çıkarları için...
— Fransa baskı yapar, bağımsız kalırsa, Habsburglar Osmanlı'ya karşı etkili olamayacak. Hem o zaman Protestanlık çıkmış Almanya'da. Fransa, Protestanlar ile temasta ve imparatora karşı onları da kullanıyor. Osmanlı diplomasisi, Fransa yoluyla Alman prensleriyle de temasta... Hollanda'da imparatora karşı isyan çıktığı zaman yine Fransa yoluyla Hollandalılar ile temasta... Yani, Kanunî döneminde Osmanlı'nın Avrupa diplomasisinde büyük bir ağırlığı var. Bu yolla bunu şöyle formüle edebiliriz: Avrupa'nın bugünkü siyasî coğrafyası, Osmanlı'nın büyük gücü ve müdahalesi sonucudur. Bu tarihi hakikâttir. Fransa, Hollanda bugün tarihlerinde bunu zikretmezler. Paris'te Louvre Müzesi ve Musée de L'Homme'un işbirliğiyle Kanunî Sultan Süleyman sempozyumu yapıldı. Palais Royale'de büyük bir Kanunî sergisi hazırlandı. Kanunî büyük hükümdar, ama Fransız kralının mektubu, başvurusu ve Mohaç Seferi'yle kurtarılması hakkında bir tek kelime etmediler.

— Siz de konuşma yaptınız tabii?..
— Yaptım tabii. İmparator, Osmanlı baskısından kurtulmak için Fransa ile zaman zaman mütareke yapıyor; Habsburglar bundan istifade ederek Osmanlı'ya karşı Macaristan'ı istilâ ediyor. İmparator Osmanlılarla savaşı bıraktığı zaman Fransızlara hücum ediyor. Özetle, Avrupa'da siyasî denge Osmanlı faktörüyle mümkün.

— Sürekli oyun... Hangi imparator Fransızlarla anlaşma yapıyor?
— Habsburglu V. Karl, Şarlken dediğimiz... Avrupa'da o zaman hâkim olan, Türk tehlikesine karşı Avrupa'nın birlikte hareket edip haçlı seferini örgütlemeye çalışan imparator. Fransız kralı onunla barışa kavuşursa imparatora, V. Karl'a, "Haçlı seferine ben de katılırım," diyor. Bu kadar da ikiyüzlü... (Gülüyor.) Sultanla ittifakını halktan gizliyor... Sarayın, kralın politikası bu, elçileriyle görüşmeler yapıyor. İttifak

maddeleri hiçbir zaman yazıya dökülmüyor, "ağız haberi" deniyor bizim dilde. Fransız kralları "Roi Très Chretien" unvanı taşıyor, unvanlarına uygun düşmediği için gizli bir politika bu...

— *Peki ağız haberi deniyorsa biz bugün nereden biliyoruz?*
— Vesikalardan... E. Charrière, 16. yüzyıla ait 4 cilt Fransız Arşiv vesikalarını neşretti (*Negociations de La France dans Le Levant*, Paris, 1860). 1543'te imparator Şarlken çok kuvvetli hale geldi, Ceneviz amirali Andrea Doria onun hizmetine girdi, donanması çok kuvvetlendi... Hatta bir aralık gelip Mora'da bir kaleyi aldı... O zaman Fransız kralı tekrar Osmanlı'dan yardım istiyor; sultan da Macaristan üzerinden Habsburglara, Almanya'ya sefer yaparken denizden Fransa'ya yardım için Barbaros Hayreddin'i tayin ediyor; 100 kadırgalık bir donanma, 30 bin askerle Marsilya'da kendini gösteriyor. Marsilya şehir âyanı kendisine büyük bir ziyafet veriyor. Barbaros o kadar şöhretli bir korsan ki, "Marsilya civarındaki bütün şehirlerden insanlar bu sıradışı insanı görmek için Marsilya'ya geldiler," diyor kaynağımız. Hayreddin ziyarette bir kral gibi oturuyor (gülüyor). Fransız donanmasıyla beraber Nice'e gidip muhasara ediyorlar. Nice, o zaman imparatora bağlı. Nice önünde Fransızların beceriksizliği Hayreddin'i kızdırıyor; meselâ yeterince almadıkları için barutları bitiyor (gülüyor), Fransızlar askerlere vaat ettikleri yiyecek yardımını yapamıyor, Nice'i alamıyorlar. Fakat Hayreddin'in akınları neticesinde Güney Fransa'daki bugün Provence denilen bölgenin halkı Fransız kralını tanıyor. Ertesi bahar Hayreddin tekrar İtalya sahillerini vuruyor, Fransa kralının aracılığıyla, papalık arazisine hücum etmiyor. Yalnız Şarlken'in kontrolü altındaki bölgelere akınlar yapıyor, halkı esir ediyor vs. Fransızlara böyle yardım etmişiz, bu kadar fedakârlık yapmışız, Fransız tarihçiler bunu yazmaz. Meselâ büyük Fransız tarihçisi Michelet, "Hayreddin geldi, sultan için manastırlardaki kızları toplayıp gitti," diyor.

— *Belli bir imajı tekrarlıyorlar, ayıp.*
— Ayıp. Michelet'nin yazdıklarını okuduktan sonra hakikâti yazmak zorundayım. Bütün öğrencilerime de söylüyorum, bizim tarihimiz Batı'da ziyadesiyle çarpıtılmış bir tarihtir. Batı'ya, Batı ilmine, tarihçiliğine karşı saygımız var... Ama onlarda da çok bağnazlık ve hata var, görmek istemezler. Kongre yapar, krallarının mektubunu saklar ve anmak istemezler. Belgelere göre hakikâtleri ortaya atarak niçin bu tarihi düzeltme yoluna gitmeyeyim? Bu milliyetçilik değil, gerçeğe hizmettir.

— *Bağnazlık onlarda da var, gerçek gizleniyor.*
— Fransız kralını Osmanlı Türk sultanı kurtardı diyecekler, diyemezler. Bugün Avrupa'da AB işinde bize en ziyade karşı çıkan Fransızlar değil mi?

— *Tarihte böyle başka imparatorlukların başka imparatorlukları kurtarması var mı?*
— Söyledim. Kurtarmadan fazla bir şey bu: Avrupa'da Şarlken'e karşı bir müttefik bulmak... Osmanlı, Fransız kralını gözü kapalı kurtarmıyor tabii; Habsburglar üzerinde Batı'dan baskı yapmak istiyor. Bundan sonra Osmanlı'nın Avrupa politikasında Fransız ittifakı değişmez bir politika olarak yerleşmiştir. Fransa da bize hizmet etti daha sonra, biliyor musunuz? Osmanlı için bütün problem Habsburgların tüm Avrupa'yı hükmü altına alması... Hâkim olursa Avrupa, Osmanlı'ya karşı haçlı seferi yapacak.

— *Karşılıklı korku var... Fransa'nın Osmanlı'ya yardımı neydi hocam?*
— Osmanlı'nın politikası Avrupa'yı parçalanmış tutmak; Protestanları, Fransa'yı destekliyor, gayet akıllıca bir diplomasisi var Osmanlı'nın... Fransa'nın yardımı nasıl oldu? Lefkoşa'yı 1570'te, ertesi sene de Magosa'yı aldık. Kıbrıs'ı alınca, Venedik'in ve papanın öncülüğünde Avrupa'da Osmanlı'ya karşı büyük bir ittifak kuruldu: *Kutsal Liga*. Bu ittifak-

ta Osmanlı'nın can düşmanı Habsburglar var. O zaman İspanya kralı II. Philip, Habsburg hanedanından, Şarlken'in gayrı meşrû oğlu Don Juan'ı donanma kumandanı tayin ediyor; Kıbrıs'ı geri alacaklar. Bizim donanma iki yüz kadırga (garp ocaklarından, Cezayir'den gelen korsan gemileriyle 230 kadar), onlarınki 200 gemi. Avrupalı haçlılar, bize daima sonbaharda hücum etmişlerdir.

— *Neden?*
— Gemilerdeki savaşçı eleman sipahilerdir; Anadolu'dan, Kaptan-ı Derya'nın sancaklarının sipahileri... Sipahilerin savaş süresi eylülde biter, yurtlarına dönerler, çünkü harçlıkları bitmiştir. Bir kuraldır bu. Avrupalılar, sipahiler Anadolu'ya dönsün diye bekler, işte o zaman harekete geçerler (gülüyor). Bu harpte de müttefikler aynı stratejiyi kullandılar, donanma, savaşçı askerlerinden boşalmış, Lepanto Körfezi'ne sığınmış. Lepanto deniz muharebesi, 1571 Ekimi'deyiz (çiziyor). Köylülerden asker topluyorlar alelacele, iki donanma karşılaşıyor. Bu savaş, Akdeniz'in, Roma devrindeki Axium deniz savaşından sonra tanık olduğu en büyük deniz savaşıdır; 200 gemi, 50 bin asker hayatını kaybediyor. Türk donanmasından ancak 30 gemi kurtuluyor, İstanbul'a donanma girdiği zaman, sultan, herkes gözyaşlarıyla karşılıyor; öyle bir felâket görülmemiş o zamana kadar, İstanbul müdafaasız.

— *Hangi sultan?*
— II. Selim. Bereket, o zaman Türk hükûmetinin başında Sokollu gibi büyük bir devlet adamı var. Mühimme belgelerinde tetkik ettim; Sokollu bütün kış hummalı bir şekilde, Bartın'a, İzmir'e, nerede tersane varsa oraya emirler gönderiyor; ertesi bahar 200 kadırgalık bir Türk donanması Akdeniz'e çıkıyor. Müttefikler bu sefer büyük bir donanmayı İstanbul'a, Kıbrıs üzerine gönderiyor. Osmanlı devleti donanması olmasa büyük bir tehlike altında; gelip Kıbrıs'ı geri alacaklar, Don Juan diyor ki; "Oradan İstanbul'a gideceğiz, yol açık." Fakat Sokollu'nun donanmasını görünce düşman yeni bir Lepan-

to'ya cesaret edemiyor ve geri çekilip gidiyor. Kutsal İttifak üç sene için yapılmış, ertesi sene tekrar gelebilirler. İşte o zaman bizi kurtaran Fransa oluyor. Nasıl kurtarıyor biliyor musunuz? Müttefikler, yani Papa, İspanya ve Venedik, Habsburgları harekete geçirmeye çalışıyor. O zaman Osmanlı elçileri, Fransa'ya gönderiliyor; "Siz Alman Protestan prenslerle dostsunuz, oraya elçi gönderin, imparatora asker vermesinler," diyorlar... Aynı zamanda papalık da Habsburglara yardım etsin diye Almanya'ya elçi göndermiş. Fransızlar ağır basıyor. Habsburg imparatoru Ferdinand, "Ben Almanlardan yardım almayınca Türklere karşı cephe açamam," diyor. Habsburglar ittifaka girseydi felâket olurdu. Alman prensleri Türklere karşı imparatora yardıma razı olmuyorlar. Sokollu'nun büyük bir diplomatik başarısıdır bu.

— *Önce biz sonra onlar yardım ediyor...*
— Tarihlere bakalım... Mohaç 1526. 1543, Hayreddin'in Fransa'ya, Nice seferi. Bu savaş 1572, çok sonra. Bu tarihten sonra da Habsburg hâkimiyetine karşı başka sahalarda Fransa ile işbirliğimiz var. Meselâ Lehistan'da... Lehistan'ı Rusya ve Habsburg imparatorlukları bölüşmek istiyor. O zaman Fransa-Osmanlı ittifak halinde; bu diplomatik işbirliği iki imparatora karşı Lehistan'ı kurtaran güç oluyor. Bu ittifak, 18. yüzyıl sonlarına kadar devam ediyor, işte bu yüzden Fransa, Türkiye'nin geleneksel dostudur sözü yerleşiyor.

— *Bayağı eskiye gidiyor...*
— Fransa-Osmanlı ittifakı Napolyon düştükten sonra da etkisini gösteriyor. 1815'te, Viyana'da Viyana Kongresi toplanıyor ya, büyük devletler Napolyon'u bertaraf etmişler, aralarında bir güvenlik sistemi kurmak istiyorlar; BM'nin ilk taslağıdır bu; yani herhangi bir yerde Fransa bir kargaşa çıkarırsa bastıracaklar. O toplantıda Rusya çok kuvvetli, Napolyon'a karşı büyük zafer kazanmış. Napolyon, Mısır'da bize karşı savaştığı için Fransa diyor ki, "Türkler de Napolyon'a karşı savaşmışlardır, bu kongrede temsil edilmeleri lâzım." Fransız

dışişleri bakanı Talleyrand öneriyor bunu. Rusya ona karşı, "Türkiye Müslüman memlekettir, Ortodoks Hıristiyanları eziyor," iddiasıyla karşı çıkıyor. Görüyorsunuz, 1815'te de Fransa bizi ittifaka almak için gayret göstermiştir. Tanzimat devrinde de tanzimatçıların örnek aldığı kanun rejimi Fransız rejimidir. Batılılaşma tarihimizde Fransa daima örnek alınmıştır. II. Meşrutiyet'te Garpçılara örnek yine Fransa'dır.

— *Garpçılar kim hocam?*
— Meşrutiyet devrinde radikal reform isteyen garplılaşma taraftarı aydınlar grubu. Atatürk ve genç subaylar onları okuyor. Atatürk'ün temel reformları bu akımla sıkı ilişki içindedir.

— *Abdülhamid döneminde Jön Türkleri biliyoruz ama Garpçıları duymamıştım...*
— Abdülhamid döneminde Jön Türk adıyla anılan hürriyetçi aydınların bir kısmı Paris'e, bir kısmı Mısır'a yerleşmişler ve hürriyet mücadelesi yapıyorlar. Amaç, Kanun-i Esasî'yi getirmek, meşrutiyeti ilân etmek... Bunların başında iki isim var. Biri, Prens Sabahattin; daha çok liberal ekonomici... Öteki Ahmed Rıza Bey. Jön Türklerin benimsedikleri slogan İttihat ve Terakki kelimesi bile Fransız sosyologlarının Fransa için kullandığı bir tâbirden geliyor; "Ordre et Progrès."

— *Türkçesi eski dille İttihâd ve Terakki. Siyasî bir akım değil mi?*
— Siyasî bir akım... Fransa'da Auguste Compte'tan beri var. İttihâd ve Terakki'nin gayesi imparatorluğun dağılmasını önlemek. Ermeni, Rum gibi azınlıklara aynı haklar tanınsın ve anayasa garantisi altında birlik olsun; Rumeli'de, Makedonya'da savaşan subaylar bunları okuyor tabii. Başka bir hürriyetçi, Diyarbakır'da bir gazete çıkararak mücadele eden Ziya Gökalp. O zaman Fransız sosyolojisi çok revaçta; Gökalp, Durkheim sosyolojisini izliyor. İttihâd Terakki komitesi onu Selanik'e çağırıyor, "Partimizin ideolojisini oluştur," diyorlar. Ziya Gökalp, *Yeni Hayat* adıyla İttihâd ve Terakki'nin ide-

olojisini yorumladığı birtakım makaleler yayımlıyor. Selanik'te Genç Kalemler diye dili sadeleştirme akımı var, Gökalp harekete katılıyor.

— *Emile Durkheim yapısalcı bir sosyolog, bireyden ziyade toplumu esas alıyor değil mi?*
— Durkheim, Fransız toplumundaki bunalımı ifade eden, onun tesiri altında sosyolojisine şekil veren bir sosyolog. Yapısalcı bir yaklaşımı var. Ne diyor? Ferd değil toplum esastır; ferdi yaratan, onun zihnini, ideolojisini toplumun şartları şekillendirir... Bireyin dışında, görünmeyen başka bir realite vardır ki bu toplum realitesidir; işte bu sosyal realite organik bir realite gibidir. Ziya Gökalp, örfü âdâtın önemini belirtirken şöyle bir misâl verir. "Siz Paris'te şalvarlı, türbanlı gezerseniz herkes size güler. Bu bir örftür. Yani Fransız gibi giyinmezseniz olmaz. Türk'ün de buna göre bir örfü var, asırlar boyunca oluşmuştur, kendi müziği vardır; köylüye Mozart'ı dinletemezsiniz." Ziya Gökalp, Durkheim gibi, ferdin dışında bir sosyal realite kabûl ediyor. İşte II. Meşrutiyet'te genç subaylar, onun fikirlerinden ilham alıyor. Sonradan darbe yapılınca, Abdülhamid'e Kanun-i Esasî kabûl ettiriliyor, 31 Mart irtica ayaklanması oluyor, Abdülhamid'i tahttan indirip Reşad'ı tahta çıkarıyorlar ve bütün iktidar İttihâd Terakki'nin, yani ordunun elinde oluyor. Abdülhamid düştükten sonra büyük bir fikir hareketi oluşuyor, Fransızca'dan tercümeler yapılıyor. Başka bir cereyan, Alfred Fouillé tarafından temsil edilmiştir. Toplumu yürüten kuvvet, fikirdir, buna "idée-force" diyor. Bir fikir ortaya atılır, iyi kabûl görür, yaygınlaşır, topluma istikâmet verir. Meselâ Atatürk'te Batılılaşma fikri bir *idée-force*'dir. Öbür taraftan Ahmet Refik, aynı devrin adamı, kendisi aslında subaydır, Fransızca'yı çok iyi öğrenmiş; ilk defa Fransızların büyük tarihçileri Ernest Lavisse ve A. Rambaud'nun üç ciltlik dünya tarihini *Tarihi Umumî* diye tercüme ediyor.

— *"Dünya Tarihi"nin tercümesi nasıl bir etki yaratıyor?*
— Türk insanında, insanlık tarihine bakışta yeni bir yaklaşım getiriyor. Yayınevinde cüz cüz çıkıyor, aydınlar herkes merakla beklermiş cüzleri.

— *İyi bir tarih kitabı mıdır hocam?*
— En iyi tarih kitaplarından birisidir... Bu dönem aydınların bağlandığı bir yazar da Gustave Lebon'dur. Onu neden tercih ediyorlar? İslâm-Arap medeniyeti diye bir kitap çıkarmış, İslâm'a sempatisi var. Lebon'un önemli eseri: *Pschycologie des foules*, yığınların psikolojisi, Türkçe'ye çevriliyor. O zaman yine popüler bir filozof olarak Henri Bergson'un "élan creatrice", yaratıcı hamle fikri çekici geliyor; *evolution*, yani evrim teorisi revaçta. Öbür yandan Ahmed Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal tamamen Fransız romantizminin etkisi altındadır. Orhan Veli evvelâ Fransızca şiirleri tercümeyle başladı, Fransızlardan son olarak Türk fikir hayatına kuvvetli etki yapan Lévi-Strauss'dur.

— *Claude Lévi-Strauss, sosyal antropolog...*
— Evet, o da Durkheim gibi yapısal sosyolojiye bağlıdır. Lévi-Strauss'un "l'égo et l'autre" zamanımızda hayli popüler. Ben ve Öteki çatışmasını sosyal olayların merkezine koyar.

— *İlk olarak ben ve öteki fikrini o mu ortaya attı?*
— Galiba o, üzerinde durdu; günümüzde tarihçiler sosyolojinin kuvvetli tesiri altındadır. "Ben ve Öteki" şunu ifade ediyor: İnsan, kültürce belli bir toplum içindedir, örf ve âdâtı, kültürü farklı başka cemaat ve dinden olana düşman gözüyle bakar. Bir misâl olarak, Amerika bugün dünyada en büyük güç, Amerikan kültürünün kendine has inançları vardır; demokrasi ve insan hakları Amerikalı için idealdir. Çünkü Amerikan toplumu ona dayanır, anayasada böyle ifade edilir. Irak'a gelirken zannettiler ki, Irak halkı Amerikalı gibi aynı mitlere inanacak, hürriyet ve demokrasi geliyor, diye sevinecektir. Amerikalı, Saddam'ı bertaraf edersem, bütün halk

"hoş geldiniz" diyecek sanıyordu. Halbuki pek çok Iraklı için Saddam kahramandı, Amerika'ya meydan okuyordu.

— *Toplum onların sandığından tamamen farklıydı...*
— Zihniyeti farklı. İşte Lévi-Strauss'un üzerinde durduğu nokta bu. Strauss'un bu sosyolojik gözlemi birtakım tarihî gelişmeleri açıkladığı için tarihçiler için de önemli görüldü.

— *Lévi-Strauss bir de şunu kazandırmadı mı? Toplumların kendi yapılarının, kendi yaşam biçimlerinin, kendileri için ideal olduğunu... Dışarıdan bakanlar olarak biz, ilkel olarak değerlendirsek bile, bu göreceli bir şeydir ve o kabile-topluluk kendi içinde mutlu olabilir...*
— Mutlu, ideal tabii. Bugün Huntington'un ifade ettiği gibi, kültürler ve dinler arasındaki mücadele insandaki bu psikososyolojik davranışla açıklanır.

— *Öyle bir ortamda bizim Cumhuriyet öncesi dönemimize bakarsak... Heyecan dolu, farklı fikirlerin dolaştığı bir ortam değil mi?*
— Evet. Abdülhamid devrinde onun açtığı idadî mekteplerinde yetişmiş, Fransızca öğrenmiş bir aydınlar grubu var, Fransız kültürüyle tanışmış bir nesil... Fransız devrimine götüren aydınlanma felsefesinin, kanun-i esasînin-demokrasinin, insan haklarının büyülü değnek gibi ortalığı cennet yapacağını sanıyorlar. Türk toplumu neden geri kalmıştır, diye düşünüyorlar. Doktor Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Kılıçzade Hakkı *İctihad* dergisi etrafında Fransız Aydınlanma Çağı fikirlerini yayıyorlar. Fransa'da, aydınlanma çağında Voltaire, Montesquieu dine karşı nasıl cephe aldılar, bizimkiler de İslâm'ı eleştiriyorlar. Meselâ Hz. Muhammed'in hayatını aykırı bir şekilde yazan Dozy'i tercüme ettiler, yasaklandı sonra.

Bu gruptan Kılıçzade Hakkı, "Biz medeni olmak istiyorsak tam manasıyla Batılı olmalıyız; kılık kıyafetimizle, kullandığımız alfabeyle, hayat tarzımızla..." diyordu. "Garpçılar"dan Kılıçzade Hakkı hatta bir Garplılaşma Dosyası yaptı;

orada Latin harflerinin, şapkanın kabûlünü, kılık kıyafetin Batılı olmasını tavsiye eden bir dosya... Atatürk'ten çok önce... Bu Garpçılar cumhuriyet ilân edildikten sonra TBMM'ne girdiler. Celâl Nuri'nin, garpçıların fikirlerini neşrettikleri *İctihad* dergisi aydınlar tarafından hararetle okunuyor o zaman; gerçekten memleketi kurtarmak iddiasında olan genç subaylar bu fikirlerden etkileniyor: Enver, Mustafa Kemal... Zaten memleket büyük bir siyasî bunalım içinde; Makedonya komiteci tahrikleri, dolayısıyla Rumeli'yi de kaybetme korkusu var. Enver, Mustafa Kemal gibi genç kurmaylar vatanı kurtarma arzusuyla yeni fikirleri benimsiyorlar. O zaman Enver gözde idi, padişahın kızıyla evlendi, harbiye nazırı oldu.

— *O zamanın millî damatıydı...*
— Fakat Mustafa Kemal de aynı sıralardan geliyor, Enver'in rakibi. Mustafa Kemal, İttihâd Terakki'den kendisini uzak tuttu.

— *Neden?*
— Enver ve rakipleri orada. Görüyorsunuz, büyük tarihî gelişmeler nasıl küçük olaylardan kaynaklanmıştır. İki parlak erkân-ı harp subayının Türkiye'yi kurtarmak için rekabeti... O kadar ki, Mustafa Kemal Anadolu harekâtını kontrol altına aldığı zaman (yani Sakarya'dan önce) Enver, Orta Asya'dan Kafkasya'ya geldi, Mustafa Kemal başarısız olursa Kurtuluş Savaşı'nın başına geçmek umuduyla. Sakarya dönüm noktasıdır; Mustafa Kemal'i TBMM Sakarya'ya gönderdi... Mustafa Kemal Sakarya'yı kazanınca Enver çekildi, gitti. Günümüzde Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller'in rekabeti hükûmet bunalımlarının temel nedenleri arasında değil mi? (Gülüyor.)

— *I. Dünya Savaşı'ndan sonra İttihâd ve Terakki düştü, Enver, Talat ve Cemal Paşalar Almanya'ya sığındılar.*
— Evet. Bütün kötülüklerin İttihâd Terakki'den geldiği düşünüldü. O zaman sarayın dikkati Mustafa Kemal'e döndü, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderdiler. Erkân-ı Harbiye,

Türkiye'de her şeye hâkimdi. İzzet Paşa, Atatürk'ü destekliyor, Pontus kargaşası dolayısıyla onu Samsun'a gönderdiler. Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal...

— Aslında bir bakıma İttihâdçıların fikirleri galip geldi de diyebilir miyiz? Safdışı edilseler de garpçıların fikirlerini benimsemiş ve özünde aynı olduklarından...
— Felsefe itibarıyla evet, ama o nasıl gerçekleşecek.

— Uygulaması farklı olacak anlamında... Yöntemleri mi farklıydı?
— Aynı okuldan gelen bu genç kurmaylar, Celâl Nuri'yi, *İctihad*'ı okuyorlar, o fikirleri benimsiyorlar. Yöntemleri de farklı değil. Enver de birtakım milliyetçi tedbirler aldı İttihâd ve Terakki iktidardayken... Meselâ alfabe inkılâbı yapmayı denedi.

— Bir kaç on yıl geri giderek 31 Mart Olayı'yla ilgili bir soru sormak istiyorum. Bu konuda romanlar yazıldı, film yapıldı. Özetle tam olarak gerçekten bu bir gerici ayaklanması mıydı?
— Tarihi olayları yorumlarken dikkat etmek gerekir. Meselâ, ben size zamanımızdaki durumu bir özetleyin desem, siz kendi görüşlerinize, duyduklarınıza, okuduklarınıza göre bir yorum yaparsınız. Başkası tamamıyla farklı bir yorum getirebilir. "Total history" çok önemli bu yüzden; tarih yazmak güç bir şeydir, bakış zâviyesine göre değişir.

— Çok da kolay kişiselleştirebilirsiniz, ama doğrusu bütün ayrıntıları görmek...
— Şimdi II. Meşrutiyet devrindeki bu fikir ve siyaset hareketleri üzerinde en iyi eser, Prof. Şükrü Hanioğlu'nun Jön Türklük ve Abdullah Cevdet üzerine, II. Meşrutiyet üzerine kitabıdır.

— Abdullah Cevdet çerçevesinde dönemi mi görüyoruz?
— Evet, bu devri inceliyor, ana kaynaklardan yola çıkıyor. Bu

devirde önemli bir gelişme de *oryantalizm*'dir, yani Batı'nın doğuyu araştırma metotlarını benimseyen, tarihimize ve kültürümüze modern, garpçı bir yaklaşım... Bunu en iyi temsil eden kişiler de Fuad Köprülü, Ziya Gökalp ve Halil Edhem oldu. Köprülü, Ziya Gökalp'in tesiri altında genç bir müderrisi o zaman.

— *Oryantalistti o zaman Fuad Köprülü.*
— Oryantalizmden demek istediğim, kültür ve tarih konularına Batı'nın metodolojisi ile yaklaşmak.

— *Köprülü sizin hocanız oldu. Siz ondan farklı bir yol mu çizdiniz?*
— Yok, fark yok, aslında onun yolunda gidiyoruz, ama onun uğraştığı alan kültür tarihi... Madem sordunuz bakın, Ziya Gökalp'le aynı Dar-ül Fünun'da çalışıyorlar, aynı dergiyi *Millî Tetebbu'lar*'ı çıkarıyorlar. O dergide milli edebiyat üzerine Fuad Bey'in bir yazısı çıktı. Millî ruhu aksettiren Aşık edebiyatı... Ziya Gökalp'e göre bir milleti yapan bütün kültür unsurları –dil, din, sanat, âdetler– geleneksel kültürü oluşturur, bunlar özel kültürü o millete özgü halk ruhunu aksettirir. Fuad Bey bütün kariyerinde bu esas görüşe sahip olmuştur.

— *Sarayı ret mi ediyor? Ama orada da bir kültür var.*
— Yok onu reddetmiyor, o da kültürün bir parçası, yüksek çevrelerin kültürü... Divân edebiyatını da, saray edebiyatını da araştırmıştır. Fuad Bey kariyerinin belli bir noktasında Türk iktisad tarihini ele alıyor, çünkü Ziya Gökalp'in sosyolojisine göre iktisat, yani maddi yaşayış şartları da kültürün bir parçasıdır. Din tarihi üzerinde durmuştur; "İlk Mutasavvıflar" bu alanda bir şaheseridir; ondan sonra Halk Edebiyatı Antolojisi çıkardı. Fuad Bey, incelediği devrin çocuğudur. Fransızca'yı idadide öğrenmiş, Ziya Gökalp'in sosyolojik bakışlarına tâbi olmuş. Ziya Gökalp de millî kültür araştırmaları yapsa da, Fuad Bey daha derin ve geniş inceledi. Fuad Bey'in bu faaliyeti, kendisini üniversitede, Dar-ül Fünun'da bir Türkiyat Ensti-

tüsü kurmaya götürdü; bugün devam ediyor. Türkiyat yani Türkoloji, Batı'nın, müsteşriklerin bulduğu bir kavram... Türkoloji'yi *Türkiyat* diye çevirdi, enstitüde tamamen Batılı metotlarla çalışılıyordu. Bunun için de meselâ Rusya'dan V. Barthold'u davet etti, bir seri konferans verdirdi. Yabancı dillerden güzel bir kütüphane kurdu. Yetiştirdiği öğrencilerden biri meselâ Pertev Naili Borotav folklorda, Abdülbaki Gölpınarlı tasavvuf ve tekke edebiyatı üzerinde çalıştı, Ali Nihat Tarlan saray edebiyatı üzerinde durdu, Fuad Bey merkezdir. Fuad Bey'in ve dolayısıyla Ziya Gökalp'in, kültür araştırmalarını, birtakım kollar halinde tayin etmelerinin, daha sonra ikinci, üçüncü nesil üzerinde belirleyici tesiri vardır.

— *Atatürk bir bakıma ortamı hazır buldu...*
— Tabii, bu düşünce hareketleri Mustafa Kemal'e de ilham vermiştir... Köprülü, *Türkiye Tarihi* diye bir kitap çıkardı, tam 1923'te. 1924'ten önce Maarif Vekaleti, yani Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarı oldu. Mustafa Kemal onun araştırmalarını takdir ediyordu, çünkü yeni devletin felsefesine, kültür istikâmetine tam uygun bir bilgindi, Fuad Bey onun devrinde parladı. DTCF'ni kurduğunda ona Orta Çağ Kürsüsü'nü verdi. Türkiyat Enstitüsü devam ederken Köprülü *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi* mecmuasını çıkarıyor.

— *Çok faâl...*
— Evet. 1933'te çıktı bu mecmua. Köprülü o zaman Fransa'ya, Sorbonne'a davet edildi, bir dizi konferans vermesi istendi; konu olarak Osmanlı devletinin kaynaklarını ele aldı. Batı'da yapılan yanlış yorumlamaları, orada enine boyuna eleştirdi. Selçuklu kültürünü, tarihini iyi bilen birisi olarak Osmanlı medeniyetinin Anadolu'daki yüksek Selçuk medeniyetinin devamı olduğu tezini ileri sürdü. Evvelce anlattım, o zaman Batı'da, Balkan Harbi'nden sonra Herbert Gibbons diye bir yazar çıkmıştı; gaza yapan Türkmenlerin kültürü bir imparatorluk, devlet yaratacak seviyede değildir; Osmanlı devletini kuranlar, Müslümanlığı kabûl eden Rumlardı, di-

yordu... Bu tezi ünlü Arnold Toynbee de benimsedi. Toynbee, Ankara'ya geldiği zaman SBF'nde bir konferans verdi, Gibbons'un bu eski teorisini benimsiyorsunuz, ama o zamandan beri pek çok tetkikler yapıldı, diye eleştirdim...

— *Ne dedi size?*
— İngiliz, centilmen, "Evet," dedi, "haklısınız." Münakaşa etmedi. Bu pasif müdafaa çok işe yarar bazen, karşı tarafın eleştirilerine cevap verip tartışmaya girdiğiniz zaman iknâ etmeye çabalarsınız, müşkül duruma düşebilirsiniz.

— *Eğer sağlam değilse teziniz ama...*
— Sağlam bile olsa kavga etme durumuna gelebilirsiniz, bundan kaçınmanın en iyi yolu, evet, bir bakıma haklısınız deyip işin içinden çıkmak.

— *O da öyle yaptı.*
— Evet, bunu başka birisi, bir Türk hanımı da yaptı; değerli sanat tarihçisi Emel Esin Hanım. Bir heyetle Kıbrıs'a gitmiştik...

Emel Esin ile Kıbrıs'ta.

Emel Hanım kültür tarihçisidir, kıymeti bugün sanat tarihçileri tarafından inkâr edilse de, büyük bir tarihçidir. Kıbrıs kültürü, Kıbrıs'ta Türk kültürü, Türk sanatı üzerine konuştu... Bir Rum, Dr. Kyriss, hakaret derecesine varan tenkitler yaptı. Emel Hanım'ın kocası diplomattır, babası Muallim Cevdet'tir. Emel Hanım'dan sert bir cevap bekliyoruz, edepsizlik etti çünkü karşı taraf, o ne yaptı, "Evet," dedi, "sizin görüşünüz böyleyse o da doğrudur." (Gülüyor.) Kyriss çöktü yerine (gülüyor).

— *Böyle bir durum sizin de başınıza geldi mi hiç?*
— Ben heyecanlı bir genç, bazı kongrelerde sert tenkitlere girişiyordum. Ankara'da bir sempozyumda yaşlı, değerli Prof. E Taeschner de vardı, Anadolu yol şebekesi araştırmalarını tenkit ettim, aynı taktikle bana, "Evet doğru, sizin hakkınız var," dedi, ben kalakaldım (gülüyor).

— *Siz uyguladınız mı aynı taktiği?*
— Bana haksız yere hücum edenler var; bazen onları, "Başka yönden bakarsak görüşleriniz doğru olabilir," diyerek geçiştiriyorum (gülüyor), sonradan dost oluyoruz. Meselâ Dr. Ahmet Akgündüz'le tartışırız; o diyor ki, "Osmanlı hukukunda daima Şeriat hâkim olmuştur." Benim eskiden beri tezim iki hukukun yan yana yaşadığı... Osmanlılar devlet vergi kanunları vs'de Şeriat'ten faydalanmamıştır, örfü âdâtı izlemiştir. O ısrarlıdır, "O hukuk da Şeriat'ın bir eseridir," diyor. Tartışmaya girseniz, sonuç alamazsınız bu konuda, iyisi mi evet deyip kısa kesersiniz. Dr. Akgündüz kendisi Osmanlı örfî-sultânî kanunlarını 9 cilt halinde yayımlayarak hukuk tarihimize büyük hizmette bulunmuştur. İkna etmek mümkün değil, Akgündüz dostumdur, ABD'ye gitti geldi, diyor ki; "Amerika'ya gittikten sonra öğrendim ki, bizim tarihimize ait birçok yanlışları Halil İnalcık düzeltmiştir." (Gülüyor.)

— *Köprülü'yü anlatıyordunuz.*
— Evet, özür dilerim; tarih dersi verir gibi uzun konuşuyorum; önemsiz ayrıntılarla sizi yoruyorum.

— Olur mu? Çok önemli bilgiler veriyorsunuz.
— Özetle demek istiyorum ki, Batı metodolojisiyle doğu kültürlerini, dinlerini araştırma, oryantalizm, üniversiteye Köprülü ile girmiştir.

— O zaman oryantalizm tarihçilikte, sanattakinden farklı. Edebiyatta meselâ, Topkapı Sarayı'nı, haremi kendi fantezisini katarak, az bilgiyle oryantalist bir şekilde, Batı'nın hoşuna giden yanlarıyla ele alabiliyorlar. Resimde de var biliyorsunuz.
— Doğru. Oryantalist yaklaşımı şiddetle tenkit eden Edward Said var biliyorsunuz; oryantalist yaklaşım, sırf Batı'nın koloni siyasetine hizmet etmek için ortaya çıkarılmıştır, diyor. Edward Said'den sonra oryantalizm aşağılayıcı bir mana aldı, ama oryantalistler Şark kültürlerine, diğer ilim dallarını araştırırken kullanılan bilim metodolojisiyle yaklaşırlar. Doğu kaynaklarını en doğru biçimde yayımlayanlar, oryantalistlerdir. Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını tespite çalışan İlm-ül Hadîs var. Birçok yalancı hadîs ortaya çıkmış. İslâm'da hadîslerin doğruluğunu tespit, çok önemli bir araştırma disiplinidir. Bir hadîs kimden menkuldür, kim söyledi bunu, o kimden almıştır, bunu taa Medine'ye kadar takip ederler... Sonra Kur'an'da geçen şu kelime, Hz. Muhammed hayatta iken hangi manaya geliyordu; bunu araştırmak için meselâ bilgin Arabistan çöllerine gidip kabileleri ziyaretle o kelimenin başka manalarını araştırıyor. Yani İslâm'da Kur'an'ın doğru tefsiri için büyük bir gayret var. Öbür yandan Batı ilim metodolojisini izleyenler, doğru sanılan birçok hadîsin uydurma olduğunu ortaya çıkardı. Alman oryantalisti Joseph Schacht, fıkıhta ekonomiye ait birçok ahkâmın Roma, Bizans hukukundan geçtiğini ispat etti. Emevi hilâfetinde Rumlar çalışıyordu, defterler Rumca tutuluyordu, 700'den sonra yerini Arapça aldı. Kuvvetli bir Bizans-Roma tesiri vardı. Hukuk sahasında yerli kültürlerden alıntılar konusunu oryantalistler gösterdi.

— Tarihi açıdan faydalı oldu... Koloni siyasetine de hizmet ediyor denebilir mi?
— Tabii, Hollanda meselâ Endonozya'da hâkim... yerli Müslümanları idare için İslâm hukukunu araştırıyor, en büyük İslâm fıkh âlimlerinden bazıları Hollandalıdır. Oryantalizmin koloni siyasetine hizmet ettiği, bu misâl göz önüne alınırsa, doğrudur, ama Batı ilim geleneğinin, İslâmoloji'nin gelişmesine büyük hizmetleri de ortada.

— Fuad Bey'le ailecek görüşüyor muydunuz?
— Ben gider gelirdim, evet. Fuad Köprülü'nün ilk eşinden oğlu, Orhan Köprülü. İkinci hanımı kendi öğrencisi olan Behice Hanım'dı.

— Behice Hanım hangi bölümdeydi?
— Edebiyat bölümünde. Bir kızları oldu; Beyhan. Fuad Bey'in parti arkadaşlarıyla arası açılınca dışişleri bakanlığından ayrıldı. Bilim hayatına dönemedi; Atatürk Bulvarı üzerindeki evinde bir kenara çekildi.

— Bilim hayatını da siyaset için durdurmuş üstelik, değil mi?
— Evet, hayata küskün... Bir gün, Akay Sokak'tan geçerken bir dolmuş çarptı, uylukkemiği kırıldı, hastaneye kaldırıldı. İyi bakım yapılamadığından ameliyat sonrası kangrene çevirdi, evinde, dostları, eski öğrencileri ziyaret ediyordu. Köprülü ölümü bekliyor... Tasavvur edin, bir insan hayatta o kadar yüksek mevkilere çıktıktan sonra böyle kenara itilmiş, ölümü bekler durumda, çok karamsardı. Bir gün Behice Hanım kızıyla bir davete gidiyordu, ben de ziyaretine gitmiştim, oğlu Orhan da oradaydı. Fuat Bey biraz şikâyet dolu bir edayla oğluna hitap etti: "Orhan, Orhan sen benim gözüm ayağım kulağım her şeyimsin," diye bağırdı... Üstadımı, hocamı, bu şekilde yatakta ölümü bekler görmek beni çok derinden üzüyordu. Eski talebeleri hocalarına yakınlık gösterip bir meşgale bulabilirlerdi üniversitede. Çok acıklıdır Fuad Bey'in sonu...

— Abdülbaki Gölpınarlı da hocanızdı ve iyi bir ilişkiniz vardı, sonra Ankara'da da sürdü mü ilişkiniz?
— Balıkesir'den 1935'te ayrıldım; orada iki yıl kendisi hem şair hem edebiyat tarihçisi olarak hocamdı, anlatmıştım. Baki Bey'den klasik edebiyat sahasında çok istifade ettim. Arkadaşça bir ilişki oluştu aramızda. Bir gün felsefeden, tasavvuftan konuşurken ben müspet ilmin lüzumundan bahsettim; fizik ilimleriyle kâinatı daha iyi tanırsak tanrıya daha yaklaşırız, yani ilim bizi tanrıya yaklaştırır, dedim. Bir çiçeği aldı, "Şundaki mükemmelliğe bak, tanrıyı bu çiçekte görebilirsin," dedi. Bir şair, "Nakşa bak, nakkâşı gör," der. Baki Bey, sonra AÜ'ne profesör oldu; Abdülbaki kabına sığmayan bir insandı, o sıralarda divân edebiyatının yapay bir edebiyat olduğunu yazdı. Bir ara komünizme merak sardı... Her şeyinde aşırı bir insandı; evlenmemiş, derviş meşrep. Üniversite hayatına intibak edemedi, çabuk kızar, bağırır, çağırır. Üniversiteyi bıraktı, Üsküdar'da bir eve yerleşti, din ilimleri, tasavvuf üzerine çalışıp yayına verdi kendini. Yunus Emre, Kur'an tercümesi, tasavvuf, her konu üzerinde engin bilgisinden eserler fışkırdı. Çok eser yazdı, geçimi için yazması lâzımdı... En son onu Konya'da gördüm.

— Toplantı mı vardı?
— Bir toplantı vardı. Yaşı seksenin üzerindeydi o zaman, bere giyerdi.

— Meşhur beresi...
— Meşhur beresi...

— Hayatınızda size yeni kapılar açan insanlardan biri oldu.
— Tabii. Öğrencisi olmuşum, otuz sene kadar sonra tekrar karşılaşıyoruz, bana bir arkadaş gibi muamele etti. Ondan çok şey öğrenmiştim. Benim İngilizce bir makalem vardır, "Derviş ve Sultan" başlıklı. Fatih devrinde yaşamış Otman Baba'nın velâyetnâmesi üzerinedir (*Makaleler*, I, Doğu Batı, Ankara, 2005, 129-150). Küçük Abdal adında bir dervişi var,

şimdi sizin yaptığınız gibi pîrinin konuşmalarını, maceralarını tespit etmiş, bu velâyetnâmeyi yazmış. O makalemde tasavvufa olan ilgimi görebilirsiniz, ki bu ilgiyi Abdülbaki sayesinde edindim.

— 1972'de DTCF'nden emekliliğiniz gündeme geldi. Erken bir emeklilik değil miydi?
— Hayır, otuz sene sonra emekliliğim geliyor. Amerika'ya temelli 1972'de gittim. Emeklilikten önceki yıllarda, 1968-72 arasında SBF'nde DTCF'nde hocalık yapıyorum; talebe azgın, hayatımız güvende değil; ders veremiyorsunuz, dersin ortasında gelip dersi basıyorlar. Dersi bitirmeden sınıf boşalıyor, tatsız bir atmosfer... O zamana kadar Amerika'ya on bir-on iki kere davetli olarak gitmişim, Princeton'da bir dönem ders vermişim. Evet, 1967'de bir sömestr izinli sayıldım ve Princeton'a gittim, orada ders verirken *Classical Age*'i yazdım, evvelce anlatmıştım.

— Tarih sizi bambaşka dünyalara götürdü, bütün bunlardan uzaklaştırdı belki.... Hem masalsı bir yan var hem gerçeklere ulaşıyorsunuz. Bu dünyayı sıkıcı buluyorsanız çok câzip.
— Tabii. Edebiyat da beni daima çekti kendine, Balıkesir Muallim Mektebi sıralarında roman yazmaya başlamıştım. Konu: Bulgaristan'da bir Hıristiyan kız ile bir Türk'ün romanı.

— Roman bitmeden kaldı mı öyle?
— Kaldı öyle, belki bir yerlerde duruyordur. Konumuza dönelim, 1972'de sağ-sol kavgaları yüzünden ne araştırmanın, ne tedrisin tadı kalmıştı. Amerika'dan davetler geliyordu, Pensylvania Üniversitesi beş yıllık bir mukavele yapmak istedi o zaman.

— O yıl Pensylvania'da da konferans vermiştiniz. Princeton'la aynı yıl... Osmanlı tarihi dersleri veriyorsunuz... Emekliliğinizin geldiğini biliyorlar tabii, kaçırmak istemediler.
— Doğru, oraya da gidiyorum. Davet ettiler, aynı zamanda

Harvard Üniversitesi de ilgilendi, yahut ben müracaat ettim, hatırlamıyorum. Harvard'dan iki ders vermek üzere davet aldım. Amerikan üniversitelerinin usulü budur; konuşmanızı dinlemek, sizi tartmak isterler. Orası için iki ders hazırladım ve 1971'de Harvard'a gittim. Öğrenciler, profesörler oradaydı; A. Schimmel, W. Langer ve S. Shaw oradaydılar. Shaw, California'dan davet almış, profesör olarak oraya gidiyor, onun yeri açılacağı için Harvard bir profesör arıyor. Stanford Shaw'a halef olarak gidecektim Harvard'a. Dersimi alkışladılar, başarılı idi.

— *Ne anlatmıştınız, hatırlıyor musunuz?*
— Osmanlı devlet sistemi, sultanların kişiliği vb. *Middle East Center*'ın başkanı konuşmamın sonunda bana, "Herhalde, bütün dokümanları gönderin, sizi alacağız," dedi. Hayli cesaret verici. Harvard'a hazırlanıyorum, mektup bekliyorum, fakat altı ay geçti, çıt çıkmıyor. Harvard'ın bir özelliği, bir hoca almadan önce o sahadaki belli başlı otoritelerden fikrini sorarlar. Prof. Franz Babinger'i hatırlarsınız, baş düşmanım, kavgalı benimle...

— *Eyvah! Ona mı sormuşlar?*
— Ona da sormuşlar, o bunu fırsat bilip dövemedim, hiç olmazsa kariyerini mahvedeyim diye, tuz buz bir mektup yazmış (gülüyor), o yüzden Harvard ilgisini kesmiş benimle, bunu sonradan öğrendim. O arada iki kongrede Prof. William McNeill ile tanıştım; Venedik'te ve Kemal Karpat'ın Madison'daki bir konferansında... Verdiğim konuşmaları dinledikten sonra bana, "Chicago'ya gelir misiniz?" diye teklifte bulundu. Kendisi, Chicago tarih bölümünde... Tarih bölümüne çeşitli medeniyetler üzerinde eser yazmış yetenekli insanları toplamaya çalışıyor. Olur, dedim. University Professor of Ottoman History olarak davet ettiler; "university professor," ayrıcalıklı bir unvan. Chicago'da 10 kadro, "university professor" olarak doğrudan rektöre bağlı. O on kişi arasına Nobel kazanmış iki iktisatçı girdi, ben orada iken. Biri ünlü ik-

tisatçı Milton Friedman. Gider gitmez "Middle East Center"in müdürlüğünü önerdiler, reddettim.

— *Neden hocam?*
— Tüm kariyerim boyunca idari vazife kabûl etmedim, çünkü idari vazife ilmi yavaşlatır, orada sabahtan akşama kadar oturacaksınız; herkesin işiyle ilgileneceksiniz, gerçek ilim sürekli yoğunlaşma ister. Dervişlerinki gibi. Beni senatoya seçmek, dekan seçmek istediler, hiçbirini kabûl etmedim. Biraz egoistçe ama, zaten ben iyi bir idareci olamazdım.

— *Üniversiteye bağlı bir merkez miydi bu?*
— Evet, *Center for Middle Eastern Studies*, University of Chicago'ya bağlı bir merkez "Turkish Studies" bölümü var.

— *Siz gittiğinizde, 1970'lerde mi kuruldu?*
— Yok, 1965'te kurulmuş.

— *Bizde böyle bir merkez var mı?*
— Tabii, birçok ilim kurumu, araştırma merkezi var.

— *Yakın ve Ortadoğu araştırmaları merkezi var mı?*
— Maalesef yok. CMES direktörlüğünü seçkin bir âlime, Prof. Fazlur Rahman'a verdiler.

— *ABD'de yerleşmiş, Pakistanlı meşhur İslâm âlimi...*
— Fazlur Rahman Pakistanlı, evet. Ünlü İslâm âlimi Mavdûdî vardır Pakistan'da, büyük âlimdir, tutucu sayılır. Fazlur Rahman, Atatürk inkılâplarına olumlu bakan, geniş görüşlü, tasavvufa yer veren bir İslâm âlimidir. Büyük İranlı mutasavvıf Molla Sadra üzerinde kitabı önemlidir.

— *Ve en ideal İslâmi model olarak Türkiye'yi gösterir kitaplarında...*
— Evet, Türkiye'ye sempatisi olan bir bilim adamı. Dost olduk, altı çocuğu vardı, fakat bir oğlu Hıristiyan oldu (gülüyor).

— *Hayata bakın... Ters tepmiş...*
— Babasını protesto için belki de, biliyorsunuz evlâtlar bazen ebeveynini protesto eder. Benim tanıdığım Fazlur Rahman iyi kalpli, iyi bir Müslümandı. Kalp hastasıydı.

— *Fazlur Rahman erken yaşta öldü değil mi?*
— Chicago'da erken yaşta öldü, evet. Biliyorsunuz, Türk İslâmiyeti'nin Arap İslâmiyeti'nden farkı, tasavvufu, dinî hayatın önemli bir kolu olarak kabûl etmesidir. Türkiye'de Kur'an'ın tefsîrinde tasavvufu esas alan müfessirler vardır. Tasavvufla Kur'an'ı yorumlayan İranî ulemadan Râzî'nin Kur'an tefsîri bizde el üstünde tutulur.

ALTINCI BÖLÜM

Chicago Yılları

— Şimdi Chicago Üniversitesi'nden size teklif geldi. Ne hissettiniz ve ilk tepkiniz ne oldu?
— Davet mektubunu alınca ilk işim hanıma gitmek oldu. Konuyu açtım.

— O üniversitede kariyerine devam ediyor tabii.
— Arapça kısmında... Hanıma, eğer sen de gelirsen buradaki vazifeni, görevini bırakmak zorunda kalacaksın, o zaman kabûl edeceğim... Razı oldu, o zaman torunum, Gökhan üç yaşında idi. Şevkiye torunundan ayrılmak istemiyor.

— Torununuz...
— Annesi Günhan genç tabii, torunu alalım ve beraber gidelim, orada okusun diye ona teklif ettik... Razı oldu. Ben ön-

Ertan Tezgör, Gürkan ve Günhan İnalcık.

ce gittim, altı ay sonra Şevkiye, Gökhan'la beraber geldi. Şevkiye torunu yanında olduğu için mutlu.

— *Eşiniz için de zor bir karar, ülkesini, işini bırakıyor...*
— Tabii... Doçent olmuştu o zaman, profesör olacaktı, bölüm başkanı olabilirdi. Doğrusu fedakârlık yaptı.

— *Çok seviyormuş sizi, insan sevmese böyle fedakârlık yapmaz.*
— Gidemem dese ben o güzel teklifi reddetmiş olacağım, değil mi?

— *Ama sizin için iyi bu teklif, onun için değil. Sizin için fedakârlık yapıyor.*
— Tabii, tabii. Torunuyla meşgul oldu o da, onu büyüttü, Gökhan ilk ve orta mektebi Chicago'da bitirdi, sonra onu Ball State University'de okuttuk. Gazetecilik okudu.

— *Şevkiye Hanım orada hiç ilmî araştırma yapmadı mı?*
— Daha önce Ankara'da *Leyla ile Mecnun*'un Arapça divânını basmıştı, birkaç makale neşretti.

— *Amerika'dayken yalnız anneannelik mi yaptı?*
— Anneannelik yaptı... Sıkıldığı zamanlar da oldu elbette, Amerikalılar öyle çabuk senlibenli olmazlar, muhit yapmak güç; Şevkiye sigara tiryakisiydi, günde iki paket sigara içerdi; 1985'te doktoru beş yıllık ömrünüz var, demişti; nikotin, kalp kapakçıklarını bozmuş.

— *Birlikte Amerika'nın başka kentlerine gidiyor muydunuz?*
— Şevkiye ile birkaç kez Las Vegas'a gittik, o biraz jack pot'lardan hoşlanıyordu. Las Vegas hakikâten ilginç bir eğlence yeri. Kumarbazları çekmek için her şey en ucuz ve en iyi şekilde örgütlenmiş; meşhur artistler gelir, konserler verir, şâhâne şovlar vardır. Maksat, kumarbazlara eğlenceli bir muhit yaratıp oraya çekmek... Neon ışıklarıyla gündüz gibi, masal dünyası gibi

Anneanne ve torun gezide.

Günhan, Gökhan ve dede İnalcık.

bir yer yaratmışlar Las Vegas'ta. Biz Caeser Palace'a gittik, o zaman en lüks otellerden biri; en büyük şovlar, boks maçları olur orada. Salatası Türkiye'ye kadar geldi, Sezar salatası... Oteli eski bir Roma sarayı haline getirmişler, hatta binanın içine bir kadırga bile koymuşlar. Havuz yapmışlar, kadırgada caz çalınıyor, orada garson kızların her biri Kleopatra gibi.

— *Siz de kumar oynar mıydınız?*
— Ben oynamazdım, kumar sevmiyorum.

— *Bir tarihçi olarak nasıl bir his orada olmak? Çok yapay, yeniden yaratılmış bir tarih vb. var...*
— Eğleniyordum, hoşuma gidiyordu, en çok sevdiğim şey şovlardı. Ayrıca bu oteller civara geziler tertip etmişler, her gün sabah otobüsler kalkıyor... Las Vegas'ın bir-iki saat ötesinde Rocky Dağları başlıyor; oraya giderdim, dağlarda İsviçre tipi lokantalar var. Rocky Dağları haşmetli... Hanım o kadar sevdi ki Las Vegas'ı, yedi kere gitmişiz. Son gidişinden dönüşte rahatsızlandı. Kandilli Lisesi'nden arkadaşı Dr. Halide Hanım geldi, doktor gezmek istiyor, Las Vegas'a gidin, sen çok seviyorsun, Halide Hanım da görsün, dedim; yedinci gidişiydi. Halide Hanım'a bilhassa rica ettim, "12'den sonra bırakma ne olur, kalp hastası," diye...

— *Bir operasyon geçirmiş miydi?*
— Geçirmedi. Halide Hanım'la döndüler Las Vegas'tan, Dr. Halide, "Beni hiç dinlemedi," dedi.

— *Fazla heyecanlı bir oyun...*
— Geldiler, salonda birlikte oturuyorduk, telefon çaldı, Şevkiye telefona yetişmek için hızla ayağa kalktı, birkaç adım attı ve çöktü. Hemen ambulans çağırdık, geceydi, gittiği hastanede âcil bakıma alındı.

— *Siz de bindiniz ambulansa... Gökhan?*
— Tabii tabii, beraber. Gökhan 300-400 kilometre ötede bir

Chicago'da torunu Gökhan ve Şevkiye Hanım'la bir akşam yemeğinde.

Torun Gökhan büyümüş, Hollywood gezisine katılmış.

üniversitede okuyor. Hanım ağır bir kalp sektesi geçirmiş, dimağ ölmüş, işlemiyor, yalnız kalp değil; yukarıya yoğun bakıma aldılar. Yoğun bakımdayken Türkiye'ye telefon ettim Günhan'ı çağırdım, annesi ölmeden görsün diye... Uçağa atladı geldi Günhan, tabii çok üzgün, bakımda ihmal yapıldı mı diye araştırmalar yapıyor.

— *Bir süre yoğun bakımda kaldı o zaman.*
— Bir süre kaldı, kurtarılamadı. Böyle kaybettik Şevkiye'yi (1 Nisan 1989).

— *Sonra Türkiye'de mi toprağa verdiniz?*
— Hayır orada, Chicago'da, Türk koloni var ya, onların Türk mezarlığına defnettik. Oral Bey, mezarlık işlerine bakıyormuş, eksik olmasın çok yardımcı oldu, bize bir mezar yeri, Müslüman yıkayıcı kadınlar buldu. Amerika'da *Funeral house*'lar var, cenaze işlerini üzerine alan kuruluşlar... Her şeyi onlar tanzim ettiler, bir konvoy halinde, 10-15 araba, önde onun tabutuyla gittik mezarlığa... Türk mezarlığı olduğu için, İslâm âdetlerine göre yapıldı her şey. Her gidişte ziyaret ederim. Mezarlık büyük, Müslümanlara bir köşe ayırmışlar, çıkarken de-

fin işlerini üzerine alan firmadan biri "Efendim, size de hanımın yanında bir yer ayıralım isterseniz," demez mi? (Gülüyor) Nereden biliyorsunuz yakında öleceğimi, demek vardı.

— *Ayırmayın mı dediniz?*
— Hiç cevap vermedim, çok canım sıkıldı. Her gidişte hanımı ziyaret ederim, çiçek koyarım kabrine, nur içinde yatsın. Şevkiye, eski aile terbiyesi almış asil bir hanımdı. Babası Kastamonu'da mal müdürüymüş, aslen Rumelili bir aile. Tunalı Hilmi ile de uzaktan akrabalıkları var.

— *Annesinin, kayınvalidenizin fotoğrafını gördüm evinizde; çok değişik bir tip, Frida Kahlo'yu andırıyordu ve çok becerikli bir kadın intibaını veriyor...*
— (Gülüyor) Annesi Fehime Hanım bayağı becerikli, olgun bir hanımdı, kalpten öldü. Şevkiye; tahammüllü, azimli ve işimin önemini anlayan, beni teşvik eden bir hayat arkadaşıydı. Akademik kariyer yapan eşler arasında genellikle kıskançlık

Şevkiye İnalcık'ın annesi.

olur. Kırk beş sene beraber yaşadık, ona çok minnet borcum var, nur içinde yatsın.

— *Allah rahmet eylesin hocam. Geriye dönelim şimdi, ABD'ye Chicago'ya yerleştiniz. Eşiniz de yanınızda... Neler hissettiniz ülke değiştirince?*
— Evimiz Michigan Gölü'ne bakan Indian Village denen bir yerdeydi. Üniversite eve yakın, 15 dakikada yürüyerek gidiyorum, hoşuma gitti Chicago. Chicago Üniversitesi özel üniversite, Rockefeller'in parasıyla yapılmıştır, 15 kilometre şehir dışındadır. Bir zamanlar üniversitenin etrafındaki mahalleler Chicago'nun seçkin sınıfının oturduğu lüks bir mahalle imiş. II. Dünya Harbi'nden sonra buraya zenciler gelmeye başlamış, zengin aileler başka bölgelere kaçmışlar. Üniversite "slum" dedikleri zenci mahalleleriyle çevrilmiş.

— *Düşük tabaka?*
— Talihsizler diyelim. Uyuşturucu alışkanlığı var... Üniversiteden iki cadde ötesi zenci mahallesi, uyuşturucu *pub*'ları var, köprünün altından geçerken bir talebeyi öldürmüşler bir yıl önce. Benim başıma da bir olay geldi.

— *Eyvah! Ne oldu?*
— Bir yaz günü herkesin geçtiği sakin bir sokaktan gidiyorum... Karşıdan izbandut gibi iki zenci belirdi, önüme gelince birden durup önümü kestiler. Bir tanesi tabancayı karnıma dayadı, öteki de ceplerimi karıştırmaya başladı (gülüyor). Ben daima paraları pantolon cebinde taşırım, o cekette arıyor, bulamıyor parayı... Sinirlendiler, korktum tabii (gülüyor). Hemen gösterdim paranın nerede olduğunu, canım tehlikede (gülüyor). Hemen attı elini cebime; 35 dolar vardı, kaptı ve koşup uzaklaşmaya başladılar. Şaşırmışım, arkalarından bir iki adım attım, hemen döndüler, "dur nereye geliyorsun" diye... Silâh var ellerinde, ateş edeceklerdi... Bir defasında da bir caz konserine gitmiştim, gece birde evime dönüyorum. Şehir dışında ev... Hatam taksiyle değil otobüsle

gelmem oldu. O saatte sokaklar bomboş... Karşıdan yine bağıra çağıra iki-üç zenci geliyor. Bende şafak attı, eyvah, dedim, yine geliyorlar... İnsan nasıl ani karar verebiliyor... Yürüsem arkamdan koşacaklar. Parkta arabalar park etmiş, bir arabanın yanına gidip kapısını açar gibi yaptım, arabaya binip kaçacak diye bıraktılar beni. Öyle kurtuldum o zaman (gülüyor)... Chicago gerçekten tehlikeli bir yerdi.

— *Eskiden mafyanın da gözde yeri değil mi zaten? Ayrıca meşhur caz kulüpleri var.*
— Tabii, Al Capone Amerikan mafya kahramanı. Bizim üniversite talebeleri de tedirginlik içindedir, üniversitenin polisi var ama her zaman yetişemez ki... Her zaman hayatınız tehlikede. Meselâ bir Kanadalı aile gelmiş, Science Museum'un arkasında güzel bir parkta hanım tuvalete giriyor, zannediyorlar ki Kanada gibi emin bir yer, adam dışarıda bekliyor, bekle bekle kadın çıkmayınca tuvalete girmiş, bir bakıyor ki kadın soyulmuş ve öldürülmüş. O güzel parklarda belli bir saatten sonra gezemezsiniz. Öbür taraftan Chicago büyük metropol, lüks lokantalar –Meksika, İtalyan, Kanada vb–, meşhur caz kulüpleri vardır. II. Dünya Harbi sırasında, göller üzerinden kanallar açmışlar, Atlantik Okyanusu'ndan Chicago'ya kadar gemiyle gelinebilir... Donanma için yaptıkları büyük rıhtım, Navy Pier derler. Ben gittiğim tarihte metruktu. Son gidişimde baktım, orayı muazzam bir eğlence yeri haline getirmişler. Orada caz çalınan bir yer var, Chicago'nun en meşhur cazcıları gelip her akşam biri orada icrada bulunuyor. Bunlardan birisi de *Skinny Johns* caz orkestrası.

— *Kiminle gittiniz hocam?*
— Bir akşam eski öğrencim Denise ve kocası Anil ile gittik, kalabalık; sahnenin tam yanında bir masa verdiler. Skinny Johns'un cazıyla coştuk, orada cazın da bir müzik sanatı olduğunu öğrendim, Johns'un CD'sini aldık, kendisiyle ahbap olduk. İki sene sonra Chicago'yu ziyaretimde tekrar oraya gittik, yine Denise ve kocasıyla. Sahneye uzak bir yerde masa bu-

Skinny ve saksafonu.

labildik. Skinny saksofon çalıyor, bizi tanıyacağına hiç ihtimal vermedim, ama bizi tanıdı ve saksofonuyla gelip yanımıza oturdu. Çok hoşuma gitti, CD üzerine bir şey yaz, dedim. İmzasını attı ve saksofon resmi yaptı, torunum Gökhan'a verdim CD'yi. Özetle hayatı, sanatın her çeşidini, yaşamak benim felsefem. Chicago'yu sevdim, her bakımdan zengin bir şehir. Senfoni orkestraları meşhur. Chicago'da yirmi yıl (1972-1993) yaşadım, Frank Sinatra şöyle der: *My kind of town.* Chicago'da Amerikan hayatının her yönünü tecrübe edebilirsiniz.

— Chicago'yu her şeye rağmen sevdiniz. Yeni bir hayata başladınız orada ve dünya çapında bir üniversitede ders veriyorsunuz. McNeill sizden etkilenmesinin sebebini anlattı mı sonra?

— Prof. McNeill sayesinde doğrusu çok iyi şartlarla Chicago Üniversitesi'ne gitmiş bulundum, kendisine minnettarım. McNeill ile hâlâ mektuplaşırız. Connnecticut'da bir çiftliği var; emekli, orada yaşıyor. Üniversitede dostum olan kimselerden biri de Donald Lach idi. *Asia in the Making of Europe* adlı büyük eserin yazarıdır. Avrupa'yı yapmakta Osmanlı'nın da büyük payı vardır, bilinmez.

— *Kitap çevrildi mi Türkiye'de hocam?*
— Çevrilmedi, 6 ciltti̇r. Donald Lach büyük bir âlim. McNeill ve Lach'ı, hanımlarıyla beraber Kültür Bakanlığı'nın davetlisi olarak Türkiye'ye çağırdım, Türkiye'yi gezdirdim. Donald Lach beş-altı yıl önce vefat etti. Türkiye'ye döndükten sonra 2002'de Chicago'dayken bir hanım geldi, dedi ki: "Sizin için bir ziyâfet hazırlıyoruz. Eski talebeleriniz de var." Donald Lach'ın hanımı bu ziyâfeti hazırlamış, mükellefti, eski öğrencilerim, dostlarım geldiler. Mrs. Lach dünya mutfakları üzerinde mütehassıs, büyük havayollarına menü hazırlıyor. O yemekli toplantıda saçları beyazlaşmış iki zat geldi; "Biz sizin talebeniziz," dediler.

— *Hatırlamıyor musunuz?*
— Hatırlamıyorum... Mrs. Lach sonra beni ayrıca evine davet etti, çok duygulandım ilgisinden; bana Türkiye'de o gezide çektiği fotoğrafları verdi. Üniversitedeki bir başka dostum Prof. Emmet Larkin, İrlanda tarihçisidir... Bir diğeri, büyük dilci Eric Hamp... Avrupa dillerinin ortak dil yapısını meydana çıkarmaya çalışan büyük bir linguist âlimi. Arnavutlar, İlluryalı kabileler bu eski dilin bir diyalektini konuşuyorlarmış. Benim yayımladığım Arvanid Defteri önemli bir vesika ola-

Denise ile Chicago Botanical Garden'da.

rak eline geçmiş, en eski yer ve kişi adları orada var. Prof. Hamp yakınlık gösterdi. Hanımı da Lach'ın eşi gibi çok sevecen bir hanım. Her noelde bizi mutlaka çağırırlardı. Chicago'da bir başka yakın dostum Japon Prof. Akira Iriye idi. Akira, tarih bölümünün başkanı oldu, sonra Harvard'a çağırdılar. Amerikan-Japon diplomasi tarihi mütehassısıdır. Amerika'da en eski seçkin üniversite Harvard'dır.

— *Peki Chicago'da Türkiye'den gelen bir profesör olarak nasıl karşılandınız?*
— Chicago'dayken dersim hayli popülerdi, başka bölümlerden öğrenciler geliyordu... En yakın dostum tabii Prof. McNeill, o Chicago Üniversitesi tarih bölümünü dünya tarihini kucaklayan bir tarih enstitüsü haline getirdi. Biliyorsunuz, onun *The Rise of The West* eseri bir dünya tarihidir; Türkçe çevirisi birkaç baskı yaptı.

— Dünya Tarihi *olarak Türkçe'ye çevrildi.*
— Evet. Prof. McNeill bir papazın oğludur, kişilik bakımından sıradan bir Amerikalıdan çok farklıdır. Hanımı Elizabeth, Rum asıllıdır. McNeill'in bir kitabında şöyle bir tespiti vardır; fütuhat yapan büyük liderler, meselâ Timur, Cengiz Han, ordularını beslemek, için yağmayı esas tutmuştur. Bu taktik, 11. yüzyılda yazılmış *Kudatgu Bilig*'de şöyle ifade edilmiştir. Kün Togdu der ki, "Sen askerinle bir memleketi ele geçirince zenginleşirsin, bu zenginlikleri askerine vererek askerini artırırsın, askerin arttıkça yeni ganimet gelir, bu ganimetle ordunu genişletirsin, bu böyle gider." Cengiz Han'ın fetih yöntemi böyledir. Bir kabile reisi olarak, ortaya çıktı, yavaş yavaş bu yolla dünyanın en büyük imparatorluğunu kurdu (aslında Avrupa'nın modern koloni imparatorlukları da az farklıdır, denebilir). William McNeill bu gözlemi yaparken şunu da ekledi: "Fakat Roma ve Osmanlı gibi imparatorluklar, *reaya*'yı zenginleştirip onların refah ve güvenliğini sağlayarak vergi kaynaklarını artırmak suretiyle güçlü ve devamlı imparatorluklar kurmuşlardır. McNeill bu iki sistemi o kitabında gös-

terdi. Osmanlı bürokratik imparatorluğu, eski Mezopotamya'dan, İran ve İslâm hilâfetinden gelen bir sistemi izledi.

— *İkinci sistemi açarsak...*
— İkinci sistem şu... İran devlet felsefesi der ki hükümdar nasıl kuvvetli olur? Hükûmet adil olmalıdır, adalet halkı zulümlerden koruma manasındadır. *Reaya*'ya adaletli davranır ve onu korursan, o güven içinde çalışır, zenginleşir, zengin olur, o zenginleşirse hazine zengin olur, hazinen zengin olunca askerin bol olur, askerin büyük olunca kudretin artar, otoriten arttıkça *reaya*'yı daha iyi himaye edersin. Buna, doğu siyaset teorisinde Dâire-i Adâlet denir. *Kudatgu Bilig* de, ikinci bir sistem olarak bu sistemi tavsiye eder. Osmanlı'nın devlet sistemi bu siyaset teorisine dayanır. İdeal Osmanlı hükümdarı, Kanunî Süleyman tipinde, kanunla idare eden, adil bir hükümdardır. En önemli vasfıdır bu şark imparatorlarının. Osmanlı köylüyü himaye ederek mütemadiyen genişlemiştir. Özetle, Köylü imparatorluğudur, Osmanlı İmparatorluğu.

— *Siz* Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet *kitabınızda köylünün şikâyet hakkından söz ediyorsunuz... Çoğu kişinin bilmediği, halkın doğrudan sultana şikâyette bulunabileceği bir haktan...*
— Osmanlı İmparatorluğu'nda her köylü doğrudan doğruya sultana şikâyet hakkına sahipti. Meselâ asker veya memur fazla vergi aldı, yahut bir vali zulüm yapıyor... Her köylü tek başına yahut heyet halinde kadıya gider, şikâyet eder.

— *Kadı da iletir onu.*
— Evet. Bazen, olur da kadı dinlemezse köylü doğrudan doğruya Divân-ı Hümayun'a gidip şikâyetlerini arz etme hakkına sahiptir. Hatta saraya gelen bu heyetler –köylüler, Hıristiyan domuz çobanları vb.– galeride bekler, çavuşbaşı asasıyla gelir, eşlik eder; Divân'a götürür. Divân'da vezirlerin önünde anlatırlar şikâyetlerini, padişah da perde arkasında hazır bulunmak zorundadır.

— *Divân'daki meşhur kafes arkasından dinler onları...*
— Kafes arkasından dinler. Ve orada hemen karar verilerek yerine getirilir. Meselâ paşa zulüm yapmış, idam cezası verilmişse derhal yerine getirilir. Edirne'ye giderseniz oradaki adalet köşkü, yüksek kule bugüne dek kalmış bir yapıdır. Topkapı Sarayı'ndaki kule var ya, o da adalet kulesidir.

— *Divân bölümündeki kule değil mi?*
— Hemen üstündedir. Buna *Cihânnümâ* derler. *Cihânnümâ*, cihanı gören, kontrol eden demek... Sözde, sembolik olarak sultan oradan bütün ülkesindeki zulümleri görebiliyor; o kule bunu sembolize eder. En güzel şekliyse Edirne'dedir. Edirne'de, Kanunî'nin yaptırdığı büyük kule önünde iki tane taş blok vardır; rivâyete göre birisi *reaya*'nın, zulüm görenlerin, fazla vergi ödeyenlerin vb. şikâyetlerini sundukları taş, öteki suçu sabit olmuş idare adamlarının idam edildiği, kafasının kesildiği taş... Bu âdet İran devlet ananesine, çok eskiye gider; padişah doğrudan doğruya zulümleri takip etmek ve onu en sert şekilde cezalandırmak ile görevli sayılır.

— *Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda da bir şikâyet odası var, ben sadece orada kalıyor, şikâyetini bildiriyor ve ikinci avluya geçemiyorlar sanıyordum.*
— İkinci avluya heyetler geliyor. Bazen padişah bu kararı uygulamak için ava çıkar, o zaman halkın şikâyetlerini –rik'a derler buna– toplar...

— *Nereye doğru meselâ?*
— Belgrad Ormanı'nda avlanmaya çıkıyor meselâ... Giderken etrafta halk toplanır, doğrudan doğruya kendisine şikâyetlerini rik'a sunarak bildirir.

— *Bilirler geleceğini?*
— Tabii. Minyatürlere bakın... Bir minyatürde acuze, hasta bir ihtiyar kadın, padişaha rik'a uzatıyor, padişah at üzerinde alıyor.

— Muazzam. Herkese ulaşamasa da adaletine güveniliyor ki, bu kadar yüzyıl yaşayabilmiş imparatorluk...
— Osmanlı devleti neden var olmuştur? Bulgaristan'daki Hıristiyan köylü bilir ki, eğer mahalli otoriteler zulüm yaparsa sultana kadar şikâyet edebilir. Bu halka bir çeşit güvence veriyor. Ve hükûmet de, padişah da özellikle bunu yerine getirmeye çalışır. Meselâ Cuma namazına çıkması da şikâyet toplaması için bir vesiledir, bu dilekçelere rik'a, arzuhal veya mahzar derler... Bu âdet bizim cumhuriyet devrine kadar gelmiştir. Cumhurbaşkanlarımızdan Cevdet Sunay Doğu Anadolu'ya yaptığı bir gezintide halk ona şikâyet mektupları verdi. Tabii halk arasında bu gibi gelenekler unutulmuyor.

— Sultan Abdülhamid'in, Sultan Reşad'ın Yıldız Camii, Cuma selâmlıkları da meşhur; padişah ulaşılmaz değil yani...
— Asla. Yanındakiler şikâyetleri topluyor, işte mabeyinde kâtipler var. Sultan ulaşılmaz değil, onun için Divân-ı Hümayun'da padişahın hazır bulunması şarttır. Suikast olur ya da padişahın başka işleri olur diye sultan divânda kafes arkasında oturur. Yani hem şikâyet edenlerde hem de vezirlerde padişahın oturumlarda daima hazır bulunduğu korkusu var. Meselâ Molla Kâbız, İsa'nın peygamber olarak Muhammed'den üstün (*efdal*) olduğunu iddia etti, divâna getirdiler. Divânda mutaassıp vezirler, Molla Kâbız'ı mahkûm ettiler.

— Molla Kâbız kim ve nereli?
— Bir âlim, İstanbul'da yaşıyor. Hıristiyanlığın peygamberi Hz. İsa nasıl Hz. Muhammed'den üstün olur... Süleyman kafes arkasından dinliyormuş, "Bu davayı siz göremezsiniz," diyor ve ulemadan bir heyetin davayı görmesini emrediyor, yeniden muhakemesi yapılıyor. Ulema heyetinde Şeyhülislam Kemalpaşazâde derin bilgili bir adam; Molla Kâbız ile tartışmada Kemalpaşazâde'nin öne sürdüğü kanıtlar karşısında Molla Kâbız cevap veremiyor ve ondan sonra idamına karar veriliyor. Adalet hissi ne kadar kuvvetli bakın... Merkezi, köylüye vergi memurlarının, paşaların zulmünü takip

eder; zaman zaman müfettiş çıkarır. Kadılar yahut çavuşlar gizli olarak vilayetleri gezer ve şikâyet dinler. Köylüyü koruduğu propagandası, Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetinin yayılışında en önemli faktörlerden biridir. Sultan, ruhbana imtiyazlar veriyor, onların muafiyetlerini tasdik ediyor. Meselâ 1463'te Fatih, Bosna'ya girmeden önce kilise ve manastırların imtiyazlarını tasdik eden bir ferman gönderdi. Osmanlı devletinin süratle yayılışını nasıl açıklayabilirsiniz? 1350'de Orhan. Yarım yüzyıl sonra 1400'de Yıldırım Beyazıd Tuna'dan Fırat'a kadar hâkim, yarım yüzyıl içinde bir imparatorluk kurulmuş.

— *Hocam merak ettim; Divân-ı Hümayun tutanakları diye bir şey var mı? Kaydediliyor ki siz biliyorsunuz gerçi.*
— Var, tabii, güzel sordunuz. Divândaki bütün bu tartışmalar sonunda Vüzera (Vezirler) bir hükme varır. Reîs-ül-Küttâb adında bir baş bürokrat vardır, o kararı hemen yazar; görüşmeleri özetler ve sultanın fermanı olarak formüle eder. Fermanlar, Mühimme Defterleri denen defterlere geçirilir.

— *Meşhur mühimme defterleri...*
— Oradan fermanlar çıkarılıp vilayetlere gönderilir. Meselâ her hükmün üzerinde "Mehmed Çavuş'a verildi" gibi ibare vardır. Ferman ona verilir, o götürür.

— *Orada tartışılan, karara varılan konular halka duyurulur mu? Eski filmlerde idam edileceğinin fermanı okunur ya...*
— Halka veya bir şahsa aitse kendisine okunur, münâdiler pazar yerinde ilân eder. 260'a yakın Mühimme Defteri günümüze kadar kalmıştır, birçoğu kayıp. TTK'na öneri yaptım: Tarihimizin temeli bu mühimme defterleridir, TTK zengin, her sene bir-iki defteri faksimile çıkaralım, zamanla 260 defter çıkmış olur, Osmanlı tarihinin temel kaynağıdır, dedim... O zaman arkeologlar TTK'na hâkimdi, onlar kendi tahsisatları azalacak diye önerime karşı çıktılar.

— Çok değerli tarihçiler var orada, nasıl anlamadılar?
— Bu 260 defter çıksaydı bütün dünya kütüphaneleri alırdı, birçok doktora yapılırdı, Osmanlı tarihi çok genişlerdi, belli başlı bir disiplin haline gelirdi. Osmanistik bir ilim kolu olarak kurulmuş olurdu. Şimdi Arşiv İdaresi mühimmeleri yayımlama işine el attı.

— Haklısınız. Hayatınızdan bahsederken sık sık, "Ben çok talihliydim," diyorsunuz. Çok çalışmanız, yeteneğiniz de çok önemli ama siz hep talih olarak değerlendiriyorsunuz, dikkatimi çekti. Peki öğrencileriniz açısından da kendinizi talihli olarak buluyor musunuz?
— Tabii iyi öğrencilerim oldu, Chicago Üniversitesi'nde talebe olmak hayli güçtür, gelenler iyi hazırlanmıştı.

— Bugüne baktığımızda, tarihçilikte sizin yarattığınız ekolden pek çok öğrenci yetiştirdiniz ve bir Halil İnalcık ekolü oluşturdunuz. Öğrencilerinizle size göre nasıl bir ilişkiydi aranızdaki?
— Doğru, diyebilirim ki, öğrencilerimle Amerika'da Halil İnalcık tarih ekolü yerleşmiştir; belge ve arşiv analizine önem veren bir yaklaşım... Okunması güç vesikaları alır ve talebeyle okurum; nasıl bir ayakkabı ustası ayakkabı-çizme imali sanatını incelikleriyle öğretirse, biz de seminerlerde belgeden tarih yazma metodolojisini öğretmeye çalışırız. İlkin vesikaları doğru okumayı, tâbirleri nasıl tefsîr edeceğimizi, sonucu nasıl formüle edeceğimizi gösteririz. Bu bir analiz metodudur. Bu analizi *Belge Fetişizmi* diye adlandırmak haksızlıktır. Belgesiz tarih yazılamaz.

— Otoriter bir hoca mısınız sizce?
— İki müessese vardır ki, muhakkak üst ve alt, öğreten ve öğrenen vardır. Bu iki müesseden biri askerlik, diğeri eğitimdir. Muhakkak öğretmen daha iyi bilen, öğrenci daha az bilen insandır. Bu iki müessesede muhakkak otorite olacak. Lüzumsuz bir baskı değildir bu otorite. Bazen bu otoriteyi sert kullandımsa, öğrencilerimden af dilerim.

— *Oradaki Türk öğrencileriniz arasında İlber Ortaylı da vardı değil mi?*
— Evet, İlber geldi bir yıl kaldı. Daha önce SBF'nde öğrencimdi. İlber'i ben Türk hukuk tarihi mütehassısı olarak yetiştirmek istedim. Çok ihtiyacımız var bir hukuk tarihçisine.
— *Siz çocukluğundan beri mi tanıyorsunuz İlber Ortaylı'yı?*
— 8-10 yaşlarından beri... Babası Kemal Bey, babam gibi Kırımlı bir mülteci. İlber, Viyana'da doğuyor. Kemal Bey, Almanlarla Kırım davası için mukavemet hareketinde, Ruslara karşı savaşan bir subay. Kırım askeri birliği vardı, onlarla beraber Almanya'ya çekildi, ondan sonra Viyana'da yerleştiler. Kemal Bey kahraman, yiğit bir vatanseverdi, benim yakın dostumdu. TTK'nda Kırım tarihine ait, Rusça'dan Türkçe'ye birkaç çeviri yaptı, bazıları basıldı. İlber'in annesi bildiğime göre Kırımlı asil bir aileden, bir Tatar mızrasının kızı imiş. Annesi DTCF'nde Rusça hocası olarak uzun yıllar çalıştı, İlber'in Rusca'sı da oradan geliyor. Etlik'te otururlardı. İlber; genç yaşta her vadide çok okurdu. Büyük sosyalist nazariyeci Buharin'i okuduğunu hatırlarım. İlber'in talebeliği sırasında solcuların kalesi gibiydi SBF. Ağır basan ikinci ilgisi sanırım tiyatroydu. Zamanımızda İlber Türkçe'yi en güzel konuşanlar arasındadır. Gençliğinde turistlere rehberlik de yaptı, bütün Anadolu'yu gezdi.

— *Gurur duyuyorsunuz.*
— Tabii, öğrencim olarak ondan gurur duyuyorum. İlber bu kadar koşuşturmaca arasında okumaya da fırsat buluyor. *Şâir ve Patron* kitabım üzerinde en vukuflu yazıyı o yazdı. İlber'in medyaya kendini fazla kaptırmasını eleştiriyorum. Kendisi birkaç önemli kitap yazdı, ama ötesinde yapabileceği çok şeyler var.

— *Eminim, kimseyi ayırmak istemezsiniz ama başka yaptıklarıyla gurur duyduğunuz öğrencileriniz kimler?*
— Yarım yüzyılı aşkın hocalık mesleğimde birçok seçkin öğrencim olmasından iftihar duyuyorum. Bunlar arasında birçok profesör yetişti. Birkaçını ayırıp söylersem uygun olmaz.

— *Yurtdışından?*
— Yurtdışında öğrencilerimden 15 kadar profesör var, bugün çeşitli üniversitelerde hocalık yapıyorlar.

— *İsimleri meselâ...*
— Prof. Bruce Masters... Prof. Daniel Goffman. Goffman ile Masters bir kitap çıkardılar, "Hocamız İnalcık'a," diye bana ithaf ettiler. Prof. Madeleine Zilfi, onun kitabı da Türkçe'ye tercüme edildi. Madeleine'in babası Elazığlı, Amerika'ya giden göçmenlerden. Chicago'da benim talebem oldu, hazırladığı doktorasını benden aldı. Sonradan Maryland'da üniversiteye profesör oldu. Kadızadeliler makalesinden ödül kazanmıştır. Osmanlılarda yüksek ulema mollaların devlet içinde ve toplumdaki yeri üzerinde kitabı ün kazandı (*Politics of Piety*, Minneapolis, 1988).

Daniel Goffman, Ball State Üniversitesi'nde profesördü, yakınlarda Chicago'da bir üniversiteye gelmiş. Eserleri Türkçe'ye çevrildi (*İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, Seattle, 1990). Türkiye ve Avrupa üzerinde son kitabının çevirisi yapıldı. Goffman, Avrupa Tarihi'nde Prof. Lach'ın talebesiydi, benim derslerime geldi ve Osmanlı tarihçisi olmaya karar verdi; Ball State University, Chicago'ya 400 kilometre, torunum Gökhan'ı onun üniversitesine gönderdim. Ball State Üniversitesi'nin bende başka hatırası vardır, kadere inanmazsınız.

— *İnanırım...*
— Bakın ne oldu? Amerika'ya ilk gittiğim yıllarda uçakta yanımda oturan kişi, Prof. Michael, Ball State'te hocaymış. O zaman üniversite değil, yüksek muallim mektebiydi. "Bir Müslüman profesör olarak bize bir konferans vermez misiniz," dedi. Tabii, dedim, gittim, büyük bir dinleyici kitlesi gelmiş konuşmama. Prof. Michael, beni şöyle takdim etti: "İşte karşınızda bir Müslüman âlimi." O zamana kadar Müslüman görmemişler herhalde (gülüyor). Prof. Michael ile dostluğumuz devam etti, bir süre sonra eşinin ölüm haberini veren mektubunu aldım kendisinden. Ardından kendisinin ölümünü öğrendim.

Yaşlı idi. Garip olanı Daniel Goffman oraya profesör olunca, seneler sonra, belki 15-20 yıl sonra... Amerika'da ilk ders verdiğim üniversite Ball State University, oraya torunumu gönderiyorum.... Garip Tesadüf... Amerika'da öğrencilerimden Victor Ostapchuk ile devamlı ilişkimiz oldu. Ukraynalı bir ailenin oğlu, Rusça biliyor, çalışması çok titiz. Harvard'da Prof. O. Pritsak'ın öğrencisiyken geldi, benim öğrencim oldu. Ostapchuk Osmanlıca öğrendi seminerlerimde. Kazakların Karadeniz'in güney sahillerine akınları üzerinde bir tez yaptı.

— *Osmanlıca'yı kurslarda mı öğreniyorlardı hocam?*
— Chicago Üniversitesi'nde mükemmel bir altyapı vardır. Middle East Center'da Arapça, Farsca, İbranice okutulur, Arapça için Mısır'dan hoca getirtmişler. Öğrenci, tarih etütlerine girmeden bu dilleri yetkili profesörlerden öğrenir, filoloji esastır. Filoloji yapmadan esaslı bir tarih yazamazsınız. Kaynak dillerini öğrenmeden, kaynakları anlayamazsınız. Osmanlıca'yı hakkıyla öğrenmeden mühimme vesikalarını nasıl okur, yararlanırsınız?

— *Türkçe'yi kim öğretiyordu Chicago'da?*
— Türkolojide bir numara bir Türkolog, Prof. Robert Dankoff öğretiyor. Dankoff *Kudatgu Bilig*'i ve Kaşgarî'nin lügatini neşretti. Türkiye'de Evliya Çelebi'yi basıyorlar, birinci cilt felâket, uyardım, Robert Dankoff ile ilişki kurduk. Şimdi, bütün ciltleri Dankoff gözden geçiriyor. Özel bir Türkçe'si vardır Evliya Çelebi'nin. Evliya'nın diline hâkim olmadan Çelebi'yi anlayamazsınız. Chicago'da öğrencilerim, seminerlerime gelmeden önce Osmanlıca öğreniyorlardı. Amerika'ya yerleşmiş İranlı, Fariba Zarinebaf parlak talebelerimdendir... Bugün Chicago'da North Eastern University'de profesördür, Farsça ve Türkçe anadilidir. Osmanlı devletinde kadın, Kızılbaşlar, zindanlar ve mahpuslar ve Tebriz tarihi üzerinde araştırmaları var. Beni en iyi takip eden öğrencilerimden birisi de Rhoads Murphey'dir; halen Birmingham Üniversitesi'nde hocadır. Amerikalıdır, iki çocuğu oldu, birisinin ismini Ali, ötekine Ve-

li koydu (gülüyor). Türkçe'yi Türk gibi konuşur, Osmanlıca'yı en iyi okuyanlardan biridir. Onunla beraber Tursun Bey tarihini neşrettik, başkaları da neşretti ama fikrimce en iyi nüshayı ben buldum, o nüshanın aynen fotokopisini verdik ve bir özet yaptık. Özetini Türkçe yazdım, Murphey'e verdim, o İngilizce'ye çevirdi, fakat bazı hatalar yapmış. Londra'da Prof. Ménage fena bir tenkit yazdı bu çeviri yüzünden.

— *O kadar iyi bilirken?*
— Buna rağmen, evet. Fakat yine de en iyilerindendir Murphey. Amerika'da bir profesörlük bulamadık, İngiltere'ye gitti. Sonra bir Türk talebe geldi, o hilekâr, hani zincirinden boşanmış derler ya... Herkesi kandırıyor, bütün hocalar yaka silkiyor, benden kitaplar istedi, kitaplarımı aldı kaçtı, ondan kurtulduk. İsmini bile hatırlamıyorum, öyleleri de oluyor.

— *Başarılı olmadan nasıl burs alıyor hocam?*
— Kandırıyor. Chicago Üniversitesi'nde talebeyim diyor.

— *Kolay mı bu kadar?*
— Tabii. Bilkent'te bir kız referans istedi benden, verdim, Amerika'ya gitti, kayboldu. Amerika'da her üniversitede yabancı öğrenciler için bir kota vardır. O sene alacağı öğrencilerin yüzde beşini yabancılardan seçerler, liste hazırlanır. Kayıtlarına, sundukları başarı belgelerine göre sıraya dizilir, tabii en başta Japonlar ve Çinliler gelir (gülüyor).

— *Çok çalışkanlar diye?*
— Çok çalışkanlar, gece gündüz çalışırlar, Türklerden de böyleleri çıkıyor. Bu talebelerim arasında çok tanınmış bir isim, Huricihan İslâmoğlu'dur. Seminerlerime katıldı. Sonra Denise Jorgens değerli öğrencilerimden, ailesi aslen Norveçlidir. Osmanlılarm 1858'de arazi kanunu vardı. Aynı tarihte Mısır'da bir arazi kanunu çıktı. Mısır toprak rejimi çok farklıdır. Fakat Mısır o zaman hidivlik, Osmanlı kanunlarını takip etmek zorunda. Denise bu ikisini mukayese eden bir tez ha-

Eski öğrencisi Denise Jorgens Trevedi ile.

zırladı. Arapça'yı öğrendi. Amerikalı ile iş hayatında bağlılık, sevgi, yakınlık bekleyemezsiniz. İşi bitti mi sırtını dönüp gider. Jorgens, bugüne kadar bana en çok bağlı, yardımsever bir talebem olmuştur. Kendisini çok yakın hissederim. Bir Hintli ile, Anil Trevedi ile evlendi, düğünlerini Hindistan'da yaptılar; son gidişimde onların evinde kaldım. By-pass ameliyatı olduğumda da bütün işlerimi Denis gördü.

— *Orada Günhan kadar, kızınız kadar yardımcı oldu yani.*
— Tabii. Ben ameliyathaneden yarı baygın çıkıp gözlerimi açtığımda, Denise'i başını yatağın üzerine koymuş gördüm. O kadar yakın.

— *Bu arada by-pass geçirenlerin huyu değişirmiş. Sizin de huyunuz değişti mi?*
— Bende de oldu. Kalbim daha yumuşak, daha merhametli. Sık sık, ufak bir şeyde insan ağlıyor...

— *By-pass romantizme yöneltti sizi.*
— Evet. Güzel, eski, bildiğim bir şarkıyı dinlerken duygulanıyorum, kendime de hayret ediyorum bir yandan, ağlıyorum.

— *Çok kötü bir şey değil.*
— Ama eskiden böyle değildi, anormal buluyorum biraz. Meselâ haberleri dinlerken, çocuğuna zulmeden bir anne sahnesi gelince gözlerim doluyor. Daha yufka yürekli oldum (gülüyor).

— *Film seyrederken de ağlar mısınız?*
— Tabii, bazı sahnelerde, o da var şimdi...

— *Film seyreder misiniz? Vakit bulamıyorsunuzdur.*
— Çok sevdiğim John Hopkins tipi artislerin filmleri, öyle vurmak kırmak beni hiç ilgilendirmiyor, tiyatroda sanat, diksiyon ve mimiklerde belli oluyor, biliyorsunuz.

— *Haklısınız. Öğrencilerinizden devam edelim mi?*
— Harel isminde Yahudi bir öğrencim oldu, doktora yaptı benimle işi bittikten sonra bir daha görmedim. Princeton'da seminerime katılanlar arasında Şevket Pamuk vardı. O, Villanova'da ekonomi okutuyordu. Gelip Princeton'da seminerlerime katıldı.

By-pass başarılı geçmiş, mutluyuz.

— Dışarıdan öğrenciniz oldu...
— Evet. Şevket'i sever ve takdir ederim, samimi, iyi bir insan. Kendisine, ekonomi tarihinde para ve fiyat hareketleri en önemli konudur, aman bunu üzerinde dur, ekonomistsin dedim. Bizde bu işi ilkin Barkan yaptı, saray muhasebe defterlerini inceledi. Prof. Şevket Pamuk'un araştırmalarının çıkışı budur. Sonra Prof. Amy Singer, Tel Aviv Üniversitesi'nde hocadır. Bir kitabı (*Palestenian Peasants and Ottoman Officials*, Cambridge, 1994) tercüme edildi Türkçe'ye. Sonra Prof. Metin Kunt, Princeton'da öğrencim oldu.

— Londra'ya gidişinde etkili olmuşsunuz... Kendisi sizi bir konferansa davet etmiş.
— Tabii. Nereden biliyorsunuz?

— Kendisi anlattı hocam. İngiltere Kraliyet Akademisi'nde pamuk ve pamuklu ticareti üzerine konuşmuşsunuz.
— Doğru. Öğrencilerim *To Our Teacher* diye bir kitap neşrettiler, bana ithaf etmişler. Chicago'dan emekli olurken Ernest Tucker isimli öğrencimin öncülüğünde –kendisi şimdi Deniz

Prof. Metin Kunt ile Münih'te kongrede.

Akademi'sinde tarih hocası– "Roast lamb", kuzu kızartması diye bir uğurlama töreni yaptılar... Bir de caz grubu vardı, bütün öğrencilerim katıldı törene... Burada eski hocalar çoğu kez unutulur. Biz, maalesef, çözülmüş bir medeniyetiz, eski-güzel âdetlerimiz vardı, onları artık unutmuşuz, yahut bize eski ve bağnaz geliyor. Anglosakson toplumundaysa, eski sosyal âdet ve kurallar kuvvetlidir, doğum günleri, Amerika'da ilk yerleşme günü (*thanks giving day*) kutlanır... Amerika'da yemeğe başlamadan duası edilir, bize saçma gelir böyle bir şey. Amerikalının bütün hareketleri protokole bağlıdır, fark etmezsiniz, ona aykırı hareket ettiniz mi o zanneder ki, siz görgüsüzsünüz, kültür ve âdetlerinizin başka olduğunu bilmez. Chicago Üniversitesi'nde bir müddet sonra McNeill bana, "Sizi beğeniyorlar, çok memnunuz, fakat protokolde biraz acemisiniz," dedi.

— *Hay allah! Ne gibi protokol hataları yaptınız?*
— Bir gün fakültede tarih bölümü toplantı yapmış. Prof. Carl Morrison başkan, ben geç kaldım ve kapıyı açtım girdim, herkes sustu... Başkan konuşurken sustu, bekledi beni. Yerime oturdum. Prof. İnalcık, şundan bahsediyorduk, dedi, o zamana kadar anlattığı her şeyi tekrar etti. Herkes onu dinliyor.

— *Siz de utandınız tabii.*
— Çok utandım, "Thank you very much, sir,"* dedim. Bir kahkaha koptu... (Gülüyor) Bütün tarih bölümü, kırk kişi güldü bu sözlerime. Başka bir şekilde onu ifade etmek lâzımmış, başkan sizi orada cezalandırıyor ve ötekilerin huzurunda sizi mahcup duruma düşürüyor.

— *Siz de teşekkür ediyorsunuz.*
— (gülüyor) Başka bir şey söylemek lâzımmış. "I apologize"** filân... (gülüyor) Yabancısınız o topluma. University of Chicago'yu kuran meşhur Rockefeller bir milyarder, eski go-

* "Çok teşekkür ederim, efendim."

** "Özür dilerim."

tik tarzda yapılmış bir kilisesi de var. Kütüphanesinde dört milyon üzerinde kitap vardır. Bu arada her türlü kültüre ilgi duyuyorlar. Bizden bir Halvetî ekibi geldi, otuz kişi.

— Şeyh Muzaffer Uzak gelmiş, bir yazınızda anlatıyorsunuz. Herkes beğenmiş. Nasıl bir gösteriydi?
— Rockefeller Chapel, büyük bir kilise, 500-600 kişi alır. Hınca hınç doluydu kilise...Halvetî âyini yapacaklar; otuz kişi kadar müritlerle kilisenin ortasına geldiler; daire halinde bağdaş kurdular, evvelâ müzik, sonra zikir başladı; Allahu ekber, Allahu ekber... Aralarında kısa boylu, yaşlı bir adam vardı, coşuyorlar tabii zikirde. Adam birdenbire arkasına düştü.

— Niye?
— Bilmiyoruz, dengesini kaybetti herhalde. Gülüşmeler. Sonra Şeyh Muzaffer, âyinde ortaya geldi, dualar okudu. Ama tasavvuf felsefesinin inceliklerine hâkim görünmüyor. Şeyh Muzaffer İstanbul'da sahaflarda kitapçıydı.

— Teoloji bilgisi yok anlamında mı?
— Âyinden sonra teoloji talebeleriyle konuşmalar oldu, onun için bilgisi kıttı, diyorum. Büyük bir bağış istiyordu, ama alamadı. Ben de jest olsun diye büyük bir gümüş tabak satın aldım, içine şeker doldurdum, getirdim, Muzaffer'e verdim. O zannetti ki üniversite veriyor. Beni bir payladı orada (gülüyor); zannetti ki, tepsideki paraları ben aldım, cebime attım da yerine şeker koydum.

— Chicago'da Osmanlı tarihi uzmanları yetiştirirken arşive zengin kaynaklar aktarmışsınız ayrıca, kütüphanesi zenginleşmiş...
— Evet, üniversite kütüphanesine bendeki Osmanlı arşivinden aldığım mikrofilmleri verdim.

— Daha önce de koleksiyonun esas kısmını Alexandre Ben-

Harvard'daki bir konuşması sonrası Prof. Pritsak, Prof. Benningsen ve Dr. Quelquejay ile.

ningsen yapmış. Orada Osmanlı tarihini araştıracak öğrenciler faydalanıyor.

— O kütüphanede 4 milyondan fazla kitap var (bizim Milli Kütüphane'de kitap sayısı sanırım, 1 milyonu bulmamıştır). Şayet aradığınız kitabı o kütüphanede bulamazsanız, ki pek nadirdir, bulmak için çalışırlar. Amerika'daki bütün üniversite kütüphaneleri aralarında anlaşmıştır; 15 gün sonra o kitap gelir. Eğer bir üniversite bu yüksek seviyeyi kütüphanesiyle kuramazsa o memleket bilimin gerisindedir. Bilgi çağında çok geriyiz. Bunu devletin başında olanların çok iyi anlaması lâzım.

— Çok üniversite açmayı; bilime, eğitime önem vermek sanıyoruz.

— Aynı şekilde gereksiz hava meydanı açıyoruz; seçimde bakan, milletvekili kendi bölgesine söz veriyor... Popülizm, bütçemizi, sosyal hayatımızı, ilim hayatımızı bozuyor; bunun farkında değiliz. Bir üniversite açılıyor, çeşitli kollarda yetenekli profesör lâzım, bulamıyor. Bir Koreli ile uçak seyahatinde yan yanaydık. "Kore'nin büyük atılımını neye atfediyor-

sunuz," dedim. "Bizde 100 üniversite vardır, üniversiteye girmek büyük imtiyazdır, çok sıkı imtihanlardan sonra öğrenci alırız ve birinci sınıf insan yetiştiririz," dedi. İtiraf edelim, bilgi çağının çok gerisindeyiz. 1830'larda üniversite devrimini yapmıştır Amerika. Nasıl yaptı bunu? Üniversite kuranlara büyük kolaylık sağladı, üniversite kasabaları kuruldu. Zenginlerin ilme, üniversiteye verdikleri parayı vergiden muaf tuttu. Amerika'yı Amerika yapan ikinci sır şu... Dünyanın her tarafından insan gider oraya; bilir ki orada akıllıca iş yaparsa işi, kazancı garanti altında. Bunu temin eden ana kurum, anayasadır, herkes anayasanın güvencesi altındadır.

— *O anayasa da hiç değişmemiş değil mi? 150 yıllık bir anayasa sanırım. 1850'lerde mi hazırlanmıştı?*
— Çok güzel söylediniz, bizde bir darbe olur, anayasa değişir. ABD'de anayasa 1850'den çok önce, 1786'da, 18. yüzyılın sonlarında yapılmıştır (*Constitutional Convention*, 1787; bkz. benim Türkçe'ye çevirdiğim *ABD Tarihi*, Doğu Batı Yayınları, 121-130). Değişiklikler (*amendments*) çok güç geçer.

— *Düşünün ne kadar uzun süreli...*
— Esaslı mesafeler için az az tâdilat (*amendment*) yapılmıştır, bizde 1980'de daha önceki anayasayı değiştirdiler, kendi anlayışlarına göre çok ayrıntılı bir anayasa yaptılar. Anayasa çok güç değişmeli, ancak hukuk prensiplerini tespit eden bir anayasa olmalıdır. Böyle sık sık değiştirilince anayasa güvenirliliğini kaybediyor.

— *Chicago Üniversitesi'nde hoca olduğunuz sırada, on beş sene içerisinde birçok kongrelere, konferanslara katıldınız, çeşitli yerlere gezileriniz oldu. Sizi en etkileyenlerden bahsedelim.*
— O kadar çok ki... Belgelerime bakmalıyım... 1972'de Chicago'ya gittiğim zaman öncelikle Studia Islamica'nın yazı heyetine seçilmişim; İslâmiyat üzerinde önemli bir dergidir bu. 1974'te Harvard'da, "Harvard Ukranian Studies", yani Ukrayna tetkikleri yapan merkeze üye seçilmişim.

Ukrayna Kiev'de.

— *Kırım Hanlığı ile ilgili araştırmalarınız yüzünden?*
— Evet. Kırım hanlığı üzerinde bazı araştırmalar yaptım. Daha sonra Ukrayna'ya, bir konferans vermek için Kiev'e davet edildim. Bugün Kırım Yarımadası, Ukrayna'nın bir parçasıdır. Yalnız Sivastopol'da, Ruslar hâlâ askerî üssü muhafaza etmektedir, oraya gitmek yasak. Orada, İstanbul'u, Türkiye'yi tehdit eden nükleer silâhlar olduğu söyleniyor. Allah korusun bir harp çıksa, Anadolu'yu, Türkiye'yi altüst eder Ruslar; o üssü muhafaza ediyorlar. Kırım daima Türkiye'ye uzanmış bir askerî üs gibidir; Stalin, biliyorsunuz, Kırım halkını, üç yüz bin kişiyi sürdü Kırım'dan. Kırım Yarımadası son derece önemli stratejik bir üs halinde.

— *Siz son dönemde mi gittiniz?*
— 1994'te gittim. Bahçesaray'da, bir zamanlar dedemin Han Camii'nde müezzin olduğu Hanların pâyitahtı Bahçesaray'da

bir kurultay toplandı 1994'te. Sürgünün 50. yılında, Simferapol'de, sürgünden dönenlerin büyük bir toplantı yaptıklarını anlatmıştım. Ukrayna'ya seyahatimde önemli bir şey keşfettim; Kırımlıların çocuklar için bir vakfı, kütüphanesi vardır; orada eski harflerle 60 küsur cilt saklamışlar. Kırım'daki Hanlık devleti zamanından kadıların sicillerinin fotokopileri... Bütün Kırım tarihi, sosyal hayatı, bu ciltlerde, bir kopyasını aldırdım. Maalesef çeken fotoğrafçı dikkat etmemiş, yarısı okunmuyor, berbat. Şimdi yeniden bir nüshasını getirttik. Bu sicillerin aslı St. Petersburg'da Şark Dilleri Enstitüsü'nde saklı imiş 110 cilt. Bu vesika külliyatı, Kırım Hanlığı'nın tarihi için birinci derecede mühim.

— *St. Petersburg'daki aslından alabildiniz mi kopyayı?*
— Şimdi aslından aldık. Bu arşivin bulunması önemli bir keşifti, bir makale yazdım *Belleten*'de ("Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten*, no. 227, 165-190). Kırım Hanlığı Rusya'ya karşı Türkiye'nin bir kalkanı olmuştur, bütün tarih boyunca... Bugün 300 bin Kırımlı yaşıyor Kırım'da, fakat ikinci sınıf vatandaş olarak, Ukrayna onlara vatandaşlık vermiyor, ama Kırımlıların kendi geleneksel *Kurultay*'ları var.

1976'da, Chicago'da dördüncü senemde, Dumbarton Oaks'ta "Symposium on Urban Societies" isimli, şehir toplumları üzerine bir sempozyum yapıldı; Galata üzerinde bir tebliğ verdim. Bu sempozyumun başkanı Harvard Üniversitesi'nden meşhur ortaçağ profesörü Herlihy idi.

— *Dumbarton Oaks nerede?*
— Washington'un şöyle bir 10 kilometre ilerisinde George Town vardır, eski tarihî şehir... Şairlerin, sanatkârların oturduğu bir yer, bir kasaba gibidir, uluslararası mutfağı meşhurdur. Dumbarton Oaks, bahçe kültürü üzerine kurulmuş bir merkez, muazzam bir bahçe... Her türlü ağaç vardır. Burası aynı zamanda dünyada Bizans etütlerinin merkezidir, Harvard Üniversitesi'ne bağlıdır. Harvard'dan bir profesör başkanlık eder. Ben oradayken profesör Constable başkan idi.

Dumbarton Oaks, Bizans ve Bizans ile ilgili araştırmalar için burs verir; Rusya'dan kaçan yahut ayrılan büyük Bizantinistler orada ağırlanır. Fevkalâde zengin bir kütüphanesi vardır, ben İstanbul'la ilgili bir araştırma yapmak kaydıyla burs aldım ve bir yazımı orada geçirdim. Konum İstanbul... Dumbarton Oaks belli bir konu üzerinde çalışmış insanları bir araya getirir; orada yatıp kalkar, toplantılara katılırsınız; ideal bir ilim merkezidir. Bizde Osmanlı araştırmaları için İstanbul'da böyle bir merkez kurulsa ne iyi olurdu. Bizantinistlerle konuşuyorum, faydalanıyorum, kütüphanesindeki İstanbul malzemelerini, fotolarını, eski haritaları çıkarıyorum. O senelerde fotokopi makineleri pek yayılmamıştı, tabii çok kullandığım için şikâyet olmuş (gülüyor); idareden geliyorlar, bakıyorlar, hep beni orada görüyorlar; yüzlerce harita, plân fotosu aldım. Bu malzeme duruyor; İstanbul tarihi yazmak için şimdiye dek fırsat bulamadım, ufak işler tüm zamanımı alıyor. Nefis bir yerdi Dumbarton Oaks; akşamları göle gidiyorsunuz... Eski talebelerimden DTCF profesörlerinden Melek Delilbaşı, Prof. Heath Lowry oradaydı. Bizans tarihi sahasında büyük isimlerden Prof. Kazhdan da. Kazhdan bir Bizans tarihi ansiklopedisi yazarıdır... Yunan asıllı eski dostum Amerikalı Prof. Speros Vryonis de orada idi; Vryonis bugün dünyada yaşayan Bizantinistler arasında en seçkinlerinden biridir. Harvard'da 1960'larda tanışmıştık, o zaman doktorasını yapıyordu, bana gelip tezi üzerinde danışmıştı. *The Decline of Hellenism in Asia Minor* diye Türk tarihi için çok önemli bir eserin yazarıdır. Eski dönem Türk-Osmanlı tarihinin temel kaynakları Bizans vekâyinâmeleridir. Vryonis, Türkçe öğrenip Türk kaynaklarını da kullanmıştır. Dostluğumuz sürdü, Vryonis emekli olduktan sonra Yunanlı bir milyonerden büyük bir para temin etti, California'da bir enstitü kurdu. Türkiye'ye sık sık gelip gider, fakat son seneler, ihtiyarlık yaşlarında tipik bir Yunanlı, Türk düşmanı oldu.

— *Eskiden öyle değildi, sonra mı oldu?*
— Değildi, hatta onu Türkiye'ye davet ettim, konferanslar

verdi, çok memnun ayrıldı. Fakat bu kitabı çıkardıktan sonra, yani Anadolu'da Hellenizmin düşüşü kitabından sonra; Hellenizmin başlıca temsilcisi oldu. Her Yunanlının gönlünde Bizans İmparatorluğu, Konstantinopolis hayali, *Megali Idea* yatar (gülüyor). Hayret ettiğim bir şey... Türklerde buna karşı bilinç yok, bakıyorum, Karadeniz sahili Akçakoca'dan başlayarak Batı Anadolu, Güney Anadolu, otellerin adları, lokantalar, hepsi Yunan isimleri... Gelen milyonlarca turiste, burası Yunanlılara ait der gibi kendimiz ilân ediyoruz.

— *Bilinç meselesi değil mi hocam?...*
— Bir Balkan grubu gelmişti, Efes'i geziyoruz, Türk rehber Yunan harabelerini gezdirdi, fakat oradaki nefis İsabey Camii'ni atladı.

— *Hocam oraları tam anlamıyla Yunan harabeleri de değil, yeni yayınlarda artık İyonya'nın buradaki sentezle oluştuğu, karşı kıyıdan geldikleri zaman zaten gelişmiş bir uygarlıkla karşılaştıkları tarihi-sanatsal-mimari ispatlarla ortaya konmuş durumda.*
— Tabii, haklısınız; biliyorum... Dostum, meslektaşım büyük arkeolog Prof. Ekrem Akurgal, Yunan medeniyetinin oluşum tarihinde Anadolu'nun muazzam etkisini ortaya koydu.

— *Yunanlıların Klasik Çağ diye adlandırdığı, belli ölçülere sahip dönemden çok önce burada sanatsal açıdan klasik çağı temsil eden eserlerin olduğu da ortaya çıktı...*
— Ekrem Akurgal'ın bir konferansını hatırlarım; üç ayaklı kazanın nasıl Anadolu'dan Yunan medeniyetine geçtiğini ispat ediyor. Çok haklısınız, sizin arkeolog olduğunuzu unuttum.

— *Ne yazık ki kendi elimizdekileri bilmiyoruz, başkalarına hayranlık duyuyoruz hep...*
— Tam bir kendini bilmemek, gözü kapalı Avrupa hayranlığı... Melek Delilbaşı'dan bahsedeyim... Delilbaşı, Türkiye'de Bizans etütleri üzerinde ilk Türk uzmanlardan biridir. Öğren-

cim olarak iftihar ederim. Kendisine bir tavsiyede bulundum, dedim ki, Bizans kaynakları 500-600 seneden beri Batı'da didik didik araştırılmıştır, yeni bir şey çıkarman mümkün değildir, yeni bir bakış yapabilirsin ama güçtür. Oysa, Osmanlı arşivindeki tahrir defterlerinde Osmanlılar bütün Yunanistan'ı köy köy defterlere geçirmişler; meselâ Bizans devrinden Yunan aristokrat aileler, bu defterlerde kayıtlı. Osmanlı örfi vergi sistemi tamamen Bizans sistemidir. "Byzantine and Ottoman Taxation" diye bir makalede bunu göstermeye çalıştım ("The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", Akten XI. International Byzantine Congresess, München 1958, 237-242). Bizantinistler bu kaynağı kullanmıyorlar, sen Osmanlıca öğren, bu tahrir defterleri üzerinde yoğunlaş, Byzantoloji'ye önemli katkı yaparsın, diye öğüt verdim. Fatih devrine ait Tırhala Tahrir Defteri vardır, daha önce ben kullanmıştım, onu aldı, başka bir eski öğrencim Prof. Muzaffer Arıkan ile beraber bu defteri iki cilt halinde neşrettiler. Melek, sonradan AIESEE'de Türkiye'yi temsil etti, DTCF'nde Bizans, Rum, Yunan tetkiklerinin başına geçti, ayrıca dekanlığında DTCF'de Bizantoloji kürsüsünü geliştirdi.

— *Öğrencileriniz de bu özelliğinizi özellikle hep vurguladılar. Onlara çok yol gösterip yardım ediyormuşsunuz...*
— Elimden geleni yapmaya çalışıyorum, hocalığın şânı buradadır.

— *Ermeni sorunu üzerine konuşsak, bu konuda ne düşündüğünüzü herkes merak ediyordur.*
— Ben Chicago'da iken Ermeniler o zaman elçilerimize saldırıyorlardı, kolay hedef; ABD'de Ermeni diasporası iyi teşkilâtlanmıştı, seksen kadar dernek kurmuşlar; yayınları soykırım efsanesini her Amerikalının kafasına koymuştur. Büyükelçi Şükrü Elekdağ gelir gelmez, çeşitli yerel Türk derneklerini dolaşarak merkezi bir konfederasyon kurdu. O konfederasyon her sene yürüyüş yapıyor New York'ta. Ermeniler, MESA'da (*Middle East Studies of North America*) paneller örgütler,

üniversitelerde konferanslar tertiplerler; konu malûm, soykırım propagandası... Ben o zaman bir araştırma için Paris'teyim. Büyükelçi'den bir telefon; "İnalcık, hemen dön, Ermeniler böyle bir panel hazırlıyorlar, toplantı Chicago'da olacak, gel ve bir Ermeni paneli hazırla." Hemen güzel Paris'i bırakarak döndüm. Ermeni tarihiyle ilgilenmemişim o zamana dek. Üç ay bu konu üzerinde çalıştım. Mim Kemal Öke o zaman Amerika'daydı; o, Heath Lowry ile bir komite kurduk ve Chicago'daki toplantıya karşı bir panel örgütledik. Ermenilerin panelinde 100 kişi kadar toplandı, bizim panel 250 kişi oldu. Onların paneline de tabii iştirak ettik, itirazlarımızı yaptık. Onların California Üniversitesi'nde Türk düşmanlığını temsil eden Hovanissian diye bir profesörleri vardır, Taşnaktır; bizim panelde heyecanlı konuşmalar yaptı, hava kızıştı.

— *Heath Lowry?*

— Heath Lowry o zaman Washington'da, yine büyükelçimizin çabalarıyla kurulan *Institute of Turkish Studies* müdürü idi. Elekdağ'ın sağ kolu gibi idi. İşini bilen bir Amerikalı. *Pe-*

Uludağ gezisinde hocanın objektifinden Prof. Heath Lowry.

ace Corps gönüllüsü olarak yıllarca Balıkesir'de bir köyde bulunmuş. Türkleri ve Türkiye'yi sevmiş, hanımı bir Türk, Demet. Elekdağ, Ermenilere karşı Amerika'da bir cephe kurmaya çalışırken Heath Lowry'den çok yararlandı. Heath, Rahmetli Turgut Özal ile dostluk kurdu. Heath'in, Ermenilerin soykırım iddialarına karşı önemli yayınları var. Aynı zamanda Yunan dostudur. Hocası Speros Vryonis'ti, tezi Trabzon üzerinde.

— *Trabzon-Rum İmparatorluğu üzerine...*
— Seçtiği konular, belki hocası Speros Vryonis olduğu için, çoğu kez Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumlar ve kilise üzerine... Son eseri de Limnos üzerinde... Limnos bugün Yunanistan'ın İstanbul'u tehdit eden bir hava üssüdür. Princeton Üniversitesi'nde Osmanlı-Türk tarihi mütehassısı olarak profesör atandı. Near Eastern Studies müdürü oldu. Türkiye'yi temsil ediyor. Amerika'da popüler müzik alanında tanınmış işadamı Ahmet Ertegün üç milyon dolar gibi bir parayı *Foundation of Turkish Studies* emrine verdi. Bir müddet geçince Ermeniler onu rahat bırakmadılar. Princeton Üniversitesi başkanı bu açıklamalar karşısında Lowry'yi bazı görevlerden affetti. Onun yerine müdürlük görevine, Prof. Şükrü Hanioğlu'nu getirdiler. Şükrü Hanioğlu kimdir ve nasıl oraya geldi? Anlatayım: Hanioğlu, Amerika'da Michigan'a davetli profesör olarak bulunuyordu. İÜ Siyasal Bilimler'deydi. Hanioğlu, meşrutiyet ve öncesi siyaset ve fikir hayatı üzerinde kıymetli bir araştırma neşretmişti.

— *Kitabın adı ne hocam?*
— *Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul'da İletişim Yayınları'ndan 1985'te çıktı; sonra Meşrutiyet dönemi, Abdullah Cevdet ve garpçılar üzerine araştırmaları çıktı. İngilizce olarak özetledi kitabını. Bu dönem üzerinde kaynaklara göre yapılmış esaslı araştırmalardır. Princeton'a nasıl geldi? Anlatayım. Daha Lowry, Princeton'da değilken, Princeton Osmanlı-Türk etütleri için

bir profesör arıyordu, kendisine hemen telefon ettim. Müracaat için tarih sonuna gelmiş. Müracaat etti ve kabûl edildi.

— *Ve siz çok memnun oldunuz...*
— Evet. Princeton, İslâm ve Türk etütleri bakımından çok önemli bir merkezdir... Bernard Lewis de Londra Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra Princeton'a geldi. Princeton'dan emekli oldu, orada kaldı, yukarıda anlattım. Princeton, çoğu New Yorklu zenginlerin malikâneleri olan küçük, şirin bir kasabadır. Ben Princeton Üniversite'sinde bir sömestr ders verdim, sonra birkaç kere gittim, yukarıda anlattım. Princeton'un Amerikan tarihinde de önemli yeri vardır.

— *Hocam Ermeni meselesiyle ilgili görüşlerinizi anlatacaktınız...*
— Ermeniler, Chicago Üniversitesi'nde de her yıl Ermeni Kültür Tarihi diye bir sıra konferans izni alırlar ve propaganda yaparlar. Ermenilerle ilgili o toplantılardan birinde bir Ermeni kalktı ve, "Yahudiler iki bin sene sonra bu büyük devletin, Amerika'nın baskısıyla kendi devletlerine kavuştular. Biz Ermeniler tarihî yurdumuzu yine bu büyük devlet sayesinde elde edeceğiz, niye etmiyoruz," diye bağırdı. Diyasporadaki Ermenilerin gerçek hedefleri budur; Amerika'da başkan seçiminde namzetler azınlıkların reyini çekmeye çalışırlar. Çünkü çok kez birkaç yüz bin oy sonucu belirler. Ermeniler de bundan istifade ile, Amerika'nın politikasını Türkiye aleyhine çevirmek için ellerinden geleni yaparlar. Biliyorsunuz, her Başkan seçiminde vaat alırlar. İsrail, Amerika sayesinde kuruldu, AB ve ABD bugün Kürtleri destekliyor. Ermeniler ve Kürtler, şimdi Amerika'nın Ortadoğu'da yeni "parçala-bağımlı yap" politikasından kendileri için çok ümitliler.

— *Sizce Ermenilerin hedefleri nedir?*
— Ortaçağ'da bir Ermeni devleti vardı; bugünkü Erzincan, Erzurum, Doğu Anadolu'nun kuzeyi Ermeni Krallığı sınırları içinde idi. Abbasiler, bu krallığı kendi hudutları içine aldı-

lar; *Arminiya*'yı 10. yüzyılda Bizans fethetti. Ermeniler Bizans idaresinden dinî bakımdan hoşlanmadılar, daima isyan ediyorlardı. Bu sebepten Bizans imparatorları bazı Ermeni kolonilerini Batı'da hudut askeri olarak yerleştirdiler. Bursa yakınında Ermeni-Pazarı bu kolonilerdendir.

— *Tarihi bu kadar bilmek ne güzel, bugünü farklı okuyorsunuz böylece...*
— Selçuk Türkleri de, 1020-1040 yıllarında Azarbaycan'ı aldılar, Türkmenler Azerbaycan'a dolmaya başladı. Türkmen kabileleri Bizans'a karşı mücadele etmek ve Doğu Anadolu'yu almak için akınlara başladılar. O zaman Ermeniler Türklerle işbirliği yaptılar. Melikşah, rakibi Süleymanşah'ı, 50 bin Türkmen'le Azerbaycan'a gönderdi. Türkmenler, Doğu Anadolu'yu istilâ ettiler; büyük kabile konfederasyonlarının başında olan beyler, meselâ Mengücekler, Saltuklar, Danişmendliler, Artukoğulları, ilk beylikleri kurdular. Saltuklar Mardin havalisinde, Mengücekler Erzurum, Danişmendliler taa Amasya'ya kadar... Yani Anadolu'nun ilk Türkleşme sahası Doğu Anadolu'dur. Yerli Ermeni ve Kürtler bu devletler idaresinde güvence altında varlıklarını sürdürdüler. Kitle halinde Türkmenler, Doğu Anadolu'da hâkim bir etnik grup olarak yerleşti. Irak'taki Türkmenler ile Doğu Anadolu Türkmenleri ve Azeri Türkmenleri bir blok teşkil ediyordu. Bölgede bu Türkmen bloku, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine vücut verdiler. Batı propağandası bu tarihî gerçeği tamamen göz ardı etmek eğilimindedir. Yalnız bu tarihin uzmanı olan Prof. John Woods oldukca tarafsız bir görüşle yayın yapmakta (bkz. *The Aqquyunlu*, Minneapolis ve Chicago, 1976).

— *Prof. Mantran ile yaptığım bir röportajda, ki Yugoslavya'da savaş vardı o sırada, kendisi o dönemdeki Osmanlı'yı anlattı ve Ermeni soykırımı olmadı, bu zorunlu bir göçtü, her iki taraftan da tabii ki ölenler oldu, bunu soykırım olarak adlandırmak doğru değil, dedi.*
— Aşağı yukarı benim söylemek istediğim budur. Ermeniler,

Tanzimat döneminde uyum gösterdiler. Osmanlılar, Anadolu'da bir azınlık saydıkları Ermenilerin, Bulgarlar ve Sırplar gibi bir mesele olacağını tahmin etmiyorlardı, onun için birçok devlet hizmetlerinin idaresini onların eline verdiler. Kültür hayatında Ermeniler, Türk kültürüne büyük hizmetler etmişlerdir. Fuzuli hakkında en büyük eseri bir Ermeni yazmıştır. Ben öğrenciyken Fransız ihtilâlini Diran Kelekyan ismindeki bir tarihçinin Osmanlıca kitabından okudum.

— *Osmanlı'da Millet-i Sadıka diye isim verilmiş.*

— Evet. Ermeni aydınları, Ermeni tarihiyle bir millî ideoloji yarattılar ve çeşitli ihtilâl komiteleri kurdular. Milliyetçilik çağında bu kaçınılmazdı. İkincisi, Doğu Anadolu'daki sosyal meseleler... Ermeniler zengin, iyi topraklara sahip, Türkmenler ve Kürtlerle beraber yaşıyorlar. Üç etnik grup vardır orada, bazı köylere bugün de giderseniz görürsünüz; yarısı Türkmen'dir, yarısı Kürt'tür. Ermeni aydınları, aynı zamanda Rum ihtilâlinde olduğu gibi, ticaretle zenginleşmiş bir sınıf halinde idi. Rumlar gemicilikte çok zenginleşmişlerdi, çocuklarını Avrupa ülkelerine gönderdiler, onlar birer ihtilâlci olarak yetişti. Ermenilerde de böyle oldu. Ermeniler dış ticarette çok faâl ve Osmanlı devletinin hoşgörülü politikasından istifade ederek köşe başlarını tuttular; bankacılıkta, sarraflıkta, vs. zenginleşen, uyanan, millî hedefleri olan bir sınıf ortaya çıktı. İhtilâl komiteleri kurdular. Komiteciler halkı kışkırtmaya başladılar. Böylece Berlin Kongresi'nde (1878) Doğu Anadolu'da islâhat için bazı maddeler konmuştu. Islâhat için özellikle İngiltere devlete baskı yapmaya, doğuda halkı kışkırtmaya başladı. Bu isyanların bazıları sert bir şekilde bastırıldı. Osmanlı devleti Rumeli'deki tecrübesinden sonra bu sürecin nereye gittiğini biliyor, onun için sert tepki gösteriyordu. Ermeni meselesi, İttihâd ve Terakki'yi meşgul eden belli başlı meselelerden biri oldu. Padişahı, Abdülhamid'i öldürmeye teşebbüs ettiler. 1890'lardan sonra mesele iyice alevlendi. Bugün tarih yazılırken gerçekler tamamen göz ardı edilerek Türk hükûmetinin soykırım kararı ispat edilmeye çalışılı-

yor. I. Dünya Harbi patlak verince, Ermeni komitecileri Rusya tarafında bir askerî birlik kurdular, bize karşı savaştılar, komiteciler de cephe arkasında. Erzincan'da, Erzurum'da, Van'da sabotajlara, halkı ayaklandırmaya çalıştılar. Tabii Osmanlı hükûmeti bazı tedbirler almak gereğini duydu, nihayet tehcire karar verdi. Ermenileri Kuzey Suriye ve Irak'a tehcire karar verilince facia başladı. Zaten yol yok, vasıta yok. Ermeniler eşyalarını satıyor, altınları göğüslerine koyuyorlar, çoluk çocuk bu müşkül şartlar içinde yola koyuluyorlar.

— *Yokluk içindeki bir bölgeye sürgün, ölümcül bir yolculuğa dönüşüyor.*
— Ölümcül bir yolculuk. Doğu Anadolu'nun o dağlık, ıssız vadilerinden jandarma himayesinde yol alıyorlar. Eski düşmanları Kürtler baskın yapıyor.

— *Hükûmetin soykırım belgesi var mı hocam?*
— Bunun için Halep'e gönderilmiş bir telgrafı öne sürerler. Bu telgrafın sahte olduğu, bir Ermeni tarafından hazırlandığı, Sèvres'de tartışmalar sırasında kullanıldığı biliniyor. O zamanın Amerikan elçisinin raporlarını Heath Lowry neşretti; hükûmetin böyle bir soykırım kararı almadığını yazıyor. Fakat dikkat edin; I. Dünya Harbi'nde biz İngiltere ve Amerika ile savaş halindeydik. Misyonerlerin, gönderdikleri raporlar çok abartılı idi ve hep Ermeniler lehineydi. Amerika'da harp sırasında öyle yaygın bir propaganda olmuş. İngiltere ünlü *Mavi Kitab*'ı o zaman çıkardı.

— *O zaman soykırım diye bir kavram yok zaten, değil mi?*
— Tabii. Soykırımı şöyle tarif ettiler son olarak: Bir devletin kendi ülkesindeki bir azınlığı tamamen yok etmek için –yani Hitler'in Yahudilere uyguladığı gibi– bir karar alması... Osmanlı'nın böyle bir karar aldığı bugün tespit edilmiş değildir. Ama söylediğim şartlar altında binlerce, on binlerce kişi öldü tabii. Profesör Justin McCarthy bu meseleyi, tehcir sırasındaki olayları araştırmıştır. Onun araştırmalarında vardığı sonu-

ca göre, Ermeniler kadar Türkler ve Kürtler de ölmüştür. Enver Paşa'nın Doğu Cephesi'nde 30 bin Türk eri donarak ölmüştür. Amerika'daki diasporanın kendilerini ne derece bağnaz hayallere kaptırdıklarını gösteren bir hadise anlatacağım size... Birkaç sene önce Amerika'da, güneydeki bir eyalette, bir öğrencimle buluştuk. Profesör kendisi, bir grupla Doğu Anadolu'ya bir seyahat düzenlemiş, beni oradayken tesadüfen o grup için yaptığı "garden party"e davet etti. Kendisi, Beyrut'tan bir Ermeni ailesinin kızıdır. Bakınız ne yapmış? Kendi bölgesindeki Ermenileri –ilk, lise hocalarını– toplayarak Doğu Anadolu'ya götürmüş. Partide onlarla konuşurken benim Türk olduğumu bilmiyorlar. Lise hocası Ermeni bir hatun, "Ben oradan soykırıma uğramış Ermenilerin kemiklerini buldum, topladım, ama Amerika'ya sokarken gümrükte girmesini yasakladılar," dedi. Ermeni diasporasındaki taassubun inanılmaz bir kanıtı. Çok muhtemel, o kemikler cephede ölen Mehmetçiklerin kemikleri.

— *Ya da kimin kemiği kim bilir?*
— Kimlerle, ne bağnaz kişilerle mücadele ettiğimizi gösteriyor bu. Ermeni meselesinde biz daima geç kalmışızdır, daima hadiselerin peşinden gidiyoruz. "Basra harap olduktan sonra;" bu bağnaz kampanyayı önlemek çok güç; önceden görmekte, hareket etmekte plânsız bir milletiz.

— *Geçmiş olsun, diyorsunuz.*
— İş işten geçti.

— *Bir de işin şu yönü yok mu? Soykırıma dair bir belge yok dediniz, hazırlanmış bir belge var ama sahte dediniz. Bir de burada kalmış Ermeniler var, mağdur durumda kalıyorlar.*
— Hayret! Onlar sizce mağdur mu? Biz beş yüz sene onları el üstünde tutmadık mı? Bağnazlık Türklerde değil, karşı tarafta; size bir misâl verdim. Şimdi nasıl mücadele edilebilir? Ermeniler, Türk hükûmetlerinin ihmali yüzünden dünya kamuoyunu kazanmış durumdalar. Şimdi Kürt davasını da Ba-

tı dünyası benimsemiş görünüyor. PKK ad değiştirip KADEK veya başka bir ad almış, kendini gizlemiş, ve AB bunu bildiği halde bakalım eylem yapacaklar mı, diye bekliyor. Güçlü Batı devletleri, aynen 19. yüzyılda olduğu gibi azınlıkları tahrik etmekte, sahip çıkmakta, desteklemektedir. Demek ki, Balkanlar'da Osmanlı devletini çözülmeye, dağılmaya götüren aynı süreç bugün Türkiye üzerine tatbik edilmektedir. Burada Batı'nın büyük hatası şudur; TC'yi, Batı medeni kanununu kabûl etmiş, laik cumhuriyeti, aynen Osmanlı'nın devamı gibi telakki ediyor yahut öyle görmekte yarar görüyorlar.

— *Aynı politika sürüyor, eskiden nasıl yaptılarsa yine yapabilirler, diyorsunuz.*
— Bugün çok daha vahim bir durumda mesele, çünkü Doğu'da nüfusu büyük bir kitle bilinçlenmiş. İstanbul'da ayakkabımı boyatırken çocuğa sordum, nerelisin dedim, yüzüme karşı, "Ben Kürdüm," diye bağırdı. 10-12 yaşında bir çocuk... Benim bir talebem var, Kürt, master tezini Bölüm'deki arkadaşlar kabûl etmemiş, yazı yazmış bana, "Bilkent'i bırakıyorum. Paris'te, Madam Mitterand'ın kurduğu yerde devam edeceğim," diyor.

— *Kürt Enstitüsü ama orası, üniversite değil.*
— Oranın mali yardımıyla devam edecekmiş tahsiline. Dünyanın her tarafında Kürt milliyetçileri saldırı halindedir. Vahim olan, bugün Ermeni meselesi gibi, uluslararası bir mesele halini almıştır; görmezden gelmekle mesele kalkmıyor; AB neden bu kadar üzerimize geliyor! Bütün amaç, Batı'nın desteğini almak. İşin vahameti şuradadır: Biz hâlâ Osmanlı gibi Türkiye büyük devlettir, bunlar kurusıkıdır, diyoruz. Hayır, 19. yüzyılda Avrupa bu yolla Ortadoğu'yu nasıl hükmü altına almaya çalıştıysa, bugün de Türkiye'ye karşı aynı politikayı sürdürmektedir.

— *Batı bunu niye yapıyor sizce?*
— Bir kere gençler arasında 19. yüzyıl romantizmi var. Millet-

lerin bağımsızlığı için, Hıristiyanları Müslüman bir devletin egemenliğinden kurtarmak için çalışmak birçoklarına heyecan veriyor. Şimdi konu değişti. Bir Alman genci tanıyorum, bizim arşivlerde hararetle Kürt sorununu araştırıyordu. Madam Mitterand'ın çıkışlarını nasıl açıklayabilirsiniz? Bir romantizm olduğunu kabûl etmek lâzım. İkincisi devlet politikası... Büyük devletler neden benimsiyor? Güçlü, Boğazlar'a ve Ortadoğu'ya hâkim bir Türkiye istemez Batı. Büyük devletlerin her birinin büyük menfaatleri var Ortadoğu'da; bilhassa petrol kaynakları dolayısıyla; sonra tarihî bağlantılar nedeniyle. Meselâ Fransa, I. Dünya Harbi'nden sonra Suriye'yi, İngiltere Irak'ı, Filistin'i ve Mısır'ı yönetti. Bu koloni idaresi dönemlerinde yoğun propaganda yaptılar. Şam'da ve Mısır'da kültür nüfuzunu devam ettirmek için Fransız Araştırma Merkezi, Amerikan üniversiteleri kuruldu. Şimdi, Kuzey Irak'ta ABD'nin politikası bu konuda açık, orada Kerkük-Musul petrol kaynakları üzerinde kendisine uydu bir devlet istiyor. Batı, Ortadoğu'da kontrolü sağlamlaştırmak ister. Tehdit bugün o kadar açık değil ama, ileride ciddi bir tehlike olabilir. Onların amacı, Türkiye'yi de küçük bağımlı bir devlet haline getirmek.

— *Her şey, kontrol ellerinde olur böylece...*
— Evet. Bu yüzden Türkiye'yi zayıf bırakmak, Kürtleri tahrik etmek, Ermenileri ayaklandırmak, Ege'de Yunan'ı desteklemek, Kıbrıs'ı Yunan'a vermek vb... AB'ye katılma kararımızı istismar ediyorlar. Bence bütün bunlar, Avrupa'da 19. yüzyıldaki "Question d'Orient" politikasının devamından başka bir şey değildir. Türkiye'nin şuurlu, plânlı ve de enerjik bir politika gütmesi lâzım; AB'ye girersek nötralize ediyoruz Batı'yı, umudu var. Ama ne zaman! O zaman Batı, Ortadoğu'da kuvvetli olmak için Türkiye'yi destekleyecek. Onun için AB'ye girmeyi zorunlu buluyorum. Benim fikrimi istediniz, görüşüm bu, yanılmış olabilirim.

— *Kendi kendimize de bir kurtuluş yolu var herhalde ama becermesi zor.*

— Çok geç kalmışız. Olayların arkasından gidiyoruz. İçerideki bölünmüşlük, uzun vadeli bir devlet politikası gütmemizi önlüyor.

— *1980'lerde sosyal ve ekonomik tarihle ilgilenmeye başladınız. Daha sonraları 1990'larda* An Economic and Social History of the Ottoman Empire *isimli kitabınız çıktı, ki Türkçe'ye tercüme edildi, Türk iktisat tarihi ile ilgili bir belgesele danışmanlık yaptınız. Sosyal ve ekonomik tarihe ilginizin* DTCF*'nde başladığını biliyoruz. Doğru değil mi?*
— Evet, doğru. Bu kitabın tasarımını ben yaptım, ilk bölümü, 1300-1600 dönemini üzerime aldım; 1300-1914 arasındaki zaman dilimini bu kitapta Prof. S. Faroqhi, Prof. B. McGowan ve Prof. D. Quataert de yazmayı kabul ettiler. Para tarihine ait bölümü Prof. Ş. Pamuk yazdı (*An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge: CUP, 1994). Evvelâ 1.050 sayfalık bir cilt olarak çıktı. Kitap büyük ilgi görünce talebe ucuza alsın diye iki cilt halinde "paperback" baskısını yaptılar. Benim ele aldığım 1300-1600 arası birinci cilt olarak çıktı. Bu kitabı çıkarmış olmaktan çok memnunum. Evvelâ, orada Ortadoğu'ya hâkim Osmanlı'nın Avrupa ve dünya ekonomisinde eksen rolü gösterilmiştir. Bu-

Bilkent'teki bir seminerinden.

Harvard'daki bir seminerinden; sağda Prof. Cemal Kafadar.

gün dünya üniversitelerinde elkitabıdır. Arapça ve Yunanca'ya tercüme olunmaktadır. Chicago'da "Seminar on Ottoman Sources, Reading and Resarch" diye seminerlerim vardı. Bilkent'te bu metodu izliyorum...

— *Öğrencileriniz için çok önemli olan meşhur seminerleriniz...*
— O seminerlerde ne yapıyorum? Osmanlı belgelerini alıp evvelâ doğru okuyor ve okutmaya çalışıyorum. Belgeleri eleştiriyle okumadan, tarih yazılmaz. Bugün bir moda ortaya çıktı; sadece sosyolojik kavramlara göre uydurarak yazılan tarih gerçek tarih gibi algılanıyor. Meselâ İstanbul tarihini yazarken Fransızca kitaplardan vb. okura aktarırlar. Halbuki İstanbul'da muhtelif kadılıklar var, bu kadı mahkemelerinde sultan emirleri, her gün geçen olaylar, boşanmalar, kavgalar, sözleşmeler, esnaf, tüm hayat kadılar tarafından tespit edilmiştir. Kaç defter biliyor musunuz? 9.800...

— *Muazzam bir kaynak...*
— Bugün İstanbul Müftülüğü'nde saklanıyor, Abdülhamid özel bir binada toplamış. Bu 9.800 defter tetkik edilmedikçe İstanbul tarihi yazılamaz. Bu yüzden İstanbul tarihini araştır-

mak için bir proje oluşturdum ve bu projeyi İÜ'nde o zaman dekan olan Prof. Nurhan Atasoy'a önerdim. İÜ profesörleri ve öğrencileriyle bu projeyi uygulamaya koyduk; bu sicillerden seçerek 7 cildi uzmanlara okuttuk. Tabii üniversitede okuyan arkadaşlara para veriyoruz, onların okuduklarını ben kontrol ediyorum... Nurhan Atasoy, kendi sanat tarihi enstitüsüne bağladı bu projeyi. Takip ettiğimiz metot şuydu: Doğru olarak okuyup yine eski harflerle tespit edip yeni alfabe ile özetini vermek...

— Basıldı mı bu yedi cilt hocam?
— Bu yedi cildi Sabancı Üniversitesi basmakta, Amerikalı Hewlett Packard, bu proje için Sabancı Üniversitesi'ne büyük bir bağış yapmış.

— Türkçe'si de var değil mi? Hewlett Packard'ın sponsor olması ilginç...
— Türkçe'si var, özet olarak... Packard bu parayı niçin vermiş? Cemal Kafadar'ın bana naklettiği kadarıyla şu: Packard'ın genç oğlu, Near Eastern Civilization üzerine doktora yapmış ve benim *An Economic History*'yi okumuş. Amerika'da zengin firmalar bu gibi projelere mali destek yaparak vergiden düşerler; Packard projeyi çok enteresan bulmuş. Biz zaten arkadaşlarla projeye devam için para arıyorduk. Proje başlangıçta Koç Holding desteğiyle başlamıştı. Bunu burada bilhassa minnetle anmak isterim, bu parayla biz bilgisayarlar aldık, sonra bu arkadaşlara okuma parası temin ettik, kaynak kesildi. Packard, desteklemeye karar verince bu önemli seri devam edecek. Böylece İstanbul tarihinin temel kaynaklarını bilim araştırmalarına sunmuş olacağız. Bu proje, şimdiye dek önayak olduğum projelerin en iddialısıdır, diyebilirim. Dışarıda İstanbul tarihine sahip çıkmak isteyen dostlarımız var ya, buna karşı, "Bugünkü İstanbul Osmanlı-Türk şehridir," diyebileceğiz.

— Gerçi Sabancı Üniversitesi de var ama bunu da bir yabancı kurumun maddi katkısıyla gerçekleştirmemiz gerçekten il-

ginç. AB tartışmalarında Bizans olarak gündeme gelse de İstanbul, sizin yazılarınızda hep Osmanlı ile kimlik kazanmış bir şehir olarak karşımıza çıkıyor.

— İstanbul'u bir Türk şehri olarak biz yaptık. Biz Bizans'ın harap şehri üzerine yeni bir Türk şehri kurduk. Bizans altyapısı, caddeler, meydanlar aynı ama onlarca cami külliyesi, mahalleler oluşturuldu (bkz. benim şu makalelerime: "İstanbul", *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı; "İstanbul, An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, 1990, 1-23). Öyle garip teklifler oldu ki... Bir Bizantinist, toprak altındaki Bizans eserini ortaya çıkarmak için üzerindeki mescidi yıkmayı teklif etti. Hıristiyan zihniyeti, İslâm'ın yaptıklarını bertaraf edip, Bizans'ı ihya edelim, diyebiliyor. Ben millî tarihimizin saptırıldığı, tahrif edildiği kanaatindeyim ve aykırı iddialara karşı en etkin araştırmanın belgelere dayanacağı inancındayım. Evet, konularımı seçerken milliyetçiyim, fakat konularımı işlerken tamamen Batı metodolojisiyle yaklaşıyorum. Bu tutumda olmalarını daima öğrencilerime söylüyorum; katiyen araştırmalarınıza milliyetçilik, hissiyat, hamaset karıştırmayın, ancak seçtiğiniz konulara dikkat edin, diyorum. Çünkü bağnaz, çarptırılmış görüş ve iddiaları ancak böyle düzeltmek mümkündür.

— Siz Osmanlı'nın zayıf noktalarını da belirtiyorsunuz, taraflı değil yaklaşımınız, bilimin yanında olduğunuz yazılarınızdan çok açık anlaşılıyor. Öğrencileriniz de bu metodunuzu altını çize çize belirtiyor. Öğrencilerinizden Rhoads Murphy, kitabında asıl tarih analizini sizden öğrendiğini belirtiyor meselâ.

— Seminerlerde de daima bu metoda sadık kaldım. Fakat bu ancak belgeleri bulmak, belgeleri doğru okumak ve doğru analiz etmek suretiyle olabilir.

— Bilmeden doğru anlamak mümkün değil... Hocam, bu arada değişik araştırma sahalarınız var, tarihte zamanlama olarak bir ileri bir geri giderek çalışmışsınız gibi, yanılıyor muyum?

— Benim araştırma alanlarım aşama aşama oldu. Bir müddet Tanzimat üzerinde araştırmalarımı devam ettirdim, ondan sonra Bursa sicillerini keşfettim. 1940-50 arası dönemde Bursa sicilleriyle ilgilendim. 1950'lerde İstanbul'un fethi yaklaştı, o zaman bu sicillerden istifa ettim ve Osmanlı arşivinde İstanbul'a ait defterleri, vesikaları gözden geçirdim. Sistematik olarak Osmanlı belgelerini inceledim. 1954'te (*Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, TTK, Ankara, 1954) kitabım çıktı, bu kitap uzun araştırmaların meyvesidir. Arşiv vesikalarından çıkarak önemli bir keşifte bulundum.

— *Neydi bu?*
— İstanbul'un muhasarasında Fatih'in ordusunda pek çok Hıristiyan asker vardı. Daha önce anlattım. Osmanlılar Rumeli'yi fethettikleri zaman yerli aristokrasiyi kendi timar rejimlerine aldılar, dinlerini değiştirme şartı koymadan... O defterlerin incelenmesinden bu önemli durumu öğrendik. Fuad Köprülü armağan kitabında da çıktı ("15. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, 204-248). Prof. Nedim Filipovic hemen Sırpça'ya çevirip yayımladı (*Prilozi*, 3-4 1952-1953, 23-54). Böylece Osmanlıların Balkan memleketlerinde yerleşmesinin tarihiyle ilgili yepyeni bir ufuk açıldı. Eski görüş şuydu: Türkler, Türk sipahiler geldiler ve bütün eski aristokrasiyi bertaraf ettiler, bu sipahilerin hepsi Türk'tü. Bu vesikalarla ortaya çıktı ki Osmanlılar yerli aristokrasiyi, karşı olmayanları kendi timar sistemi içine almış. Şehzade lalaları bile var meselâ. Bu timarları verirken din değiştirme şartı da koşulmuyor. II. Murad devrine ait yayımladığım Arvanid Defteri'nde timarlıların yüzde otuzu Hıristiyan. Bu yayın, tarihçiler arasında yankı yaptı. Balkan tarihi üzerindeki görüşleri kökünden değiştirdi. Aynı konuda bugüne kadar topladığım malzeme hâlâ duruyor; hepsini işleyemedim.

— *Tarihçiliğinizin ilk döneminden itibaren sosyal meselelere yoğunlaştınız, doktora teziniz de bunun işaretiydi.*

— Türkiye'de, 1930'lardaki büyük ekonomik krizden sonra sosyal meseleler öne çıkmıştı. Barkan, Strasbourg'dan dönmüş, köylünün tarihte toprak meseleleri ve sosyal şartları üzerine makaleler yazıyor. Ben de *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* kitabımda bu konuları incelemiştim. Osmanlı imparatorluğu'nda köylü, köylünün yaşam şartları, sosyal meseleler üzerinde yoğunlaşmaya başladım. Toprak meselesi, Atatürk'ün ilgilendiği bir ana mesele; büyük ağaların topraklarını, çiftliklerini devletleştirip köylüye dağıtalım, deniyor. O zaman sosyalist düşünceler yaygın; Şevket Suraiya, İsmail Hüsrev vb. ile bir *kadro hareketi* var, Karl Marx literatürü, *Tan* gazetesiyle Serteller ile o devirde bir sosyalist akım vardı. Toprak ve köylü meselesi gündemde olduğu için Barkan bu konu üzerinde yoğunlaştı ve arşive giderek, vesikalara dayanarak yeni görüşler ortaya attı.

— *Eskiden nasıldı sorusunu sorarak...*
— Meselâ İsmail Hüsrev tamamen Marksist bir görüşle, vesikalara gitmeden Türk toprak ve köylü meselelerinden bahsediyor... Barkan'ın ilk yazıları "Balkan memleketlerinde toprak reformları"dır, sonra arşivde tahrir defterlerinden toprak rejimini, mirî arazi sistemini incelemeye başladı (Osmanlıca'sı çok iyidir). Osmanlı devletindeki bu mirî arazi sisteminde, tarım toprakları tamamen devletleştirilmiştir ve çiftçi aileleri arasında aile emeğine dayanan işletme birimleri rejimi temel rejimdir; toprak devletin ama her aileye belli miktarda arazi verilmiş... Tamamen Atatürk'ün düşündüğü, büyük çiftlikleri alıp köylüye dağıtmak fikri ile Osmanlı rejimi örtüşüyor. Bu akımın, Barkan'ın, üzerimde çok güçlü etkisi oldu. Yeni bir aşama başladı çalışmalarımda... Aslında doktora tezimde, dediğiniz gibi bu konularla ilgilenmiştim. Yıllar sonra, 1994'te çıkan *Sosyal Ekonomik Tarih* kitabım bu çalışmaların son ürünüdür. Barkan, vesikaları çok iyi okuyabiliyor, İÜ'nde felsefe tahsili görmüş, Strasbourg'da tahsiline devam etmiş. Büyük tarihçi Marc Bloch, onun bulunduğu üniversitede. Osmanlı tahrir defterleri mirî toprak sisteminin temel

vesikalarıdır. Osmanlılar bir memleketi fethettikleri zaman hemen bir tahrir yaparlar, vergi kaynaklarını tespit etmek için. Her köydeki köylü aile kaydedilir, köyün gelirleri *defter-i mufassal*'da bütün teferruatıyla belirlenir, sonra devlet bu gelir kaynaklarını sipahiler arasında timar olarak taksim eder; onun için ikinci bir defter, *defter-i icmal* yapılır; böyle binlerce defter vardır. Osmanlı'nın fethettiği her memleketle ilgili böyle 300-500 sayfalık bir istatistik defteri vardır. Bu muazzam materyal tarihçileri büyülüyor. 16. yüzyılda bu defter sistemi çok gelişmiş olup Osmanlı rejiminin temel taşını oluşturmuştur...

— *Osmanlı bu sistemi kendi mi yaratmış hocam?*
— Bu Doğu'dan ve Bizans'tan gelen bir sistem, Osmanlılar fethettikleri zaman vaktiyle Bizans, yani Doğu Roma İmparatorluğu idaresindeki Balkanlar'da bu sistemi buldular ve değiştirmeden devam ettiler. Bu sistem menşede Mezopotamya'da iki öküzün çektiği sabanla tarım sisteminin devamından başka bir şey değil, yani bugünkü traktör gibi, o zaman bu zirai prodüksiyon sisteminin temeli çift öküzdür... Bu sisteme çift-hane sistemi diyorum. Fransa, İtalya, İspanya, Anadolu ve Rusya'da bu çift-hane sistemi hâkimdi.

— *Siz söylemeseniz de bu terimi siz buldunuz ve çift-hane sisteminin Osmanlı'da da devam ettiğini tarih bilimine kazandırdınız. Sizi sıkmazsa bu sistemi bizim gibi bilmeyenlere biraz açabilir misiniz?*
— İki öküzün bir yılda işleyebildiği arazi birimine *çift* veya *çiftlik* diyoruz, Osmanlı'da bu 50-150 dönüm arasındadır ve mutlaka iki öküzünün olması lâzım. Bu sistem kadim Mezopotamya'dan geliyor. Stalin zamanında bir Rus ekonomist, Chayanov, bunun, zirai üretimin en önemli ve en ileri sistemi olduğunu ispat etti. Stalin büyük kolhozlar, çiftlikler yapmak istediği zaman bu adamı idam etti, çünkü küçük birimlerin daha verimli olduğunu ispat etmişti. Ben bunun ta Roma devrinden beri, tüm subtropical bölgede, özellikle Osmanlı

İmparatorluğu'nda tarımsal üretim sisteminin temeli olduğunu göstermeye çalıştım. Güneyde, Mısır'da, Irak'ta nehir sularının kanallarla kullanılması sistemine dayanan tamamen başka bir sistem var; kanal sistemi dolayısıyla hükümdara bağımlı büyük tarımsal işletme hâkim. Çift öküz ve aile emeğine bağlı tarımsal işletmeye çift-hane sistemi diyoruz. Barkan bunu göremedi. Barkan, bu defterler üzerinde çalışıyor, mirî arazi sistemini güzel tarif ediyor, fakat çift-hane sistemi henüz ortada değil, oradan nüfus konusuna, Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus araştırmalarına başladı. 1950'lerde Braudel'le tanıştı. Braudel de Akdeniz'de nüfus meselesi üzerinde duruyor, Barkan'ı en önemli iş arkadaşı olarak benimsiyor. Fernand Braudel ile arasındaki bu ilişki Türkiye'ye *Annales School* tarihçiliğini sokuyor.

— *Siz genç bir tarihçisiniz o zaman.*
— Evet. Barkan, Annales Mektebi metotlarını benimseyerek araştırmalarında yeni bir doğrultuya girdi; işçi, para, ücret, enflasyon... Ben de sosyal ekonomik meseleler üzerinde çalışıyorum, Barkan ile paralel... Barkan'ın görmediği önemli bir keşif, çift-hane sistemidir (bkz. *An Economic and Social History*, 1994, 143-154).

— *Şehir tarihçiliğiniz nasıl başladı?*
— Osmanlı şehirciliği şöyle başladı. Leiden'da çıkan *Encyclopaedia of Islam*'ın 2. baskısıyla Osmanlı'yla ilgili maddelerin yazılmasını benden istediler. Diyebilirim ki, araştırma sahalarımı bu ansiklopedi tayin etti.

— *Sizden makale istiyorlar, siz araştırıyorsunuz böylece...*
— Evet. Meselâ İstanbul tarihini yaz, dediler. İstanbul tarihi çok câzip bir konu, bir sene geceli gündüzlü İstanbul tarihiyle ilgili kaynaklardan notlar alıyorum, arşivlerde çalışıyorum, böylece İstanbul tarihçisi oldum.

— *Zaten o zamanlar Fatih'ten ötürü İstanbul'un bir kısmı ve*

dönemi hakkında bilginiz var.
— Tabii; bu İstanbul maddesi hâlâ önemini saklıyor. Uzun bir makale yazdım, Diyanet Vakfı'nın *İslâm Ansiklopedisi*'nde de bunu tercüme ettiler. Böylece şehir tarihçiliğine yöneldim. Zaten Bursa sicillerini araştırırken Bursa'nın çok önemli bir ipek sanayii merkezi olduğunu görmüş, Bursa tarihiyle ilgilenmiştim. O zaman ipekçilik yok Bursa'da, İran ipeği var; İran'ın kuzey vilayetlerindeki Mazenderan, Şirvan, Gilan'daki ipek makbul; yılda 5-6 kervan bu ipeği getiriyor Bursa'ya, oradan dünyaya yayılıyor. Bursa tarihi üzerinde sicillerle tanıştığım için bu ticaret üzerinde yoğunlaşabildim.

— *İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul Enstitüsü gibi bir oluşumun yaratılması gerekmiyor mu sizce, hatta Boğaziçi Araştırma Enstitüsü?..*
— İstanbul'da Fatih ve Fetih Enstitüsü diye bir kuruluş vardır, Ekrem Hakkı Ayverdi kurdu, Çemberlitaş'ta bir medresedir. İstanbul tarihi üzerinde bizim de bir girişimimiz var. Prof. Nurhan Atasoy ile kurduğumuz projeye bağlı olarak enstitü kurulabilir; kaynak olmadan verimli bir araştırma merkezi kuramazsınız.

— *İstanbul Kitaplığı var ama, kastettiğim ve düşlediğim; sapasağlam duracak, kaynakların biriktiği, yeni yayınlar yapan, İstanbul'u tanıtan uluslararası başvuru merkezi olacak bir yer...*
— İstanbul bugün bir dünya şehri oldu, son 10-15 sene içinde değişti. Balkanlar'dan insanlar Avrupa'ya değil, artık İstanbul'a geliyor. Bu şehrin önemine uygun olarak bir İstanbul enstitüsü lâzım. Belediyenin vazifesi bu. Birtakım insanlar var ki, kaynaklara giremedikleri için düşlerinde sadece Bizans'ı görürler, Bizans'ı öne alan, Hıristiyan literatürüne ve seyyahlara bağlı kozmopolit bir İstanbul var. İstanbul'un Osmanlı-Türk karakterini, halihazır gerçek yapısını tahrif ediyorlar.

— Boğaziçi'ni de kapsasa meselâ. Hatta belki Boğaziçi Enstitüsü diye ayrılsa...
— Hakikâten İstanbul'u fark etmiyoruz... Görmüyoruz neler yapılabileceğini...

— Bir de sanki bir Bizans modası var, Bizans elbette var ama Osmanlı dönemi dediğinizde "milliyetçilik"le suçlanıyorsunuz, bu dönem ilginç bir şekilde görülmemeye çalışılıyor... Kendi geçmişinizi, kültürel genlerinizle taşıdıklarınızı yok sayıyorsunuz...
— Şimdi bu bir moda gibi; İstanbul Hıristiyan'dır, Bizans'tır demek... Bununla kime hizmet ettiklerini de bilmiyorlar.

— Bilinçsizlikten mi acaba?
— Bugün kendini Türk hissetmeyen, azınlık sayan kozmopolit aydınlar ortaya çıktı. Cumhuriyet'in mantıklı olarak bir millî politikası vardı. Atatürk'ün bütün ideali bir cemaat imparatorluğundan, bölünmüşlüğünden, bütünleşmiş bir Türk milleti, Türk devleti yaratmaktı. Milli devlet ancak bununla var olabilirdi. Öteki etnik ayrılıkları tamamıyla göz ardı ederek, Türkçe esastır, Türk tarihi esastır, Türklük esastır deniyor, bu ideali benimseyen bir nesil yetiştirilmek isteniyordu... Böyle bir siyaset Atatürk zamanında zarurîydi, çünkü Türk halkı cemaat hayatı yaşıyordu, Türklüğünün farkında değildi. Atatürk'ün kurduğu devlet Türk milliyetçiliği prensibine dayanıyor. Bu prensibin hükmü geçti, deniyor. Atatürk'ün millî üniter devlet ideolojisine sıkı sıkı bağlı olan başlıca kurum bugün TSK'dir. Şimdi TSK şunu düşünüyor; eğer biz Atatürk'ün ideolojisine, millî devlet ideolojisine sırtımızı çevirirsek Türkiye parçalanır; Yugoslavya'nın başına gelen ortada. Orada ilkin Tito zamanında özerk yerel hükûmetler kuruldu. Sonra her biri bağımsız oldu. Küreselleşme, millî devlet fikrinin zayıflaması neticesinde ne oluyor? İslâmiyet öne çıkıyor. Ne oluyor? Etnik bilinçlenme ve ayrılma eğilimi ortaya çıkıyor.

— Zor ve karışık işler, zekâ ve incelikli bir politikaya ihtiyacımız var.

— Tabii. Bu vatanda yaşayan insanlar için ortak birlik bilinci, bir uzlaşma zemini lâzım, evet, millî devletin kuruluş devrinde cemaatleri bir millet haline getirmek için belli bir politika zarurîydi, ama bugün meselâ siz kendi kültürünüzü, kendi dilinizi konuşun, ama Türk devletine bağlı kalın, onu destekleyin, deniyor. ABD'de İskandinavlar var, kendi mektepleri, kültür cemiyetleri var. Mademki bir uyanma, bilinçlenme var, buna uygun bir devlet politikası güdeceksiniz. İdeolojileri yumuşatacak bir uzlaşma yoluna gideceksiniz. Bir TC var, bunun içinde 25 kadar etnik grup sayılmış, bu vatanın nimetlerini birlikte paylaşıyoruz. ABD'de 80 türlü etnik grup var, ama anayasanın garantisi altında, herkes haklarına sahip ve birlikte yaşama iradesini benimsemiş. Bu devirde bizim müdafaa edeceğimiz şey, devlet bütünlüğü içinde demokrasi ve insan hakları ideolojisidir; bunun en güçlü desteği de refah devletini yaratmaktır.

— Aklınızda kalan, sizi etkileyen konferanslardan devam edelim...

— 1983'te Washington'da Virginia Üniversitesi'nde bir konferansa gitmişim; oradaki bildirim "Slaves and the Freemen in the Ottoman Society"...

— Osmanlı toplumunda köleler ve özgür insanlar... Anlatsanız ne kadar iyi olur ama kitap birkaç cilde çıkacak.

— Evet (gülüyor). 1983'te yine Social Science History Association'un davetiyle bir konferans vermişim (belgelerine bakıyor). 1984'te Suudi Arabistan'a bir konferansa davet edildim, bu konferans, "Conference and The History of the King Abdülaziz." Abdülaziz, Suudi Arabistan krallığını kuran adamdır. Temmuz ayında düzenlenmiş bu konferans.

— Kavurucu sıcakta Suudi Arabistan'dasınız. Ne anlattığınızı hatırlıyor musunuz?

Suudi Arabistan ziyareti.

— Bu konferansta Abdülaziz'in Osmanlı devrindeki tarihini arşiv vesikalarına göre inceledim. Abdülaziz, Suudiler için büyük bir hükümdar, devlet kurucusu; Arabistan'ın göbeğindeki bir kabilenin başı, Osmanlı'ya isyanla bağnaz bir dinî hareketi benimsemiş, Vahhabilikle birleşmiş.

— *İslâm'ı oldukça farklı yorumlayan bir hareketle...*
— *Tawhîd* kelimesiyle özetlenen bu hareket İslâm'da püritanizm hareketidir... İslâm'a sonradan eklenmiş, ana kaynaklara, Kur'an ve hadislere karşı 20-30 bid'at tespit etmişler; meselâ mezar taşı koymanın *şirk*, puta tapma olduğunu düşünüp mezar taşlarını ortadan kaldırırlar... Meselâ türbelere gidip ölüden şefaat beklemek bid'attır, bunlar İslâm'a aykırı hareketlerdir... Bugün Hizbullah kısmen buna bağlanır, biz onların gözünde kâfiriz, çünkü İslâm'a aykırı birçok âdetimiz var. Hatta onlara göre, aktif cihad, katletmek bile vaciptir. Vahhabilik, çok bağnaz bir İslâm'dır. Bugün Al-Kaide, *Al Tawhîd wa'l-Cihâd* sloganını benimsemiştir.

— Hocam Vahhabiliği kim çıkardı?

— Muhammed Abdul Wahhâb, aslında 14. yüzyılda yaşamış çok mutaassıp bir âlim olan Taymiyya'yi izler. Suudiler, Orta Arabistan'da bir kabile ve bu tevhid hareketini benimseyerek Osmanlı'ya isyan ettiler. Hatta Medine, Mekkeyi zaptettiler. Orada bid'at saydıkları mezarlıkları yıktılar, yaktılar ve bu suretle bir siyasî hareket başlattılar. Suudi hanedanı böyle ortaya çıktı. Vahhabizm, Arap Yarımadası'ndan Kuzey Afrika'ya, İran'a yayıldı. Bugün Humeynizm, aşağı yukarı bu Vahhabizm'in Şi'î şeklidir. Bütün aşırı İslâmî tarikatlar, hareketler bugün Vahhabizm'e bağlanır. Vahhabi püritanizminin uygulandığı yegâne memleket Suudi Arabistan'dır. Kur'an'da recm var, meselâ doğru yoldan sapan bir kadını taşlayarak öldürme... Diyorlar ki Hz. Muhammed'in telkin ettiği İslâm budur.

— Oysa o dönemde bile bu uygulama yok benim bildiğim...

— Bakın Osmanlı devrinde kanunnamelerde, hırsızın eli kesileceği yerde ceza paraya çevrilmiştir. Bugün Suudi Arabistan'daki Vahhabizm, İran'dan, Afganistan'dan Fas'a kadar bütün İslâm dünyasında taraftar bulan, köktenci hareketlerin kaynağıdır. İbn Suud'a ait vesikalar arşivimizdedir...

— Kralları İbn Suud değil mi?

—Evet. Muhammed İbn Suud'u aslında Osmanlılar, Abdülhamid zamanında kaymakam tayin etmişler; unvanı vali, sancakbeyi bile değil, bir kaymakam... (Gülüyor.) Ondan önce baba İbn Suud'un ilk ortaya çıkışı 1750'lerde... Osmanlı devletine isyan etti, Osmanlıları kâfir ilân ediyor; kendilerince bid'atlar icat etmiş ve uygulamakta olan Osmanlı rejimine karşı cephe aldılar. Buna karşı Osmanlı padişahı, Mısır valisi Mehmed Ali'yi bu hareketi bastırması için görevlendirdi. 1812'de İbrahim Paşa, isyanı bastırdı. Sonra Mehmed Ali ile Osmanlı sultanı arasında 1832-1839 arasında kavgalar başladı. Yani İslâmî tasfiye, püritanizm, niteliği bakımından Vahhabizm'e yakındır. Afganistan'daki

Taliban rejimi aynı şey... Ben asi Abdülaziz'in kaymakam olduğunu, isyan ettiğini, sonra bu isyanı bastırmak için Bağdat paşasının yardıma gönderildiğini anlatınca, Suudilerin çok canı sıkıldı.

— *Onlar yüceltmiş ve hayatı hakkında hikâye mi yazmışlar?*
— Tabii... Büyük padişah, devlet kurmuş diyorlar. Ben orada *persona non grata* oldum... (Gülüyor.)

— *İstenmeyen adam oldunuz birden...*
— Hâkikat... Arşiv vesikalarına göre gerçek tarih anlatıyorum, fakat itiraf edeyim, çok nazik ve misafirperverdiler. Lüks otellerde kalıyoruz, Suudi zenginlik ve lüksü göz kamaştırır.

— *İslâm'a püriten yaklaşım getiriyorlar ama Hz. Muhammed'in dönemini bilseler, kendilerinin çok sevdiği lükse ne kadar karşı olduğunu anlarlar...*
— Bu arada, Müslüman profesörler olarak gelmişken bir *umra* yapalım –hac mevsimi değildi– dedik. Tabii kralın himayesindeyiz, umre muhteşem bir törene dönüştü. Mekke ve Medine'nin etrafındaki geniş bölge haremdir; yabancı, gayrı müslim oraya giremez ve oraya girerken bütün elbiselerinizi bırakır, ehrama girer, beyaz giysilere sarınırsınız. Soğuktu, çöl gece soğuk oluyor... Dondum orada... Elbiselerimizi koyacak torbalar verdiler bize. Mekke'de haccın gereklerini yerine getirmek için hazırlıklı değildik. Her aşamada birtakım dualar okumanız gerekiyor. Duaları bilmiyorum, hazırlanmadım. Ne yaptım? Pakistanlı bir arkadaş vardı, o dua okurken yanından ayrılmadım. Tavafta, önüme çocuklu, Pakistanlı bir kadın düşüyor, kadın erkek tavaf ediyoruz. Orada, bu dünya kayıtlarından kurtulmuş olarak, uhrevi bir hayatın içine giriyorsunuz. İnsanların beraber bir sel gibi akması... Uhrevi bir şey hakikâten. Sonra Arafat'ta Hazreti Peygamber'in son veda hutbesinin okunduğu yere geldik, o zamana kadar fazla heyecanlanmamıştım... Orada peygamberin hutbeyi okudu-

ğu tepeye bakarken peygamber canlandı gözümde ve son derece heyecanlandım... Hutbe de çok tesirlidir, insanlığa veda eder, ilâhi öğütlerde bulunur... Tesadüflere, kadere bakın, beni Chicago'dan alıyor, Suudi Arabistan'a, İslâm'ın kalbine götürüyor.

— *Bir Pakistanlı ile beraber dua okuyarak dolaşıyor ve peygamberin veda hutbesini okuduğu tepeye bakıp heyecanlanıyorsunuz...*
— Beni etkileyen başka bir şey Riyad'daki büyük üniversite inşaatıydı, Koreliler almıştı o işi, arı gibi çalışıyorlardı. Kâbe'nin etrafında duvarlar ve revaklarla çevrili büyük bir avlu var... Akşamları güneş battıktan sonra o revakların altında Araplar, Pakistanlılar yatıyor... Namaz kılınıyor... Yatsı namazında o kalabalık içinde olunca, kitle psikolojisiyle insan kendisini kaybediyor. Hz. Muhammed, Tanrı'nın ilhamıyla insanı, sosyal hayatı çok iyi anlayan bir peygamber. Biliyorsunuz, Cuma namazına her Müslüman'ın gitmesi lâzım... Yani cemaat halinde olduğunuz zaman bu uhrevi toplum ruhuna kendinizi bırakıyorsunuz, kendinizi unutuyorsunuz, cemaate mal oluyorsunuz. Namazda benim yanımda iriyarı bir adam oturuyordu; dev gibi... Namazı selâmlaşmada başınızı iki yana dönüp bitiriyorsunuz ya, yanımdaki dev adamla yüz yüze geldik. Sonra otele döndüğüm zaman baktım o dev adam merdivenlerden iniyor (gülüyor). Meğer Türkistanlıymış, ta Türkistan'dan gelmiş hac için. Böyle tesadüfler de oluyor hacda...

— *Sizi çok etkiledi yani...*
— Çok etkiledi, dediğim gibi herkesi etkiler. İslâm dininin büyüklüğü, birleştiriciliğini insan orada hissediyor... Kendi hodkam, bencil, küçük duygularınızı unutuyorsunuz. İnsanlığa, Tanrı'ya yöneliyorsunuz.

— *Kaç gün kaldınız, başka kentleri de gezdiniz mi?*
— Epey kaldım, sonra Cidde'ye gittim; Cidde çok sıcak, ru-

tubetli bir yer. Portekizliler 1516-17'de Kızıldeniz'e girdiler ve her sene sefer yapıp Kızıldeniz'e hâkim olmaya çalıştılar; Ortadoğu-Hindistan ticaret ve hac yolunu kırmak için... (Sesi titriyor.) Memlûk sultanının donanması yok, Osmanlı padişahından yardım istedi. Bizimkiler kaptan, uzman gönderip Süveyş'te bir donanma yaptı ve başına Selman Reis'i gönderdi. Selman Reis, bir Osmanlı kaptanı olarak Cidde'nin, Mekke ve Medine'nin, müdafaasını üzerine aldı. Büyük bir Portekiz donanması toplarıyla Cidde'nin önüne geldi; Portekizliler, Medine'yi alıp, Hz. Muhammed'in kemiklerini çıkarıp Kudüs'teki İsa'nın mezarıyla değişmek gibi korkunç bir plânla gelmişlerdi. Cidde'ye donanmaları geldiğinde Mekke Şerif'i dağlara kaçmak için hazırlık yapıyordu. Selman Reis, Cidde'yi müdafaa ediyor; ateşli silâhları ve toplarıyla... Kızıldeniz'in kuzeyi, altı kayalıktır... Portekiz donanması perişan halde geri döndü. Cidde'de Selman Reis olmasaydı, Portekizliler kuşkusuz Medine'ye girecekti.

— *Araplar hiç direnmedi mi?*
— Araplar hiç mukavemet etmedi, çünkü Portekiz'in ateşli silâhlarla saldırısı karşısında perişan olacaklarını biliyorlar; Basra'da da öyle. Basra emirleri, güneydeki o Şi'î şeyhler, Anadolu'dan tüfekli Türk askerlerini davet ediyorlar.

— *Ne zaman?*
— Sultan Süleyman'ın 1534'teki fethinden çok önce... 1520'lerde... Portekiz Basra Körfezi'ne girmiş, Basra'ya hücum ediyor. Arap dünyası Sultan Selim geldiğinde kollarını açarak Osmanlıları karşıladı. Biliyorlardı ki Hıristiyan dünyasının saldırılarına karşı İslâm'ı koruyabilecek yegâne Müslüman devlet Osmanlılar... Hiç isyan olmadı. Kahire'de bazı yeniçerilerin uygunsuz hareketleri yüzünden mukavemet oldu ama geniş değildi. Bakın, bugün Irak'ta nasıl karşı geliyorlar istilâya karşı. Osmanlı bununla karşılaşmadı, çünkü İslâm dünyasının koruyucusuydu. Selim'in unvanı Hâdimül Haremeyni'ş-Şerîfeyn, yani Mekke ve Medine'nin hiz-

metkârı, koruyucusu... Hilâfet unvanını çok sonradan aldı, padişahlar. Mektep kitaplarına yanlış giren bilgilerdendir. Selim hilâfeti almadı, merasimle camide Abbasi halifesinden devr almış, filân, hepsi masal, hepsi hurafe (gülüyor). Asıl Kanunî Süleyman, bütün İslâm dünyasının koruyucusu sıfatını aldı. Halife min Kureyş (Halife Peygamberin kabilesi Kureyş'tendir) diye bir hadis vardır; halife mutlaka Kureyş kabilesinden olacaktır. Hâkiki Müslüman olarak Osmanlılar, bu hadisi çiğneyemezlerdi, gazi sultanlar olarak hilâfete başka şekil verdiler; "bütün İslâm dünyasının koruyucusu" sıfatını benimsediler. Süleyman, *Halîfe-yi Rûy-i Zemîn* sıfatından bunu anlıyordu. Mekke ve Medine'nin koruyucusu, hac yollarını açıcı... Bu sıfatla İslâm dünyasında üstünlük kazandılar.

— *Çok ilginç... Hocam Suudi Arabistan dışında başka Müslüman ülkelere, meselâ İran'a da gittiniz mi?*
— Türkiye'nin, Türklerin Ortaçağ'dan beri büyük etkisi ve nüfuzu vardır İran'da. Benim oraya ilk gidişim 1970'lerde... İran'a ilk gidişim şöyle... Regional Cooperation Development (RCD); Pakistan, Irak ve Türkiye arasında kültür ilişkisi sağlamak için kurulmuştur. Kültür konvansiyonu imzalamak üzere davet edildik, İran edebiyatı mütahassısı rahmetli Ali Nihat Tarman vardı aramızda. İslâm dünyasında birbirine yakın, İslâm dinini tasavvufla kaynaştırmış memleketler Pakistan, İran ve Türkiye'dir. Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya İran koridorundan geçerek gelmişlerdir. İran'ı görmeden Anadolu'yu anlayamazsınız; Selçuklu Sultanlığı da İran'da kurulmuştur. Edebiyatımız, genel kültürümüz, mimarimiz İran'sız anlaşılamaz. Arap dünyasıyla ilişki kuruyoruz, İran'la da sıkı ilişki kurmamız gerekir.

— *Sonra da mı gittiniz?*
— İkinci gidişim; Türkiye ve İran'da modernizasyon tarihi üzerine bir konferans teklif ettiler. New York'taki *Social Sciences Research Council* organize etmişti. Chicago Üniversi-

tesi'nden bir grup İran'a gittik. Rıza Şah Pehlevi dönemi... Hazar Denizi'nin kıyısında, Kuzey İran'da, Sari şehrinde toplandık. Nefis bir yer; Hazar Denizi ile dağlık bölge arasında kalan bölge yeşillik cenneti... Şirvan, Mazendevar, Gilan, Taberistan. Konferansta Prof. Engin Akarlı, California Üniversitesi'nden ünlü İranist Prof. Keddie vardı. Tahran'dan Sari'ye külüstür bir uçakla uçtuk, uçtuk ama nasıl... yüreğimiz ağzımızda.

İran'a üçüncü kez Şah düşmeden altı ay önce gittim.

— *İlginç izlenimleriniz vardır o zaman. Bu defa hangi şehire?*
— İlkin Tebriz'e gittim. Şah, oradaki Türkleri İranlılaştırmak için özel bir politika uygulamaya çalışıyordu. Bir kere Türkçe'yi yasaklamıştı. Sonra mekteplerde şöyle bir teori üretmişler; siz aslında İranlıydınız, Türkler geldi, Türkleştiniz, aslında İranlısınız. Tebriz'e gittiğim zaman yalnız halk değil, memurlar da Türkçe konuşuyordu. Biliyorsunuz, Azerbaycan ikiye bölünmüştür; Rus Azerbaycan'ı, İran Azerbaycan'ı. Bu iki Azerbaycan birleşmek ister, aralarında kültürce hiçbir ayrılık yoktur. Fakat Rus istilâsı onları ikiye ayırmıştır. Tebriz'den Meraga Gölü'ne kadar taksiyle bir gezi yaptım. Bölge halkı, Doğu Anadolu Türkü gibi Azeri Türkçe'si konuşuyor... Gölün güneyinde Kürtler başlıyor, Kürtçe konuşuluyor.

— *Azeri Türkçe'sini anlayabiliyor muydunuz?*
— Tabii, Azeri Türkçesi 11. yüzyılda tıpkı Anadolu lehçesiydi. İran idaresinde yüzyıllarca Farsça'dan çok şey almıştır, onun için farklı. Tahran'da gezerken kulaklarıma inanamadım, bizim Sanat Güneşi Zeki Müren'in kasetlerini çalıyorlar (gülüyor), yolda onun şarkılarıyla geziyorsunuz. Dediklerine göre Tahran'ın yarısı Azeri'dir, birçoğu zengin işadamıdır. İranlılar hiç sevmezler Azerileri, onlara hakaret yağdırırlar. İran'da 15-20 milyon Türk olduğu söylenir bugün... Ayetullahların merkezi Kum'a gittim sonra, orada çok önemli sanat eserleri var, türbeleri göreyim diye cebimdeki haritayı çıkarır-

ken bütün parayı düşürmüşüm, haberim yok. Şoföre, gezip bir saat sonra geleceğim, dedim ve sonra fark ettim ki parayı takside düşürmüşüm. Şoför inkâr etti, "Yok, görmedim," dedi. (Gülüyor) On parasız kaldım.

— *Şoföre nasıl para verdiniz?*
— O zaten alacağını fazlasıyla tahsil etmiş. Adnan Erzi dostum bir araştırma için Tahran'da idi, onun evinde kaldım. Yıllar sonra Erzi alkolden öldü zavallı.

— *Konu açılmışken Adnan Erzi'den bahsedelim biraz. Sizin aranız açılmıştı, 27 Mayıs döneminde...*
— Evet. Evvelce anlattım, DTCF'nde doçentti ben oradayken. Adnan Erzi İÜ'nden mezun, babası galiba Sultan Ahmet Camii müezziniydi yahut orada dinî bir vazifesi vardı. Babasından bir miktar Arapça, Farsça öğrenmiş, İsmail Uzunçarşılı'ya yardım ederdi; yazmalara bakar, onun için notlar alırdı, bunun karşılığında da TTK'ndan bir maaş bağlanmıştı kendisine. Yani İslâm kültürü ve dilleri üzerinde babadan gelme bir sermayesi vardı. Onu DTCF'nde evvelâ kütüphane müdürü yaptılar; sonra Yeniçağ Bölüm Başkanı Bekir Sıtkı Baykal, onu asistan olarak yanma aldı, sonra da doçent yaptı.

— *Doçent yaptı derken katkı ile mi oldu, yeterli değil miydi?*
— Yok, hak etti. Onun Yazıcızade Ali, Selçuklu ve beylikler tarihi kaynakları üzerinde araştırmaları ve keşifleri önemlidir, hâlâ basılmamıştır... Sonra İbni Bibi'nin metninin basılmasında büyük hizmeti oldu, yetenekli bir uzmandı. Erzi, 1960'ta Milli Komite'nin jurnalcısı durumuna geldi, ben profesördüm; hanım doçentliğini veriyordu. Komite hanımı 147'ler arasına koydu. Sonra Adnan'ı bakan yaptılar. Bakan olarak emniyetle yakın ilişkileri vardı; polisleri hizmetine aldı, bir ara insanları polisle tehdit ederdi. 27 Mayıs komitesi dağıldıktan sonra da bu davranışlara devam etti. Adnan, değişik bir insandı. Bakan olduktan sonra şahsiyeti değişti, her şeyi yaparım havasına girdi. Bir aralık kumarhane açtı, Mercedes arabalar aldı,

sonra iflas etti. Sonra kitap ticareti yaptığını söylediler. Yazık ki alkolikti, çekmecesinde daima viski olurdu (gülüyor).

— İlginç bir bilim adamıymış...
— Bilim adamlığı pek kalmadı. İlk gençliğinde yaptığı buluşlarla kaldı. Bir de Farsça'sı iyi olduğu için piyasada isim yapmış insanların cehaletini yüzlerine vururdu (gülüyor), meselâ bir toplantıdasınız, bir profesör olarak bir tarihî yazma üzerine konuşuyorsunuz... Birden bire atılır, "Siz şu şu yazmayı gördünüz mü?" der, aslında öyle bir şey yok. Birdenbire şaşırırsınız, görmediniz tabii, olmayan bir şeyi göremezsiniz. Allah taksiratını affetsin. Kumara düşkün olarak hayata veda etti. Kütüphaneci, Ümit hanımla evlendi, iki kızı oldu.

— Konu değiştirelim... İslâm, Arap dünyasına girmişken Türk-Arap İlişkilerini İnceleme Vakfı kurucu üyeliğinizi sormak istiyorum. Nasıl oldu bu?
— Dışişleri bakanlığı İslâm dünyasıyla bir ilişki kurmak için bir araştırma merkezinin kurulmasına karar verdi ve bu görevi o zaman hem büyükelçi hem de tarihçi olan İsmail Soysal'a havale etti, o da beni davet etti. Sonra bu merkeze Bal-

IRCICA'daki bir konferansta Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu ile birlikte.

kan tetkikleri katıldı. İsmail Bey'in TTK'nda Fransız-Türk münasebetleri üzerine önemli bir kitabı vardır. İsmail Bey, Dışişleri arşivini teşkilâtlandırmaya çalıştı; büyükelçilerden böyle kıymetli insanlar çıkıyor. Arap dünyası ile ilişkimiz çok önemlidir, Arap dünyası bizi hakkıyla benimsemez, Hatay'ı daima Arap dünyasının parçası sayarlar, laik devlet sistemiyle Türkiye onların nazarında adeta geleneksel İslâm'a karşı görülür... Öbür taraftan da İslâm Konferansı'na üyeyiz, Prof. E. İhsanoğlu'nun İslâm Konferansı'nın genel sekreteri seçilmesinin bu ilişkilerde bir dönüm noktası olması beklenir. Evvelce de işaret ettim, şu bir gerçektir ki, her Arap her şeyden önce Arap milliyetçisidir, bunu gereğince taktir edemiyoruz. Biliyorsunuz, Arap dünyası ile yakın kültür ve tarih ilişkileri için bir kültür merkezi var: Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun kurduğu IRCICA dediğimiz merkez.

— *International Relations of Islamic Research Center for Islamic History, Art and Culture, Yıldız Sarayı'nın içinde, İslâm dünyasıyla ilgili çok güzel çalışmalar yapıyor.*
— İslâm sanat, tarih tetkikleri yapılır orada. Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun babası, Atatürk zamanında Mısır'a gidip orada Al-Ezher'de profesör olmuş, kıymetli bir İslâm âlimi. Yozgatlıdır. Ekmeleddin de orada üniversite bitirmiş; Arapça'sı mükemmel, İngilizce'si var. IRCICA'yı birtakım baskılara rağmen yürüttü; bir aralık Suudi Arabistan ile işbirliği yapıyor diye basında hücumlar oldu. IRCICA, DP zamanında kuruldu; İhsanoğlu, Prof. Emin Bilgiç'in damadıdır.

— *DP zamanında kurulduğunu bilmiyordum.*
— DP ricalinin himayesiyle kuruldu. Ekmeleddin, ilim tarihi üzerinde ihtisas sahibi... İÜ'nde ilk Bilim Tarihi kürsüsünü kurdu ve bugün uluslararası dünya bilim tarihi merkezinin başına seçilmiştir. Ekmeleddin, Türkiye'yi kültür temelinde İslâm dünyasıyla bir araya getiriyor. Kendisi, köktenci İslâm'a yer vermeyen, aydın bir insandır. Bence, IRCICA çok önemli bir görevi yerine getirmektedir, IRCICA'da önemli bir

IRCICA *Çit Kasrı'nda düzenlenen ödül töreninde.*

kütüphane kuruldu, konferans ve ilmî toplantılarla gerçekten önemli bir merkez oldu. Çok taraflı olmak lâzım bu karışık dünyada, İslâm dünyasına sırt çevirmek akılsızlıktır bence.

— *IRCICA'dan 1986 yılında bir ödül aldınız değil mi?*
— Evet, Osmanlı tarihine hizmetlerim dolayısıyla bir ödül verdiler, sağ olsunlar. Ekmeleddin ile yakınlığımız var, *Osmanlı Uygarlığı* kitabında ilim faslını o yazmıştır. Ekmeleddin Bey bana Arapça bir unvan yakıştırmış: *Şeyh ül müverrihîn.*

— *Ne demek hocam?*
— Tarihçilerin başı, en saygın adamı anlamında... Tarikat şeyhi değil tabii (gülüyor). Bana hitap ederken öyle yazar.

— *Çok hoş. Bu arada 80'li yıllarda American Academy of Arts and Sciences'a (Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi) seçildiniz...*
— Evet, 1983'te, emeklilikten üç sene önce bir mektup aldım. Academy'e seçildiniz, tebrik ederiz diye... Tarih Bölü-

mü Başkanı Prof. Akira İriye ile yürüyerek eve dönüyorduk. "Fevkalâde bir şey," diyerek durdu, beni kutladı. Tarih bölümünde 40 kişiydik, o zamana kadar yüksek prestiji olan bu akademiye seçilen yalnızca Prof. William McNeill... Akademiye bütün dünyadan en seçkin âlimleri ince eleyerek seçiyorlar.

— *Çok önemli bir ödül. Siz önemsemediniz mi?*
— Ben önemini bilmiyordum. Bir Türk olarak gurur duymaktayım. Aynı şey 1995'te Bilkent'te iken de oldu. The British Academy'den 1995'te bir mektup aldım. Bu akademiye yabancı üyeler arasında seçilmişim.

— *1986'da emekli oldunuz. Âdet üzere emekli olan profesörlere tören yapılıyor sanırım. Sizin için de yapılmış olmalı. Nasıl bir törendi?*
— Üniversitenin başkanı tanınmış bir rönesans tarihçisi olan Prof. Hanna Grey'di. ABD cumhurbaşkanından bir takdirname almıştı tam o sırada. Emekli olduğumda, President Hanna Grey, çok nazik bir teşekkür ve iyi dilek mektubu gönderdi, tarih bölümü bir ziyafet verdi, karşılıklı nutuklar söylendi. Bu merasim normal, her emekli olan hocaya yapılır, fakat beni ayrılırken en çok duygulandıran öğrencilerimin *farewell*'ı (Allahaısmarladık partisi) oldu. *The roast lamb* (kuzu kızartması partisi) düzenlemişler, güzel bir kutlama oldu.

— *Tuhaf hisler içinde olmalısınız...*
— Tabii, beklenen bir şeydi, pek öyle ağlamadım (gülüyor). Emekli olduktan sonra çalışmalarıma devam ediyorum; Harvard'dan ve Princeton Üniversitesi'nden davet aldım; istesem görevle Amerika'da kalabilirdim. Halen, Princeton Üniversitesi'nin Ortadoğu tetkiklerinden sorumlu konseyin "Advisory Comitee"sinde üyeyim. Harvard'da 1992-93 kışında bir sömestr ders verdim. Kenara çekilme söz konusu değildi. *The roast lamb*'e bir de caz heyeti getirmişlerdi.

— *Partide dans ettiniz mi? Sever misiniz dans etmeyi?*
— Severim dans etmeyi, hatırlamıyorum partide dans edip etmediğimi.

— *Hangi dansları seversiniz?*
— Tango, vals, en kolayı fokstrot, Ça ça ça, hepsini yapmaya çabalarım (gülüyor).

— *Rock'n roll yapar mısınız?*
— İşte rock'n roll, ça ça ça...

— *Ça ça ça, ayrı hocam, rock'n roll daha hızlı, dönüyorsunuz filân...*
— Tabii, halk dansıdır. Eskidir. Benimki tabii uydurma, gördüğüm şeyleri yapıyorum (gülüyor). Gençliğimi ispat etmek için bir gösteri (gülüyor).

— *Gençliğinizde dans eder miydiniz?*
— Gençliğimde hanımla tango, fokstrot yapardık tabii...

2000 yılında Belgrad Üniversitesi'ndeki bir törende Dr. Tania ile dans ederken.

— Tango kolay değildir, yapıyordunuz demek?
— Yok kolay. Vals de sevdiğim bir dans...

— Dans tekniklerini biliyorsunuz o zaman?..
— Tabii modern bir insanım ben (gülüyor). Cosimo de Medici, büyük rönesans adamı, Eflatun'un felsefesi için Floransa'da *Academia Platonica*'yı kurmuştur (Atina Eflatun Akademis'ni İS 552'de Justinian kapatmıştı). Cosimo şöyle demiş: "Ben insanım, insana ait hiçbir şey bana yabancı değildir." Benim hayat felsefemi bu söz özetler.

— Çok güzel bir sözmüş, sizden duydum ilk. Her ayrılan hocaya böyle kutlama yapmazlar değil mi? Sevilen bir hocaydınız demek ki...
— Tabii, öğrencilerin düşünmüş olmasının anlamı başka. Sonra 1989'du galiba, Harvard Üniversitesi'ndeki Türkoloji bölümü başkanı Şinasi Tekin'in girişimiyle, Harvard Üniversitesi Yayınları'ndan benim için bir armağan kitap hazırlamışlar. Princeton'da bir sempozyum münasebetiyle takdim ettiler, Bernard Lewis'in elinden aldım. Türkiye'den çok tanınmış dostlar, bu arada Orhan Şâik Gökyay vardı; Şinasi'nin kadirşinaslığını hiç unutmam. Bu sene rahmetlik oldu. Büyük kayıp.

— Evet hocam. Şinasi Tekin'in Ayvalık'taki Osmanlı Enstitüsüne gittiniz mi hiç?
— Kuruluşunda katkım vardır, Uludağ Üniversitesi'ne destekleyin diye yazdım. Fakat sonra araları açıldı, Uludağ Üniversitesi ile... Şinasi, biliyorsunuz Cunda adasında bir bina almış, fakat dışarıdan gelen bir kuruluş olarak Türk devletinin kanunlarına göre bir yerli üniversiteyle işbirliği yapması gerekiyordu. Uludağ Üniversitesi, bu enstitünün birçok masraflarını karşıladı, çok hayırlı bir girişim. Şinasi ile eski dostluğumuz vardı. Amerika'da Türk tarihi ve kültürü için yaptığı çok önemli faaliyetlerinden biri; Türk tarih, edebiyat ve dil kaynaklarını "Turkish Studies" isimli bir seride toplayıp yayımlamasıdır.

— *Hiç yayımlanmamış eserlerin değil mi?*
— Yayımlanmamış yazma eserler... Meselâ Türklerin Rumeli destanı *Saltuknâme*... Sarı Saltuk 1260'larda 40 Türkmen obasıyla Rumeli'ye geçip Babadağı kasabasını kuran şeyh, orayı İslâmlaştırdı, onun destanıdır *Saltuknâme*. Ayrıca *Journal of Turkish Studies* diye bir dergi tesis etti; bana verdikleri armağan bu derginin 10. ve 11. cildidir... O dergi ve kaynak yayınları Türk kültür tarihine büyük bir katkıdır, bunu birçok yabancı bilim adamı da ifade etmiştir.

— *Dergi Türkiye'de yayımlandı mı?*
— Hayır, satamıyor; 25 bin kitap büyük bir depo ister, satış için olduğu gibi Eren Yayınevi'ne verdi. Şinasi Tekin, ABD'de bir çiftlik almıştı, eşi değerli edebiyat tarihçisi Dr. Gönül, Harvard'da Türkçe okutur, bir oğulları var. Cambridge'de, üniversiteye 100-150 kilometre ötede böyle bir çiftlik almışlar. Amerika muazzam bir ülke. Böyle imkânlar var. Macar dostum Prof. T. Halasi-Kun da Connecticut'ta büyük bir çiftlik almıştı. Kredi müessesesi çok iyi işliyor orada.

— *Mortgage denilen sistem sanırım...*
— Evet, bir ev ya da arazi buluyorsunuz, banka size ipotek yaparak kredi veriyor, alıyorsunuz. Chicago Üniversitesi'nde tanıdığım zengin bir profesör Türkiye'den kendisine şoför getirmişti; şoför büyük bir bina almış krediyle, kiraya veriyor orayı, kont gibi yaşıyor. Amerika hâlâ fırsatlar ülkesidir, 1776 bağımsızlık beyannamesinde her insan için *pursuit of happiness* (mutluluğunu arama) temel haklar arasında sayılmıştır, ancak gözü açık olmalı.

— *Siz hiç istediniz mi böyle bir yer almak?*
— Yok, yok. Bir daire satın almıştım, kendim oturmak için, ondan bu sene kurtuldum; beladır aslında, vergisi-idaresi peşinizi bırakmaz. Benim gibi bilimsel araştırmadan başka bir şey düşünmeyenler için değil bu gibi maceralar.

— Şinasi Tekin'in enstitüsü ile hemen hemen aynı zamanda Osmanlıca öğrenmeye merak sardı insanlar. Tarih Vakfı'nın Osmanlıca kursları bayağı uzun zamandır devam ediyor ve çok kişi gidiyor. Osmanlı ile bir barışma dönemine mi girdik dersiniz?

— Çok iyi. Şimdi kültür değişmeleri konusu üzerinde konuşmak icap ederse, Türkiye'de kültüre bakışta büyük bir değişim var bugün. Cumhuriyet kurulduğu zaman ben Gazi mektebindeydim. Yıl 1932. O zaman padişahlar, Türk halkının kanlarını uzak diyarlarda heba etmiş, müstebitler olarak görülüyordu; lanet okunuyordu Osmanlı padişahlarına...

— Siz de lanet okuyarak başladınız...

— Öyle başladım. Bir aralık 1960'larda, Türk İslâm Sentezi moda oldu, ona karşı aşırı solcular ortaya çıktı. Türkeş'in partisi Milli Hareket Partisi, Türk-İslâm sentezini üstlendi. Daha sonra 1980, 12 Eylül darbesi onların ideolojisini benimsemiştir; kilit noktalara onlar getirilmiştir. Şimdi, Osmanlı ile kendimizi öz-deş-leş-tir-mek (identification) moda... (Türk-İslâm sentezi üzerinde bkz. "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", *Doğu Batı*, II-2, 1998-9, 9-19)

— En azından reddetmeme değil mi? Yoksa benimseme de görüyor musunuz?

— Yok, benimseme tam manasıyla. Bir kere Osmanlı üzerinde sayısız eser çıkıyor, hatta Abdülhamid'i, İttihâd Terakki'yi bütün suçlardan arındırma var. Abdülhamid'in dev portrelerini asıyorlar, yani genellikle bir Osmanlı romantizmi gündemde. Ayrıca binlerce insan eski yatır, türbeler etrafında her yaz çeşitli vesilelerle dinî âyin ve "festival benzeri" toplantıları yapıyor. Baba Sultan törenleri muhteşem.

— Baba Sultan kim hocam?

— Baba Sultan, Orhan zamanında yaşamış, Geyikli Baba adıyla ünlü kutsal bir derviş. Orta Anadolu'dan, Kırşehir havalisinden göçen bir tarikatın mensubu Babaî dervişlerinin ba-

şında... Bu Babaîler *alp-eren* adıyla gazilerin yanında Osmanlı devletinin doğuşunda çok önemli bir rol oynadılar. Babaîler aşırı, sonradan Kızılbaşlara mal olan aşırı şi'î inançlara sahip, İslâm'ın medrese tedrisatına değil, tasavvufî felsefeye bağlı dervişlerdi. Baba Sultan onlardan birisi. O zamanki sultanlar onları Tanrı'dan ilham alan, kerametler gösteren evliyalar olarak görüyorlardı. Geyikli Baba, bir Babaî dervişi idi, yani Orta Anadolu'da Selçuklu döneminde büyük ayaklanma yapan Türkmenlere mensuptu... Orhan ona ve dervişlerine Uludağ'ın eteğinde zâviyelerini kurmak için sulak bir yeri verdi. Orada, Geyikli Baba'nın türbesi etrafında, sonradan cami ve tekke yapıldı, bugün onun türbesi geyik boynuzları ile süslenmiş.

— *Geyik niye?*
— Dağlarda geziyor, herhalde geyik yavrularını kendisine alıştırmış, onlarla geziyor.

— *Ne güzel...*
— Onun için yiyeceğini... nasıl desem acaba... hakikâten çok gelişmiş bir Türkçemiz vardı, kaybettik, hûdâyinâbit desem anlamayacaksınız, İngilizce kullanmak da istemiyorum (gülüyor). Baba Sultan, "kendiliğinden biten" ağaçların meyveleriyle besleniyor, hiçbir sadaka kabûl etmiyor; geyikleri ile Tanrı'nın sevgili kulu olarak dağlarda geziyor. Tipik Orta Asya kamları, şamanları tipinde; şaman âdetleri ile İslâmiyet'i birleştirmiş. Her sene türbesi etrafında, haziran başlarında bir toplantı yapılıyor, bana da haber verdiler, Geyikli Baba hakkında konuşmamı istediler. Söylediklerine göre otuz bin kişi toplanmış; aşağıda mutfaklarda, kazanlarda pilav ve et pişiyor... Kadınlar ayrı oturmuşlar, grubun çoğu takkeli... Bu arada bütün parti başkanları da orada, en meşhur mevlidhanlar toplanmış, sesleri fevkalâde... Üç mevlidhan başladı mevlide, arkasından tekbir getirmeye... Yer gök inliyor, öyle bir ses... Pavarotti ile beraber söyleyen iki ünlü tenor var ya, aynen onun gibi... Bakıyorum acaba Pavarotti hangisi diye (gülüyor)... Bir Allah-u Ekber çekiyorlar beş dakika, tüyleri-

niz ürperiyor... Bunun gibi yüzlerce toplantı var bugün Türkiye'de. Onlar Baba Sultan'ın kerametlerini okumuşlar, onları biliyorlar; işte pamuğun içine ateş koymuş, Abdal Musa'ya göndermiş vb... Ben, tarihî şahsiyetini anlattım. Türkiye çok değişti aslında; geçmiş, Osmanlı kültürü geri geliyor.

— *Sonuç olarak galiba Osmanlı ile barışma dönemindeyiz. Doğru yere oturtulması gerekiyor her şeyin...*
— Tarih yürüyen bir süreçtir, kökten devrimler bile tam kesinti getiremez.

— *Kültür gibi sürekliliği olan bir şeydir...*
— Osmanlı devrindeki tarikatlardan farklı, bir nevi kültür festivali durumuna gelmiştir bugün. Elmalı'da, Abdal Musa Bektaşî tekkesine gittim ve babanın evinde misafir oldum. Abdal Musa başlangıçta Babaî dervişlerindendi. Bektaşîlik sonraları tüm halk tarikatlarını kendi kucağında toplamıştır. Konuşma yaptım, tabii onların bilmediği çok şey var, hoşlarına gitti, "Aşk olsun," diye beni kutladılar (gülüyor). Cem âyininde bulundum. Gece, Ramazan ayında beşer kişilik sofralar kuruldu, sonra iki kadın iki erkek karşı karşıya sema'a, raksa başladı, hanendeler bir köşede icrâ-i ahenk ededurmakta... Fuzulî'den Hazreti Hüseyin'in şehit edilmesi hikâyeleri okundu, ağlamalar... Dinî coşkunluğun, mistisizmin insanları sürükleyen öyle bir gücü var ki, bir kültür adamı olarak onlardan ders aldım. Eski değerler geliyor, neden? Aynen Fransa'da olduğu gibi... Fransa'da büyük devrim oluyor, Hıristiyan dinini ilga ediyorlar, Robespierre filân akıl dinini öne sürüyorlar. Ama yirmi-otuz sene sonra, 1830'da yeni bir anayasa yapılıyor, X. Charles, kral geliyor, eski Fransa canlanıyor. Sosyolog N. Eisenstad ve Ziya Gökalp'in dediği gibi, bir toplumun, kitlenin kültürü yukarıdan emirle toptan değiştirilemez.

— *Değişik bir döneme gireceğiz yani...*
— Hiç şüphesiz. Dediğiniz gibi, yeni işlevsel bir sentez buradan çıkar mı çıkmaz mı, belli değil.

— 1986 yılında koca bir ekol yaratarak, pek çok değerli öğrenci yetiştirerek Chicago'dan emekli oldunuz ama 1993 yılında Türkiye'ye döndünüz. 1986-93 arası yaptıklarınızdan söz etsek, neler yaptınız?

— Amerika'da profesörlerin emekliliği 70 yaş ile sınırlandırılmıştır. Ben ayrıldıktan sonra o sınır da kaldırıldı, artık ölünceye kadar profesör olabilirsiniz. Önceleri sınır 65 idi, son senemde yeni bir kanun çıktı, 70'e kadar uzattılar ve 5 sene daha kazandım. 1986'da emekli olduğumda Şevkiye henüz hayattaydı. 1989'da çok önemli bir hadise olmuş (notlarına bakıyor), ABD'de devletin bütçesinden sanat ve ilim projeleri için para ayrılan önemli bir kurum vardır: *National Endowment for Humanities.*

— Bir fon yaratıyor, araştırma mı yapıyorsunuz?..

— Millî fondur. Buraya her kendine güvenen belli bir konuda proje sunar, araştırma yapmak istiyorum diye başvurur; sıkı şartları vardır, kabûl olursa bir avans alır. Müracaat ettim, 1987-89 arasında bir bağışta bulundular; 15 bin dolar.

— Neydi projeniz hocam?

— İstanbul tarihi üzerinde araştırmalar yapacağım... Bu parayı harcayamadım, bir kısmını iade ettim (gülüyor), çok aptallık bendeki. Meselâ Macar Halasi-Kun, bizdeki arşiv defterleri araştırmaları için 250 bin dolar aldı (gülüyor). Ve ne yaptı bu parayı? Macaristan'dan genç araştırmacıları çağırarak hepsini harcadı. Gençler arasında Pal Fodor, Geza David var, iyi oldu, sonradan hepsi seçkin Osmanlı uzmanı oldular.

— Siz ne yaptınız?

— Fransa'ya, İngiltere'ye gittim; yazmalar üzerinde çalıştım. İstanbul üzerine makalelerim çıktı böylece ("İstanbul: An Islâmic City", *Journal of Islamic Studies*, 1990, 1-23; *Ottoman Galata 1453-1553*, İstanbul, 1991).

— 1990 yıllarında Princeton Üniversitesi'nde Osmanlı Tarihi dersini okutmaya başladınız...
— Princeton'da 1992'ye kadar, 1992'de de Harvard'da bir sömestr ders verdim.

— Misafir profesördünüz değil mi?
— Evet. Amerika'da *The American Friends of Turkey* diye bir dernek vardır; bizim işadamlarıyla Amerika'da yerleşmiş Türkler ve Amerikan işadamlarını bir araya getirerek iş hayatına ve kültürel yaklaşıma hizmet etmek ister. Her sene Washington'da bir toplantı yapılır; ödül verecekleri zat konuşma yapar. 1990 baharında 20 Nisan'da bir konuşma yapmak için beni davet ettiler...

— Ödül mü aldınız?
— Başkanın yazdığı yazıda danışma konseyine üye seçildiğim kaydedilmiş. Bu komitede 14 tane seçkin Amerikan büyükelçisi ve kongre üyesi var. Bana o senenin ödülünü verdiler. Amerikan Savunma Bakanlığı'nın baş danışmanlarından birisi olan Mr. Pearle, benim masamdaydı, üst düzey askerler vardı. Konuşmamda dedim ki, Amerika, Rusya'nın mahkûmu milletlerle, bilhassa Türk-İslâm milletleri ile ilgilensin, bu sizin Sovyetler'e karşı mücadelenizde nükleer silâhlarınızdan çok daha etkili olur... O tarihte daha Sovyetler parçalanmamıştı, Türkistanlılar varmış toplantıda, gelip beni kucakladılar. Bu suretle galiba politikaya da adım atmış oluyordum.

— Emekli olduktan sonra Chicago'dan Atina'ya, doktora almak için gitmişsiniz...
— Doğru. 1987'de Atina Üniversitesi'nden fahri doktorluk aldım. Amerika'dayken bir telefon geldi, hanım da sağ, hanımın ölümü 1 Nisan 1989. Size doktora vermek için senato bir karar aldı, kabûl eder misiniz, diyorlardı telefonda... Böyle bir teklifin Atina'dan gelmiş olması beni çok sevindirdi. Doktor Honoris Causa (fahri doktor unvanı) Atina Üniversitesi'nin 150. yıldönümünde 4 kişiye verilecek... Birisi eski Yu-

nan arkeolojisinde tanınmış, Oxford profesörü Sir Ronald Syme... İki de Yunanlı yaşlı bilim adamı var. Gözlerim yaşardı Yunanlılardan böyle bir teklif gelince. O zamana kadar Türkiye'den ve dışarıdan bazı fahri doktorluklar almıştım, fakat bunun başka bir anlamı var. Atina'ya gittiğim zaman bu dört bilim adamıyla tanıştım, görkemli bir merasim oldu; cüppeleri giyiyoruz, üniversitenin başkanı bir konuşma yapıyor, fahri doktorayı neden hak ettiğimizi anlatıyor. Yunanistan'ın böyle bir jest yapması Türkiye'de de yankı buldu.

— *Atina'ya daha önce gitmiştiniz değil mi?*
— AIESEE Balkan toplantıları nedeniyle birkaç kere gittim. 2002'de bakan Papandreu başkanlığında Mikonos Adası'nda Akdeniz kültürleri üzerinde bir toplantı vardı, Dışişlerimizden bir heyetle gittim ve konferans bittikten sonra beş günlük bir tur aldım.

— *Nereye doğru gezdiniz?*
— Turla Korint Boğazı'ndan geçiyorsunuz, ondan sonra Epidauros vs, sonra Patras'ta denizi geçiyorsunuz, oradan Orta Yunanistan'da *Meteora* diye bir yere; kayalıklar üzerinde belki

Meteora Manastırı.

40-50 manastır yapmışlar.... Tura katılanlar arasında çeşitli milletten insanlar vardı. Rehber bir kadındı... İlginçtir, orada Yunan halkının bizim hakkımızda ne düşündüğüne ve nasıl propaganda yaptıklarına tanık oldum. Her gittiğimiz yerde, tabii ki Türk devrinden bahsediyor. Yunan çocuklarına öğretilen Yunan tarihini bu rehber hanımdan öğrendim; Türk devrine Türkokratia denir. Propagandasını şöyle yapıyor yabancılara...

— *Türkokratia nasılmış onlara göre?*
— Şöyle: Türkler geldiği zaman Yunan milleti dağlara çekildi, Türkler kalan köyleri esir etmiş, fakat kahraman Yunanlılar, yani dağlara çekilenler mücadeleyi devam ettirmiş, hiçbir zaman teslim olmamışlar ve zamanı gelince, 19. yüzyılda, dağlardan inip Türkleri katletmişler. Her gittiğimiz yerde Türkleri burada yendik, şurada katlettik, diye yerleşmiş resmî tarihi turistlere aktarıyor (gülüyor).

— *Siz hep sustunuz mu?*
— Türk olduğumu sakladım. Soruyor hangi millettensiniz diye, sonra söylerim diye atlatıyorum, içini serbestçe döksün diye...

2002 Mayıs, Delphi gezisi.

— *Hikâyenin aslı nasıl?*
— Osmanlı tahrir defterlerinden biliyoruz, gittikleri yerlerde köylüyü Osmanlı himaye ediyor. Osmanlı devrinde, Atina'da nüfusun %80'i Rum, %20'si Müslüman'dı. Bunu tabii orada söylemiyorum, öğrenmek için dinliyorum.

— *Nasıl sustunuz, bayağı zor olmuştur...*
— Sonra anladılar Türk olduğumu... Rum asıllı Amerikalı bir aile vardı, onlar mütemadiyen, "Siz neredensiniz?" diye soruyorlar... İngilizce'mden anladılar ki ben yerli Amerikalı değilim. Tuhaf bir durum oldu.

— *Ne dediniz siz?*
— Chicago'dayım diyorum.

— *Mesleğinizi, ne yaptığınızı sormuyorlar mı?*
— Ortadoğu profesörüyüm dedim, Türk olduğumu öğrendiler tabii sonra. Hiçbir reaksiyon olmadı. Turlarda insanlar ahbap oluyor, biliyorsunuz. Bir kere daha gidip, Kuzey Yunanistan'ı gezmek istiyorum. Tarihçi olduğum için bu yerlerin, meselâ Argos'un ne kadar önemli olduğunu orada görerek anladım; muazzam bir ova, çok verimli... Venedikliler oraya yerleşip kontrol altına almış, Yıldırım Bayezid'in Venedikliler ile savaşı bu yüzden çıkıyor; Argos'u yerli halk, Rumlar Osmanlılara teslim ediyor, çünkü Katolik Venediklileri sevmiyorlar. Tarihçi coğrafyayı görmeli, Argos, zengin bir ova; orayı görerek daha iyi anlıyor insan. Selanik'te bulundum, fakat Batı Trakya'yı görmek istiyorum.

— *Görmediniz mi?*
— Hayır, oralar Osmanlı devrinde tamamen Türkleşmiştir. Lozan'dan sonra orayı da kurtarmalıydık, çünkü halk Türk. Bunun gibi Bulgaristan'da Meriç vadisi tamamen Türk'tü; Bulgarlar 1885'te ve 1912 Balkan Harbi'nden sonra oraların halkını sürgüne zorladı... Ben Aksaray'daki evimizde muhacirleri misafir ettiğimizi hatırlıyorum. Balkan göçleri korkunç

bir kâtliamdır, Avrupa bunu adeta teşvik etmiştir. 1876'da ilk Bulgar ayaklanmalarında Müslümanlarla, özellikle yeni yerleştirilmiş Çerkezlerle Bulgarlar boğazlaştılar. Balkanlar'da 19. yüzyılın sonunda dört milyon Müslüman vardı, şimdi dört misli artmış olsa bugün en az 15 milyon Müslüman olması lâzımdı, bugün Bulgaristan'da 800 bin Türk kalmıştır. Türklere karşı Avrupa, daima Haçlı geleneğini benimsemekten geri kalmamıştır; Türkleri Avrupa'dan atmak, Avrupalının şuur altına yerleşmiş bir bağnazlıktır. Şimdi de AB görüşmelerinde göreceğiz.

— *Geçmişten gelen Haçlı geleneği devam ediyor yani... Halbuki Osmanlı, sizin de anlattığınız gibi halkın dinini, kültürünü serbest bırakmış...*
— Osmanlı'nın nasıl müsamahalı bir idare getirdiğine dair bir şey söyleyeyim... Bugün Sırp, Bulgar, Yunan, Romen devleti var; eğer Osmanlılar onları, 19. yüzyılda Hıristiyan ülkelerde gördüğümüz gibi soykırıma tabii tutsalardı bu halklar 19. yüzyılda ortaya çıkıp kendi devletlerini kuramazlardı. Osmanlı, bir Türkleştirme, İslâmlaştırma politikası gütmedi.

— *Küçücük bir alanda, bir sürü devletin ortaya çıkması bunun delili diyorsunuz...*
— 19. yüzyılda tekrar kendi devletlerini kurdular. Başka bir misâl... İspanya'da Müslüman devleti, Emeviler vardı. Müslümanlar haçlı seferleri sonunda Gırnata'ya sığındılar, orayı da aldıktan sonra tüm Müslümanları memleketi terk etmeye yahut Hıristiyan olmaya zorladılar; onlar da Kuzey Afrika ve İstanbul'a göçtüler. Osmanlılar, Galata'da Arap Camii'nin etrafına bir grup sürgünü yerleştirdiler. Eski adı San Domenigo Kilisesi idi, Araplar yerleştiği için oraya Arap Camii deniyor bugün. Evliya Çelebi Galata'da Arap şerbetinden, Arap şekerlemelerinden bahseder. Bir tek Müslüman kalmamıştır İspanya'da, ama 19. yüzyılda, Rumeli'de, Hıristiyan milletler kendi devletlerini kurmuşlardır.

— *Sadece bu tarihî gözlem bile çok şey anlatıyor aslında... Bugün hepsi alanında önemli çalışmalar yapan profesörler olan öğrencilerinizden bahsettiniz biraz. Az da olsa onların araştırma konularından da söz etsek?*

— Madeleine Zilfi, *The Ottoman Ulema and Road to Great Mollaship*, yani büyük mollalar ve mollaların kariyerini yazmıştır. Bugün University of Maryland'da profesör olan Madeleine. Başka bir doktora öğrencim Cioata Suriye'de çıkmış ilk İslâm gazetesini, *Semeretü'l-Fünun*'u araştırmıştır. Suriye'de Osmanlıya karşı bağımsızlık hareketi başlatan ilk Arap milliyetçileri Hıristiyan Araplar arasından çıkmıştır. Müslüman Araplar Osmanlı halifesine bağlıdırlar; Cioata'nın yaptığı çalışma, güzel bir araştırmadır. Sonra İsrailli Harel. II. Bayezid zamanında, 1485-91 arasında Memlûkler ile büyük savaşı araştırdı, o zaman ilk defa bir Osmanlı donanması Kıbrıs'a yanaştı. 1486-87'de Osmanlı donanması Akdeniz'de Memlûk ordusunu arkadan vurmak istedi. O zaman Venedikliler Kıbrıs'ta hâkim. Osmanlılar, Akdeniz hâkimiyetini ele geçirmedikçe Kıbrıs'a donanmayla bir orduyu geçirmeye teşebbüs etmediler. Çünkü ordu savaşırken, mühimmat, erzak yetiştirmek ve denize hâkim olmak lâzım. Ancak bundan sonra Osmanlı Kıbrıs'a çıkarma yapabildi. Başka bir öğrencim Prof. Daniel Goffman'ın doktora tezi İzmir, Bruce Master'ın doktora tezi Halep üzerinedir.

— *Halep üzerine?*

— Ben ona Gaziantep'i verdim, çünkü Gaziantep kadı sicilleri tamdır; fetihten itibaren bütün kadı sicillerini ihtiva eder, çok zengin bir kaynak... Gaziantep'in sosyal hayatını çalışacakken arşivden ret cevabı geldi, müsaade etmediler, o da Halep'e geçti. Suriye kadı sicilleri üzerine çalışarak Halep üzerinde tez yaptı. Sonra neden reddettiler diye araştırdım, raporlara baktım, dosyasını buldum. O zaman bir komünizm korkusu vardı memlekette, "sosyal"i oradaki memur komünizm diye anlamış, Gaziantep'te komünist tetkikatı yapacak diye (gülüyor), bir not düşmüş. Onun için reddetmişler.

— İnanılmaz ama gerçek. Olan olmuş...
— Arşivdeki kısıtlamalara karşı mücadelem 40 yıllık bir mücadeledir. Atalarımız sağlam taş binalarda kıymetli kütüphaneler yapmışlar; herkesin kullanması için kitaplar koymuşlar. Arşivimiz dünyanın en zengin arşivlerinden... Dünya tarihi yazabilirsiniz, fakat dar görüşler bu imkânı engellemiştir. Şimdi durum değişmiş...

— Daha mı rahat şimdi araştırma yapmak? Yazılarınızda Osmanlı İmparatorluğu'ndan 20 devlet çıkmış, onların arşivi bizde, diyorsunuz...
— Evet. Arşivdeki tetkikatı senelerden beri kısıtlıyorlardı, "Efendim aleyhimize belgeler bulur, bunları neşrederler," diye... Bilhassa Ermeni meselesi çıktıktan sonra böyle bir tutuma girdiler. Bununla senelerden beri, kâh gazetelere yazarak kâh kongrelerde gündeme getirerek mücadele ettim. Bu arşivle Türkiye bir kültür imparatorluğu kurabilir diyorum... 16. yüzyılda Osmanlı tahrir defterleri, Avrupa'da misli olmayan bir bilgi ve istatistik kaynağıdır. Balkanlar, Akdeniz, Mısır, Arabistan... Osmanlının yayıldığı bölgelerin her türlü sosyal, ekonomik, demografik tarihini oradan çıkarabiliriz. Bu işte ilkin rahmetli Ö.L. Barkan öncü olmuştur. Kısıtlamalar olduğundan arşivlerimiz hakkıyla araştırmalara yardımcı olamıyordu. Son zamanlarda kısıtlamaların kalktığını memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz. Şimdi bilgisayarla belgelere erişmek mümkün.

—Bir korku var hep... Korkacak ne olabilir?
— Ne var efendim, 300 veya 500 sene önce bir kâtliam olmuş, onu da yazsın, ne olacak... Fransa'da kâtliam olmadı mı? Anlamıyorum bunu. Serbest görüşleri dolayısıyla yalnız rahmetli başbakan Özal benimsedi arşivleri yukarıda anlattım.

— Öğrencilerinizin araştırmalarıyla devam edelim hocam...
— Mısırlı bir talebem oldu, Galal, o da Mısır kadı sicilleri üzerinde doktora yaptı. Sonra Palmira Brummet... Venedik-

Osmanlı ilişkileri üzerinde bir doktora yaptı, tezi kitap olarak çıktı (*Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albana, 1994). Bana yakın bir öğrencimdir, seneler geçince insanlar değişiyor; tanımadım, son gördüğümde saçları beyazlamış, böylece kendimin ne kadar kocamış olduğunu anlıyorum.

— *Sizin çocuklarınız gibi olmalı onlar...*
— Öyle. Daha yakınlarda Christine Verhaaren, Mark Stein öğrencilerim oldu. Bu öğrencilerimin çoğu ABD'nin muhtelif yerlerinde profesör, Osmanlı tarihi ve Türkler hakkındaki çarpıtılmış görüşleri düzeltiyorlar. Oradaki hizmetimin açık delili şudur: *American Historical Association* sonunda beni "honorary member," fahri üye yaptı.

— *Çok haklısınız. 1995 yılında değil mi?*
— 1995 Ekim ayında. Bu kurum bütün Amerikan tarihçilerini toplayan bir kurum, ömür boyu üyelik verdiler. Öğrencim Tony Greenwood'dan bahsetmeliyim. ARIT (*American Research Institute in Turkey*) müdürü halen, babası Robert Kolej'de profesör olduğu için çocukluğunu burada geçirmiş. Greenwood'un konusu Osmanlı devletinde İstanbul iaşesi... Çok önemli bir konu; en az 500 binlik büyük bir şehrin, et ihtiyacını sağlamak için Osmanlılar bir sistem ortaya koymuş. Meselâ, Konya ovasındaki Cihanbeyli Kürt aşiretinin bağlı olduğu boylar, her sene üç yüz bin koyunu İstanbul'a göndermeyi bir sözleşmeyle üzerine alıyor. Meselâ bir adam faizcilikle para kazanmış, onu *celepkeş* seçiyor ve İstanbul'a belli sayıda koyunu *celepkeş olarak* getirip satmaya mecbur ediyor.

— *Zora dayalı ama ihtiyacı karşılayan bir sistem...*
— Gerekli, yoksa aç kalır İstanbul. 17. yüzyılda sadece yeniçeri sayısı 30 bin üzerinde, onların ve halkın et ihtiyacını karşılamak lâzım. İşte Greenwood bu konuyu ele aldı.

— Hocam İstanbul'un 500 bin nüfusa sahip olduğu dönem hakkında değişik görüşler okudum. Kaç yılında İstanbul'un nüfusu 500 bin?

— Fatih İstanbul'u aldığı zaman boşalmış bir şehir, büyük gayretlerle nüfuslandırmaya çalıştı (bkz. "İstanbul" *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı). Fatih zamanına ait, 1478 tarihli bir kadı istatistik defteri var; onda kaç Müslüman, kaç Rum, kaç Ermeni, kaç Yahudi var tespit etmiş. Hane olarak veriyor ve bir haneyi 5 kişi kabûl ederek 70 bin civarında bir nüfus çıkıyor. II. Bayezid zamanında İstanbul nüfusu 200 yahut 250 bine varıyor... Asıl genişleme Kanunî zamanında... Kanunî zamanında Avrupa'nın en büyük şehri İstanbul; tahminimiz 400 bin ile 500 bin arasında... Bazı yazarlar, meselâ R. Mantran 800 bin diyor, bence abartmadır. Benim tahminim 400-500 bin arasında.

— Kanunî'den sonra nüfus artarak devam mı ediyor?

— Bugünkü göç Osmanlı devrinde de oldu, özellikle Arnavutluk, Doğu Anadolu gibi fakir bölgelerden, iş için İstanbul'a göç ediyorlar, onlar seyyar satıcılık, hammallık gibi işlerde çalışıyor. Bazen mahalle arası seri katiller oluyor, kolayına Arnavutlara suç yüklüyorlar, onları tevkif edip idam ediyorlar.

— Bugün de göç edenler aynı işleri yapıyor. O zaman da gelmelerini engelleyemiyorlar mı?

— Bostancı başı'nın bir köprüsü vardır Bostancı'da. O köprüde durup Anadolu'dan gelen herkesi kontrol eder; eğer elinde kadı mühürüyle mürûr senedi olmazsa geri gönderir. Çünkü iaşe meseleleri oluyor, gelenler fakir fukara, suç ve dilencilik artıyor. Bunu Osmanlılar fark etti ve İstanbul'un nüfusunu kontrol altına almaya çalıştılar. Bugün demokrasi devrinde bunu yapmak güç.

— Çok ilginç. Sizi fazla sıkmamak için hayatınıza dönelim. Siz emekli olduktan sonra yerinize kim geldi?

— Chicago'da yerime değerli Osmanist Prof. Cornell Fleischer

geldi. Size dekanın raporunda yazdığı bölümün faaliyetleri hakkındaki sözlerini aktarayım: Chicago Üniversitesi, özellikle 1970'lerden beri sosyoloji, antropoloji, tarih, din ve Türk edebiyatında uzmanları davet ederek çok esaslı bir program geliştirmiştir, bu program ileri bir gelişmeye yol açmıştır, denmektedir.

— *Öğrenciler dışında büyük bir arşiv oluşturdunuz, Chicago Üniversitesi dünyadaki Osmanlı araştırmalarının merkezi haline geldi.*
— Chicago Türk Araştırmaları programının Amerika'daki en iyilerden birisi olduğu kabul ediliyor. Galiba Amerika'da Türk ve Osmanlı tetkiklerinin yayılmasında bu fakir en suçlu adam (gülüyor).

— *Benim notlarımda 1985 yılında Karachi Üniversitesi'ne gittiğiniz var. Pakistan ziyaretinizden söz edelim...*
— Hatırlarsınız Amerika'ya, ilkin 1953'te Eisenhower'in başkan olduğu sırada ziyaretim olmuştu. O tarihte, Pakistan eğitim bakanı Hüseyin İştiyak Kureyşi ile tanışmıştım. Çok sonraları, onun vefatından sonra onun adına bir seri konferans

Karachi Üniversitesi rektörü Prof. Hashmi ile.

tertip etmişler Karachi Üniversitesi'nde. Bugün İslâm dünyasında İslâm'ı derinliğine araştıranlar, Araplardan çok Pakistanlılardır, oradan seçkin âlimler çıkmıştır. Meselâ Mavdudî, UNESCO'nun 6 ciltlik İslâm kitabının 1. cildi, bir başka Pakistanlı âlim, Zafer İshak Ansari'ye verilmişti. Ansari, Pakistanlı, fakat Suudi Arabistan'a gitmiş, yedi-sekiz sene orada üniversitede okutmuş, Arapça'yı çok iyi biliyor... Bugün İslâmabad'da *Islamic Studies* diye bir dergi çıkarıyor; uluslararası ilmi ağırlığı olan bir dergi; "Editiorial board"una koymuştu beni, sonradan çıkardı, bilmiyorum neden (gülüyor)... Kureyşi hatırasına tertiplenen seri konferanslarda iki konuşma yapmam için çağırdılar. Dinleyicilerden İslâm ile ilgili sorular geldi, cevaplamaya çalıştım.

— *Neler sordular, hatırlıyor musunuz?*
— Pakistan'da Türkiye gibi İslâmiyet'in dar ve geniş yorumlanması gündemde. Ulemadan birisi, "Bir memlekette bir mezhep –Hanefî, Malikî, Şafiî– nasıl belli olur?" diye sordu.

Prof. Hashmi ile.

Güç bir soru. Osmanlı devletinde Kanunî Süleyman, Hanefîliği Anadolu ve Rumeli'de tek mezhep olarak tayin etti; bütün kadılar Hanefî mezhebine göre karar veriyorlardı, yalnız Arap memleketlerinde mahkemelerde 4 sünni mezhebi temsil eden 4 kadı vardı... Osmanlı Mısır'a hâkim olduktan sonra kadıların üstüne bir Osmanlı kadısını İstanbul'dan gönderirdi. Yani Arap memleketleri dışında, Fatih'in kurduğu imparatorlukta Anadolu ve Rumeli çekirdek bölgede, Hanefî mezhebine göre karar verilirdi. Hanefî mezhebi, İslâm mezhepleri arasında en hoşgörülü, en geniş anlayışlı olanıdır. Meselâ, Türkiye'de para vakıfları diye bir konu var; adam parasını vakfediyor; bu para %10 nemalandırılıyor, meselâ mahallemdeki yetim çocuklar giydirilsin diyor vakıf... İslâm'ın kesin kaidelerine göre, para vakfı şer'î değildir. Fakat Kanunî'nin kardeşim dediği Şeyhülislam Ebussuûd, birtakım hayır işlerini karşıladığı için bu para vakıflarını tasdik etti. Mehmet Birgivî şiddetle karşı çıktı; hatta şeyhülislamı kâfir ilân etti. Birgivî Mehmet'in mezhebi Hanbelî'dir. Hanefî mezhebi eğer bir şey İslâm cemaatine hayırsa kabûl eder... Fıkıhta *istihsan*, *istislah* diye bir terim var; İslâm cemaatinin hayrına olan şey-

Pakistan'da yine Prof. Hashmi ile.

leri eğer tüm İslâm cemaati kabûl etmişse şer'î dir, İslâm'a uygundur. Kanunî, Hanefiliği Kızılbaşlığa karşı bütün memlekette geçerli kılmak için de tedbirler alıyor: Kızılbaşları zorlamak yahut onların ortaya çıkmasını sağlamak üzere emir gönderiyor; her köyde bir camii yapılacak ve cemaat o camide hazır olacak... Tabii Kızılbaşlar gitmiyorlar. Böyle dinî bir kaynaşma vardı Kanunî devrinde. Fakat Mehmet Birgivî'nin görüşleri 17. yüzyılda Kadızadeliler dediğimiz bağnaz harekete sebep olmuştur; bağnaz vâizler, dine aykırı bid'atleri işleyenler, cehennemin dibine gider diyor ve bid'atleri sayıyorlar, cemaati tahrik ediyorlar... Karachi'de bana soru soran Pakistanlı âlime cevaben dedim ki, bir memlekette Sünni mezheplerden hangisinin cari olacağını imam tayin eder, imam, yani sultan. Neyse ki talihim var, bu konuda bilgili idim.

— *Genel intibanız ne oldu Pakistan hakkında?*
— Pakistanlılar dindar. Pakistan aynı zamanda İslâm'ı en iyi tefsîr eden bir Müslüman memleket... Çünkü Hindûlardan ayrı bağımsızlık hareketi bir İslâm hareketi olarak ortaya çıktı. Zaman zaman geniş görüşlü, zaman zaman dar görüşlü devlet adamları geliyor. Pakistanlılar bizi gönülden sever. Hint Müslümanları, Atatürk'ün İngilizlere karşı mücadelesini kendi bağımsızlıkları için bir örnek kabûl etmişlerdir. Pakistan'daki Hilâfet Hareketi, onları halife-sultana, dolayısıyla Türkiye'ye bağlıyordu. Mustafa Kemal'in 1919-23 arasındaki mücadele devrinde Hint Müslümanlarıyla sıkı yakınlığı vardı (bkz. "Atatürk ve Atatürkçülük", *Makaleler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2004).

— *1919-23 sonrası ne oldu?*
— Hilâfetin ilgasından sonra Pakistanlılar tavır değiştirdi, çünkü Pakistanlılar hilâfet dolayısıyla bize bağlıydılar. İngiltere'ye, bağımsız bir İslâm devleti fikrini, hilâfetin bağımsızlığı fikrine dayanarak kabûl ettirdiler. Böylece müstakil bir Pakistan, İslâm devleti kuruldu. Türkiye'nin büyük rolü vardır Pakistan'ın kurulmasında. Türkiye'ye en yakın devlettir, Pa-

kistan ve Bangladeş. Verdiğim iki konferansı bir kitapta bastılar. Türkiye'nin, bir Müslüman ülkenin cumhuriyeti ve laikliği kabûl etmesi İslâm'da bir devrimdir. Kont Ostrorog, *Angora Reform* başlıklı kitabında bunu dile getirir.

— *Kandilli'de yalısı da olan meşhur Kont Ostrorog mu?*
— Evet, ta kendisi. Ostrorog 1922'lerde dil hususlarında bir danışman olarak gelmiştir Türkiye'ye... Mustafa Kemal'in cumhuriyeti ilân etmesiyle ilişkili İslâm'da cumhuriyet fikri onu çok etkiledi. Kitabında diyor ki; "İslâm'da artık fiilen bir durum var, bir Müslüman memleket cumhuriyet oluyor, bunu İslâm hukukuna göre tefsîr etmek, yorumlamak artık İslâm ulemasının vazifesidir." Sonraki yıllarda Atatürk reformları çok daha ileri gitti biliyorsunuz. Laiklik prensibi anayasaya gerdi. Ama 1924'te Kont Ostrorog, Atatürk'ün yaptığını, İslâm toplumunda bir devrim olarak görüyor.

Daha öğrenciyken İslâm tarihini Corci Zeydan'ın 5 ciltlik *İslâm Medeniyeti* adlı kitabından okudum. Şimdi bir asistanım, Dr. Necdet Gök, kitabı bugünkü Türkçe'ye çevirdi, İletişim Yayınları 2004 yılında yayımladı. İslâm medeniyeti üzerine esaslı bir kitaptır. Bugün Türkiye'de toplumda ve kültürde parçalanma ve zıtlaşma durumu beni rahatsız ettiği için bu konuda da yazdım ve yazıyorum. Pakistan yüz milyonluk bir nüfus, bir vadiye sıkışmışlar, sefalet var, siyasî hayat istikrarsız. Bizim son döneme benzer; bir garpçı Butto geliyor sonra bir aşırı Müslüman idare; istikrarsız bir devlet. Biliyorsunuz, Pakistan devleti kurulduğu zaman Hindistan'daki Müslümanlardan milyonlarca insan göç etti. Fakat bugün yine Hindistan'da 100 milyona yakın Müslüman var. Hindistan bir barut fıçısı gibi. Alighar Islam Üniversitesi'nden Prof. İrfan Habib dostumdur. Oxford'da doktorasını yapmış çok değerli bir âlimdir. Kendisi iki kere beni Hindistan'a üniversitelerde bir dizi konferans vermeye çağırdı...

— *Hindistan'a gittiniz mi?*

— Burada Arvanid Defteri'ni araştırırken onu bırakıp gitmek istemedim, yani fırsatı kaçırdım.

— *Merak ediyor musunuz Hindistan'ı, çok değişik bir ülke çünkü...*
— Çok merak ediyorum, gitmek isterdim. Ben seyyah-ı âlem tabii, bir taraftan Arvanid Defteri, Arnavutluk'tayım, Balkanlarda'yım, bir taraftan Hindistan'da.

— *Asya'yla ilgili konuşurken Londra'dan Royal Asiatic Society ödülünüz var, ondan önce Royal Historical Society'den "corresponding fellow" unvanını aldınız. Londra Kraliyet Akademisi ile olan ilişkinizin başlangıcı nedir? Daha doğrusu pamukla ilgili bir konferans verdiğinizi ve bunun önemli bir açılım getirdiğini duydum.*
— 1973'te çıkan *Classical Age*'i Londra'da bir firma bastı, İngilizce'de dört baskı yaptı, popüler bir kitap oldu. Son baskısını İngiltere'de "Civilisation Series"e koydular, bu seride, Prof. Hobsbaum gibi tanınmış tarihçilerinin kitapları var. 1980'de ODTÜ dergisinde (*ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı II, 1979-1980, 1-65), bir makalem çıktı, "Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü" ("Labor Cost in the Market Competition"). Bu makale İngiltere tarihi için önemli bir konuyu ele alıyor. Kısaca dedim ki, İngiliz pamuklu sanayii 1750'lere kadar Hint pamuklu sanayiiyle rekabet edemiyor ve İngiliz pazarını alaca bulaca, renkli, Hint pamuklu basmaları istilâ ediyor. İngiltere'den muazzam para gidiyor... İngiliz ekonomisi merkantilist bir ekonomi, Adam Smith gelinceye, 1750'lere kadar... Hindistan'a muazzam para akımı üzerine ekonomistler, mühendisler... Hindistan'da işçinin yevmiyesi çok düşük, İngiltere'de yüksek... İşçi maliyetini düşürmek için sonunda çareyi buluyorlar: Pamuklu sanayiine makineyi uyguluyorlar. Makine, işçi maliyetini beş misli ucuzlatıyor. Bu sayede altın ve gümüşün İngiltere'den kaçma yolunu kapatıyorlar. Yani "machine made product," makine imalatı başlıyor, buna "Industrial Re-

volution" deniyor. İngiltere'yi dünya ekonomisine hâkim kılan bu buluş oluyor.

— *Hindistan'ın bu durumu endüstri devrimini tetikledi diyorsunuz...*
— Tabii. Doğulu ekonomilerin ucuz mallarına karşı, makinenin sanayiye uygulanması, birdenbire Satı imalatını ucuz işçi karşısındaki farktan kurtardı. Türkiye'de Üsküdar'da 19. yüzyılda İngiliz pamuklularının ithali yüzünden 5 bin esnaf açıkta kaldı, yani mallarını satamaz oldu. Bugün ucuz Çin tekstilleri karşısında Batı ve Türkiye aynı durumda.

— *Bu konuşmayı Cambridge Üniversitesi'nde yapmışsınız. Değil mi ?*
— Evvelâ ODTÜ'de makale olarak neşrettim, sonra Cambridge Üniversitesi'ne davet edildim. Bu konferansta Hint tarihi, sanayi devrimiyle ilgili kimseler vardı; meselâ Prof. Albert Hourani, Peter Burke gibi tanınmış tarihçiler beni dinlemeye gelmişlerdi. İngiliz ekonomi tarihçileri, sanayi devriminin kaynaklarını tespitte çeşitli teoriler ortaya atmışlardı.

— *Sizden önce bu konuya böyle bakan olmamış bildiğim kadarıyla değil mi?*
— Türlü yaklaşımlar ama benim yorum birçok şeyi aynı zamanda açıklıyor. Benzeri bir durum Türkiye-Hindistan arasında da vardı. Naima, 18. yüzyılın başında, bizim Batı'dan kazandığımız altın ve gümüş, satın aldığımız pamuklular yüzünden Hindistan'a akıyor, elimizde kalmıyor, gözlemini yapmıştır... Hintliler bizden mal almıyor ama devamlı para gidiyor oraya; baharat, basmalar Keşmir şalı vs. alıyoruz... İlk defa bir tarihçi, Naima, bu ekonomik olaya dikkat çekmiştir. Ama Türkiye, İngiltere gibi bir çıkış yolu bulamadı.

— *Biz İngilizler gibi pamuklu imal edemiyoruz anlamında mı? Bizde de pamuklu üretiyoruz ama...*
— Bizim yaptığımız pamuklar ince türban, tülbent yapmaya

uygun değil, onun için Hindistan bize her sene muazzam paraya tülbent satıyor... Koca mücevveze kavuğu bizim pamukludan yapsanız başınız düşer (gülüyor); üç-beş kilo olur. Çok ince ve altınlı türbanlar Hindistan'dan. Piyasa narhında on altına kadar çıkıyor bir türban.

— *Çok para olmalı...*
— Evet. Ne yapıyor bizimkiler o zaman? Taklitlerini yapıyor ama rekabet edemiyor. İngilizler makine ile ucuz ve mükemmel tülbent yapmaya başlayınca İngiltere'den almaya başlıyoruz, yani dünya pazarlarındaki sanayi devrimiyle İngiltere, pamuklu sanayiinde dünyada birinci oluyor.

— *Peki Hindistan'daki gelişme ne oluyor? Ne yapıyorlar buna karşı?*
— Orada pamuklu sanayii çöküyor, onlar da İngiliz pamuklularını kullanmaya başlıyorlar. O zaman Hindistan, İngiltere'ye sadece pamuk ihraç eder duruma düşüyor.

— *Bunları anlatınca konferans tabii çok ilgi çekici olmuş olmalı...*
— Konferanstan sonra tebrikler aldım. Bir yemek düzenlenmişti. İşte *Royal Asiatic Society, Royal Historical Society, The British Academy* unvanları bize böylece gelmiştir.

— *Ne güzel ve onur verici hocam. Bilgiye değer veriyorlar... Bizde ne yazık ki olmayan bir şey.*
— Bilgiye değer veriyor, araştırıyor, seçiyorlar. Meselâ bizde ilmin ilerlememesinin bir sebebi şudur: Bir kitap çıktığı zaman o konudaki uzmanların ele alıp değerlendirme geleneği nadirdir. Genelde birisi kıskandıysa, yahut yazarın düşmanıysa eleştiri yazar. Şimdi durum biraz değişmiş görünüyor.

— *Bizde nesnel değerlendirme değil, kişisel değerlendirme yapılıyor... Halbuki nesnel olsa gelişmeye de yol açacak.*
— Tarafsız bilimsel tenkit düşüncesini tanıtmayı biz benimse-

memişiz. Ama ilmî dergilerimizde, meselâ *Belleten*'de, tahlil yazıları çıkıyor. Yakınlarda *Bilim ve Sanat Vakfı* Ekonomik Tarih üzerinde bir cilt çıkardı. Giriş yazısında Türkiye'de İktisat Tarihi araştırmalarını, Dr. Çakır'ın toplu biçimde tanıtma ve değerlendirme denemesinde bulunduğunu görüyoruz. Yazar haklı olarak hocası Ö.L. Barkan'ın muazzam katkısını belirtmekte ama başka katkılar ona göre önemsiz. Çakır'ın bu yazıda ve *Doğu Batı Dergisi*'nde Barkan üzerine yazısında üstadın çeşitli alanlarda getirdiği katkıları da hakkıyla yansıtmadığı görülmektedir (Barkan'ın bu alanda önemi üzerinde krş. H. İnalck, XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, 137-153).

— *Kolayına kaçmaya ve çabuk meşhur olmaya meraklıyız hocam ne yazık ki. Türkiye'de ağırlıklı olarak arkeolojik araştırmalar yapan* ARIT*'in müdürünün öğrenciniz olduğunu söylediniz. Sizin bu enstitüyle ilişkiniz var mı?*
— Bu fakirin, kuruluşunda rolü olmuştur, asıl fikir babası Macar Türkoloğu Tibor Halasi-Kun'dur. Halasi-Kun ile bu enstitünün yönetmeliğini beraber hazırladık.

— *Halasi-Kun, Fuad Köprülü'nün desteğiyle* ABD*'ye gitmiş ve orada Türk tarihi, dili üzerine önemli çalışmalar yapmış hoca değil mi?*
— Evet. Kendisi Columbia Üniversitesi'nde Türk Etütlerini, Türk Filolojisi'ni kuran Macar bilginidir. Halasi-Kun yakın dostum olarak kaldı. Halasi, Fuat Bey'in DP iktidarından önce demokrasi mücadelesi için gazetelerde yazdığı yazıları toplayıp ABD'de bastırdı; sanıyorum adı "Demokrasi Yolunda" idi, muazzam bir kitaptır...

— *Kadir bilir bir insanmış...*
— Halasi, insancıl, dost, herkesle iyi geçinen bir insandı. Karısı Eva da Macardı. Çiftliklerine sık sık giderdim, bir gün birlikte bir süpermarkete girdik. Marul gördüm, Amerika'da marul! Hemen alıp arabaya koydum, Eva aldı marulu, tekrar yerine koydu, "burada marullar acı olur" (gülüyor) dedi. (Gü-

Şevkiye İnalcık ve Gökhan ile Halasi-Kun'un evinde.

İki dost: İnalcık ve Halasi-Kun.

lüyor) Halasi-Kun ile başlıca iki önemli işbirliğimiz oldu. Birisi ARIT, diğeri *Osmanlı Tetkikleri Mecmuası* (Archivum Ottomanicum). Dergi, Prof. G. Hazai idaresinde devam ediyor.

— *İlk kaç yılında çıktı?*
— 1969'da... Hollanda'da birçok eski metinleri –Latince, Türkçe, Arapça– basan pahalı, fakat uzman bir yayınevi, *Peters* vardır. Orada basılıyordu dergimiz.

— *Halasi-Kun ile ARIT'in yönetmeliğini beraber hazırladınız. ARIT'den sadece Amerikalılar mı faydalanıyor hocam?*
— On beş kadar üniversitenin mali yardımıyla ARIT kuruldu. Türkiye'ye bilimsel araştırma için gelen Amerikalıları desteklemek için düşünülmüş. Ben itiraz ederek Türkiye'de de arkeoloji ve tarih sahasında çalışanlar var, sırf Amerikalılar faydalansın diye düşünürseniz bunu geçirmek güç olur, dedim. Zeki bir adamdı Tibor, "Türklere de ayrıca bir fon ayıralım," dedi: "Meselâ senede 20 bin dolar... Türk ve Amerikalı enstitü üyelerinden teşekkül etmiş bir komite bunu Türkler arasında paylaştırsın." kabûl edildi ve bugün devam etmekte... ARIT'in müdürleri arasında ünlü Hititolog Prof. Hans Güterbock da var... Şimdi Dr. Greenwood müdür.

— *Arnavutköy'de yeri değil mi?*
— Arnavutköy'de bina kiraladılar, daha önce Beşiktaş'taydı. Bir şubesini Ankara'da açtılar. Osmanlı tarihi üzerinde çalışanlar da burs alıyor, misafirhaneden yararlanıyor.

— *Sizin vesilenizle oradan burs almış, araştırma yapmış birisi var mı?*
— Çok... Meselâ İranlı talebem Dr. Fariba Zarinebaf bunlar arasında. ARIT ilkin kimin evinde kuruldu biliyor musunuz? Fuat Bey (Köprülü) ölmüştü, Fuat Bey'in Akbıyık'taki köşkü vefatından sonra enstitünün ilk toplantı yeri olmuştu. Halasi-Kun ile statüyü orada hazırladık.

— Eşi de orada mıydı?
— Yok, eşi evden ayrılmıştı, hatta kütüphanesi de satılmıştı.

— Köprülü'nün kitapları enstitüye mi bağışlandı?
— Onun hikâyesi acıklıdır. Efendim, yağma oldu. Çok kıymetli bir koleksiyondu kütüphanesi. Oğlu Orhan Köprülü ilk eşinden, Beyhan isminde ikinci eşinden bir kızı var, duyduğuma göre satmışlar.

— İlginçtir, hep böyle olur, eşler genelde meraklı değildir, satar hemen...
— Meselâ İÜ tarih profesörü Cavit Baysun, eski seyyahların eserlerini toplamış, çok kıymetli bir kütüphanesi vardı, vefat edince sahaflara düştü. Bu vesileyle ilginç bir hikâye anlatayım. Rıfat Bilge, bir ziraat müdürü... Her gittiği yerde bizim eski halk şairlerinin eserlerini, cönkleri toplamış. Köylüye kredi veriyor ya, "Sizin köyde eski eser varsa getirin, ben size hemen krediyi veririm," diyor (gülüyor). Müdür; bugün Kayseri'de, yarın Konya'da... Böylece çok kıymetli halk cönklerini toplamış. Bu kıymetli kütüphaneyi bir Amerikalı ehven bir fiyata satın almış, California Üniversitesi'nde bu koleksiyonu gördüm, oğlu satmış galiba. Babası her yazmanın üzerine adını yazmış, orasını kesmişler, belli olmasın diye. Ben, kendi kütüphanem bâbında talihliyim.

— Sizin kaç kitabınız var hocam tahminen... Ve neden talihlisiniz?
— Herhalde sekiz bine varmıştır. Ben kitaplarımı Bilkent Üniversitesi'ne bağışladım, güzel bir salon ayırdılar, ayrıca başına bir memur tayin ettiler. Kütüphanem de, yazmalarım da kurtuldu. Sonra Sayın Rektör Ali Doğramacı'nın himmetiyle "Halil İnalcık Center for Ottoman Studies"i (HICOS) kurdular; bütün dosyalarımı, notlarımı oraya vermekteyim. Yüzü aşkın araştırma dosyam var, her biri bir makale, bir kitap olabilir. Aldığım bütün mikrofilmler, kopyalar, hepsini HICOS'a verdim, tasnif bitince tüm araştırmacıların istifadesine açıla-

cak. Bizde kitapların korunması konusunda titiz bir millî siyaset yok. Sözde, yerli, önemli eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasaklayan bir kanun var ama dinleyen yok. Son olarak Mevlâna'nın arkadaşı Sadreddin Konevî'nin kitaplarının Yusufağa Kütüphanesi'nden çalınıp satıldığını duyduk; Mevlâna zamanına kadar giden bir koleksiyondu. Türkiye'de, son senelerde Türk tarihine ait her şey piyasaya, tefecilerin eline düşüyor. Mezarlıklar tahrip ediliyor. Hisarları dolaşıyorum, nereye gitsem çukurlar kazılmış...

— *Defineciler...*
— Evet defineciler tarafından, sebebi de define yapmanın gayet kolay olması. Mahalli kaymakamın izniyle yapabiliyorsunuz, yani merkezi hükûmet kontrol edemiyor.

YEDİNCİ BÖLÜM

Türkiye'ye Dönüş: Bilkent

Taş yerinde ağırdır derler; Amerika'da da tanınıyorum, orada da iyi bir vaziyetteyim ama Türkiye'de karşılaştığım iyi kabûl beni daha çok mutlu ediyor. Türkiye'ye gelmekten memnunum, hayatımda iyi kararlar verdim.

— 1993'te Türkiye'ye döndünüz, 1972'den 93'e kadar ABD'de kaldınız ve buraya dönüşle yeni bir yaşam başladı. Gelmeye nasıl karar verdiniz?

— Doğru, hayatımda yeni bir dönemin başlangıcıdır. 1992'de Bilkent Üniversitesi Rektörü Sayın Ali Doğramacı beni davet etti. Bilkent'te yemekte bana Bilkent'e katılmam, Tarih Bölümü kurmam için tekliflerde bulundu, ben, imkânı yok, dedim, kütüphanem orada, artık emekliyim, yaşlıyım... Böyle bir sorumluluğu kabûl edemem, dedim. Ali Bey çok sevecen ve iknâ yeteneği olan biri. Sonunda öyle elverişli şartlar sundu ki bana...

— Ne gibi hocam?

— "Kütüphanenizi getiririz, ayrıca bir sekreter veririz," dedi ve benden tarih bölümünü kurmamı istedi...

— Çok akıllıca...

— Hakikâten taş yerinde ağırdır derler; Amerika'da da tanınıyorum, Akademi ve Tarih Kurumu Şeref Üyesi seçiyor, orada da iyi bir vaziyetteyim ama Türkiye'de karşılaştığım iyi kabûl beni daha çok tatmin ediyor. Türkiye'ye gelmekten memnunum, hayatımda iyi kararlar verdim; Amerika'ya gidişim nasıl iyi bir kararsa buraya dönüşüm de iyi bir karardı.

— Nasıl taşındınız?

— Bir kere kütüphanem, notlarım ve dosyalarımdan ayrılamazdım. Doğramacı onları uçakla getirtti; 17 bin dolar ödediler bu kütüphaneyi getirmek için. Doğramacı'nın vakfı zengin bir vakıftır; İhsan Doğramacı akıllı bir insan, tesisler kur-

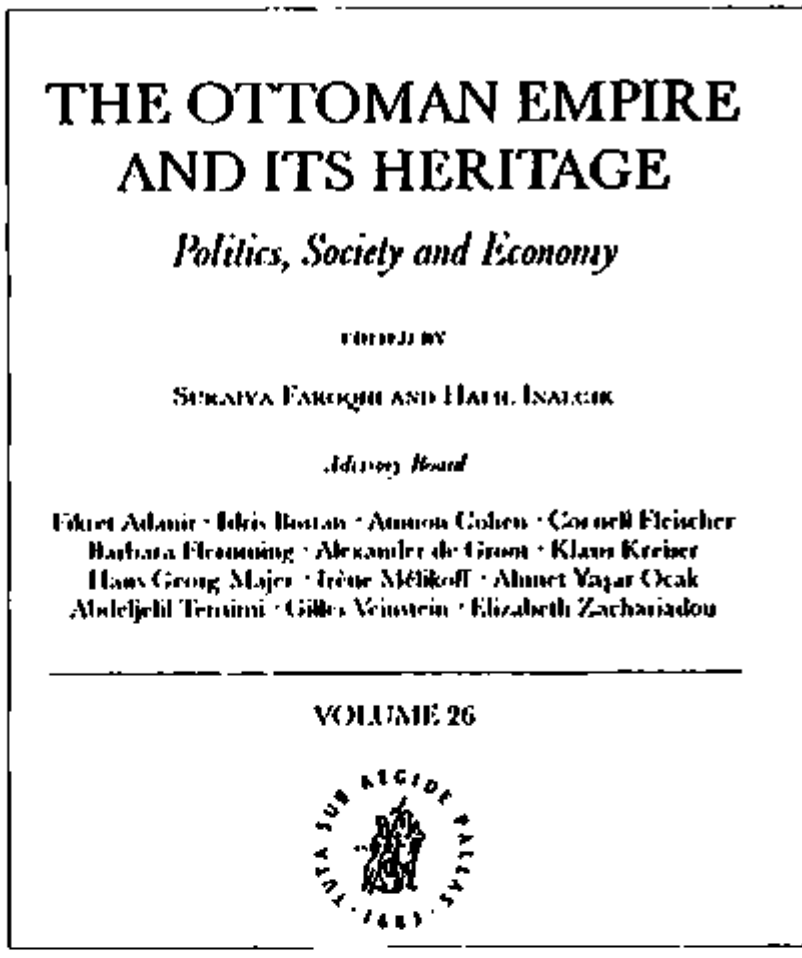
muş, onlar para kazanıp vakfa, üniversiteye veriyor. Eşyalarım, kitaplarım hepsi 250 koli tuttu; uçakla, kargoyla getirdiler.

— Ve siz sonra kitaplarınızı Bilkent'e bağışladınız... Büyük kazanç onlar için... Hem siz hem kitaplarınız...
— Kitaplarımı bağışlamam akıllıca bir karardı, çünkü karmakarışık olan kitaplarım bir nizama girdi, istediğim kitabı bilgisayardan hemen bulabiliyorum. Eskiden dolaşırdım saatlerce, hangi kitap nerede diye... Bilkent, İhsan Doğramacı ve Ali Doğramacı, beni hakikâten mutlu eden destekler sağlamışlardır.

— Bütün tarih bölümünü siz mi kurdunuz?.. Dersleri de siz mi saptayıp önerdiniz?..

Bilkent'te, hocanın bağışladığı müthiş koleksiyonundan oluşan kütüphane.

THE OTTOMAN EMPIRE
AND ITS HERITAGE

Politics, Society and Economy

EDITED BY

SURAIYA FAROQHI AND HALIL INALCIK

Advisory Board

Fikret Adanir · Idris Bostan · Amnon Cohen · Cornell Fleischer
Barbara Flemming · Alexander de Groot · Klaus Kreiser
Hans Georg Majer · Irène Mélikoff · Ahmet Yaşar Ocak
Abdeljelil Temimi · Gilles Veinstein · Elizabeth Zachariadou

VOLUME 26

Suraiya Faroqhi ve hocanın editörlüğünü yaptığı ve Brill'in yayınladığı kitap serisi.

— Rektör Ali Doğramacı ile dersleri saptadık. Lisansüstü eğitim verilmesi kararlaştırıldı. Bölüm Osmanlı-Türk Tarihi. Avrupa Tarihi ve Amerikan Tarihi olarak üç temel kolda eğitim verecekti. Rektör dedi ki, Batılılar bizim tarihimizi nasıl inceliyorlarsa, biz de onların tarihi üzerine orijinal incelemeler yapabilmeliyiz; sonra buradan çıkacak bir insanın ABD'yi, İngiltere'yi, Avrupa'yı yakından incelemiş, tarihini iyi bilen biri olmasını istiyordu. Dışişlerine intisap ettiğinde Amerika'yı her şeyiyle bilen biri olmalı, diyordu.

— *Amerikan tarihini kimler okutuyor?*
— Amerikan Tarihi bölümü için ABD'den profesörler davet ediyoruz, bazıları ciddi, iyi, bazıları bir sene vakit geçirmek için geliyor, master ve doktora için faydalı olamıyor. Amerikan tarihi üzerine burada doktora yaptırmak imkânsız, vesi-

ka yok. Çocuklarımız iyi çalışıyor, master tezleri yazıyorlar, o başka...

— *Halbuki Osmanlı vesikası çok fazla ama anladığım rektörün isteği ağır basmış. Avrupa Tarihi'nden de yurtdışından mı profesörler geliyor hocam?*
— Halen Avrupa Tarihi için İngiltere'den üç profesör var; Prof. C. Leighton, P. Latimer ve D. Thornton. İngilizler burayı benimsedi, Amerikalılarsa bir kadro bulup Amerika'ya gidiyor. Prof. Leighton, 18. yüzyıl İngiltere'sini, Prof. Thornton ve Latimer, Ortaçağ İngiltere'sini okutuyorlar. İngiltere ile münhasır kalıyor. Münhasırı nasıl tercüme edeceğiz?

— *İngiltere ile sınırlı kalıyor?*
— Tamam, sınırlı. Gelenler değerli insanlar... Doğrusu ben Avrupa Tarihi'ni daha çok kıta Avrupa'sı tarihi olarak okutmak isterdim; zamanla değişecek tabii. Her sene imtihan açıp en az 20 kişi kabûl ediyoruz. Bölüm lisansüstü master ve doktora eğretimi veriyor. Her bilim kolundan, İngilizce bilmesi şartıyla imtihana girebiliyor. Yıllık öğrenim harcı ödemiyor, burs alıyorlar, yurt veriyoruz. Ayrıca her ay, çalışma derecesine göre bir miktar harçlık veriyoruz.

— *Siz Osmanlı tarihini İngilizce mi anlatıyorsunuz yoksa?*
— İngilizce anlatıyordum ilk senelerde, sonra Osmanlı tarihini İngilizce anlatmak bir tuhaf geldi, şimdi Türkçe anlatıyorum.

— *Timar'a timar mı diyordunuz?*
— Bir cümleyle izah ediyorum tabii. Meselâ *fief*, tımar değildirp timar sahibi bir Ortaçağ şövalyesinden farklıdır. Batı'da babadan oğula geçer arazi, Osmanlı'da geçmez. Osmanlı da tekrar devlet eline alır ve taksim eder. Oğluna bir başka yerden küçük bir timar verir, üstelik Osmanlı çok merkeziyetçidir. Timar sistemi ırsî bir aristokrasi doğurmazdı, ama İngiltere'de büyük oğul olduğu gibi malikânenin vârisi olur, babadan oğula araziyi ve unvanı alır.

— Osmanlı'da bir tek saltanat babadan oğula geçiyor, o da büyük cinayetlere neden olmuş...
— (Gülüyor) Tabii. Öğrenciler çeşitli branşlardan geldiklerinden ilk sene hazırlık olarak genel tarih okurlar, sonra üç koldan birini seçer. Osmanlı'ya gelenlere Osmanlıca öğretiriz, Osmanlıca, Arapça hocalarımız var. İki sene içinde mastır tezini vermek zorundadır. Sonra imtihan olur, muvaffak olursa doktoraya devam eder. Şimdiye kadar 9 doktora öğrencimiz oldu. Misâl olarak Neslihan. Latimer'den doktorasını aldı. Doktorası ne üzerine biliyor musunuz? Fransisken Tarikati (gülüyor); Latince öğrendi, Vatikan'a gitti, bir buçuk sene orada kaldı, özetle idealimizi gerçekleştirdi. Avrupalı bizim tarihimiz üzerine doktora yapıyor, biz niye Avrupa konusunda yapmayalım?.. Osmanlı tarihinden doktora çalışan 9 öğrenci var. 2003 Eylül ayında 3'ü doktor unvanını aldı. Doktora seviyesinde mutlaka önemli bir konuda kaynaklara dayalı esaslı bir tez hazırlamak zorundalar. Meselâ Bülent Arı, Hollanda'ya giderek orada bir sene arşivlerde çalıştı, dilini öğrendi ve ilk Hollanda elçisi Haga üzerine tez hazırladı. ODTÜ'den matematik mezunu Derya Gürses, Newton üzerine tez konusu aldı, İngiltere'ye gitti, doktorasını tamamladı, orada yayın yaptı ve çeşitli burslar kazandı.

— Sonra öğrencilerinizin çoğu ABD'ye mi gitmek istiyor?
— Master yapan öğrencilerin hayali ABD'ye kapağı atmak... Hayıflanmıyorum, Amerika birçok bakımdan tabii câzip bir memleket, herkes gitmek ister.

— Artık pek değil hocam. Hem tarihin kaynağı siz buradasınız...
— Şimdi en aşağı 10-14 kişi gitti bizden. Bülent Arı, gitmedi, benimle kaldı. Dört kişi Chicago'da okuyor; Ali Yaycıoğlu, Harvard'da, Pınar Veziroğlu... Princeton'da doktorasını tamamlayan Berrak Burçak şimdi Bilkent'te öğretim üyesi... Gidenler hocalarının en iyi talebeleri arasında. Betül

Bilkent'teki iki öğrencisi Ali Yaycıoğlu ve Ertuğrul Ökten ile.

Chicago'da Osmanlıca dersi veriyor. Burada Gonca Baskıcı İbn al-Arabî üzerine çalışıyor, Aziz Hüdaî üzerine mastırını yaptı.

— Ne güzel, yol açıyorsunuz. Siz Bilkent'te hangi dersleri veriyorsunuz?
— İki türlü ders veriyorum, takrir, Osmanlı devletinin genel anlatımı... Sosyal, ekonomik ve şehircilik tarihi asıl konularım... Ayrıca üç saat seminer yapıyorum. Geçen sene seminerde Süleyman Kanunnâmesi'ni satır satır tahlil ettik; evvelâ terimleri öğreniyoruz, sonra yorumlayıp değerlendiriyoruz.

— Meşhur metodunuz. Ben de bir seminerinize katıldım, orada öğrencilerle ilişkinizi gördüm. Bilkent'te Osmanlı bölümünde başka öğretim üyeleri kimler, kimler oldu hocam?
— Osmanlı'ya, bilhassa 19. yüzyıl için ayrı bir hoca gereki-

Akşin Somel, sekreter Alkım ve Oktay Özel ile Bilkent'te.

yordu. Prof. Sina Akşin telefon açarak yetenekli, Almanya'da doktorasını yapan bir yeğeni olduğunu söyledi, tabii, tezini göreyim, dedim. Almanya'da Bamberg'de Prof. K. Kreiser ile çalışmış Akşin Somel; tezini beğendim, doktorasını bitirmemişti, tezini müdafaa etmesi için gitti. Yaşım dolayısıyla "Chairman" olamıyorum, Akşin'i vekil gibi tayin ettik; hakikaten çok çalıştı, çok emeği geçti. Akşin'in tezini Leiden'deki yayınevinde bizim "The Ottoman Empire and Its Heritage" serisinde yayımladık (E. J. Brill). Tezi, Osmanlı devrinde Rumeli'deki eğitim üzerine... İstanbul'un ayrıntılı, 400 sayfalık, neşredilmemiş bir istatistik defteri vardır, onu yayına hazırlamak üzere kendisine verdim.

— *Kaçıncı yüzyıla ait?*
— 1893 yılına ait... İstanbul tarihi projemizin son devri için çok mühim bir kaynak, onu hazırlıyor yayına Akşin.

— *Görevinden ayrılmış gibi söz ediyorsunuz. Ne oldu sonra?*
— Akşin 2003'te Sabancı Üniversitesi'nden çok iyi bir teklif

Bilkent'te misafir Prof. E. Radushev ile.

aldı. O, Sabancı'ya gidince Hacettepe'den, İngiltere'de doktora yapmış Oktay Özel bölümümüze geldi. Keza, edebiyat doktoru, tanınmış klasik edebiyat tarihçisi Dr. Mehmet Kalpaklı'yı Bilkent'e davet ettik, kendisi halen "chairman" vekilidir... Ayrıca Bulgaristan'dan Prof. E. Radushev bize davetli profesör olarak katıldı. Balkan tarihi esas olduğu için Rumca, Sırpça, Slav dillerini bilenleri toplamak istiyordum, Bu arada bir Yunanlı, Bizantinist Evgenia Kermeli'yi aldık. İstiyoruz ki Rumeli tarihi hakkı ile okutulsun. Fakat aldığımız elemanların her zaman faydası olmuyor.

— *Anlaşılan dertlisiniz ama anlatmak istemiyorsunuz. Peki Bilkent'ten ayrılmanız için iyi bir teklif gelse ayrılır mısınız?*
— Bilkent'ten ayrılmam asla... Bölümü gerçekten Osmanlı araştırmalarında ideal bir merkez yapmaya çalıştık. Ama insanlar her zaman yardımcı olmuyorlar.

— *Belki insanlar zordan kaçıyor ve herkesin sizin gibi bir ideali yok hocam.*
— Bilkent'te hakikaten çok mutluyum, öğrencilerimle iftihar

Prof. M. İpşir ve sevgili öğrencisi Bülent Arı ile.

ediyorum, meselâ Dr. Bülent Arı, bugün Harvard'da olan Ali Yaycıoğlu, Chicago'da Ertuğrul Öktem, Betül Başaran...

— Sizin adınızı taşıyan merkezi ziyaret ettim, muazzam bir kaynak. Orada ayrıca semaver, zırh gibi eşyalar da vardı. Siz mi aldınız onları?

— Her şeyi bırakıp gidiyorsunuz bu güzel dünyadan... Benim de mirasım olacak bu merkez, benden sonra yıllarca topladığım malzemeyi araştırırlar. Ankara kalesinde bedestanda bir Osmanlı sipahisinin zırhını buldum, *Bürüme* zırhı; müzelik bir şey; hemen aldım. Rektörümüz Ali Doğramacı anlayışlı birisi, bir asistan tayin etti, zaman zaman merkezi ziyaret eder.

— Babası İhsan Doğramacı YÖK yüzünden yıllarca çok eleştirildi. Siz onu nasıl biliyorsunuz?

— Büyük işlere giriştiniz mi tepki almak kaçınılmaz. Büyük iş yapan, büyük dertlere katlanmak zorunda. Doğramacı, çocuk doktoru olarak başladı. Sonunda dünya çocuk koruma teşkilâtının, UNICEF'in başkanı seçildi. Hacettepe, eskiden gecekonduların bulunduğu bir tepeydi, satın aldı ve üniversiteyle has-

taneyi orada yaptı. Bugün Ankara'nın seçkin bir mahallesi... Hastaneye Amerika'da tahsil görmüş en değerli Türk doktorlarını getirdi, üniversiteyi genişletti... Hacettepe Üniversitesi'ni kurdu. Kendisi Irak Türklerinden, seçkin bir aileden. Eşi Sayın Aysel Hamm'ın ailesinde yüksek şahsiyetler var; oradaki petrol şirketlerinde hissesi vardır, Doğramacı'nın üniversiteyi kurması bu sayede oldu. Ayrıca kendisi vakfa bağlı tesisler kurdu, müteşebbis bir insan. Bugün Bilkent Üniversitesi'nin 10 bin öğrencisi var, %30'u burs alıyor. İndekslere göre, Bilkent herhangi bir Amerika ya da Avrupa üniversitesi seviyesinde... Doğramacı bunu yaratmış bir insan... Mütevelli heyeti, para meselelerini halleder, profesörleri tayin eder. Rektör Ali Doğramacı her profesörün tayininde şahsen ilgilenir, enerji dolu bir insan. Ne derlerse desinler, Doğramacı ailesi Türkiye'mize büyük şeyler kazandırmıştır. İhsan Doğramacı bugün hâlâ çalışıyor, dünya çocuklarına yardıma devam ediyor, bağış topluyor. İnsana, bilime, eğitime sevgi ve yardım onun tüm hayatını doldurmuş. Maalesef medya, sansasyon arayışında dedikoduya yönelir. Birkaç kere muhabirlere kesinlikle beyanat vermeyeceğim diye yemin ettim, beyanlarımı bazen kendilerince bir başlık atıp tamamen tersine çevirdiler. Bütün yaklaşım sansasyon üzerine, doğru haber vermek değil... Basın çok önemli oysa.

— *Dördüncü kuvvet...*
— Basın dördüncü kuvvettir, derler, bizde birinci kuvvettir. Basının desteklediği bir insan dâhi de, cumhurbaşkanı da, her şey olur...

— *Desteklemediğiyse...*
— Yerin dibine batar.

— *Bazılarını tepeye çıkarıp bazılarını yerin dibine batırabiliyor, hatta tepeye çıkarttıklarını tekrar yerin dibine oturtabiliyor.*
— Basının birinci vazifesi, doğru haber ile kamuoyunu bilgilendirme; kamuoyuna gerçekleri aktarmak... Basın çoğu kez

sansasyon olanı alır; futbol, televole çılgınlık halinde Türkiye'de. Bundan önceki meclis mühim bir futbol maçını seyretmek için tatil yaptı, gittiler maçı seyrettiler. Bu memlekette yalnız çoluk çocuk değil, herkes kafasını topun peşine takmış; efendim Sergen'in ayağı mı, dizi mi zedelenmiş, *imparator* ne demiş... Kanallarda hep bunu seyrediyoruz. Memleketin büyük meseleleri var. Çok kıymetli ekonomistlerimiz, köşe yazarlarımız var, anlatıyorlar, ama genellikle kamu uyku halinde, dinlemez.

— *Dördüncü kuvvetin özelliğini biliyorsunuz değil mi?..*
— Nedir dördüncü kuvvet?

— *Dördüncü Kuvvet diye adlandırılan basının görevi, üç kuvveti; yasama, yargı ve yürütmeyi, bu alanda yapılanları hep halkın yanında durarak izlemek, yansıtmaktır ve gerekiyorsa uyarmaktır...*
— Tabii, bizde tam tersi... Haber sansasyona çevrilir. Size tipik bir muhabir haberini vereyim. Urfa'dan, doğudan haber şöyle verildi: Çocuğunun dişlerini kerpeten ile söken anne... Parası olmadığı, dişçiye gidemediği için, zavallı çocuğunun dişlerini kerpetenle çıkarmış. Haberi okuduğum zaman tüylerim ürperdi, muhabir haberi verirken düşünmüyor, sansasyona çeviriyor...

— *Haberin altını okuyunca başlığa nasıl kızıldığını da bilmiyor, ne yazık ki öyle... Hocam, İhsan Doğramacı ile ilk ne zaman tanışmıştınız?*
— İhsan Bey, YÖK Başkanı olarak yurt sathında üniversiteler kurmak üzere büyük bir seferberlik içinde idi. Üniversite açmak için her şeyden evvel yetenekli, üniversite eğitimi seviyesinde profesör ister; bu gerçekleşmedi maalesef; bugün meselâ lisede, arşivde, şurada burada çalışan insanları profesör namzedi olarak çağırıyorlar. Doğramacı meselelere iyi teşhis koyan bir insandır. Üniversite açmak için evvelâ profesör yetiştirmek lâzım geldiğini, bina açmanın marifet olmadığını bi-

liyordu. Bunun için BÜ'nde bütün rektörleri topladı ve dışarıdan danışman olarak iki kişi çağırdı, birisi Amerika'da Madison'da University of Wisconsin'de hoca Kemal Karpat, diğeri de bu fakir. Ondan önce de bir vesileyle Hacettepe'deyken bürosuna gitmiştim, beni etkilemişti o zaman. YÖK başkanıyken yaptığı bu toplantıda bizden yardım istedi. Biz Amerika'da bulunduğumuz için öğrencilerin yerleşmesinde yardımcı olacağız; namzetler gidecek, dönünce açılacak üniversitelere hoca tayin edilecekler. Bunun için de büyük bir ödenek temin etmişti.

— *Atatürk'ün formülü, başarılı öğrencileri yurtdışına göndermiş, sonra gelip hocalık yapmışlardı...*
— Tanzimat devrinde, ondan önce de III. Selim daha çok Avrupa'yı tanımaları, teknolojiyi getirmeleri için gençleri yurtdışına gönderiyordu. Doğramacı, bizden yardım istedi, Amerika'da bu işler için hangi üniversiteler uygundur vb. tavsiyede bulunacağız. Kemal Karpat, "Evet yaparız," dedi; ben, yapamayız, dedim. Yüzlerce talebe gelecek, biz onları yönlendireceğiz... Bu bizim takatimizi aşar. İkincisi bir büro gibi işleyemeyiz, bir büro açın, bu işi kendi başına yürütebilecek esaslı bir organizasyon olması lâzım, dedim. Bir de ilâve ettim, meselâ 100 kişi gönderdiniz, bunlar jeolojide, sosyolojide vb. iyi tahsil gördü, doktora aldı... %80'i, %90'ı orada kalır, çok iyi maaş, muhit var, çabalarımız boşa gider, zorlayamazsınız gelmeye... Sonra profesörlere verilecek maaş meselesini hallet-medikçe bu proje gerçekleşemez, dedim. Toplantıdaki rektörler özellikle maaş konusunda beni desteklediler. Fakat bu bir eleştiri gibi yansıdığından Doğramacı pek hoşlanmadı. Sonra kendisinin, Bilkent'i açtığı zaman bütün bu söylediklerimizi göz önünde tuttuğunu gördük.

— *Sonuçta büro kuruldu mu?*
— Takip etmedim, fakat YÖK acele bu kadar üniversite açtı, çoğunun durumu bugün ortada. Doğramacı YÖK'ten ayrıldı, başkaları geldi. Kendisi eleştirel beyanlarda bulundu ama

kendi hedefleri gerçekleşmedi. Bugün üniversite sayısı 70'i aşkın, genelde hocalar istenen düzeyde değil... Devlet üniversitelerinin bir ağızdan şikâyetleri malûm: Hocalar ek ders ücreti almak için 20 saat ders alıyorlar... Araştırma, kütüphane yok, sathî bir eğitim yürütülmekte.

— *Sistemin de yanlışlığı belki? Bir eğitim politikamız da yok çünkü...*
— Hakkınız var. Bence açılan üniversitelerin çoğu gerçekten üniversite değil. Bazıları müstesnâ, kazanç için kurulan bazı özel vakıf üniversiteleri seviyeyi düşürmekte. Bir Koreli ile uçakta beraber gidiyorduk. Güney Kore'nin dünya ekonomisindeki büyük atılımının nedenini sordum. Bana, "100 tane üniversitemiz var, girmesi çok güçtür, çok iyi yetişiyorlar," dedi. Bizde Doğramacı'nın kurduğu YÖK bunu yapmaya çalışıyor. Prof. Mümtaz Turhan'ın görüşü şuydu: Süratle modernleşmenin ilk vasıtası, çok iyi yetişmiş, yetenekli bir zümre yetiştirmektir. Bu zümre, toplumu modernleşmeye doğru götürebilir. Genel eğitim güzel, herkes kitap-gazete okuyor ama asıl yetenekli bir maya olacak, Batı ilimlerini çok iyi anlamış bir grup Türkiye'yi değiştirebilir, demişti.

— *Aslında bu tür insanlar var ama yurtdışına dağılmış durumda, burada kısıtlı imkânlar ile çalışıyor, kimse itibar etmiyor. YÖK ile ilgili sizin düşünceleriniz ne? Doğru bir yapı mı sizce?*
— YÖK zarurî, YÖK kanunu esas itibariyle doğru... Üniversitelerin ve öğretimin seviyesini korumak için böyle bir merkezi kontrol sistemi lâzım. Bizde üniversiteleri kendi haline bırakırsanız olmuyor. Anımsarım, DTCF'nde zayıf bir namzet komiteyi geçemedi, altı ay sonra dostlarından oluşan ikinci bir komite kuruldu ve geçti.

— *YÖK ile de hak etmeyen insanlar gidip başka şehirde profesör olup geliyor.*
— Profesör olmak, doktora almak mesele değil. Gecekondu

üniversiteleri çıkıyor kazanç için. Profesörler, üniversite dışında iş alıyor. İşte bunları kontrol eden bir merkeze ihtiyaç vardı; YÖK'ün esas hedefi buydu. Doğramacı bunu yasaklamıştı. yirmi sene profesörler kurulunda bulundum, yakından biliyorum, birtakım yolsuzluklar yapılabiliyordu. Demek istiyorum ki, akademik hürriyet şart, fakat onun faaliyetlerini objektif kurallara göre kontrol edecek bir merkez olması da tabii, YÖK bunun için lâzımdı. Doğramacı da haklı olarak böyle bir kurul getirdi. Doğramacı, bu gerçekleri kavramış bir akademisyendi. Nitekim özel üniversite tesisinde bir savaş vermiştir adeta; özel üniversite kanununu, vakıf üniversiteler kanununu çetin bir mücadele sonunda TBMM'den geçirtmiştir. Doğramacı, serbest üniversitelerin kurucusudur, ideal bir üniversite kurdu en sonunda; Bilkent Üniversitesi. Bugün dünya üniversitelerinin en iyileri arasında... Bu memleket Doğramacı'ya çok şey borçlu.

— *Yurtdışında hayatınız geçti, üniversite tek birinin etrafında mı toplanıyor yoksa daha farklı bir sistem mi var?*
— Kısacası, YÖK sistemi, üniversitelerin ve öğrencilerin yüksek seviyesini kontrol, alınan akademik unvan ve diplomaların denetimi bakımından zarurî bir müessese olarak kurulmuştur.

— *Amerika'da da var mı?*
— Orada devlet üniversiteleri ve özel üniversiteler var. Her üniversite otonomdur, özerktir, kendi kendini kontrol eder. Türkiye'de YÖK öncesinde suiistimaller yapılıyordu, siyasette darbeler oldu, üniversiteleri belli bir görüşte tutmak için yanlış istikâmetlerde verilmek istendi. Amerika'da olmayabilir. Amerika'yı biz birçok şeyde taklit ediyoruz, ama bizde şartlar farklıdır.

— *Ne gibi?*
— Şartları iyi incelemeden sırf taklit olarak, Amerika'da bu var, bizde neden olmasın, diyoruz. YÖK'e ne lüzum var, Amerika'da yok diyebilirsiniz.

— *Avrupa'da da yok hocam, var mı?*
— Avrupa'da bizden ileri... Bildiğime göre, İngiltere'de devletin bazı kontrol yöntemleri var

— *Üniversitelerin tarihine baktığımızda otonom olması özüne uygun da...*
— Tabii, tabii... Ama YÖK kötüye kullanıldı, siyaset meydanı oldu. Chicago Üniversitesi'ne tayinimde bütün dekanlara yazı gönderip fikir almışlar; teoloji, arkeoloji dahil... Böyle bir otokontrol var. Harvard'da Ortadoğu için profesör alınacaktı, tarih bölümü Princeton'dan İran mütehassısı birini namzet olarak ileri sürmüştü. Üniversite başkanı Amerika'da başka üniversitelere mensup yaşlı profesörlerden bir komite kurdu; komitede Chicago Üniversitesi'nden ben de vardım. Toplandık, üniversite başkanı, seçen komite üyelerinden her birini komite huzuruna davet etti, niçin seçtiniz, diye soruyor, biz itirazlarımızı varsa söylüyoruz, ancak ondan sonra başkan karar veriyor.

— *Çekememezlik olabilir ama bilimsel bir gerekçe gösterilmesi lâzım.*
— Kaç aşamadan geçiyor... Benim itirazım İranlı, kendi sahasında parlak bir namzettir, ama Ortadoğu'nun İran'dan ibaret olmadığı üzerineydi; Türk, Arap da var, demek ki üç profesör daha tayin edeceksiniz, Müslümandır ama kültürleri ayrıdır, dedim. Sonraları bu alanlarda başka profesörler getirmek için teşebbüste bulundular. Böylece bir Türk-Osmanlı kürsüsü kuruldu, bu alanda değerli bir uzman Prof. Cemal Kafadar başına getirildi. Ankara Üniversitesi kurulduğu zaman özerkti, dekanı kendimiz seçerdik; rektörü belli bir seviyedeki profesörler seçerdi. Zamanla birçok yolsuzluklar yapıldığı görüldü. Bugün bıraksak acaba ne olur? Amerika'daki gibi ilmî seviyesini muhafaza eden, oto-kontrolü olan yapıya kavuşabilir mi?

— *Sizce kavuşabilir mi?*
— Birçok üniversite bence o seviyededir, şüphesiz. Sahasında

başarılı olmayan bir insanı bugün İTÜ'ne yahut Bilkent'e empoze edemezsiniz. Bilkent'te benim koleksiyonuma bakan kütüphaneci, bir Anadolu üniversitesine hoca çağrıldı (gülüyor).

— *Nasıl yani?*
— Evvelâ asistan olarak, ondan sonra profesörlük yolu açılıyor. Kütüphanecilikten başka şey bilmiyor, toplumumuzun her kolunda öyle...

— *DTCF, SBF, Chicago, Bilkent ve arada başka üniversitede verdiğiniz dersler... Sizden bizim üniversitelerimizle yurtdışındakileri kıyaslamanızı istesem...*
— Öncelikle Bilkent'in farklı bir üniversite olduğunu söyleyerek başlamalıyım. Biz Bilkent'te Chicago Üniversitesi'yle bir öğrenci değişim programı yaptık, her sene bir öğrencimizi gönderiyoruz, bir sene orada kalıyor, oradan da biri bize geliyor. Oraya gönderdiklerimizden üçü orada kaldı, doktorasını orada devam ettiriyor. Kaynak dillerine hâkim ve iyi yetişmiş oldukları için orada iyi karşılanıyorlar, bu, bölümün bir başarısı sayılabilir...

— *Elbette. Peki bir fark yok mu diyorsunuz?*
— Devlet üniversiteleri maalesef maddi imkânsızlıklar dolayısıyla istenen düzeyi koruyamadı. Biliyor musunuz, Türkiye'de tüm kuruluşları, bankaları ve kişileri çökerten, yanlış yola götüren ana sebep nedir: *Enflasyon!* Vakıf özel üniversiteler, profesörleri yüksek maaşla çağırıyor, devlet üniversiteleri onlarla yarışamıyor. İkincisi, devlet üniversitesi hocaları ek ders alıyor mecburen, söylemiştim. Maddi kısıtlamaların kötü neticelerinden biri devlet üniversitelerinin kitap alamayışı... Düşünün, bizim alanımızda en aşağı 20 dergiye abone olmak lâzım. Bütün bu nedenlerle devlet üniversitelerinde seviye düştü.

— *Paralı öğrenci şanslı oluyor bu durumda...*
— Evet, maalesef öyle. Fakat devlet imtihanında yüksek pu-

an alan burslu öğrenciler de var. Vakıf üniversiteleri arasında kalitede rekabet var.

— ABD'de de var mıdır böyle rekabet?
— Vardır. Ben oradayken Chicago'dan dört profesör Harvard'a gitti; yüksek maaş veriyor, üniversitenin prestiji daha yüksek. Kaçınılmaz bu. Devrimiz bilgi çağıdır, kalite rekabeti, araştırmaların geliştirilmesi lâzım. TÜBA'nın yaptığı istatistiğe göre, maalesef üniversitelerimizin çoğu için, bu yarışı sürdürmek çok güç. Bazı öğretim üyeleri de maddi sebepler yüzünden dış memleketlere gidiyor.

— Yurtdışında özel üniversiteler arasında ücret farkı olmasına karşın devlet üniversitelerinde belli bir seviye ve kalite sürüyor sanırım...
— Oralarda devlet üniversitelerinde hocalar çok iyi maaş, proje desteği alıyorlar, gayet tabii. Burada hocalar, memur gibi muamele görüyor; ilim adamı rutin bir memur gibi algılanmamalı. Almanya ve Fransa'yı yakalamak çok ciddi çaba gerektiriyor. Bizde TÜBA, TÜBİTAK, TDK, TTK gibi belli başlı örgütlenmiş kurumlar var, birtakım destek projeleri geliştirmeye çalışıyorlar. Dünyada şimdi her sahada devletler korkunç bir yarış içinde, bilgi yarışması bu, bilgi kurumlarına öncelik verilmeli. Meselâ De Gaulle, savaş sonrası perişan durumda olan Fransa'da bir müessese kurdu ve ülkenin kalkınmasını sağladı: Bu, Centre de Recherche Scientifique (Bilimsel Araştırmalar Merkezi) ve ilim adamlarını orada topladı. Bu aslında daha önce Rusya'nın yaptığı bir şeydir, orada ilim adamlarına maaş verir, araştırmadan başka bir sorumlulukları yoktur.

— Batı'daki bu tür akademiler özel kaynaklarla da besleniyor değil mi?
— Birçok Batı akademileri özel kaynaklardan gelen paralarla idare edilir. Devletten kısmen yardım alırlar, ama esas kaynakları özel sektördür. Amerikan Akademisi üyelerine

Ford, Rockefeller gibi kuruluşlar büyük burslar verir; bu paralar vergiden düşülür, devlet bu kurumları teşvik eder. Devlet ve akademi bizde dış memleketlere doktorasını yahut post-doktora çalışmalarını tamamlamak üzere gidecek, ancak on kişiye burs verir, bunu yüz kişiye çıkarmak gerek... Komünist Çin bunu anlamış, böylece büyük atılım yapıyor. Bilgi çağındaki rekabette geri kalırsak sonradan başımız çok ağrıyacak.

— 1994'te TÜBA'ya, Türkiye Bilimler Akademisi'ne katıldınız. Türkiye'ye döndükten bir yıl sonra yani... Nasıl oldu katılmanız?
— Devlet, akademiyi kurmak için ilkin bir heyet teşkil etti, yönetmelik yaptılar. ODTÜ'nün eski rektörü, Prof. Tosun Terzioğlu başkanlığında seçilen ilk üyeler daha çok ODTÜ'den ve tıptan. Sosyal ilimlerdeki üyeleri artırmak için çağrıldık. Sosyal ilimlerdeki üyeler bugün beşte bir; Avrupa'da olduğu gibi bir denge olsun yahut akademi ikiye ayrılsın istiyoruz; beşeri-sosyal ilimler bir tarafta, müspet ilimleri temsil edenler bir tarafta.

— Neden böyle oluyor? Sosyal alan sanki bilim değil?
— Birçok birinci sınıf ilim adamı dışarda. Meselâ, Şerif Mardin'in dışarıda kalması anlaşılmaz. Sonra Doğan Kuban'ın da öyle...

— Şerif Mardin ile tanışmış mıydınız? Öğrenciniz miydi?
— Şerif, SBF'nde doktora tezini hazırlıyordu; "The Genesis of the Young Ottoman Thought" konusunda... Plânını gösterdi... Osmanlı devlet felsefesinin temeli adalet dairesinden bahsettim, plânı biraz değiştirdik, adalet dairesi üzerine bir fasıl yazdı. Ondan sonra da dostluğumuz devam etti. Nurculuk bizim toplumumuzda küçümsenmeyecek sosyal ve dinî bir harekettir, Şerif Mardin bunu din sosyolojisi bakımından ele aldı, esaslı bir araştırma yayımladı.

Halil İnalcık Salonu açılış merasimi mutluluğu.

Balıkesir Üniversitesi Rektörü Hacıoğlu ile birlikte.

— Şerif Mardin ile sonra Amerika'da da görüşmeyi sürdürdünüz mü?
— Evet, tabii, meslektaş olarak görüşüyoruz, şimdi aksakallı benim gibi. Biliyorsunuz, 11 Eylül saldırısından sonra Batı dünyasında, İslâm'ın aslında tedhişçi bir din olmadığı, Batı kültürüyle de uzlaşmasının mümkün olduğunu Türkiye ispat etmiştir, diye bir akım oluştu. Türkiye, İslâm dünyasında liderlik durumuna gelmelidir, filân dendi. Bu konuda bir konferans düzenlenmeyi düşünüldü, CHP ilgiliydi. Toplantıda Şerif Mardin ile konuyu tartıştık.

— Hocam, 2000'li yıllarda, yıllar önce Balıkesir'de okuduğunuz lisede sizin için bir salon oluşturuldu. Nasıl oldu?
— Balıkesir'de okuduğum Necati Bey Muallim Mektebi o zaman en iyi muallim mektebi sayılıyordu. Bugün burası Balıkesir Üniversitesi içinde eğitim fakültesi haline geldi. Eksik olmasın, rahmetli Nejat Göyünç, İnalcık buradan feyz almış diye Balıkesir Üniversitesi rektörü Sayın Prof. Necdet Hacıoğlu'na anlatmış... Burada bir Halil İnalcık Salonu kuralım, dediler ve milyarlar harcayarak salonu kurdular; ben de aldığım çeşitli madalya ve plaketleri oraya teşhire gönderdim. Açılış merasimine gittim tabii, vali de SBF'nden eski talebem çıktı; Akın Acun. 2000 Kasım ayıydı. Ne mutlu, feyz aldığım Necatibey Eğitim Fakültesi'ndeki bu salonla adım yaşayacak. 65 yıl sonra Balıkesir'de böyle bir hatırlama beni derinden duygulandırdı. Bugün salon adeta uluslararası toplantıların bir merkezi haline gelmiştir.

— Gerçekten ne büyük bir mutluluk... Hocam Türk diliyle ilgili, eski Türkçe-yeni Türkçe sıkıntısını en çok yaşayanlardan biri de sizsiniz. Pek çok kelime türetiliyor ama tam karşılamıyor. Bu yönde hiç bir çalışmanız oldu mu?
— TÜBA'da bu yönde çalışmalarımız oldu.

— Ne yaptınız hocam?
— Uzak görüşlü akademi başkanımız Sayın Prof. Dr. Engin

Bermek, bir terminoloji lügatinin önemi üzerinde durdu ve bu amaçla kurduğu komiteye beni de çağırdı.

— *Türkçe eski güzel kelimelerini unuttuğu gibi yeni yabancı kelimelerle anlamını da kaybetti. Bilim hayatında da İngilizce hâkim... O yüzden terminoloji lügati çok önemli değil mi?*
— Bugün bir dil karmaşası içindeyiz. Felsefedeki "structural"e Türkçe'de "yapısal" diyoruz, ama yapısalı yapı için de kullanıyoruz. Her bilimsel kavram, kesin sınırları çizilmiş bir terim ister, bir terminoloji lügati ilim için zarurî... Orada arkadaşlarla anlaştık, belli prensipler tespit etmezsek sonuç bir terminoloji lügati olmaz, kullanılmaz, evvelâ Türkçe bir kelime bulacak yahut kökten çıkaracaksınız. Dilci, dilin kurallarını, fonetiğini bilir. Yani terimleri, dil ilimlerine –fonetik, semantik, etimoloji gibi– hâkim insanlar yapacak. Dil uydurma kelimeyi kabûl etmez. Öte yandan bir terimi ifade ederken o bilim alanında mütehassıs ile dil mütehassısı bir araya gelip karar verecek. Bu prensipler kabûl edildi. Sonra Batı dillerinde yerleşmiş terimleri, koyduğumuz Türkçe terimin yanına koymak gerek, "social structure" yerine "toplumsal yapı" dediniz, muhakkak "social structure" kelimesini parantez içinde koyacaksınız.

— *Terminoloji lügati yapılıyor mu şimdi?*
— Kavramları ifade eden dil gelişmiş dildir. Akademinin teşebbüsünü candan desteklemekteyim. Bir terminoloji lügati yaparsanız, üniversitelerde, liselerde öğrenilen terimler Türkçeleşir, herkesin zihninde aynı kavramı uyandırır. Bugün ister istemez yabancı kelimeler kullanıyoruz. Bir bakanın konuşmasında bir saat içinde otuz kadar yabancı kelime kullandığını tespit ettim, ona hak veriyorum, çünkü Türkçe'de kullandığı kelimelerin artık karşılığı yok. Eski dil hükümden düştü, yeni kelimeler aynı zamanda birçok şey için kullanılıyor. Meselâ *tipoloji* ile *tipografi* arasındaki farkı bir terim olarak Türkçe'de nasıl ifade edeceksiniz.

— Yine de bir bakanın Türkçe'ye özellikle dikkat etmesi gerekmiyor mu? Türkçe'nin ne kadar zengin olduğunu siz biliyorsunuz, belki Türkçe bilmiyordur.
— Maalesef öyle, bir de züppeler var, İngilizce'si yarım yamalaktır, kendisini yabancı dil bilir göstermek için kasten İngilizce kelime kullanır. Meselâ *motivasyon* ve *motive olmak* kelimeleri artık yerleşti.

— Türkçe'ye gereken önemin verilmemesi kültürel açıdan da zayıf kalmamıza yol açıyor aslında. Kendi kültürüne yabancılaştığı gibi yabancı kültürleri yücelten bir gençlik çıkıyor ortaya. Değil mi?
— Dil ve kültür yozlaşması, bugün Türk toplumunu kültür açısından bunalıma sokmuştur, doğru. Dünya görüşü itibariyle iki kampa ayrılmışız. Sosyal-siyasî hükümlerimiz, değerlendirmelerimiz tamamen farklı; yalnız sosyal-siyasî konularda değil, kültür bahsinde de tam bir zıddiyet-karşıtlık içindeyiz, o kendini kesin haklı buluyor, siz de. Samuel Huntington bu gibi toplumları bölünmüş, parçalanmış olarak niteliyor; misâl olarak birincisi Türkiye, ikincisi Rusya'yı örnek gösteriyor.

— Huntington'un bütün tezlerine katılıyor musunuz?
— Huntington üzerine *Doğu Batı*'da eleştirel bir yazım var, lütfen ona bakınız (*Makaleler I*, Doğu Batı, Ankara, 2005, 208-214). Terminoloji lügatinin önemi şurada: Bilim adamı, öğretmen, Türkçe terminolojinin tam manasını öğrenirse, liseye giden çocuk da öğrenecektir, oradan halka intikal edecek ve terminoloji lügatiyle konuşulan dil de zenginleşecek. Almanca böyle zenginleşmiştir. 19. yüzyılda akademileri, Latince yahut Yunanca'dan alınmış bütün terimlerin Almanca karşılığını bulmuş.

— İki yüzyıl önce...
— Evet. Milli birlik ve Bismarck dönemi... Bugün Almanca'da çok az Latin dilinden kalma kelime vardır. Japonlar

modernleşme hareketine bizden çok sonra başladı, biz 18. yüzyılda başladık, onlar, Meiji döneminde, 1860'tan sonra... Ve bizi fersah fersah geçtiler. Amerika'ya, yani dünyanın süper gücüne karşı, bazı alanlarda onu geçen postmodern bir medeniyet yarattılar...

— *Kendi kültürünü de koruyarak... Bilgisayarları bile kendi dilinde...*
— Evet, kendi kültürünü koruyarak... Sanırım, bunun bir nedeni Japon toplumunda sıkı bir disiplin geleneği var, ayrıca Alman terbiye sistemini takip ettiler. Almanların milli eğitim felsefesini, Kerschensteiner'in eğitim felsefesini aldılar. Fakat bu sıkı sosyal disiplin, sonunda Hitler'i yahut Japonya'daki generaller rejimini yaratabiliyor tabii.

— *Bu dönemde yapamazsınız anlamında mı?*
—Yasak koyamazsınız, özgürlük ve insan haklarına karşı. Ama değişme halinde olan toplumlarda, soysuzlaşmayı önlemek için plânlı, disiplinli bir politika ve eğitim gerekli.
Fransızların insan hakları ve bireyler arasında sözleşmeye dayanan devlet felsefesi, *Gesellschaft*, 18. yüzyıl filozoflarının eseridir. İnsan doğduğu zaman mutlak şekilde hürdür, ama toplum hayatında birtakım kuralları kabûl etmek zorundadır. Özgürlüğü ötekisinin özgürlüğü ile sınırlıdır, işte buradan anayasa rejimi çıkıyor. Bu yapay bir şekilde Rousseau'nun, Montesqieu'nün ortaya attığı devlet felsefesi... Buna karşı Alman "gemeinschaft" görüşü var, yani her toplum, tarihin ve sosyal gelişimin ortaya çıkardığı organik ve tamamen kendine has bir varlıktır. Onun için sanatı, dünya görüşü vb. yüzyıllarca tarihin meydana getirdiği bir *muhasala*'dır. *Muhasala*'ya ne diyeceğim (gülüyor), yani birikim... Ama kastettiğim sadece birikim veya sonuç değil. Bir milletin tarihten gelen üstünlüğünü bir filozof, Nietzsche dile getiriyor...

— *Merak ettim: Nietzsche'yi okudunuz mu?*
— Sadi Irmak'ın çevirilerini okudum, yirmili yaşlarımda.

— Hocam ben de Zerdüşt'te şahsen yirmili yaşlarımda çok aydınlatıcı yanlar bulmuştum...
— Meselâ?

— Kendini aşma durumu meselâ... Kişi kendi kendini aşmazsa çevresindeki gerçekleri, incelikleri algılayamaz, kendine kilitli kalır... İlk gençlikte arayış vardır ya, belki de ben çok fazla anlam yüklemiş olabilirim...
— Kendi kendini yapmak... Bazıları kendini akıntıya bırakır, gününü yaşamak esastır onun için. Bizim gibi "mutaassıp" insanlar, kendi kendimizi yaratacağız diye çabalar dururuz.

— Felsefeden çıkalım. Bilkent yıllarınızda bölümü kurmak, bu alanda öğrencilere yoğun emek vermek, yetiştirmek dışında sürekli, adeta hiç durmaksızın araştırmalar ve yayın çalışmaları yaptınız. 2004 yılında Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı, iki ciltlik Osmanlı Uygarlığı *kitabı var; İngilizce ve Türkçe yayımlandı hem de... Bu kitabın gerçekleşmesi nasıl oldu?*
— Gerçekten çok önemli bir proje gerçekleştirdik, bunu Kültür Bakanlığı ve Bilkent'e borçluyum. Bu kitabın macerası şöyle oldu: Osmanlı devletinin 700. kuruluş yıldönümü çalışmaları için o zamanki kültür bakanı Sayın İstemihan Talay bir komite kurdu, 30 kişi kadar tarihçi, gazeteci, profesörü vb. çağırdı. Nasıl kutlayacağız, diye konuştuk. Bir teklifte bulunarak, Osmanlı tarihini Hammer, Zinkeisen, Uzunçarşılı ve Karal yazmışlar, harpler-anlaşmalar vs. Asıl Batı'nın bilmediği Osmanlı medeniyeti, bunu yazalım ve Batı'da Türk imgesini düzeltmek için İngilizce yayımlayalım, dedim. Bakan baş editör olarak beni tayin etti. Eseri plânladım, girişi yazacağım, sonra Osmanlı medeniyeti üzerine genel bir anlatımım olacak, çeşitli konulara ayırarak konusunda uzman arkadaşlara paylaştırdım; fikir hayatı, bilim-din-medreseler, sanat-minyatür-mimari, edebiyat... Kitap önce bir cilt olarak düşünüldü, sonra iki cilt oldu. Yazıların bazılarının uzun gelmesi, yazarın kısaltmak istenmemesi vs. üç sene bu kitapla uğraşmak zorunda kaldık. Editör kurulunun toplantılarında anlaş-

mazlıklar çıktı... İngilizce tercümesinde ilmî tâbirlerin düzeltilmesi gerekiyordu, çok önem verdiğim bir proje olduğu için zamanımı verdim.

— Kitabın bir diğer editörü Prof. Günsel Renda. Kendisini siz mi çağırdınız?

— Evet. Sanat kısmındaki yazıların kontrolü için Sayın Günsel Renda'yı işbirliğine çağırdım, eser editör olarak ikimizin adıyla çıktı. Eserin bir başka kıymeti Ersu Pekin tarafından görsel tasarımının yapılması. Sürpriz oldu bize, onun son derece yetenekli işbirliği esere başka bir nitelik kazandırdı. Meselâ ateşli silâhlardan bahsediyorum, Pekin, eski tüfek fotoğraflarını buluyor, bu ve bunun gibi bir sürü ayrıntıyı ekledik, eser renklendi. Kitap ikinci defa Ersu Pekin tarafından yazılmıştır diye, önsözde belirttim. Bir katkımız varsa, bunu ilkin İstemihan Talay'a borçluyuz, bütçeden para tahsis etti, şahsen ilgilendi. Onunla beraber o zamanki müsteşar, eski dostum Fikret Üçcan'ın yakın ilgisi ve anlayışı bizi çok rahatlattı. Tanıtım için Bilkent Üniversitesi görkemli bir toplantı düzenledi. Bir yıl sonra kitap Sarajevo'da Uluslararası Kitap Fuarı'nda birincilikle ödüllendirildi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Sevgili İstanbul

— İstanbul'la ilgili pek çok projeniz var, sizi en çok etkileyen yerlerden birinin de Eyüp olduğunu biliyorum. Bize biraz Eyüp'ü anlatsanız, neden önemli Eyüp?

— Eyüp üzerinde bir tarihçe vereyim. İstanbul muhasarası sırasında dört düşman gemisi Haliç'e gelerek yardım getirdi; İstanbul'da halk, surlara çıkarak Türklere karşı gösteriler yaptı. Bizim asker arasında bir ümitsizlik doğdu, hatta bir kaynağımıza göre bazı askerî gruplar, "Bu işin sonu yok," diye kuşatmayı bırakıp gitmeye başladılar. Çok nazik bir durum vardı. O zaman Akşemseddin –Fatih'in şeyhidir, Hacıbayram tarikatındandır– Eyüb el Ensari'nin mezarını bulmak için kolları sıvadı. Peygamberin bayraktarı olarak bilinen, Hz. Muhammed'i Medine'de misafir eden Halid Eyüb el Ensari, peygamberden sonra çok uzun yaşadı ve Emeviler'in İstanbul'u kuşatmasına iştirak etti.

— 7. yüzyıldaydı değil mi?..

— 670'lerde... Emeviler, İstanbul'u almak için seferler yapıyorlar; Suriye'yi alıp yerleşmişler, Anadolu'da ilerlemişler... İstanbul kuşatması sırasında Eyüb el Ensari zaten ihtiyar, kuşatma sırasında ölüyor, orada gömüyorlar. Bütün İslâm ulemasınca bu hikâye malûm. İşte bu bilgilere dayanarak Akşemseddin, onun mezarını bulacağım, diyor. Moralin düştüğü bir anda, peygamberin sahabesinden olan Eyüb'ün mezarını bularak askere moral vermek amacıyla padişahtan müsaade istiyor. Bugünkü Eyüp mevkiinde kazı yapıyorlar, orada eskiden manastırlar vardı, toprak altında yazılı mermer parçalar buluyorlar, "İşte mezar burası," diye orduya ilân ediyorlar. Askere savaş için yeni bir şevk ve heyecan geliyor.

— *Fetih için Akşemseddin ayrıca istihareye yatıyor değil mi?*
— Fetih tarihini tayin için istihareye yatmış... Topkapı Sarayı arşivinde bununla ilgili bir mektup ortaya çıktı. Akşemseddin, fethin gününü rüyasında keşfetmiş, fakat o gerçekleşmiyor. Bunun üzerine asker arasında ona ve padişaha karşı dedikodular çıkıyor, zaten Çandarlı da baştan beri muhalif; şehri alamayız, Macar ve Venedik hareket halinde, rezil oluruz gibi propaganda yapıyor. Eyüp'ün mezarının bulunması askere büyük bir şevk veriyor, sonra da o mevkide bir türbe, cami, imaret yapılıyor, Bursa'dan Müslüman halk getirilip yerleştiriliyor; Eyüp'ün ilk sekenesi Bursalıdır. Eyüp'ün önemi şurada: Osmanlı harap olan Konstantinopolis'i yeniden bir Türk-İslâm şehri olarak inşa etti, ama Eyüp, Osmanlılar tarafından bölgede tamamıyla yeni baştan kurulan bir Müslüman şehridir. Bütün İslâm dünyasınca kutsal bir şehirdir... Osmanlı urbanizminde her şehrin bir patronu vardır. Bu patron tepede yahut şehir dışındadır; türbesinden o kutsal kişinin şehri koruduğu inancı vardır.

— *Kentin mistik patronu, hamisi...*
— Meselâ Bursa'nın patronu Abdal Murad'dır, tepededir. İran'da Tebriz'in koruyucu evliyası şehrin tepesindedir. Ortaçağ'da, Hıristiyan dünyasında da her şehrin bir kutsal patronu vardı. Paris'in dinî patronu Saint Michel'dir.

— *İstanbul'un ki de Eyüp Sultan...*
— Eyüp Sultan sayılır, yalnız Paul Wittek kaynaklardan araştırarak Eyüp'ün orada değil, Ayvansaray'da kalenin dibinde öldüğünü ileri sürdü. Ayvansaray adının da Eyüp Ensari'den bozma olduğunu iddia etti. Wittek'e göre mezarı yanlış yerde gösterilmiş (gülüyor). Ona göre Ayvansaray'da düşmüş ve gömülmüş. 1455 İstanbul bina ve nüfus tahririnde Ayvansaray adının Rumca'dan bozma bir ad olduğunu gördüm; böylece Wittek teorisi düşüyor.

— *O günlere bakarsak Eyüp böylece ilk Müslüman semti olarak genişliyor ve gittikçe kutsallık kazanıyor...*
— Evet, Eyüp kutsal bir mahalle olarak tanınıyor böylece; biliyorsunuz padişahlar tahta çıktıkları zaman Eyüp'e gelir ve türbede devrin en tanınmış şeyhinin elinden beline kılıç kuşatılır; buna *taklid-i seyf* merasimi denir, böylece sultan, Tanrı'dan bir nevi destek alır; bu âdet, ilk Osmanlı padişahlarının ahiliğiyle ilişkilidir. Eyüb'ün türbesinde kılıcın kuşatılması sultanın gazilik sıfatını teyid eden bir merasimdir.

— *Eyüp'ün önemini vurguluyor bu da...*
— Tabii. Galata, Üsküdar ve Eyüp İstanbul'un üç kazâsı, kadılığıdır. Eyüp'e *Haslar Kazâsı*, kadılığı, denir; Karadeniz'e kadar bütün köyler ona bağlıdır. İslâm'da bazılarının iddiasına göre, en kutsal yerlerden üçüncüsü Eyüp'tür. İslâm dünyasından birçok ziyaretçi gelir Eyüp'e. Fransa'da deniz kıyısında Saint Michel Tepesi ortaçağdan beri hem dinî toplantıların yapıldığı bir yer, hem de hacıların bir mesire yeri durumunda idi (şimdi turistler gidiyor); ziyaretçiler dinî ziyaretle birlikte tabii yiyip içip eğleniyor. Eyüp de zamanla aynı fonksiyonu benimsedi; orada kaymakçı, yoğurtçu dükkânları çoğalmış, elimizde belgeler var; bu gibi yerler gençlerin buluşma yeri halini almış... Bir Bulgar tepede havuzlu bir bahçe yapmış, sabahlara kadar gençler eğleniyormuş. Fermanda, ulema ve Müslüman halkın şikâyeti üzerine bu gibi eğlence yerlerinin kapatıldığı anlatılıyor.

— *Şimdi Piyer Loti'nin olduğu yer mi?*
— Hayır, hemen Eyüp'ün yukarısında bir yerde... Bahçe yapmış, para kazanıyor. Haliç'te o bölgede denizin dibinden çıkan balçık sayesinde çömlekçilik ilerliyor; testi, bardak ve oyuncaklar bu çamurdan yapılıyor, özetle Eyüp aynı zamanda önemli bir sanayi merkezi haline gelmiş; oyuncak ve çömleklerini her tarafa gönderiyor.

— Sonraları Feshane kuruluyor. Sanayinin en önemli simgesi.
— Evet, tabii Feshane 19. yüzyılda. Tarih Vakfı'na Eyüp sicillerinin neşredilmesi, Türkçe'ye çevrilip özetlenmesini teklif etmiştim, kabûl ettiler. 6-7 sicili müftülükten aldık, fakat bu proje gerçekleşmedi. Halen kültür işlerine büyük ilgi gösteren Eyüp Belediyesi bu belge koleksiyonunu yayımlamak üzere faaliyete geçmiş bulunuyor.

— Belediyenin sahip çıkması ne güzel. Eyüp sempozyumları da var ayrıca...
— Evet. Ayrıca Eyüp üzerinde iki sempozyum tertip ettik. Bu sempozyumun organizasyon işini İÜ'nden Tülay üstlendi. Tarih Vakfı sempozyum bildirilerini yayımladı. 2003 Ağustosu'ndayız. Dün Eyüp Belediyesi'ne gittim, Kültür Dairesi Müdürü İrfan Çalışan'a bu malzemeyi size alalım, basabilir misiniz, dedim. "İmkânlarımız var, Eyüp tarihinin ana kaynakları olarak sev seve basarız," dedi. Belediye, kültür faaliyetleri arasında şimdiye kadar Eyüp üzerine sekiz bilimsel sempozyum topladı. İstanbul tarihçisi olarak İstanbul tarihiyle ilgili arşiv vesikaların sistematik biçimde, bilimsel bir metotla yayımlanmasına yakın ilgi duyuyorum.

— Daha ne kadar çok bilinmedik şey var değil mi hocam?
— Elbette. Bu sempozyumlarda çok genel olarak Eyüp'ü anlattım. Evvelce söyledim, annemin dedesinin Nakşibendi tekkesi de oradadır. Eyüp'ün bir diğer özelliği, sultanların ve vezirlerin türbelerinin burada olmasıdır. Özellikle Osmanlı bürokrasisine, yüksek sınıfına ait kimseler orada gömülmek isterlerdi.

— O yüzden demek o kadar güzel bir mezarlığa dönüştü...
— Tabii. Araştırmakla bitmez... Kutsal niteliği dolayısıyla bugün de birtakım insanlar orada aile mezarlığı kurmaya çalışıyor. Ne yapıyorlar biliyor musunuz? 16. ve 17. yüzyıldan kalma güzel mermer mezar taşlarını toplayıp kenara koyuyorlar, orasını aile mezarlığı diye betondan bir duvarla çeviriyorlar. Görülmemiş bir barbarlık!

— Eyüp gibi tarihi bir mezarlıkta da üstüne mi gömüyorlar?
— Üstüne gömüyor. O taşları alıp kenara atıyor, o taşları daha sonra Çingeneler alıp kırıyor, villaların yollarında döşeme taşı olarak kullanıyorlar.

—Mezarlıklar müdürlüğü suç işlemiş oluyor böyle yapıyorlarsa?
— Suç aramıyorum, fakat size tarihimizi nasıl şuursuzca tahrip ettiğimizi anlatmak istiyorum. Bütün Osmanlı tarihi o mezarlıkta. Fevzi Çakmak'ın mezarı da orada. Tepeye Piyer Loti diye çapkın bir Fransız subayın adını veriyoruz. Bu da başka bir bilinçsizlik, hafiflik..

— Çok haklısınız hocam. Bilinçsizliğin dik âlâsı. Sizin İstanbul'un pek çok semtiyle ilgili araştırmanız var, bunlardan biri de Üsküdar. Üsküdar'daki gelişmeler nedir?
— Evet, İstanbul tarihiyle ilgili bir diğer faaliyetim şudur: Üsküdar Belediyesi her sene Üsküdar tarihi üzerine sempozyum düzenler, birisine davetle katıldım... Sicilleri bana gönderirseniz bir yazı hazırlarım, hem de gelirim, dedim. Üsküdar kadı sicilleri en eskilerinden; Yavuz Sultan Selim zamanına kadar gidiyor. Meselâ Selim zamanında şahın gönderdiği bir elçi Üsküdar'a iniyor, Üsküdar'da çadırda kalıyor, vesika birtakım yerli Kızılbaşların ona nasıl bilgi verdiğini gösteriyor... Elçi bir casus... Kadı, padişaha bildirmek için onu takip ettiriyor. O sicillerin basılması için sempozyumda karar alındı, böylece Üsküdar tarihinin esas kaynakları ortaya çıkacak.

— Yine koca bir çalışma sayenizde gerçekleştirilecek. Sessizce ama kararlı bir şekilde hep öncülük ediyorsunuz.
— Her şeyi üzerime alamam tabii, bütün maksadım tarihe, memlekete hizmet... İstanbul'a bakın, bugün her yerde camiler, türbeler, imaretler... İstanbul'u biz yeniden inşa etmişiz. Burası bir Türk-İslâm şehri olmuş, yani Osmanlılar bir Müslüman'ın yaşayabileceği bir çevre yaratmış.

— Tarihi geri getirerek yaşanamaz ki hocam. Bizans gitmiş, Osmanlı gelmiş, aradan yüzyıllar geçmiş, tarihî gerçek bu... Biz de Osmanlıların 16. yüzyıldaki durumunu ya da Rumeli elden gitmeden önceki dönemi hayal etsek, geri getirmeye çalışsak ne olur o zaman...

— Tarihî haklar nazariyesi bugün güç politikasının en etkin vasıtalarından biri halini almıştır; özellikle İsrail devleti kurulduktan sonra... İsrail diyor ki, Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yer daha önce Kral Davud'un, İsrail devleti zamanında merkeziymiş. Şimdi İsrail, iki bin senelik tarihi yok farz ediyor.

— Korkunç, büyük haksızlık...

— Dünyanın her tarafında tarihî haklar, birtakım siyasî iddiaların temelini teşkil etmektedir. Bu bir çılgınlıktır ve çok tehlikelidir.

Beyoğlu'nda bir lokantada öğle yemeği

— Hocam saraya özgü bir yemek seçtiniz.

— Evet öyle oldu (gülüyor). Bugün dünyada en meşhur mutfaklardan biri bizimki.

— Üçüncü diyorlar...

— Bir Fransa, iki Çin, doğru üçüncü... Dikkat edin Çin olsun, Fransa olsun, hep sarayın, kralın, hükümdarın hâkim olduğu patrimonyal toplumlar bunlar... Bu toplumlarda saray bütün sanatlarda olduğu gibi mutfakta da öncülük etmiştir.

— Bütün sanatlar saraydan çıkıyor. Neden?

— Patrimonyalizm sonucu, devlet, mülk, tebaa, her şey hükümdarın varlığına bağlı sayılıyor. Saraydaki mutfak bir atölye gibi işler. Genel mutfaklar yanında sultana özgü *kuşhane* var. Aşçı, sultanın damağına hitap eden bir tat yarattı mı, *câize* alır; bütün dehasını, damağa en hoş gelen yemekleri yaratma üzerinde toplar.

— Porsiyonlar küçücük olduğu için kuşhane deniyor değil mi?
— Bilmem! Porsiyonlar sahanlarla gelir, herkes bir lokma alır ve gider. Saray, iki kısma ayrılır; Birun (Dış) ve Enderun (İç). Birun'daki halk için, bilhassa elçiler filân geldiğinde, Divân'da ziyafet verilir; vezirler ayrı bir sofrada, daha küçük devlet hizmetlileri ayrı bir sofrada yer... Bu merasimin başı *çaşnigirbaşı*'dır, hizmetinde *çaşnigirler* vardır. Divân'ın bulunduğu ikinci avluda Sinan'ın yaptığı mutfaklar, halka yemek hazırlar. Sinan'ın dehası o mutfak bacalarıyla saray silüetine gerçekten haşmet kazandırmıştır.

— Çaşnigir ne demek?
— Çaşnigir, tadımlık alıp çeşnisini kontrol eden görevli. Farsça çeşniden geliyor. Çaşnigirbaşının arkasında 15-20 çaşnigir sahanlarla bekler; bir sahan konur, herkes birer lokma alır, sahan kalkar, çünkü arkada 15-20 sahan var, ne geleceği belli değil. Hemen yerine yeni bir sahan konur, tabii ki isterlerse bir müddet daha kalır orada ama mümkün mertebe değiştirilir.

— Sultanlar, Fatih'le birlikte tek başına yemek yiyorlar diye biliyordum.
— Ona geçeceğim, bu Birun'daki.

— Birun tam olarak neresi? Divân dediğinize göre, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda olmalı...
— Evet. Padişahın asıl sarayı, merasim kapısı kubbeli Darussaade arkasındaki saraydır, Enderun (İç Saray) adıyla anılır. Enderun da iki kısımdır, bir Akağalar'ın idaresinde bulunan ve sultanın günlük hayatını yaşadığı kısım, bir de harem. Harem, Kanunî zamanında Hürrem Sultan'la Topkapı'ya geliyor; daha önce kadınlar Bayezit'te, Eski Saray'da kalırlardı.

— Bugün iÜ ana binasının olduğu yer. Eski Saray'da yine de küçük bir harem varmış.
— Maşallah! Siz bu konuda hayli bilgi sahibisiniz. Bildiğimize göre harem teşkilâtının Topkapı Sarayı'na gelmesi Hürrem

Sultan'la... Biliyorsunuz, Süleyman ona nikâh yaptı. Yoksa padişahla buluşacak cariyeleri Valide Sultan takdim ederdi; Valide Sultan, ikinci sultan gibidir, haremde hâkimdir, öyle bir cariye sultanın karşısına geçip de sultanın fantezisini celbedemezdi. Şimdi Enderun'daki sultanın yemeğine gelelim. Kuşhane'de pişen yemekleri özel aşçılar hazırlardı, galiba Hünkar Beğendi ilkin orada hazırlanmış olmalı. Dikkat edin birçok yemek adları sarayla ilgilidir. Bugünkü Türk mutfağının üstünlüğü, nefaseti Osmanlı saray mutfağında yaratılmış olmasından...

— *Peki sultanın yemeğini kim tadıyor? Çaşnigirbaşı, Birun'daki yemekleri tadıyor...*
— Sarayın Enderun kısmında sultanın günlük hizmetleriyle ilgili *odalar* vardır. Meselâ sultanın emniyetiyle ilgili oda *hâsoda*'dır; âmiri *Hâsodabaşı*'dır; padişaha ait şeyler hep *hâs* adı alır. *Hâsoda*, padişahın kişisel hizmetleriyle, meselâ giyimiyle, atını hazırlamakla, gece uyurken emniyetini sağlamakla görevlidir. Bir de seferli odası var. Burada berberler, musikişinaslar, hanendeler ve bu arada sultanın yemeğiyle ilgili olan kimseler bulunur. *Hazinedarbaşı* vardır, sultana ait hazineler onun kontrolü altındadır, maiyetinde 20-30 yamak vardır. İç Saray'da, Enderun'da hizmet görenlere genelde *içoğlanı* denir. Osmanlı yüksek sanatı aslında saray sanatıdır. Kuyumculukta en iyi kuyumcu kuyumcubaşıdır, sultanın hizmetindedir. En iyi yemek yapan aşçı oradadır, vaktiyle Bolulular tekelindeydi.

— *Taa o zamanda dahi Bolulu aşçılar meşhurdu demek. Sarayda da mı Bolulular hâkimdi?*
— Sarayda da vardı. O bölgeye yakın bir yerde iki grup arasında kavga çıktı. Neyse yemeğimizi yiyelim. (Yemeğe devam ediyoruz ama sohbet sürüyor, teyp açık...)

— *Peki Fatih'ten başlayarak sultanlar tek başına yiyor yemeğini değil mi?*
— Doğru. Kanunnâme'de şöyle der; "Cenâb-i şerîfimle ki-

mesne ta'âm yemek kanunum değildir; meğer ehl-i 'iyalden (aileden) ola." Onun mutfak defterini Ahmet Refik buldu, neşretti. Her gün yediği yemeklerin malzemesi malûm.

— *Ne seviyor en çok biliniyor mu?*
— Meselâ, karidesi seviyormuş (gülüyor). Balık, tavuk-piliç seviyor. Vaktim yok, Fatih'in hayatını bir roman gibi yazmak isterdim; savaşları, ahlâkı, yemesi, içmesi, yeisleri, sevinçleri, hayal kırıklığı, tüm kişiliği...

— *Bu kadar çok biliyor muyuz belgelerden?..*
— Oldukça. Meselâ büyük oğlu Mustafa, Konya Sancakbeyi, ölüyor, Fatih onu çok severdi. Mustafa, içkiye, eğlenceye düşkün... Şehzadelerin çoğu öyle. Mustafa erken yaşta, 1474'te ölüveriyor, yanındaki içoğlanları ve şahsî eşyaları Fatih'in sarayına gönderiliyor. Fatih'e oğlunun ölüm haberini vermekte tereddüt ediyorlar. İtalyan içoğlanı Jean-Maria Angiolello gelenler arasında, Fatih ölünceye kadar da ona hizmet etti. Fatih ölünce büyük kargaşa, yeniçeri isyanı çıktı. O da fırsat bulup İtalya'ya kaçtı ve hatıralarını yazdı. Fatih devri için en mühim kaynaklardan biridir. Onu Romanya'da Ursu neşretti (*Historia Turchesca*, Bükreş, 1910), metin elimizde. Bu hatıratı Kazım Neki adında bir Arnavut Türkçe'ye çevirdi, TTK yazmaları arasındadır. Fatih 1481'de ölüyor, demek ki 6-7 senelik hatırat...

— *Ne yapıyor oğlu ölünce?*
— Fatih son derece üzülüyor, Angiolello, Fatih'in Türk usulü nasıl matem tuttuğunu anlatıyor; evvelâ odanın zeminindeki bütün halıları attırıyor, yerde bağdaş kuruyor, başındaki külahı yere atıyor, iniltilerle ağlıyor, matem tutuyor. Göz şahidi o. 1481'de Fatih ölünce çıkan isyanı da en etraflı Angiolello'dan öğreniyoruz. Fatih'in despotik idaresinden bıkan yeniçeriler bütün nefretlerini veziriazamı Karamani Mehmet Paşa üzerinde topluyorlar, katledip, ölüsünü atın kuyruğuna bağlayarak sokaklarda sürüklüyorlar.

— *Hocam abartıyor, eklemeler yapıyor olabilir mi?*
— Sanmam, başka kaynaklarla mukayese ediyoruz.

— *Fatih çok mu despot hocam?*
— Öyle görünüyor.

— *Birkaç dil bildiğini, çok okuduğunu, kültürlü olduğunu okuduk, biliyoruz da, bunu bilmiyordum.*
— Doğru ama biz idealize ediyoruz. Tarihçi olarak toz kondurmuyoruz padişahlara. Hadi yemeğimize dönelim şimdi...

Pera Palas

— *Dün hava çok güzeldi, Boğaz hasretinizi giderdiniz mi?*
— Dün sabah, Ortaköy'e gitmeye karar verdim, kimse yoktur zannediyordum, saat 10.00'a doğru oradaydım, baktım kaynıyor; turistler, halk... İncik boncuk satan sanatkâr insanlar, meselâ bir emekli öğretmen güzel şeyler yapmış; mutfağa asmak için biber, domates vb. yapmış, ne kadar güzel. Bayağı sanatkâr yetiştiriyor orası. Bundan altı-yedi sene önce Beşiktaş'ta otururken de akşamları oraya gidiyordum.

— *Beşiktaş'ta mı oturdunuz bir dönem?*
— ARIT merkezinde kaldığım için sık sık Ortaköy'e gidiyordum. Ortaköy, eskiden beri İstanbul'un gayri müslim zenginleriyle konaklarının bulunduğu yerdi. Havra, kilise, camisiyle her bakımdan İstanbul'u temsil eden bir semtti. Bugün de iki âlem yan yana orada. Bir yanda tamtamlar, diskolar; öbür tarafta Abdülmecid'in camii ve ezanı bekleyenler. Birdenbire ezan okunur, tamtamlar susmaz; o tezat beni çok etkilemiştir. Bu sefer gittiğimde her şey güzeldi, fakat öyle bir kabalıkla karşılaştım ki.

— *Hay Allah! Ne oldu?*
— Çayhanelerden birinde oturmak istedim, öndeki boş yere

oturamazsınız, dediler, iki tane kabadayı genç beni adeta iterek uzaklaştırdılar. On dakika oturup bir çay içeceğim, öndeki yerleri kalabalık müşteri yahut oyun oynayanlar için saklıyorlarmış. Ötekine gittim, aynı şey... Havam bozuldu, kaba, acımasız bir toplum olduk. Demek daha insan olmamışız, dedim. Bir ihtiyar gelmiş, oturmak istiyor, ne olacak ki. Sonra muhteşem Ortaköy Çeşmesi'ne gittim; yüzyıllardan kalmış bir hatıra; pırıl pırıl. Geçen yüzyıllara ağlar gibi damlıyor. Sonra baktım bir vapur yaklaşıyor, koştum.

— En sevdiğiniz gezilerden... Boğaz gezisi isteğinizi karşıladınız böylece...

— Yaa, Ortaköy'den vapura bindim, mavi deniz, o koruların güzelliği, sahilde beyaz pembe yalılar... Bir hayal âlemi gibi... Ama öbür taraftan o çayhanenin önünde gördüğüm muamele keyfimi bozmuş; güzel bir korunun tam ortasına bir bina yapılmış, bir mikrop yuvası gibi o koruyu mahvedecek, başkaları da gelecek. Boğaz, dünyanın hiçbir yerinde olmayan bir güzellik, jeolojik devirlerde Karadeniz taşmış, yükselip vadileri doldurmuş, Boğaz ortaya çıkmış. Boğazda bakarsınız bir merhalede dört taraf çepeçevre tepeler, güzel korular, yalılar... Bir göl gibidir orası, on beş dakika gidersiniz, yeni bir göl, yeni bir manzara... Ben diyorum ki boğaz on tane göldür, yan yana konmuş, masalımsı bir göller dünyası.. Romantik Osmanlı bu masalın büyüsüne kendini kaptırmış. Biz şimdi tahrip ediyoruz. Bakıyorsunuz güzel bir koyun üzerinde kat kat, sekiz on tane aynı tip ev... Güzel bir yüzü nrmalamak gibi bir şey... İnsan hem üzülüyor, hem o tabiatın hâlâ direndiğine seviniyor. Bu gezintiler bana çok ilham veriyor, bir kere daha kâni oldum ki –yeni Türkçe iknâ derler, kâni başka, iknâ başka halbuki– burası ayrı bir âlem... Bakın yine eski kelimelerle konuşuyorum.

— Eski kültürü, dili bilmediğimizden doğru olmasa da ondan yeni bir şeyler uyduruyoruz...

— Eski kültürü unutmuşuz, bozmuşuz. Padişahların adını bile doğru telaffuz edemiyoruz: son sultanın adı Vahdettin de-

ğil, Vahîdeddîn (dinin tek seçkin kişisi). Mademki bu toplum içindeki yaşıyoruz, yüzyıllar öncesinden gelen bu kültürü de anlamak, korumak zorundayız; biz onun bir parçasıyız, yoksa yok olup gideriz.

— *Bilmediğimiz için daha kolay tahrip ediyoruz... Bilince kıyamayız...*
— Tabii... Anlamadığımız için... Meselâ gâzelin güzelliğini anlamak için birçok edebî sanatı bilmek lâzım, bilmeden takdir edemezsiniz, o sanatları biliyorsanız hayran olursunuz. Eski kültürün, dilin cahiliyiz. O güzellikleri görmekten uzağız. Ben iki nesil arasındayım, Osmanlı doğmuşum, 1917...

— *Hayır, 1916...*
— 1916 mı Haydarpaşa'daki patlama?

— *Evet. 6 Eylül 1916... Siz annenizin söylediği gibi bir gün sonra doğduysanız 7 Eylül doğum tarihiniz, 26 Mayıs değil. Musset'nin "Mayıs" şiiri güzeldi ama...*
— Yaa, bravo, nasıl buldunuz. Size müteşekkirim.

— *Hocam arşivlerde çalışıp Osmanlı tarihini değiştiren sizsiniz, bence bu konu ilginizi çekmemiş.*
— (Gülüyor) Gerçekten teşekkür ederim. Konumuza dönersek şimdi tam modern de sayılmayız; meselâ boğazın güzelliklerini anlayacak kadar estetiğe, doğaya önem verseniz o binaları yaptırmazsınız. Ona izin veren çoğu belediye başkanı, canım bu eski şeyler nedir ki, diyor. Yahut işin içine arsa spekülasyonu karışıyor.

— *Ne yazık ki... Ağızda çok çiğnenen bir cümleye dönüşse de, geçmişi bilmeyince ne olduğumuzu da bilemiyoruz, geleceğe de sağlam bakamıyoruz, doğru bir cümle. Dolayısıyla modern de olamıyoruz...*
— Yolda yürürken Türkiye'nin ruhunu okur, her şeyi görürsünüz. Eskinin ince bir kültürü, güzel kuralları vardı; insan-

lar birbirini gördükleri zaman güzel tâbirlerle ayrılırlardı. Eskiden *Allah'a emanet* derdik, bugün *bay bay* diyoruz.

— *Allahaısmarladık'a karşılık olarak güle güle denirdi...*
— Her şeyde, insanlar arasında güzel ilişkiler, güzel kurallar vardı.

— *Eskinin Allah'a emanet'i yerine çeviri Türkçe'si, "Kendine iyi bak," deniyor, bir de...*
— (Gülüyor) "Take care of yourself"in tercümesi...

— *Taklitçi maymunlara dönüyoruz.*
— Ve kültürünü taklit ettiğimiz insan bunu gördüğü zaman bizi küçük görüyor. Eğitim çok önemli. Tabii, eski kültürün modern hayata uymayan kurallarını canlandıralım, demek istemiyorum, ama başka kültürün âdet ve kurallarını taklit yerine kendimize özgü âdetler yaratmalıyız. Batı'ya yöneliyor, onu kendimizden üstün görüyoruz.

— *Bizden üstün mü sizce?*
— Hiçbir kültür diğerinden üstün değildir. Afrika'nın ortasındaki kabilenin kültürü, Batı'nın Londra'daki kültürle aynı değerdedir. O kültür, toplumun yarattığı, onun hayat fonksiyonlarını yerine getiren bir yaşam cihazıdır. Her toplumda onun yaşam kurallarını tayin eden belli bir yapı vardır. Batılılaşmada eski sistemle çatışma yahut yozlaşma doğuyor. Dilimizin nasıl yozlaştığını evvelce anlattım.

— *Hocam sizi yordum, söyleşiyi bugünlük bitirdik, ama sizde bir telaş görüyorum. Bir yere mi gideceksiniz?*
— Arşive çalışmaya gidiyorum.

— *Hangi arşive gideceksiniz?*
— Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne... İstanbul tarihiyle ilgili bir vesika, bir defter var, dün oradaydım, arşiv müdürü defteri buldurdu, bugün öğleden sonra gidip defteri inceleyeceğim.

— *Hâlâ arşivde atıyor kalbiniz...*
— Evet, gerçekten kalbim atıyor... İstanbul tarihini yazmak istiyorum, çok önemli bir vesika var elimde. Bizantinistler bekliyor yayımlanmasını.

— *Hangi vesika bu hocam?*
— Fatih İstanbul'u fethettikten iki sene sonra, 1455 yılında İstanbul'daki bütün binaları ve içindekileri tahrir ettiriyor, deftere geçirtiyor, cizye'ye tâbi mi, değil mi görüyorsunuz... Meselâ bina iki katlı, içinde bir Yahudi acuze yaşıyor, cizye alınmayacak diyor. İslâm hukukuna göre bir toprak veya şehir, kahren, yani zorla alındığı zaman oradaki halk esir edilebilir ve onun bütün binaları, toprağı devlete ait olur.

— *Cizye, vergi değil mi?*
— Evet, baş vergisi... 1455'te şehrin harap Bizans'ın karakteri daha değişmemiş; manastırlar, kiliseler duruyor, yani Osmanlı binaları daha yapılmamış. Bizans tarihi için son derece önemli bir belge... Manastırlar tasvir ediyor; manastır içinde yatakhane, misafirhane, kiliseler tasvir ediliyor. Kızlar manastırı diye bir yer var meselâ; asker kutsal diye dokunmamış oradaki rahibelere. Bu gibi, Bizans'ın fehten hemen sonraki durumunu tespit eden bir vesika bu... Okuması güç, Rumca isimler var, meselâ *Drapoze*, büyük hane, konak...

— *Nasıl çıkardınız bu Rumca kelimelerin anlamını?*
— Bizans üzerine eserlerin tetkiki yardım ediyor. Asıl yardımcım Prof. Elizabeth Zachariadou oldu. Bir harita yaptım. Bu belge hakkında Princeton'da bir konferans verdim. Fatih'in büyük kaygısı şehri nüfuslandırmak. Fatih, Tekirdağ'dan, Bolu'dan Müslümanlar getirip yerleştirmiş; gelen Türkler harap şehirden kaçmış, sonra Rumeli'deki bütün Yahudileri getirip yerleştirmiş; şehri nüfuslandırmak, canlandırmak için büyük atılımı var Fatih'in. Bu defterin Haliç kısmı noksan idi, şimdi onun peşindeyim. Baş Muhasebede bir deftere kon-

muş. Görüyorsunuz, 87 yaşındayım, araştırmayı bitirmiş değilim (gülüyor).

— *Hep mi böyle idi hocam?*
— Hep böyleydi. Eğer kendi konunuzda yoğunlaşmazsanız yapamazsınız. En aşağı 100 dosyam var, binlerce binlerce fiş, kartotekim var; çeşitli konuda kutular içinde duruyor... Meselâ esnaf teşkilâtı için gelişmiş bir kartotekim var; 60 yıl içinde çıkardığım fişlerin hepsi orada... Şimdi o konuyu alsam uzunca bir makale yazabilirim. Yine meselâ, unvanlar üzerinde bir yazıya başladım, bitiremedim, çünkü Emine Hanım beni çağırdı (gülüyor). Unvanlardan siyasî kavramları çıkarma metodunu bize rahmetli Fuad Köprülü öğretmişti. Meselâ Orhan Gazi, Sultan-al Guzat'tır.

— *Sultan-al Guzat nedir?*
— Gaziler sultanı. Anadolu beylikleri, Selçuklu sultanları hariç hiçbiri sultan unvanı kullanamazdı ama Osmanlılar çok uzakta oldukları için "gaziler sultanı" unvanını kullandılar. Bu genel anlamda Müslüman sultanı demek değil, sadece gaziler sultanı; Orhan Gazi ne zaman gerçek sultan oldu? İran'da tâbi olduğu İlhanlı sultanı Abû Sa'îd Bahadır Han, çocuk bırakmadan öldüğünde Anadolu beyleri sultan unvanı aldılar. Sultan unvanı, Sultan-ül azam, Sultan-ül muazzam gibi bir unvandır. Kitabelerde, paralarda görülüyor. Orhan Gazi 1335'ten önce bu anlamda sultan değildi, Sultan'u al guzât idi; halbuki Osman Gazi'ye bile bugün bağımsız hükümdar, sultan pâyesi veriyorlar, tamamen yanlış. Bunun gibi unvanlar üzerinden siyasî neticeler çıkarmak için binlerce fişi kullanıyorum. Okuduğunuzu gayet tabii unutursunuz, okuduğumdan fişler çıkarıp koyuyorum. Eğer böyle organize olmazsanız ilim yapamazsınız.

— *Yani o tasnif elinizde olunca kolay yazıyorsunuz.*
— Kolay oluyor, tabii sırrımı bilmiyorlar. Efendim nasıl hatırlıyorsunuz binlerce olayı, diyorlar (gülüyor). Halbuki kartotek var.

Anadolu Kavağı ve Yoros Kalesi

– Hoçam sonunda bana Yoros Kalesi'ni gösterebileceksiniz. Çok etkileyici bir manzara var. Burası ne için kullanılmış?
— Bakın, burası için Semavi Eyice'nin kitabı var. Avrupa'dan gelen seyyahlar çok gezmiş bu kaleyi, biliyoruz. Bu hisar, Karadeniz ağzında boğazı ve İstanbul'u koruyor; aynı zamanda bir gümrük istasyonu... Taa Aydın'a kadar olan gümrük bölgesinin başlangıcı burası; eskiden bu limanların gümrük imtiyazı aynı kimseye verilirdi. Kale Boğaz'ın ağzında bu hâkim tepede Karadeniz'den gelecek saldırılara karşı kontrol amacıyla kurulmuş. 9. yüzyılda Dinyeper'den Kuzeyliler, yani Normanlar, Vikingler Karadeniz'i geçip bu bölgeleri yağmalıyor.

— *Osmanlı zamanında?*
— Osmanlı devrinde de aynı şey oluyor. Dinyeper üzerinden Zaporog Kazakları ufak gemilerle Yeniköy'e kadar gelip yağma yapıyorlar. O zaman Yeniköy'ün zenginliği, Karadeniz ticareti yapan Rum mevluncuların oturduğu yer olması... 1630'lara doğru Anadolu'ya, Karadeniz kıyılarına saldırılar artıyor, halk sahilden içerilere kaçıyor; çoluk çocuk esir alıp gidiyorlar. Bu cüretkâr akınları, Naima tarihi yazıyor. Bizanslılar bu kaleyi kullanmış. Bizans zamanında adı Hieros... Osmanlılar alınca buraya *Yoros Kalesi* diyorlar.

— *Hieros, kutsal demek eski Yunanca'da...*
— Öyle mi? Şunu tespit ettim: 1304'te Osman Gazi, 1305'te oğlu Orhan Gazi, Kocaeli'ne akın yapıyorlar. İznik hedef, akıncılar Yoros'a kadar geliyor. Bu bilgi bize çağdaş tarihçi Georgios Pachymeres'ten geliyor. Görüyorsunuz, dış kale, iç kale, burçlar var, düşman tabii kaleyi alamıyor, etrafı yağmalıyorlar. Böylece Türklerin Boğaziçi'ne hangi tarihte geldiğini tespit edebiliyoruz. 1329 Pelekanon Savaşı'ndan sonra Orhan Gazi Üsküdar'dan Yoros'a kadar Boğaz'ın Anadolu tarafını ele geçiriyor.

Hocanın sevdiği meşhur Yoros Kalesi.

Kavakta öğle yemeği hatırası.

— *Karadeniz ticareti çok önemli tabii...*
— Bu kale daha önce Cenevizlilerin eline geçmiş. Biliyorsunuz, Karadeniz ticareti Cenevizlilerin tekelindeydi: Bizans imparatoru Mihail Paleologos, İstanbul'u 1261'de Latinlerin elinden geri aldığı zaman Cenevizlilerin yardımına karşılık olarak Karadeniz ticaretini onlara verdi. Venedik sonra bunu tanımadı, büyük mücadeleler çıktı. Ama, Samsun, Trabzon, Kefe gibi yerlerde şehir dışında, Ceneviz kolonileri yerleşti. Cenevizliler koloninin etrafını surlarla çeviriyorlar ve yerli hükümdarlarla aralarında savaşlar oluyordu. Galata zamanla gelişiyor... Galata'da Cenevizliler evvelâ Bizans'tan ticaret için bir yer istiyor, kolonileri yerleşiyor, zamanla burayı hisarla çeviriyorlar. Sonra yeniden halk geliyor, şehir genişliyor, yeni bir hisarla çeviriyorlar. Galata'ya yukarıdan bakarsanız beş bölümdür, zamanla yapılmıştır bu hisarlar... Yoros'tan manzara ne güzel, bakın...

— *Manzaraya herkes bakar ama bütün buraların tarihini bilen biri olarak siz başka türlü bakıyorsunuz...*
— Öyle.

Dönüş yolu: Mini Boğaz gezisi

— *Boğaz vapurunu çok sevdiğinizi biliyorum.*
— Hava güzel olunca dünyada bundan güzel manzara yok. Biliyor musunuz, yüzyıllardan kalan güzel İstanbul'u kurtaran üç şey var: Biri saray bahçeleri... Meselâ Üsküdar sarayı, Beşiktaş sarayı... Kuzguncuk, o sarayların arkasındaki korularla İstanbul'un güzelliği bugüne kadar gelmiş, İstanbul'un korularla süslü güzel mesire yerleri korunmuş. İkincisi mezarlıklar... Kutsal yerler olduğundan halk tecavüz etmez (ama bugün ediyor), bozmaz, kimse inşaat yapmaz. Beyoğlu'nun Harbiye'ye ve Haliç'e doğru kısımları tamamen mezarlıklarla kaplı idi. Üçüncüsü vakıf toprakları... Vakıf topraklarına halk yerleşmiyor. Şimdi gecekonduları devletin niye önleyemediğini anlayamıyorum.

— *Meselâ?*
— Özel polis teşkilâtı yapılsa halk yerleşmeden önlenebilir, bu suretle şahısların mülkiyet hakkı ve şehrin yapısı korunabilir. Gecekondu kuran adam göçü de teşvik ediyor. Bu işi mafyalar idare ediyor, göz yumuluyor. Yolsuzluk toplumun her sektörüne işlemiş. İstanbul'un dörtte bir halkı okuma yazma bilmiyor yahut mektebi bitirememiş. Gecekondu mahallelerinde halk ister istemez örgütleniyor; cemaat ya da tarikat şeklinde. Gazetede okudum, sadece bir mahallede dört yüz dernek varmış. Bu yolla idarecileri, siyasîleri tehdit ediyorlar. Varoşlardaki sosyal yapı, tamamen ortaçağ yapısı... Bir köylüleşmiş İstanbul var, bir de sözde modern İstanbul.

— *O da sözde...*
— Türkiye'de işler neden doğru gitmiyor? Kanunlar var, fakat uygulanamıyor; bir kanun çıktı mı avukatlar kanunun püf noktalarını tespit edip bu açıkları kullanıyorlarmış. TBMM'nin Türkiye'nin mukadderatına hâkim olması normal, fakat kanun işlemiyor.

— *Anlatmıştınız. Eskiden Bostancıbaşları gelişi engelliyormuş değil mi?*
— Evet, Osmanlı döneminde göçmenler en çok Arnavutluk yahut Doğu Anadolu'dan geliyordu. Zaman zaman padişahın emriyle toplanıp şehrin dışına sürülüyor. Bakın Boğaziçi ne güzel...

— *Pek çok şaire, yazara ilham kaynağı olmuş.*
— Yaa. Hâmid Boğaz için, "Bu yerlerde şâir olmak pek tabii," der. Yahya Kemal Boğaz âşığıdır. Ama bazan pek yavandır. Bir şiirinde, "Bir uykuyu cananla beraber uyuyanlar," der... Demek ki cananla uyuyor (gülüyor).

— *Teşbih yapıyor diyelim... Uyuması bile güzel anlamında... Hocam Boğaz'da yalı türü evler 18. yüzyılda ortaya çıktı değil mi?*

— Evet. Ekâbir yalıları, sahilde, bahçe veya koru içinde... Rum ve Ermeniler de Boğaziçi köylerini tercih etmişlerdir. Robert Koleji (şimdi BÜ) topraklarını bir Amerikalı'ya, bir Ermeni satmıştır.

— *Kanlıca'ya geldik.*
— Kağnılıca. Kağnıyla ilgili bir işyeri vardı demek... Kağnılıca, kağnı yapılan yer demek...

Şevkiye'yi hatırladım, çok severdi o da Boğaz gezisini... (Duygulanıyor, gözleri doluyor)

— *Birkaç yıl önce bir yabancı elçinin yazdığı romanla ilgili kendisiyle yapılan söyleşide, "İstanbul insana hayal kurdıran bir kent," demişti. Boğaz da size eşinizi hayal ettirdi.*
— Ya, evet, çok doğru. İki bin yıllık tarihe götüren hatıralar şehri; denizle kucak kucağa mavi, kızıl ve yeşilin kaynaştığı bir hayal şehri... Şevkiye Kandilli Kız Lisesi yatılı öğrencisi idi. Edebî zevki yüksekti. Leyla ve Mecnun efsanesinin Arapça metnini yayımladı (*Kays b. al-Mulawwah [al-Macnun] ve Divânı*, Hayatı hakkında bir inceleme ile Divân'ın Tenkitli Metni, Ankara: TTK, 1967). Akşamın gölgeleri inip Bebek korusunun eteğinde Bebek'te ışıklar yandığında, Kandilli'den Bebek uyandı, derlermiş... Güneş kayboldu bakın, ne şâhâne bir manzara... (Gerçekten vapurun arkasına geçip inanılmaz bir güneş batımı izliyoruz.)

— *İstanbul'u bu kadar seven birisinin Ankara'da yaşaması zor olmalı...*
— Tabii, öyle demişler ya, Ankara'nın en güzel tarafı (gülüyor) İstanbul'a dönüş ümidinin olması...

DOKUZUNCU BÖLÜM

Sevgili Osmanlı

— Hocanın başkent yaşamını görmek için Ankara'dayım. Eski Ankara'yı hayal etmeye çalışıp kalenin civarındaki hanlarda, sokaklarda dolaşıyoruz. Ankara'nın en modern alışveriş merkezi Armada'da yemek yiyoruz. Zamanın içinde gezinen, hikâyelerin içindeki hikâyelere ulaşmaya çabalayan, bunu hayatının enerjisine dönüştüren birisi bu modern alışveriş üssünde hiç de yabancılık çekmiyor. Onun çok sevdiği cümleyi hatırlıyorum: "Ben insanım, hiçbir şey bana yabancı değil." Yürüyen merdivenleri aynı hızla çıkıp cam asansörün hareketini aynı anda yakalıyoruz.

Yemek katına ulaşıp Sultanahmet Köftecisi'ne yerleştiğimizde kendimi İstanbul'da, Eyüp'te kılıç kuşanma töreninde buluyorum, oradan at üstünde sarayına dönen sultana alkış tutan halkın arasına karışıyorum.

— Hocam hep yanınızda olan, gayri resmi asistanınız Bülent Arı'nın, Osmanlı'da halkla ilişkiler, diye yazmak istediği bir kitap var biliyor musunuz?

H.İ.: Bilmiyorum. Öyle mi? (Şaşırıyor, mutlu oluyor) Şimdi soruyorum o zaman: Osmanlı padişah ve bürokratların halkla ilişkileri konusunda ne biliyoruz?

— Eyvah! Sınav!

B.A.: (Köfteleri yerken hemen başlıyor anlatmaya) Padişah sürekli sarayda oturduğu için doğrudan halkla teması olmaz, hatta sadrazam hariç çoğu bürokratla da ilişkisi olmaz. Onlarla görüşebilmesi için en önemlisi rutin törenler. Tören Cuma selâmlığı, genellikle Ayasofya'ya giderler, daha sonraki dönemde de Sultanahmet'e. Ayasofya'ya giderken Cuma selâmlığı yapılır, ki burada halk padişahı görebilir. Dilekçe vermek istiyorsa verir...

H.İ.: O, çok mühim. Osmanlılarda padişahlar, halkın idare hakkında şikâyetlerinden halkın uzattığı rik'a denilen dilekçelerle haberdar oluyor. Halk şikâyetini doğrudan padişaha yapıyor. Devlet idaresinin temel prensibidir bu, mutlaka padişah halkın şikâyetlerini dinlemelidir. Bu sebepten başlangıçta, Topkapı Sarayı'ndaki Divân-ı Hümayun'da padişahların oturması, hazır bulunması şarttı. Sonradan bir pencere yapıldı; sanki orada perde arkasında varmış gibi bir düzen. Halkın idareciler tarafından ezilmemesi, adalet prensibinin uygulanması en önemli devlet prensibi sayılıyordu. Başka?

B.A.: Halkın padişaha doğrudan ulaşabileceği bir başka fırsat, av... Padişah av vesilesiyle köylere gidiyor, halkın arasına karışıyor, halk şikâyetlerini dile getirebiliyor.

— *Durup dinliyor mu padişah?*
H.İ.: *Şehnâme* gibi minyatür kitaplarında vardır. Dinler. Bir minyatürde ihtiyar bir kadın, padişaha rik'a uzatıyor, padişah at üzerinde, alıyor.

B.A.: Sonra seferlere gittiği zaman imparatorluğu boydan boya geçiyor. Halkla görüşebiliyor. Her gittiği yerde divân, otağı kuruluyor; bir saray gibi...

B.A.: Padişah olmazsa bunu Serdar-ı Ekrem sıfatıyla sadrazam yapıyor. Sonraki devirlerde tabii...

— *Güvenlik nasıl sağlanıyor hocam?*
H.İ.: Kazalar oluyor. II. Bayezid Manastır'a gittiği zaman bir derviş kebesinin altına kılıcını saklamış, üzerine yürümüş padişahın.

B.A.: Kanunî'ye suikast olmuş. Yanındaki bir adam elindeki gürzü suikastçiye indirmiş, Kanunî de ona çavuşluk vermiş. Sonra pişman oluyor, halktan alelade bir köylü, "Çavuşluk ol âdemiye gerektir ki elçiliğe layık ola," diyor. Elçilik bile yapabilecek derecede olmalı çavuş...

H.İ.: II. Bayezid'e saldırı olduğunda sultanın yanındaki solaklar korkup dağılmış, İskender Paşa elindeki gürzle kafasına vurup öldürmüş... Başka?

B.A.: Padişahın kendi teftişi için çıktığı zamanlar var, *tebdil gezme* deniyor buna. Her padişahın değişik bir üslubu vardır, o kıyafetle gezer.

— *Tanınmıyor mu hiç?*
H.İ.: Meselâ, Yeniçeri yahut sipahi kıyafetinde... Nasıl tanınsın? III. Selim sipahi kıyafetini giyermiş. Teftiş ettikleri en mühim şey halkın ekmeği... Fırınları kontrol eder; tuzu noksan mı, çavdar katmış mı... III. Selim bir teftişte ekmeği noksan buluyor, fırıncıyı kapısının önünde idam ettiriyor. İsyanlar çıkar bu ekmek meselesinden. İslâm dünyasında ekmek önemlidir. Bugün de hükûmetimiz fırıncıların zamlarına direnir, sebebi halkın ekmeğiyle oynanmaz.

— *Fakirin yemeği diye düşünülüyor.*
H.İ.: Evet. Başka?

B.A.: Tebdil gezme...

— *Hocam bir yerde okumuştum, bir sultan kendini alamayıp ifşa etmiş, birkaç kişiyi tokatlamış...*
B.A.: Tebdil gezerken kendini ifşa etmez, o zaman televizyon filân olmadığından halk padişah kim bilmez. Tebdilde adap şudur; padişaha dilekçe verilmez, verse bile görmezden gelecek.

H.İ.: Pazarı fiyatları kontrol etmek için her çarşamba vezir-i azam, yanında terazici başıyla pazara çıkar. Dirhemleri ölçtürür, eksikse falakaya yatırır.

— *Yanında falakacı mı var?*
H.İ.: Tabii.

B.A.: Halkla bir başka alakası casuslar vasıtasıyla... Şüphe-

lendiğinde casuslar yollar ve sürekli haber getirirler. Padişah her yeri gezemez.

H.İ.: Sarayın arşivinde çok belge vardır bununla ilgili... Meselâ bir köyde bir idareci halkı soyuyor, halk evvelâ kadıya şikâyet ediyor. Çoğu zaman idareciler yolsuzluklara göz yumar, rüşvet alıyor çünkü. O zaman köy halkı kendi aralarından bir heyet seçip masrafını aralarında karşılayıp İstanbul'a gönderirler; heyetin Divân-ı Hümayun'a çıkma hakkı vardır. Topkapı Sarayı ikinci avluda galeriler vardır, birçok heyet o galerinin altında bekler. Bu şikâyetçileri padişaha götüren adam çavuş başıdır; elinde asası vardır. Edepsizlik edenleri döver (gülüyor). Heyeti götürür, takdim eder, içeri girerler, sorunlarını doğrudan vezirlere anlatırlar... Bu şikâyet arz etme geleneği adalet sisteminin temel prensibidir. Tebaadan herkes doğrudan doğruya en büyük otorite sahibine, yani sultana şikâyetlerini götürme hakkına sahiptir. Bugünkü modern siyaset bilimciler bu durumdan demokrasi vardı diye sonuç çıkarıyor. Başka şey bu. Neden? Çünkü padişah diyor ki; "Eğer tebaayı küstürürseniz onu benden bilir ve benim tahtım tehlikeye düşer." Halkın hoşnutsuzluğu hanedanların düşmesine yol açabilir. Aslanlar bir karacayı parçalamış, sırtlanlar etrafta dolaşır. Padişahların durumu da öyledir. Düşman tahtı ele geçirmek ister, padişahların tahtı çok tehlikelidir. Özetle, halkın şikâyetleri önemlidir. Halkın hoşnutsuzluğunu bilmenin bir yolu da camilerdeki hutbedir...

— *Nasıl yani?*

H.İ.: İslâm'da kural şudur; sultan sıfatının iki esaslı şartı vardır, birisi kendi adına gümüş sikke basmak, ikincisi hutbede adının geçmesi. Adının anılmaması hükmünün bittiği anlamına gelir. 17. yüzyılda padişahları dinsiz sayan birtakım bağnaz hatipler çıktı. Ateşli konuşmalar yapıyorlar; kıyamet kopacak vs. Halk için hutbe çok önemlidir. Zamanımızda hutbelerin diyanet işlerinde hazırlanması sebepsiz değil.

— O hutbeleri saraydan dinleyen olur herhalde...
H.İ.: Tabii casuslar vardır. Padişahlar tarikatlardan kendilerine yakın kişileri hatip seçer, bu da bir nevi kontrol yolu... İslâm'a göre iktidar sahibi için hutbenin serbest olması esastır aslında...

— En çok kim kötülenmiş hutbelerde?
H.İ.: IV. Murat... Kadızadeliler dönemi, 17. yüzyıl. O zaman Venedikliler Boğaz'a gelmiş, Bozcaada'yı almış, İstanbul'da müthiş hoşnutsuzluk var, hanedan tehlikede... Camilerde dinsiz padişah diye sultanın aleyhine hutbelerde bulunuluyor... Bunun üzerine IV. Mehmed'in annesi, Kösem Sultan'ı öldürten Turhan Sultan, dikta yetkileri versin diye bir vezir arıyor... Çok karışık ortalık. Araştırıyorlar; ihtiyar ama namuslu bir vezir var; Köprülü Mehmet Paşa. Köprülü, peki, diyor, "Ama benim emrime karşı, saray da dahil, hiçbir yerden karşı emir çıkmayacak, bütün valileri, vezirleri ben tayin edeceğim." O dikta rejimi kendisine veriliyor. Onu aldıktan sonra pek çok kişiyi idamla asayişi sağlıyor.

— Tehlike böyle kanlı bir şekilde atlatılıyor yani. Peki sarayda padişahı en çok kimler görür?
B.A.: En çok Enderun'dakiler, içoğlanları. Padişah, üst düzey bürokratlar tarafından ancak günlük merasimlerde, bayramlaşmalarda görülebilir. Bayramlarda, bayramlaşmalar için İkinci Avlu'da özel merasim yapılır.

H.İ.: Güzel... Bir padişah nasıl tahta geçer peki? Yeni padişah tahta geçince kendisinden önceki bütün tasarruflar ve kanunlar hükümsüz kalır, bütün tayinler durur. Saraydayken ve kafes sistemi varken –zaten kardeşler öldürülmüştür ama bu arada doğan şehzadeler kafese konmuştur– ağaların destekledikleri zata ilkin biat ederler. Bu İslâmî bir âdettir; peygamber öldükten sonra Hz. Ebubekir'e yapılan da aynıdır; gelip sadakat yemini eder, eteğini öperler. Ama bu yeterli değildir. Biattan sonra padişah deniz yoluyla saltanat kayığına biner,

Eyüp'e gider. Eyüb, peygamberin bayraktarı, kutsal kişi... Orada devrin en tanınmış şeyhi, yani tanrıyla ilişkisi olduğuna inanılan şeyh gelir, sultanın beline kılıç kuşatır. Buna "taklid-i seyf" merasimi denir. Bu çok eski bir âdettir; 13. yüzyılda ahiliğe giriş merasiminde yapılan bir ritüele dayanır; Bel, neslin idamesi için çok önemli sayılır; beline kemer bağlamak o kimseyi o müesseseye bağlamak manasına gelir; şeyh, padişahın beline gaza kılıcını bağlar. Yeni padişah Eyüp Sultan'a denizden gider, karadan atıyla döner. Eyüp'ten taa Topkapı Sarayı'na doğru uzun bir yol, düşünün... Yolun iki tarafında halk toplanmıştır, eğer yeni padişahı sevmedilerse ses çıkmaz. Demek ki daha tahta geçerken halkın padişahın seçiminde rolü oluyor... "Çok yaşa padişahım! Çok yaşa padişahım!" Sonra saray halkı kendisini karşılar, onlar da alkış tutarlar.

— *Ses çıkarmazsa ona göre önlem alınıyor yani. "Padişahım çok yaşa!" lafını filmlerde duyduk.*

H.İ.: Buna "alkış tutmak" denir, bugün anladığımız anlamda alkış değil... Sonra sarayda ikinci bir biat olur; sadrazam, Birun'daki rical teker teker gelir. Padişah onları kendi makamlarında bıraktığını ifade eder; sen vezirim ol, sen sadrazamım ol vb... Ancak o zaman tahta çıkmış sayılır. Bakın, şeyhlerden, halktan, saray halkından, bürokrasiden biat isteniyor... Sonra derhal bütün eyaletlere cülus fermanı gönderilir; bu ferman pazar yerinde halka okunur.

B.A.: Benim tezimde de vardı hocam, bir elçiyle yurtdışındaki krallara da bildiriyor; her ülkeye bir elçi gönderiyor.

— *Topkapı Sarayı birinci avlusu girişine görevini kötüye kullanan idarecilerin kesilmiş kelleleri asılır mıydı hocam, palavra mı o da?*

H.İ.: Teşhir ederler. Bunun için taştan bir kürsü vardır; Edirne'deki saray önünde durur. Eskiden adına Cihannüma dedikleri Adalet Köşkü bir sembol idi; oradan saray sanki bütün ülkeyi gözetler. Her sarayın muhakkak böyle bir adalet

kulesi vardır. En muhteşemi Edirne'dedir. Edirne'de, Kanunî'nin yaptırdığı büyük kule hâlâ durur, saray yerle bir olmuş. O kulenin önünde iki tane taş kürsü vardır; ananeye göre birisi reaya'dan zulüm görenlerin, fazla vergi ödeyenlerin vb. şikâyetlerini sundukları kürsü, öteki de suçu sabit olmuş idare adamlarının kafasının sergilendiği kürsü... Bu âdet İran devlet ananesine, çok eskiye gider; padişah doğrudan doğruya zulümleri takip etmek ve cezasını en sert şekilde derhal yerine getirmek ödevi ile görevli sayılır.

Ankara / Evinde

— *Hocam, bugünden baktığımızda içinde bin bir çeşit insan tipi ve yüzyıllara yayılmış bitmez tükenmez hikâyelerin olduğu bir masal gibi okuyabiliriz Osmanlı tarihini... Eski yaşamları yüceltip, süsleyip, kötüleyip, yargılayabiliriz; yüzyıllarca sürmüş bu medeniyeti bilenin azınlıkta olmasının verdiği rahatlıkla yazılar yazıp taraftar toplayabiliriz. Bunu yapanlar var. Sizi sıkma pahasına çok tartışma konusu olmuş bazı soruları sormak istiyorum. Fatih'in annesi Hıristiyan mıydı?*
— Evet, cariyeydi ve Hıristiyandı. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun da Rum'du. Bütün Osmanlı hanedanı Nilüfer'den, bir Rum hatundan geliyor. Neye hizmet etmek için bilmiyorum, ama bazıları, "Türklüğü ileri sürmeyin, karışığız, yarı Rumuz," diyor. Bu da manasız. Türk çok eski zamandan beri var, Orhon Nehri kıyısında, 8. yüzyılda kendini *Gök (Kök) Türk* diyen atalardan beri kavim olarak Türklük bilinci var. 15. yüzyıl tarihçisi Âşıkpaşazâde'yi okuyun, hep, "Türk kapuyu aldı, Türk arkalandı," der. O zaman devlet, hanedan demek olduğu için "Osmanlı devleti" diyoruz, yani hanedanın tarihini yapmak, hanedana yaranmak istiyor ama, kavim olarak Türklüğünü gayet iyi biliyor. Evliya Çelebi o kadar iyi biliyor ki, "biz Türkler Orta Asya'dan geldik," der.

— *Sonuçta sultanlar Türk diyorsunuz...*

— Türk tabii, onlar da Türklüğünü bilir. Müslüman Selçukluların büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan sonra Türk âleminde iki büyük devlet ortaya çıktı: Azerbaycan'da Şah İsmail'in Safevi devleti (İsmail Türktü, şiirlerini Türkçe yazardı), Türkmenleri etrafına topladı. Kızılbaşlar onun adamları idi. İkinci büyük devlet Osmanlı Türklerinin kurduğu devlet, doğudaki Türkmenlerle, Batı'daki Osmanlı Türkü karşı karşıya geldiler. Osmanlı Avrupalılaştı; Batı'nın teknolojisini, ateşli silâhları aldı, Türkmenliği yendi. Anlattım size, vaktiyle Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak'taki Türkmenler bir devletti; Akkoyunlu devleti, Karakoyunlu devleti. Sonra Osmanlı araya girdi, Türkmenleri Şi'î oldukları için Azerbaycan'a sürdü, Sünni oldukları için Kürtleri tuttu. O zaman devlet rekabetinde ve halk kimliğinde din kesin rol oynuyordu.

— *Siz daha önce gazayı açıkladınız ama yine de karşı iddiada bulunanlar çok. İstanbul'un fethinden sonra üç gün yağma yapıldı mı?*
— Kendimizi suçlamak son zamanlarda moda oldu. Evvelce anlattım, sultan fıkha, İslâm hukukuna karşı gelemezdi. İslâm hukukuna göre, İslâmî emir şudur, halk ve ordu buna inanmıştır: Eğer bir kale kuşatılırsa, düşmana üç defa teslim teklifi yapılır. Bu üç başvuru reddedilirse o zaman kahren, zorla fetih meşrûdur, İslâm için o şehir fethedilir. Kahren fethedilen yerin ahalisi esir edilebilir ve malları ganimettir. Fatih bunu önleyemezdi, üç kere müracaat etti. Hatta İsfendiyaroğulları'ndan İsmail Bey ile haber gönderdi; imparator, "Benim elimde değil, Cenevizliler-Venedikliler izin vermiyor," dedi. Fetih yapıldı, İstanbul'un bütün halkı esir edildi. Bir kaynak diyor ki; İstanbul halkı fethin ilk günü dışarıda, çadırlardaydı.

— *Alınıp çadırlara mı götürülmüşler? Esir çadırları mı?*
— Meselâ Eskişehirli Ali, üç kişiyi alıp çadırına götürüyor, satacak. Din cevaz vermiş. O dönemde Hıristiyan tarafında da aynı kurallar uygulanmakta. Cenevizlilerin Rum esirlerini Pera'da sattıklarına dair elimizde belge var.

— O dönemin yaşam biçimi böyle yani, bugünle değerlendiremeyiz. Peki çok büyük bir yağma yapılmış mı?
— Tabii, her taraf yağmalandı. Ortaçağ insanını, gerçek tarih, günümüzün idealleriyle değerlendirmemeli. Hatta imparator, askerî müdafaanın başındaki Cenevizli Justiniani ismindeki kumandanın yaralanıp kaçtığını görünce çöküş olduğunu anladı, hemen sarayına koştu. Kasalarındaki mücevheratı aldı ve birkaç adamıyla, Haliç'te kaçması için bekleyen gemiye doğru yöneldi. Azap Yokuşu'ndan aşağı inerken gemilerden çıkan azepler, yani deniz erleri de aynı yoldan yukarı çıkıyordu, saldırdılar. İmparatoru öldürüp elindeki kasaları aldılar. Ama bütün Rum ve Batı kaynakları, imparator Konstantin, Cenevizli komutan Justiniani kaçtıktan sonra surların üzerine çıktı ve son nefesine kadar elinde bayrak kahramanca çarpışarak öldü, der.

— Sizin kaynağınız hangisi?
— O zaman Fatih'in yanında, meşhur Beylerbeyi Hamza Bey'in oğlu, Mahmut Paşa'nın kâtibi Tursun Bey. Tursun Bey *Tarîh-i Ebu'l-Feth*'de gerçeği anlatıyor. İmparatorlar o zaman kırmızı çizme giyerlerdi. Ölüsünü çizmelerinden teşhis ediyor, getiriyorlar. Fatih fetihte saltanat rakibi Emîr Süleyman oğlu Orhan'ı da yakalattı ve idam ettirdi.

— Orhan kim hocam?
— Orhan, Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin oğlu. İstanbul'a sığınmış, sultanlık iddia ediyordu. Fatih'e karşı surlarda savaştı. Fatih'in ilk işlerinden biri imparatorun ölüsünü buldurmak ve Orhan'ı buldurup idam ettirmek... Çelebi Mehmed'in soyundan gelenler saltanatın hâkiki sahibidir, Fatih bu soydan gelir. Halbuki Orhan, Çelebi Mehmed'in kardeşi Süleyman Çelebi'nin oğludur.

— Ne güzel, belgesiz konuşmuyorsunuz. Her millet kedi tarihini yüceltiyor galiba.
— İdealize ediyorlar. 1954'te Fatih'in gerçek tarihini yazdı-

ğımda bazı meslektaşlarım beni Fatih'i küçültmekle suçladılar. Popüler olmak için muhakkak kamuoyunun ideallerini veya hurafelerini benimseyeceksiniz. Ama şimdi tarihimize ait her şeyi kötülemek moda.

— *Haklısınız, bilgisizliğini örtmek için kolayına kaçmak, belki de bir cehalet hastalığı bu. Tarihçilikte tek kaynakla yetinmeyip birçok kaynakla doğrulamak çok önemli değil mi?*
— Tarih metodolojisinde "kontenjans" diye bir istidlâl metodu var. Mantıken belge size bir ipucu verdi, bu ipucu ancak bir istikâmete gidebilir. Siz mantık yoluyla sonuca varabilirsiniz.

— *Meselâ?*
— Meselâ Selim ile Şah İsmail savaşta karşılaştılar. Bir İran kaynağı diyor ki, Şah İsmail orada muzaffer oldu, fakat daha fazla insan kaybı olmaması için çekildi... Öbür taraftan başka kaynaklardan Selim'in onu Çaldıran'da yendiğini ve Şah'ın yaralanarak kaçtığını biliyoruz. Bunun neticesinde ikinci bir vesika elinize geçiyor: İran devleti, Doğu Anadolu'yu tamamen Selim'e bırakmış. Eğer Şah İsmail muzaffer olduysa niçin bıraksın bu koca ülkeyi?.. (Gülüyor) mantığa karşı...

— *Doğru... Sizin Osmanlı'nın kuruluşu ve Osman Gazi üzerindeki araştırmalarınıza göre Bursa'daki Osman Gazi heykeli ne kadar gerçekçi? Cüppeli bir Osman Gazi var...*
— (Gülüyor) Osman Gazi'nin şimdi tam bir heykelini yapabilirim. 1330'larda yazılan *Garîbnâme*'ye göre *alp*'in kendi ve atı zırhlı olacak, kılıç, ok kullanmakta profesyonel bir becerisi olacak ve bir *yar-ı sadık*'ı olacak, diyor. *Yar-ı sadık* onu savaşta gözünden kaçırmayacak. Osman Gazi'nin *yar-ı sadık*'ı kim? Köse Mihal. Bursa'daki heykeli cüppeli ve elinde kanun kitabı var... (Gülüyor) Kanun-şinâsmış, kanunlar koymuş, halbuki o da uydurma, ulemadan bir adam gibi... (Gülüyor) Bana sorarsanız, Osman Gazi'yi ata binmiş, zırhlı, başında miğferi, elinde gönderiyle tasvir ederim... Profesyonel bir asker, hayatını gaza yapmak, ganimet almakla geçiren bir

alp. Sıradan bir yörük ata binemez, kılıç kullanamaz; bu bir meslektir. Nitekim *gazi* dediğimiz birçok sınır savaşçısı, Bizans'ın, Sırp Krallığı'nın hizmetine ücretli profesyonel asker olarak giriyor ve çoğu Hıristiyanlaşıyor.

— 13. yüzyılda mı?
— 13. yüzyıl sonlarında. Bizans kaynaklarında bu gibi Hıristiyanlaşmış Türk askere *Turkopouloi* deniyor, Rodos'ta, papanın hizmetindeki Rodos şövalyelerinin arasında en önemli kumandan bir *Turkopouloi*.

— Çok ilginç. Osmanlılarda resim yasağı ne kadar gerçek hocam? Minyatür sanatının geçmişini biliyoruz ama böyle yaygın bir kanı var.
— Bakın, Türklerde tasvir sanatı çok eskidir, İslâm'da da var. İslâm, Arabistan'dan çıkıp da İran ve Bizans medeniyetlerine vâris olunca bu medeniyetlerin güçlü etkisi altına girdi. Suriye'de evvelâ Emevilerle, İran ve Irak'da Abbasilerle... Bu iki büyük medeniyetten İslâm, sanat, edebiyat alanlarında çok şey aldı, biri de resim sanatıdır. Resim, minyatür sanatı olarak devam ediyor, mükemmel bir sanat. Batı'nın perspektif prensibi yok, daha çok nakış gibi şekilleri, renkleri işliyor, yüksek bir sanat, prensipleri başka. Batı'nın sanatı natüralist, realist; hayatı olduğu gibi tasvir etmek ister. Öteki sembolleştiriyor, böylece kendi kuralları içinde minyatür büyük bir sanattır. Batı etkisi başlayınca bu sanat, Hindistan ve Türkiye'de orijinalliğini kaybetti.

— Sarayda gerçekten hayal âlemine dair figürler var mıydı? Hokkabazlar, cüceler gibi...
— Tabii, hep vardı. Herkesin söyleyemediği şeyleri onlar söylerdi.

— Peki kendilerine yapılan her harekete tahammül eden bir esnaf zümresi var mıydı? Yüzüne tokat atma 30 para, merdivenden yuvarlama 18 para, sakal zelzelesi 60 para. Dalkavuklar zümresi var mıydı böyle hocam?

— Dediklerinizi bilmiyorum ama dalkavuklar, nedîmler, musâhibler, şeyhler vardı tabii. Evliya Çelebi'yi okursanız, onun on cildinde Osmanlı toplum hayatı yaşar, her türlü güzellik ve rezaletleriyle.

— *Evliya Çelebi için hayal gücü zengin, yanlış yorumlar yapıyor da deniyor...*
— Yanlış, Evliya Çelebi'nin kim olduğunu bilmemekten. Evliya bir musâhiptir, bu ayrı bir sanattır. Önemli kişilerin, sultanların, paşaların musâhibi vardır. Musâhip denilen sınıf güzel yazma, konuşma bilir. Bin türlü marifet sahibidir. Musiki, hüsnihat, edebi üslûbu bilmek zorundadır. Evliya Çelebi de musâhiplerden biriydi. Onun özelliği sanatını yazıya dökmesidir.

— *Paşanın yazı işlerini de yapıyor...*
— Tabii, çoğu paşalar cahildir. Meselâ Hırvat bir paşayı alalım; yarım yamalak Türkçe bilir, bütün mektuplarını musâhibi yazar. Musâhip ayrıca hokkabazdır, sesi güzeldir, hafızlık-elçilik yapar. İçki sofrasında paşayı eğlendirmek lâzım, önünde parende atıyor, masal anlatıyor. Bugün televizyonda fantastik hikâyeleri merakla izliyoruz, o zaman televizyon yok.

— *Abartı da işinin bir parçası haliyle...*
— Evet. Evliya Çelebi der ki, Kırım'dan denize attım kendimi, Dobruca'dan çıktım... Bu bugün seyrettiğimiz "action" filmlerindeki sahneler gibi... İnsan daima olağan üstü şeylere meraklıdır. Evliya Çelebi'nin abartılı tarafları vardır ama aynı zamanda tüm sosyal hayatı aksettirir. Meselâ Kapalıçarşı'da o zamanlar bir mafya vardır; gençleri kadınlarla buluşturacağız diye kandırıp Yedikule'ye götürür, öldürür, soyar... Sonra genelevler var. Meselâ, esir pazarlarından zengin adam, bir esir kadını, satın alıyor; ödediği para üç aylık kullanım için... Üç ay sonra iade ediyor cariyeyi. Evliya Çelebi'yi, onun bir musâhip olduğunu daima göz önünde tutarak, dikkatli, eleştirel bir gözle okumak gerek.

— *Bazı yerlere gitmeden de gitmiş gibi yazabiliyor.*
— Doğrudur, bazen bilmediği için, bazen de paşanın hoşuna gitmek için yazıyor; eğlendirmek için uydurma şeyler söylüyor. Evliya'nın iki cildi nefis biçimde Almanya'da basıldı. Ben Osmanlı toplumunun bir aynası saydığım bu eşsiz kaynağı doğru yayımlamak için bir proje önermiştim.

— *Nasıldı proje hocam?*
— Proje için uluslararası komitenin oluşturulmasını gerekli buldum: Bosna cildini Bosna'dan bir Boşnak, Mısır cildini bir Arap yayına hazırlamalı. Evliya Çelebi'yi en iyi anlayan Chicago Üniversitesi profesörlerinden tanınmış filolog Robert Dankoff'tur. Yapı Kredi Bankası yayına başladı. Birinci cildi çok hatalı çıktı. Yayıncılarla Prof. Dankoff'u tanıştırdım, şimdi bütün ciltleri o kontrol ediyor. Evliya Çelebi bugün dünya ölçeğinde bir kıymetimizdir.

— *Hocam haremden bahsedelim biraz. Harem o zamanlar bugünün kadınının düşündüğü gibi bir tür hapishane mi, bir tür enstitü mü?*
— O zamanki toplumun ahlâk kurallarını, değer yargılarını hesaba katmak gerek. O dönemde bir adamın dört karısı ve cariyeleri olabiliyordu, kötülenmiyordu, bugün kötülüyoruz. Bugünkü ahlâk kurallarımızla onları muhakeme edemeyiz, ancak neler yaşandığını anlamaya çalışabiliriz.

— *Hareme giren kızlar sarayda özel eğitime tâbi tutuluyor, hazırlanıyor, değil mi?*
— Tabii. Meselâ, kaba saba bir Çerkez kızı gelmiş, kalfalar onu terbiye ederler, dayak da atarlar... Kalfalar genelde zencidir. Kıza salınarak yürümesini, güzel konuşmasını, şarkı söylemesini, hikâye anlatmasını öğretirler.

— *Hikâye anlatmasını? Padişaha hikâye mi anlatırdı cariyeler?*
— Tabii. *Kıssa-hanlık* bir sanat. Padişah yattığı zaman yata-

ğın yanında cariye ona hikâye anlatır. Hürrem'in Süleyman'a mektuplarından iyi Türkçe bilmediğini, kaba saba yazdığını görürüz. Kadınlar haseki oluncaya kadar, yani padişaha takdim edilecek seviyeye gelene kadar imtihandan geçerler. Cariyeleri valide sultan ve onun emrindeki "kadınlar" kontrol eder.

— *Sultanların içkiye düşkün oldukları doğru mu? Ve eşcinsellikleri hep söylenir...*
— Tabii efendim, çoğu ayyaştı. II. Murad, bu yüzden tahtı bırakmak zorunda kaldı. Öncelikle söylenmesi gereken şu: Tarih, ahlâk dersi vermez. Bizim bugünkü değer yargılarımızla okumayacaksınız tarihi. Eşcinsellik, o zaman toplumca kabûl edilmiş bir âdetti.

— *Cem Sultan ile ilgili bir yazıda Fatih'in oğlu Bayezid, sancakbeyliği döneminde içkiye, tütüne alıştırılmış diye yazdım diye kıyamet kopmuştu, telefonlar vs...*
— Efendim, afyona alışkanlığını biliyoruz. Belgeler elimizde, uyuşturucuya alıştırmış etrafındakiler. Fatih'in onu paylayan mektubu Topkapı Sarayı arşivinden elimizde.

— *Hatta lalasını suçluyor Fatih.*
— Tabii, bütün o vesikalar elimizde. Fatih'le oğlu Bayezid'in arası açıktı.

— Şâir ve Patron *kitabımızda işret meclislerinden söz ediyorsunuz. İşret meclislerinde şarap mı içiliyor hocam?*
— Şarap içiyorlar. Eski İran'dan beri işret meclisleri var. Sultanların iki büyük işi vardır; *bezm ü rezm*, savaş ve saraya dönüp işret meclisi yapmak. Hayatları bununla geçer. Savaşa gidip at sırtında büyük zahmetlere katlanıyor; tehlikeler içinde, bir ok gelip kendisini öldürebilir. Sonra saraya dönüp acısını çıkarır, sarayın bahçelerinde günlerce işret meclisleri yapar; üç gün, bir hafta sürer bazen. Eğer hava soğuksa bahçe içinde kasırlarda düzenlenir işret meclisi; kasırlar onun için yapılmıştır.

Şairler, hanendeler, guyendeler, çalgıcılar oradadır. Kandiller ve çiçeklerle süslü nahiller, yer yer dolaştırılır, rüyamsı bir âlemde saz söz herkes seferin meşakkatlerini unutur.

— *Nahil nasıl bir şey hocam?*
— Nahil çiçekler, kandillerle süslü ağaç şeklinde bir şey.

— *Antik çağdaki bir tür adak ağacı gibi mi?*
— Onun gibi, gezdirilir.

— *İşret'in kelime anlamı nedir?*
— İşret, içkili toplantı, bu meclisler ince sanatların icra edildiği yerdir (*Mecâlisü'n-Nefais*: İnce sanatların sergilendiği ziyâfet toplantıları). Sabahlara kadar sürer bu zevk u sefa. Kadın, toplum hayatının dışında tutulduğundan erkeklerin hâkim olduğu eğlencedir. Şairler şiirlerini okurlar, hükümdar sanatkârlara câize bağışlar. Sanatkârların geçim kaynağı budur. Hanendeler, mutripler sanatlarını icra ederler.

— *Hanende şarkı söylüyor, mutripler kim?*
— Mutripler çalgı çalıyor. Çalgıların nevilerini öğreniyoruz, bu âlemleri tasvir eden *Sakînâmeler*'den, meselâ Ahmed-i Dâ'î'nin *Çengnâmesi* gibi eserlerden...

— *İçki içiyor, sanatkârları ödüllendiriyorlar.*
— İnsan daima insandır. O işret meclislerini bir gerçek tarihi sahne olarak tasvir etmek lâzım, o meclisi bir sanatlar anlaşması gibi de algılayabilirsiniz. İçilenin hâkiki şarap olduğuna kuşku yok. Fuzuli bile, "Şarap getir ey saki, o her derde devadır," diyor. Hatta afyon mubahtı. Çünkü insan mest olunca, ruhun daha yüksek hakikâtlere eriştiği inancı vardı. Meselâ ulemanın afyon içmesi mubahtı. Zihni daha keskin bir hale getirir, deniyordu. Kitaplar yazılıyordu. Fuzuli'nin bir kitabının adı *Beng ü Bâde*, *Beng* afyon, *bâde* de şarap demek...

— Osmanlı bunu İslâm'la bağdaştırmış, tasavvufla buluşturmuş diyebilir miyiz?
— Efendim Türk İslâm'ı Arap'ın İslâm'ından hayli farklıdır, Anadolu'da İslâm tasavvufla buluşmuştur. Evet, din yasaklıyor ama, dinî düşünce ve duyguda aşk ve sezgi, *beng ü bâde; Tanrı'ya erişmede* daha yüksek mertebelere yükselmek için vasıtadır, deniyor. Şah İsmail'in divânını okuyun, şarabı ve güzeli tanrıya erişmek için bir araç gibi tasvir eder. Yunus Emre bir ermiştir, erendir. Onda sezgi ve aşk her şeydir.

— Tasavvuf bu topraklarda kendine çok yaşam alanı bulmuş.
— Konya o zaman dünyada en büyük tasavvuf merkeziydi. Şeyh-i Ekber, büyük mutasavvıf İbn-al Arabî oraya geldi, Sadreddin Konevî'nin kızıyla evlendi. Mevlâna Celâleddin, *Mesnevi*'yi orada yazdı.

— 13. yüzyılda değil mi?
— Evet; bu haliyle devam etti. Sonra Kalenderilik, Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Alevilik dediğimiz dinî-sosyal inanç sistemleri, bu gelişimin halktaki yansımasıdır.

— Hocam peki ara ara içki ve tütünü niye yasaklıyorlar?
— Felâket zamanları oluyor; meselâ bir savaş kaybediliyor, veba geliyor... O zaman halk arasında söylentiler çıkıyor; sultan içiyor, İslâm'a aykırı işlere göz yumuyor, onun için bu felâketler başımıza geliyor diye... Söylentiler olunca, sultan da ister istemez yasaklar çıkarıyor.

— Tutucu çevre güçlü mü?
— Bu dönemler çok sürmüyor zaten. Kamuoyu baskısı bu. Her şey yine eskisi gibi sürüp gidiyor.

— Peki kamuoyu içmiyor mu, taraftar değil mi?
— İçiyor ama genel olarak dinine bağlı, bu dünyanın cefalarına hedef olmuş insan tanrıya dönüyor, ister istemez. Gerçekten din kurallarına sıkı sıkıya bağlı az sultan vardır.

— Dindardan kastınız?
— Sultan olunca II. Bayezid Şeriat'a, ulemaya yatkın oldu... Veli unvanını aldı. Bu bir tepkiydi; Fatih döneminin hoşgörülü, geniş görüşlü tutumuna tepki... Fatih, sarayına İtalyan hümanistleri, Rum filozofları alıyor, kütüphane yapıyor, İtalyan-Rum klasiklerini topluyor. Sarayını İtalyan ressamların freskolarıyla süslüyor.

— Fatih üzerine makaleleriniz, kitaplarınız var. Sizin için sıkıcı bir soru ama kitaplarınızı okumayanlar için çok kısa cevap verebilir misiniz? Fatih'in İstanbul'u alırken nasıl bir motivasyonu vardı?
— Birçok nedenler arasında İstanbul, 1366, 1394-1396, 1411, 1422'de dört kez Türklerce kuşatıldı. II. Mehmed tahta çıkınca bir iç siyasî rekabet onu derhal fethe yönlendirdi. *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar* kitabımda (TTK, 1954) bu iç siyasî rekabetten söz ettim. Fatih'in çocukluğunda lalası Zaganos, Çandarlı ile iktidar için rekabet halinde; genç sultana, "İstanbul'u fethetmezsen bu adamdan kurtulamazsın," diye, işliyor. Fikr-i sâbit oluyor genç sultanda, dikkat edin, İstanbul'u alır almaz Çandarlı'yı idam ettiriyor. Bu kitabım Prof. E. Raduşev tarafından Bulgarca'ya tercüme edildi. Ama fethin başka birçok nedenleri var tabii. Bizans imparatoru Papa ile ilişkide, Batı'dan bir Haçlı seferini harekete geçirmek için var gücüyle çalışıyor. Rumlar İstanbul'u Venedik'e teslimi düşünüyor.

— Peki, Çandarlı ve Evrenos gibi güçlü isimler sultan için bazen hem tehlike, bazen de güvence oluyor o zaman...
— İlk Osmanlı devrinde babadan oğula büyük makamları ellerinde tutan bir Osmanlı aristokrat sınıfı vardı; Taştemuroğulları, Evrenosoğulları, Hamzabeyoğulları vb... Fatih başa geçince bunları merkezin sıkı kontrolü altına alıyor, Çandarlı'yı idam ediyor, kendi kullarını getiriyor işbaşına. Böyle olunca otokrat bir sultan, gerçek bir imparator durumuna geliyor, ondan önce devlete bu aileler hâkim... Meselâ II. Mu-

rad gevşek bir hükümdardı. Onun döneminde hep etrafındaki beyler sayesinde büyük fütuhat gerçekleşmiştir.

— *Gevşek bir hükümdar derken kastınız?..*
— II. Murad eğlenceyi çok seviyor, çok içiyor, seferlerde kumandanlık edemiyor. 1423'te Bizans'a ait Selanik, Venediklilerin eline geçmiş, Osmanlı yedi sene bir şey yapamıyor. Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey, II. Murad'ı adeta zorla Selanik'in önüne götürüyor (gülüyor) ve Selanik'i fethediyor.

— *II. Murad kaç yaşında o zaman?*
— 1451'de ölümünde 49 yaşında idi, 1430'da Selanik'i aldığında genç bir adam...

— *Hocam İstanbul gerçekten 29 Mayıs'ta değil de 7 Haziran'da mı fethedildi?*
— Aziz dostum Çaykara, bu söyleşide uzun açıklamalar isteyen bu gibi konuları bir tarafa bıraksak, ne dersin? Bunlar üzerinde makale ve kitaplarım var. Biliyorum, son zamanlarda birtakım esassız, sansasyonel iddialar atılıyor, zihinler karışıyor. Onları düzeltmenin yeri bu söyleşi değil.

ONUNCU BÖLÜM

Tarihin İçindeki Hayat

Belgede size verilen işaretler çok az olduğundan, hayal, tasavvur önemlidir. Tarihçi, yaratıcı şair ve edipleri okumalı. Bu dünyadan giderken en çok neye hayıflanacağım, biliyor musunuz? O büyük şaheserleri okuyamadan gözlerimi kapayacağıma... Tüm peygamberleri, Budda'yı, Kant'ı, Shakespeare'i, Dante'yi, Fuzuli'yi ve Dostoyevski'nin bütün romanlarını okumak isterdim. Ömür o kadar kısa ki.

— Aşk hakkında ne düşünüyorsunuz?
— En yükseği insanda olmak üzere, bence bütün canlılarda tanrısal bir enerji, içten bir atılma, aşk vardır. İnanıyorum, aşk, ruh, vücuda ve maddeye hâkimdir. İnsan, tüm canlılar gibi denge bozulunca yeni şartlara uyum sağlar. Schopenhauer, bütün kâinat canlıdır, der; aşk kâinatı yürüten, canlandıran güçtür. Toprağı kazıyorsunuz, orada da hayat var; yaşama hırsı, gücü, o irade bütün tabiata yayılmıştır. O hırs, aşktır. Yaşama iradesi bütün canlılara hâkim bir iradedir. Tanrı onun önlenemez itici gücü olarak aşkı vermiş... Yavrunuza, eşinize, vatanınıza. Şair diyor ki;

Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kîlükal imiş ancak

Başka bir şaire, Tagor'a göre aşk; "bir kaçma ve yakalama oyunudur."

— Peki ölüm hakkında ne düşünüyorsunuz? Bir son mu sizce?
— ...

— Hayatınızda hiç ölüm tehlikesi atlattınız mı?
— Tabii, olmaz mı!..

— Sizi en çok etkileyenler diye sorsam...
— En kötüsü, Sarayburnu'ndan denize düştüm, kurtuluşum bir mucizedir. Şevkiye ile nişanlıyım, Sarayburnu'nda oltalarıyla balık avlayanların yanında seyre dalmıştık. Taşlar gelen dalgalarla yosun tutmuş, ben elimdeki kâğıdı denize fırlatmak istedim, kâğıtla beraber kendimi denizin içinde buldum. Bereket, orada denize taş döşemişler, taşların üzerinde belime

kadar sudayım, Şevkiye elini uzattı, çıkamadım, onu da denize sürükleyeceğim; arkadan bir dalga geliyor, Şevkiye bir kez daha elini uzattı, can havliyle sarıldım, kendimi sahile attım. Başka bir olay, sanırım on sene önce Amerika'da, sözünü ettiğim arkadaşım Halasi-Kun'larda kalıyordum. Çiftliğine doğru gidiyorduk, arabayı o sürüyor. Çok severdi araba sürmesini... Önümüzde sarp bir yokuş var, yukarıdan büyük bir kamyon gelirken yolun ortasında Parkinson'u tuttu. Yol ortasında kaldık öylece. Hâkim olamadı ayağına, telaşlandı... Neyse kendisini toparladı, bastı gaza, öyle bir ölüm korkusu yaşadık birlikte... Bir başkası... Eskişehir-Bursa yolu üzerinde araba kullanıyorum. O zaman asfalt değil yollar, toz duman... Önümde bir kamyon, boyuna korna çalıyorum, yol ver diye... Kamyon biraz yol verir gibi yaptı, ben gaza bastım, sonra yolumu kapatıverdi. Çarpacağım, durmanın imkânı yok. Son sürat gidiyorum. Çarpmamak için yoldan uçtum. Altı-yedi metre bir bayırdan tarlaya...

— *Kaç yıllarıydı hocam?*
— 1960'larda... Bozöyük yolundaydı... Uçtum tarlaya, zangır zangır titriyorum tabii; bereket ki biçilmiş buğday tarlası... Ayağım o kadar titriyor ki freni bulamıyorum. Dedim gittik artık.

— *Ne korkunç! Yalnız mıydınız?*
— Yalnızdım. Önümde hendek var, hendeğe varsam takla atacağım. Hendekten hemen önce frene basabildim. Çıktım arabadan ama tir tir titriyorum. Baktım, kamyoncular yolda durmuş kahkaha atıyorlar; benim ölüm mücadelemden zevk almışlar; katil ruhlu insanlar vardır. Başka böyle can havliyle kurtulduğumuz bir başka durum, hanımla gece Bulgaristan'dan gelirken oldu.

— *Yine arabayla... Araba kullanmayı seviyorsunuz anlaşılan... Ama az tehlike atlatmamışsınız...*
— Pek sevmiyorum, tehlikeli bir iştir.

— *Ama kullandınız hep?*
— On beş sene kullandım, üç arabam oldu, iki Volkswagen, bir Renault.

— *Eski tip Volkswagen mi?*
— Eski tip. Severim eski tipi. Bulgaristan dönüşü Kırklareli'ndeyiz, hudutta hiçbir ışık yok, kapkaranlık... Karanlıkta yolu görmeden sürüyorum. Birdenbire baktım, yolun kenarında köylü, traktörüne yatmış uyuyor. Traktöre çarpmamak için can havliyle kırdım direksiyonu. Bir başka tehlike de İspanya'da başıma geldi. Banyo yapıyorum, sabun yere düştü, küvetin içinden bir fırladım dışarı... Sırtımın üzerine düşüyordum az kalsın.

— *Hay allah! Nasıl yaptınız böyle?*
— Beni kurtaran banyo perdesi (gülüyor), ona sarıldım, iniş yumuşak oldu, yoksa gitmiştim (gülüyor). Böyle şeyler... Şükrediyorum tanrıya. Bazen ihtiyarlıktan merdivenden inerken düşüyorum. Bir kere Bilkent'te bir öğrenci lafa tuttu, basamağı görmedim, yüzükoyun düştüm, gözlüğüm bir tarafa fırladı, Tanrı'ya şükür kalktım, hiçbir şey olmadı (gülüyor). Tanrı, Osmanlı tarihini, beni koruyor.

— *Tanrının sevgili kulu olduğunuzu düşündünüz mü hiç? Talihliyim dediniz birkaç kere ama...*
— Tabii... Bu kazalardan kurtuldum, bir de iyi dayanabildim, bu yaşta bakın buraya geliyorum, beraber çalışıyoruz. Dedem Halil Efendi, Kırım'da Han Camii müezziniydi; kötü işlerden uzak bir din adamı. Çocuklarını da hafız yetiştirmiş, babam Kur'an'ı hıfz etmişti, halam hafızdı. Dindar, Müslüman insanlar. Babam biraz çapkın, içerdi ama...

— *Kimin inancının güçlü olduğu bilinmez hocam. Aileniz inançlı insanlardı...*
— Yaşlı olmak atalardan gelen bir şey, ben ona atfediyorum. Benim bütün emelim Osmanlı tarihini gerçek bir tarih olarak

yazmak... Bilhassa Osmanlı tarihinin Batı literatüründe çok çarpıtıldığını, genellikle Türk tarihinin ve Türklerin düşmanca küçümsendiğini gördüğüm için son amacım, Türk tarihin hakikâtlerini Batılılara kabûl ettirmek... Bende vatan sevgisiyle hakikât sevgisi birleşmiş, Batı'da hâlâ Haçlı ruhu sürüp geliyor. AB dolayısı ile yapılan beyanlara ve dayatmalara bakınız.

— *Haklısınız. Hâlâ var değil mi?*
— Yüzyıllardır... Neden, efendi olmuşuz. Bugün de var. Sıradan bir Batılının Türk hakkında çok olumsuz fikirleri vardır. Sözde AB'ye gireceğiz ya, Türkler için anket yapılıyor, çok olumsuz fikirler ortaya çıkıyor. Ben, hayatımla, yatışım kalkışımla, yiyişimle daima inandığım o büyük misyona uygun hareket ederim.

— *O misyon, Türk tarihini Batılılara doğru anlatmak...*
— Evet, bu benim hayatımın misyonu olmuştur. Sadri Maksudi ile beraber oluşum, Atatürk'ün açtığı DTCF'ne giren ilk öğrencilerden olmam, bütün bunlar benim yaşam boyu psikolojimi şekillendirmiştir.

— *Bu misyonda muvaffak olduğunuz açık hocam... Bilginin karşısında kimse duramıyor. En önemli akademilere onur üyesi seçildiniz, ödüller aldınız...*
— Sanırım kısmen başarılı oldum. *Encyclopaedia of Islam, Studia Islamica, Harvard Ukranian Studies, Turcica* gibi birçok uluslararası dergilerde yazı heyetine seçilmemi bunun kanıtı sayıyorum.

— *Elbette. Eşiniz için zor bir durum olmalı; evde sürekli okuyan, çalışan birisi; çok fedakârlık isteyen bir ilişki...*
— Tabii. Sıcak yaz günleri arşivde çalışıyorum... Sıcaklarda o tozlu defter ve vesikaları okuyup not almak... Annem kötürüm oldu, o zaman huzurevleri yoktu, onu Yedikule'deki Ermeni Hastanesi'ne yatırdım. Zavallı kadın, daima yattığı

için sırtında yaralar açıldı. Kurtlanıyor biliyor musunuz, korkunç bir şey... Allah kimseye vermesin. Kadıncağız evine dönmek istiyor... Gittiğim zaman elime sarılır, "Halil beni evime götür," diye yalvarırdı, ağlardım yanında... Bir defasında arşivde çalışmışım, iki senelik malzeme yanımda, akşam onu ziyarete gitmek için Sirkeci'den trene bindim. Bütün o evrakı unuttum trende; iki senelik mesaim... Sonra arattım, bulamadım.

— *Anneniz orada mı vefat etti?*
— Evet orada canını verdi, kurtuldu. Karacaahmet Mezarlığı'na gömdük, onu ziyarete giderim, çok cefâ çekmiş, fedâkar bir anneydi.

— *Siz ayrı oturdunuz değil mi evlenince?*
— Tabii, o Kızıltoprak'a, kendi yurduna döndü, bir ev tuttuk. Biz Ankara'da yaşıyorduk. Çok uyanık ve zeki bir kadındı annem. Bir ara Ankara'da kız kardeşimin evinde kaldı.

İnalcık'ın annesi Bahriye Hanım.

evde bahçede kazları vardı, kazlarla öyle bir muhabbet peyda etmiş ki, yılbaşı ziyafeti için kesmek istediklerinde...

— *Kestirir mi hiç?*
— Katiyen (gülüyor), gözyaşları içinde...

— *Sevecen bir insandı...*
— Çok çok. Ona çok şey borçluyum. Dünyada en yakın iki varlık kızım ve torunum benimle yakından ilgileniyorlar, bu benim en büyük mutluluğum. Kızım devamlı İstanbul'da, Dragos'ta. Zaman zaman geliyorum. Torunum Gökhan gazetecilikten üniversite mezunu, New York'ta bir firmada çalışıyor.

— *Kız kardeşiniz de Ankara'da oturuyordu, yakındınız...*
— Evet, ziraat mühendisi kardeşim, araştırma yeteneği olan biri... İlaçların haşerelere tesiri üzerine tez hazırladı, basıldı. Amerika'ya gitti, enstitülerde çalıştı. Bir ziraat mühendisi, Lütfi Kazancı ile evlendi, iki çocuğu oldu; Osman ile Sema.

Torunu Gökhan mezuniyet töreni sonrası New York'ta.

— Sonra yeğenleriniz oldu...
— ODTÜ mezunu Sema, Ali Kantur ile evli. Ali Kantur, Bilkent Tepe firmasında yönetim kurulu başkanı idi. Çocukları, Zeynep ile Yavuz; Yavuz endüstri mühendisi, AKDAŞ'ta yönetici. Zeynep, Amerika'da Worldbank'ta çalıştı, şimdi HSBC'de çalışıyor. Herkes okudu bizde.

— Merak ediyorum, kolay mı yazarsınız? Bazı akademisyenler tutuktur, haftalar, hatta aylar sürer bir makaleyi yazmalarr...
— Güzel sordunuz, o kadar çeşitli konuda binlerce sayfayı nasıl yazdım, inanamıyorum...

— Edebiyatı sevdiğinizden olsa gerek, diliniz çok akıcı, edebi yanınız da var... Zaman sizin için ne anlam ifade ediyor?
— Benim için en kıymetli şey zaman. Zamanım kendime ait olsun, gidip araştırmalarımı yapayım, kartoteklerimi kullanayım... Bir yerde lüzumsuz zaman kaybı olunca sinirleniyorum.

İki kardeş: Halil ve Kâmile.

Ali ve Sema Kantur'un evinde Yavuz ve arkadaşıyla.

— Herkesi kıskandıran bir çalışkanlıkla ortaya koyduğunuz eserleri düşününce anlamsız bir soru olacak ama... Eskiden de böyle miydi? Meselâ arkadaşlarınız bir yere çağırdı, gitmiyor muydunuz?

— Bütün hayatım boyunca böyleydi.

— Hocam araştırmanızı bitirdikten sonra yazma süreci kısa mıdır?

— İlk yazılarım karınca duası gibidir. Aklıma bir şey gelir, oradan çıkar yana veya arkasına yazarım. Sekreterim Nebahat Öksüz, Sivaslı çok yetenekli, profesyonel bir sekreter, şükür itiraz etmiyor, böyle karınca duasının içinden çıkıyor. Doğrusu yazış süreci çok güçtür, bir işkencedir adeta.

— İnternetle ilişkiniz var mı?

— Vaktimi lüzumsuz yere işgal eden her şeyden kaçıyorum. Bilgisayar, internet işlerini Nebahat yapıyor. Çağdışıyım değil mi?

— Çağdışı değilsiniz de zamanınız çok değerli, diyelim...
— Herhangi bir şey zamanımdan çalıyorsa ondan kaçıyorum. Meselâ davetler oluyor, seyahate çıkmıyorum; özellikle İtalya'ya gitmeyi çok isterim. Fakat işlerim var... 2005 Eylülü'nde kurucusu olduğum *International Congress of Social and Economic History of Turkey*'in onuncu toplantısı Venedik'te, herhalde gideceğim ve bir süre kalacağım...

— Cep telefonunu da vakit kaybı görüyorsunuz sanırım, sizi herkes her yerde bulup rahatsız etmesin istiyorsunuz, aldığınız halde kullanmıyorsunuz...
— Evet. Meselâ, video alalı üç sene oluyor, prospektüsü okumak lâzım (gülüyor), öyle duruyor.

— Video mu, DVD *mi?*
— Hem film çekiyor, hem gösteriyor. Çok yaşlı olduğum ve elimde âcil yazılar olduğundan onları kullanmıyorum.

— Haklısınız hocam... Bir konuşmanızda tarihî romanlardan bahsedip bir tarihçinin aynı zamanda tarihî roman yazarı gibi olduğunu söylediniz. Okuduğumuz tarih kitapları tam da gerçeği yansıtmıyor mu demek bu?..
— Kendi felsefemizden, kendi dinî bağlantılarımızdan yapılmış bir zihniyetimiz var, yani yazılan bütün tarihler nisbi bir hakikâti, belli bir zihniyetin yorumunu ifade eder.

— O zaman tarih çok tahrif de edilebilir bir şeydir...
— Tahrif edilebilir. II. Dünya Harbi'nden sonra tarih ilmi kökünden değişmiştir. Artık devletlerin tarihine değil, toplumun tarihine yöneldik, bambaşka gerçekler ortaya çıktı. Hayal gücünde uydurmaya giderseniz o tarihi roman olur ama, her tarihçi mutlaka hayal gücünü kullanır. İyi bir tarihçi olmak istiyorsanız, mümkün mertebe belgelere saygı duymak, belgelerle konuşmak gerekir.

— Ne kadar çok belgelerle konuşulursa o kadar mı doğru tarih yazılır hocam?
— O kadar doğrudur diyemeyeceğim, belgeler de her şeyi anlatmaz. Kullandığımız belgeler de önyargılıdır. Birisi bir ferman yazıyor meselâ, o da tarihî roman gibidir, sultanın zaaflarını gizler, saklar.

— Tarihçinin şüpheciliğini hep koruması lâzım...
— Daima elindeki belgeyi sıkı tenkitten geçirmesi lâzım. Tarih metodolojisindeki kurala göre belgeleri iç tenkit süzgecinden geçirdikten sonra değerlendireceksiniz. Âşıkpaşazâde tarihini okurken Âşıkpaşazâde'nin bir derviş olduğunu, hanedanının çıkışında *Babaîye-Vefâiyye* tarikatının önemini belirtmeye çalıştığını daima akılda tutacaksınız.

— Bir sohbet sırasında, tarih ilmî bir birikimdir, matematikte 12 yaşında dâhi olabilirsiniz ama tarihte olamazsınız, dediniz. İyi bir tarihçi olmak için çok okumak lâzım, değil mi?
— Belge görmeyince, yani tarihin temel iz ve öğelerini öğrenmeyince mümkün mertebe gerçeğe yanaşma fikrini kaybediyorsunuz.

— Tarihten uzaklaşalım. Sizin hobilerinizden konuşalım. Meselâ futbola meraklı mısınız? Tuttuğunuz takım var mı?
— 10 yaşından 20 yaşına kadar okul takımında sağ açık futbol oynadım, takımdaydım. Sıhhatim ve gelişmem üzerinde futbolun olumlu rol oynadığı düşüncesindeyim. Fenerbahçeliydim o zaman. Memur takımı daha çok Fenerbahçeli olurdu, serbest meslekte olanlar Galatasaray'ı tutardı o zamanlar. Şimdi de Fenerbahçe'ye sempatim var ama futbol Türkiye'de çılgınlık halini aldı. İstanbul'da sabahleyin deniz otobüsüne biniyorum, herkes gazete açıyor, bakıyorum herkes spor sayfasından başlıyorlar.

— Doğru. Peki hangi müzikleri dinlersiniz? Türk müziğini sevdiğinizi biliyorum.

— İlk aklıma gelenler; Mozart, Beethoven, Haydn...

— *Çalışırken müzik dinler misiniz?*
— Çalışırken muhakkak Haydn, Mozart dinlerim. Beethoven hakikâten yaratıcıdır, ama çalışırken gürültülü gelir bana. Sonra ortaçağ müziğini çok severim.

— *Televizyon seyreder misiniz? Ne seyredersiniz?*
— TRT 2'ye bakarım, ABD'de entelektüellere hitap eden 11. kanalı izlerdim. Bizde de devlet, kalitesi yüksek, sanat ve bilgiye önem veren bir kanal açsa çok iyi olur. Televizyonda Türk sanat müziği korolarını dinlerim, Nevzat Atlığ'ın yorumunu çok beğenirim. Sonra haberlere bakarım, dizilerden nefret ederim.

— *Neden?*
— Çünkü belli reçetelerle işlenir, Batı'da da böyledir. Başında nasıl biteceğini bilirsiniz. Ama bir dizi hakikâten orijinaldir. "Çocuklar Duymasın..." "Çocuklar Duymasın"da sosyal konular ele alınmış, emekli adamın karısıyla, çalışan bir kadının kocasıyla, şımarık bir çocuğun ablasıyla ilişkileri vb.

— *Sinemaya gider misiniz?*
— Giderim, sinema beni dinlendirir. Kafam o kadar dolu ki... Yatağa yattığım zaman I. Murad, Fatih vb. gelir aklıma, onlardan kaçar, filme, müziğe sığınırım.

— *Seminersiz, öğrencilerinize gitmediğiniz bir gününüz nasıl geçiyor?*
— Öncelikli meşgalem araştırma yapıp yazı yazmak, ikincisi ders vermek. Bu sene ilk defa (2005) dersi bıraktım, seminer veriyorum, tarihçilik sanatı nasıl yapılıyor, onu gösteriyorum. Ders ve öğrencilerle ilişkilerimi iki güne topluyorum, kalan zamanı, hafta sonu dahil araştırmaya veriyorum.

— *Sabahları saat kaçta kalkarsınız?*
— Kışları genelde altı buçuk, yedide; yazları altı, altı buçukta kalkarım. Hava karardığı zaman çalışmayı bırakırım; gözlerim zayıfladığı için gün ışığında okuyup yazmaya çalışıyorum.

— *Kahvaltı edip hemen oturur musunuz?*
— Hemen otururum.

— *Hayat ne ifade ediyor sizin için?*
— Şımarık bir maymunuz, iştahlarımızın esiriyiz.

— *Yine de çok güzel.*
— Tabii...

— *Atatürk, Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır, diyor. Siz de hayatınızı ecdadımızı tanıtmayla adadınız. Sizce tarihimizle neden ilgilenmiyoruz? İlk ve orta öğretimde çocuklara bir türlü anlayabileceği bir şekilde tarih öğretilemiyor...*
— Son yirmi otuz sene içinde muazzam bir neşriyat var. Bizde bu muazzam arşiv olduğu için muhakkak büyük tarihçiler yetişecektir. Tarihçilik yalnız tarih okumakla, belge yayımlamakla değil, Avrupa kültürünü bilim metodolojisini derinden incelemek ve öğrenmekle olur. Şimdi Talim Terbiye Kurulu bu konuyu ele aldı. Fikrimi sordular, kronolojik, ezberleme bir tarih yerine belli konular üzerinde, *tematik* tarihi öğretime sokmak lâzım, diye bir görüşte bulundum. Meselâ, dünya tarihinde şehirlerin nasıl kurulduğu, çeşitli dönemlerden örneklerle anlatılacak.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

"Halil Bey"

Dostları ve Öğrencileri Hocayı Anlatıyor...

"Türklere hayranlık duymamı sağladı"

PROF. ELIZABETH ZACHARIADOU
(Yunanlı meslektaşı)

İlk olarak 1958'de, Londra'da Wittek'in seminerinde Halil İnalcık'ı gördüm. Wittek'in öğrencisiydim; seminerde anlattıklarından, konulara hâkimiyetinden çok etkilendim. Biraz da sinir oldum, çünkü Wittek, İnalcık'tan hayranlıkla bahsediyordu... (Gülüyor) Wittek zor bir insandı ve çok az kişiye hayranlık duyardı.

O yıllarda Yunanistan "Cahiliye" dönemindeydi, İnalcık'ın *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar* kitabı çıkmıştı. Seminerde tanıştığım, bilgisiyle beni büyüleyen bu genç adam Türklere hayranlık duymamı sağladı. Türkçe öğrenmem ve bu kitabı okumam gerektiğini fark ederek hemen oradan uzaklaşmak istedim.

Öncelikle İnalcık, yaptıklarıyla Osmanlı tarihine bakışı ve Osmanlı'nın algılanışını değiştirmiştir. Öğrencilerime muhakkak okumaları için onun makalelerini veririm; ilk okuyuşta anlamak biraz zordur, önce onlar okur, sonra beraber okuruz. İnalcık'ın çalışmaları olmadan Osmanlı tarihi anlaşılamaz. Bunu ilk söyleyen de ben değilim, sanırım.

İnsan olarak... Çok cömert, bilge ve çok içten bir insandır. Zamanının çoğunu hiç sakınmadan başkalarına verir, gençlere yardım etmek için her türlü fedakârlığı yapar.

"Tüm zamanların büyük âlimi"

PROF. DR. İLBER ORTAYLI
(Eski öğrencisi)

Hocayı çocukluğumdan beri tanırım, babamla arkadaştılar ve galiba babam bazı Rusça çevirilerde hocaya seve seve yardım ederdi. Hoca büyük bir âlim olduğu için babamın bu yardımı huşu içinde, seve seve yaptığını hatırlıyorum.

SBF'nde üçüncü sınıf talebesiyken İdare Tarihi dersine geldiği günü hiç unutmuyorum, çünkü bu bir cumartesi günüydü. Cumartesi kimse mektebe gitmez ama biz giderdik, çok faydalı olur, ufkumuz genişlerdi. Tarihe çok eskiden beri meraklıydım, çok okurdum, tarih bilgim üniversitedekiler gibi değildi ama buna rağmen İdare Tarihi dersinden çok etkilendim, bize bir görüş kazandırdı. Sonra DTCF'nde talebesi oldum. Dil Tarih'te bize metin okumayı gösteren tek hocaydı, ki tarihçilikte çok önemli bir şeydir. Metin okur ve metin neşrederdi. Meselâ Adaletnameler'i okurduk, bu metin okumaların çok faydasını gördüm. Daha sonra Chicago'da mastır yaparken bir sene boyunca metin okumalara devam ettik.

Hocada dikkatimi çeken noktalardan biri de lisanlara meraklı oluşuydu. Türkiye tarihçiliğinin en zayıf tarafı dildir. Bizde sadece burada yetişenler değil ABD ve Avrupa'da okuyanlar dahi oradaki dili öğrenir ve gelir... Değişik dillere hükmetme alışkanlığımız yok, bu bakımdan Halil İnalcık bir istisnadır. Bir de böyle Mehmet Altay Köymen vardır, ki yabancı dili Ankara'da talebeyken öğrenmişler... Hoca Fransızca yazar, İngilizce malûm, Almanca en çetrefil metinleri hiç tercümansız ve hatasız okur (ben gördüm, Almanca bildiğim halde altından kalkamayacağım bir cümleyi okudu). Ve Chicago'dayken 50 yaşındaki Halil İnalcık eski Fiorentine metinleri okuyordu. Dil öğrenmeyi de ayrıca çok teşvik eder. Beni, "Fransızca, İtalyanca bilmeyen tarihçi olamaz," diye adeta haşlamıştır.

Nasıl bir öğretmendir? Çok okutturur ve bilhassa arşiv vesikaları, metin üzerinde durur ve bunun adeta sonu gelmez.

Çalışmaya başladığınız zaman size son derece yüklenir, bir yerde, "Dur ve yazı yazmaya başla," der, çünkü fark eder ki dağıtacaksındır, o sınırı bilir... Öğretmen olarak hoş bir özelliktir bu ve meselâ Ömer Lütfi Barkan'da bu özellik yoktur. Yazdığını kontrol eder, ki bu çok önemlidir, kimse vakit ayırmaz, o ayırır. Metinlerinizi çalışırken sorarsınız, kontrol eder, düzeltir, yani öğretmen-öğrenci düsturunda, çok fedakâr bir öğretmendir; kin tutmaz, adaletlidir. Kızsa da kin tutmaz. İnsanların ekmekleri, işleri konusunda adil davranır.

1985'te, Kudüs'teki CIEPO toplantısında Bernard Lewis'in onun için şu sözü söylediğini kulaklarımla duydum; "Köprülü ve Barkan zamanının büyük âlimiydiler, Halil İnalcık tüm zamanların büyük âlimi..." Gerçekten de tek yönlü vesikalarla çalışmaz. Tahrir defterinden başlar, iktisadi tarihe, kadı siciline, beratlara kadar hayatın bütün safhalarına gider ve daha ilginci edebi metinleri bilir. *Şâir ve Patron* kitabı da bunu gösteriyor. Derin ve öncü araştırmalar yapar. Bazıları kolay geçilmez, hep kullanılır, hoca da öyledir.

Bu yaşta bir insanın oturup Weber okuması, yeni siyaset teorilerini takip etmesi, yeni söylem sahibi tarihçileri anlamaya ve değerlendirmeye çalışması dikkat çekicidir. Halil Hoca için şöyle bir laf söylenmez: "Ama biz yeni bir görüşle çıkıyoruz, siz eskisiniz." Bütün yapılanları takip ettiğinden bilir ve onlara verdiği cevapla herkesi şaşırtır, onun için de çekinirler ondan.

Ben de arşive gitmeden duramam, bu ona bağlı olduğumuz şeyler, yani arşiv fetişizmi... Şimdi arşivsiz yazan insanlar var. Tarihçilik objektif ve soğuk malzemeye güvenmektir. Asistan olduğu zamanda DTCF büyük çöküntü geçirir, insanlar siyasî bakımdan birbirini ihbar eder, kavgalar çıkarken Halil İnalcık odasına kapanıp okumuş, kimselerin sağı soluyla uğraşmamıştır. Bazıları bunu hoş karşılamayabilir ama ben hoş karşılıyorum, çünkü ilim ocağında siyaset olmaz, huzur ister. Akademik hayat fildişi kuledir, fildişi kule demek etrafı iyi görmek ve pek de fazla bulaşmamaktır, ki birçok konuya yazdıklarınla etkili olabilirsin zaten...

"Osmanlı hiyerarşisinde bir unvan vermek isterseniz hangisi hocaya uyar sizce. Vezir-i azam dediğinizi duydum." Vezir-i azam ABD'de onun için söylenen bir lakap, benim lafım değil. Amerikalılar etiket bilmez, daha doğrusu son derece çiftçi tipi bir etiketleri vardır; herkes birbirine ismiyle hitap eder. Yaşlı-genç, kadın-erkek, talebe-profesör hep ismiyle... Bu İsrail'de de var, kibutz âdetidir... Bununla insanlar gerçekten çok da samimi olmuyorlar, bu da bir gösteriş... Ben bu âdeti çirkin buluyorum, bence demokrasinin getirdiği bir sululuk var. ABD'de sadece iki kişinin kendiliklerinden duvar ördüğünü gördüm; birisi Bernard Lewis, diğeri hocam. Kimse cesaret edip Bernard Lewis'e kolay kolay "Bernard" Halil Bey'e de "Halil" diyemez. Yanlarına yanaşmak nakikâten kolay değildir, bir duvarı vardır, ayrıca hepimizde de bu duvar vardır. O bize talebesi olarak bakıyor, biz de ona hoca olarak bakmaktan başka şey düşünemeyiz. Bilgisi açısından zaten bizim aramızda hocanın lakabı; Şeyh-ül müverrihin...

"Onun makaleleri okunmadan tarih yapılamaz"

PROF. MADELEINE ZILFI
(Eski öğrencisi)

Chicago Üniversitesi'ne ilk gelişinde Halil Bey'in öğrencisi oldum, benim eğitimimi tamamladı. Onun Chicago Üniversitesi'ne gelişi, Ortadoğu Araştırmaları ile ilgilenmesi bizim için büyük bir şanstı.

Halil Bey'i ilk gördüğümde biraz korktum ama benim babam Türk ve babam diğer bütün Türklerden daha ürkütücü (gülüyor), yani Halil Bey beni korkutmadı.

Onu izlemek çok hoştur; ermiş gibidir, bütün bilginliğine rağmen öğrencileriyledir, muazzam bir hafızası ve bilgisi vardır. Öyle bir entelektüel yaklaşımı vardır ki etrafında olan biten her şeyi dikkate alır; Akdeniz üzerinde çalışanların, ekonomi tarihçilerinin, kültür tarihçilerinin vb. çalışmalarını ki-

yaslar; değişimleri öğrenmek onun için adeta elzemdir, bundan kendini alamaz. İdeolojik birisi değildir ve entelektüelliği hepimizden farklıdır. *Amadeus* filmini izlediyseniz Salieri'nin Mozart'la kapıştığını görmüşsünüzdür; Salieri de çok iyi bir müzisyendir ama Mozart muazzam bir yetenektir ve araştırmaya yönelik bir zekâsı vardır. Halil Bey de Mozart gibidir bence; büyük ve iyi tarihçilerin yanında o özeldir; diğerleri bir alana saplanmışlardır; o her şeyi sessizce, kendi kendine araştırır ve bilir; sürekli olarak en doğru ve en iyi argümanları araştırmaya yönelen bir zihni vardır.

Sanırım en önemli özelliklerinden birisi de yaptığı çalışmalarının raf ömrünün uzun olması... Diğerleri iki yıllık işler çıkarırken onun makalelerini okumadan tarih yapılamaz. Eserleri klasikleşmiştir. Hiçbir zaman yüzeysel değildir, derinlemesine araştırır, tarihi tartışmalara sürekli kanıtlar sunar ve onun vardığı fikirler hakkında şüphe duyamazsınız. Her araştırmanızda onu okumanız, ona başvurmanız gerekir. Ortaya koydukları eskimez, zamana direnen eserlerdir.

Dil öğrenmeye çok önem verir, Fransızca'yla başlamıştır ama İngilizce'si mükemmeldir, biz bile İngilizce metinleri onun kadar iyi anlayamayız. Öğrencilerine karşı çok yardımcıdır, harika bir öğretmendir. Soru sorduğunuzda adeta bir tabancanın namlusuna basıldığı hissine kapılırsınız, ona danışmanız çok hoşuna gider, size sahip çıkar ve yol gösterir. Chicago'da iken bize kütüphanesini açmıştır ki burada bunu kimse yapmaz.

Evet, belki kolay bir baba olduğu söylenemez, ama bence bu normal; bizi yetiştirmeye, büyütmeye çalışıyor. Gerektiğinde sizi acımasızca eleştirir, bunu kabûl edersin çünkü zaten mezun olacak öğrencisisinizdir, dolayısıyla ilerideki yaşama hazır olmak için her soruya cevap vermeniz gerekir. Bunun için sizi mükemmel hazırlar, o nasıl her konuya cevap verebiliyorsa sizi de öyle yetiştirmek ister. Seminerlerinde hiçbir şeyi kaçırmamak zorundasınızdır; o defterleri okuyamaz ve anlamazsan çok basit ve temel hatalar yaparsınız.

Halil Bey, bence birçok bakımdan özenilecek, çok büyük birisi...

"Bizim alanda çok merkezi bir konumdadır"

PROF. SÜAİYA FAROQHİ
(Meslektaşı, Münih Üniversitesi)

Halil Bey'le ilk olarak 1972 yılı sonbahar ya da kış başında tanıştım. ODTÜ'ye İngilizce hocası olarak yeni girmiştim; doktoram vardı, birkaç makalem çıkmıştı. Rahmetli Hüseyin Batuhan, "Jüri kuralım ve sizi tarih bölümüne alalım," diye bir teklifte bulundu. Dışardan jüri üyesi olarak kimi önerirsiniz diye sorduklarında hocam Ömer Lütfi Barkan'ı önerdim ama o zaman bayağı yaşlı olduğundan, "İstanbul'dan Ankara'ya gelemem," demiş. İnalcık o zaman Chicago'ya gitmeye hazırlanıyormuş, ki davet edildi. İnalcık'ın jüri konuşması hayli uzun sürdü, doktora jürisiymiş gibi yürütüldü ve ben aslında sınavdan sonra biraz jüriden şüphe ettim. Ertesi gün sonuç raporu bölüm sekreterliğindeydi ve altında İnalcık'ın imzası vardı, kendisiyle ilgili ilk izlenimimin doğru olmadığını anladım. O dönemde solda olan biriydim; esas olarak hocanın özgürlük anlayışı dikkatimi çekti; pek çok kişide yoktur bu, özellikle önemli bir profesör olduktan sonra hocalar kendisinden genç olanların kendileriyle hemfikir olmalarını isterler. İnalcık Hoca böyle bir talepte bulunmadı. O açıdan onu çok takdir ettim.

Daha sonra ilişki değişik bağlamlarda ve çok daha rahat oldu. 1977 yılında Ankara'da ilk olarak ekonomik ve sosyal tarih kongresi yapıldığında hazırlığı için İnalcık Ankara'ya geldi. Huricihan İslâmoğlu, eski öğrencisiydi; İnalcık'ın evine gittik, bu kongrenin hazırlıkları sırasında çok daha hoş ve rahat bir ilişki geliştirdik.

1980'li yılların ortasında bir yıllığına Harvard'a davet edildim. İnalcık, beni Chicago'ya çağırdı, birlikte yemek yedik; bu yemekte *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik ve Sosyal Tarih* kitabının ilk plânlarını gerçekleştirdik. Daha sonra devam eden toplantılarda hoca çok doğru bir şey söyledi, ne kadar doğru olduğunu sonradan anladım. Benim dü-

şündüğüm herkesin uzmanlık dalında bir şeyler yazmasıydı, dallar da fazla olduğundan kalabalık heyet olacaktı. Hoca, "Öyle yapmayalım, büyük bir grubun disiplinli bir şekilde beraber çalışmasını sağlamak çok güçtür, dört-beş kişi olalım, icabında insanlar çok da uzman olmadıkları bir konuyu işlemek zorunda kalabilirler ama ziyan yok, grup birlikte çalışır ve herkes sorumluluğunu anlar," dedi. Çok doğru söylediğini sonradan idrak ettim. Bu kitap çok hoş bir deneyimdi benim için, hoca Primos İnterpares durumundaydı; en deneyimli ve bilgili olan kişi kendisiydi.

İnalcık bizim alanda çok merkezi bir konumdadır. Bir yanda bilgisinin zaman içindeki genişliğine, öte yandan tarihin çeşitli alt dallarındaki bilgisine hayranım; onun sahip olduğu konuma benim anladığım kadarıyla bizim alanda başka kimse sahip olamamıştır. Bazı insanlar bilmediğini gizler, uydurur; hoca eğer kazara bilgisi yoksa uydurmaz.

Bazen oturumlarda gereksiz, çok fazla argümana dayanmayan, sen ben davalı tartışmalar olur. Birkaç kere şahit oldum; çok takdir ettiğim bir tarzda İnalcık Hoca olay çok fazla büyümeden el koydu; bir-iki cümleyle ve hiç sesini yükseltmeden olayı kapatıverdi. Çok nahoş birtakım sonuçlar doğurabilecek bir olay orada, sayesinde kapandı.

"O bir ekol, parçası olmaktan gurur duyuyorum"

Berrak Burçak
(Öğrencisi)

Bilkent İngiliz Edebiyatı mezunuyum, mezun olana kadar çok da fazla Türk tarihiyle ilgili akademik çalışma yapmayı düşünmüyordum. 1993'te hoca burada bölümü kurunca başlamak istedim ve Osmanlı tarihine geçtim; radikal bir değişiklikti benim için, çok zorlandım ama müthiş bir deneyim oldu. Hocanın Bilkent'teki ilk öğrencileri arasındayım. Tarih masterini 1997'de tamamladım, bir sene de doktora için

ABD'ye, Princeton Üniversitesi'ne gittim. Master tezimi birebir hocayla yazmasam da bütün eğitimim boyunca, ABD'de de kendisiyle irtibattaydım; fikirleriyle, yönlendirmeleriyle hep gelişmeme yardımcı oldu.

Açıkçası ben hocayı büyükbabam olarak görüyorum, kendimi yakın hissediyorum. Aslında ilk tanıdığınızda gayet mesafelidir, eski hoca tarzındadır. Hem inanılmaz akademik kariyeri olan derya deniz biri, hem de kendimi yakın hissedebileceğim biri... Benim için büyük şans...

Titiz, ilim aşkıyla yanan, çok çalışkan, dinamik, yol gösterici, akıl hocasıdır... Bir idealdir benim gözümde... Kendisinden çok iyilik gördüm. Öncelikle bana akademik bilgi dışında tarihe nasıl bakılması gerektiğini öğretti. Onunla birebir ilişkide bulunmak çok ufuk açıcıdır. O bir ekol, ben de parçası olmaktan gurur duyuyorum.

"Bulgaristan'da Türkiye'den daha meşhur"

GRIGOR BOYKOV
(Öğrencisi)

Hoca ile master yaptım, sonra doktoraya başvurdum. Onunla çalışmak bizim için büyük bir şans; Bulgaristan'da herkes onun yazılarını okur, referans verir, çok meşhurdur. *Klasik Çağ* ve *Fatih Devri Üzerine Tetkikler* kitapları Bulgarca yayımlandı. Birkaç sene önce Sofya Üniversitesi'nden onur ödülü aldı. Bence Bulgaristan'da Türkiye'den daha meşhur, burada kendisine gerektiği kadar önem verilmiyor. O, hangi konu olursa olsun yazı yazmıştır ve ona başvurmak zorundasındır.

İstediği şeyleri yapmadığınızda zor bir karakter olabilir, kızabilir ama öbür yandan özgür düşünceye saygı duyar, değer verir ve bunun için sizi zorlar. Hep birlikte çok yemekler yedik; çok sevimlidir, sıcaktır, esprilidir. Yanında sigara içmek için izin istediğimde, "İçebilirsin tabii, ben de içtim yıllarca, yirmi yıl önce bıraktım, sen de içmemeye çalış ama, çok za-

rarlı," dedi. Hesap ettim, 70 yaşında bırakmış oluyordu böylece (gülüyor), ben de aldırmadım.

"Osmanlı tarihini çalışanlara adeta kendini adar"

MARIYA KIPROVSKA
(Bilkent, öğrencisi)

Hoca ile çalışmak büyük bir onur, kabûl edileceğimizi düşünmüyorduk, çok şaşırtıcı ve sevindirici oldu. Hoca ile çalışmak için Bulgaristan'dan geldim. Balkanlar'daki hocalar gerçekten onun yazdıklarına çok saygı gösteriyor, herkesin başına geldiği gibi eleştirenler de vardır ama Balkanlar'da Halil İnalcık adını herkes bilir. Çok iyi bir hocadır, öğrencilere rehberlik eder, ilgilenir, zaman harcar, özel sorunlarımızı dinler. Osmanlı tarihini çalışanlara kendini adar adeta, onlara çok değer verir, çok umut besler.

Halil İnalcık'ı tarihçi kimliği ve insani kimliği diye ayıramazsınız, bence onun yaşamı Osmanlı tarihi. Bununla yaşıyor. Beni dikkatli okuyun, roman gibi okumayın, der, hep (gülüyor). Sahiden de onu dikkatli okumak lâzım. Çünkü yazdıkları bütün Osmanlı araştırmalarının temelidir.

"Osmanlı tarihinin Buhari'si"

BÜLENT ARI
(Eski öğrencisi)

Hoca Chicago'dan gelip Bilkent Üniversitesi'nde tarih bölümünü kurunca 20 öğrenci alındı; bir kısmı Osmanlı, bir kısmı Avrupa, bir kısmı ABD tarihi için... Bilkent'te hocanın doktora öğrencisi olduğumda üç kişiydik; diğerleri elenmiş, bırakmış, masterde ayrılmış ya da yurtdışına gitmişti. Hocayı daha önce hiç görmemiş, adını da duymamıştım.

Hocanın ders üslubu sürekli dinlemektir. Kafasında bir ders şeması vardır, onu anlatır, ancak kısa sorular sorulur. Hocanın bazılarında olduğu gibi çok renkli bir hitabeti yoktur ama kendi içinde o kadar akıcı bir ders anlatımı vardır ki hiçbir ismi, olayı unutmaz; bir arkadaşın dediği gibi sanki bütün o padişahlar, vezirler, beylerbeyleriyle yakından tanışıyordur; onları amcazadesi, halazadesi gibi anlatır. Bu uzun birikim hafızayla da birleşince elli sene önce okuduğunu dün okumuş gibi anlatır.

Hoca bence en büyük Osmanlı tarihçisi... Biri değil... Hocanın Allah vergisi bazı hasletleri var: Bir, disiplinli çalışması; iki, zekâsı; üç, keskin zekâsı yanında hafızası; dört, Allah vergisi uzun ömrü. Allah ona uzun ömür bahşederek bizi yetiştirmesini sağladı. Ben o 75 yaşını geçmişken Bilkent'e geldim. İslâm tarihi deyince akla Buhari gelir, ben onu Osmanlı tarihinin Buhari'si olarak görüyorum. Nasıl Buhari olmasaydı çoğu hadis birbirine karışacak ve esası gidecekse o olmasaydı da Osmanlı tarihinin kişileri, olaylar ve kişilerle ilgili birtakım ithamlar, bazı kişilerin oyuncağı olup kalacaktı. Osmanlı tarihinin hakikâtinden uzak kalacaktık. İdeolojiler geldi geçti, Halil Bey hiçbirine prim vermeyerek altmış sene boyunca bir milim sapmadan aynı yolda ilerledi. Filânca için o şimdi öyle düşünmüyor diyoruz; Halil Bey onlar öyle düşünürken doğru bildiği yolda ilerledi ve bütün Osmanlı tarihine yönelik saptırmalara karşı belgelerle kale gibi direndi. Hep tutarlı oldu.

Hoca bazı öğrencilerde pırıltı görür, yetiştirmek ister ama çoğu öğrenci hep ABD'ye gitme çabasında olduğundan hocadan referans almak isterler... Gidenler orada onun kitaplarını okuyorlar, o zaman niye gidiyorsunuz? Büyük kısmı kaçtı ama gözlemlerime göre hiçbiri ne Osmanlıca ne Osmanlı tarihine hâkimiyet konusunda büyük başarı kazanamadı, çünkü hocadan mahrum kaldılar. Ben de onlardan biri olacaktım, yüz kişi içinden ikinci olarak Dünya Bankası bursunu kazandım. Ohio Cincinatti Üniversitesi'ne gitmeye bir hafta kala birisi bana dedi ki; "Gidersen geldiğinde bir daha Halil Bey'i bulamayabilirsin." Bunu hiç düşünmemiştim... İptal et-

tim ve çok kızdılar bana. Hoca çok sevindi, onun nezdinde ilk olumlu puanım bu olmalı...

Ben master ve doktorada hocadan birer ders alarak yetinmedim, 11 sene bütün derslerini takip ettim. Yine hoca sayesinde gittiğim Hollanda'daki bir senelik araştırma bursum hariç... 11 senedir hocanın dersinin olmadığı saatlerde ders veriyorum, bütün derslerini kaydediyorum. Halil İnalcık külliyatı oldu bunlar. Gezilerini de kayda alıyorum. Bazıları 11 senedir ne öğreneceksin, aynı şeyleri anlatıyordur diyor. Hiç kimseden 11 senedir farklı şeyler duyamazsınız, ondan duyarsınız; bir şekilde tekrar etse bile başka bir yönünden ele alır ve yeni bir şey öğreniriz. Hoca kendini tekrar etmez.

Bazen rüyalarımda hocanın öldüğünü görüyorum, sabah hıçkırıklarla ağlayarak uyanıyorum... Aklıma şu geliyor, şu an aklımıza takılan bir şeyi gidip ona soracağız diye çok rahatız... Hoca olmasa sorabileceğimiz başka hiç kimse yok. Hangi konu olursa olsun sorumuzun cevabını alırız ya da bize kaynak gösterir. Bazı konularda müthiş tespitleri var, ki bu tespitlere varabilmeniz için yüzlerce kitap okumanız lâzım, bunlarsa hazır, hap gibi.

"ABD ilim hayatına ve şahsi hayatımıza lütuftur"

PROF. HOWARD REED
(Tarihçi)

İlk olarak hocamızı 1952 yazında İstanbul'da Şevkiye Hanım'la birlikte tanıdım. Halil Bey'in ABD'ye gelişinde biraz rolüm vardır; o zaman ben Ortadoğu'da Ford Vakfı'yla çalışmıştım. Ondan evvel de Rockefeller Foundation'dan burs almıştım, rahmetli ilk eşimin dedesi Rockefeller Vakfı'nın kurucularından biriydi. Bundan dolayı biraz torpille bilginleri tanıyayım, Türkçe'mi ilerleteyim diye 1952'de bursla dört aylığına Türkiye'ye geldim. Halil Bey ve Şevkiye Hanım'la bu tarihten itibaren bağımızı koparmadık.

1968'de çağrıma uydu; Connecticut Üniversitesi tarih bölümünde konferans verdi; Pennsylvania ve Princeton'da da... Connecticut'ta Türk Etütleri Enstitüsü'nü yeni başlattığımız ve benim de ilk genel sekreteri olduğum dönemde kendisi Chicago'ya geldi. Fikren ve ruhen onun teşebbüslerine hep çok destek vermek istedim, çünkü Halil Bey, ABD ilim hayatına ve şahsi hayatımıza lütuftur. Ben onun yanında minicik bir böceğim...

Çok cana yakın ve mütevazıdır, herkese yardım eder. Kafasında çalıştığı beş kitap vardır ama yine de sizinle ilgilenir. Chicago'dayken kendi kütüphanesini getirmiş ve herkese açmıştı, haliyle kitaplarını çalanlar oldu. Son on sene zarfında Florida'ya geldi, bizde kaldı, eşime, onun kitabına –eşim Şafika kitabına 12 sene çalıştı– sonsuz yardım ve emek verdi. Sırf Şafika için Brille'e, bu kitabı neşretmelisiniz diye mektup yazdı. Düşünün ki ABD'ye az süreliğine geliyor, çok işi var, bizde birkaç gün kalıyor ve çok değerli yardımlar yapıyor, inanılmaz lütuf...

Ömrümde iki-üç Nobel kazanan adam, iki-üç birinci sınıf tarihçi tanıdım; örnek verirsem iki kere Nobel alan Linus Pauling, tarihçi Arnold Toynbee. Halil Bey, McNeill... Ortak özellikleri meraklı, ilgili, mütevazı ve dost insanlar olmaları. Sanıyorum bu nüve olmasaydı böyle önemli çalışmaları yapamazlardı. Halil İnalcık'ı kaç kere ter içinde başbakanlık arşivinde gördüm, gözü kör olacak ama bakıp anlamaya çalışıyor. (Ağlıyor) Çok nadir rastlanacak özel insanlardandır...

"İl yazıcısı metodu sunuyor"

HİMMET TAŞKÖMÜR
(Harvard Ortadoğu Araştırmaları'nda doktora yapıyor)

Halil İnalcık'ın beni en çok etkileyen, bir anlamda yurtdışında doktora yapma arzumu da kamçılayan yanı, Türkiye'den

çıkıp Osmanlı tarihini hakikâten uluslararası camiaya taşımış olmasıdır.

Hocanın çok içeriden bir bakışı vardır; belgelere tam anlamıyla nüfuz eder... Bir arkadaşla beraber İnalcık Hoca'yı il yazıcısına benzetiriz. İl yazıcısı yeni bir yer fethedildiğinde veya akabinde tapu tahrir yapmak üzere her yeri dolaşır ve kaydeder; çok içeridendir, teferruatları bilir, sonra dönüp hepsini bir kitap haline dönüştürür. İnalcık bize biraz da il yazıcısı metodu sunuyor. Osmanlı tarihini kendi iç dinamikleriyle çalışma metodunu getirmiştir.

"Çalışmalarını çıkarırsanız Osmanlı tarihinde hiçbir şey kalmaz"

PROF. MARK L. STEIN
(Eski öğrencisi)

Şu anda Muhlenber College'de asistan profesörüm. Chicago'da Halil Bey'in öğrencisi oldum. Hocayı nasıl tanımlarım? (Gülüyor) Halil Bey tanımlanması zor bir insandır; tek tek belgeler üzerinde inanılmaz araştırmalar, çözümler, tetkikler yapar. Sonra sizden de aynı standardı bekler; doğru okuyabilmenizi, içlerinden tüm ihtimalleri çekip çıkarmanızı ister. Okuduğu belge hakkında her şeyi yazmak onun için kolaydır ama öğrenciler için değil. Böylece bir belge üzerinde hep beraber günler geçirirdik.

Bir proje üzerine kafanızda bir fikir varsa her defasında size yardım eder, ışık saçar. Öğrencilerine baktığınızda belirli bir stil görürsünüz. Hepimiz ondan metodolojiyi, belgeleri gerektiği şekilde incelemeyi, doğru tahlil etmeyi öğrendik.

Harvard'da onuruna düzenlenen sempozyumda söylenen şu söz bence de çok doğrudur: "Onun çalışmalarını çıkarır ve bir kenara koyarsanız Osmanlı tarihinde hiçbir şey kalmaz." Osmanlı tarihine katkısı yerine konamaz bence. Osmanlıları zannediyorum ki daha geniş bir yere yerleştir-

meyi, dünya tarihi içinde çok önemli bir yere konumlandırmayı başardı.

... Enerjisi inanılmazdır. Yıllar önce Türkiye'deyken üzerinde çalıştığım konu hakkında görüşmek için yazlık evine gittim. Dragos'taki evin inşaatı tamamlanmak üzereydi; her taraf toz toprak vs. Gittiğimde, önce öğle yemeği yiyelim sonra senin konuyu konuşuruz, dedi. Öğle yemeğimizi yedikten sonra tren biletimi almak için minibüslere, taksilere bindik ve koşuşturarak üç saat geçirdik. O sıcak yaz günü, güneş altında saatlerce dolaşıp geri geldiğimizde hâlâ enerji doluydu, tamam, dedi, artık senin konu hakkında konuşabiliriz, sayfa sayfa ilerleyelim... (Gülüyor) Bense yorgunluktan bitmiştim, o, o yorucu çalışmaya başlamaya çoktan hazırdı.

"Tam bir İstanbul beyefendisi"

Fatih Bayram
(Öğrencisi)

1974 Samsun doğumluyum. Bilkent'te Osmanlı tarihi bölümünde doktora yapıyorum. Hocayı tanımam 1993 yılında Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde birinci sınıfta öğrenciyken sosyoloji dersinde makalelerini okumamızla oldu; ki bu hocanın çok yönlülüğünü gösteriyordu. O kadar etkilendim ki Osmanlı tarihi çalışmaya karar verdim. BÜ'nde ikinci bölümü okuma imkânı vardı, Tarih Bölümü'nde okuyup iki bölümden diploma aldım. Bilkent'e başvurdum, sağ olsun kabûl etti ve hoca için çok sevdiğim İstanbul'u bırakıp buraya geldim, hayatımın en doğru kararını verdiğime inanıyorum. Hoca çok büyük bir insan, bizlerde çok emeği var; beni bir yıllığına Chicago'ya da yolladı; kendisi de geldiğinde orada yemeklerde, gezilerde beraber olduk.

Hoca, her şeyden önce bize titiz çalışmayı öğretti. ABD'de olsun, Türkiye'de olsun Halil İnalcık'la doktora yapmak, öğrencisi olmak çok büyük bir ayrıcalık... Bunun sorumluluğu

da var; hocaya layık olmaya ve ilmi metodunu devam etmeye çalışmak zorundayız... En büyük özelliği tarihçiliğinin tüm sosyal bilimleri kuşatması... Felsefe, sosyoloji, siyaset, uluslararası ilişkiler üzerine bilgisi ve geniş perspektifi var.

"İlginç, sizi etkileyen bir anınız" Geyikli baba törenlerini anlatırken hoca çok duygulandı ve dersi öyle bitirdi. Çok duygusal biri olduğunu biliyordum ama gözlerinin yaşarmış olması beni çok etkiledi.

Bir derste cep telefonum çaldı, çok mahcup oldum, o görmemezlikten geldi, ki bazı hocalar ters ters bakar. Hoca, bence tam bir İstanbul beyefendisi...

Öğrencisinden akademik olarak beklediklerinde çok ısrarcıdır, yanına görüşmeye gitmeden önce müthiş bir hazırlanma maratonuna gireriz. Çok iyi bir danışmandır; babamız gibi görüyorum, çünkü özel meselelerimizi de danışırız. Bence o bir çınardır ve kökleri kıyamete kadar öğrencilerinin çalışmalarıyla sürecektir... Tarihe büyük açılımlar getirmiştir...

"Hocanın davetimizi kabûl etmesi tarih bölümümüzün onuru oldu"

PROF. İHSAN DOĞRAMACI

Bilkent'te hiçbir bölümü, bölüm açayım da hocaları çağırayım diyerek açmadım. Bölümü açar, hoca ararsınız, mevcudun iyisini alırsınız, bu bana yetmez. Bu yüzden bölüm açmadan önce dünya ölçüsünde birinci sınıf birisini arar –ister Türk, ister yabancı olsun– ve sonra bölümü oluştururum. Hoca gelene kadar tarih bölümümüz yoktu. Halil İnalcık, Osmanlı tarihinde dünya otoritesi... İnalcık Hoca Chicago-Princeton-Harvard-Columbia'da hocalık yapmış, birbirine zıt üniversiteler-ülkeler kendisine fahri doktorluklar vermiş bir kişi. Böyle bir kişiyi davet ettiğinizde kabûl ederse bu, o bölümün onurudur. Hocanın davetimizi kabûlüyle tarih bölümümüzü kurduk.

Tarih bölümünde öğrencilerin %100'ü bursludur; öğrenciler ayrıca cep harçlığı alırlar. Bu bölüme verdiğimiz önemin bir göstergesidir. Hoca kütüphanesini ve yıllar boyunca biriktirdiği dosyalarını bize hediye etti, bu sayede bir hazineye sahibiz...

"Osmanlı tarihinin babası"

PROF. GILLES VEINSTEIN
(College de France Tarih Profesörü)

İlk olarak 1980'lerin başında Osmanlı tarihi üzerinde çalışırken İnalcık'la tanıştım. Onu ilk defa Hacettepe'de düzenlenen Ekonomik ve Sosyal Tarih kongresinde gördüm, sempozyuma ilham veren ve düzenleyen kişiydi İnalcık. Bense o sıralarda bu alanda çalışmaya yeni yeni başlamıştım, asistandım, hocam Alexandre Bennigsen ondan çok söz ederdi. Bennigsen, Chicago'daki meslektaşlarındandı, Kırım ve Orta Asya ile ilgileniyordu ve çok iyi bir ilişkileri vardı.

İnalcık'ın en önemli ilk makalelerinden biri *Belleten*'deki Kırım yazısıdır. Pek çok kere Paris'e geldi, bu konuda konferans verdi. Paris seyahatlerinde onu çok daha iyi tanıdım. Birlikte geziler yaptık, yemekler yedik. Dikkatimi çeken, her şeye çok meraklı oluşuydu, hayat doluydu, Paris'te saatlerce dolaştığımızı hatırlıyorum. Sonra Montparnasse'taki Ermeni lokantasını çok sevmişti, sık sık giderdik.

"Kendisiyle ilgili ilk intibaınız neydi?" Çok etkileyici, biraz ciddi ve çok fazla gülmeyen bir insan olarak hafızama kaydettim, aramızda çok yaş farkı vardı, bir süre sonra dostluk anlamında sorunsuz bir ilişki sürdürdük ve bu dostlukta ilginçtir, yaş farkını hiç hissetmedik. Onunla ilgili yaygın deyiş "Osmanlı Tarihi'nin Babası"ydı... Bu zaten çok açıktı. Buna rağmen ilişkide eşit durumdaydık, çünkü çok doğaldı. Karakterinde dikkat çeken, her zaman tanınmak, yaptığının bilinmesini isteyen biri olmasıydı. Eğer ilişki bu kadar iyiyse

bunun nedeni ona hayranlık duyduğumu anlamasıydı. Bu durumda doğal ve güvenli bir ilişki kurduk. Kendini kabûl ettirmeye çok zaman harcadığı ve çok önemli işler yaptığı için bunu anlıyorum. Hiç şüphesiz ki o büyük bir usta. O zamanlar biraz şüpheciydi, saygısızlığa ve eleştiriye tahammül edemiyordu.

İsrailli bir meslektaşla onun üzerinde çalıştığı bir konu üzerine bir kitap yayımladık; çok diplomatik bir şekilde ve birazcık İnalcık'ın çalışmasını eleştiren bir yayındı. Onu gördüğümde davranışından çok anlamlı bir şekilde eleştirinin benden değil öbür arkadaştan çıktığını tahmin ettiğini anladım. Onu eleştirebileceğimi düşünmek istemiyordu.

"İşine yönelik bir eleştiride kendini savunmaz mı?" Sanırım, bu konuda çok yetenekli değil. Eleştirilince yaralanır. Daha pozitif bir tavır alıp, "tartışabiliriz" diyeceğine kızar, çünkü sanırım yaralı bir insan. İçgüdüsel olarak eleştirileri bu yüzden zor kabûl ettiğini düşündüm.

"İlginç bir anınız?" Bir kongre sonrası bir hafta birlikte bir meslektaşın, Halasi-Kun'un evinde NY'da kaldık. Çocuklar gibiydik, turistler gibi gezdik, Atlantic City'e gittik, makinelerle oyun oynadık, birkaç müze gezdik ve yine çok yürüdük. İnalcık, çok çalışkan bir bilgin olması dışında dış dünyaya çok açıktır.

"Dürüstçe belirtmeliyim ki, gerçek hocam Halil İnalcık'tır"

PROF. VICTOR OSTAPCHUK
(Eski öğrencisi)

Halil İnalcık ile ilk tanışmam, Chicago Üniversitesi'nde, 1976 yılının Bahar Sömestri'nin başlangıcında, henüz bir üniversite öğrencisiyken, "Osmanlı Kurumlarının Tarihi 1700-1900" dersine kaydolduğumda oldu. Bu dersi çoğunlukla meraktan, aslında biraz da şans eseri seçmiştim. Onun şöh-

retli bir tarihçi olduğunun farkındaydım ama konumunun tam olarak farkında değildim.

Yalnızca mezun öğrencilerden teşekkül etmiş, aralarında Said Arjomand, Anthony Greenwood ve Bruce Master'in de bulunduğu ilk derste, dersin yeni öğrencisi olmam suretiyle (ders 2 veya 3 sömestr süreliydi ve ben son sömestr'de katılmıştım) Halil Bey bana bir kart verdi ve bu karta akademik geçmişimi ve ilgi alanlarımı yazmamı istedi. Derste kartı ona geri verdikten sonra hemen neler yazdığıma göz gezdirdi; Ukraynaca ile Rusça'yı okuyabildiğimi öğrendiğinde Kazakların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemi ve özellikle 17. yüzyılda Karadeniz'de yaptıkları deniz baskınları hakkında uzun bir konuşmaya girişti. Dersinin plânlanmış konusu değildi ama 15-20 dakika konuştu; gayet canlı bir şekilde Kazakların Osmanlı tarihindeki rolünün çerçevesini çizdi, 17. yüzyılda bir numaralı problemi oluşturuyorlardı. Osmanlı arşivlerinin bu problemle ilgili, üzerinde konuşulmamış kaynaklar ihtiva ettiğini belirttiğinde hem şaşırmış hem çok etkilenmiş ve de o andan itibaren tarih alanındaki çalışmalarımın yönünün ne olacağına karar vermiştim: "Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle Ukrayna, Karadeniz ve genelde Doğu Avrupa tarihlerinde Osmanlı kaynakları." 1976 yılı hayatımda gerçek anlamda bir dönüş noktası oldu. Herhangi bir abartma yapmadan belirtmem gerekir ki Halil Bey'in gideceğim yolu göstermesiyle birlikte her şey değişti. Aynı zamanda, her sene bahar sömestrlerini Chicago Üniversitesinde geçiren Parisli hoca Alexandre Bennigsen, Kırım Tatarları, Rus ve Ukrayna tarihleri için Osmanlı kaynaklarına yoğun bir ilgi duyuyordu. O da beni Osmanlı ve Kazak çalışmalarına zorladı ve Halil İnalcık ile çalışmaya doğru yönlendirdi. Onun kendi kelimeleriyle, "Halil Bey büyük patron, velinimetti." Böylece 1976-77'de, Chicago'daki son yılımda, Halil İnalcık'ın tüm yıl süreli "Osmanlı İmparatorluğu 1300-1700" konulu dersine kaydoldum.

"Graduate School" için Chicago Üniversitesi, Columbia Üniversitesi ve Harvard için kabûl edildim. Peki neden Chicago'da kalmadım? Ana sebep maddiydi. Columbia'nın yap-

tığı gibi, Harvard da bana iyi bir finansal yardım paketi önerdi, Chicago ise bir şey önermedi. Daha sonra, Halil Bey bana bir yardım sağlanmadığını öğrendiğinde, üniversiteden bir burs temin etmeye çalıştı fakat çok geçti, tüm fonlar dağıtılmıştı. Harvard'ın çekiciliği vardı; hem değişik yerlere gitmek ve tüm yüksekeğitimimi tek bir yerde almamak –bu yer Chicago gibi bir yer de olsa– istiyordum; Harvard'da "Ukrayna Çalışmaları ve Araştırma Enstitüsü"nde bir program vardı ve burada ünlü Türkolog Omeljan Pritsak ile Moskova Tatarları konusunda önde gelen uzmanlardan Edward Keenan ile çalışacaktım. Öte yandan Halil Bey'in öğrencisi olarak devam etmeyi de çok istiyordum; ona Harvard'a gitsem dahi kendisiyle çalışıp çalışamayacağımı sordum. İlk başta, belki de beni hâlâ Chicago'da kalmaya iknâ edebileceğini düşündüğünden, biraz kaçamak davrandı. Ama maddi sebeplerden dolayı Harvard'a gitmeye zorunlu olduğumu fark ettiğinde bana iyi dileklerde bulundu.

Ailem Chicago'nun banliyölerinden birinde yaşadığı için yılda bir kaç kez Chicago'ya gidiyordum. Chicago'ya her gidişimde en azından bir kez, hatta bazen birden fazla kere onu Michigan Gölü yanındaki dairesinde birkaç saatliğine ziyaret ettim; her şeyden konuştuk, Şevkiye Hanım kahve, öğle veya akşam yemeği ikram etti. Çok büyük ve akıllı bir kadındı, her zaman çok nazikti; onunla konuşmak her zaman büyük bir zevkti. Halil Bey son çalışmalarını ve fikirlerini paylaşırdı. Görüşlerime saygı duyması, İngilizce konusunda gerekli düzeltmeleri yapmam için bana makalelerini vermesi benim için büyük bir onurdu. Her zaman İngilizcesi'nin yeterli olmadığını düşünüyordu ama gerçekte her zaman çok temiz bir telaffuz ile konuşuyor ve yazıyordu; zaten çok küçük düzeltmelere ihtiyaç duyuluyordu. Ziyaretlerim sırasında ona çalışmalarımı gösterecek; zor Osmanlı belgelerini birlikte okuyacaktık. Birçok seferde, benim için uzun zaman alacak veya kendi kendime çözemeyeceğim yazıları kendisi çözecekti.

Harvard'da "PhD" sınavlarımı tamamladıktan sonra, 1981-1982 akademik yılının tamamını Chicago Üniversitesi

Orta Doğu Çalışmaları Merkezi'nde asistan olarak geçirdim. Bu doktora çalışmamın başlangıcıydı. Burada Halil Bey'in Osmanlı belgelerini okuma seminerine katıldım. Bunun yanı sıra Halil Bey oldukça geniş bir zamanını beni Osmanlı arşivlerine ısındırmaya adadı; Chicago'da bunun için oldukça geniş bir malzeme vardı. Onun önerisi üzerine doktora tezimi, bu konuda oldukça geniş dokumana sahip "1627-1628 Yıllarında Osmanlıların Kazaklara Yaptıkları Taarruzlar" olarak seçtim. Bir yıl sonra, Rusya ve Türkiye'de araştırmamı bitirdiğim sırada annem beyin tümörüyle boğuşuyordu ve bunun sonucunda Ocak 1985'te öldü. Yani, 1983 sonu ile 1985 başı arasındaki dönemde Chicago'da ölmek üzere olan anneme bakan aileme yardım ederken aynı zamanda haftada bir üniversitede Halil Bey'in "Osmanlı Belgeleri" seminerini dinlemeye gittim.

Hem Harvard'da Omeljan Pritsak ve Edward Keenan ile çalışıp hem de Chicago'da Halil İnalcık ile hatırı sayılır bir zaman geçirebildiğim için çok şanslı olduğumu düşünüyorum. Gerçekten kendi konumda dünyadaki en iyi kişilerden eğitim aldım. Harvard'da Halil Bey'in benim resmi danışmanlarımdan biri olmasını ayarladım, kendisi doktora tezimin kabûlünü imzalayan üç kişiden biridir. Halil Bey doktora tez konumu verdiğinde, yüksek Osmanlı bilgisi içeren –taaruzlarm finansmanı (mukata'lar, ocaklık'lar vs.) ve timar sistemi– zor konular olduğundan Prof. Pritsak'ın uzmanlık alanı olmadığından kendini çok rahat hissetmediğini hatırlıyorum. Halil Bey'in yorumlarını ona gösterdiğimde, yaptığım çalışmaların gerçekten başarılı olduğunu görmüş ve rahatlamıştı. Kendisiyle ve Keenan'la yaptığım çalışma sonucunda son derece değerli bilgiler edinmeme rağmen, dürüstçe belirtmeliyim ki, benim gerçek hocam Halil İnalcık'tır.

Halil Bey, Osmanlı alanında en ünlü ve en büyük tarihçi olmasının yanında, belki birçok kişinin haberdar olmadığı şekilde gerçekten çok iyi bir öğretmendir. Hatta çalışma imtiyazına sahip olduğum en iyi öğretmenimdi. Peki neden böyley-

di? Tabii ki temelde engin Osmanlı tarihi bilgisi vardı, ama yalnızca Osmanlı tarihi bilmiyordu. Bazen verdiği derslere hazırlanmak için ne kadar zaman ayırdığını merak ederdim. Dersleri her zaman birçok ilginç bilgi ve fikirle doluydu, çok kolay öğrenen ve büyük hazırlıklar yapmadan bu bilgileri aktarabilen biriydi. Bana göre, derslerini diğer profesörlerle mukayese edilemeyecek bir şekilde değerli yapan, öğrencilerine karşı açıklığı ve entelektüel cömertliğiydi, her oturumunu yaratıcılıkla yönlendirirdi. Verdiği dersin konusuyla ilgili olarak düşüncelerini, yeni fikirlerini, o sıralarda neler üzerinde çalıştığını öğrencilerle paylaşırdı. Bizler onun meslektaşları, çalışmalarını tartıştığı eşdeğerde kişiler gibiydik. Meselâ üzerinde çalıştığı konuyla ilgili bir makale varsa, taslağını bizimle paylaşırdı. Halil Bey konuştuğunda, daha önceden öğrendiği bilgileri, iyi bildiği konuları tekrar eden biri olmadığı belli oluyordu. Aksine daima tarihsel gerçekleri sorguluyor, bizlerin önünde eski fikirleri geliştiriyor, yenilerini yaratıyordu. Usta laboratuvarında çalışıyordu ve bizler oradaydık!

Halil Bey'in derslerinde ve seminerlerinde söylediği şeylerin önemini çok erken fark ettim, en ayrıntılı notları almaya başladım, aslında ağzından çıkan her şeyi yazıyordum. Bir tarihçi olarak hiç bir şekilde abartmadan belirtebilirim ki, onun ders ve seminerlerinde aldığım düzinelerce sayfa notlar, sahip olduğum en değerli şeyler arasındadır.

1993-99 arası Kiev'de yeni açılan Ukrayna Ulusal Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nde (Institute of Oriental Studies of the National Academy of Ukraine) Osmanlı Çalışmaları'nın kuruluşuna yardım ettim. Bu yıllarda Halil Bey'i bir kaç kez gördüm, daha sık görüşür olduk. 1995'te TTK adına bir konferans vermek için Ankara'ya geldiğimde Halil Bey'i daha zayıf gördüğümü, hayatın gerçeği olarak yaşlandığını ve yapabilecek bir şey olmadığını düşünmüştüm. 1999'da Toronto Üniversitesi Osmanlı Çalışmaları bölümünde yer almak üzere Kanada'ya taşındım. İlginç ve ironik bir şekilde Ukrayna'dan daha uzak olmama rağmen Türkiye'yi daha sık ziyeret edip hocamı daha sık görebildim, Bilkent'te

onun misafiri olma fırsatım oldu. Beni sevindirerek şaşırtan şey, onun gözle görünür bir şekilde gençleşmesiydi. 2001 yılında, 1995 yılında olduğundan daha iyi, güçlü ve enerjik görünüyordu. Belki sebebi, 1996'da geçirdiği by-pass operasyonuydu. Geçtiğimiz yaz, ağustos ayında onu Bilkent'te ziyaret ederek birkaç gün kaldım. Çalışmak, yeni fikirler ve keşifler için kuvvet dolu ve her zamanki gibi paylaşımda çok cömertti. O an üzerinde çalıştığım konuları tartışmak için zamanımız oldu; karşılaştığım güçlüklerde bana yarımcı oldu. Büyük hocam ve eski arkadaşımı ziyaret etmek için tekrar gelebilmeyi dört gözle bekliyorum.

"Derslerinde sanki bir hakikât tapınağındaydınız"

PROF. DR. MIHAI MAXIM
İstanbul Romen Kültür Merkezi Müdürü
(Eski öğrencisi)

Halil Bey ile ilk defa 1960 Ekim ayında tanıştık. Ben daha önce Azerbaycan Bakü Üniversitesi Şark Dilleri Fakültesi'ne gitmiştim, bir sene Türkçe öğrenmiş, arkasından Moskova Şark Dilleri Enstitüsü'ne gitmiştim. Bükreş'e döndükten sonra Bükreş Üniversitesi'ne asistan olarak atandım. O zamanlar, *AIESEE*'nin merkezi Bükreş'te bulunuyordu. Halil Bey DTCF'ndeydi ve *AIESEE*'nin başkanıydı. Genel sekreteri de Prof. Konduraki idi, iyi dosttular. Ayrıca o zaman, dernek bünyesinde Osmanlı Arşivleri Komisyonu kuruldu ve başkanlığına meşhur Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan getirildi. Bu komisyon, Osmanlı arşivlerinin, Avrupa ülkeleri araştırmacıları tarafından daha iyi tanıtılması ve araştırılması için burs veriyordu. Genç olduğum için beni de bu listeye aldılar ve ufak tefek bir bursla Ömer Lütfi Bey'e geldim, doktorama başladım. Bu burs uzatıldı ve 1972 Mart ayına kadar Türkiye'de kaldım.

O zamanlar Türk üniversiteleri çok karışıktı, solcu sağcı öğrenciler arasında çatışmalar vardı. Hatırlıyorum, DTCF'nde

duvarlarda "Kahrolsun profesörler" diye sloganlar yazılıydı. Halil Bey'in derslerine daima katılırdım. Bir keresinde öğrenciler birdenbire küfretmeye başladılar, çok kızdı normal olarak. Bu sahneye şahit oldum. Sanırım kendisi bu yüzden Chicago'ya gitmeye karar verdi. Birlikte, daha doğrusu ben onun danışmanlığı altında 1969 Ekim ayından Mart 1972'ye kadar çalıştım. Fevkalâde güzel günlerdi...

Halil Bey bambaşkaydı, hem insan olarak onunla daha rahatça konuşabilirdiniz, hem de ufku Barkan'a kıyasla çok daha genişti. Ben de Bükreş Üniversitesi'nde dünya tarihi kürsüsünde olduğum için bana daha uygundu, kendisiyle devam ettim... O zamanlar (şimdi de çıkmıyor ama) arşivlerde çok çalışırdı ve arşivden sonra beraber yemeğe giderdik, yine sohbet ederdik. Benim için o günler hâkiki bir üniversite....

Halil Bey, hem Osmanlı tarihçisi olarak, hem Osmanlı arşivlerinin büyük bir kişisi olarak benim için modeldir. Kendisi soğuk, meraksız, monoton bir ders vermezdi hiçbir zaman. Bazılarının yaptığı gibi hiçbir zaman okumaz, doğaçlama anlatırdı. Derslerinde sanki bir hakikât tapınağındaydımz. Osmanlı dünyası onun gözünde soğuk, ölü değildi, bütün o kişiler yanmdaydılar ve akrabalarıydılar sanki... Halil Bey bize hem Fuad Köprülü'den hem de doğrudan doğruya Braudel'den gelen ama yepyeni bir tarih yazım tarzı getirdi. Halil Bey'in Osmanlı tarihi kitabı artık klasik oldu. O, aynı zamanda ilk defa Osmanlı uygarlığının üçlü bir sentezden çıktığını ortaya koydu. Halil Bey Osmanlı sentezini kavram olarak kullanmıştır, kendisi hem Doğu hem Batı tarihini çok iyi bilir, metot olarak Avrupa tarihçiliğinden çok şey almıştır. Uluslararası tarih kongrelerinde Halil Bey'e tam bir Batılı, Avrupalı tarihçi olarak bakıyorlar. Batı dillerini konuşur. Diğer taraftan Bükreş Üniversitesi'nde Yorga'nın ekolü vardı –ki kendisi Halil Bey'i tanıyordu–, Mehmet Fuad Köprülü ile iyi dosttular. Bu faktörlerle Halil Bey benim için bir model oldu.

1990'da New York Columbia Üniversitesi'nde misafir profesör olarak çalıştım. O zaman kendisi Princeton Üniversitesi'ndeydi. Esasen yine Chicago'daydı ama, misafir profe-

sör olarak Princeton'da bulunuyordu. Princeton ile New York, bildiğiniz gibi yakındır. Böylece bir süre onun derslerine katılabildim.... Çok ilgi çekicidir, dersleri, kaynaklara hâizdir. Bir tarihçinin filolog olması, yabancı dilleri, eski dilleri bilmesi lâzım, sonra hukuku, tarihi bilmesi lâzım. Biz tarihçilerin beyni, tarihi canlandıran bir cihaza bağlı ve daima çalışıyor... Yaş itibarıyla bazı şeyleri unutabiliriz ama I. Murad'ın ne yaptığını, eski tarihleri hiç unutmuyoruz. Hoca da öyle, Osmanlı tarihinin olaylarını, resimlerini unutmuyor. Halil Bey'in ansiklopedik bir ufku vardır, rönesans insanları böyleydi, Nicolai Yorga aynı tipteydi. Hiç durmadan arı gibi bir şeyler yazıyor. Tarihi yazarken, sadece kendine ait olan tarlayla uğraşmıyor; eski Yunan, Grek-Roma kültürü ile de ilgileniyor.

"Dünyayı temsil eden bir tarihçi"

Prof. Yuzo Nagata
(Japon tarihçi)

Japonya'da birkaç sene önce yayımlanan *20. Yüzyılın Tarihçileri* adlı dört ciltlik kitapta (iki cildi Japon tarihçilere, iki cildi de yabancı tarihçilere ayrılmıştı) aralarında E.H. Carr, Marc Bloch ve Fernand Braudel gibi ünlü kişilerin olduğu yaklaşık 40 yabancı tarihçi tanıtıldı. Bu ortak eserde Ortadoğulu tarihçiler bölümünde tek bir kişi, Prof. Halil İnalcık yer alıyordu. Prof. İnalcık'ı tanıtma görevi bana verildi ve ben kendisini kısaca tanıtıp Ankara Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra ABD'de Chicago Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak bulunduğunu, ABD'nin ünlü tarihçi ve sosyologlarıyla müşterek çalışmalar yaptığını ve bu suretle dünyada ünlü tarihçiler arasında yer aldığını belirttim.

Prof. İnalcık'ın 1973 yılında yayımladığı *The Ottoman Empire: The Classical Age* adlı eserinin, Osmanlı tarihini öğrenmek isteyen her araştırıcı ve öğrenci için ilk önce okunma-

sı gereken klasik bir eser olduğunu vurguladım.

D. Quataert ile birlikte hazırlanan *An Economic and Social History of Ottoman Empire* adlı eserinin yine dünyanın bütün Osmanlı tarihçileri için ilk müracaat ettikleri bir kitap olduğunu belirttim. Bu kitap ile artık iyi bilinen Hint Denizi ile Akdeniz vasıtasıyla yapılan Doğu-Batı ticareti yanında, Karadeniz vasıtasıyla Kuzey Avrupa arasındaki ticaretin önem taşıdığına dikkat çektim.

Bence, bütün bunların yanısıra UNESCO tarafından yayımlanan *History of Humanity*'nin 5. bölümünü İngiliz tarihçi Peter Burke ile birlikte editörlük yapması da Halil İnalcık'ın dünyayı temsil eden bir tarihçi olarak kabûl edildiğini ispatlamaktadır.

7 EYLÜL 1916
İstanbul'da, Kızıltoprak'ta Seyid Osman Nuri ile Ayşe Bahriye Hanım'ın ilk çocuğu olarak dünyaya geldi.

1919
Kız kardeşi Kâmile dünyaya geldi.

1925
Cumhuriyetin ilânından sonra aile İstanbul'dan Ankara'ya taşındı.

1923
Ankara'da Gazi Mektebi'nde ilk eğitimine başladı.

1929
Ailevi sorunlar yüzünden babası çocuklarını ve eşini Ankara'da bırakıp Mısır'a gitti. Annesi babasının işini devralarak devam ettirdi.

1930
Annesi derslerden kopan Halil Bozkurt'u eğitmek için faydalı olur diye ortaöğretimini sürdürmek üzere Sivas Muallim Mektebi'ne gönderdi.

1931-32
Ankara'ya geri dönerek Atatürk'ün adını taşıyan ve onun kurduğu Gazi Muallim Mektebi'nde orta eğitimine devam etti.

1933-35
Lise eğitimini o zamanın en iyi muallim mekteplerinden Balıkesir Muallim Mektebi'nde tamamladı. 15 Eylül 1935'te mezun oldu.

1935
Atatürk tarafından Türk tarih tezinin ilmi araştırmalarına kaynak olması için kurulan Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin yatılı sınavında birinci oldu ve Yeni Çağ Tarihi bölümünde yükseköğrenimine başladı.

9 EKİM 1935
Babası Seyid Osman Nuri, Mısır'da, Kahire'de vefat etti.

30 NİSAN 1940
DTCF'nde ilmi yardımcı olarak tayin edildi, doktorasına başladı.

28 AĞUSTOS 1942
Asistanlık imtihanını kazanarak asistan oldu. Doktora tezi; "Tanzimat ve Bulgar Meselesi."

1943
DTCF'nde Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tanıştığı Şevkiye Işıl ile nişanlandı. 15 Aralık'ta doçent oldu. Doçentlik tezi; "Viyana'dan Büyük Ricatte Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı." Ve askere gitti.

1945
Şevkiye Işıl ile evlendi.

30 TEMMUZ 1946
Teğmen olarak geçen iki yıl 29 günlük askerliğinden terhis oldu.

1947
Doktora tezinde keşfettiği sosyal tarih konularının kendisini cezbetmesi sonucu çalışmalarını sosyal tarih üzerinde yoğunlaştırdı ve İstanbul'da Osmanlı arşivleri üzerinde çalışmaya başladı. TTK'na üye seçildi.

10 ŞUBAT 1948
Tek çocuğu, kızı Günhan doğdu.

1949
Temmuz ayında bir seneliğine bilgi, görgü ve ihtisasını artırmak üzere DTCF tarafından İngiltere'ye gönderildi. British Museum'da yazmalar, Calendar of State Papers üzerinde çalıştı. University of London, Schooll of Oriental and African Studies'de Prof. Paul Wittek'in seminerlerine katıldı. Londra'da Avrupa tarihi, kültürü ve medeniyeti üzerine araştırmalar yaptı. British Museum, University of London / School of Oriental and African Studies ve Public Record Office'de Osmanlı'ya dair kaynakları taradı.

1950
1 Haziran'da DTCF Fakülte Kurulu İnalcık'ın İngiltere'deki çalışmalarını bir sene daha uzatmaya karar verdi. Sonradan

çok iyi dost olacağı Prof. Bernard Lewis ile tanıştı. Bu tanışma Lewis'in editörlüğünü yaptığı *Encyclopaedia of Islam*'da yazacağı makalelerin yolunu açtı. Aynı yılın yaz aylarında Paris'te toplanan Milletlerarası Tarihi İlimler Kongresi'ne katılarak Fernand Braudel'in ünlü eseri *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* ile tanıştı, *Annales* ekolüne katıldı. Türkiye'ye dönüşünde Braudel'in tezlerini tanıtmaya başladı.

1951

Rahatsızlığı nedeniyle İngiltere'deki çalışmasına, uzatılan bir yılı tamamlayamadan son verdi ve 1 Şubat 1951'de üniversitedeki görevine döndü. Yaz aylarında Bursa kadı sicilleri üzerinde çalışmaya başladı.

1952

"Timariotes Chretiens en Albanie aux XV. siècle d'aprés un registre de Timars Ottoman" (MÖSA, IV) adlı makalesi profesörlüğünün yolunu açtı. İstanbul'da Arşiv'de Fatih devri defterleri ve Bursa'da siciller üzerinde araştırmalarını sürdürdü.

2 HAZİRAN 1952

"Viyana bozgun yıllarında Osmanlı Kırım Hanlığı işbirliği" üzerine teziyle profesör oldu.

1953-1954

Columbia Üniversitesi'nde School of International Affairs'te ziyaretçi profesör olarak bulundu. Prof. Tibor Halasi-Kun ile işbirliği içinde Türk-Osmanlı araştırmalarının yerleşmesi için çalıştı. 8-19 Eylül 1953'te Princeton Üniversitesi'ndeki "A Colloquim on Islamic Culture Relations to the Contemperary World" adlı kolokyuma katıldı. 1954 yılında TTK yayınlarından kariyeri açısından en önemli eserlerinden *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* ve *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* çıktı.

1956-1957

Rockefeller Fellowship bursuyla Harvard Üniversitesi'nde bir yıl "research fellow" olarak araştırmalar yaptı, Amerikan tarihi ve anayasa tarihi derslerini takip etti. İlgisini "Political Science" ve sosyal tarih üzerinde yoğunlaştırdı, Prof. H.A.R. Gibb'in İslâm Tarihi derslerini takip etti. Prof. William Langer'ın teklifi üzerine, Langer'in *An Encyclopedia of World*

History adlı kitabının Osmanlı kısmını gözden geçirmek üzere çalışmalara başladı.

Aynı yıl, SBF'ne tayin olarak 1972 yılına kadar bu üniversitede "İdari Teşkilât Tarihi" ve "Devrim Tarihi" derslerini vermeye başladı.

1958

Münih'te düzenlenen Bizantinistler kongresine katıldı.

"Encyclopaedia of Islam"a makaleler yazmaya başladı.

1959

University of London'ın, İngiltere'de konferanslar verme daveti üzerine, mayıs ayında School of Oriental and African Studies'de iki konferans, 14 Mayıs'ta Durham'da bir konferans ve 20 Mayıs'ta Edinburgh'ta bir seminer verdi. Konferanslarının konusu genel olarak Osmanlı'da dönemleme sorunu üzerineydi.

1960

İsrail Hebrew Üniversitesi'ne davet edildi ve Osmanlı tarihi üzerinde iki konferans verdi. Yaz aylarında Milli Birlik Komitesi'nin isteği üzerine üniversiteden bir heyetle Güneydoğu Anadolu'ya inceleme seyahati yaptı. Toprak meseleleri üzerine yazıları dolayısıyla çağrıldığı toplantıda bölgenin meselelerinin tespiti için Güneydoğu Enstitüsü kurulmasını teklif etti. ODTÜ'de "Devrim Tarihi" dersini verdi. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü üyesi oldu.

1961-1962

Nisan 1961'de DTCF'nden bir heyetle Kıbrıs tarihi üzerine araştırma yapmak için Kıbrıs'a gitti. Vakıflar idaresinde Kıbrıs kadılarına ait 56 mahkeme sicil defterini tespit etti.

"American University of Beyrut"ta Prof. Zeyne'nin daveti üzerine konferanslar verdi. (Temmuz 1961 - Ocak 1962)

Hollanda'ya devlet misafiri olarak giderek Amsterdam Üniversitesi Doğu Tetkikleri Enstitüsü'nde "Turkey and Europe" başlıklı bir konferans verdi. Sonbaharda New York'ta Social Science Reasarch Council'in düzenlediği *Conference on the Political Modernization of Japan and Turkey* isimli konferansta Kemal Karpat ile birlikte giriş konuşmasını yaptı.

1966

TTK üyesi olarak *Association International des Etudes du Sud-est Européenne (AIESEE)*, Güney-Doğu Avrupa Tetkikleri Uluslararası Kurumu'nun Sofya'daki toplantısına katıldı. Bu toplantıyla birlikte Balkan araştırmalarına özel önem verdi ve Balkan etütleri içinde Türk tarihi ve Türk kültürünün yerleşmesi için çalıştı. 1971-74 yılları arasında derneğin başkanlığını yaptı. Mayıs ayında AIESEE'nin Selanik'teki büro toplantısının ardından Balkanlar'da bilimsel araştırmalar için 2 Haziran - 30 Ağustos arası, Yugoslavya'ya, Arnavutluk'a gitti.

1967

Münih'teki *Congré International des Oriantalistes*, Müsteşrikler Kongresi'ne katılıp bildiri sundu. Princeton ve Pensylvania Üniversitelerinde "visiting professor" (misafir profesör) olarak çalıştı.

1968

Üniversiteden izin alarak üç ay Londra ve Paris'e araştırma gezisine gitti. Paris'te Gilles Veinstein ve M. Berendi ile arşivde bulduğu II. Bayezid dönemine ait vergi mukataa defteri üzerinde çalıştı.

1969

Londra Üniversitesi'nde School of Oriental and African Studies'de "The Economic History of Middle East Studies" başlıklı konferansa katılarak bir bildiri sundu. AIESEE'nin Sofya Kongresi'nde kendisinden istenen "Osmanlı devrinde Balkanlar" raporunu Fransızca olarak sundu. T. Halasi-Kun ile beraber *Archivum Ottomanicum* dergisini çıkardılar.

17 OCAK 1970

Torunu Gökhan Tezgör doğdu.

1971

Royal Historical Society, İnalcık'ı "corresponding member" seçti. Harvard Üniversitesi Center for Middle Eastern Studies'in davetlisi olarak iki konferans verdi.

1972

Yirmi yıldır "Osmanlı Tarihi", "Avrupa Tarihi" ve "Amerikan Tarihi" derslerini verdiği Ankara Üniversitesi DTCF'nden emekli oldu. Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde profe-

sör olarak (Osmanlı Tarihi, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi) çalışmaya başladı.

1973

Kariyerinin önemli eserlerinden *Classical Age* kitabı Londra'da yayımlandı. Kitap büyük ilgi görerek arka arkaya 7 Balkan diline ve Arapça'ya çevrilecektir.

Prof. Fahir İz ile birlikte cumhuriyetin 50. yılı nedeniyle Chicago Üniversitesi'nde "Continuity and Change in Turkish Sociey and History" konferansını düzenledi. Ayrıca aynı yıl İstanbul'da AIESEE'nin desteğiyle "İstanbul: Crossroads of Civilisations and Cultures" konferansını düzenledi.

1974

AIESEE'nin Macaristan'da düzenlenen üçüncü kongresinde "The Mediterranean and the Balkans" başlıklı konuşmasını yaptı. Amerikan Tarih Derneği'nin yıllık toplantısında "Braudel's Thesis, Turkish Perspective" isimli bildiriyi sundu, aynı yıl Ohio State Üniversitesi'nde "İstanbul" üzerine konuştu. Londra, The Royal Historical Society'ye muhabir üye seçildi.

1976

Washington'da Dumbarton Oaks'ta düzenlenen "Symposium on Urban Societies in the Mediterranean World" semposyumunda "Galata (Pera) after 1453" başlıklı bildirisini sundu. Londra'da İslâm Dünyası Festivali'nde "Islam and the Ottoman Empire" üzerine konuştu.

1977

New York Binghamton'da "The Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings" başlıklı konuşmayı yaptı.

İstanbul'da "Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi" uluslararası kongresini düzenledi.

Osman Okyar ile beraber HÜ'nde *International Association of Economic and Social History of Turkey* adında bir dernek kurdu. İlk kongresini HÜ'nde 1977'de toplayan derneğin üyeleri arasında; Bernard Lewis, William McNeill gibi tanınmış isimler var. Her üç senede bir toplanan kongrenin başkanlığını yürütüyor.

1978

Royal Asiatic Society kendisini "Honorary Fellow" (şeref üyesi) seçti. Prof. G. Veinstein'ın çağrısı üzerine Paris'e giderek F. Braudel için yapılan "Maison de L'Homme"da iki konferans verdi. Veinstein'ın idaresindeki, Rusya ve Osmanlı imparatorluğu araştırmalarına tahsis edilen bölümde düzenlenen konferanslarının konusu Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım ve toprak meselesi üzerineydi.

12-14 Haziran tarihleri arasında Princeton Üniversitesi'nde düzenlenen Millet Konferansı'nda "Ottoman Archival Materials on the Millets" başlıklı konuşmasını yaptı. 17-21 Haziran tarihleri arasında İran'da Babolsar'daki "19. yüzyılda İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi Konferansı"na katılarak "Aga and Reaya in the social and political transformation of the Ottoman Empire" isimli bildirisini sundu.

1979

New York'ta Amerikan Tarih Derneği'nin yıllık toplantısında "The Emergence of Large Farms" üzerine konuşma yaptı.

1980

Utah'da Salt Lake City Üniversitesi kendisini bir hafta bir seri konferans vermek üzere davet etti. Heath Lowry ve Nejat Göyünç ile *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'ni çıkardı.

1983

Haziran ayında Paris'te Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales yönetiminde düzenlenen toplantıda geleneksel tarım ve timar sistemi üzerine konuştu.

UNESCO"da *History of Humanity* serisinin 5. cildinin (1500'den 1800'e kadar Dünya Tarihi) editör olarak sorumluluğunu üstlendi (Peter Burke ile beraber).

American Academy of Arts and Sciences'a (Amerikan Bilim ve Sanat Akademisi) üye seçildi.

Washington'da Türk hükûmetinin desteğiyle kurulan Institute of Turkish Studies'in "board of governors" üyeliğine seçildi.

1985

17-19 Mayıs'ta Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı'nın girişimiyle İÜ Edebiyat Fakültesi'nde düzenlenen "Osmanlı Ar-

şivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu"nda Osmanlı arşivlerinin Türk ve dünya tarihi için önemini anlatan açılış konuşmasını yaptı.

1986

Chicago Üniversitesi'nden emekli (professor emeritus) oldu. Boğaziçi Üniversitesi kendisine fahri doktora verdi. İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Ödülü'nü aldı.

1987

Atina Üniversitesi kendisine fahri doktora verdi.

1989

Eşi Şevkiye Işıl hayata veda etti, üzüntüsünü atmak ve evden uzaklaşmak için çok sevdiği Londra'ya gitti.

1990-1992

Princeton Üniversitesi'nde misafir profesör olarak çalıştı.

1991

TC Dışişleri Bakanlığı'ndan Yüksek Hizmet Madalya ve Diploması aldı.

1992

Konya Selçuk Üniversitesi'nde fahri doktora aldı. ODTÜ Prof. Mustafa Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı Ödülü'nü kazandı.

1993

Chicago'dan Ankara'ya taşındı ve Bilkent Üniversitesi'nde tarih bölümünü kurdu.

İsrail'de Kudüs'te Hebrew University of Jerusalem ve Bükreş'te University of Bucharest kendisine fahri doktora verdi.

Eren Yayınları'nda çıkan *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* kitabıyla "Sedat Simavi Vakfı"ndan Sosyal Bilim alanında yılın en iyi eseri ödülünü aldı.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'na üye seçildi.

Türkiye Bilimler Akademisi'ne şeref üyesi oldu.

Cambridge'te Harvard Üniversitesi'nde ziyaretçi profesör olarak bir sömestr ders verdi.

25-26 Ekim tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen "Lozan Konferansı'nın 70. Yılı Ulusal Semineri"nde oturum başkanlığı yaptı.

2 Kasım'da Universitatea "Babes-Bolyai"- Napoca Tarih Bölümü'nde konferans verdi.

1994

Dört meslektaşıyla yazdığı *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* Cambridge'te yayımlandı. İki yıl sonra yeniden 2 cilt olarak basıldı ve H. İnalcık'ın bölümleri I. ciltte yer aldı. Middle East Studies Association of USA and Canada (MESA) şeref üyesi seçildi.

1995

The British Academy kendisine "Corresponding Member" pâyesi verdi. Bursa Uludağ Üniversitesi kendisine fahri doktora verdi. Ankara Romanya Büyükelçiliği kendisine "Titulesco Medal of High Service" ödülünü verdi. American Historical Association (Amerikan Tarih Derneği) ve Bükreş- The Nicolas Iorga Historical Institute tarafından kendisine şeref üyeliği verildi.

1997

Encyclopedia of Historians and Historical Writing'de biyografisi yayımlandı.

1998

9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in elinden İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Ödülü'nü aldı. Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'na yeniden beş yıl için atandı. Kültür Bakanlığı 700. Yıldönümü Yayın Komisyonu'na ve Vakıflar Ganel Müdürlüğü Araştırma Kurulu'na üye seçildi. Princeton Üniversitesi Yakındoğu Araştırmaları danışma kuruluna yeniden üye seçildi. Ayrıca Institute of Turkish Studies, (Washington) Board of Governors'da üyelik yaptı. Kültür Bakanlığı'nın Osmanlı devletinin 700. Kuruluş yıldönümü çerçevesinde kurulan "Osmanlı Bilim ve Kültür Mirasının 700. Yılı Anma Programı" komitesine üye seçildi.

Leiden'de E.J. Brill firması tarafından çıkarılan "The Ottoman Empire and Its Heritage" serisine Prof. S. Faroqhi ile editör seçildi. Bu eserde 2005 yılına dek 30 cilt çıktı.

Eren Yayınları "Tarih Tezleri" serisinin editörlüğünü yaptı.

1999

Balıkesir Üniversitesi'nden şükran plaketi aldı.

2000

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'ndan Şükran Ödülü aldı.

2001

Sofya Üniversitesi kendisine fahri doktora verdi.

2002

Society of Maternal-Fetal Medecine and Perinatalagy, Turkey Hellenic Society of Perinatal Medecine'den Soranos Dostluk Ödülü'nü aldı.

İslâm Konferansı Teşkilâtı kendisine teşekkür plaketi verdi.

TC Kültür Bakanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'nü aldı.

Vehbi Koç Ödülleri'nde seçici kurul üyeliği yaptı.

Macar cumhurbaşkanının elinden Macaristan Liyakat Nişanı aldı.

2003

Türkiye Yazarlar Birliği kendisine şükran beratı verdi. Milli Savunma Bakanlığı ödülünün ardından Ankara Üniversitesi kendisine şükran plaketi verdi.

2004

Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı "Bursa Ulusal Kültür Yaşamına Katkı Ödülü" verdi.

2005

Halen Paris'te yayımlanan *Turcica*, Cambridge'te yayımlanan *Harvard Ukranien Studies*, Madison'da yayımlanan *International Journal of Turkish Studes*, Ankara'da yayımlanan *Belgeler* ve Amerika'da Boulder'da yayımlanan *East European Quarterly* ve *Doğu Batı* dergisinin yayın kurulu üyesi.

Who's Who in America ve Who's Who in the World'de yer alıyor.

Encyclopaedia of Islam'a yazdığı makale sayısı 43'ü buldu (son makalesi *Wazir*).

Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki görevini sürdürüyor.

HALİL İNALCIK BİBLİYOGRAFYASI
(Derleyen: Prof. Mahmut Şakiroğlu)

1941

"Tanzimat Nedir?" *Tarih Araştırmaları*, I (1941), *A.Ü. DTCFÜ I* (1940/41), 237-263.

1942

"Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Dair Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, I (1942), s. 374-389.

"Tanzimat ve Fransa", *Tarih Vesikaları*, II/8 (Ağustos 1942), s. 128-139.

"Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine göre Viyana bozgunundan sonraki harp yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/9 (1942), s. 178-187 ve c. II/11 (1943), s. 372-383.

1943

"Osmanlı tarihi hakkında mühim bir kaynak", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, I/2 (1943), s. 89-96. (TTK Kütüphanesi'nde bulunan Y/514 no'lu defterden neşir.

Tanıtma: "L. Rasonyi, Dünya Tarihinde Türklük, Ankara 1942", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, I/3 (1943), s. 120-125.

Tanzimat ve Bulgar Meselesi. Le Tanzimat et la Question Bulgare (Doktora tezi), Ankara, 1943, s. XI-161.

Tercüme: Paul Wittek, "Ankara bozgunundan İstanbul'un zaptına" (1402-1455), *Belleten*, VII/1 (1943), s. 557-589.

Tanıtma: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I-II, kısım I-II, Ankara, 1942, Türk Tarih Kurumu Yayını: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, I/5 (1943), s. 175-179.

1944

"Tanzimat Nedir?", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 1944, s. 237-263.

"Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tâbiliğine girmesi ve Ahidnâme Meselesi", *Belleten*, VIII/30 (1944), s. 185-229.

1946

"Yaş Muahedesinden sonra Osmanlı-Rus münasebetleri: Reşid Efendi ve General Kutuzof Elçilikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/1946, s. 195-203.

"Şark meselesi", *Aylık Ansiklopedi*, c. 2 (1946), İstanbul, s. 602-604.

"Şark Ortodoks Kilisesi ve Bulgar Eksarhiyası", *aynı eser ve cilt*, s. 696-698.

1947

"Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed'in fermanları", *Belleten*, XI (1947), s. 693-708, ek levha CXLV.

"The Origins of the Ottoman-Russian rivalry and the Don-Volga Canal (1569)", *Ankara Üniversitesi Yıllığı. Annales de l'Université d'Ankara*, I (1946-1947), s. 47-106.

Tanıtma: M.M. Alexandrescu-Dersca, "La Campagne de Timur en Anatolie" (1402), Bükreş, 1942: *Belleten*, XI (1947), s. 341-345.

Tanıtma: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı", Ankara, 1945, Türk Tarih Kurumu Yayını: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* V/2 (1947), s. 241-247.

1948

"Erzurum", *İslâm Ansiklopedisi*, IV (1948), s. 345-357.

"Gazi Giray I", *aynı cilt*, s. 734.

"Gazi Giray II" (Bora, 1554-1608), aynı cilt, s. 734-736.

"Gazi Giray III" (1705-1707), aynı cilt, s. 738.

"Giray", aynı cilt, s. 783-789, bir de ek şecere.

"Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII/46 (Nisan 1948), s. 349-402.

Halil Demircioğlu ile birlikte: "Tarih Enstitüsü'nün Orta Anadolu Gezisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI (1948), s. 169-182, 183.

"Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himâyesi altına girmesi meselesi", *III. Türk Tarih Kongresi. Ankara, 15-20 Kasım 1943: Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1948, s. 478-489, TTK Yayını.

1949

Mevlut Oğuz ile birlikte: "Yeni Bulunmuş Bir Gazavât-ı Sultan Murad", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII (1949), s. 481-495.

1950

"Hacı Giray I (?-1466)", *İslâm Ansiklopedisi*, V/I (1950), s. 25-27.

"Hacı Giray II (1648-1689)", aynı eser aynı cilt, s. 27-28.

"Hüsrev Paşa (?-1632)", Osmanlı sadrazamı, aynı eser aynı cilt, s. 606-609.

"Hüsrev Paşa (1756?-1855)", aynı eser aynı cilt, s. 609-616.

"İskender Bey. Skander Beg (1404?-1468), Arnavut Beyi (Gorgi Kastiryota", aynı eser, kısım II, s. 1079-1082.

"İslâm Giray I (1532)", aynı eser aynı cilt, s. 1104-1105.

"İslâm Giray II (1584-1588)", aynı eser aynı cilt, s. 1105.

"İslâm Giray III (1644-1654)", aynı eser aynı cilt, s. 1105-1108.

1951

"Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti üzerinde bir tetkik münasebetiyle", *Belleten*, XV/60 (1951), s. 629-684. İngilizce özeti: "Remarks on an Essay on the Economical Situation of Turkey During the Foundation and Rise of the Ottoman Empire", s. 685-690: Mustafa Akdağ'ın *Belleten*, sayı 51 ve 55'te çıkan araştırmalarının tahlili ve eleştirisi...

1952

"Timariots chrétiens en Albanie au XVe siècle d'après un registre de timars Ottoman", *Mitteilungen des Östterreichischen Staatsarchiv*, IV (1952), s. 118-138.

1953

"Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi ve İskender Bey isyanının menşei", *Fatih ve İstanbul*, Fetih Derneği tarafından yayınlanan iki aylık dergi 12 (29 Temmuz 1953), s. 153-175.

"od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva", *Prilozi za Orientalni Filologiu i Istorija Jugosovenski Naroda Pod Turkskom Vladavinom*, 3-4 (1952-1953), s. 23-54.

"15. asır Türkiye iktisadî ve ictimaî kaynakları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-1954), s. 51-73.

"Documents on the Economic and Social History of Turkey in the 15. Century", *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, XV-XVI (1953-1955), 1-4, s. 44-48.

"İstanbul Fethi'nin Yakın Sebepleri", *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI/2-4 (1953), s. 345-354.

"The Ottoman Timar System", *Proceedings of the Twenty-Second International Congress of Orientalists*, İstanbul, 1951, yayıncı Zeki Velidî Togan, Leiden, 1953, c. II, s. 386.

"Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı / Mélanges Fuad Köprülü*, İstanbul, 1953, s. 207-248, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını...

"Some remarks on the study of history in Islamic countries", *Middle East Journal*, 7 (1953), s. 451-455.

Tanıtma: H.A.R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West, a Study of the Impact of the Western Civilisation on Muslim Culture in the Near East*, vol 1, part 1, 1950. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Rewiev of the Institute of Islamic Studies*, I (1953), s. 146-149.

1954

"Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar", I, Ankara, 1954, XI-245 sayfa, Türk Tarih Kurumu. Tekrar tıpkıbasımı 1987'de yapıldı.

"Hicrî 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid". Metni bir giriş ile yayımladı. Metin dışında *H. 991 tarihli Avlonya Ka-*

nunmâmesi ile *I Harita ve* 29 tıpkıbasım bulunmakta. Ankara, 1954, s. XXXVI-158, XV levha. Yeni tıpkıbasımı 1987 yılında...

"Ottoman methods of conquest", *Studia Islamica*, III (1954), s. 103-129. Tercümesi için bkz. 1991.

1955

"XV. asır Osmanlı maliyesine dair kaynaklar", *Tarih Vesikaları*, yeni seri I (1955), s. 128-134.

"Lands problems in Turkish history", *Muslim World*, 45 (1955), s. 221-228.

"Kalgay, Kalga", *İslâm Ansiklopedisi*, VI (1955), s. 131-132.

"Kaplan Giray I (1680-1738)", aynı eser aynı cilt, s. 202-205.

"Kaplan Giray II", aynı eser aynı cilt, s. 205-206.

"Kırım Hanlığı", aynı eser aynı cilt, s. 746-756.

1956

"XV. Asırda Levant ticareti", *Forum*, V/51 (1 Mayıs 1956), s. 14-16.

"Ahmad Pasha, called Bursalı", *The Encyclopaedia of Islam*, I, s. 292.

"Ahmad Pasha Gedik", aynı cilt, s. 292-293.

"Ahmad Pasha Khain", aynı cilt, s. 293.

V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan), *Belleten*, XX/78 (Nisan 1956), s. 223-228. İngilizcesi: "The Land Surveys in the Ottoman Empire as a Source of Place-Names (Summary)", *Belleten*, aynı sayı, s. 228-230.

"İspanyol arşivleri hakkında", aynı dergi aynı sayı, s. 230-236.

R. Anhegger ile birlikte, "Kânûnnâme-i Sultânî ber mûceb-i Örf-i Osmânî. II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait Yasaknâme ve Kanunnâmeler". Metni bir giriş ve 38 tıpkıbasım ile yayınlayan R.A. - H.İ., Ankara, 1956, TTK Yayını XI. Seri no.5.

1957

"An Ottoman document on Bayezid's expedition into Hungary and Wallachia", *Onuncu Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 1955. Actes du Xe Congrès In-*

ternational des Études Byzantines (İstanbul, 15-21.X.1955), İstanbul, 1957. 1978 yılında Nendeln-Lichtenstein'da tıpkıbasımı yapılmıştır, s. 220-222.

"Mahkeme", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 149-151.

"Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, aynı cilt, s. 506-535.

Tanıtma: L.A. Mayer, "Bibliography of Moslem numismatics, India excepted. Second considerably enlarged edition, London 1954", *Belleten*, XXI/81 (1957), s. 195-197.

Tanıtma: David Ayalon, "Gunpowder and firearms in the Mamluk Kingdom. A challenge to a Medieval Society, London 1956", *Belleten*, XXI/83 (Temmuz 1957), s. 501.

"Osmanlılarda ateşli silâhlar", *Belleten*, aynı sayı, s. 508-515.

Tanıtma: J.C. Hurewitz, "Diplomacy in the Near and Middle East: A documentary record, vol.1 (1535-1914), vol.2 (1914-1956), Princeton 1956", *Belleten*, aynı sayı, s. 512-513.

Tanıtma: C.B. McLean - J.B. Christopher, R.L. Wolff, "A history of civilisation, New York 1955", *Belleten*, aynı sayı, s. 513-514.

Tanıtma: Richard E. Kreutel, "Kara Mustafa vor Wien. Das Türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, Vefasst vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte / Graz-Wien-Köln", *Belleten*, aynı sayı, s. 514-515.

1958

"Arnavutluk (Albania)", *The Encyclopaedia of Islam*, I (1958), s. 650-658.

"Azak", aynı eser aynı cilt, s. 808b.

"Balkan", aynı eser aynı cilt, s. 998a-1000a.

"Osmanlı Padişahı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1958), s. 68-79.

"Osmanlı Hukukuna Giriş", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1958), s. 102-126.

"The problem of the Relationship between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses*, München, 1958, s. 237-242.

1959

"Bâyazîd (Bâyezîd-Yıldırım)", *The Encyclopaedia of Islam*, I (1959), s. 1117b-1119a.

"Bender", aynı eser aynı cilt, s. 1166b-1167a.

"Bennâk", aynı eser aynı cilt, s. 1169a-1170a.

"Osmanlılarda saltanat verâseti usûlü ve Türk hâkimiyet telâkkisiyle ilgisi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV/1 (Mart 1959), s. 69-94.

"Osmanlılarda Raiyyet Rusûmu", *Belleten*, XXIII/102 (1959), s. 575-610.

"İslâm arazi ve vergi sisteminin teşekküllü ve Osmanlı Devri'ndeki şekillerile mukayesesi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I (1959), s. 29-46, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü yayını...

1960

"Boghdan, Turkish Moldavia", *The Encyclopaedia of Islam*, I (1960), s. 1252a-1253b.

"Budjak, Southern Bessarabia", aynı cilt, s. 1286b-1287a.

"Bulgaria", aynı cilt, s. 1302a-1304b.

"Bursa", aynı cilt, s. 1333b-1336a.

"Çerkez", aynı eser, cilt II (1960), s. 24b-25b.

"Çift-Resmi", aynı cilt, s. 32a-b.

"Çiftlik", aynı cilt, s. 32b-33b.

"Bursa and the commerce of Levant", *Journal of Economic History of Orient*, 3 (1960), s. 131-147.

"Bursa XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar", *Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 45-102.

"Die Türkei und der Western: die kulturelle und politische Angleichung der Türkei and den Western", *International Jahrbuch für Geschichtsunterricht*, VII (1959-1960), s. 10-20.

Tanıtma: Hans Joachim Kissling, "Beiträge zur Kenntnis Thrakien im 17. Jahrhundert", Wiesbaden, 1956, *Bibliotheca Orientalis*, XVII/3-4 (1960), s. 216.

Tanıtma: Kemal H. Karpat, "Turkey's politics. The transition to a Multy-party System", *Belleten*, XXIV-195 (1960), s. 501-508.

"Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His time", *Speculum*, XXXV (1960), s. 408-427. Franz Babinger'in, *Fatih*

Sultan Mehmed ve Zamanı adlı eserinin tenkit ve tahlili olan bir araştırma... Türkçe tercümesi için bkz. 2003.
"Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII (1960), s. 598-615.

1961
"Dâr al-Ahd", *The Encyclopaedia of Islam*, II (1961), s. 116a-b.
"Dâr al-Darb, Ottoman Period", aynı cilt, s. 118-a-119b.
"Darîba, Ottoman Empire", aynı cilt, s. 146b-148a.
Tercüme: Allan Nevis-Henry Steele Commager, "Amerika Birleşik Devletleri Tarihi", İstanbul, 1961. 458 sayfa, Varlık Yayınları, sayı 857. Faydalı Kitaplar: 19.

1962
"Dawlat Giray I (1512-1577)", *The Encyclopaedia of Islam*, II (1962), s. 178b-179a.
"Djamâli. Ali Çelebi or Zenbilli Ali Çelebi", aynı cilt, s. 420a-b.
"Pitanje Segedinskogo mira i kriza turske drzava 1444 godine", *Prilozi* 12-13 (1962-1963).
"The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, London, 1962, s. 152-167, eserin yayıncıları: B. Lewis ve P. M. Holt.
"Türkiye ve Japonya'nın Siyasî Modernleşmesi Üzerine Bir Konferans", *Türk Kültürü*, I/1 (Kasım 1962), s. 50-52.

1963
"Atatürk ve Türkiye'nin modernleşmesi", *Belleten*, XXVII (1963), s. 625-632. Bu araştırma ayrıca şu kitapta yayımlandı: "Atatürk Konferansları", Ankara, 1964, s. 189-196.
"Kıbrıs tarihinin ana meseleleri", *Türk Kültürü*, I/4 (Şubat 1963), s. 31-36.
"Sadri Maksudî Arsal (1880-1958). Ölümünün beşinci yılı dolayısıyla", *Türk Kültürü*, I/5 (Mart 1963), s. 49-52.
"Türk Tarihi ve Atatürk'te tarih şuuru", *Türk Kültürü*, I/7 (Mayıs 1963), s. 6-11.
"Atatürk ve Atatürk devrimi üzerinde yabancı tarihçiler", *Türk Kültürü*, II/13 (Kasım 1963), s. 50-63.
"Djebeli", *The Encyclopaedia of Islam*, II (1963), s. 528b-529a.
"Djem" aynı cilt (1963), s. 529a-531a.

"Djizya" (II. Ottoman), aynı cilt (1963), s. 562b-566a.
"Dobrudja", aynı cilt (1963), s. 610a-613b.
"Doghandji" (1963), s. 614a-615a.

1964

Tanıtma: İskender Akçura, "Genocide behind the Iron-Curtain (Demir Perde gerisinde milletlerin toptan yok edilmesi) New York 1963", *Türk Kültürü*, II/16 (Şubat 1964), s. 58-60.

"Byzantium and the origins of the crisis of 1444 under the light of Turkish sources", *Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, II*, Beograd, 1964, s. 159-164.

"The nature of traditional society, B. Turkey", *Political Modernisation of Japan and Turkey*, Princeton, New Jersey, 1964, s. 42-63.

"Kıbrıs fethinin tarihi manası", *Kıbrıs ve Türkler, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayını*, Ankara, 1964, s. 21-26.

"Kıbrıs'ta Türk idaresi altında nüfus", aynı eser, s. 27-58.

"Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi ve imparatorluk. İstanbul'un fethinin 511. yıldönümü münasebetiyle", *Türk Kültürü* II/20 (Haziran 1964), s. 8-13.

"Kırım Türk yurdunun yok edilişi", *Türk Kültürü*, II/21 (Temmuz 1964), s. 61-68. Tekrar yayını, *Emel*, IV.

"Osmanlı devrinde Türk ordusu", *Türk Kültürü*, II/22 (Ağustos 1964), s. 49-56. Tekrar yayını, *Türk Kültürü*, X/118 (Ağustos 1972), s. 1050-1058.

"Türk donanmasının beşiği: Gelibolu", *Türk Kültürü*, II/22 (Ağustos 1964), s. 57-60.

"Türkiye'de cumhuriyet fikrinin gelişme safhaları", *Türk Kültürü*, III/25 (Kasım 1964), s. 10-13 (Atatürk özel sayısı).

"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", *Belleten*, XXVIII/112 (Ekim 1964), s. 603-622.

"Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri", *Belleten*, aynı sayı, s. 623-690.

"The main problems concerning the history of Cyprus", *Cultura Turcica* (1964), s. 44-55.

"The Place of the Ottoman - Turkish Empire in History", aynı dergi, s. 57-64.

"Social change, Gökalp and Toynbee", aynı dergi, s. 209-223.

"Örf", *İslâm Ansiklopedisi*, IX (1964), s. 480.
"Padişah", aynı eser aynı cilt, s. 491-495.
"Reisülküttab veya Reis Efendi", aynı eser aynı cilt, s. 671-683.
"Rumeli", aynı eser aynı cilt, s. 767-773.
Tanıtma: R. Mantran, "Istanbul dans la second moitié du XVI-le siècle", Paris, 1962, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (1964), s. 381-402.
Tanıtma: Roderic H. Davison, "Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876, Princeton 1963", *Belleten*, XXVIII/112 (Ekim 1964), s. 791-793.

1965

"Edirne'nin fethi (1361)", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağanı Kitabı*, TTK yayını, Ankara, 1965, s. 137-159.
"Sosyal değişme, Gökalp ve Toynbee", *Türk Kültürü*, III/3 (Mayıs 1965), s. 421-433.
"Cafer Seydahmet Kırımer (1889-4 Nisan 1960) Ölümünün 5. yıl dönümü münasebetiyle", *Türk Kültürü*, III/31 (Mayıs 1965), s. 471-478.
"A note on the Turco-Iranian economic Relations in history", *Papers Read in the R.C.D. Seminar on Common Cultural Heritage, Tahran, 10-13 Mayıs 1965*, s. 13-15.
"Erzurum", *The Encyclopaedia of Islam*, II (1965), s. 712a-b.
"Eshkindji", aynı cilt, s. 714b-715a.
"Eyâlet", aynı cilt, s. 721a-724a.
"Filâha", aynı cilt, s. 906b-909a.
"Filori", aynı cilt, s. 914b-915b.
"Gelibolu", aynı cilt, s. 983a-987a.
"Ghâzi Giray I", aynı cilt, s. 1046a.
"Ghâzi Giray II", aynı cilt, s. 1046a-1047a.
"Ghâzi Giray III", aynı cilt, s. 1047ab.
"Ghulâm", aynı cilt, s. 1085b-1091a.
"Ghurabâ", aynı cilt, s. 1097b-1098b.
"Giray", aynı cilt, s. 1112a-1114a.
"Gönüllü", aynı cilt, s. 1120b-1121a.
"Hâdjdji Giray (871/1466, Kurucu Han)", aynı eser, c. III, s. 43b-45a.
"Harîr, II-The Ottoman Empire", İpek, aynı cilt, s. 209-221 için-

de, s. 211b-218a.

"Hawâla (Havale ve Mukata'a)", aynı cilt, s. 283b-285a.

"Haydar-oghlu (Kara Haydar-Oghlu Mehmed)", aynı cilt, s. 317a-318a.

"Osmanlı timar rejimi ve sipahi ordusu", *Türk Kültürü*, III/34 (Ağustos 1965), s. 758-765 (130-137). Tekrar yayını derginin c. X/118 (Ağustos 1972), s. 1059-1066.

"Adaletnâmeler", Belgeler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II/3-4 (1965) basımı 1967, s. 49-145. Ek levhalar ile birlikte.

Tanıtma: Robert Devereux, "The First Ottoman Constitutional Period. A study of the Midhat Constitution and Parliament", *Belleten*, XXIV/116 (1965), s. 663-666.

Tanıtma: "V. L. Ménage, "Neshrī's History of the Ottomans: The sources and development of the text", *Belleten*, aynı sayı, s. 667-672.

Tanıtma: "Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir: XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıl ortasına kadar yazmalardan seçilmiş metinler", *Belleten*, aynı sayı, s. 673-674.

1966

"Kutadgu Bilig'de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü* yayını, Ankara, 1966, s. 259-271.

Tanıtma: "Kenan Akyüz, Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıflığı sırasındaki olaylar. I. Belgeler", Ankara, 1965, *Belleten*, XXX/117 (1966), s. 163-164.

1967

"Notes on N. Beldiceanu's translation of the Kânûnnâme, fonds Turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris", *Der Islam*, 43/1-2 (1967), s. 139-157.

"The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", *Cultura Turcica*, IV (1967).

1968

"Türk İlmi ve M. Fuad Köprülü", *Türk Kültürü*, VI/65 (Mart 1968), s. 289-294.

"Akademi nedir, Türk Akademisi nasıl kurulmalıdır? Bir Örnek:

Japon Akademisi", *Türk Kültürü*, VI/67 (Mayıs 1968), s. 486-495.

"Turks Turkey, Ottoman Empire", *Encyclopaedia of World History*, yayıncı; William L. Langer, 4. ed.

"Les régions de Kruye et de Dibra autour de 1467 (d'après les documents Ottomans)", *Studia Albanica*, V/2 (1968), Boston, 1968, s. 89-102.

"Ziya Gökalp", *International Encyclopaedia of Social Sciences*, V (1968), s. 194-195.

"Yükseliş devrinde Osmanlı ekonomisine umumî bir bakış", *Türk Kültürü*, VI/68 (Haziran 1968), s. 537-542.

"Conference on the Political Modernization of Japan and Turkey", *Princeton: PVP*, 1968.

1969

"Prof. Dr. Uriel Heyd" (1913-1968), *Belleten*, XXXIII/129 (Ocak 1969), s. 115-116.

"Ottoman policy and administration in Cyprus after the Conquest", Ankara, 1969, 23 sayfa, *özel yayın*.

"Gazi Giray I", *Türk Ansiklopedisi*, XVII (1969), s. 184.

"Gazi Giray II", aynı cilt, (1969), s. 184-185.

"Gazi Giray III", aynı cilt, (1969), s. 185.

"Giray", aynı cilt, (1969), s. 369-370.

"Suleiman the lawgiver and the Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), s. 105-138.

Tanıtma: "Gabriel Baer, Egyptian guilds in Modern Times", *Archivum Ottomanicum*, aynı sayı, s. 317-319.

Tanıtma: "M. Baulant, Letters de négociants Marsellais", *Archivum Ottomanicum aynı sayı*, s. 319-321.

Tanıtma: "B. Krekić, Dubrovnik et le Levant au Moyen Âge", *Archivum Ottomanicum*, aynı sayı, s. 322-324.

"Capital formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History, XXIX/1* (1969), s. 97-140.

"L'Empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, 26 août-1 septembre 1966*, Sofia 1969, c. 3, s. 75-104.

"Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)", *Türk Kültürü, VII/79* (Mayıs 1969), s. 508-516.

Tanıtma: "N. Berkes, The development of Secularizm in Turkey", *Orientalische Literaturzeitung*, LXIV/9-10 (1969), s. 438-446.

1970

"The Policy of Mehmed II toward the Greek population of Istanbul and the Byzantine buildings of the city", *Dumbarton Oaks Papers* 23-25 (1969-1970), s. 231-249.

"The foundation of the Ottoman economic-social system in cities", *La Ville Balkanique*, Sofia, 1970, s. 17-24.

"The Ottoman economic mind and aspects of the Ottoman economy", *Studies in the Economic History of Middle East From the Rise of Islam to the Present Day*, ed. M.A. Cook, London, 1970, s. 207-218.

"The Cambridge History of Islam", eds. P.M. Holt, A.K. Lambton, B. Lewis, *Cambridge University* içinde: "The emergence of the Ottomans", s. 263-291. "The rise of the Ottoman Empire", s. 295-323. "The heyday and decline of the Ottoman Empire", s. 324-353; bu çalışmaların Türkçe'ye tercümesi: *İslâm Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1988 yılı. "Osmanlı devletinin kuruluşu", s. 271-298. "Osmanlı Devleti'nin yükselişi. Fatih Sultan Mehmed", s. 301-329. "Osmanlı Devleti'nin altın devri ve gerilemesi", s. 331-359. "Osmanlı Devleti sonlarında Rumeli ve Anadolu", s. 361-379.

"The Ottoman decline and its effects upon the reaya", *Ile Congrès International des Études du Sud-est Européen*, Athenes, 7-13 Mai 1970, s. 73-90. Tekrar basımı: *Aspects of the Balkans, Continuity and Change. Contributions to the International Balkan Conference*, UCLA, 1969, eds. H. Birnbaum and S. Vryonis, The Hague, Mouton, 1972, s. 338-354.

"Islam in the Ottoman Empire", *Cultura Turcica*, 5-7 (1968-1970), s. 19-29.

"Gülhane Hattı", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII (1970), s. 147-148.

"Hacı Giray I", aynı eser ve cilt, s. 278-279.

"Hacı-İlbeyi", aynı eser ve cilt, s. 279.

1971

"Önsöz", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Haziran 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, 1971, s. IX-XIII. "Preface", aynı eser, s. XV-XX.

"Ottoman policy and administration in Cyprus after the conquest", aynı eser, s. 59-77.

"The conquest of Edirne (1961)", *Archivum Ottomanicum*, III (1971), s. 185-210.

"İmtiyazât. Commercial privileges, capitulations. II-The Ottoman Empire", *The Encyclopaedia of Islam*, III (1971), s. 1178a-1195b içinde, s. 1179a-1189b.

1972

"Osmanlı timar rejimi ve sipahi ordusu", *Türk Kültürü*, X/118 (Ağustos 1972), s. 1059-1066.

1973

The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600, translated by N. Itzkowitz and C. Imber, London-New York, 1973, s. 258.

"Application of the Tanzimat and its social effects", *Archivum Ottomanicum* V (1973), s. 97-127.

"Quelques remarques sur la formation du capital dans l'Empire Ottoman", *Histoire Économique du Monde Méditerranéen 1450-1650, Mélanges en l'Honneur de Fernand Braudel*, Paris, 1973, s. 235-244.

"İskender Beg", *The Encyclopaedia of Islam*, IV (1973), s. 138-140.

"Islam Giray I", aynı eser ve cilt, s. 178.

"Islam Giray II", aynı eser ve cilt, s. 178-179.

"Islam Giray III", aynı eser ve cilt, s. 179.

"Ispence", aynı eser ve cilt, s. 179.

"Ispence", aynı eser ve cilt, s. 211.

"Istanbul", aynı eser ve cilt, s. 224-248.

"Kaplan Giray I", aynı eser ve cilt, s. 568-569.

"Kaplan Giray II", aynı eser ve cilt, s. 569.

"Kapu Agası. Kapu Agası (Bâb al-Sa-âde Aghası)", aynı cilt, s. 570-571.

"Foreword", *Dimitri Cantemir. Historian of South East European and Oriental Civilisations*, Bucharest, 1973.

1974

Osmansko Carstvo, Belgrad, 1974, s. 352. 1973'te yayımlanan "The Ottoman Empire"ın tercümesi.

"Turkish impact on the development of Modern Europe", *The Ottoman State and its Place in the World History*, Leiden, 1974, ed. K. Karpat, s. 51-58 (yeni yayını için bkz. 2000).

"Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work", *Revue Roumaine d'Histoire*, XII (1974), s. 27-29.

"Mehmed II", *Encyclopedia Britannica*, 15th ed. s. 859-860.

"Lepanto in the Ottoman documents", *Il Mediterraneo Nella Seconda Metà Del '500 Alla Luce di Lepanto, a Cura di Gino Benzoni*, Firenze, 1974, s. 185-192, Civiltà Veneziana Studi 30.

Tanıtma: "Uriel Heyd, Studies in old Ottoman Criminal Law, London, ed. V. Ménage", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 37 (1974), s. 696-698.

"Ottoman policy and administration in Cyprus after the conquest", *Review of the Touring and Automobile Club of Turkey*, sayı 44/323 (Ekim-Aralık 1974), s. 25-31. Bu makalenin Almanca'sı "Die Historische Bedeutung Der Eroberung Zyprens", *Zeitschrift des Touring und Automobileculub der Turkei*, 44/323, s. 25-27.

1975

"Kanun", *The Encyclopaedia of Islam*, IV (1975), s. 556-562 içinde, s. 558'den sonra, "Financial and Public Administration" kısmı.

"Kanunnâme", aynı eser aynı cilt, s. 562-566.

"The socio-political effects on the diffusion of fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, London, 1975, s. 195-217, eds. V. J. Parry and M. E. Yapp.

"Şark Meselesi", *Türkiye Defteri*, 18 (1975), s. 565-571.

1976

"The rise of the Ottoman state", *A History of the Ottoman Empire to 1730.* Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History, by Parry, İnalcık, Kurat and J.S. Brombey, 1976, s. 10-53. Edited with an introduction by. L. Cook, bkz. 1970, The Cambridge History of Islam.

"Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1976, s. 943-954. *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan araştırmasının tekrar yayanı; bkz. yıl 1955.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve teşkilât", aynı eser, s. 974-990. İkinci baskı için bkz. 1992.

1977

"An outline of Ottoman-Venetian relations", *Venezia, Centro di Mediazione Tra Oriente e Occidence (Secoli XV-XVI). Aspetti e Problemi*, a cura di H.G. Beck - M. Manussacas - A. Pertusi, Firenze, 1977, s. 83-90 (s. 91-94 arasında İnalcık'a yöneltilen sorular ve verilen cevaplar, İtalyanca olarak bulunmaktadır), *Venedik- Giorgio Cini Vakfı Yayını*, alt başlık: Atti del II Convegno Internazionale di Storia della Civiltà Veneziana. Civiltà Veneziana, Studi 32.

"Centralisation and decentralisation in Ottoman administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, London, 1977, s. 27-52, eds. T. Naff and R. Owen.

"Tursun Bey, historian of Mehmed the Conquerors' time", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 69 (1977), s. 55-71.

1978

"Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) üzerine anonim Gazavatnâme". Tıpkıbasım ve metin, notlar ve bir lûgatça ile yayınlayanlar; Halil İnalcık ve Mevlut Oğuz, Ankara, 1978, c. XIII, s. 120, ek 129. Tıpkıbasım metin. *Türk Tarih Kurumu Yayını* (yeni tıpkı basım için bkz. 1989).

"The impact of Annales school of Ottoman studies and new findings", *Review, Journal of Fernand Braudel Center*, 1

(1978), s. 69-96.

"Tursun Beg. The History of Mehmed the Conqueror". *Text published in facsimile with English translation by Halil İnalcık and Rhoads Murphey*, Chicago-Minnesota 1978, s. 263. Eserin içindeki ara başlıklar: Editors' Introduction. The life and work of Tursun Beg, s. 11-24. Manuscripts of Târih-i Abu'l-Fath, s. 24-29. Translation, Târih-i Abu'l-fath. The history of the life and accomplishments of Mehmed II, Conqueror of Istanbul, by Tursun Beg. Facsimile text, Ayasofya Library ms., published with an English summary, glossary, notes and index by Halil İnalcık and R. Murphey, s. 31-67. Turkish text. Târih-i Abul'l Fath (fascimile s. 68-248), Addenda, s. 249-263.

"The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy", *Variorum Reprints*, 1978, s. 362.
İnalcık'ın şu araştırmaları bir arada bulunmakta bu eserde... "Ottoman methods of Conquest" (bkz. yıl 1954). "Land problem in Turkish history" (bkz. yıl 1955). "The problem of the relationship between Byzantine and Ottoman taxation" (bkz. yıl 1958), "Bursa and the Commerce of Levant" (bkz. yıl 1960). "The nature of traditional society: Turkey" (bkz. yıl 1960). "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law" (bkz. yıl 1969). "Capital formation in the Ottoman Empire" (bkz. yıl 1969). "The policy of Mehmed II toward the Greek population" (bkz. yıl 1970). "The Ottoman economic mind and.." (bkz. yıl 1970). "The Ottoman decline and its effects upon the reaya" (bkz. yıl 1970). "The conquest of Edirne (1361)" (bkz. yıl 1971). "The application of Tanzimat" (bkz. yıl 1973). "Lepanto in the Ottoman documents" (bkz. yıl 1974). "The social effects of the diffusions of fire arms" (bkz. yıl 1975).

1979

"The question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Archieiou Pontu. Periodicon Sungramma*, 35 (1979), s. 74-110.

"Khosrew Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, V (1979), s. 32-35, R.C. Repp ile birlikte.

"Khosrew Pasha, Mehmed (?-1271 (1855)", aynı cilt, s. 35-36. (Makalede editör imzası mevcutsa da yazarın *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan makalesinden alınmalıdır.)

"Servile labor in the Ottoman Empire", *Mutual effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: the East European pattern*, ed. A. Archer-T. Halasi Kun - B.K. Kiraly, Studies on society in change 3, New York, 1979, s. 25-52.

Tanıtma: "Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time", *American Historical Review*, 84-2 (1979), s. 510-511.

1980

"The hub of the city: The Bedesten of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, I/1 (1979-1980), s. 1-17.

"A case study in Renaissance diplomacy: The agrement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bildirisi Dergisi*, III (1979-1980), s. 209-230 ve ek fotokopiler.

"Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* VI (1980), s. 283-337.

"Osmanlı bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, I (1980), s. 1-14.

"Osmanlı pamuklu pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar rekabetinde emek maliyetinin rolü", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi* özel sayısı. "Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II" (1979-1980), s. 1-65.

"Turkey between Europe and the Middle East", *Foreign Policy*, VIII/3-4 (1980), s. 7-31.

Tanıtma: "Susan Skilliter, Williams Harborne and the trade with Turkey, *1578-1582*, London-Cambridge", *International Journal of Middle East Studies*, 34-4 (1980), s. 514.

"Ottoman social and economic history: A review", Social and Economic History of Turkey *(1071-1920)*, Ankara, 1980, s. 1-8, *Hacettepe Üniversitesi Yayını*.

"Osmanlı idare, sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili belgeler: Bursa kadı Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, X/14 (1980-1981), s. 1-91, ek: IX levhada fotokopiler...

"Bursa kadılarına ait Sicil Defterleri'nden: A 4/4 no'lu defterden

alınma 190 belge, s. 2-63 arasında matbaa harfleri ile neşredilmiş, s. 64-91 arasında ise özetleri verilmiştir. "II. Sicil: f Safer 883 - Muharrem 886", aynı dergi, XIII/17 (1988), s. 141. Burada 111 tane belge Arap harfi olarak neşredilmiştir. Özet bulunmamaktadır.

"III. Köy Sicil ve Tezkereleri", aynı dergi, XV/19 (1983), s. 23-167. s. 24-110 arası 189 belge sicillerden, s. 111-164 arası 56 tane köy tereke defteri.

1981

"The Khan and tribal aristocracy: The Crimean Khanate under Sahip Giray I (1532-1551)", *Harward Ucranian Studies* III-IV (1979-1980), s. 445-466, alt başlık Encharisterin Essays Presented to Omaljan Pritsak. Türkçe tercümesi, *Emel sayı 135* (Mart-Nisan 1983), s. 51-73.

Tanıtma: "Alexandre Bennigsen ve arkadaşları, 'Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı', Paris, 1978", *International Journal of Middle East Studies* 13/3 (1981), s. 373-374.

1982

"Kutn (2-In the Ottoman Empire)", *The Encyclopaedia of Islam*, V (1982), s. 557-566.

"The Caliphate and Ataturk's İnkılâb", *Belleten*, XLVI/182 (1982), s. 353-365.

"Ottoman archival materials on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire, I. The Central Lands*, ed. by Benjamin Brauder and Bernard Lewis, New York, 1982, s. 437-449.

Tanıtma: "K.K. Barbir, 'Ottoman rale in Damascus, 1709-1758'", *American Historical Review* 87-2 (1982), s. 509.

"Rice cultivation and Çeltükçi-Re'âyâ system in the Ottoman Empire", *Turcica, Revue des Etudes Turques*, XIV (1982), s. 69-141.

"The question of the emergence of Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, II/2 (1981-1982), s. 71-79.

1983

"Mâ [ara başlık]: Irrigation in the Ottoman Empire", *The Encyclopaedia of Islam*, V (1983), s. 878-883.

"Marchés and marchands Ottomans", *Bulletin du Mausse*, 3 (1983), s. 13-37.

"Introduction to Ottoman metrology", *Turcica. Revue des Études Turques*, XV (1983), s. 311-348 (metin içinde iki fotokopi X/II liste ve 3 appendix) (tercümesi için bkz. yıl 1991).

"Han ve kabile aristokrasisi: I. Sahip Giray döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, 135 (Mart-Nisan 1983), s. 51-73. (1981 yılında çıkan makalenin tercümesidir. Dergi, esas metni burada bir kere daha yayımlamıştır: s. 74-96)

"Arab camel drivers in Western Anatolia in the fifteenth century", *Revue d'Histoire Maghrébine*, X/31-32 (1983), s. 247-270.

"The emergence of Big farms, Çiftliks: State, Lanlords and Tenants", *Contribution à Histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman*, Paris-Leaven, 1983, s. 105-126, ek iki levha. Yayıncı: *Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul-Association pour le developpement d'Études Turques (Paris)*, Collection Turcica III.

1984

"Yük (Himl) in Ottoman Silk Trade. Mining and Agriculture", *Turcica. Revue des Etudes Turques*, XVI (1984), s. 131-156 (tercümesi için bkz. yıl 1991).

1985

"Osmanlı arşivlerinin Türk ve dünya tarihi için önemi" (A. Konuşma metni), *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1985, s. 31-37. B. Dağıtılan ayrıntılı metin: s. 39-45. Türk-Arap İncelemeleri Vakfı Yayını.

"The rise of the Turcoman maritime principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, IX (1985), Amsterdam, s. 179-217.

"Studies in Ottoman Social and Economic History", 1985, *Variorum Reprints yayınlarından...* (Şu araştırmaları içerir) I. "The question of the emergence of the Ottoman State" (bkz.

yıl 1982). II. "L'Empire Ottoman" (bkz. yıl 1969). III. "The Khan and the tribal aristocracy" (bkz. yıl 1981 ve 1983). IV. "Impact of the Annales school of Ottoman studies" (bkz. yıl 1978). V. "Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire" (bkz. yıl 1980). VI. "Rice cultivation in the Ottoman Empire" (bkz. yıl 1982). VII. "Servile Labor in the Ottoman Empire" (bkz. yıl 1979). VIII. "The emergence of big farms. Çiftliks" (bkz. yıl 1983). IX. "The hub of the City" (bkz. yıl 1980). X. "Introduction to Ottoman metrology" (bkz. yıl 1983 ve 1991).

Tanıtma: "The İslâmic Middle East, 700-1900. Studies in economic and social studies, ed. A. L. Udovitch", *Journal of the American Oriental Society*, c. 105-1 (1985), s. 162-164.

Tanıtma: "C. Issawi, 'The economic history of Turkey, 1800-1914'", *International Journal of Middle East Studies*, 17/2 (1985), s. 273-276.

1986

"The appointment procedura of a guild warden (kethüdâ", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76 (1986), s. 135-142. Derginin özel alt başlığı: "Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag gewidmet von seinen freunden und schülern".

"The Yürüks: their origins, expansion and economic role", *Halı Magazine. Oriental Carpets ant Textile Studies*, London, 1986, s. 39-65, ed. by. R. Pinner - W. Denny.

"Mahkama (2- The Ottoman Empire I- The earlier centuries)", *The Encyclopaedia of Islam*, VI, s. 3a-5a, s. 9b-11a arasında C.V. Findlay ile birlikte "Bibliography".

"Power relationship between Russia, Ottoman Empire and Crimean Khanate as reflected in titulature", *Passé Turco-Tatar, Présent Soviétique. Études offerts à Alexander Benningsen*, Louvain-Paris, 1986, s. 175-211, Collection Turcica VI.

"Arab-Turkish relations in historical perspective (1260-1914)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul, 1986, s. 148-157 (tercüme için bkz. yıl 1988).

1987

"Biases in studying Ottoman History", *Studies on Turkish-Arab Relations. Annual* 2 (1987), s. 7-10.

"Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar", yıl 1954'ün tıpkıbasımı.

Hicri 835 tarihli... tıpkıbasım, bkz. yıl 1953.

"Sharî'a, Ummah' Khilâfah", Dr. I.H. Qureshi Memorial Lectures, ed. Y.A. Hashmi, Karachi 1987.

1988

"Şikâyet hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 33-54, metin içinde fotokopilerle.

"Tarihi perspektif içinde Arab-Türk ilişkileri (1260-1914)", çev. Oktay Özel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 3 (1988), s. 205-214 (1986 yılında çıkan İngilizce makalenin tercümesi).

"Osmanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, XII/2 (1988), s. 286-308. (Ansiklopedi'nin "Türkler" maddesi içinde bulunmakta.)

"Recession of the Ottoman Empire and the rise of the Saudi State", *Studies on Turkish-Arab Relations*, 3 (1988), s. 69-85. Metin içinde belge fotokopisi ve tercümeyle birlikte.

"Adaletnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I (1988), s. 346-347.

"Bursa Kadı sicillerinden seçmeler", bkz. yıl 1980.

"Fâtih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un yeniden inşaası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (1988), s. 215-225. (İngilizcesi için bkz. 1967)

"Jews in the Ottoman economy and finances 1450-1500", *The Islamic World from classical to modern times. Essayes in Honor of Bernard Lewis*, Princeton N.J. 1988, s. 513-550.

"The Rûznamçe Registers of the *Kadıasker* of Rumeli as preserved in the İstanbul Müftülük Archives", *Turcica. Revue des Études Turques*, XX (1988), s. 251-275. Fotokopi yayınları s. 272-275 arasında bulunmaktadır.

The Cambridge History of Islam'dan yapılan tercüme için bkz. yıl 1970.

1989

"Matbakh (2. Ottoman Turkey)", *The Encyclopaedia of Islam*, VI (1989), s. 809a-813b, tıpkıbasım.

Gazavât-i Sultân Murad, bkz. yıl 1978.

Tanıtma: "Kemal H. Karpat, 'Ottoman Population, 1830-1914'", *International Journal of Middle East Studies*, 21.3.1989, s. 422-424.

1990

"Osmanlı toplum yapısının evrimi", *Türkiye Günlüğü*, sayı 11 (1990), s. 30, 41. (Aslı için bkz. yıl 1964'te "The nature of traditional society.")

"İstanbul: An islamic city", *Journal of Islamic Studies*, I (1990), s. 1-23 (tercümesi için bkz. yıl 1992 ve 1995).

"Turks and the Crusades 1329-1451" ve "Ottoman Turks and the Crusaders 1451-1522", *A History of the Crusades. Volume Six. The Impact of the Crasades on Europe*, VI, Madison, 1990, sırası ile s. 222-275 ve 311-353. Eserin yayıncıları: Harry W. Hazard-Norman P. Zaccor, General Editor: K. Setton.

"Köy, Köylü ve İmparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, s. 1-11, Ankara. *Türk Tarih Kurumu Yayını*.

"Mazra'a (mazra'a, mezra or ekinlik)", *The Encyclopaedia of Islam*, VI (1990), s. 959a-961b.

"Mehemmed I (Ottoman Sultan 816-24/1413-21. Çelebi)", aynı cilt, s. 973a-978a.

"Mehemmed II (Abu'l Fath or Fâtih)", aynı cilt, s. 978a-981a.

"Mesîh Pasha (Ottoman Grand Vizier", aynı cilt, s. 1025a-1026a.

1991

"The status of the Greek Ortodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica. Ruvue des Études Turques*, XXI-XXIII (1991), s. 407-436 (IV adet faksimile s. 433-436 arasındadır. Derginin özel alt başlığı: *Mélanges offerts â Irène Mélikoff*).

"Osmanlı Fetih Metodları", *Yeni Forum*, 263 (Nisan 1991), s.

21-25, 264 (Mayıs 1991), s. 17-21 (esas metin için bkz. yıl 1954).

"Osmanlı metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73 (Ağustos 1991), s. 21-51 (esas metin için bkz. yıl 1983).

"Osmanlı ipek ticareti, madencilik ve ziraatinde Yük (Himl)", *Türk Dünyası Araştırmaları* 75 (Aralık 1991), s. 9-29 (esas metin için bkz. yıl 1984).

"Ottoman Galata, 1453-1553", Première Recontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, İstanbul, 1991, s. 17-116, ed. Edhem Eldem, Yayıncı: Institut Français d'Etudes Anatoliennes. Ara başlıkları: "The 'ahd-nâme of June I. 1453", s. 17-31, "The Ottoman survey of 1455", s. 31-34, "Quarters and houses in the survey of 1455" s. 34-39, "Population" s. 39-44 (Franks-Greeks-Armenians-Jews-Muslims), "Mehmed II's Wakfiyye of ca. 1472", s. 44-47, "The second wakfiyye of Mehmed II, ca. 1481", s. 48-49, "The Djabi Register of 1489", s. 49-52, "Vavassore's plan of ca. 1490", s. 52-53, "The Survey of 1519", s. 53-55, "Genviese Notarial Documents of Galata, 1453-1490", s. 57-60, "Florentines in Galata", s. 60-66, "Arab imigration to Galata", s. 67-70, Bibliography, s. 71-74.

1992

"Islamization of Ottoman Law on land and land taxation", *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, Berlin, 1992, s. 100-116, ed. Christa Fragner-Klaus Schwarz.

"Comments on 'Sultanism': Max Weber's typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies I* (1992). Charles Issawi and Bernard Lewis, Princeton, 1992, s. 49-72. Tercüme için bkz. yıl 1994.

"Türkiye'nin imajı: Dünyanın hasta adamı", *Cumhuriyet*, 3.5.1992 (Gazeteci Leyla Tavşanoğlu ile yapılan söyleşi: Prof. Dr. Halil İnalcık'la, Türkiye'nin dış dünyadaki yeri, Ankara'nın tutumu ve sağlıklı bir tanıtım politikası üzerine", s. 6).

Tanzimat ve Bulgar Meselesi. Doktora Tezi'nin 50. Yılı, İstanbul, 1992, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. Muhittin

Salih Eren. ("Halil İnalcık ve Eserleri", s. VII-X ve "Halil İnalcık Bibliyografyası", s. XI-XXXII, bulunmaktadır. İlk baskı için bkz. yıl 1943.)

"Süleyman the Magnificent: The Man and Statesman", *Soliman Le Magnifique et son temps. Actes du colloque de Paris. Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990*, Paris, 1992, s. 89-103, editör: G. Veinstein (bu araştırmada esas metin s. 89-98'de, Appendix: Süleyman's gazel for Hurrem s. 99: Excursus: Why Süleyman's reign was considered Golden Age, s. 99-103).

"Tax collection, emblezzement and bribery in ottoman finances", *Turkish Studies Association Bulletin*, XV (1992), s. 327-346.

"İstanbul: Bir İslâm Şehri", *Dergâh*, 24 (Şubat 1992), s. 1, 14-15 ve sayı 25 (Mart 1992), s. 16-17 (esas metin için bkz. yıl 1990).

"Tarihçinin Mutfağı: Halil İnalcık", *Tarih Vakfından Haberler*, 14 (Temmuz-Ağustos 1992), s. 7.

"Eyüp Sultan'da yapılması gerekenler", *İstanbul*, 3 (1992), s. 148-149.

Türk Dünyası El Kitabı, 2. baskı, Ankara, 1992, "Kırım Hanlığı" s. 420-434, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilât", s. 457-476.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", *Dergâh*, 30 (Ağustos 1992), s. 1, 15 ve 31 (Eylül 1992), s. 16-17 (esas metin için bkz. yıl 1970, yeni bir tercüme, yıl 1995).

"Bayazıt I", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 5 (1992), s. 231-234.

"Bursa", aynı cilt, 5 (1992), s. 445-449.

"Some remarkes on the Ottoman Turkey's modernization process", *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, İstanbul, 1992, s. 49-50. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *International Research Center for Islamic History, Art and Culture* (IRCICA).

1993

"Decision making in the Ottoman State", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, editör: C.F. Farah-Kirksville, The Thomas Jefferson University Press, 1993, s. 9-18.

"Greeks in Ottoman economy and finances, 1453-1550", To Ellenikon, Studies in honour of Speros Vryonis Jr., c. 2, *Byzantinoslavica, Armenica, Islamica, the Balkans and Modern Greece*, New Rochelle-New York, 1993, s. 307-319.

"Türkler ve Balkanlar", Balkanlar, İstanbul, 1993, s. 9-32, Yayınlayan: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı. Yayınevi: Eren Yayıncılık, İstanbul, İngilizcesi: "The Turks and the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies*, I (1993), s. 9-42.

"Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler", İstanbul, 1993, XI-468 sayfa, Eren Yayıncılık. Yazarın önsözünden sonra (s. IX-XI) şu araştırmalara yer verilmiştir: "Köy, Köylü ve İmparatorluk" (bkz. yıl 1990). "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi" (bkz. yıl 1959). "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu" (bkz. yıl 1959). "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na" (bkz. yıl 1953). "1431 Tarihli Timar Defteri'ne Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi" (bkz. yıl 1952). "Vidin'de Gospodarlık Rejimi ve İlgası, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* kitabından. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde..." (bkz. yıl 1951). "15. Asır Türkiye İktisadî İçtimaî Tarihi Kaynakları" (bkz. yıl 1953). "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar (bkz. yıl 1960). "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindastan ve İngiltere..." (bkz. yıl 1979). "Osmanlı Hukukuna Giriş" (bkz. yıl 1958). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu" (bkz. yıl 1964). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" (bkz. yıl 1964). "Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması" (bkz. yıl 1992); İngilizce metin yerine Türkçesi konulmuştur. Kitapta: "Genel Dizin", s. 431-455 ve "Halil İnalcık Bibliyografyası", s. 457-468 (2. baskısı, 1990 yılında yapıldı).

"Cizye, Osmanlılarda Cizye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8 (1993), s. 45-48.

"Çiftlik", aynı eser, aynı cilt, s. 313-314.

"The Middle East and Balkans under the Ottoman Empire. Essays on economy and society", Bloomington, 1993, X-475 sayfa. *Indiana University Turkish Studies and Turkish Mi-*

nistry of Culture, Joint Series 9. İnalcık'ın bazı araştırmalarının derlendiği, neşredilmemiş incelemelerinin de bulunduğu bir eser ve şu araştırmaları içeriyor: "Turkish and iranian political theroies and traditions in *Kutadgu Bilig*", s. 1-18 (Aslı, yıl 1966. Bu kitap için tercüme edilmiş). "Derviş and Sultan: an analisis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", s. 19-36 (İlk defa burada yayınlanan bir konferans metnidir (neşri için bkz. biraz ileride, Türkçesi için bkz. 2004). "The ottoman succession and its relations to the turkish concept of sovereignty", 37-69 (Aslı, 1959 yılında çıkan araştırmanın bu cilt için yapılan tercümesidir). "State and ideology under Sultan Süleyman I", s. 70-94 (İlk defa bu kitapta neşredilen bir araştırmasıdır). "The Yürüks: Their origins, expansion and economic role", s. 97-136 (Aslı, 1986 yılında çıkan araştırmanın tekrar neşri). "Village, peasant and empire", s. 137-160 (Aslı, 1990 yılında çıkan araştırmanın genişletilmiş İngilizce tercümesidir). "A case of the village microeconomy: villages in the Bursa *Sancak*, 1520-1593", s. 161-176 (Müellifin *Belgeler* dergisinde devam eden Bursa Sicilleri vesilesiyle hazırladığı araştırmanın ilk defa bu kitapta İngilizce neşredilmiş şeklidir). "Sources for fifteenth-century turkish economic and social history", s. 177-193 (Aslı, *İktisat Fakültesi Mecmuası* XV (1953-54)'nda çıkan araştırmasının İngilizce çevirisidir). "The appointment procedure of a guild warden *(Kethudâ)*", s. 194-201 (Aslı, 1986 yılında çıkan araştırmasıdır). "Notes on a study of the Turkish economy during the establishment and rise of the Ottoman Empire", s. 205-263 (Aslı, 1951 yılında *Belleten* dergisinde çıkan araştırmasının bu cilt için yapılan tercümesidir). "The ottoman cotton market and India: the role of labor cost in market competition", s. 264-306 (Esas metni, ODTÜ'nün *Gelişme Dergisi* özel sayısında 1979 yılında çıkan araştırmanın tercümesidir). "The rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades", s. 309-341 (Aslı için bkz. yıl 1985). "A case study in Renaissance diplomacy: the agreement between Innocent VII and Bayezid II regarding Djem Sultan", s. 342-368 (Esas metni için bkz. 1979). "Power relationships between Russia, the Crimea and the Ottoman

Empire as reflected in titulare", s. 369-411 (Aslı için bkz. 1986). "Eastern and Western cultures in Dimitrie Cantemir's work", s. 412-414 (Esas metin için bkz. yıl 1974). "Tursun Beg, historian of Mehmet the Conqueror's time", s. 417-431 (Aslı için bkz. yıl 1977). "*Yük (Himl)* in the ottoman silk trade, mining and agriculture", s. 432-461 (Esas metin için bkz. yıl 1984). Kitapta s. 461-475 arasında "İndex" bulunmaktadır.

"Giriş", "438 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), I. Kütahya Karahisâr-ı Sâhip, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları", Ankara, 1993, s. 1-14, *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 13. Defter-i Hâkânî Dizisi I.*

"Osmân Ghâzî's siege of Nicea and the battle of Bapheus", *The Ottoman Emirate (1300-1389).* Halcyon Days in Crete I. A symposium held in Rethymnon 11-13 January 1991, editör, Elizabeth Zachariadou, Rethymnon, 1993, s. 77-98, ek levha (çevirisi; yıl 1996 ve 1997, yeni metin ve tercüme için bkz. 1998).

"State, sovereignty and law during the reign of Süleyman", *Süleyman the Second and His Time*, İstanbul, 1993, s. 59-92. Bu kitap içinde; Cemal Kafadar ile birlikte, "Introduction", s. VI.

"Dervish and Sultan: an analisis of the Ottoman Baba Velâyetnâmesi", *Manifestations of Sainthood in İslâm*, İstanbul, 1993, s. 209-223.

"Fetih", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* c. 3, s. 302-305.

"Galata (Osmanlı Dönemi)", aynı eser aynı cilt, s. 349-354.

"İaşe (Osmanlı Dönemi)", aynı eser, c. 4, s. 116,119.

1994

"How to read Ashik Pasha-zâde's history", *Studies in Ottoman History in honour of professor V.L. Ménage*, İstanbul, 1994, s. 139-156 (Türkçe metin için bkz. 2000).

"Devlet Giray, Kırım Hanı (1551-1577)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 9, s. 241-242.

"An economic and social history of the Ottoman Empire 1300-

1914", ed. H. İnalcık with Donald Quataert, *Cambridge*, 1994. Bu kitap içinde kaleme aldığı bölümler: "Preface", s. XXV-XXVII. "General Introduction", s. 1-7. "Part I. The Ottoman State: Economy and Society", s. 9-409, "Weights and measures", s. 987-994, "Glossary", s. 995-1002 (Türkçe tercümesi için bkz. 2000).

"Sultanizm üzerine yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, sayı 7 (Ekim 1994), s. 5-26 (esas metin için bkz. yıl 1992).

"Bilinmeyen yönleriyle Harem: Harem bir Okuldu", *Aktüel*, sayı 175 (10-16 Kasım 1994), s. 32-39, s. 38'de "Prof. Halil İnalcık Kimdir?"

"Eyüp Projesi", *Eyüp: Dün/Bugün, Sempozyum 11-12 Aralık 1993*, İstanbul, 1994, s. 1-23. *Tarih Vakfı*.

"Osmanlı İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları* 93 (Aralık 1994), s. 145-175, çev. V. Engin (aslı için bkz. 1969).

1995

"From Empire to Republic. Essays on Ottoman and Turkish Social History", İstanbul, 1995, 165 sayfa, *İsis Yayıncılık*, seri no: Analecta Isisiana XIX. Müellifin basılmış ve basılmamış araştırmalarından derlenmiş olup sırasıyla: "The rise of the ottoman historiography", s. 1-16 (bkz. yıl 1962). "On the social structure of the Ottoman Empire: paradigsm and research", s. 17-60 (İlk defa neşredilmiştir). "The *Çift-Hâne* system and peasant taxation", s. 61-72 (ilk defa burada neşredilen bir araştırmasıdır). "Les régions de Kruje et de la Dibra autour de 1467 et 1515", s. 73-89 (bkz. yıl 1968). "Ottoman archival materials on Millets", s. 91-103 (bkz. yıl 1981). "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 105-114 (ilk defa burada neşrettiği bir konferans metnidir). "Turkish impact on the development of modern Europe", s. 115-121 (bkz. yıl 1974). "Political modernisation in Turkey", s. 123-141 (bkz. yıl 1968). "Turkey between Europe and the Middle East", s. 143-151 (bkz. yıl 1980). "The Caliphate and Atatürk's *İnkılâb*", s. 153-164 (bkz. yıl 1982). Praface, s. VII'de, Index s. 165'te bulunmaktadır.

"İstanbul: Bir İslâm şehri", İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih, İstanbul, 1995, s. 71-90, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, n.17 (esas metin için bkz. yıl 1990, diğer bir tercüme için yıl 1992).

"Othomanik Aukokratia. He klasiki periodos 1300-1600", Atina, 1995, tercüme eden: Mihalis Kokolikis (Müellifin, *Osmanlı Tarihi*, klasik devir adlı eserinin çağdaş Yunanca'ya tercümesidir).

"The Custom Register of Caffa, 1487-1490/Kefe Gümrük Bekâyâ Defteri, 1487-1490", Harvard, 1995, *Harvard Üniversitesi*. Eserin alt başlığı: Osmanlı Karadeniz'i Üzerinde Kaynaklar ve Araştırmalar I/Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I. Sources of Oriental Languages and Literature Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları dizisi'nin 25. cildi. Türkçe Kaynaklar/Turkish Sources dizisinin XXII./Studies in Ottoman Documents pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries dizisi'nin 2. cildidir. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Kâmil Kepeci tasnifi içinde bulunan bir belgedir ve içeriğinin ayrıntıları şöyledir: "Autor's preface", s. IX. "Part I, The Register of the arrears of the custom dues of Caffa, 1487-1490". "Introduction", s. 3-6. "Text" (Osmanlıca metin), s. 7,51. "Translation", s. 53-77. "Index of the text", s. 79-86. "Non-turkish names", s. 87. "Part II. Essays on the Black Sea trade". "The Ottoman customs system and the Black Sea", s. 91-111. "Shipowners, capitains and merchants in the Black Sea. 1487-1505", s. 113-120. "Import and exported goods in Caffa according to the Caffa Customs Register of 1487-1490", s. 121-124. "Imports of the Crimea, ca. 1750", s. 125-132. "Grain production and export by the Crimea and its dependencies", s. 133-134. "Import and exports at Kili, march-september 1505", s. 135-137. "Kerş and its trade according to the Regulation of 1542", s. 139. Appendices: Tables s. 143-150 (8 tanedir), Documents: s. 151-174 (3 belgeden ilk beşi aynen, son üçü tercümesi ile birliktedir). "Weights and measures", s. 175-184. "Ottoman and Kefevî akças", s. 185-188. "Glossary", s. 189-196. "Abbreviations and bibliography", s. 197-201. "Transcription system", s. 203. Maps (2 tane).

Facsimiles, I- The Register of the arrears of the custom dues of Caffa, 1487-1490, I-IX, Documents, I-VI, VIII, XI-XXV.

"Osmanlı şehri şeriat idealine dayanır", *İzlenim* 22 (Haziran 1995), s. 21 (müellifin belirtilmeyen bir eserinden alınma kısa bir yazıdır).

1996

"Kırım Hanlığı kadı sicilleri bulundu", *Belleten*, LX/227 (Nisan 1996), s. 165-190, ek 1 levha.

"Eyalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* XI, s. 548-550.

"Osman Gazi'nin Nicea Kuşatması ve Baphefus Muharebesi", Kitap adı: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi", Bursa, 1996, s. 9-38 ((Aslı için bkz. yıl 1993). Çev. Nurcan Abacı, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa Kitaplığı I.

"Filori", *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. XIII, s. 106-107.

"Gazavât-ı Sultan Murad", aynı cilt, s. 438-439.

"Gazi Giray I, Kırım Hanı (1523-1524)", aynı cilt, s. 451.

"Giza Giray II. Kırım Hanı 1588-1607", aynı cilt, s. 451-52.

"Gazi Giray III. Kırım Hanı 1704-1707", aynı cilt, s. 453.

"Fatih, Fetih ve İstanbul'un yeniden inşası"; kitap adı: *Dünya Kenti İstanbul* / İstanbul-World City, İstanbul, 1996, s. 22-37, metnin İngilizcesi "The Conqueror, the Conquest and the restructuring of İstanbul", Türkçe metnin aynı sayfalarında değişik sütundadır. Çeviren: Orhan Bilgin.

"Resm", *The Encyclopaedia of Islam*, VIII, s. 486-487.

"Rumeli", aynı cilt, s. 607-611.

"Rumi", aynı cilt, s. 612.

"Türkiye'nin tekstil tarihçesi üzerine notlar", Bir Masaldı Bursa, İstanbul, 1996, s. 61-67. İnalcık'ın İngilizce verdiği bir konferans metni, çev. Doğan Şahiner. Yapı Kredi Yayınları.

"İmparatorluğun Kilidi: Fetih", *Zaman*, 2.5.1996, gazeteci Eyüp Can ile yapılan bir röportaj dizisi olup 27 ve 28 Mayıs günleri de devam etmiştir. 19.5.1996 günkü başlık "Fethin Seyir Defteri" (hazırladığı *Fatih ve İstanbul* adlı eserinden kısa alıntılardır).

"Osmanlı arşivleri görülmeden 20. yüzyılın tarihi yazılamaz", *İzlenim*, sayı 35-36 (Temmuz-Ağustos 1996), s. 42-47 (İnal-

cık'ın özgün araştırması olmayıp, yukarıda sunuş kısmında belirtilen, *Approachs to the history*... adlı eserden çok kısa alıntıdır).

"İstanbul: Bir İslâm şehri", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, c. X (1995), s. 243-268, çev. İbrahim Kalın (bkz. yıl 1992. Tercümenin yeni yayınıdır).

"Giray" (Kırım'dan hânedan), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XIV (1996), s. 76-78.

"Hacı Giray II. Kırım Hanı (1683-1684)", aynı eser ve cilt, s. 475-476.

"Havale" (İslâm devletlerinde ödeme emri karşılığında kullanılan bir maliye terimi), aynı eser, cilt XVI, s. 512-513.

"Imperial Ottoman, Epoca Clasica 1300-1600". Bucureşti, 1996, 495 sayfa. Yayıncısı: Editura Enciclopaedica. Edite şi studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, nota, completarea glosarului şi indicelui de Dan Prodan (*Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ 1300/1600* adlı eserinin Romenceye çevirisidir. Eserde ek kısımlar: "Mihai Maxim", 'Decanul' Osmanisticii mondiale: Profesorul Halil İnalcık", s. 5-29. Halil İnalcık, "Prefata la Editia Româneasca", s. 33-35. Dan Prodan, "Nota Traducatorului", s. 37-40. "Bibliografie aditionala, 1973-1995", s. 438-443, "Bibliografie Contributiilor Profesorului Halil İnalcık", s. 444-458, s. 459-489 arasındaki Dizin eseri tercüme eden tarafından, asıl metindekine göre yeni eklerle hazırlanmıştır. Arka kapakta, İnalcık'ın resmi, kısa hayat hikâyesi ve seçme eserleri vardır.)

"The meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, New York, 1996, s. 17-29.

1997

"Osman Gazi'nin İznik kuşatması ve Bafeus muharebesi", Osmanlı Beyliği 1300-1389, editör Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, 1997, Tarih Vakfı.

"Selim I. Selimşah, Yavuz Selim", *The Encyclopaedia of Islam*, IX (1997), s. 127-131.

1998

"Eyüp Sultan tarihi ön araştırma projesi", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul, 1998, s. 1-8.

"Eyüb Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", aynı eser, s. 9-32.

Essays in Ottoman History, İstanbul, 1998, s. 445, Eren Yayıncılık, İstanbul. Üç ana başlıkta, şu araştırmaları bir araya getirilmiştir: "Periods in Ottoman History", s. 15-28, ilk defa burada yayımlanan bir araştırmasıdır. "How to Read Aşık Pasha-zade's History", s. 31-50 (Aslı, bkz. yıl 1994). "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", s. 55-79, s. 80-84 arası plân ve fotoğraflar (Aslı, yıl 1993). "Mehmed The Conqueror (1432-1481) and His Time", s. 87-110 (Aslı, yıl 1960). "Decision, making in the Ottoman State", s. 113-121 (Aslı, yıl 1993). "The ruznamçe Registers of The Kadıasker of Rumeli as preserved in the Istanbul Müftülük Archives", s. 125-152 (Aslı, yıl 1988). "Islamization of Ottoman laws on land and land tax", s. 155-169 (Aslı, yıl 1992). "Tax collection, empezzlement and bribery in Ottoman finances", s. 173-191 (Aslı, yıl 1992). "The Status of The Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", s. 195-223 (Aslı, yıl 1991). "Islam in the Ottoman Empire", s. 229-245 (Aslı, yıl 1970). "Istanbul: an Islamic City", s. 249-271 (Aslı, yıl 1990 tercümesi, yıl 1992 ve 1995). "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 275-376 (Aslı, yıl 1991). "Greeks in Ottoman Economy and Finances, 1453-1500", s. 379-389 (Aslı, yıl 1993). "Arab' Camel Drivers in Western Anatolia in the fifteenth century", s. 393-411 (Aslı, yıl 1983). "The Question of the closing of The Black Sea under the Ottomans", s. 415-445 (Aslı, yıl 1979). "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 2 (1998/2), s. 7-28. "Büyük Devrim: Hilâfetin Kaldırılması ve Lâikleşme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 3 (1998/3), s. 69-74.

"Tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık'a göre Osmanlı rejiminin uzantılarından kurtulamadık. Patron-kul sistemi sürüyor", *Milliyet*, 19.6.1998, s. 22

1999

"Osmanlı tarihi en çok saptırılmış, tek yanlı yorumlanmış bir ta-

rihtir", *Cogito, 19* (1999), s. 25-40.

"Osmanlı fetih yöntemleri", aynı dergi ve sayı, s. 115-135 (Aslı için bkz. 1954).

"Osmanlı tarihine toplu bir bakış", *Osmanlı*, I, Ankara, 1999, s. 37-117.

"Osmanlı Tarihi Kronolojisi", *aynı cilt*, s. 118-132.

"Ziya Gökalp. Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", *Doğu Batı*, 12 (2000/3), s. 9-33.

"İşgâl mi? Fetih mi?", *Milliyet* gazetesi, 28.6.2000, s. 24 ve 29.6.2000, s. 20.

"Söğüt'ten İstanbul'a. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar", Ankara, 2000 (düzenleyenler: O. Özel - M. Öz). İnalcık'ın şu yazılarına yer verilmiştir: "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", s. 93-117 (Aslı için yıl 1962). "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?", s. 119-145 (Aslı için bkz. 1994). "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", s. 225-240 (Aslı için bkz. yıl 1982). "Osman Gazi'nin İznik (Nicea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı", s. 301-334, ek 5, resim (Aslı için bkz. 1993). "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 443-472 (Aslı için bkz. yıl 1954).

"Modern Avrupa'nın Gelişmesinde Türk Etkisi", Osmanlı ve Dünya. Osmanlı Tarihi ve Dünya Tarihindeki Yeri, editörü Kemal Karpat, İstanbul, 2000, s. 7-92 (Aslı için bkz. yıl 1971).

Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul, 2000, s. 208, Eren Yayıncılık. İnalcık'ın şu eserlerinin toplandığı kitaptır: "Kutadgu Bilig'de Türk ve İslâm Siyaseti Nazariyesi ve Gelenekleri" (Aslı için bkz. yıl 1966). "Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği" (Aslı için bkz. 1958), bu makalenin esas başlığı: "Osmanlı Hukukuna Giriş"). "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet" (Aslı için bkz. yıl 1998). "Şikâyet Hakkı" (Aslı için bkz. yıl 1988). "Adaletnâmeler" (Aslı için bkz. yıl 1965).

"History of Humanity, Scientific and Cultural Development", vol. V. "From the Sixteenth to the Eighteenth Century", ed. Peter Burke and Halil İnalcık, London: Routledge, *UNESCO 1999*

2002

"Osmanlı Tarihinde Dönemler", Türkler, *Yeni Türkiye*, Ankara, 2002, c. 1, s. 61-72.

"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", aynı eser, c. 9, s. 66-98.

Tercümeleri:

"Periods in Ottoman History", *The Turks*, c. 3, Ankara, 2002, s. 15-21.

"Foundation of Ottoman State", aynı cilt, s. 46-73.

"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Genel Türk Tarihi*, Ankara, 2002, c. 5, s. 465-502.

"Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 1-13.

"İmtiyazat. Osmanlı Dönemi Kapitülasyonları Karakter ve Mahiyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 22 (2002), s. 24-252.

"İpek. Osmanlı Devleti", aynı cilt, s. 362-365.

"İskender Bey (Ö.872-1468) Arnavut Beyi", aynı cilt, s. 561-563.

"İslâm Giray III (Ö.1064-1654), Kırım Hanı (1644-1654)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 23 (2001), s. 46-47.

"İspence (Gayrimüslimlerden Alınan Vergi)", *aynı cilt*, s. 177.

"İstanbul (Türk Devri)", aynı cilt, s. 220-239.

"Tımâr", *The Encyclopaedia of Islam*, X (2000), s. 502-507.

"Wazir. III. In the Ottoman Empire", aynı eser, XI (2002), s. 194-197.

"Halil İnalcık ile Osmanlı-İslâm Arkeolojisi Üzerine", *Cogito*, 28 (yaz 2001), derginin alt başlığı: *Arkeoloji: Bir Bilimin Katmanları*. Söyleşiyi yapan: Gül Pulhan, s. 257-272.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (I. cilt: 1300-1600), İstanbul, 2000, 496 sayfa. Halil Berktay çevirisi (aslı 1994). Eren Yayıncılık (ilk metin için bkz. 1994 senesi) (s. 27-28 "Türkçe çeviriye Önsöz").

"Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", *Doğu Batı*, sayı 17 (2001), s. 9-34.

"Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Doğu Batı, sayı 18* (2002), s. 89-127.

"Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu Batı, sayı 20* (2002), s. 13-39 (dergi, 2 cilt halinde "Oryantalizm" özel sayısı çıkarmıştır).

"Kalgay; Kırım Hanlığı'nda Veliahda Verilen Unvan", *TDV İslâm Ansiklopedisi, XXIV* (2002), s. 259.

"Kanun; Maliye Yönetimi ve Kamu Yönetimi", aynı eser aynı cilt, s. 324-327.

"Kanunnâme; Osmanlılarda Devlet Tarafından Belirtilen ve Derlenen Kanunları İfade Eden Terim", aynı eser aynı cilt, s. 333-337.

"Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları. I- Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", XIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, I. cilt, Ankara, 2002, s. 85-166. Türk Tarihi Kurumu (İnalcık'ın başta Fuad Köprülü olmak üzere Halil Edhem Eldem, Ahmed Refik Altınay, Zeki Velidî Togan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ömer Lûtfi Barkan, Çağatay Uluçay hakkındaki gözlemleri ve tarihçiliğe katkıları üzerinedir. İkinci kısmı, Bahaeddin Yediyıldız kaleme almıştır).

"Kırım Hanlığı (1441-1783)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXV (2002), s. 450-458 (Ansiklopedi'nin 'Kırım' maddesi içinde bulunmaktadır).

"'Sen Olasan Kaleme İ'tibâr İçin Hâmî', Fuzulî ve Patronaj", Kültür Ufukları Talat S. Halman Armağan Kitabı/Cultural Horizons: A Festschrift in honor of Talat S. Halman, 2002, s. 302-315 (Amerika'daki *Siracuse Üniversitesi* ile *Yapı Kredi Yayıncılık* işbirliğiyle yayınlanmış, satışa verilmemiştir)

Türk Denizcilik Tarihi, Ankara, 2002, T.C. Devlet Bakanlığı, Deniz Müsteşarlığı. İnalcık'ın yazıları: "Osmanlı Deniz Egemenliği", s. 49-66. "Güney Anadolu ve Kıbrıs Krallığı", s. 67-71. "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar", s. 73-90. "Fatih ve Ege Denizi", s. 91-98. "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 99-105. "Kristof Kolomb ve Haçlı Politikası", s. 119-126. "Haçlılar ve Osmanlılar - Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da", s. 127-140. "Barbaros'tan İnebahtı (Lepanto)'ya Kadar Akdeniz", s. 141-143. "Mühimmelere Göre İnebahtı Deniz Savaşı", s. 145-149. "İnebahtı Sonrası, İspanya ile Barış" (1585-)", s. 151-155.

"Tarih ve Akademi", Ankara, 2002, s. 67 (ikinci baskı), *Türkiye Bilimler Akademisi* (İnalcık'ın 1968 senesinde Türk Kültürü, 67 (1968) dergisinde çıkan 'Akademi Nedir?' makalesi

s. 35-51 arası tekrar basılmıştır. Tartışmalar, s. 53-67 arasındadır).

"Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) ve Zamanı", Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, İstanbul, 2002 (satışa verilişi 2003), s. 433-451 (Franz Babinger tarafından kaleme alınan Fatih Sultan Mehmed kitabı ilim âleminde ağırlığını duyuran nadir eserlerden biri olmasına rağmen, notlar kısmı neşredilmeden kaldığı için, eleştiri konusu oldu. İstanbul'un 550. Fetih Yılı için, Amerika'da neşredilen İngilizce metinden aktaran yayınevi, Prof. Halil İnalcık'ın bu eser ile ayrılmaz bir parça oluşturan tenkidi ilâve etmiştir. Aslı için bkz. yıl 1960), Oğlak Bilimsel Kitaplar.

2003

"4 Mart 2003'te T.C. Kültür Bakanlığı Büyük Ödül Tevcihinde Yapılan Hitabe", *TÜBA* Günce, 27 (Eylül 2003), s. 15-18.

Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, 90 sayfa (müellifin bu konudaki diğer araştırmaları için bkz. 2002).

Fuzuli, Hayatı ve Sanatı Üzerine Notlar, Türklük Bilgisi Araştırmaları 27/11 (2003), s. 261-269.

"Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı* 24 (2003), s. 55-81.

Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600), İstanbul, 2003, 285 sayfa, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. Çev: Ruşen Sezer (İlk defa 1973 senesinde İngilizce olarak yayımlanmış, sonra muhtelif dillere tercüme edilmiştir. Kronoloji, sözlük ve kaynakça bu yayına adapte edilmiştir).

2004

"Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı*, 26 (Şubat-Nisan 2004), s. 11-28 (Aslı İngilizce olan metin için 1993).

"Osmanlı Uygarlığı", Günsel Renda ile beraber, İstanbul, 2004, T.C. Kültür Bakanlığı. İnalcık'ın kaleme aldığı araştırmalar: "Önsöz", G. Renda ile birlikte: s. 8-9. "Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı", s. 13-27. "Osmanlı Tarihinde Dönemler. Devlet-Toplum-Ekonomi", s. 71-239. "Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi", c. 2, s. 1049-1089.

2005

Doğu Batı Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005.

ABD Tarihi?, Allan Nevins ve Henry Steele Commager'den çeviri, Doğu Batı Yayınları, Çeviri: Halil İnalcık.

ALBÜM

1950'ler, Ankara'da bir akşam yemeği.

Princeton'da Kanuni ***Sultan Süleyman*** *Konferansı'nda.*

Seydin'de Kanuni Sultan Süleyman heykelinin açılışında.

Ulan **Bator'da** *Prof. Düşenkalkı* **ile Cengiz Han anıtının önünde.**

Moğolistan'da Budist rahiple...

Sırbistan büyükelçisi ve hanımı, Akşin Somel, G. Veinstein ve Ilic ile.

Klasik Çağ kitabının Ukraynaca çevirisi merasimle Demirel'e verilirken.

1995 yılı, Girit'te bir konferans sırasında hocanın objektifinden.
Önde Zachariadou, Kafadar ve Beldicianu, arkada Delilbaşı, Murphey, Hazai.

***1998 Belgrad.** Balkanlar sempozyumunda İnalcık'a Sırp Akademisi üyeliği tebliğ edilirken.*

Hocaya Sırp Akademisi üyeliğinin verildiği tören.

2001 yılı Sofya "Doctor Honoris Causa" ödülünü aldığı törende.

Macar cumhurbaşkanı liyakat nişanı veriyor.

UNESCO heyeti ile...

Romanya'da Drakula'nın şatosu önünde...

*Kıbrıs'ta **Denktaş ve** öğretim üyeleriyle.*

Konya Selçuk Üniversitesi Rektörü **Halil Cin,** *hocaya doktora unvânını*

Sayın Prof. Dr. Halil İnalcık'a

1995'te Bursa'nın tarihini ve kültürel kimliğini aydınlatılmasındaki çalışmalarından ötürü Uludağ Üniversitesi'nin verdiği Fahri Bilim Doktoru unvanı: "Tarih Bilgini Sayın Prof. Dr. Halil İnalcık'a."

2000 yılı. Hocanın Balıkesir'de okuduğu okulda adına açılan salondaki ödüllerine bakarken.

Yıl 2003. I. Murad'ın donanma kumandanı Ildutan'ın mezarı başında, Edincik'te.

Edincik'ten bir diğer kare.

2003 yılında dönemin kültür bakanı Hüseyin Çelik, Kültür ve Sanat Ödülü'nü verirken.

Romanya'daki doktora merasiminde.

DTCF eski mezunlar toplantısında B. Ecevit'i dinlerken.

Eren Yayınevi'nin ***sahibi dostu*** *Muhittin Eren, eşi*
ve Japon Osmanist *Hayashi ile.*

1996 yılı. Yugoslavların en ünlü *Türkologu,* ***yakın*** *Sırp meslektaşı*
Dr. Duşanka Boyanic Lukac *(öl. 2004) ile.*

İlhan Tekeli, Özer Ergenç, Kiayil Bayram, M. Arıkan ve eşi, İlhan Başgöz ile 1998 yılında bir bilimsel gezide.

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Prof. İnalcık ile bir sohbet toplantısında, 29 Temmuz 2000.

Osman Gazi alan araştırmalarında Söğüt, Kızılhisar köyünde **TRT** *grubu ile.*

Prof. Necdet Gök'ün kızlarıyla Patalya'da.

Bilkent **Üniversitesi** *10. yıl hizmet töreninde.*

İstanbul **TV'sinde** *"Osmanlı* **Tarihi" programının yapım ekibiyle.**

1999 yılı, eski öğrencisi Prof. Özer Ergenç ile Bursa'da.

1997, Kırazlıyayla'daki kongre katılımcılarıyla.

Yakın dostları Yusuf Oğuzoğlu, Mehmet İpşirli ve Mustafa Kafalı ile.

Bursa ***TTK üyeleriyle.***

Ankara'da bir davette Prof. Tahsin ve Nimet Özgüç, Prof. Celal Şengör.

Hoca 1998'deki İznik gezisinde hiç tanımadığı ama çok sevdiği ***çocukların bir*** *fotoğrafını çekmiş, arkasına "aren't they lovely"* ***yazmış ve*** *tarih* ***düşmüş.***

1997 yılı Demre kaya mezarları gezisi.

Antalya Kemer'de tatilde, 1999 yılı.

Chicago, *Mayu 2001, Old Orchard* **Shopping Center.**

Arizona'da...

26 Mayıs 2001, Chicago'da Denis'in evinde doğum günü kutlaması.

Dostları ***Howard Reed ve eşi*** *Shafiqua* ***ile.***

Kiev'de, eski öğrencisi Victor Ostapchuk'un küçük kızıyla.

Chicago'da Botanical Garden'da.

Chicago'daki Ravenia konser bahçesinde.

Chicago'da...

Şevkiye ve Halil İnalcık Chicago'daki evlerinde dostlarıyla.

Bir gezide buğla tanesini incelerken...

By-pass sonrası hastane odasında çalışırken...

Buffalo Bill'in mezarı önünde Ahmet Kafadar'ın Amerikalı eşiyle.

Nürnberg'de müzede, yıl 1999.

1999 yılı, Chicago Botanical Garden'da.

2000 yılı, Chicago Navy Pier Festival'de.

Harvard'dan öğrencisi G. Harris ve eşi Joanne ile.

Konya Selçuk Üniversitesi doktora merasiminde.

Üsküdar Belediyesi Ödülü'nü alırken.

2004 yılı
Bursa Gazi
Hamzabey Camii
önü.

Bursa gezisinde Bülent Arı ve Yusuf Oğuzoğlu ile.

Kendisinin okuduğu mektebin, Balıkesir Eğitim Fakültesi mezunlarının mezuniyet töreninde. 2004 yılı.

Arşiv şurasında kendisine verilen ödül sonrası konuşma yaparken.

Bilkent Tarih Bölümü Başkan Vekili Dr. Mehmet Kalpaklı ve eşi, Prof. İlhan Başgöz ile... Arkasına el yazısıyla tarihini yazmış: 2 Haziran 2000, Gümüşlük Restaurant.

Sırbistan Büyükelçisi ve eşiyle.

2003 yılı. Osmanlı'nın kuruluş tarihini değiştireceği konuşmasını yapmak için Yalova'ya varış anı. Em. Albay Ahmet Akyol ile.

O konuşma sırasında haritada Söğüt'teki yerleşimi ve taarruzları anlatıyor.

Bilkent Üniversitesi'nin meydanında.

Bilkent'te UICOS'ta bağışladığı kartoteklerin yerleşmesi için yol gösterirken.

HICOS'ta sergilenen hayatı boyunca aldığı ödüllerin sadece bir kısmı.

Bilkent'te sekreteri Nebahat Öksüz ile.

TTK Başkanı Prof. *Yusuf Halacoğlu ile.*

Eskişehir Osman *Gazi Sempozyumu 1999.*

Halil İnalcık sevgili kızı Günhan ile.

Günhan'ın yaş gününde...

Bülent ***Arı****'nın objektifinden...*

Bu kitap için aylarca konuştuğu Emine Çaykara ile. (Fotoğraf: Hasan Maksud).

Abdal Murad 432
Abdal Musa 377
Abdullah Cevdet 290, 292, 341
Abdurrahim, Abdurrahman 225
Abdülaziz 359, 360, 362
Abdülhak Hâmid 31, 32, 102, 270, 449
Abdülhamid 19, 73, 76, 77, 79, 144, 190, 287, 288, 290, 321, 344, 350, 361, 375
Abdülmecid 28, 29, 41, 440
Abubakr (Dr.) 226
Abû Sa'îd Bahadır Han 445
Acıpayamlı, Orhan 235
Acun, Akın 422
Acun, Utku 205
Adıvar, Adnan 167, 168
Adıvar, Halide 167, 168
Afet Hanım 56, 64, 75, 76
Ahmed-i Dâ'î 467
Ahmet Rıza Bey 287
Ahmet Refik 104 439
Akarlı, Engin 366
Akçura, Yusuf 17, 27, 29
Akdağ, Mustafa 129, 207
Akder, Necati 60
Akgündüz, Ahmet 296
Akşemseddin 431, 432
Akşin, Sina 409
Aktan, Gündüz 224
Aktaş, Necati 148
Akurgal, Ekrem 55, 60, 63, 64, 338
Alaeddin Paşa 106
Alagöz, Cemal 199
Albert (Prens) 97
Ali Nizami Bey 21
Allen, W.E.D 154-157
Alp, Aykut 107
Alp, Gündüz 107
Alp, Hasan 107
Alp, Konur 107
Alp, Sedat 55, 63, 64
Alp, Turgut 107
Alpagut, Saim 32
Altademir, Ragıp 60
Altar, Cevat Memduh 12
Altındağ, Şinasi 80, 81, 152, 190
Al-Bakhit, M.A. 261
Al-Faruqi, İsmail 134
Al-Gawri 227
Anbarcıoğlu, Meliha 84
Andrea Doria 283
Anhegger, Robert 145
Ansari, Zafer İshak 389
Arafat, Yaser 219, 221
Arat, Reşit Rahmeti 225, 270
Arı, Bülent 9, 407, 411, 453
Arıkan, Muzaffer 339
Ârif (koca kafa) 33

Aristotales 36
Arjomand, Said 504
Âşık Paşa 107
Âşıkpaşazâde 107, 459
Atasoy, Nurhan 351, 357
Atatürk Mustafa Kemal 25-27, 29, 31, 36-38, 41-46, 48-50, 53-60, 62, 64, 68, 69, 75, 76, 85-87, 90, 107, 121, 133, 148, 149, 174, 185, 200, 201, 232, 249, 287, 288, 291, 292 , 294, 298, 302, 354, 358, 369, 391, 392, 414, 476, 484
Atay, Falih Rıfkı 86, 202
Atlığ, Nevzat 483
Attlee 101
Aubin, Jean 274
Ayşe (hala) 17
Ayverdi, Ekrem Hakkı 357
Aziz Hüdaî 408

Baba Saltuk 233
Baba Sultan 375-377
Babinger, Franz 103, 105, 142-146, 301
Bahattin Bey (eski Ankara Valisi) 199
Bakhit, A. 226
Balivet, Michel 268, 275
Balkan, Kemal 56
Balta, Bekir 205
Baltacı, İsmail Hakkı 31, 50
Bammaat 250
Barbaros Hayreddin Paşa 156, 177, 281, 283, 286
Bardakçı, Murat 99
Barkan, Ömer Lütfi 85, 86, 114, 115, 127, 208, 210, 212, 213, 215-217, 235, 255, 330, 354, 356, 385, 396, 489, 492, 509
Bartholomeos (Patrik) 196
Barthold, V. 72, 73, 294
Basire (Teyze) 18
Baskıcı, Gonca 408
Başaran, Betül 408, 411
Başdav, Şerif 235
Başgil, Ali Fuat 211, 212
Başgöz, İlhan 274
Bayar, Celal 86
Baykal, Bekir Sıtkı 57, 152, 190, 235, 367
Bayram, Fatih 500
Bayur, Yusuf Hikmet 57, 60, 62-64, 76
Bayur, Kamil (Paşa) 62
Battenberg, Alexandr von 77
Batuhan, Hüseyin 492
Baudelarie 266
Baysun, Cavit 99, 399
Bazin, Louis 225, 255, 259, 261, 268
Bedevi Bey 197
Beethoven 483
Behçet Kemal 36
Begović, İzzet 241
Bekir, Sıtkı 73
Beldiceanu, Nicoara 145, 146, 225
Beldiceanu-Steinherr, Elizabeth 146, 225
Benningsen, Alexandre 332, 333, 502, 504
Beni Hafs 177
Berendi 255, 268

Bergson, Henri 289
Berkes, Niyazi 60
Bermek, Engin 422
Beşikçi, İsmail 199, 205
Bevan, 101
Beyatlı, Yahya Kemal 36, 269, 289,449
Bil, Hikmet 186, 188
Bilge, Rıfat 399
Bilgiç Emin 56, 369
Bilici, Daniel 275
Birgivî, Mehmet 140, 390, 391
I. Alaeddin Keykubad 177
I. Elizabeth 140
I. François 281
I. Murad 11, 250, 459, 483, 510
I. Nicola 78
I. Petro 79
Bismarck 424
Braudel, Fernand 11, 76, 114, 115, 129, 150, 165, 212, 214-217, 256, 356, 510
Brill, E.J 409, 498
Bloc, Mark 114, 115, 355, 510
Bojanić, Duşanka 239
Boran, Behice 60, 71, 74
Boratav, Korkut 274
Boratav, Pertev Naili 268, 274, 294
Bossert 146
Bourgeois, Emile 72
Bouvat 72
Bouyain, J. 258
Bowen, H. 166
Boykov, Grigor 494
Brown, 110
Bozdemir, Michel 275
Brahms, 118
Brummer Palmira 385
Buluç, Saadettin 225
Burçak, Berrak 408, 493
Burdelez, Ivana 243
Burian, Orhan 112
Burke, Peter 258, 259, 261, 262, 394, 511
Butto 392

Cahen, Claude 255
Canova, Mahir 32
Carr, E.H. 510
Cavit Bey 43
Cemal, Hasan 249
Cengiz Han 40, 318
Cevat Bey 54
Cem Sultan 466
Cemal Paşa 291
Cemile Hanım 18, 19, 39, 90
Cemiloğlu, Mustafa 16,
Chambers, Richard 278
Charriére, E. 283
Chayanov 355
Churchill 100-102
Cioata 384
Ciriacio, Ankoralı, 194
Cmpte, Aguste 287
Cruzon (Lord) 27
Condurachi, Irina 234, 235, 508
Constable 336
Cook, M.A. 153
Coruk, Hilmi 90
Cvetkova 252

Çağatay, Saadet 225
Çakır (Dr.) 396

Çakmak, Fevzi 435
Çalışan, İrfan 434
Çandarlı Halil 106, 432, 469
Çelebi Mehmed 461
Çığ, Muazzez İlmi 56
Çiller, Tansu 275, 291
Çobanoğlu 217
Çubrilović 248

Dallam, Thomas 140, 141
Damat İbrahim Paşa 98
Dani, A.H 261
David, Geza 378
De Gaulle 272, 419
Delilbaşı, Melek 243, 245, 337-339
Demirelioğlu, Halil 152, 235
Demirel, Süleyman 173, 207, 219, 221, 241
Denktaş, Rauf, 191
Deny, Jean 269
Dilmen, Necmi 37
Divitçioğlu, Sencer 208, 210, 212
Dodge, 135
Doğramacı, Ali 399, 403-405, 411, 412
Doğramacı, Aysel 412
Doğramacı, İhsan 277, 404, 411-416, 501
Don Juan 285
Dozy 290
IV. İvan 154
IV. Mehmed 457
IV. Murad 457
Dubov, M. Abadu 258
Duby,Georges 214
Dumont, Paul 272
Duncan 170
Dunkoff, Robert 326, 465
Duran, Faik Sabri 50
Durkheim, Emile 58, 287-289
Duşan,Stephan 237, 241

Eberhard 71
Ebussuud Efendi 158, 159
Ecevit, Bülent 45, 65, 69, 101, 149, 170-173, 201
Ecevit, Rahşan 171, 172
Edhem, Halil 293
Eflatun 373
Egro, Dritan 238
Eisenstadt 59, 65, 377
Eisenhover 135, 136, 388
Elekdağ, Şükrü 339-341
Emine Hanım 445
Emîr Süleyman 461
Emirhan Bey 33
Engels, Friedrich 209, 254
Enver Paşa 291, 292, 346
Erbakan, Necmettin 174, 212, 220
Eren, Hasan 235
Eren, Muhittin 80
Ergin, Muharrem 211
Erişirgil, Emin 73
Ersoy, Mehmed Âkif 39
Ertegün, Ahmet 341
Erzen, Afif 63
Erzi, Adnan 63, 64, 367
Erzi, Ümit 368
Esat Bey 27, 82
Esin, Emel 295, 296
Esseyid Ali Efendi 256
Evliya Çelebi 326, 383, 459, 464, 465

Evren, Kenan 91
Evrenos Paşa 469
Eyice, Semavi 446

Faik Reşit Bey 234
Farakhan 70
Faroqhi, S. 349, 492
Fatih Sultan Mehmed 11, 106, 126, 128, 130, 141-145, 162, 179-181, 194-196, 238, 246, 269, 270, 299, 322, 353, 357, 387, 390, 431, 437-440, 444, 459, 461, 462, 466, 469, 483
Febvre, Lucien 115
Fehime Hanım 313
Ferdinand (Habsburg Prensi) 248, 286
Filipović, Nedim 241, 353
Fleischer, Cornell 9, 10, 387
Flemming, D.B. 225
Fodor Pal 378
Fouille, Alfred 288
Friedman, Milton 302
Fuat Bey 19
Fuzuli 112, 344, 377, 378

Gabain, von 71
Galal 385
Galip, Reşit 56
Gaspıralı, İsmail 29
Gazali 99
Genç, Reşat 240
Gerber, H. 126
Geyikli Baba 375, 376
Gibb, H.A.R 157, 165, 166
Gibbons, A. Herbert 105, 294, 295
Giese, 105
Giray, Mehmet 131
Goethe 34
Goffman, Daniel 325, 384
Golden, Peter 136
Goodrich, 136
Gorbaçov 67
Gök, Necdet 392
Gökalp, Ziya 58, 59, 65, 218, 232, 287, 288, 293, 294, 377
Gökbilgin, M.Tayyib, 190
Göker, Muzaffer 57, 60, 72
Gökyay, Orhan Şâik 373
Gölpınarlı, Abdülbaki 33, 34, 61, 294, 299, 300
Gönül, Vecdi 199, 205
Göyünç, Nejat 422
Grammont, Jean-Louis Bacque 223, 255, 268, 273
Greenwood, Tony 386, 398, 504
Grégoire, Henri 104
Grey, Hanna 371
Grigory 148
Gülnur (Adile Maksudi'nin kızı) 35
Günaltay, Şemsettin 37, 57, 60, 61, 63, 76
Günver, Semih 223, 224
Gürsel,Cemal 199
Gürsel, Nedim 269
Gürses, Derya 407
Güzel, Hasan Celâl 206, 276, 277
Güterbock, Hans 53, 57, 398
Güvenen, Orhan 275

Habib, İrfan 259, 392
Hacı Bektaş 149
Hacı Bey 27
Hacıoğlu, Necdet 421, 422
Hacibegić, Hamid 241
Hadiye (Teyze) 18, 20, 25
Haga (ilk Hollanda elçisi) 407
Hafasi-Kun, Tibor 135, 136, 374, 378, 396-398, 474
Halasi-Kun, Eva 396
Haldun Bey 32
Halid Eyüp El Ensari 431-433, 457
Halid, Refik 270
Halide Hanım (Dr.) 310
Halil Bey 15, 475
Hamdi Nazım Bey 49, 50
Hamid Reis, 227
Hamilton, J.R. 264
Hamit Bey 22
Hammer 426
Hamp, Eric 317, 318
Hamza Bey 470
Hamza Bey 461
Hanioğlu, Şükrü 292, 341
Harborne, William 154
Harel (eski öğrencisi) 329, 384
Hasan Paşa (Bahriye Nazırı) 19
Hashmi (Prof.) 388, 389
Harris, J.G. 164, 168
Harris, Joanne 168
Hazai, G. 276, 398
Hatice Hanım 18-20, 25
Haussman 265
Haydn 483
Hz. Ebubekir 457
Hz. Hüseyin 377
Hz. İsa 321
Hz. Muhammed 133, 226, 290, 297, 321, 361-364, 431
Heinkele-Kellner, B. 225
Heper, Metin 165
Herbert (elçi) 257
Herlihy 336
Hermann, J. 261
Heyd, Uriel 218, 225
Heywood, 109
Hitler 53, 425
Hobsbaum 393
Hopkins, John 329
Hourani, Albert 394
Hovanissian (Prof.) 340
Hristov 258
Hulki Bey (yüzbaşı) 30
Huntington, Samuel 68, 171, 175, 233, 290, 424
Hurewitz, J. 135
Huricihan, İslâmoğlu 210
Huxley, Julian 257
Hürrem Sultan 221, 267, 437, 466
Hüsamaddin, Hüseyin 109
Hüseyn (Mekke Şerîf'i) 220
Hüsrev Paşa 166

Ilıcak, Nazlı 172
İmber, Colin 137, 138
Irmak, Sadi 50, 425
Iriye, Akira 318, 371
Itzkowitz, Norman 137

İbrahim Müteferrika 98
İbn Arabî 408, 468
İbni Bibi 367
İbn Suud 361

İhsanoğlu, Ekmeleddin 368-370
İğdemir, Uluğ 63, 64
II. Abdülhamid 174
II. Basil 251
II. Bayezid 145, 227, 228, 384, 387, 454, 455, 466, 468
II. Mehmed 469
II. Murad 141, 238, 353, 466, 469, 470
II. Philip 285
II. Selim 285
İnalcık (Otrar valisi) 40
İnalcık, Bahriye 18, 20, 47, 477
İnalcık, Günhan (Tezgör) 8, 95, 112, 163, 164, 169, 186, 188, 190, 191, 307, 309, 312, 328
İnalcık, Kâmile 23, 24, 27, 38, 47, 479
İnalcık, Seyit Osman Nuri 17, 20, 21
İnalcık, Şevkiye 80, 81, 83, 84, 116, 117, 155, 161, 163, 165, 185, 186, 190, 191, 307-310, 313, 378, 397, 450, 473, 474, 497, 505
İnan, Afet 152
İnönü, Erdal 245, 259, 262
İnönü, İsmet 27, 41, 42, 56-61, 75, 81, 85-90, 168, 170-172
İnsel, Ahmet 268
İskender Bey 237, 238
İskender Paşa 455
İslâmoğlu, Huricihan 327, 492
İsmail Hüsrev 354
İsmail Kaptan 19
İpşir, M. 411
İz, Fahir 254
İzzet Paşa 292

Jean-Maria Angiolello 439
Jennings, Ronald 197, 217
Johns, Skinny 315, 316
Justiniani 461

Kaddafi 45, 220
Kafadar, Cemal 9, 10, 350, 351, 417
Kafesoğlu, İbrahim 211
Kalpaklı, Mehmet 410
Kamil Bey 128
Kandemir, Nüzhet 224
Kansu, Şevket Aziz 54, 207

Kantur, Ali 479, 480
Kantur, Sema 479, 480
Kantur, Zeynep 479
Kantur, Yavuz 479, 480
Kanunî Sultan Süleyman 121, 155, 158, 159, 162, 221, 228, 246, 267, 281, 282, 319-321, 364, 365, 387, 390, 391, 437, 438, 454, 458, 466
Karabekir, Kâzım 43
Karal, Enver Ziya 152, 256, 426
Karamani Mehmet Paşa 439
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 36, 270
Karaosmanoğulları 151
Karasapan 113
Karayalçın, Murat 206
Karl, V. 281, 282

Karpat, Kemal 231, 233, 234, 258, 260, 277, 301, 414
Kaşgarî 326
Kâtip Çelebi 151
Kavakçı, Merve 172
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 279, 280
Kazancı, Lütfi 87, 478
Kazancı, Osman 478
Kazancıgil, Ali 269
Kazhdan (Prof.) 337
Keddie (Prof.) 366
Keenan, Edward 506
Kelekyan, Diran 344
Kellenbenz, Hermann 177
Kermeli, Evgenia 410
Keyder, Çağlar 210
Kılıçzade Hakkı 290
Kırca, Coşkun 68
King, Martin Luther 113
Kiprovska, Maria 495
Kissinger 171
Koçu, Reşat Ekrem 99
Konstantin 461
Konyalı, İbrahim Hakkı 147
Kont Ostrorog 392
Koraltan 86
Koşay, Hamit 235
Köprülü Mehmet Paşa 457
Köprülü, Behice 298
Köprülü, Beyhan 298, 399
Köprülü, Mehmet Fuad 37, 57, 60, 63, 72-74, 76, 85, 86, 104, 105, 135, 136, 142, 185, 239, 274, 293, 294, 296-298, 353, 396, 398, 399, 445, 509, 510
Köprülü, Orhan 298, 399
Köse Mihal 106, 462
Kösem Sultan 457
Köseoğlu 125
Kreiser, Klaus 225, 409
Kral Charles 279
Kuban, Doğan 420
Kunt, Metin 330
Kurdaş, Kemal 208
Kureyşi, Hüseyin İştiyak 388, 389
Küçük Abdal 299
Küçük, Fazıl 191
Küçükömer, İdris 208, 212
Kürkçüoğlu 32
Kyriss 296

Lach, Donald 317, 318, 325
Ladurie, Emmanuel Le Roy 214
Laet, S.J. de 261
Lamartine 34, 266
Landsberger, Enno 53, 57, 74
Langer, William 125, 126, 164, 301
Lapidus, Ira 166
Laplache, Vidal de 76
Larkin, Emmet 317
Latimer, P. 406, 407
Lavisse, Ernest 288
Lebon, Gustave 289
Leighton, C. 406
Levi-Strauss 118, 289, 290
Lewis, Bernard 103, 129, 156-159, 161, 242, 342, 373, 489, 490
Loneretz (rahip) 250
Louis, Herbert 54, 76
Lowry, Demet 341

Lowry, Heath 106, 109, 337, 340, 341, 345
Luka, Kir 195
Lusignan, Guy de 192

Maan, Fahreddin 189
Madeleine 384
Mahmud Esat Bey 41
Mahmud Paşa 143
Mahmut Paşa 461
Majer, Hans Georg 225
Makarios, 194
Maksudi, Adile 31, 34, 35, 37, 38, 267
Maksudi, Naile 34
Maksudi, Sadri 17, 27, 30-32, 34-38, 53, 54, 476
Mantran, Robert 225, 255, 268, 273, 274, 343, 387
Mardin, Arif 187
Mardin, Şerif 187, 420, 422
Mardin, Şemsettin 187
Maria 148, 252
Masters, Bruce 325, 384, 507
Marshall, John 162, 163
Marx, Karl 209, 210, 254, 274, 354
Maugham, Somerset 112
Mavdûdî 302
May, Frederic 165
Maxim, Mihai 508
McCarthy, John 345
McGowan, Bruce 136, 349
McNeill, Elizabeth 318
McNeill, William 139, 242, 301, 316-318, 331, 371, 498
Mebrure(Teyze) 18, 23
Medici, Cosimo de 373
Mehmet Akif Bey 62
Mehmet Ali Paşa 151, 361
Melek Teyze 22
Meliha (Teyze) 18
Melikşah 343
Mélikoff, Irene 225, 268, 271-273
Ménage, Victor 103, 108, 109, 327
Menges, Karl 71
Merzifonlu Mustafa Paşa 119
Mevlâna 107, 110, 270, 400, 468
Menderes, Adnan 86, 88-90, 141, 185, 202
Mesihî 103
Michael (Prof.) 325
Michelet 283, 284
Mihail Paleologos 448
Milosević, Slobodan 241
Mimar Kemal 53
Mimar Sinan 179, 437
Minovi, Mucteba 132
Midhad, Ahmed 270
Mithat Paşa, 220
Mitterand (Madam) 347, 348
Mohen, J.P. 261
Molla Kabız 321
Molla Sadra 302
Montesqieu 290, 425
Morrison, Carl 331
Mozart 28, 288, 483, 491
Muallim Cevdet 296
Mualla (Cemile Hanım'ın kızı) 39
Muazzez ve (Cemile Hanım'ın kızı) 39

Muhammed Abdul Wahhâb 361
Muratyan 261, 262
Musset, Alfred de 22, 266, 267, 442
Mustafa Reşit Paşa 87
Murphey, Ali 326
Murphey, Rhoads 143, 326, 327, 352
Murphey, Veli 326
Mutafchieva, Vera 210, 252
Muzić 241
Müren, Zeki 366
Müştak Bey 38

Nagata, Yuzo 510
Naima 394
Napolyon 119, 204, 256, 262, 281, 286
Necati Bey 32
Necla Hanım (Eşref Edip'in eşi) 39
Nedim 98
Neki, Kazım 439
Neslihan (öğrencisi) 407
Newton 407
Nice, Robert L. Van 180
Nietzsche, F. 425
Nikolas, M. 268
Nilüfer Hanım (Yalçın Bey'in eşi) 102
Nilüfer Hatun 459
Nimet Hanım 26
Nogay (Altınordu Emiri) 233
Nuri, Celâl 290-292

Oğuzoğlu, Yusuf 126
Okyar, Fethi 75, 232
Okyar, Osman 242
X. Charles 377
XIV. Louis 97
Oral Bey 312
Orbay, Rauf 43
Orhan Gazi 110, 322, 375, 376, 445, 446, 462
Orhan (Süleyman Çelebi'nin Oğlu) 461
Orhonlu, Cengiz 235, 275
Ortaylı, İlber 11, 199, 205, 277, 324, 488
Ortaylı, Kemal 324
Osman (Dayı) 18
Osman Gazi 107, 108, 176, 445, 446
Osman Paşa 77
Ostapchuk, Victor 326, 503
Oster, von der 71
Otman Baba 299

Öcalan, Abdullah 206, 249
Öke, Mim Kemal 340
Öksüz, Nebahat 480
Öktem, Ertuğrul 411
Ömer Ağa 25
Ömer Bey 33
Ömer Hilmi Efendi 19
Ömer Paşa 248
Öney, Gönül 260, 262
Öz, Tahsin 149
Özal, Semra 275, 278, 279
Özal, Turgut 87-89, 212, 275-278, 341, 385
Özel, Oktay 410
Özgüç, Tahsin 55, 71
Öymen, Mehmet Altay 60, 65, 74, 211, 488

Pachymeres, Georgios 446
Pakistan, İkram 135
Pamuk, Şevket 329, 330, 349
Panzac, Daniel 268, 275
Papandreu 380
Patrona halil 98
Patai, R. 71
Pauling, Linus 498
Pavarotti 376
Pearle 379
Pekin, Ersu 427
Pir Sultan Abdal 161
Piyer Loti 435
Praetorius 58
Prens Sabahattin 287
Pritsak, Omeljan 326, 506
Pultar, Gönül 35
Putin, V. 67

Radushev, Evgeni 148, 161, 252, 410, 469
Rafet Paşa 43
Rahman, Fazlur 302, 303
Ranke, Leopold von 42
Razî 303
Reed, Howard 10, 497
Reed, Şafika 498
Refik, Ahmet 288
Renda, Abdülhalik 42
Renda, Günsel 427
Renoire 267
Refet Paşa 43
Reşad 288
Reşat Bey 60, 61
Reşid, Mustafa 279, 280
Reşit Bey (Adile Maksudi'nin eşi) 35
Reşit Paşa 78
Rıza Şahpehlevi 366
Rice 103
Richard (Arslan Yürekli) 191, 192
Rimbaud, A. 288
Robespierre 377
Rogers, M. 217
Rousseau, J.J. 425
Roux, Jean Paul 268
Ruben, Walther 71
Rustow, D. 230, 231
Ruşen Eşref 36
Rycaut, Paul 83

Quataert, D. 349, 511
Quelquejay (Dr.) 333
Qureshi, Hüseyin 132-134

Sabancı 410
Sabri 40
Sabri Amca 25
Saddam Hüseyin 289, 290
Sadeddin Bey 33
Sadreddin, Konevî 110, 400, 468
Safa, Peyami 270
Sağlam, Tevfik 62
Sahillioğlu, Halil 215
Said Efendi 98, 257
Said, Edward 297
Salieri 491
Saraçoğlu, Şükrü 42
Sarı Saltuk 374
Sayılı, Aydın 186
Schacht, Joseph 297
Schimmel, A. 301
Schinder, 195
Schmidt 103

Scholarius 180, 196
Schopenhauer 473
Seyit Mehmet Efendi (binbaşı) 17-19
Sezai Bey 77
Selim Reis 227
Selman Reis 228, 364
Sergent 97
Sertkaya, Osman 225
Seyfeddin,Ömer 270
Shakespeare, William 31, 113, 160
Shaw, Bernard 112, 113, 116
Shaw, Stanford 301
Simeon (Bulgar Kralı) 251
Simin, Ahmed 84
Skilliter, Elizabeth 153, 154
Smith, Adam 393
Sinanoğlu, Oktay 66
Sinanoğlu, Samed 74
Sinanoğlu, Samim 59
Sinanoğlu, Suat 59, 74
Singer, Amy 221, 330
Sissoko, S.M. 261
Siyavuşgil, Sabri Esat 235
Sokullu Mehmed Paşa 155, 285, 286
Somel, Akşin 409
Soysal, İsmail 277, 368, 369
Spencer 36
Stalin, 15, 16, 17, 335, 355
Steensgaard, N. 129
Stein, Mark 386, 499
Steinherr, Franz Xavier 146
Suçeska, Avdo 241
Sultan Alaeddin 156, 228
Sultan Tomanbay 227
Süleyman Ağa 257
Süleyman Çelebi 461
Süleymanşah 343
Syme Ronald 380

Şah İsmail 462, 468
Şarlken 282-285
Şerif, Muzaffer 60, 71
Şevket Süreyya 354
Şeyh Murat 19
Şeyh-i Ekber 468
Şeyhülislam Ebussuûd 390
Şeyhülislam Kemalpaşazâde 321
Şinasi 280
Şişman (Bulgar Kralı) 107, 250, 251

Taeschner, F. 296
Tagor 473
Talay, İstemihan 426, 427
Talat Paşa 291
Talleyrand 287
Tanilli, Server 273
Tanpınar, Ahmet Hamdi 271, 289
Tarlan, Ali Nihat 294
Tarman, Ali Nihat 365
Taymiyya 361
Tedi, Suavi 32
Tekin, Gönül 374
Tekeli, Sevim 260
Tekin, Şinasi 373-375
Temimi, A. 226
Temir, A. 225
Tepedelenli Ali Paşa 151
Terzioğlu, Tosun 420
Tevfik Fikret 266
Tezcan, Semih 225

Tezgör, Ertan 307
Tezgör, Gökhan 307-311, 316, 325, 397
Thornton, D. 406
Theodosius 195
Timur 72-74, 130, 236, 318
Timur, Hıfzı 132
Timur, Taner 268, 269
Tito 239, 249, 358
Todorov, N. 147, 251, 252, 260
Togan, Zeki Velidi 56, 72, 73, 156, 211, 212, 254
Tonguç, İsmail 59, 60
Toynbee, Arnold 105, 294, 498
Trevedi, Anil 315, 328
Trevedi, Denise Jorgens 315, 316, 327, 328
Tucker, Ernest 330
Tunalı, Hilmi 313
Tunaya, Tarık Zafer 207
Tuncalı, Haluk 188, 190
Turan, İlter 277
Turan, Osman 60, 73, 96, 101, 109, 211
Turhan, Mümtaz 211, 415
Turhan, Osman 74
Turhan Sultan 457
Tursun Bey 143, 457
Türkeş, Alparslan 375
Tülay 434

Unat, Faik Reşit 53, 76, 190
Uzak, Muzaffer 332
Uluçay, Çağatay 128, 267
Uzunçarşılı 426

Üçcan, Fikret 427
III. Mehmed 140
III. Selim 256, 414, 455
Üçyiğit, Ekrem 76
Ülgener, Sabri 132

Vahdeddin 441
Vasco da Gama 226
Vehbi Bey 197
Veinstein, Gilles 225, 255, 256, 268, 273, 502
Veli, Orhan 289
Velidedeoğlu 45, 171
Verhaaren, Christine 386
Verlaine 266
Veziroğlu Pinar 408
Victoria, Kraliçe 97
Virgilius 34
Vryonis, Speros 337, 341
Voltaire 290

Ward, Robert 230, 231
Wallace, Schuyler 135
Wallerstein, Emmanuel 115, 214
Walsh, John 109, 150, 152
Weber, Max 489
Wittek, Paul 102-105, 108, 109, 151-153, 157, 432, 487
Woods, John 343

Yalçın Bey (basın ateşesi) 102
Yavuz Hilmi 256
Yavuz Sultan Selim 227, 364, 365, 435, 462
Yaycıoğlu, Ali 407, 411
Yıldırım Bayezid 130, 236,

250, 251, 321, 382
Yılmaz, Mesut 246, 291
Yinanç, Mükrimin Halil 72
28 Mehmet Çelebi 97, 98, 257
Yunus Emre 299, 468
Yusuf Has Hacib 269
Yücel, Can 62
Yücel, Hasan Âli 34, 58-62,
Yücel, Yaşar 61, 64, 65
Yorga, Nicolai 510

Zachariadou, Elizabeth 103, 160, 254, 444, 487
Zagonoa Paşa 469
Zakythinos, D.A. 235, 250
Zarinebaf, Fariba 326, 398
Zeine, Zein 188-190
Zeybek, N. Kemal 245
Zeydan, Corci 392
Zeynep (hala) 17
Zilfi, Madeleine 325, 384, 490
Ziya, Enver 64, 80
Ziya, Halid 270
Zinkeisen 426
Zürcher, E. 261

NEHİR
SÖYLEŞİ
16

Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, "şeyh-ül müverrihîn" (tarihçilerin şeyhi) diye tanımladığı Emeritus Prof. Dr. Halil İnalcık, nehir gibi akıp giden bir söyleşide hayatını anlatıyor. **"Halil Bey"** aynı zamanda Osmanlı sultanlarının zaaflarından Atatürk ile tanışmasına, Kıbrıs meselesinden Fransa ile ilişkilerimizin başlangıcına bizi kendi geçmişimizle tanıştırıyor ve gerçek bir tarihçinin nasıl olması gerektiğini gösteriyor. Öğrencilerinin sevgi ve hayranlıkla andığı, ömrünü tarih alanındaki yanlışları belgelerle düzeltmeye adamış Prof. İnalcık, dünyanın sayılı bilim adamları arasında. Makaleleri ve kitaplarıyla uluslararası çevrelerde ülkemizin gururu olan tarihçimiz yaşamını ve onunla iç içe geçmiş tarihi(miz)i anlatırken konuya öylesine hakim ki padişahların, kralların sarayında dolaşıyor, onların yakın arkadaşıyla konuşuyor hissine kapılıyorsunuz.

"Onun çalışmalarını çıkarın, Osmanlı tarihinde hiçbir şey kalmaz."

Prof. Mark L. Stein

"Hoca, Fransızca yazar, İngilizce matum, Almanca en çetrefil metinleri hiç tercümansız ve hatasız okur. Chicago'dayken 50 yaşındaki Halil İnalcık eski Fiorantine metinleri okuyordu. Dil öğrenmeyi de ayrıca çok teşvik eder. Bana 'Fransızca, İtalyanca bilmeyen tarihçi olamaz' diye adeta haşlanmıştır."

Prof. İlber Ortaylı

"Bilgisinin çağları kapsayan genişliğine ve tarihin çeşitli alt dallarına hakimiyetine hayranım. Onun bulunduğu konuma bizim alanda başka kimse sahip olamamıştır."

Prof. Suraiya Faroqhi

"Halil Bey, ABD bilim hayatına ve şahsi hayatımıza bir lütuftur."

Prof. Howard Reed

"Bir tarihçi olarak hiçbir şekilde abartmadan söyleyebilirim ki, onun ders ve seminerlerinde aldığım düzinelerce sayfa not, sahip olduğum en değerli şeyler arasındadır."

Prof. Victor Ostapchuk

9 789754 586619

KDV dahil fiyatı
24 YTL

Kapak fotoğrafı: Hasan Mahsud